

T. C.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

**AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN ROMANLARINDA
İSTANBUL**

(Yüksek Lisans Tezi)

Mehmed Ali YILDIZ

Prof. Dr. İhsan SAFİ

Danışman

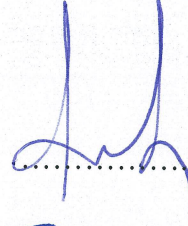
RİZE

2019

KABUL VE ONAY

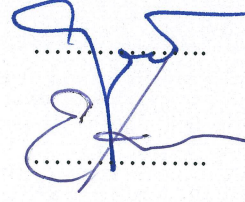
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında, Mehmed Ali YILDIZ tarafından hazırlanan “Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında İstanbul” başlıklı bu çalışma, 08.07.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. İhsan SAFİ

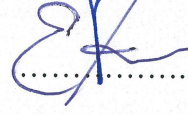
.....
Kabul/~~Red~~

Üye: Doç. Dr. Hasan AKTAŞ

.....
Kabul/~~Red~~

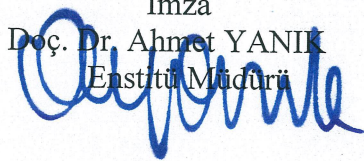
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜZEL

.....
Kabul/~~Red~~

24/07/2019

İmza
Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 24/07/2019

Mehmed Ali YILDIZ

ÖN SÖZ

Türk edebiyatının en üretken yazarlarından biri olan Ahmet Midhat Efendi'nin bütün bir ömrü okumak, araştırmak, yazmak ve anlatmak üzere geçmiştir. Çalışkanlık ve üretkenlik, daha hayatta olduğu dönemde çağdaşları tarafından Ahmet Midhat Efendi'ye “yazı makinası” unvanını kazandırmıştır.

Hikâye, roman, deneme, tiyatro, mektup, gazete gibi pek çok edebî tür, Ahmet Midhat'ın mürekkebinin değdiği alanlardır. Ahmet Midhat, kendisini bireylerin ve toplumun eğitiminde sorumlu hisseden hassas bir insandır. Bu yüzden bireyi ve toplumu ilgilendiren her şey, Ahmet Midhat'ın kaleminin merceği altındadır.

Roman, şüphesiz Ahmet Midhat Efendi'nin en çok kalem oynattığı sahalardan birisidir. Ahmet Midhat Efendi, diğer edebî türlerde olduğu gibi romanlarında da pek çok konuya temas etmiştir. Romanlarında Osmanlı coğrafyasının içinden ve dışından pek çok şehri mekân olarak kullanmıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında en çok kullandığı şehir, elbette ki uzun ömrünün birkaç yılı dışında neredeyse tümünün geçtiği İstanbul'dur.

Bu çalışmamızda Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'u inceledik. Farklı türlerde iki yüzden fazla eser kaleme aldığı bilinen Ahmet Midhat Efendi'nin tüm eserlerinde İstanbul'u çalışmak hiç şüphesiz çok zor olurdu. Bu yüzden çalışmamızı, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarıyla sınırlı tuttuk. Kaldı ki çalışmamız bu haliyle dahi hacimli bir çalışma oldu.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul konusu ile ilgili daha önce iki adet çalışma yapılmıştı. Bunlardan biri, Cengiz Ketene'ye ait olan ve 1987 yılında tamamlanan *Ahmet Midhat Efendi'ni Romanlarında Mekân* adlı doktora tezidir. Bu çalışmada İstanbul'a çok fazla yer verilmemiştir. Bu yönüyle çalışma, oldukça eksik kalmıştır. İkinci çalışma ise Mehmet Doğanay'ın yaptığı ve 1998 yılında tamamlanan *Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında İstanbul* adını taşıyan yüksek lisans tezidir. Bu tezde semtlerden çok fazla bahsedilmemiş; semtler Beyoğlu ve çevresi, Köprü, Asıl İstanbul, Anadolu Yakası, Boğaziçi ve

Adalar şeklinde oldukça sınırlı olarak ele alınmıştır. İstanbul'un sosyal, kültürel ve gündelik hayatına çok kısa bir şekilde değinilmiştir. Bizim, çalışmamızda neredeyse iki yüz sayfayı aşkın bir yekun tutan İstanbul'un sosyal, kültürel ve gündelik hayatı konusu, bu çalışmada neredeyse otuz beş sayfalık kısa bir biçimde ele alınmıştır. Bu tez, YÖK tez sisteminde şimdilik bulunmamaktadır.

Bizim bu çalışmayı yapmamızın temel sebebi ise Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında geçen tüm İstanbul semtlerini özellikleri ile ortaya koymak ve İstanbul'un sosyal, kültürel ve gündelik hayatı ile ilgili ayrıntılı bir çalışmayı bilim ve kültür dünyasında kazandırmaktır.

Tüm çalışmamızda, Ahmet Midhat Efendi'nin Arap alfabesi ile kaleme aldığı romanlarının Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından yayımlanan telif eserleri esas aldık. Ahmet Midhat Efendi'nin, bu şekilde Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından yayımlanan otuz altı adet romanını tek tek taradık. Bu romanlar arasında, mekân olarak İstanbul'un geçtiği on dokuz adet roman tespit ettik. Bu on dokuz romanda tekrar tek tek İstanbul ile ilgili bilgileri toplayarak konusuna göre kategorize ettik ve çalışmamızda inceledik. Bunu yaparken çeviri metinlerdeki yazım ve imlâ hatası olan kelimeleri, Türk Dil Kurumu'nun imlâ kılavuzuna göre düzelterek çalışmamıza aldık.

“Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında İstanbul” başlığını taşıyan bu çalışmamız beş ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ahmet Midhat Efendi'nin hayatı, hakkındaki çalışmalar, romancılığı ve Türk edebiyatında İstanbul konularında bilgilere yer verdik. Birinci bölümde, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'un semtlerini inceledik. Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında, özellikleri ile geçen otuz beş tane İstanbul semti tespit ettik. Şu an ilçe statüsünde olan bazı yerleşim yerlerini de diğerleri gibi semt olarak ele aldık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde de, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'un sosyal, kültürel ve gündelik hayatına dair bilgileri inceledik. Bu bölümde hayatın devreleri, ev hayatı, cemiyet hayatı, özel günler ve eğlence hayatına dair bilgilere yer verdik. Sonuç bölümünde tezimizin konusu

bağlamında çıkarımlarda bulunduk. Kaynakça bölümünde de tez boyunca faydalandığımız kaynakların listesine yer verdik.

Çalışmamın her aşamasında yanımda olan sevgili eşime, çocuklarıma, aileme ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunuyorum. Çalışma azmini bizzat tetkik etme fırsatını bulduğum Ahmet Midhat Efendi'yi minnet ve rahmetle anıyorum. Çalışmamın başından sonuna kadar bana maddî manevî her türlü desteği veren, tecrübesi ve bilgi birikimiyle ufkumu açan kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. İhsan SAFİ'ye teşekkürlerimi borç biliyorum.

Mehmed Ali YILDIZ

BİNGÖL/2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	4
İÇİNDEKİLER	7
ÖZET	10
ABSTRACT.....	11
KISALTMALAR.....	12
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMET MİDHAT EFENDİ’NİN ROMANLARINDA İSTANBUL’UN

SEMTLERİ

1.1. ADALAR.....	30
1.2. AKSARAY	38
1.3. AYVANSARAY	40
1.4. BAĞLARBAŞI.....	41
1.5. BAHÇEKAPISI.....	45
1.6. BEŞİKTAŞ	47
1.7. BEYAZIT	47
1.8. BEYKOZ	48
1.9. BEYOĞLU	53
1.10. CİHANGİR.....	70
1.11. ÇAMLICA	74
1.12. EMİNÖNÜ.....	76
1.13. EYÜP	81
1.14. FATİH.....	82
1.15. GALATA	84
1.16. GALATA KÖPRÜSÜ	94
1.17. KADIKÖY	100

1.18. KÂĞITHANE.....	105
1.19. KARABAŞ	106
1.20. KARAGÜMRÜK	110
1.21. KARAKÖY	110
1.22. KASIMPAŞA	114
1.23. KUZGUNCUK	117
1.24. ORTAKÖY	118
1.25. SALACAK.....	121
1.26. SALIPAZARI	122
1.27. SARIYER	124
1.28. SİRKECİ.....	124
1.29. SÜLEYMANİYE.....	128
1.30. ŞİŞLİ.....	132
1.31. TAHTAKALE	133
1.32. TAKSİM	134
1.33. TARABYA	137
1.34. TOPHANE.....	138
1.35. ÜSKÜDAR.....	143

İKİNCİ BÖLÜM

AHMET MİDHAT EFENDİ’NİN ROMANLARINDA İSTANBUL’UN SOSYAL, KÜLTÜREL VE GÜNDELİK HAYATI

2.1. HAYATIN DEVRELERİ.....	150
2.1.1. Doğum Öncesi, Doğum ve Doğum Sonrası.....	150
2.1.1.1. Doğum Öncesi	151
2.1.1.2. Doğum ve Lohusalık Dönemi	154
2.1.2. Çocukluk.....	162
2.1.2.1. Çocuğun Bakımı ile İlgilenenler.....	162
2.1.2.2. Eğitim ve Öğretim	163
2.1.2.3. Erkek Çocukların Sünnet Edilmesi.....	194
2.1.2.4. Çocuklara Has Eğlenceler, Oyunlar.....	194
2.1.3. Evlilik.....	195

2.1.4. Ölüm	267
2.2. EV HAYATI.....	272
2.2.1. Evler ve Ev Eşyaları	272
2.2.2. Evde Yaşayanlar ve Ev İşleri.....	295
2.2.3. Misafirlilik ve Misafir Ağır lama.....	306
2.3. CEMİYET HAYATI	313
2.3.1. Mahalle Hayatı.....	313
2.3.2. Sağlık	318
2.3.3. Ulaşım Araçları.....	324
2.3.4. Alışveriş	338
2.3.5. Halk İnanışları.....	344
2.3.6. Haberleşme	350
2.4. ÖZEL GÜNLER VE EĞLENCE HAYATI	355
2.4.1. Yılın Özel Günleri	355
2.4.1.1. Cuma Günleri, Kandiller, Ramazan Ayı ve Bayramlar	355
2.4.1.2. Balo ve Karnavallar	356
2.4.2. Bahar ve Yaz Aylarına Has Eğlenceler	360
2.4.3. Kış Aylarına Has Eğlenceler.....	366
2.4.4. Tiyatrolar	368
2.4.5. Kahvehaneler, Meyhaneler ve Kumar	374
SONUÇ.....	384
KAYNAKLAR	388
ÖZ GEÇMİŞ	396

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Türü: Yüksek Lisans

Danışman: Prof. Dr. İhsan SAFİ

Hazırlayan: Mehmed Ali YILDIZ

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 396

ÖZET

AHMET MİDHAT EFENDİ’NİN ROMANLARINDA İSTANBUL

Ahmet Midhat Efendi, Türk edebiyatının en üretken yazarlarından birisidir. Ahmet Midhat Efendi’nin en fazla eser kaleme aldığı saha, roman sahasıdır. Romanlarında pek çok konuyu işlemiş, pek çok konuya temas etmiştir.

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında başta İstanbul olmak üzere pek çok şehri mekân olarak kullanmıştır. Bu çalışmada, Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında İstanbul incelenmiştir. Bunun için Ahmet Midhat Efendi’nin Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan 36 adet romanı taranmıştır. Bu romanların 19 tanesinde İstanbul ile ilgili bilgilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Romanlarda İstanbul’un semtleri, İstanbul’un sosyal, kültürel ve gündelik hayatı araştırılmıştır. Semtler, hayatın devreleri, ev hayatı, cemiyet hayatı, özel günler ve eğlence hayatı konularındaki bilgiler ele alınarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat Efendi, roman, İstanbul, semt, gündelik hayat

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Turkish Language and Literature

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Prof. Dr. İhsan SAFİ

Author: Mehmed Ali YILDIZ

Year: 2019

Pages: 396

ABSTRACT

İSTANBUL IN THE NOVELS OF AHMET MİDHAT EFENDİ

Ahmet Midhat Efendi is one of the most prolific writers of Turkish literature. Ahmet Midhat Efendi wrote most of his his works in the field of novel. He has refered to lots of subjects in his novels and has touched many topics.

Ahmet Midhat Efendi used many cities, especially İstanbul, as a place in his novels. In this study, the subject of İstanbul is examined in Ahmet Midhat Efendi's novels. For this purpose, published by the Turkish Language Association, 36 novels of Ahmet Midhat Efendi were examined. Information about Istanbul was found in 19 of these novels,. In the novels, Istanbul's districts and the social, cultural and daily life of and Istanbul were examined. The districts, life stages, domestic life, community life, special days and entertainment life were evaluated.

Keywords: Ahmet Midhat Efendi, novel, İstanbul, district, daily life

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser

bk. : Bakınız

c. : Cilt

ed. : Editör

haz. : Hazırlayan

S : Sayı

s. : Sayfa

ss. : Sayfadan sayfaya/sayfalar

vb. : Ve benzeri

vs. : Vesaire

GİRİŞ

Türk edebiyatına damgasını vuran hikâyeci, romancı, gazeteci, tiyatro yazarı, mütefekkir Ahmet Midhat Efendi, eserleriyle olduğu gibi gayret ve çalışmayla dolu hayatıyla da kültür dünyamızda iz bırakmıştır.¹ Bu bölümde Ahmet Midhat Efendi'nin hayatı, sanatı, romancılığı, Türk edebiyatında İstanbul ve Ahmet Midhat'ın İstanbul'u konularında bilgiler vereceğiz.

Ahmet Midhat Efendi 1844 yılında İstanbul'un Tophane semtinde dünyaya gelmiştir. Kafkas göçmeni bir anne ile Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşmiş bir babanın çocuğudur. Babası esnaf Süleyman Efendi, annesi Nefise Hanımdır. Asıl adı Ahmet'tir. Çocukluk günlerinde Mısır Çarşısı'nda bir aktar dükkânında çırak olarak çalışır. Çırak olarak çalıştığı günlerde çarşı esnafından olan Hacı İbrahim Efendi'den okuma ve yazmayı öğrenir.

Ahmet, babasının ölümünün ardından annesi ile birlikte 1857 yılında Vidin'de memur olan ağabeyinin yanına gider. Burada sıbyan mektebine başlar. Vidin'de başladığı ilköğrenimini İstanbul'da Tophane'de bitirir. Ahmet, devrin önemli devlet adamlarından Mithat Paşa'nın Niş valiliği sırasında ağabeyi ile birlikte Niş'e gider. Burada 1864 yılında rüştiye eğitimini tamamlar. Aynı yıl Mithat Paşa'nın Tuna valiliği vesilesi ile Rusçuk'a giden Ahmet, Vilayet Mektubî Kalemi'nde ilk devlet görevine başlar. Midhat Paşa, Ahmet'in vazifesinde gösterdiği başarılar üzerine Ahmet'e kendi adını verir. Ahmet, bu tarihten itibaren Ahmet Midhat olarak anılmaya başlar. Bu dönemde medrese eğitimi alır ve Midhat Paşa'nın yönlendirmesiyle Fransızca çalışmaya başlar. Bu şekilde hem Doğu hem de Batı kültürünün kapıları kendisine aralanmış olur. Politika

¹ Ahmet Midhat Efendi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Okay, "Ahmet Midhat Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 100-103; Ahmet Midhat Efendi, *Menfa*, haz. Handan İnci (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013); Kamil Yazgıç, *Ahmet Midhat Efendi Hayatı ve Hatıraları* (İstanbul: Tan Matbaası, 1940); Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Midhat* (İstanbul: Özer Matbaası, 1964); Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001); Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008); Mustafa Miyasoğlu vd. *Ahmet Midhat Efendi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012)

Müdürlüğü Türkçe kâtipliği görevini yürütür. Bunun yanında yeni kurulan Tuna gazetesinin yazı işlerinde muharrir olarak çalışır. Daha sonra gazetede baş muharrirliğe kadar yükselir.

Ahmet Midhat, 1869 yılında Bağdat'a vali olan Midhat Paşa ile birlikte Bağdat'a gider. Ahmet Midhat'a Bağdat'ta matbaa kurmak ve gazete çıkarmak görevi verilir. Bu şekilde Bağdat'ta vilayet matbaasının ve Zevra gazetesinin müdürlüğü vazifelerini yürütür.

Ahmet Midhat, Bağdat'ta kendisi üzerinde çok tesirli olan insanlarla tanışır ve kültürel seviyesi yüksek ortamlarda bulunma fırsatı yakalar. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi* adlı eserinde Ahmet Midhat'ın Bağdat günleri ile ilgili şunları söylemektedir:

Gençliğinin en bahtiyar ve unutulmaz seneleri burada geçer. Yirmi beş yaşında olan ve Rumeli'deki bazı delikanlılık haşarılıklarını terk eden genç adam muntazam bir aile ve dost çevresi bulur. Evlerinde kitapları vardır, okur, yazarlar. Piyanoları vardır, çalar, söylerler. Fotoğraf makineleri vardır, resimle uğraşırlar.²

Ahmet Midhat Efendi'ye derin tesirleri olan kişilerin başında Osman Hamdi Bey gelir. Orhan Okay, Osman Hamdi Bey ile ilgili şunları söyler:

Fakat asıl mühimi; Avrupa görmüş, kültürlü bir dostları vardır: Osman Hamdi Bey. Ahmet Midhat'la aynı yaşlarda olan; fakat iyi imkânlarla on iki yıl Avrupa'da kalan ressam, arkeolog ve daha sonra müze müdürü diye şöhret bulacak Osman Hamdi Bey...³

Bağdat'ta Ahmet Midhat'a derin tesirleri olan Osman Hamdi Bey, Ahmet Midhat'ın okuması için Paris'ten kitaplar sipariş eder. Ahmet Midhat'ın bir okuma planı çerçevesinde bu kitapları okumasını sağlar.

Ahmet Midhat'ın Bağdat'ta etkilendiği tek kişi Osman Hamdi Bey değildir. Osman Hamdi Bey'in dışında Ahmet Midhat'ın kültür dünyasında büyük izler bırakan iki kişi daha vardır: Bağdatlı Muhammed Zühavî ve Şirazlı Muhammed Bakır Can Muattar'dır. Orhan Okay *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi* adlı eserinde bu iki kişinin Ahmet Midhat Efendi'ye etkileri ile ilgili şunları söyler:

Ahmet Midhat'ı Batı'ya yönelten Hamdi Bey'den sonra yüzünü Doğu'ya döndüren iki mürşit daha yine Bağdat'ta karşısına çıkar. Biri Bağdatlı Muhammed Zühavî'dir.

²Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 23.

³Okay, *Ahmet Midhat Efendi*, 23.

Devrin ulemasından olan bu zattan medrese ilimleri üzerine sohbet eder. Fakat dünya görüşünün genişlemesine sebep Şirazlı Muhammed Bakır Can Muattar olacaktır. Farsça, Arapça, Hintçe, İbranice ve İngilizce bilen, çeşitli dinlere girip çıkmış, yarı meczup yarı filozof, derviş-meşrep bir adam olan Can Muattarla uzun zaman devam eden dostlukları sırasında Ahmet Midhat ondan Doğu ilimlerini, felsefesini öğrenir.⁴

Görüldüğü gibi Bağdat, Ahmet Midhat'ın hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Ahmet Midhat Bağdat'ta hem Doğu'yu hem de Batı'yı büyük ölçüde tanıyıp tetkik etme fırsatı bulmuştur.

Ahmet Midhat Bağdat'ta yazı faaliyetlerine devam ederken ağabeyi vefat eder. Kendi ailesinin yükünün üzerine ağabeyinin ailesi de eklenince büyük ailenin tüm yükü Ahmet Midhat'ın omuzlarına yüklenir. Ahmet Midhat ilkin ailesini İstanbul'a gönderir. Daha sona da memuriyetten istifa ederek kendisi de İstanbul'a döner. İstanbul'da artık kalemiyle geçinmeye ve kalabalık ailesini geçindirmeye başlar.

Ahmet Midhat *Ceride-i Askeriyye*'de başmuharrir olarak çalışırken Tahtakale'de oturduğu evde bir matbaa kurar. Ailece bu matbaanın idare ve çalışmalarını yürütürler. Bağdat'ta kaleme aldığı *Hace-i Evvel*, *Kıssadan Hisse* ve *Letaif-i Rivayât*'ı kendi matbaasında basar. Bunların satışı ile evini geçindirmeye çalışır. Ahmet Midhat matbaayı büyütünce matbaa önce Sirkeci'ye ve sonrasında Beyoğlu'na nakledilir. Bu sırada farklı gazetelerde de görevlerini yerine getirmektedir.

Ahmet Midhat, 1843 yılında Rodos'a sürgüne gönderilir. Handan İnci, yayına hazırladığı *Menfa*'nın ön sözünde Ahmet Midhat'ın sürgün sebeplerini şu şekilde açıklar:

Başına gelenleri büyük bir şaşkınlıkla karşılayan Ahmet Midhat, kendisini ve Ebuzziya'yı Rodos'a, Namık Kemal'i Magosa'ya, Menâpirzâde Nuri ve İsmail Hakkı'yı Akkâ'ya götüren gemide, "muzır neşriyat" gerekçesiyle sürüldüklerini öğrenince büyük bir tepki gösterir. Kalemmini sadece halkı çeşitli konularda eğitmek iddiasıyla kullanırken "zararlı yayın" yapmakla suçlanmasına çok içerlemiştir. Ona göre bu cezaya olsa olsa Namık Kemal'e yakınlığı yol açmıştır. Oysa Tanpınar'ın da dediği gibi, Ahmet Midhat'ın sonuna kadar oynadığı bu "arkadaş kurbanı" rolü çok da gerçekçi değildir. Çıkardığı gazetelerden *Devir*'in daha ilk sayısında, onu izleyen *Bedir*'in on üçüncü sayıda "şiddetli lisan" gerekçesiyle kapatılması bir yana, *Dağarcık*'taki bazı yazıları yüzünden, adı kâfirlikle suçlandığı bir tartışmaya bile karışmıştır. Daha da önemlisi, *İbret*'te basın kanununu eleştirirken "millet-i metbua", yani "kendisine tâbi olunan millet" gibi dönem için çok sivri bir cümle

⁴ Okay, *Ahmet Midhat Efendi*, 24.

kurmuştur ki, bu bile cezalandırılmak için yetip artacaktır. Kısacası, *Menfa*'daki ileri sürüşlerinin aksine, Ahmet Midhat sürgün yolunu kendi elleriyle hazırlar.⁵

Ahmet Midhat Efendi, üç yıl süren sürgün hayatında Rodos'ta boş durmaz. Çocuklar için burada bir Medrese-i Süleymaniyye kurar, çocukları eğitmeye çalışır, ders kitapları yazar. Daha sonradan neşredeceği bazı romanlarını yazmaya burada başlar. İstanbul'daki gazete ve dergilere buradan yazılar gönderir. Sürgün hatıralarını *Menfa* adını verdiği kitapta toplar. V. Murat'ın tahta çıkmasıyla birlikte gündeme gelen genel aftan yararlanarak tekrar İstanbul'a döner.

Ahmet Midhat, sürgünden sonra İstanbul'a döner dönmez yazı ve neşir faaliyetlerine eskisinden daha yoğun bir şekilde tekrar başlar. 1878 yılında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini çıkarır. Bu gazete uzun yıllar yayın hayatında yer alır.

Ahmet Midhat, II. Abdülhamit döneminde bir nevi sarayın himayesindedir. Bu dönemde yakın tarihe ışık tutan *Üss-i İnkılâb* adlı eserini yazar. *Takvîm-i Vekayi* ve *Matbaa-i Amire* müdürlüğü görevlerini yerine getirir. 1889 yılında Stockholm'de düzenlenen Şarkiyatçılar Kongresi için Avrupa'ya gitme şansı bulur. Bu vesile ile iki buçuk ay kadar Avrupa'da kalır.

Ahmet Midhat Efendi II. Meşrutiyet sonrasında emekli olduğu halde çalışma hayatına devam eder. Dârülfünûn, Dârümuallimât'ta genel tarih, dinler tarihi, felsefe tarihi, eğitim tarihi gibi dersler okutur.⁶ Hizmet ettiği Darüşşafaka'da 28 Aralık 1912'de vefat eder.

Buraya kadar Ahmet Midhat Efendi'nin hayatı hakkında bilgiler verdik. Bundan sonra Ahmet Midhat Efendi ile ilgili yapılan çalışmalar, Ahmet Midhat Efendi'nin romancılığı ve eserleri hakkında bilgiler vereceğiz.

Ahmet Midhat Efendi hakkında şu ana kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Pek çok kitap, makale, tez hazırlanmış, adına sempozyumlar düzenlenmiştir. Fakat bu çalışmaların geçmişi çok da uzun bir süreye kadar gitmemektedir. İnci Enginün *Araştırmalar ve Belgeler* isimli eserinde, Ahmet Midhat Efendi'nin pek

⁵ Ahmet Midhat Efendi, "Önsöz: Ahmet Midhat Efendi ve Menfa'sı", *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 9.

⁶ Orhan Okay, "Ahmet Midhat Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 416.

çok şahsı yetiştirip kültürümüze kazandırdığı halde edebiyatımızda kadri hiç bilinmemiş, gerek yaptıkları ve gerekse tesirleri ile ilgili uzun süre görmezden gelinmiş kişilerin başında geldiğini ifade etmektedir.⁷

Ahmet Midhat Efendi'nin uzun süre göz ardı edilmesinin en temel sebebi, Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinin sanat, dil ve üslup yönlerinden zayıf olduğu kanaatidir. Mesela Ahmet Midhat Efendi'yi sanatından ziyade niyeti ve gayretiyle değerlendirenlerin başında Ahmet Hamdi Tanpınar gelmektedir. Tanpınar, Ahmet Midhat Efendi'nin sanatı ve dili ile ilgili "Onun sanatı yoktur, daima halka yönelen iyi niyetleri vardır. Dil bu muharrirde sanki yazmaktan ziyade yarenlik içindir."⁸ ifadelerini kullanmaktadır. Orhan Okay, Ahmet Midhat Efendi'nin bir sanatkâr olmadığını ve zaten böyle bir iddiasının da bulunmadığını söyler.⁹ Ahmet Midhat'ın romancılığı ile ilgili Tanpınar'ın eleştirisi ise "Roman sanatı, hangi seviyede olursa olsun okuyucuyla kitabın baş başa kalmasını ister. Ahmet Midhat Efendi ise daima üçüncü bir şahıs gibi aradadır."¹⁰ şeklindedir. Tanpınar, Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinin seviyesinden Namık Kemal'e kıyasla şu şekilde bahseder:

Ahmet Midhat Efendi'nin eseri 1870 senelerinin okuyucu kitlesinin seviyesinden başlar. Bu biraz da kendi seviyesi, yani aşağı yukarı deniz sathının seviyesidir. Büyük özleyişlerle hareket eden Namık Kemal'de daima münevver kalabalığına hitap vardır. O, kalem arkadaşlarıyla, dostlarıyla konuşur. En yalnız bulunduğu anda bile birtakım idealler ve huzursuzluklar aşılacağı bir okur yazar kalabalığı karşısındaymiş gibi davranır. Midhat Efendi ise bir zamanlar aktar çıraklığı yaptığı Mısır Çarşısı esnafının içinde, onlarla yarenlik edemiş gibi yazar.¹¹

Nüket Esen ve Erol Köroğlu, *Merhaba Ey Muharrir- Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar* adlı eserin "Ahmet Midhat Efendi'yi Hatırlamak, Okumak, Anlamak" başlıklı ön sözünde Ahmet Midhat Efendi'nin 1980'li yıllara kadar göz ardı edilmesinin edebî ve tarihsel sebepleri ile ilgili bilgiler verirler. Ahmet Midhat Efendi'nin bir edebiyatçıdan çok avam yazarı olarak görülmesine, Ahmet Midhat Efendi'nin Sultan II. Abdülhamid'e olan yakınlığının ve Ahmet Midhat Efendi'yi aşağılayan bazı yazı ve şiirlerin Ahmet Midhat Efendi'ye karşı

⁷ İnci Enginün, *Araştırmalar ve Belgeler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), 49.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitapevi, 2001), 456.

⁹ Orhan Okay, "Bir Hâce-i Evvel'e İhtiyaç Vardı, Ahmet Midhat Bu Rolü Üstlendi", *Türk Edebiyatı Dergisi* 470 (2012): 4.

¹⁰ Okay, "Hâce-i Evvel", 460.

¹¹ Okay, "Hâce-i Evvel", 455.

olumsuz bir bakış açısının meydana gelmesinin sebep olduğunu ifade etmektedirler.¹²

Bu ve bunun gibi olumsuz bakış açıları sebebiyle 1980’li yıllara kadar Ahmet Midhat Efendi ile ilgili pek fazla çalışma yapılmamıştır. Nüket Esen ve Erol Köroğlu, *Merhaba Ey Muharrir- Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar* adlı eserin “Ahmet Midhat Efendi’yi Hatırlamak, Okumak, Anlamak” başlıklı ön sözünde 1980’li yıllardan itibaren Ahmet Midhat Efendi’ye olan ilginin artmaya başladığını ifade etmektedirler. Bunu sebebini de “yazarların hayatları ve politik görüşleriyle eserlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğinin farkına varılması”¹³ olarak açıklamaktadırlar. Bunun yanında eserlerin değerlendirilmesinde sadece içeriklerin değil, anlatım özelliklerinin de ön plâna alınmaya başlanmasının Ahmet Midhat Efendi’ye olan ilginin artmasının bir başka sebebi olduğunu ifade ederler.¹⁴

Bu yüzden söz konusu tarihten itibaren Ahmet Midhat Efendi ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır ve bu çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Kitap, makale, biyografi, panel ve sempozyum çalışmalarının dışında Ahmet Midhat Efendi ile ilgili yüksek lisans ve doktora düzeyinde pek çok tez yazılmıştır. *Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında Etnik Kimlikler*, *Ahmet Midhat Efendi’nin ‘Ahmet Metin ve Şirzad’ Romanında Yol Haritası*, *Ahmet Midhat Efendi’nin ‘Kâinat’ Adlı Eserinde Almanya*, *Ahmet Midhat Efendi’nin Din-Bilim İlişkisine Dair Görüşleri*, *Ahmet Midhat Efendi’nin ‘Ahmet Metin ve Şirzad’ Romanında Tanzimat İdeolojileri*, *Ahmet Midhat Efendi’nin ‘Ahmet Metin ve Şirzad’ Romanında İstirat Değerlendirmesi*, *Ahmet Midhat Efendi’nin ‘Kâinat’ Adlı Eserinde İtalya ve Yunanistan*, *Ahmet Midhat Efendi’nin ‘Kâinat’ Adlı Eserinde İngiltere*, *Ahmet Midhat Efendi’nin ‘Dağarcık’ Mecmuası*, *Ahmet Midhat Efendi’nin Roman ve Hikâyelerinde Roman Hakkındaki Görüşleri*, *Ahmet Midhat Efendi’nin Siyasî Görüşleri*, *Ahmet Midhat Efendi ve Para* adlı çalışmalar, yüksek lisans düzeyinde bugüne kadar yapılmış çalışmalardır. *Ahmet Midhat Efendi’nin*

¹² Nüket Esen, Erol Köroğlu, “Önsöz: Ahmet Midhat Efendi’yi Hatırlamak, Okumak, Anlamak”, *Merhaba Ey Muharrir- Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2006), 2-3.

¹³ Esen-Köroğlu, *Ahmet Midhat Üzerine*, 3.

¹⁴ Esen-Köroğlu, *Ahmet Midhat Üzerine*, 3.

Roman ve Hikâyelerinde Eğitim Aracı Olarak Edebiyat: Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi, Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Karadeniz ve Çevresi, Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Mekân adlı çalışmalar da Ahmet Midhat Efendi hakkında bugüne kadar hazırlanmış doktora tezleridir.

Ahmet Midhat ile ilgili yapılan çalışmaların pek çoğu Ahmet Midhat'ın romanları ve romancılığı konularının etrafında gelişmektedir. Türk romanında Ahmet Midhat'ın pek çok ilki gerçekleştirmiş olması, Ahmet Midhat Efendi'nin Türk romanının gelişmesine olan katkıları, Ahmet Midhat Efendi'nin roman yazma sebepleri ve bu gayretin sonuçları gibi hususlar, Ahmet Midhat Efendi'nin romancılığının önemini ortaya koyan sebeplerdir.

Şemseddin Sami'nin *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat* adlı eseri, Türk edebiyatı tarihlerinde genellikle ilk Türk romanı olarak kabul edilmektedir. Bu eser 1872 yılında yazılmıştır. Nurullah Çetin, Ahmet Midhat Efendi'nin 1870 yılında yayımladığı *Firkat* adlı eserin, Batılı anlamda ilk Türk romanı olduğunu, o dönemde roman ve hikâye arasında kesin bir ayırım yapılmadığı için bu eserin o dönemde hikâye kabul edildiğini ifade etmektedir.¹⁵ Bu şekilde Nurullah Çetin, Ahmet Midhat Efendi'nin *Firkat* adlı eserini Batılı anlamda ilk Türk romanı olarak kabul etmektedir. Bu yüzden Ahmet Midhat'ın Türk romanının doğuşundaki katkısı göz ardı edilemez.

Ahmet Midhat Efendi, kavram olarak hikâye ve romanı birbirinden ayırmamaktadır.¹⁶ Ahmet Midhat Efendi'nin roman ile ilgili ifadeleri, “roman” teriminin kullanılması hususunda değişkenlik gösterebilmektedir. Ahmet Midhat Efendi her ne kadar bazen hikâye, rivayet, masal gibi ifadeler kullansa da genellikle “roman” demeyi tercih etmektedir.¹⁷

Ahmet Midhat Efendi'nin kaç tane roman yazdığı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bunun sebebi, Ahmet Midhat Efendi'nin roman ve uzun

¹⁵ Nurullah Çetin, “Ahmet Midhat Efendi”, *Ahmet Midhat Efendi'nin Romancılığı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012), 132.

¹⁶ Fazıl Gökçek, “Ahmet Midhat Efendi'nin Hikâye ve Roman Anlayışı”, *Ahmet Midhat Efendi El Kitabı*, ed. Mustafa Armağan (İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), 38.

¹⁷ Nurullah Çetin, “Ahmet Midhat Efendi”, *Ahmet Midhat Efendi'nin Romancılığı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012), 132.

hikâyeleri arasında tam olarak kesin bir çizginin olmamasıdır. Ahmet Midhat Efendi'nin bazı uzun hikâyeleri kimi edebiyatçılar tarafından roman olarak kabul edilmekte, kimileri tarafından da roman olarak kabul edilmemektedir. Bu yüzden romanların sayısı ile ilgili net bir görüş yoktur. Kesin olan şey, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarının sayısının, otuzun üzerinde olduğudur.

Ahmet Midhat Efendi'nin sanatı ve romancılığı söz konusu olduğu zaman akla gelen ilk şey, Ahmet Midhat Efendi'nin roman yazma sebebidir. Bu noktada Ahmet Midhat Efendi'yi önemli kılan husus, halka olan yakınlığıdır. “Onun hedef kitlesi her zaman çocuklar ve ilkokul seviyesinde gördüğü ‘halk’tır. Belki de bu yüzden kendisine ‘hace-i evvel’ lakabı uygun görülmüştür.”¹⁸ Ahmet Midhat Efendi kalemini halkın ahlakî ve insanî açılardan olgunlaşmasına hizmet eden bir araç olarak kullanmaktadır.¹⁹ Onun amacı edebiyat üretmek değil, okurlarının ufkunu açmaktır.²⁰ Ahmet Midhat, “*halk için eğitici ve öğretici olmayan edebiyatı kabul etmez.*”²¹

Sanatını halkın eğitimi için kullanan Ahmet Midhat Efendi, bunu yaparken halkta okuma alışkanlığı kazandırma bakımından da büyük bir rol oynamıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin bu konudaki etkisi o kadar büyüktür ki, Münir Süleyman Çapanoğlu “Eğer memleketimizde bir Ahmet Midhat yetişmemiş olsaydı biz okuma zevkini daha uzun yıllar tatmayacaktık.”²² demektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde Ahmet Midhat Efendi'nin bu noktadaki önemini şu cümlelerle ifade etmektedir:

O, cemiyetimizde her şeyden evvel büyük kitlenin hiç tanımadığı bir mekanizmayı oynatır: Okuma, hiç okumayanın okuması, okumaya alışması. (...) Birdenbire onun kitaplarıyla çalışan insan hayatına dinlenme saati girdi. Okumaya ayrılan saat. İşte cemiyetimize getirdiği şey. Ve onunla küçük insanların hayatı değişti. Küçük ahşap

¹⁸ Muharrem Dayanç, “Bir Yenileşme Dönemi Aydını Olarak Ahmet Midhat Efendi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 47 (2017), 84.

¹⁹ Fazıl Gökçek, “Ahmet Midhat Efendi'nin Hikâye ve Roman Anlayışı”, *Ahmet Midhat Efendi El Kitabı*, ed. Mustafa Armağan (İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), 43.

²⁰ Robert P. Finn, *Türk Romanı- İlk Dönem*, çev. Tomris Uyar (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2003), 20.

²¹ Durali Yılmaz, *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu* (Ankara: Kesit Yayınları, 2011), 63.

²² Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Midhat* (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1964), 13.

evlerde lamba başındaki saatler başka bir mana ve hüviyet kazandılar. Bütün bir aile okuma bilenin etrafında toplandı ve okunanı münakaşaya başladı.²³

İnsanları eğitme ve bilinçlendirme gayesi ile roman yazan Ahmet Midhat Efendi, romanlarındaki konuları da bu gaye doğrultusunda seçmiştir. “Esasında Ahmet Mithat Efendi, Türk romanına, sinemasına, televizyonuna bugün dahi işlenmekte olan konuların ilk örnekleri sunan edebiyatçıdır.”²⁴ Bu yüzden Ahmet Midhat Efendi’nin romanları içerik ve konu bakımından hayli zengindir. İnci Enginün, *Araştırmalar ve Belgeler* isimli eserinde bu konuyla ilgili “Ahmet Midhat Efendi’nin eserlerinde neler var? Bu soruya belki de ‘Neler yok ki.’ diye kestirme bir cevap vermek yerinde olur.”²⁵ ifadelerini kullanmaktadır. Buna göre halkı ve insanı ilgilendiren pek çok konu, Ahmet Midhat Efendi’nin ilgi alanı içerisindedir. Coğrafyadan tarihe, inşaattan ormancılığa, eğitimden esnaflığa kadar pek çok konu, Ahmet Midhat Efendi’nin mürekkebinin değdiği alanlardır.

Ahmet Midhat Efendi’nin hayatının ve romanının gayesi olan “halkı eğitme” ideali, doğal olarak Ahmet Midhat Efendi’nin dil ve üslup özelliklerini de etkilemiştir. Bu etki, Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarındaki dil ve üslubunun sadeliği şeklinde kendini göstermiştir. Ahmet Midhat Efendi, romanlarında açık, anlaşılır, sade, rahat ve günlük konuşma dili ile yazılarını kaleme almıştır. Bu üslup, Ahmet Midhat Efendi’nin halk arasındaki popülerliğini arttırmıştır.²⁶ Münir Süleyman Çapanoğlu, Ahmet Midhat Efendi’nin dil ve üslubu ile ilgili şunları söylemektedir:

Onun kadar halkla meşgul olmuş, doğrudan doğruya halka hitap etmiş, halkın anlayacağı bir lisanla yazmış bir Türk muharriri yoktur. Okuma zevkini aşıl原因 bir muharrir olmadığı gibi. Ahmet Midhat Efendi 70 yıl durmadan düşünmeden yorulmadan yazmış ve okutmuş, bütün yazılarında keyfiyeti değil kemiyeti düşünmüştür.

Yazılarında edebiyat yoktu, sanat yoktu, süs ve boya yoktu. Ağdalı bir lisanla yazı yazmadı, terkipler yapmadı. Üslubu sade, samimi ve lâübalî idi. Romanlarında kahramanlarını halk diliyle konuştururdu. Yazılarında, konuşuyor hissini verirdi.²⁷

²³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitapevi, 2001), 459.

²⁴ Ferhat Korkmaz, *Ölümünün 100. Yılında Büyük Bir Romancıyı Anmak*, International Journal of Social Science 5/5 (2012), 203.

²⁵ İnci Enginün, *Araştırmalar ve Belgeler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), 53.

²⁶ Nükhet Esen, “Ahmet Midhat’ın Okuyucusu”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 47: 103.

²⁷ Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Midhat* (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1964), 11.

Orhan Okay, Ahmet Midhat Efendi'nin bu sade dil ve üslubunun kaynağı ile ilgili şunları ifade etmektedir:

O, Tanzimat devrinin diğer yazarları gibi konaklarda, yalılarda, dadılar, mürebbiyeler ve özel tutulmuş hocalar elinde yetişmemiştir. Yazdığı zaman da kendi sınıfından insana hitap etmiş, onların diliyle, onların alıştığı konulardan işe başlamıştır. Çok defa kusur olarak gösterilen meddah tarzı hikâyeciliği de bundan kaynaklanır. Buna gazeteciliğini de ekleyelim. Gazete okuyucusu kitap okuyucusu gibi değildir. Kitap, kitapçı raflarında aylarca, senelerce okuyucusunu bekleyebilir. Gazete ise çıktığı gün tüketilmelidir. Bunun için halkın diliyle ve halkın ilgileneceği konuların yazılmasını gerektirir. Ahmet Midhat da bunu yapmıştır.²⁸

Ahmet Midhat Efendi'nin halkı eğitmek gayesiyle kullandığı bu üslup, bazı edebiyatçılar tarafından Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarının kurgusunu zayıflatan bir unsur olarak görülmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Midhat Efendi'nin üslubu ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

Üslûbu, esnaf kahvelerinde dinlediğinden hiç şüphe etmediğimiz meddah hikâyelerinin devamıdır. (...) Müellif bu üslûbu hiç şüphesiz çok genişletecektir; fakat okuyucu ile olan konuşmasını hiçbir zaman bu karşı karşıyalıktan dışarı çıkarmayacaktır.²⁹

İbrahim Tüzer, *Merakıyla, Teşhisiyle, Teklifiyle Eskimeyen Bir Yazar: Ahmet Midhat Efendi* isimli çalışmasında Ahmet Midhat Efendi'nin halkın eğitimini amaç edinerek oluşturduğu kendisine has bu üslubun, kurguyu zayıflattığı ile ilgili şunları söylemektedir:

Ahmet Midhat destanlardan, masallardan, âşık hikâyelerinden ve meddah anlatılarından sonra roman, hikâye, tiyatro gibi anlatma ve gösterme esasına bağlı yeni türlerin henüz örneklenmeye başlandığı bir zamanda “merhaba ey karî”, “karîni kiram efendilerim”, “nimetim karîlerim efendim” diyerek seslendiği okurun zihinsel seviyesini her açıdan yükseltmeye çalışmıştır. Kimi zaman kurmaca, kimi zaman da didaktik metinler içerisinden formasyona yönelik olarak yükselen bu samimi ve içten sesleniş, elbette edebî metinleri zaafa uğratmakta; diğer bir ifadeyle Ahmet Midhat Efendi'nin roman ve hikâyelerinin edebî değerini düşürerek kurguyu zayıflatmaktadır.³⁰

Ahmet Midhat Efendi, anlatım teknikleri bakımından da zengin bir yazardır. Fazıl Gökçek, *Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Anlatım Teknikleri* isimli çalışmasında Ahmet Midhat Efendi'nin en çok kullandığı iki önemli anlatım tekniğinin “yazar-anlatıcının ve okuyucunun bir anlatı kişisi gibi

²⁸ Orhan Okay, “Bir Hâce-i Evvel'e İhtiyaç Vardı, Ahmet Midhat Bu Rolü Üstlendi”, *Türk Edebiyatı Dergisi* 470 (2012): 9.

²⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Çağlayan Kitapevi, 2001), 456.

³⁰ İbrahim Tüzer, “Merakıyla, Teşhisiyle, Teklifiyle Eskimeyen Bir Yazar: Ahmet Midhat Efendi”, *Türk Edebiyatı Dergisi* 470 (2012): 36.

metnin içinde kurgulanması” ve “metnin yazılma sürecinin anlatıya dönüştürülmesi” olduğunu belirtmektedir.³¹

Ahmet Midhat Efendi, Türk romanında ilklere imza atmış bir romancıdır. *Esrâr-ı Cinâyât* adlı romanı, ilk polisiye romanımızdır.³² Bunun yanında Nurullah Çetin, Ahmet Midhat Efendi'nin *Bahtiyarlık* adlı romanının ilk köy romanımız olduğunu, *Voltaire Yirmi Yaşında* adlı romanının da ilk biyografik roman olduğunu söylemektedir.³³

Ahmet Midhat Efendi, kendisinden sonra gelen pek çok yazara etki etmiş, yaşadığı dönemde pek çok edebiyatçının elinden tutmuş bir kişidir. Muallim Naci, Beşir Fuad, Mustafa Refik, Halit Ziya, Veled Çelebi, Necip Asım, Fatma Aliye Hanım, Gülnar Hanım, Makbule Leman Hanım, Şair Nigâr Hanım, Halide Edip Adıvar, Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit, Ali Kemal, Ahmet İhsan gibi pek çok yazar, ilk yayınlarını onun eliyle yapmıştır.³⁴

Ahmet Midhat Efendi, eserlerinde Osmanlı coğrafyasından ve bu coğrafyanın dışından pek çok şehri mekân olarak kullanmıştır. Cezayir'den Paris'e, Amerika'dan Gürcistan'a, Afrika'dan Kudüs'e kadar pek çok yer, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında geçen ülke ve şehirler arasındadır.

Ahmet Midhat Efendi'nin, romanlarında en çok yer verdiği şehir İstanbul'dur. İstanbul'un, Ahmet Midhat Efendi'nin hayatında ve eserlerinde çok ayrı bir önemi vardır. Bu konuyu ele almadan önce Türk edebiyatında İstanbul ile ilgili genel bir bilgi vereceğiz.

İstanbul tarih boyunca pek çok milletin, devletin, medeniyetin ve insanın dikkatini çekmiş; şiirlere, hikâyelere, romanlara, resimlere ve sanatın daha pek çok dalına konu olmuş dünya şehirlerinden biridir. İstanbul bu eserlere

³¹ Fazıl Gökçek, “Ahmet Midhat Efendi”, *Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Anlatım Teknikleri*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012), 211.

³² Handan İnci, “Türk Romanında İlk Polisiye: *Esrâr-ı Cinâyât*”, *Ahmet Midhat Efendi El Kitabı*, haz. Mustafa Armağan (İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), 132.

³³ Nurullah Çetin, “Ahmet Midhat Efendi”, *Ahmet Midhat Efendi'nin Romancılığı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012), 141.

³⁴ Sema Uğurcan, “Ahmet Mithat Efendi ve Elinden Tuttukları”, *Merhaba Ey Muharrir: Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, haz. Nüket Esen-Erol Köroğlu (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2006), 289-308.

güzelliğinin ve coğrafi konumunun yanında İstanbul'da tarih boyunca meydana getirilmiş yüzlerce dikkate değer abideyle konu olmuştur.

İstanbul'a nazarını çeviren her sanatkâr İstanbul'a farklı bir pencereden bakar. Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş Şehir* adlı eserinde İstanbul'un, İstanbul'u seven herkesin gönül ve hayal dünyasında farklı şekillerde akislerinin olduğunu ifade etmektedir. Kimi için İstanbul serin, berrak, şifalı suların şehri; kimi içinse hiçbir yerde eşi bulunmayan büyük camilerin, güzel sesli müezzinlerin ve hâfızların şehridir.³⁵ Güzelliğiyle dikkat çekmiş başka pek çok şehir vardır. Fakat "edası, yaşama adabı ve kültürüyle edebiyatta bu kadar yer bulan şehir azdır."³⁶

İstanbul'un fetihten sonraki Müslüman-Türk kimliğine göre inşasında İstanbulluların yanında Müslüman-Türk coğrafyasının dört bir yanından insanların da etkisi ve katkısı olmuştur. Nihad Sami Banarlı, *Yahya Kemal'in Hatıraları* adlı eserinde bu konuyla ilgili şunları ifade etmektedir:

İstanbul sadece padişahlar tarafından bina edilmiş değildir; vatanın dört bucağından, Konya'dan, Bursa'dan, Edirne'den, Sivas ve Tokat'tan, Erzurum'dan, Üsküp'ten, Macaristan'dan, Hicaz'dan, Bağdat'tan; Tunus, Trablus, Cezayir gibi mağrip topraklarımızdan; buralara gidip gelen, yahut buralardan gelip İstanbul'da kalan, burada yerleşen nice Müslüman Türkler; kadınları, çocukları, ihtiyaçlarıyla; el sanatları, musikileri, halk ve divan şiirleriyle; şehir, sokak, ev ve oda mimarileriyle; cami, hamam, kubbe anlayışlarıyla, hâsılı vatanın ve tarihin her bucağıyla her asrıdan getirdikleri hünerler ve hatıralarla bu şehri hep birden inşa etmişlerdir. O kadar ki İstanbul, bütün Türk tarihinin, Türk coğrafyasının bir terkibi, hülasası, tecellisi olmuştur.³⁷

İstanbul, sadece Müslüman-Türk kimliğine sahip olanların değil, bu kimliğin dışında ve coğrafyalarda yaşayanların da gözdesi olmuştur. XIX. yüzyılda Romantizm akımıyla birlikte insanların nazarlarını tabiata çevirmesi, tabiat harikalarıyla dolu olan İstanbul'un, Batılıların hayal ve zihinlerde daha çok yerleşmesine sebep olmuştur.³⁸

Özellikle 18.ve 19. yüzyıllarda İstanbul'a görev, elçilik, savaş gibi sebeplerle gelen pek çok seyyah, İstanbul ile ilgili eserler yazmış veya eserlerinde İstanbul'a yer vermişlerdir. Lady Mary Wortley Montagu, Elizabeth Lady Craven,

³⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 121.

³⁶ Gülsüm Sezgin, "Edebiyat ve İstanbul Adabı", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi* 20 (2014): 75.

³⁷ Nihad Sami Banarlı, *Yahya Kemal'in Hatıraları* (İstanbul: Baha Matbaası, 1960), 51.

³⁸ Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2014), 4.

Edmundo De Amicis, Theophile Gautier, Edward Raczynski, Miss Julia Pardoe gibi Batılı seyyahlar, İstanbul ile ilgili eserler kaleme alan kişilerden bazılarıdır.³⁹

İstanbul'un kültür ve edebiyat dünyamızda ayrı bir yeri ve önemi vardır. İstanbul hem halk edebiyatımızda, hem divan edebiyatımızda hem de yeni edebiyatımızda geniş bir şekilde akislerini bulur.

Divan ve yeni edebiyatımızla kıyaslandığı zaman İstanbul'un halk edebiyatımızda çok fazla yerinin olmadığı görülmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda İstanbul bezirgânların mal almak için gittikleri uzak bir şehir olarak geçer.⁴⁰ Bunun dışında Battal Gazi Hikâyeleri, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi, menkıbeler, efsaneler, bilmece, türküler, masallar da İstanbul'un geçtiği halk edebiyatı ürünleridir.⁴¹ “Halk edebiyatında İstanbul'u en iyi aksettiren eser Karagöz'dür.”⁴²

Halk edebiyatımızın gelişmesinde önemli rolü olan semaî kahvelerinde toplanan halk şairleri, İstanbul'u anlatan şiirler ortaya koymuşlardır.⁴³ Âşık Ömer, Abdî gibi bazı halk şairleri İstanbul'u öven şiirler yazmışlardır.⁴⁴ Bunun yanında halk edebiyatında İstanbul, “genellikle, eğlence ve zenginlik şehridir. Anadolu'dan gelen saf ve iyi niyetli insanların aldatıldığı, kötü yollara düşürüldüğü bir şehirdir.”⁴⁵

Divan şiirinde “şehir” ismini tam anlamıyla karşılayan kavram, bütün şehirlerden öte İstanbul'dur.⁴⁶ “İstanbul, klasik Türk edebiyatını derinden etkilemiş, Osmanlı edebiyat muhitinin merkezi olması hasebiyle doğrudan veya dolaylı olarak şair ve yazarların temaları arasında yer almıştır.”⁴⁷ Divan şiiri

³⁹ Şafak Tunç, *Şehristan-Seyyahların Hayal Şehri İstanbul* (İstanbul: İTO Yayınları, 2010)

⁴⁰ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2, Türk Edebiyatında İstanbul* (Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010), 36.

⁴¹ Nurettin Albayrak, “Halk Edebiyatında İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 289.

⁴² Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2, Türk Edebiyatında İstanbul* (Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010), 38.

⁴³ Selami Alan, *Türk Edebiyatında İstanbul, Kubbealtı Akademi Mecmuası 37/2* (2008): 39.

⁴⁴ Alan, “Türk Edebiyatında İstanbul”, 39.

⁴⁵ Alan, “Türk Edebiyatında İstanbul”, 38.

⁴⁶ İskender Pala, *İstanbulcunun Sandığı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2014), 54.

⁴⁷ İskender Pala, “Divan Edebiyatında İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 284.

kemal noktasına İstanbul'da ulaşmıştır.⁴⁸ İstanbul'da yaşayan ve yetişen her divan şairinin İstanbul ile ilgili şiirler kaleme alması, kendileri için bir iftihar vesilesi olmuştur.⁴⁹

İskender Pala, İstanbul'un divan edebiyatımıza olan etkisi ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

İstanbul, pek az coğrafyaya nasip olan tabii güzelliği ve çeşitli manzaralarıyla şiire konu olmasının yanında fetihten sonra Türk-İslâm zevkinin ona kazandırdığı yeni çehre, bu çehrenin maddî öğelerini oluşturan mimarının ortaya koyduğu muhteşem saraylar, yalılar, mâbedler, medreseler, bağlar, bahçeler vb. mekân özellikleri de şehrin şiire yansımaları zenginleştirmiştir.⁵⁰

XV. yüzyıldan itibaren Fatih, Hâmidî, Ahmed Paşa, Celîlî, Tâcizâde Cafer Çelebi, Zâtî, Bâkî, Yahya Efendi, Şeyhülislam Yahya, Nâbî, Nef'î, Seyyid Vehbî, Süleyman Nahifî, Şeyh Galib, İzzet Efendi gibi divan şairleri, İstanbul'u anlatan manzumeler kaleme almışlardır.

Divan şairleri İstanbul ile ilgili şiirlerinde devirlerinin zevk ve eğlencelerinden, gezinti yerlerinden, sosyal yapısından, mimariden, yangın ve deprem gibi İstanbul'u sarsan afetlerden, mevsimlerinden, gelenek ve göreneklerden, çarşı pazarlardan, bayram ve düğünlerden, mahalle ve semtlerden, edebiyat ve tasavvuf muhitlerinden, bir medeniyet merkezi olarak İstanbul'dan bahsetmişlerdir.⁵¹

İstanbul, Tanzimat'tan sonra şekillenen yeni edebiyatımızda da çok büyük bir öneme sahiptir. İstanbul'un bir kültür merkezi olarak varlığını sürdürmesi, Anadolu'da doğup yetişen bazı yazarların zamanla İstanbul'a yerleşmesi, yayın faaliyetlerinin İstanbul'da toplanması, edebiyat topluluklarının İstanbul'da teşekkül etmesi gibi sebeplerle, yeni dönemde de İstanbul yerini ve önemini korumuştur.⁵² “Tanzimat'tan sonra değişen bakış açısıyla yeni türlerde eser vermeye devam eden Türk edebiyatının değişmez konularından biri yine İstanbul

⁴⁸ Selami Alan, Türk Edebiyatında İstanbul, *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 37/2 (2008): 39.

⁴⁹ Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatında İstanbul Adaları* (İstanbul: Eren Yayınları, 2010), 8.

⁵⁰ İskender Pala, “Divan Edebiyatında İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 284.

⁵¹ Pala, “Divan Edebiyatında İstanbul”, 285.

⁵² Orhan Okay, “Yeni Türk Edebiyatında İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 293.

olmuştur.”⁵³ Her ne kadar Cumhuriyet’ten sonra edebiyatçıların ilgisi bir nebze Anadolu’ya kaymış olsa da, İstanbul yerini ve önemini hiç kaybetmemiştir.⁵⁴

İstanbul yeni edebiyatımızda roman, hikâye, şiir, deneme, anı gibi pek çok türde kendisine yer bulmuştur. Fakat mekânın kurgu içerisinde ayrı bir önem kazandığı hikâye ve roman türlerinde İstanbul, kendisini daha fazla göstermektedir.

İlk dönem Türk romancıları ve hikâyecileri olan Şemseddin Sâmî, Emin Nihad, Namık Kemal, Recâizâde Mahmud Ekrem, Mîzancı Murad, Nâbizâde Nâzım’ın eserlerinde İstanbul ile ilgili tasvirler, İstanbul’un semtleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Servet-i Fünûn döneminde yazılan romanlarda Boğaziçi ve Beyoğlu ayrı bir öneme sahiptir.⁵⁵ Beyoğlu, romanlarda yaşayış biçimi yönünden Avrupaî hayatın temsilcisi konumundadır. Beyoğlu’nun sefih eğlenceleri, gazinoları, meyhaneleri birer batakhane olarak sunulmaktadır. Köşk ve yalıların yer aldığı Boğaziçi ise kendisine has ve millî değerleriyle ön plandadır.⁵⁶ Hâlid Ziya, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet gibi yazarlar, İstanbul’u romanlarında birer dekor olarak kullanmışlardır.

II. Meşrutiyet sonrasında yazılan romanlarda İstanbul daha çok olumsuz özellikleriyle ön plana çıkmaktadır.⁵⁷ Romanlarda İstanbul, güzel manzaralarının dışında kirliliği ve batıl inançlarla dolu fakir insanların hayatları ve cahillikleriyle karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸ Bunun yanında dönemin romanlarında İstanbul’un farklı sosyal tabakalarına bağlı olarak değişen farklı mekânlar da romanlara girmiştir. Hüseyin Rahmi, Halide Edip Adıvar, Refik Halid Karay, Midhat Cemal Kuntay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Peyami Safa gibi romancıların romanlarında “Tanzimat’tan başlayarak Cumhuriyet’e ve II. Dünya

⁵³ Selami Alan, Türk Edebiyatında İstanbul, *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 37/2 (2008): 39.

⁵⁴ Orhan Okay, “Yeni Türk Edebiyatında İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 293.

⁵⁵ Selami Alan, Türk Edebiyatında İstanbul, *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 37/2 (2008): 39.

⁵⁶ Alan, “Türk Edebiyatında İstanbul”, 42.

⁵⁷ Orhan Okay, “Yeni Türk Edebiyatında İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 294.

⁵⁸ Okay, “Yeni Türk Edebiyatında İstanbul”, 294.

Savaşı sonlarına kadar değişik semtler, buralarda yaşayan halk tabakasıyla bürokrat, tüccar, politikacı ve sanatkâr kesiminin ilişkileri ele alınmıştır.”⁵⁹

Yeni edebiyatımızda İstanbul, şiirde de etkisini göstermektedir. Şinasi, Nâbizâde Nazım, Tevfik Fikret, Abdülhak Hâmid, Mehmed Akif Ersoy, Orhan Seyfi Orhon, Faruk Nafiz Çamlıbel, Arif Nihat Asya, Oktay Rıfat gibi pek çok şairimiz şiirlerinde İstanbul’u farklı açılardan ele almışlardır. Yahya Kemal Beyatlı, şiirlerinde İstanbul’a en çok yer veren şairimizdir.⁶⁰

Roman, hikâye ve şiirin dışında İstanbul hatıra, biyografi, otobiyografi ve deneme tarzı pek çok eserde de farklı yönleriyle geçmektedir. Ahmet Rasim, Abdülhak Şinasi Hisar, Ruşen Eşref Ünaydın, Samiha Ayverdi, Salah Birsnel gibi pek çok yazarın bu tür eserlerinde İstanbul geçmektedir.

Yeni edebiyatımızdaki pek çok yazar ve şair gibi Ahmet Midhat Efendi için de İstanbul son derece önemlidir. Ahmet Midhat Efendi, eserlerinde İstanbul’un ne kadar kıymetli olduğuna dikkat çekmektedir. *Gürcü Kızı Yahut İntikam* adlı romanında İstanbul’un coğrafi ve ticarî önemi ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şunları söylemektedir:

Bir atiki teşkil eyleyen Avrupa ve Asya ve Afrika kıt’alarının harâit-i müctemiasına bir nazar edildiği zaman görülür ki İstanbulumuz bu kıta’ât-ı selasenin merkez-i umûmîsi addolunmaya salih bir mevkedir. Filvaki en kadim zamanlardan beri İstanbulumuzda bu merkezîyet istidadı mevcut olup ezcümle kıta’ât-ı selasenin menâfi-i ticâriyyesi her asırda İstanbulumuzda birleşmiştir. Zamanımızda dahi şehrimizin bu ehemmiyet-i maneviyyesi baki ve belki de mütezayit olup hele seyâhat-i âlem maksadıyla memleketlerinden infikâk eyleyen seyyahların kâffesi ya evâil veyahut evâhir-i seyâhatinde İstanbulumuza gelerek ya icra edecekleri veyahut icra etmiş buldukları seyahetlerin harîta-i umûmiyyesini şehrimizde nazar-ı icmâlâ alırlar.⁶¹

Ahmet Midhat Efendi, *Acâib-i Alem* adlı romanında İstanbul’u temaşa etmenin dünyada bir başka benzerinin olmadığını; fakat İstanbul’da yaşayanların bu güzelliğin pek farkında olmadığını şu cümlelerle dile getirir:

Vâkıa İstanbul’un haricen temâşâsı kadar latîf bir panorama bütün cihanda adîmü’l emsal olduğu müttefikun-aleyh ise de İstanbul’da doğup büyümüş, yine İstanbul’da büyüyerek o letafete alışmış olanlar onun kadrini tamamıyla takdir edemezler. (...) Belde-i Kostantiniyye emsali adîm bir mahbube olmakla beraber ona her gün vasıl olanlar letafetine alışmış buldukları halde bunlar Odessa’yı görürler de hakikaten

⁵⁹ Okay, “Yeni Türk Edebiyatında İstanbul”, 294.

⁶⁰ Okay, “Yeni Türk Edebiyatında İstanbul”, 294.

⁶¹ Ahmet Midhat Efendi, *Gürcü Kızı Yahut İntikam*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2003), 5.

kendi mahbubeleriyle rekabete muktedir bir diğerk mahbube görmüş derecesinde mütehayyir olurlar ise istiğrab edilmemelidir.⁶²

Demir Bey Yahut İnkişaf-ı Esrâr romanında da Ahmet Midhat Efendi, İstanbul'a Marmara Denizi üzerinden deniz yoluyla girerken İstanbul'u izlemenin güzelliğini kalemlle tarif etmenin mümkün olmadığı ile ilgili şunları ifade etmektedir:

Hele bir sabah Polini ile Mustafa Kamerüddin uykudan uyanarak kendilerini Ayastefanos önlerinde bulup da oradan İstanbul ve Adalar ve Kadıköy ve Üsküdar ve Boğaziçi ve derûn-u Haliç'in döne döne enzâr-ı temâşaları önünde güya her biri başka bir memleket imiş gibi şayan-ı hayret levhalar tasvir etmesi, yalnız Polini'yi değil Mustafa Kamerüddin'i dahi çıldırtmak derecelerine getirmiş idi. İstanbul'a bu suret-i duhulün enzâr-ı erbâb-ı temâşâda tasvir eylediği acayip kalemlle tarif edilmez. Görmeye muhtaç şeylerdendir. Bu tesir, yalnız İstanbul'u ilk defa olarak gören ecnebilerde vaki' olmakla dahi kalmayıp, an-asıl İstanbullu oldukları halde bir müddet gaybubet etmiş bulunanlarda dahi hâsıldır ki bunu tecrübe eyleyenler de nevâirden değildir.⁶³

İstanbul'u bu derece eşsiz olarak tarif eden Ahmet Midhat Efendi, romanlarında İstanbul'a çokça yer vermiştir. *Ahmet Metin ve Şirzad, Bahtiyarlık, Çengi, Demir Bey Yahut İnkişaf-ı Esrâr, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Dürdane Hanım, Eski Mektuplar, Esrâr-ı Cinâyât, Felâtun Bey İle Râkım Efendi, Gürcü Kızı Yahut İntikam, Hayret, Henüz 17 Yaşında, Hüseyin Fellâh, Jön Türk, Karnaval, Müşahadat, Taaffüf, Vah ve Yeryüzünde Bir Melek* romanları, Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında olayların bütününün ya da bir kısmının İstanbul'da geçtiği romanlardır.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul ile ilgili pek çok bilgi yer almaktadır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul ile ilgili bilgileri inceleyeceğiz.

⁶² Ahmet Midhat Efendi, *Acâib-i Alem*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 61.

⁶³ Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr*, haz. M. Fatih Andı (Ankara: TDK Yayınları, 2002), 239.

1. BÖLÜM

AHMET MİDHAT EFENDİ’NİN ROMANLARINDA İSTANBUL’UN SEMTLERİ

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında İstanbul’un çeşitli semtlerine yer verir. Bu semtlerin özellikleri ve hususiyetleri ile ilgili Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümde alfabetik olarak Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında geçen İstanbul semtlerine ve bu semtlerin özelliklerine dair bilgiler vereceğiz. Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında yer verdiği İstanbul’un ilçe ve semtleri şunlardır:

1.1. ADALAR

Bugün İstanbul’un ilçelerinden biri olan Adalar, Bostancı-Maltepe açıklarında ve Marmara Denizi’nde, İstanbul’un Anadolu yakası kıyılarına çok yakın bir konumda yer alırlar.⁶⁴ Tamamı dokuz adadan oluşan bu adaların en önemlileri Büyükada, Heybeliada, Burgazada, Kınalıada’dır. Bu adalar yerleşime açık olmasına rağmen Adalar’daki evlerin, yalı ve konakların tarihleri 150-200 yıldan önceye inmez.⁶⁵

Tarihine dair ilk bilgilerin milattan önceye kadar dayandığı ve küçük balıkçı köylerinin, bağların olduğu⁶⁶ Adalar; Constantinus’un Roma’nın başkenti olmasıyla birlikte sürgün yeri ve dinî mahiyet sahibi yapıların inşa edilmeye başlandığı yerler olur.⁶⁷ Sürgün cezasına çarptırılanların gözetim altında bulundurulmasının kolaylığı ve sürgünlerin kaçmalarını zorlaştıran fiziksel şartlar, Adalar’a bu yönüyle sürgün yeri ve münzevi dindarların yaşamaları için müsait

⁶⁴Haldun Hürel, *İstanbul’un Ansiklopedik Öyküsü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 14.

⁶⁵Hürel, “İstanbul’un Ansiklopedik”, 14.

⁶⁶Turgay Gökçen, “Adalar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 1: 68.

⁶⁷Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatında İstanbul Adaları* (İstanbul: Eren Yayınları, 2010), 18.

bir yer olma özelliği kazandırmıştır. Hatta Romanos Diogenes'in Kınalıada'da tutuklu olarak tutulduğu ve burada öldürülüp gömüldüğü bilinmektedir.⁶⁸

Adalar'ın Türklerin eline geçmesi, İstanbul'un fethinden kısa bir zaman öncesine dayanır. Adalar'ın fethedildiği tarihten 19. yüzyıla kadar geçen zaman içerisinde ise Adalar'a ulaşımın zorluğu ve Adalar'daki su sorunu sebebiyle önemli sayılabilecek bir yerleşim göze çarpmaz. Bu sorunlara rağmen Adalar'da yaşamak biraz da maddî imkânların iyi olmasına bağlıdır. Bundan dolayı da Adalar'ın ilk yerleşimcileri Rum beyleri, patrikler, zengin tüccarlar, Fransız ve İngiliz sefaret görevlileri gibi maddî imkânları iyi olan kişilerdir.⁶⁹

Adalar'a ulaşım 19. yüzyılın başlarında pazar kayıklarıyla sağlanırken 1846'da küçük vapurlarla başlayan seferler ihtiyacı karşılamaz olunca Şirket-i Hayriye⁷⁰ vapurları işletilmeye başlanmıştır.⁷¹ Bu şekilde düzenli vapur seferlerinin yapılması, Adalar'a olan ilgiyi arttırmıştır. Böylece devlet ricali, tüccarlar ve maddî durumu iyi olan aileler Adalar'a yerleşirler.⁷² Özellikle Büyükkada içindeki ulaşımın da eşekler vasıtasıyla sağlandığı bilinmektedir.⁷³

19. yüzyılda Adalar'daki ilk yerleşimcilerin Hristiyan vatandaşlar ve yabancı devletlerin sefaret görevlileri olması, başta kadın-erkek ilişkileri olmak üzere sosyal hayatta pek çok konuda İstanbul'un pek çok muhitine nazaran Adalar'da daha serbest bir manzara arz eder.⁷⁴ Adalar, bu özelliğiyle "Müslümanlığa az aşına"⁷⁵ olan bir yerdir. Bu şekilde Adalar, İstanbul'a bir nevi yabancı bir yerleşim yeri özelliğindedir.⁷⁶ Adalar'ın sosyal hayatındaki bu serbestlik ve rahatlık zamanla Türkleri de etkisi altına almıştır.

⁶⁸Enis Batur, "Adalar", *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: NTV Yayınları, 2010), 100.

⁶⁹Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatında İstanbul Adaları* (İstanbul: Eren Yayınları, 2010), 18.

⁷⁰bk. Ali Akyıldız, "Şirket-i Hayriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 203.

⁷¹Turgay Gökçen, "Adalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 1: 69.

⁷²Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatında İstanbul Adaları* (İstanbul: Eren Yayınları, 2010), 19.

⁷³Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Köşkleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 69.

⁷⁴Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatında İstanbul Adaları* (İstanbul: Eren Yayınları, 2010), 19.

⁷⁵Yahya Kemal BEYATLI, *Aziz İstanbul* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2014), 103.

⁷⁶Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıca'daki Eniştemiz* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 27.

19. yüzyılda Adalar İstanbul yönetimi içerisinde bir belediye statüsünde ve kaymakam vasıtasıyla idare edilmektedir.⁷⁷

Dört yüz yılı aşkın bir süre Osmanlı Devleti egemenliğinin sürdüğü Adalar'da gayrimüslim çoğunluk içerisinde sadece Rumların değil, Ermeni ve Musevîlerin de varlık gösterdiği bilinmektedir. Bugün ise Ermeni vatandaşlar daha çok Kınalıada'da, Rumlar Heybeli'de ve Musevîler de Büyükada'da ikamet etmektedir.⁷⁸

Adalar, şehrin son keşfedilen sayfiyesi olduğu için edebiyatımızda da geniş ölçüde yer almıştır. Adalar'ın sosyal hayat içerisinde 19. yüzyıl içerisinde yer almaya başlaması da, haliyle Divan ve Halk edebiyatlarında yer bulamamış olmasına sebep olmuştur.⁷⁹

Adalar, edebiyatçılarımızın şiiirlerinden daha çok roman ve hikâyeye türündeki eserlerinde yer almıştır.⁸⁰ Mehmet Celâl, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Safvetî Ziya, Ömer Seyfettin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şükûfe Nihal, Faruk Nafiz Çamlıbel, Halit Fahri Ozansoy, Ahmet Hamdi Tanpınar, Halit Ziya Uşaklıgil, Halide Edip Adıvar, Peyami Safa, Refik Halid Karay, Sait Faik Abasıyanık, Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi pek çok yazarımız roman ve hikâyelerinde Adalar'ı mekân olarak kullanmıştır. Mehmet Celal, Ahmet Rasim, Nigâr Hanım, Yahya Kemal Beyatlı, Halit Fahri Ozansoy, Cahit Sıtkı Tarancı, Mehmet Âkif Ersoy, Melih Cevdet Anday gibi şairlerimiz de şiiirlerinde Adalar'a yer vermişlerdir.

Büyükada; Yahya Kemal, Abdülhak Şinasi Hisar, Yakup Kadri ve Ziya Gökalp gibi edebiyatçılarımızın hayatlarından izler taşır. Yahya Kemal'in Darülfünun ve Türk Ocağı sohbetlerini Büyükada'ya taşıma düşüncesi, Ziya Gökalp'in de Yahya Kemal ve Yakup Kadri'nin ısrarları ve sağlık sorunlarının da

⁷⁷Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 14.

⁷⁸Enis Batur, "Adalar", *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: NTV Yayınları, 2010), 100.

⁷⁹Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatında İstanbul Adaları* (İstanbul: Eren Yayınları, 2010), 8.

⁸⁰Koç, *Adalar*, 39.

etkisiyle Büyükada'ya taşınması da Büyükada'nın edebiyatçılar ve edebiyatla ilgilenenler arasında bir cazibe merkezi olmasına vesile olur.⁸¹

Büyükada'nın güzellikleriyle ilgili, hayatını Büyükada'da geçirmiş olan Abdülhak Şinasi Hisar'ın cümleleri şöyledir:

İstanbul'un son bir parçası olan Ada, güya daha geniş ve hür zevklere varmak için, başını almış mavi denize doğru açılmışı benzerdi ve burada her şey dünyanın başka köşelerindeki hayat tecellilerinden daha güzel bir cilveye benzer, mavi deniz mavi semaya bir nazireye benzer, gökte beyaz bulutlar ilahi bir rahat verecek şilteler ve yastıklar için atılmış pamuklara benzer, minareden dağılan ezanlar gazellere benzer, akşamın mavi rüzgârları birer okşayışa benzer ve Ada'nın yüksek kıyılarından görünen halis denizden sonra, Yorgili gibi, su ile bir hızda olan sahillere inildiği zaman yakından görülen bu Boğaziçi sularına benzerdi.⁸²

Tahsin Nahit (1887-1919) "Dinle" adlı şiirinde Büyükada'daki hatıralarına yer verir. Mazlum Kenan Köstekçioğlu (1910-1936) da Heybeliada ile ilgili his ve gözlemlerini "Heybeli'de Günler", "Heybeli'de Akşam" ve "Heybeli'de Geceler" şiirleriyle dile getirir.

Bedri Rahmi Eyüboğlu (1911-1973), "İstanbul Destanı" adlı şiirinde Adalar'a farklı bir pencereden bakarak Adalar'ı dünyanın en kötü Fransızcasının konuşulduğundan ve yaşlı madamların Adalar'da çalımlarından geçilmediğinden bahseder.⁸³ Ziya Osman Saba (1910-1957) "İstanbul" şiirinde Adalar'daki çam ağaçlarını hatırlatır.⁸⁴ İbrahim Abdülkadir Meriçboyu (1917-1985) da "İstanbul" şiirinde Adalar'daki çam ağaçlarından bahseder.⁸⁵

Pek çok edebiyatçı gibi Ahmet Midhat Efendi de romanlarında Adalar'dan bahseder. Ahmet Midhat Efendi, Adalar'a *Hayret, Esrâr-ı Cinâyât, Felâatun Bey ile Râkım Efendi, Dünya'ya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* ve *Taaffüf* romanlarında yer verir. Adalar, Ahmet Midhat Efendi'nin bütün romanları dikkate alındığı zaman romanlarda çok geçen yerler değildir. Adalar arasında da romanlarda en fazla geçen ada Büyükada'dır. Bu romanları basım tarihine göre sırasıyla göstereceğiz.

⁸¹Koç, *Adalar*, 146.

⁸²Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Köşkleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 19.

⁸³Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-1* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1997), 428.

⁸⁴Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul-2*, 749.

⁸⁵Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, 135.

Hayret romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Adalar'ın en fazla geçtiği romandır. Romanda Büyükada'da bulunan oteller ile ilgili bilgiler verilmiştir. Büyükada, oteller vesilesi ile romanda geçmektedir. *Hayret* romanının başında Ahmet Midhat Efendi "Büyükada'da Bir Müsaferet" başlığı altında Büyükada'da bulunan bir otelden bahseder. Otel, "Büyükada'nın en meşhur"⁸⁶ oteldir; fakat romanda otelin ismi geçmez.

Ahmet Midhat Efendi, bu otelin bir odasını içindeki eşyalarıyla birlikte ayrıntılı ve uzun bir şekilde tasvir eder.⁸⁷ Romanda bu odayı tefriş eden kişi ve bu odada kalacak misafirler ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şunları söyler:

*** diye tesmiye edeceğimiz bu otelin yalnız şu odası değil kâffesi iki mâhtan beri isticar olunarak Fasharoz namında genç bir Hintli tarafından tefriş ettirilmekteydi. Bu Fasharoz, kuzgunî siyah sakallı, nahif endamlı, güleç yüzlü, dişleri fildişinden daha beyaz bir Hintlidir ki İngilizceyi en fasih bir İngiliz ve Farişîyi dahi en belîğ bir Şirazî kadar güzel söylediği gibi Farişîyle Osmanlı lisanı arasındaki münâsebet-i külliyye hasebiyle otelin tefrişât-ı cedîdesi esnasında ameleyle konuşa konuşa Osmanlıca'yı dahi benzetmişti.

Fasharoz, *** otelini İngiliz Sefareti'nin inzimâm-ı muâvenetiyle tutmuş ve tefrişata dahi yine Sefaret nezaretiyle başlamıştır. Fasharoz'un ifadesine göre buraya misafir gelecek olan zat, Hint'in en büyük, en zengin nevvablarından Safa Kok Sanc hazretleriymiş ki kızı Mihriban ve oğlu Rızavend ve zevcesi Akasof dahi beraber oldukları hâlde bir sonbaharı İstanbul'da geçirmek için geleceklermiş.⁸⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, Büyükada'da bulunan otelin Fasharoz adında genç bir Hintli tarafından kiralandığından bahsetmektedir. Fasharoz bütün oteli kiralamış ve odalarını tefriş ettirmiştir. İngilizce ve Farsçayı çok iyi bilmektedir. Farsça ve Osmanlıca arasındaki yakınlık ve benzerliklerden dolayı otelin tefrişatı esnasında burada çalışanlarla konuşa konuşa Osmanlıca'yı da iyice öğrenmiştir.

Hintli Fasharoz bu oteli İngiliz sefaretinin yardımcılarıyla tutmuş ve döşemiştir. Bu otele misafir olarak gelecek kişi de Hindistan'ın en büyük zenginlerinden biri olan Safa Kok Sanc ve ailesidir. Safa Kok Sanc ve ailesi sonbaharı İstanbul'da geçirmek için Büyükada'ya geleceklendir. Buna göre Büyükada'da konaklama için oteller bulunmaktadır. Başka milletlerden insanlar Büyükada'ya çalışmaya ve tatile gelmektedir.

⁸⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 5.

⁸⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 3-5.

⁸⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 6.

Romanda Büyükkada ile ilgili diğer bir yerde Ahmet Midhat Efendi Büyükkada'daki otellerde çapkın Rumların uşak olarak çalıştığına dair bilgi vermiştir. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Fasharoz, yeni öğrenmiş olduğu Osmanlıcasıyla hırsızların silâhına dair Safa Kok Sanc'dan almış olduğu malûmatı otelde hizmet eyleyen Rum uşaklara anlatarak, heriflerin arkalarını bırakmaları için teşvikatta kusur etmiyorduydu da hiç Büyükkada'nın çapkın Rumları böyle ağızlara gelirlir mi?⁸⁹

Ahmet Midhat Efendi'nin *Hayret* romanında Adalar ile ilgili bilgi verdiği diğer bir yer, Adalar'ın idaresi hakkındadır. 19. yüzyılda Adalar İstanbul'a bağlı bir belediye statüsüyle kaymakam tarafından idare edilmektedir.⁹⁰ Ahmet Midhat Efendi de *Hayret* romanında Adalar kaymakamına⁹¹ işaret etmektedir. Romanda Adalar kaymakamının Adalar'da meydana gelen hadiselerle ilgili Şehremaneti'ne rapor verdiği şu cümlelerle değinilmiştir:

Köprüyü karşıya geçtikten sonra Eminönü'nden bir arabaya binip Şehremanetine vardı. Erkân-ı emânet, henüz toplanmamış oldukları için biraz tevakkuf etti. Şehremini geldikte, huzuruna çıkıp raporunu bittakdim şifahen dahi arzedeceği şeyleri söyledikten sonra zaten dâire-yi zâbita dahi orada olduğundan zaptiye nazırının yanına gidip ona dahi tebligat-ı lâzimeyi bilifa, kendi başlamış olduğu takibatta zabitanın nasıl devam etmesi gerekeceği hakkındaki mütalâatını da serdeyledi.⁹²

Ahmet Midhat Efendi'nin *Hayret* romanında Adalar ile ilgili bilgi verdiği başka bir yer, Büyükkada'ya ulaşım hakkındadır. Büyükkada'ya deniz yoluyla ulaşım kayıklar ve vapurlarla sağlanmaktadır. Kayıklar ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

O gece epeyce şiddetli bir lodos esmekte bulunduğundan Büyükkada'nın ekseriya pek cesur denizci olan Rum kayıkçıları böyle bir havada kayık isteyen Kaymakamın aklına şaşmaya davranmışlarsa da koca kayamakam «Ben denize çıkacak olduktan sonra siz mi korkacaksınız?» diye herifleri tersleyince kayıkçılar bu sözden hem korkup hem de deniz cesaretince Kaymakamdan aşağı kalmak istemediklerinden kayık indirmek işine teşebbüs etmişlerdi.⁹³

Burada Ahmet Midhat Efendi Büyükkada'da çalışan kayıkçılardan bahsetmektedir. Kayıklarda genellikle Rumlar çalışmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, Rum kayıkçıların cesur insanlar olduklarını ifade etmektedir.

⁸⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 23.

⁹⁰ Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 14.

⁹¹ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 32.

⁹² Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 60.

⁹³ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 33.

Hayret romanında Adalar'a ulaşımın sağlanmasında kullanılan deniz araçlarından bir diğeri vapur olduğu ile ilgili yer şu şekildedir:

Bu işleri serian görmeğe mecburdu. Zira sabahleyin adaya yalnız bir vapur olup ona yetişmeğe gayret eyliyordu. Fakat ne kadar gayret eylediyse de vapura yetişemedi. Binaenaleyh Haydarpaşa vapuruyla oraya, oradan dahi şimendiferle Maltepe'ye ve nihayet sahilden bir büyük kayığa râkiben mahall-i me'mûriyyeti olan Büyükada'ya vardı ki vakit dahi akşamın saat dokuz buçuğuydu.⁹⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, Adalar kaymakamının İstanbul'dan Büyükada'ya gidişini anlatmaktadır. Kaymakam Büyükada'ya gidebilmek için işlerini seri bir şekilde bitirip vapura yetişmek istemektedir. Sabahları Büyükada'ya sadece bir tane vapur gitmektedir. Kaymakam işlerini zamanında bitiremeyince Büyükada'ya giden vapuru kaçıır. Vapurla Haydarpaşa'ya ve oradan da demiryoluyla Maltepe'ye geçer. Maltepe sahilinden de bir büyük kayıkla Ada'ya ulaşır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Hayret* romanında Adalar ile ilgili verdiği bilgilerden biri de Büyükada'daki iletişim araçları ile ilgilidir. Ahmet Midhat Efendi *Hayret* romanında Büyükada'da bir posta memuru olduğuna⁹⁵, Büyükada'dan başka yerlere telgraf⁹⁶ ve mektup⁹⁷ gönderilip başka yerlerden de telgraf ve mektup alındığına dair bilgilere yer vermiştir.

Büyükada'da bulunan kilise ve manastırlar da Ahmet Midhat Efendi'nin *Hayret* romanında Adalar ile ilgili verdiği bilgilerden biridir. Ahmet Midhat Efendi romanda "Büyükada gibi kiliseleri ve manastırları çok bir yer"⁹⁸ ifadesiyle Büyükada'da pek çok kilise ve manastırın olduğunu söylemektedir. Buna göre Büyükada'da yaşayan pek çok Hristiyan bulunmaktadır. Bunun yanında romanda Hristiyanlar tarafından kutsal sayılan ve kutlanan yortu gününe, bu günde adanın bir hayli kalabalık olduğuna, kahve ve gazinoların dolduğuna işaret edilmektedir.⁹⁹

⁹⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 60.

⁹⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 123.

⁹⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 37.

⁹⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 68.

⁹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 37.

⁹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 36.

Hayret romanında Adalar ile ilgili verilen bilgilerden biri de Heybeliada'da bulunan Mekteb-i Bahriyye ile ilgilidir. Ahmet Midhat Efendi Mekteb-i Bahriyye'ye "Kaymakamın işaretini üzerine reis Barba Sava kayığın başını Heybeliada'nın Mekteb-i Bahriyye bulunan ucuna doğru çevirdi."¹⁰⁰ cümlesiyle işaret etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Adalar ile ilgili bilgi verdiği bir diğer roman *Esrâr-ı Cinâyât* romanıdır. *Esrâr-ı Cinâyât* romanında roman kahramanlarından Halil Sûrî Büyükada'ya günübürlük gzmeye gider.¹⁰¹ Ahmet Midhat Efendi Büyükada'da bulunan otel ve lokantalar ile ilgili "Büyükada'da o kadar mükemmel oteller, lokantalar dururken ta buradan yemekler, takımlar gider mi"¹⁰² cümlesiyle Büyükada'daki otel ve lokantaların güzelliğine ve kalitesine işaret eder.

Bunun yanında *Esrâr-ı Cinâyât* romanında Kalpazan Mustafa, muharrir yazdığı mektupta Büyükada taraflarında Heybeliada'da Mekteb-i Bahriyye öğrencileriyle volta attığını yazar.¹⁰³

Felâatun Bey ile Râkım Efendi romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Adalar'ın geçtiği bir diğer romandır. Romanda Râkım ile İngiliz Ziklas ailesi Tophane iskelesinde buluşup Kadıköy'e ve oradan da Adalar'a doğru gezintiye bir sandal vasıtasıyla çıkarlar.¹⁰⁴

Dünya'ya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında da Adalar takımından biri olan Hayırsızada ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Romanda, roman kahramanlarında olan Mesut Ağa'nın önce Nergis isimli bir cariye ve ardından da cariyeye âşık olan Osman Bey'i Adalar takımında yer alan Hayırsızada'da bir mağaraya hapsedmesi, Nergis ile Osman'ın bu mağarada yedi yıl kalması, mağarada bir çocuklarının doğması anlatılmaktadır. Hayırsızada

¹⁰⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 34.

¹⁰¹ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 54.

¹⁰² Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, 56.

¹⁰³ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, 169.

¹⁰⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 33.

romanda Nergis ve Osman Bey'in bir mağarada yıllarca hapsedilmesi yönüyle geçer.

Dünya'ya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Kulaksız Mehmet, esirci, Mesut Ağa ve bir cariye Tophane'den kayığa binip Kadıköy ve Moda burnunu dönüp oradan Adalar'a geçerler.¹⁰⁵ Bu da Adalar'a ulaşımında kayıkların kullanıldığını gösteren bir bilgidir.

Taaffüf romanında da Madam Miryal adında bir Fransız kadının iki kızıyla birlikte Büyükada'ya sayfiye maksatlı gittiklerinden ve bu ailenin Büyükada'ya gitmesinden sonra Daniş Bey'in ailesi olan anne kız Seniha ve Sâniha hanımların da hem bu Fransız aileyle bir arada olmak hem de yazın sayfiye maksatlı bir ay kalmak üzere Büyükada'da bir ev kiraladıklarından bahsedilir.¹⁰⁶

Görüldüğü gibi Adalar ile ilgili Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında şu bilgilere ulaşılmaktadır: Adalar bir kaymakam aracılığı ile idare edilmektedir. Adalar'a ulaşım deniz araçları olan kayıklar ve vapurlarla sağlanmaktadır. Günün her saatinde Adalar'a vapur bulunmamaktadır. Kayıklarda çalışan cesur Rum kayıkçılar ulaşımında hizmet etmektedir.

Adalar İstanbul içinden ve başka devletlerden insanların sayfiye ve gezi için gittikleri yerlerden biridir. Bu amaçla evler kiralanmakta ve otellerde kalınmaktadır. Büyükada'da kaliteli otel ve lokantalar bulunmaktadır. Bu otellerde Rum uşaklar hizmet etmektedir.

Büyükada'da pek çok Hristiyan yaşamakta ve buna bağlı olarak kilise ve manastırlar bulunmaktadır. Hristiyanlara ait bayramlarda Büyükada'daki eğlence yerleri çok kalabalık olmaktadır.

Bunun yanında Heybeliada'da bir Mekteb-i Bahriyye bulunmaktadır.

1.2. AKSARAY

Eminönü ile Fatih ilçelerini birbirinden ayıran hat üzerindeki mahallelerden oluşan Aksaray, İstanbul'un en eski Müslüman yerleşimlerinden

¹⁰⁵Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 11.

¹⁰⁶Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali Şükrü Çoruk (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 40.

biridir.¹⁰⁷ İstanbul’u Müslüman Türk nüfusu ile kalabalıklaştırma hedefi olan Fatih Sultan Mehmet’in İç Anadolu’da Aksaray’ı ele geçiren sadrazamı İshak Paşa’nın, Aksaray halkından bir kısmını İstanbul’da buralara yerleştirmesinden sonra semt “Aksaray” adını almıştır.¹⁰⁸

Aksaray son iki yüz yıldır orta seviyedeki halkın, esnafın, dar gelirli ailelerin yaşadıkları bir semttir.¹⁰⁹

Sabri Esat Siyavuşgil (1907-1968) “Aksaray’da Akşam” adlı şiirinde Aksaray’ın akşam manzaralarını resmeder.¹¹⁰ İlhan Berk (1918-2008) de “İstanbul” şiirinde Aksaray tramvayına gönderme yapar.¹¹¹

Aksaray, Ahmet Midhat Efendi’nin de romanlarında geçmektedir. Fakat Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında Aksaray semtine dair pek fazla bilgi verilmemiştir. Aksaray, Ahmet Midhat Efendi’nin *Yeryüzünde Bir Melek*, *Müşahadat* ve *Taaffüf*, romanlarında geçer. Romanlarda Aksaray’ın İstanbul için önemli bir semt oluşu, Beyoğlu ile Aksaray arasındaki ulaşım zorluğu ve Eminönü-Aksaray arasında yük taşıyan beygirlerin oluşu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi’nin romanları arasında Aksaray’a en çok *Yeryüzünde Bir Melek* romanında yer verilmiştir. *Yeryüzünde Bir Melek* romanında, romanın önemli kahramanlarından biri olan Arife Hanım’ın konağı Aksaray’dadır. Romanda Arife Hanım ile ilgili pek çok bilgi verilmesine rağmen Aksaray’a ve Arife Hanım’ın konağına pek fazla değinilmemiştir.

Romanda Aksaray ile ilgili bilgi, Aksaray’ın İstanbul içi önemi hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi, romanda Aksaray ile ilgili olarak “Payitahtın en mühim mahalli İstanbul tarafı ve oranın da en mühim yeri Bahçekapısı ve

¹⁰⁷Haldun Hürel, *İstanbul’un Ansiklopedik Öyküsü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 36.

¹⁰⁸M. Orhan Bayrak, *İzahlı İstanbul Sözlüğü* (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları Yayınları, 2004), 20.

¹⁰⁹H. Necdet İşli, “Aksaray”, *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: NTV Yayınları, 2010), 120.

¹¹⁰Hasan Akay, *Fatih’ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-2* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1997), 780.

¹¹¹Hasan Akay, *Fatih’ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-1* (İstanbul: İşaret Yayınları, 199), 228.

Hocapaşa ve Aksaray gibi yerler olduğundan...”¹¹² bilgisini verir. Buna göre Aksaray, payitahtın ve dolayısıyla İstanbul’un merkezî önem arz eden bir semtidir.

Aksaray semtinin geçtiği bir diğer roman *Taaffüf* adlı romandır. Romanda Aksaray ile ilgili yer alan bilgi, Aksaray’dan Beyoğlu’na ulaşım hakkındadır. Romanın kahramanlarından Tosun Bey Aksaray’da ikamet eder ve Beyoğlu’na sürekli olarak eğlenmek için gider; fakat Aksaray’dan Beyoğlu’na gitmek için türlü zahmetleri göze almak zorundadır.¹¹³ Aksaray ile Beyoğlu arasındaki uzaklık ve ulaşım zorluğu nedeniyle aynı gün içerisinde Beyoğlu’ndan tekrar Aksaray’a dönmek zordur. Bu yüzden Aksaray’dan Beyoğlu’na eğlence için gidenler, geç vakitlere kadar Beyoğlu’nda kaldıkları taktirde Aksaray’a dönmek için sabahı beklemelidir.

Müşahedat romanı, Aksaray semtinin geçtiği bir diğer romandır. Romanda Ahmet Midhat Efendi Eminönü’nden Aksaray’a yük götüren takım beygirler olduğunu ifade eder.¹¹⁴ Buna göre Eminönü’nden Aksaray’a yük taşımacılığının atlarla yapıldığından söz edilebilir.

1.3. AYVANSARAY

Ayvansaray, Ahmet Midhat Efendi’nin sadece *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında geçer. Ahmet Midhat Efendi, bu romanın başında Ayvansaray’da marangozların çalıştığına ve bu marangozların çoğunlukla kayık yaptıklarına şu cümlelerle değinir:

Ayvansaray’da güzel kayıklar yapılır; fakat oraya mahsus değil a? İstanbul’umuzun her tarafında güzel kayıklar yapılabilir. Zaten bunları yapmak için muntazam cesim fabrikalara ihtiyaç yok a? Bir usta marangoz tek mil fabrikasını bir zembilin içine sığdırabildikten sonra o güzel kayıkları nerde olsa yapabilir. Yalnız Ayvansaray, marangozların ekseriyetle kayık yaptıkları yerlerin birisidir.¹¹⁵

Romanda bunun dışında Ayvansaray ile ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır.

¹¹²Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 59.

¹¹³Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali Şükrü Çoruk (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 64.

¹¹⁴Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 63.

¹¹⁵Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, haz. Fazıl Gökçek-Özlem Nemutlu (Ankara: TDK Yayınları, 2013), 11.

1.4. BAĞLARBAŞI

Bağlarbaşı, Üsküdar-Çamlıca arasında; Kısıklı, Selâmsız ve Nuh Kuyusu Caddesi arasında uzanan ve bu bölgedeki sokaklarda oluşan semttir. Bu semt adını, vaktiyle sahip olduğu bağların, bahçelerin ve bostanların çokluğundan alır.¹¹⁶

Osmanlı Devleti döneminde Bağlarbaşı semtinde çoğunlukla Ermeni ve az sayıda da Rum vatandaş ikamet etmiştir.¹¹⁷ Ermeni vatandaşların çokça bulunduğu bu arazilere “Vankı (Manastır) Bağları” denildiği ve bu arazilerin başladığı tepede Ermeni ve Rum mezarlıklarının bulunduğu bilinmektedir.¹¹⁸

Bağlarbaşı semtinde Osmanlı Devleti döneminde Ermeni ve Rumların Hristiyan nüfusu teşkil etmelerinden dolayı, bu semtteki kiliseler oldukça eski ve camiler de daha sonraları imar edilmeleri nedeniyle yenidir. Ayrıca en eski sakinleri Ermeniler ve Rumlar olan Bağlarbaşı semti, 19. yüzyılda seçkin kişilerin yaşadığı ve Osmanlı saray mensuplarının da konaklarıyla süsledikleri bir yerleşim yeri olmuştur.¹¹⁹

Sanat faaliyetlerinin icrası yönünden Bağlarbaşı semtinin zengin bir geçmişi vardır. Pek çok meşhur bahçenin yanında Bağlarbaşı semti tiyatrolarıyla da ünlüdür.¹²⁰ Öncelikle Pera ve Üsküdar’da gelişen tiyatro yapıları, daha sonra Bağlarbaşı semtinde Müslüman halkın yeni bir eğlence anlayışının gelişmesine ev sahipliği yapmıştır.¹²¹ Bu yapılarda tiyatro oyunları sergilenmiş, birçok ünlü oyuncu ve ses sanatçısı sahneye çıkmıştır.

Ahmet Midhat Efendi; *Çengi, Dürdane Hanım, Vah ve Esrâr-ı Cinâyât* romanlarında Bağlarbaşı semtine yer verir; fakat bu semtin, Ahmet Midhat

¹¹⁶M. Orhan Bayrak, *İzahlı İstanbul Sözlüğü* (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları Yayınları, 2004), 38.

¹¹⁷Tuna Baltacıoğlu, “Bağlarbaşı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 1: 533.

¹¹⁸Haldun Hürel, *İstanbul’un Ansiklopedik Öyküsü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 14.

¹¹⁹Tuna Baltacıoğlu, “Bağlarbaşı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 1: 533.

¹²⁰A.g.e., s. 534

¹²¹Nazende Öztürk Yılmaz, “Sur İçi ve Üsküdar’da Batı Müziği Mekânları”, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/2014/Y%C4%B1lmaz.pdf?sequence=1> [12.08.2015].

Efendi'nin romanlarının geneli göz önünde bulundurulduğunda romanlarda çok fazla yer tutmadığı görülür.

Çengi romanında Bağlarbaşı semti hakkındaki bilgi, önceki dönemlerde Bağlarbaşı'nın imarı ile ilgilidir. Ahmet Midhat Efendi, Bağlarbaşı semtiyle ilgili romanda şu bilgilere yer verir:

El-hâletü hâzihi size Bağlarbaşı'nı yâd ettiğimize göre orasını bir yeni, güzel, mamur mahal olmak üzere telâkki etmemelisiniz. İstanbul'da terakkiyât-ı medeniyyenin göze en evvel ve en ziyade kuvvetle çarpan kısmı Kadıköy'ü, Haydarpaşa, Bağlarbaşı, Şişli, Feriköy'ü, Ayastefanos'a doğru yeniden hâsıl olan ittisâdır. Vakıa yirmi sene mukaddem âdeta kırlardan ibaret olup civarda bulunan bazı meraklıların sayd ü şikâra çıktıkları yerleri bugün mamur mahalleler suretinde görmek terakkiyât-ı sahîhadan addolunabilir.¹²²

Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi* romanında yer verdiği yukarıdaki bilgilere göre, Bağlarbaşı semti Ahmet Midhat Efendi'nin bu romanı kaleme aldığı yıllarda, henüz tam olarak yeni ve imar edilmiş bir muhit değildir. Semt Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi* romanını yazdığı tarih olan 1294 tarihinden yirmi yıl öncesine kadar kırlarla dolu olup meraklı avcılarının avlandıkları bir yerdir. Bununla birlikte Ahmet Midhat Efendi, *Çengi* romanında olayların geçtiği zamanın da semtin adıyla çok müsemma olduğu şekliyle bağlarla kaplı olduğunu ifade etmektedir.¹²³ Buna rağmen yukarıda yer verdiğimiz satırlarda yer alan bilgiler ışığında Ahmet Midhat Efendi'ye göre Bağlarbaşı; Kadıköy, Haydarpaşa, Şişli, Feriköy gibi semtlerle beraber İstanbul'un en hızlı gelişen semtlerinden biridir.

Ahmet Midhat Efendi; *Dürdane Hanım*, *Esrâr-ı Cinâyât* ve *Vah* romanlarında Bağlarbaşı'nın bir seyir, eğlence ve tenezzüh mekânı olduğuna dair bilgiler verir. *Esrâr-ı Cinâyât* romanının kahramanlarından Halil Sûrî; Kâğıthane, Kadıköy, Büyükkada, Davutpaşa Çayırı gibi seyir ve gezi mekânlarının yanında Bağlarbaşı'na da bu amaçla zaman zaman gider.¹²⁴ *Dürdane Hanım* romanının kahramanlarından Mergub Bağlarbaşı'nın müdavimlerindedir. Ulviye Hanım hakkında Bağlarbaşı seyirlerini çok sevdiğine ve bu gezintiler esnasında

¹²² Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 85.

¹²³ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 86.

¹²⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 165.

arkasından erkeklerin koştuğuna dair dedikodular yapılır.¹²⁵ Mergub, Ulviye Hanım'ın Bağlarbaşı'na gitmesi üzerine Ulviye Hanım'ı biriyle buluşmak için Bağlarbaşı'na gitmekle itham edince, Ulviye Hanım Bağlarbaşı'nın bir seyir ve tenezzüh yeri olduğunu hatırlatarak Bağlarbaşı'na tek başına gittiğini ve gezi amacıyla Bağlarbaşı'na gitmenin yasak olmadığını söyler.¹²⁶

Ahmet Midhat Efendi'nin *Vah* romanının kahramanlarından Behçet Bey, bir yaz akşamı Üsküdar'dan evinin olduğu Boğaziçi'ne vasıta bulamaması ve Üsküdar'da kalabileceği bir otelin de olmaması üzerine kendi kendisine şu şekilde konuşur:

Pazar akşamları Bağlarbaşı'nda şenlik olur. Oraya kadar giderim. Zarurî ve mecburî bir eğlenti yaparım. Ama orada dahi yatacak bir yer bulunmazsa bu geceyi dahi sabaha kadar uyanık geçiririm. Zaten geceler kaç saat ki? Onun da bir büyük kısmı tiyatro, gazino falan eğlenceleriyle geçer; birkaç saati de nasıl olsa geçirebilirim.¹²⁷

Yukarıdaki ifadelerle göre Bağlarbaşı'nda Pazar akşamlarında gazino ve tiyatro gibi eğlenceler tertip edilmektedir. Bu eğlenceler sabaha kadar sürmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Vah* romanının bir bölümünde, romandaki olayları hikâye ettiği dönemin, Bağlarbaşı'nın en parlak seneleri olduğunu şu şekilde ifade eder:

Hikâyemizin güzerân eylediği zamanlar Üsküdar'da Bağlarbaşı'nın en parlak seneleriydi. "Üsküdar'da Bağlarbaşı'nın en parlak seneleri" denildiği zaman artık hangi sene olduğunu sarahaten ve kat'iyyen tayine hacet kalır mı? Bu parlaklık bir yandan Mustafa Fazıl Paşa merhumun dairesinin parlaklığıyla, diğer taraftan Millet Bahçesi'nin parlaklığı ve bir diğer taraftan dahi Osmanlı Tiyatrosu'nun parlaklığı gibi üç beş türlü parlaktan tereküp eylemiş bir şaşaa idi ki erbâb-ı güfte ve besteye "Zülf-i zencirin beni bağladı Bağlarbaşı'na" dedirtmişti.¹²⁸

Ahmet Midhat Efendi, *Vah* romanında hikâye ettiği olayların yaşandığı dönemi, Bağlarbaşı için şiirler yazılıp besteler yapılan, Bağlarbaşı'nın en gözde senelerinde geçtiğini ifade eder. Bağlarbaşı'nın o dönemde çok fazla rağbet görmesinin ve revaçta olmasının sebeplerini de İstanbul'un halka açık ilk bahçelerinden biri olan Millet Bahçesi'nin ve Bağlarbaşı Tiyatrosu'nun sergilediği

¹²⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 57.

¹²⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 79.

¹²⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 28.

¹²⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 51.

oyunların yanı sıra Mustafa Fâzıl Paşa'nın¹²⁹ idare ettiği dairenin parlaklığı olarak sıralar.

Vah romanında Bağlarbaşı ile ilgili bilgilerden birisi de Bağlarbaşı semtinin en kalabalık olduğu günler hakkındadır. Bağlarbaşı semtinin en kalabalık olduğu günler Cuma günleridir. Cuma günlerinde Müslüman halk Bağlarbaşı'na adeta akın eder; fakat gayr-ı Müslimler bu günlerde Bağlarbaşı'na gitmeyi pek tercih etmezler. Gayr-ı Müslim halk Bağlarbaşı semtine Pazar günleri gider. Müslüman halk da Pazar günleri Bağlarbaşı'na gütmekten geri kalmaz. Bu şekilde Bağlarbaşı, Pazar günleri de neredeyse Cuma günleri kadar kalabalık olur. *Vah* romanında Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Cuma günü ahâli-i müslime için Bağlarbaşı'nın en parlak günü olup bu gün de ahâli-i gayr-ı müslime Bağlarbaşı'na o kadar rağbet etmezler idiyse de bunların asıl rağbet eyledikleri pazar günü dahi ahâli-i müslimedden büyük bir cemaat yine Bağlarbaşı'na arz-ı rağbetten geri kalmadıkları cihetle pazarların parlaklığı da cumaların parlaklığından aşağı kalmazdı.¹³⁰

Bağlarbaşı semtinin sınırları içerisinde yer alan ve Üsküdar'ın en büyük bahçelerinden biri olan Millet Bahçesi, İstanbul'un halka açık ilk bahçelerinden biridir.¹³¹ Millet Bahçesi, Ahmet Midhat Efendi'nin *Dürdane Hanım* ve *Vah* romanlarında olayların geçtiği önemli bir mekândır; fakat romanlarda Millet Bahçesi'nin tasvirlerine rastlanmaz. *Dürdane Hanım* romanında roman kahramanlarından biri olan Mergub, Millet Bahçesi'nin müdavimlerindedir. Ayrıca romanın kahramanlarından olan Ulviye Hanım da Mergub'u kendisine bağlamak ve ona bir ders vermek için sık sık Millet Bahçesi'nin yolunu tutar. Bu amaçla birkaç defa da Millet Bahçesi'ne kılık değiştirerek gider. *Vah* romanında da Millet Bahçesi, Necati Efendi'nin *Ferdane Hanım*'la buluşmak için seçtiği mekândır.

Sanat faaliyetlerinin icrası yönünden zengin olan Bağlarbaşı'ndaki tiyatro faaliyetleri de, Ahmet Midhat Efendi'nin *Dürdane Hanım* ve *Vah* romanlarında

¹²⁹Mustafa Fazıl Paşa; Maârif-i Umûmiyye Nâzırlığı, Maliye Nâzırlığı, Meclis-i Hazâin Başkanlığı gibi görevlerde bulunan, daha sonra Yeni Osmanlılar hareketinin güçlenmesinde maddî ve fikrî katkı sağladığı için devlet görevinden uzaklaştırılan başarılı bir Osmanlı bürokratıdır. Detaylı bilgi için bk. Şit Tufan Buzpınar, "Mustafa Fâzıl Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 300.

¹³⁰Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 51.

¹³¹Faik Yaltrık, "Millet Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 5: 462.

yer verilen konulardan biridir. *Dürdane Hanım* romanının kahramanlarında Ulviye, sevgilisi ile tartışan Dürdane Hanım'ı evin duvarına açmış olduğu delikten gizlice izlerken kendi kendine “Bu roman öyle hikâye kitaplarını okumaya benzemez. Bu tiyatro öyle Bağlarbaşı'ndaki oyunlara benzemez. Burada görülen ve işitilen şeyler hakikattir.”¹³² diyerek Bağlarbaşı'ndaki tiyatroya işaret eder. Gene aynı romanda Ulviye Hanım Dürdane Hanım'ın içine düştüğü durumu “Kendinizi romanlarda, tiyatrolarda görülen kadınlara benzetmek istiyorsanız pek yanlıştır. Böyle hiçbir şeye benzemeyen ahvâl ise romanlarda tiyatrolarda dahi görülemez.” şeklinde ifade etmesine karşılık Dürdane Hanım “Ben öyle roman, tiyatro filân ne olduğunu hiç bilmem. Roman hiç okumadım. Birkaç defa Bağlarbaşı'nda tiyatroya gittimse de, o dahi oyunu görmek içindi.”¹³³ karşılığını vererek Bağlarbaşı'na tiyatro oyununu seyretmek için gittiğini ifade eder.

Görüldüğü gibi bu romanlarda Ahmet Midhat Efendi Bağlarbaşı'nın imar edilerek geliştirilmeye açık bir semt olduğuna, Bağlarbaşı'ndaki Millet Bahçesi'ne, Bağlarbaşı'nın bir seyir ve tenezzüh yeri olduğuna ve Bağlarbaşı'na kimlerin hangi gün bu amaçla gittiğine, Bağlarbaşı'nın en revaçta olduğu döneme ve Bağlarbaşı'ndaki tiyatrolara dair bilgiler verir.

1.5. BAHÇEKAPISI

Bahçekapı; Eminönü'nde Yeni Camii'nin arka kısmında kalan, Bizans döneminde Haliç'i kaplayan zincirin bir ucunun bağlı olduğu, Osmanlı Devleti döneminde genellikle Musevî vatandaşların ikamet ettiği, 19. yüzyılda ahlaksız ilişkiler için mekânların çok olup sık sık olayların yaşanmasından dolayı II. Mahmut'un yeniçeri ocaklarının kaldırılması sırasında ilk olarak el attığı ve günümüzde de eski han ve bankalarla ticarî faaliyetlerin çok yoğun olduğu bir semttir.¹³⁴

¹³² Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 67.

¹³³ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 124.

¹³⁴ Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 101.; M. Orhan Bayrak, *İzahlı İstanbul Sözlüğü* (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları Yayınları, 2004), 38.

Bahçekapı, Ahmet Midhat Efendi'nin sadece *Yeryüzünde Bir Melek* ve *Bahtiyarlık* romanlarında birkaç kez geçer ve bu semte romanlarda "Bahçekapısı" olarak yer verilir.

Yeryüzünde Bir Melek romanında Bahçekapı semti ile ilgili bilgilerden birisi, Bahçekapı'nın İstanbul için önemi hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek* romanında "O zamanlar Payitahtın en mühim mahalli İstanbul tarafı ve oranın da en mühim yeri Bahçekapısı ve Hocapaşa ve Aksaray gibi yerler olduğundan..."¹³⁵ cümlesiyle Bahçekapı'nın eskiden payitahtın önemli merkezlerinden biri olduğu bilgisini verir.

Yeryüzünde Bir Melek romanında Bahçekapı ile ilgili bilgilerden birisi de Bahçekapı'daki dükkânlar hakkındadır. Roman kahramanlarından Şefik, Paris'teki bir dostuna İstanbul'un bergamut şekerinden göndermek için Bahçekapı'da kalabalık ve gürültülü bir çarşı içindeki şekerçi dükkânına gider.¹³⁶ Başka bir gün de Bahçekapı'da bir eczaneye giderek oradaki tanıdıklarıyla sohbet eder.¹³⁷

Bahçekapı semtinin geçtiği bir diğer roman, *Bahtiyarlık* romanıdır. Romanda Bahçekapı hakkındaki bilgi, semtin İstanbul'daki ticarî önemi ile ilgilidir. Romanda Ahmet Midhat Efendi Bahçekapı'yı Galata ile birlikte şu ifadelerle ticaretin merkezi olarak gösterir:

Bahçekapısı ve Galata gibi merâkiz-i ticâriyyede bulunan mağazaları görmüyor musunuz ki derunlarında birer yazıhaneden başka bir şey bulunmadığı hâlde size iki kelimeyle iki bin kese akçelik mal devrediyorlar. Bunlarla kırk paralık kuru kahve satan tacir arasındaki farkı bulamıyor musunuz?¹³⁸

Ahmet Midhat Efendi'nin *Bahtiyarlık* romanında yer verdiği yukarıdaki bilgilere göre Bahçekapı, Galata ile birlikte içerisinde çok az malın ve yazıhanenin bulunduğu, buna rağmen büyük meblağlarda satışların gerçekleştiği mağazalara ev sahipliği yapmaktadır. Buna göre bu mağazaların sahibi olan tüccarlar, başka yerlerdeki esnafa göre daha fazla ticaret ehli olan insanlardır.

¹³⁵Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 59.

¹³⁶Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, 53.

¹³⁷Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, 61.

¹³⁸Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 10.

Bu şekilde Bahçekapı semtine Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında çok az yer verildiği ve bu semtin genellikle ticaretle anıldığı görülmektedir.

1.6. BEŞİKTAŞ

Bizans, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet dönemlerinin her birinde İstanbul için çok önemli ve İstanbul'un en gözde yerlerinden biri olan Beşiktaş, Ahmet Midhat Efendi'nin *Vah* ve *Esrâr-ı Cinâyât* romanlarında birkaç kez "Beşiktaş İskelesi" yönüyle geçmektedir. Beşiktaş, sahip olduğu iskelenin dışında başka bir yönüyle Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında yer almamıştır.

1.7. BEYAZIT

Osmanlı İstanbul'unun en eski selatin camii olan Beyazıt Camii ile külliyesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Sahaflar Çarşısı, Kapalıçarşı gibi önemli tarihî yapıları bünyesinde barındıran Beyazıt, Ahmet Midhat Efendi'nin sadece *Taaffüf* ve *Yeryüzünde Bir Melek* romanlarında yer alır.

Beyazıt, Ahmet Midhat Efendi'nin bu iki romanında aşkın hakiki anlamını bilmeyen ve aşkı gönül eğlendirmekten öteye taşıyamayan insanların vakit geçirdikleri bir mekân olarak geçer.

Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf* romanında gerçek âşıklar ile ilgili şu ifadelerle yer verir:

Âşıkın ahvaline dair bunca şeyler yazılmıştır, bunca şeyler okunmuştur. Bunlar doğru ise inanmak lâzım gelecektir ki aşk bir nev'i hastalık olacak, âşık da bir nev'i hasta! Aşk bir nev'i cünûn olacak, âşık da bir nev'i mecnun. Gözü maşukasından başkasını görmeyecek. Zihni ondan başka bir şey düşünmeyecek. Kendisi için dünya ve mâfihâ maşukasından ibaret kalacak.¹³⁹

Ahmet Midhat Efendi, yukarıda geçen satırlarda gerçek âşıkların durumlarına ilişkin bu bilgiyi verdikten sonra "Ee, bizim Beyazıt meydanları, Direklerarası, Çarşı derunları, Kâğıthaneler, filânlar uşşâkı bu hâlde midirler?"¹⁴⁰ diyerek gerçek âşıklarla adı geçen yerlerde gönül eğlendirenleri kıyaslar. Ahmet Midhat Efendi'ye göre, o zaman için gezi ve mesire yerleri gibi Beyazıt

¹³⁹Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali Şükrü Çoruk (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 54.

¹⁴⁰Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 54.

meydanlarında da dolaşan ve âşık olarak nitelendirilenlerin gerçek aşkla aslında bir alakaları yoktur.

Yeryüzünde Bir Melek romanında da roman kahramanlarından olan İsmail ve Şakir, arkadaşları olan Şefik'in âşık olduğu kadının kendisini iffetli olarak göstermeye çalışıp aslında iffetli olmadığı ve Şefik'i bu şekilde kandırdığıyla ilgili konuşurken Şakir bu kadın için "Kalpakçılarbaşı'nın gülü, Beyazıt'ın bülbülü!"¹⁴¹ tabirini kullanır. Burada da Beyazıt, gönül eğlendirmeye çalışan iffetsiz kadınların gezip dolaştığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.8. BEYKOZ

Boğaziçi'nin kuzey kesiminde Anadolu yakasında kurulu bir Boğaz köyü olan Beykoz; Boğaziçi'nin bir zamanlar oldukça uzak sayılan, günümüzde de diğer Boğaz semtlerine göre daha kırsal bir yapı arz eden, padişahlar tarafından ava çıkılan, kahve içilip dinlenen, halkın da mesire yeri olarak kullandığı bir yerleşim yeridir.¹⁴²

Merkezi, çevre köyleri, orman ve korularıyla bilinen Beykoz, 19. yüzyıldan itibaren İstanbul'da yeni kurulan sanayinin de merkezlerinden biri olmuştur.¹⁴³

Beykoz'un, Ahmet Midhat Efendi'nin hayatında ve romanlarında ayrı bir yeri vardır.¹⁴⁴ 1880 yılında Beykoz-Akbaba'daki Balcıoğlu çiftliğini satın alan Ahmet Midhat Efendi, daha sonra 1884 yılında Sırmakeş suyunun bulunduğu

¹⁴¹Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 134.

¹⁴²Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 142.; M. Orhan Bayrak, *İzahlı İstanbul Sözlüğü* (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları Yayınları, 2004), 47.

¹⁴³"Beykoz", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, s. 194

¹⁴⁴Prof. Dr.M. Fatih Andı, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Beykoz" adlı makalesinde Yahya Kemal denilince Üsküp, Hüseyin Rahmi Gürpınar denilince Heybeliada, Sait Faik Abasıyanık denilince Burgazada, Behçet Necatigil denilince Beşiktaş, Halid Ziya denilince İzmir, Tarık Buğra denilince Akşehir akla geldiği gibi 19. yüzyıl Beykoz'u denilince de akla Ahmet Midhat Efendi'nin geldiğini ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Fatih Andı, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Beykoz" *İlmî Araştırmalar*, sy.21, s. 9

Serdaroğlu çiftliğini ve ardında da ömrünün sonuna kadar ikamet edeceği yalını satın alır.¹⁴⁵

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Çengi ve Acâyib-i Âlem* romanlarında Beykoz'a yer verir.¹⁴⁶ Bu romanlarda Ahmet Midhat Efendi'nin Beykoz-İstanbul arası yolculukları, Beykoz'daki Hünkâr Çayırı, Hünkâr İskelesi ile Hünkâr Kasrı ve İstanbulluların gözünden Beykoz'un uzaklığı ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Müşahedat, Ahmet Midhat Efendi'nin Beykoz'a en fazla yer verdiği romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi "Malum a, bu muharrir-i âciz Beykoz'ludur. Yaz kış, akşam sabah Beykoz'dan İstanbul'a gider gelir."¹⁴⁷ diyerek kendisinin bir "Beykoz'lu" olduğunu söyler. Ayrıca "yaz kış, akşam sabah Beykoz'dan İstanbul'a gider gelir" ifadesiyle de 19. yüzyıl Beykoz'unun İstanbul'dan ayrı ve uzak bir yer olduğunu ifade eder.

Romanda Ahmet Midhat Efendi, her gün Beykoz-İstanbul arası Şirket-i Hayriye vapurları ile yaptığı seyahatleri anlatır. Bu kısmı, tezimizin 2. bölümünün "Ulaşım" başlığını taşıyan yerde ayrıntılı olarak ele alacağız.

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında Beykoz için önemli sembollerden olan Beykoz Hünkâr İskelesi ve Hünkâr Çayırı'ndan da bahseder. Hünkâr Çayırı'nı İstanbul'daki diğer mesire alanlarından ayrı ve özel tutarak "İtafetçe İstanbul civârında emsali gerçekten nadir"¹⁴⁸ bir yer olarak tanımlar. Hünkâr Çayırı'nın İstanbul'a nispetle daha تنها bir yapı arz ettiği ve asıl güzelliğini de bu tenhalıktan aldığı ile ilgili de "İstanbul'a nispetle mevki-i hücre

¹⁴⁵Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi Yayınları, 2001), 454.

¹⁴⁶"Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Beykoz" adlı makalesinde Prof. Dr.M. Fatih Andı, Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahedat* romanı ve bu romanda Beykoz'un ele alınışıyla ilgili şunları kaydeder: "Müşahedat, Efendi'nin Emile Zola-vârî bir şekilde kaleme aldığı söylediği ve romanın şahısları arasına kendisini de kattığı, vak'aların bir kısmını da kendi etrafında geliştirdiği bir romandır ve Ahmet Midhat'ın artık Beykoz'a yerleşmiş olduğu yılların mahsulüdür (1891). Bu yüzden gerek kendisinden bahsederken, gerekse vak'a gereği yer yer yaşanmış reel hayat kırıntıları, tecrübeleri ve gözlemleri etrafında Beykoz sık sık romanda karşımıza çıkar."

¹⁴⁷Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 9.

¹⁴⁸Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 56.

olan Hünkâr çayırı ekseri tenhâlıktır. Bize sorar iseniz asıl letafetini tamam eden şey de bu tenhâlıktır.”¹⁴⁹ ifadelerini kullanır.

Beykoz’da, Hünkâr iskelesi malûmdur. Bunun ismi “iskele” olduğuna bakıp da limon iskelesi, yemiş iskelesi, zeytin iskelesi filân gibi geceli gündüzlü yüzlerce kayıklar, sandallar, salapuryalar, maunalar, çektirmeler, gemilerle meşgul yerlerden zannetmezsiniz ya? Burası letafetçe İstanbul civârında emsali gerçekten nadir olan Hünkâr çayırının medhali olup, buraya yalnız erbâb-ı teferrûc ve tenezzühün süslü kayıkları, sandalları, istimbotları filânları yanaşır.

Kayıklar, sandalları, istimbotları diye envânı sigâ-i cem ile kayd eylediğimiz merakib-i bahriyenin de mikdarını o kadar çok sanmayınız. Ezcümle, kâğıthanede yüzlerce seyirci kayık ve sandalların peyda eyledikleri izdihamı burada ümid etmeyiniz. İstanbul’a nispetle mevkii hücre olan Hünkâr çayırı ekseri tenhâlıktır. Bize sorar iseniz asıl letafetini tamam eden şey de bu tenhâlıktır. Onun için Hünkâr iskelesinde de seyirci, kayık ve sandallı bile seyrek görülür.¹⁵⁰

Buna göre, Beykoz’daki Hünkâr İskelesi günün yirmi dört saati yüzlerce yük aracı tarafından kullanılmaktan ziyade “*letafetçe İstanbul civarında emsali nadir olan Hünkâr Çayırı’nın*” müdavimi olan tenezzüh erbabının süslü kayık ve sandallarının yanaştığı bir iskeledir. Bu tenezzüh erbabının Hünkâr İskelesi’ne yanaştırdıkları kayık, sandal ve istimbotların sayısı da, Kâğıthane gibi diğer seyir ve gezi yerlerindeki sayıca çok azdır. Bunun sebebi de Hünkâr Çayırı’nın zaten çok az ziyaretçi tarafından tercih edilen oldukça تنها bir mekân olmasıdır.

Bununla birlikte iskele sadece yukarıda bahsedilen amaçla kullanılmamaktadır. İskele, günün belli saatlerinde Beykoz ve civarındaki bahçıvanların mallarını İstanbul’a götürmeleri amacıyla da kullanılmaktadır. Bahçıvanlar mallarını küfelere yükleyip beygirler aracılığıyla iskeleye getirmekte ve mallarını bu iskele üzerinden İstanbul’a götürmektedirler.¹⁵¹ Müşahadat romanında Ahmet Midhat Efendi bundan bahseder ve bir gece yarısı Beykoz’dan Eminönü’ne bir sebze kayığı ile geçişini şu cümlelerle anlatır:

Ama kayığa binişim ne mecburi idi ne tesadüfi. Zira, akşam İstanbul’da, biraderde kalabilerek, gece, vakt-i merkunu geldikte, Eminönü’ne gidebilir idim. Tesadüfi de değil idi. Zira ahval-i beşeriye ve medeniyenin bu kısımlarını görmek için pazar kayığı, su kayığı, sebze kayığı, balık kayığı filân gibi şeyleri ziyaret, tahkik ve temaşa merakımdır, zevkimdir. Bu defa dahi, iltizamaî olarak şu Hünkâr iskelesinden kalkan sebze kayığına binmiş idim.

Fena mı ettim? Mevsimimiz mevsim bahar. Hem de gayet kuvve-i bahar olan mah-i mayıs. Gece, hava gayet açık. Kubbe-i sema milyarlarca ecrâm-ı muzienin lemeânıyla şehir-â-yin hâlinde. Anadolu ve Rumeli sahillerinde akşamdan miktarları

¹⁴⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, 56.

¹⁵⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, 56.

¹⁵¹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, 56-65.

daha çok olan ışıkların ağlebi sönmüş. Cihan pister-i hab ve rahata gömülmüş. Yalnız bülbüller uyanık. Akıntılara tabiyetle gâh Anadolu, gâh Rumeli sahiline kayık takurrüb ettikçe yalı bahçelerinden ve arka taraftaki dağlardan yüzlerce bülybüller hazin nağmeleriyle bî-dari-i âşıkanelerini ilân ediyorlar. Kayık, tam orta yerden gittiği zamanlar ise iki sahilin ikisinden de andalib avâzeleri bize kadar vasıl oluyorlar. Bu zevk, bu safa her zaman, her yerde bulunur mu?¹⁵²

Ahmet Midhat Efendi'nin Beykoz'dan bahsettiği bir diğer romanı *Felâton Bey ile Râkım Efendi* adlı romanıdır. Romanın başkahramanı Râkım Efendi, yaşlı kayıkçı Osman Ağa'dan kayıkla Haliç'ten Alibeyköy Deresi'ne doğru kendilerini gezintiye çıkarmasını ister. Bunun üzerine yaşlı kayıkçı, Râkım Efendi'ye “Sen Osman amcanın sakalında kır görüp de ihtiyar olmuş mu zannediyorsun? Buradan başlasam, soluğu Beykoz'da alırım.”¹⁵³ der. Osman Ağa'nın bu sözü, Beykoz'un İstanbul halkı tarafından bayağı uzak bir yer olarak görüldüğünün işaretlerinden biridir.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Beykoz bir yerde geçer. Roman kahramanlarından “Yemişçi Arap” lakaplı Mesud Ağa, Trabzon'dan aldığı fındıkları kıyı boyunca “ta Beykoz'a”¹⁵⁴ kadar satmaktadır. Buradaki “ta Beykoz'a kadar” sözünden Beykoz'un uzaklığına dikkat çekildiği görülmektedir. Bu durum şu ifadelerle anlatılır:

Arabın yüzü iyi olduktan sonra Bartın'dan bir de Türk bulup filikaya aldı. Kendisi ise artık ayağına yelken bezinden Karadeniz dizliğini bu bezden salta gibi bir şey giymiş başına bir gemici sarığı sarmış aynaya bakınca kendisini kendi dahi tanıyamayacak bir hâle girmişti. Sermaye Yemişçi Araptan olmak üzere bunlar fındık almaya Trabzon'a gittiler ve oradan fındık alıp kıyı sıra ta Beykoz'a kadar inerek sattılar. Yemişçi Arap Anadolu Hisarı'na kadar inmişti. Fakat daha aşağıya inmeyip yine Trabzon'a doğru yol verdi. İkinci defasında beş bin kıyye kadar fındık ile Yemiş İskelesine yanaştı. Elhasıl fındık ticareti kârlı mı geldi ne oldu? Bu seferi birkaç defa tekrar eylemişti.¹⁵⁵

Ahmet Midhat Efendi'nin Beykoz'dan bahsettiği bir diğer romanı da *Çengi*'dir. *Çengi* romanında roman kahramanlarından olan ve “cin, peri alametlerinden kaynaklanan hastalıkları iyileştirme” işiyle uğraşan Saliha Molla, Beykoz'da ikamet eden bir zatın rahatsızlanan hanımını efsunlaması için Beykoz'a davet edilir. Saliha Molla uzak bir muhit olan Beykoz'da birkaç gün

¹⁵² Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, 61.

¹⁵³ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 92.

¹⁵⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 84.

¹⁵⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 84.

ikamet etmesinin gerekliliği yüzünden oğlunu da yanına alır. Bu durum romanda şu ifadelerle anlatılır:

Bir yaz günü Beykoz'da bir zatın yine kendisi gibi kibarzade bulunan haremi cin ve peri alâmetlerinden bir hastalıkla yatağa düşmüş olduğundan efsunlamak için Saliha Molla'yı davet ve celp eylemişlerdi. Saliha Molla birkaç günler Beykoz'da kalmağa mecbur olacağını anladığından ve oğlu Dâniş Çelebi'yi ise elinden gelse bir dakika yanından ayırmamak sevdasında bulunduğundan bu defa dahi Çelebi'yi birlikte alıp Beykoz'a götürdü.¹⁵⁶

Yukardaki ifadelerde de görüldüğü gibi Beykoz uzak bir yer olarak verilmektedir. Günübürlük gidip gelmeye müsait bir yer değildir.

Çengi romanında Beykoz'dan bahsedilen ikinci yer Beykoz'daki Hünkâr Köşkü'dür. Hünkâr Köşkü romanda sadece isim olarak geçer. Romanın kahramanlarından Daniş Çelebi, Beykoz'da gezerken Hünkâr Köşkü'ne rast gelir. Köşkün içine girip gezmek ister. Köşkün büyük demir kapısından içeri girip yıldızlı merdivenlerinden yukarı katlara çıkar ve köşkün bekçisi tarafından fark edilince de bekçiden dayak yiyerek köşkten dışarı atılır.¹⁵⁷

Beykoz'daki Hünkâr Köşkü, *Acâyib-i Âlem* romanında da geçer. Romanda Ahmet Midhat Efendi Rusya'daki Terem Sarayı'nı anlatmak için Hünkâr Köşkü'nü örnek olarak verir. Romandaki bu yer de şöyledir:

Terem Sarayı dahi yekdiğeri üzerinde mebni dört kat bir binâ-yı refi' olup Beykoz kasr-ı humâyûnu gibi her katı yükseldikçe mikyası küçültülmüş ve nihayet dördüncü katı yalnız bir yüksek odadan ibaret kalmış olduğu için ona bu isim verilmiştir. Hatta ahad-ı nâsın Teremleri genç kızlara mahsus olduğu gibi bu sarayın en üst odası dahi çarların gelinlik olan kızlarına tahsis edilmiştir.¹⁵⁸

Buna göre hem Rusya'daki Terem Sarayı hem Beykoz'daki kasr-ı humâyûn benzer bir fiziksel yapı arz etmekte, dört katlı olan her iki sarayın da üst katlara çıkıldıkça kat alanı alt katlara göre küçülmektedir.

Görüldüğü gibi Beykoz Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Ahmet Midhat Efendi'nin ikamet ettiği yerleşim yeri olması, İstanbul'a uzak bir yer olması, ulaşımın Şirket-i Hayriye vapurları ile yapılması, Hünkâr İskelesi ve Hünkâr Çayırı yönleri ile geçmektedir.

¹⁵⁶Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 11.

¹⁵⁷Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 13-15.

¹⁵⁸M. Fatih Andı, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Beykoz" *İlmî Araştırmalar*, sy.21, s. 11'den naklen Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 140.

1.9. BEYOĞLU

Haliç'in kuzeyinde yer alan ve tarihî yarımada köprüler aracılığıyla bağlanan Beyoğlu, öteden beri Yunancada "karşı yaka" ve "öte" anlamlarına gelen "Pera" adıyla anılmıştır.¹⁵⁹ 19. yüzyıl sonlarına kadar "Pera" adını daha çok gayr-ı Müslim halk kullanmış ve "Pera" 1925'ten itibaren resmî yazışmalarda yerini "Beyoğlu" ismine bırakmıştır.¹⁶⁰ "Beyoğlu" ismi, 1925'ten önce de Müslüman halk tarafından kullanılmaktadır.¹⁶¹

Beyoğlu, ülke tarihinin son yüz elli yılına mührünü vurmuş bir yön tayininin, yeni bir yaşam biçimi anlayışının önemli merkezlerinden biridir.¹⁶²

Yanı başında bulunan Galata'nın köklü tarihine karşın Beyoğlu, 16. yüzyıla kadar bir gelişme gösterememiş, ilk olarak bu bölgede 1535'te Fransız elçiliğinin ve daha sonra Venedik, İngiltere, Hollanda, Polonya ve Danimarka elçiliklerinin de açılmasıyla canlanmaya başlamıştır. Bu elçiliklerin etrafında daha sonra zamanla gayr-ı Müslimler yerleşmiş ve buralarda mahalleler teşekkül etmeye başlamıştır.¹⁶³

Beyoğlu'nda elçilik saraylarının yanı sıra 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görkemli konutlar, yabancı misafirlere hitap eden çok sayıda otel¹⁶⁴,

¹⁵⁹Nur Akın, "Beyoğlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 2: 212.

¹⁶⁰Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 144.

¹⁶¹"Beyoğlu" isminin kaynağı ile ilgili farklı rivayetler söz konusudur. Bunlardan birincisi, Trabzon Rum imparatorunun oğlu Prens Aleksî'nin Müslüman olarak bu bölgede ikamet etmiş olmasıdır. İkinci görüş, I. Süleyman (Kanuni) döneminin Venedik elçisi A. Giritti'nin oğlu Luigi Giritti'nin Taksim civarında bir konakta oturuyor olmasıdır. Üçüncü görüş ise, Bizans devrinde bu civarda oturan ve çok büyük bahçelere, arazilere sahip olan çok zengin Venedikli bir beyin olması, bu bahçe ve arazilerin üzerinden İstanbul'un fethi esnasında Fatih Sultan Mehmet'in gemileri karadan yürütmesi, bu nedenle Fatih Sultan Mehmet'in Venedikli bu beyi zaman zaman konağında ziyaret etmesi, beyin vefatından sonra da bu toprakların oğullarına kalması ve beyin oğullarından birinin bu toprakları terk etmeyerek ömrünün sonuna dek İstanbul'da yaşaması nedeniyle "Beyoğlu" ismi kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Nur Akın, "Beyoğlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 2: 212; Mehmet Halit Bayrı, *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul* (İstanbul: Hayat Yayınları, 1951), 45-46.

¹⁶²Enis Batur, "Beyoğlu", *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: NTV Yayınları, 2010), 230.

¹⁶³Nur Akın, "Beyoğlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 2: 212.

¹⁶⁴19. yüzyılda İstanbul'a gelen Ecnebler, başta Pera Palas Oteli olmak üzere hep Beyoğlu civarındaki otellerde konaklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. A.Cemalettin Saraçoğlu, "1908'de Hayat Ucuzluğu", haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 8.

postane, telgrafhane gibi yapılar inşa edilmiş ve Beyoğlu bu haliyle Avrupa başkentlerinin küçük bir örneği görünümünü kazanmıştır. Daha sonraları da Avrupa tarzı kahvehane ve pastaneler, tiyatrolar, Avrupa kentlerinde olan giyim mağazalarının şubeleri, mobilya mağazaları, yabancı basımevleri ve gazete idarehaneleri, doktor muayenehaneleri, eczaneler vb. açılarak hızlı bir şekilde Beyoğlu'nun Avrupaî tarzda gelişimi sağlanmıştır.¹⁶⁵

19. yüzyılın sonlarında Beyoğlu'nun görünümü şu şekildedir:

1880'li yıllarda Pera'nın görünümü şöyleydi: Büyük Pera Caddesi etrafında dönemin en güzel binaları inşa edilmiş, bu binalarda Avrupa mallarının her türlü satışı sunulmuştu. Tiyatro, opera ve türlü sanatsal faaliyetler kurulan lüks otel ve binalarda sergileniyordu. Atlı tramvay ve metro Karaköy'den Pera'ya meraklı insanları taşıyıp duruyordu. Yüzyıllarca Avrupa'nın korkulu rüyası olan Osmanlı Devleti'nin başkenti, değişimle birlikte Batılı turistlerin de gözdesi olmaya başlamıştı. Dünyada bir eşi daha olmayan Boğaz'ı ve üç imparatorluğun başkentini görmek isteyen yeni yetme zenginler İstanbul'un yolunu tutuyorlardı.¹⁶⁶

Rum, Ermeni ve Musevî azınlıkların elçililer, kiliseler ve sinagoglar etrafında dönemin Avrupa yaşantısını taşıyarak bir yerleşim alanı oluşturmasıyla Beyoğlu'nda bir nevi İstanbul'un ilk burjuvazisi teşekkül eder. İstanbul'un bu küçük "Avrupa"sında Müslüman Türk izlerine rastlanmaz.¹⁶⁷ Müslüman İstanbul yarımadasının hemen yanı başında yer alan "Pera" bölgesi, fiziksel olarak İstanbul yarımadasına bu kadar yakın olmasına rağmen sosyal yaşam açısından da yarımadağa bir o kadar uzaktır.¹⁶⁸ Bu durum, özellikle 19. yüzyılda İstanbul'u ve Pera'yı ziyaret eden Batılı seyyahların izlenimlerine de yansır.¹⁶⁹

¹⁶⁵Nur Akın, "Beyoğlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 2: 212.

¹⁶⁶Kemal Öztürk, *Pera Palas* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010), s. 60.

¹⁶⁷Nur Akın, "Beyoğlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 2: 212.

¹⁶⁸Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 144.

¹⁶⁹19. yüzyılda İstanbul'a bir seyahatte bulunan Batılı seyyah Charles White, Pera'da muhteşem Doğu'ya ait hiçbir iz bulunmadığını, burada herkesin abartılı bir şekilde Avrupaî giyindiğini kaydeder. Bunun yanında Charles White, İstanbul'daki Türk mahallelerinin, Pera ve Galata'daki mahallelerden ve özellikle Rum ve Ermenilerin oturduğu mahallelerden çok daha temiz olduğunu; fakat gene de Türklerin, sokaklarının temizliğine evlerinin temizliği kadar itina göstermediklerini de ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*, Henry Colburn Yayınevi, Londra, 1846, c. 2, s. 15'ten naklen Elif Süreyya Genç, XIX. Yüzyıl İstanbul'u/Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2010), 57.

Beyoğlu'nun kozmopolit yapısı, Beyoğlu'nda konuşulan dillere de doğrudan etki eder. 19. yüzyıl Beyoğlu'sunda yaygın olarak Fransızca, Almanca, İtalyanca, İngilizce, Türkçe, Slavca, Romence ve İspanyolca gibi pek çok dil konuşulmaktadır.¹⁷⁰

Beyoğlu'nun ilk anda akla gelen en önemli özelliklerinden biri de, çok uzun yıllardır İstanbul'da eğlence hayatının merkezi konumunda olmasıdır. “Beyoğlu'ndaki gece hayatı¹⁷¹, Abdülmecid devrinde bir iki teşebbüsle başlar ve yavaş yavaş tiyatrodan kafeşantana, otele ve Avrupalı lokantaya, birahanelere doğru genişler”.¹⁷² Beyoğlu, akşam fenerler yanmaya başladıktan sonra türlü eğlence âlemlerine sahne olur.¹⁷³ Ahmet Hamdi Tanpınar, Beyoğlu'nda eğlence hayatının benimsenmesi ve gelişimi ile ilgili şunları söyler:

Geniş selâmlığın dostları, misafirleri, ziyaretçileri, dalkavukları, ricacıları arasında çubuk ve kahveleri içerek, saz yaptırarak, şiirden, politikadan bahsederek yaşamaya alışmış II. Mahmud devrinden kalan ricalin yanı başında, iyi kötü tahsillerini Avrupa'da yapmış veyahut oralarda memuriyet ve staj senelerinde alafrangaya alışmış nesiller yetiştikçe bu hayat benimsenir. Ve Beyoğlu, şehrin hayatına yapıcı ve yıkıcı çehreleriyle girer. Tiyatrosuyla birdenbire parlayan semt, Abdülaziz devrinde büyük otellerin, mağazaların, zenginler için kibar Avrupa tarzlarının, fakirler için hazır elbise mağazalarının ve her sınıf halk için Paris ve Avrupa ithalâtı bir yığın eğlencenin, alafranga konserlerin, şöhretsiz muganniye ve rakkaselerin göz alıcı köşesi olur.¹⁷⁴

Yaz aylarında başta elçilikler olmak üzere “elit Beyoğlu burjuvalarının” Boğaz ve Adalardaki yazlıklarında gitmesi nedeniyle Beyoğlu'ndaki eğlencelerin asıl zamanı kış aylarıdır. Kış aylarında Beyoğlu, Avrupa kentlerinde rastlanabilecek her türlü eğlencenin İstanbul'daki adresi olur. Genellikle Beyoğlu'ndaki elçiliklerde verilen davet ve balolara katılmak, dönemin ünlü

¹⁷⁰Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*, Henry Colburn Yayınevi, Londra, 1846, c. 2, s. 15'ten naklen Elif Süreyya Genç, XIX. Yüzyıl İstanbul'u/Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri (İstanbul, Doğu Kitabevi, 2010), 57.

¹⁷¹Ahmet Hamdi Tanpınar, akşam gezmelerini de gece hayatının bir parçası sayarak İstanbulluların İtalyancadan ithal ederek “piyasa” adını verdikleri bu akşam gezmelerinin İstanbul'da evvela Beyoğlu'nda ve bilhassa III. Selim ile II. Mahmut devirlerinde başladığını ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 174.

¹⁷²Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 181.

¹⁷³Ahmet Rasim, *Fuhş-i Atik* (İstanbul: Avrupa Yakası Yayınları, 2007), s. 94.; Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıca'daki Eniştemiz* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 88.

¹⁷⁴Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 181.

sanatçılarının çağrıldığı aile içi toplantılar düzenlemek, Beyoğlu'nun üst tabakadan aileleri için özel bir önem arz eder.¹⁷⁵

Beyoğlu eğlence hayatında karnavalların da ayrı bir yeri vardır. “Karnaval mevsimi gelip çattı mı Beyoğlu çalkanıp durur, maskaralar ortalıkta dolaşır, geceleri Cadde-i Kebir'den yan ve arka sokaklardan dolup taşar.”¹⁷⁶ Bu karnavallar, aynı zamanda eğlenceden ziyade şehrin ayak takımının, özellikle de Rum ve Ermeni serserilerinin Beyoğlu ve çevresinde türlü rezilliklerine de sahne olur.¹⁷⁷

Yılbaşı ve Noel geceleri de Beyoğlu eğlencelerinin zirve yaptığı zamanlardandır. Hristiyan yortusu olan bu gecelerde Türklerin de katıldığı büyük çapta eğlenceler düzenlenir, Beyoğlu kumarhaneleri dolar, Beyoğlu'nun eğlence yerleri iğne atılsa yere düşmeyecek kadar kalabalıklaşır.¹⁷⁸

Beyoğlu eğlencelerinin benimsenip revaç bulduğu Osmanlı'nın son demlerinde, özellikle Müslüman Türk öğrencilerin bu eğlencelere katılmaları ve hatta Beyoğlu'na yaklaşmaları bile büyük bir ayıp ve yasaktır.¹⁷⁹ A. Cemalettin Saraçoğlu, Beyoğlu'nun öğrencilere yasak oluşunu şu cümlelerle ifade eder:

O devirde de Beyoğlu'nda çalgılı gazinolar, Galata'da “baloz” denilen hafif meşrep kadınların kantolar söyledikleri, göbek attıkları lokaller yok değildi; ama biz toy gençler, bir sürü sabıkalı şerirlerin, külhanbeyi denilen rezillerin uğrak yerleri olan bu “bitirim” yerlerine pek ayak atamaz, semtlerine uğrayamazdık. Ara sıra İstanbul'a gelen bir iki Avrupa tiyatro kumpanyasını bir tarafa bırakacak olsanız, güneş batmasıyla koca İstanbul'da hayat hemen hemen sönereceğinden, ya Şehzadebaşı'ndaki Kel Hasan, Minakyan, Abdi Efendiler tiyatrolarına kadar uzanmak, ya da akşam ezanına doğru eve dönüp yemek sofrasındaki yerimizi almak gerekirdi.¹⁸⁰

Beyoğlu bölgesinin her zaman için Avrupa'nın İstanbul'daki yansıması olması nedeniyle pek çok konuda olduğu gibi konut tipi konusunda da Beyoğlu'nda Avrupa'nın etkileri görülmeye ve bu yönüyle de 19. yüzyılda

¹⁷⁵Nur Akın, “Beyoğlu”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 2: 214.

¹⁷⁶A.Cemalettin Saraçoğlu, “İstanbul'un Eski Karnaval Âlemleri”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 211.

¹⁷⁷Saraçoğlu, “Karnaval Âlemleri”, 214.

¹⁷⁸Saraçoğlu, “Karnaval Âlemleri”, 182.

¹⁷⁹Ahmet Rasim, *Fuhş-i Atik* (İstanbul: Avrupa Yakası Yayınları, 2007), 94.

¹⁸⁰A.Cemalettin Saraçoğlu, “Yani ve Nikoli Lokantaları”, Haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 10.

Beyoğlu'nda apartmanlar yapılmaya başlanır. İstanbul'un ahşap yapılarını ortadan kaldıran ve sık sık çıkan büyük yangınlardan sonra gelişen kâgir yapılaşmanın, biçimsel ve işlevsel olarak da Paris, Viyana, Londra örnekleriyle de benzerlikler gösteren apartmanların İstanbul'daki merkezi Beyoğlu ve Galata olur.¹⁸¹ 19. yüzyılda Batı dünyasının değişen şehircilik konseptinin İstanbul'a yansması da bu şekilde küçük bir gecikmeyle Beyoğlu'nda olur.¹⁸² Tek katlı ve bahçe içinde bulunan evler yerine dikine doğru yükselen çok katlı apartmanlarda¹⁸³ ilk zamanlarda ailelerin oturmamalarıyla ilgili Abdülhak Şinasi Hisar şunları ifade eder:

Şimdi, geçmiş zaman diyebileceğimiz o zamanlarda İstanbul evleri üçe ayrılabilir. Bunların Boğaziçi'nde su kıyılarında ve ahşap olanlarına yalı; İstanbul'un sayfiye semtlerinde, bahçe içinde ve yine ahşap olanlarına köşk; şehirde, ayrı harem ve selamlık daireli ve çokları kâgir olanlarına konak denilirdi. Bu kaçgöç zamanlarında Beyoğlu civarının apartmanlarında ise aileler oturmazdı.¹⁸⁴

Avrupa kültürünün Beyoğlu'na tesirlerinden biri de ticaret ve alışveriş mekânlarında gerçekleşir. Han ve kervansaray kültürüyle büyüyen İstanbullular, hiç tanımadıkları “pasajlarla” tanışırlar. Pasajlardaki dükkânları süsleyen Avrupa'nın yeni ürünleri, beraberinde bu ürünlerin ve meşhur markaların sergilenmesi için “vitrinlere” olan ihtiyacı ortaya doğurur. Böylece vitrin kültürü olmayan bir şehir vitrinlerle tanışır ve bunun sonucunda da “vitrin seyretme kültürü” ortaya çıkar.¹⁸⁵

Beyoğlu, farklı yönlerden Avrupa tesiriyle gelişimiyle birlikte Türk edebiyatında da kuvvetli akisler bulur. Özellikle Servet-i Fünûn döneminde yazılan romanların pek çoğunda Beyoğlu kendisine yer bulur. Pek çok romanda Beyoğlu'nun sefih ve günahkâr yönü vurgulanır, eğlence âlemleri öne çıkar. Eğlence mekânları, çoğunlukla mirasyedi gençlerin paralarını ve gençliklerini harcadıkları, sevgilisiyle sorun yaşayanların sefahat âlemleriyle teselli buldukları

¹⁸¹Nur Akın, “Beyoğlu”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 2: 215.

¹⁸²Enis Batur, “Beyoğlu”, *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: NTV Yayınları, 2010), 231.

¹⁸³Kemal Öztürk, *Pera Palas* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010), 90.

¹⁸⁴Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Köşkleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 7.

¹⁸⁵Kemal Öztürk, *Pera Palas* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010), 60, 78

batakhaneler olarak sunulur.¹⁸⁶ Gene bu romanlarda Beyoğlu'nun bir Avrupa şehri manzarası sunduğu anlatılır, insanların Batı hayranlığına değinilir, Beyoğlu'nun kozmopolit yapısının Türk toplumu üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri anlatılmaya çalışılır.¹⁸⁷ Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Samipaşazade Sezai, Şemsettin Sami, Ahmet Rasim gibi romancılar, Beyoğlu'nu romanlarında sıkça işlemiştir.

Romanların yanında pek çok mani ve şarkıya konu olan Beyoğlu, 20. yüzyıl Türk şiirinde de kendisine yer bulmuştur. Nüzhet Erman (1926-1996), "Nedim Efendi'nin Gözüyle" adlı şiirinde "Beyoğlu'nda gezdiniz elbet, elbet mehtaba çıktınız/ Çünkü bunlar gelir akla hep İstanbul dendidikçe"¹⁸⁸ ifadelerini kullanarak Beyoğlu'nun İstanbul denince akla gelen yerlerden biri ve simgesi olması yönüne dikkat çeker.

Ramazan Gökalp Arkın (1914-2011), "İstanbul" şiirinde Beyoğlu'ndaki sefahate rağmen İstanbul'un, fethiyle birlikte Anadolu ruhunun aynası olduğuna dikkat çeker.¹⁸⁹

Ziya Osman Saba (1910-1957), "İstanbul" şiirinde Beyoğlu'na duyduğu özlemi "Gün olur Beyoğlu'nu özler için/ Koklamak için tünelin kokusunu"¹⁹⁰ mısralarıyla dile getirir. Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983) de "Canım İstanbul" adlı şiirinde Beyoğlu'nun eğlence ve sefahat yönüne "Beyoğlu tepinirken ağlar Karacaahmet" mısraıyla değinir.¹⁹¹

Beyoğlu, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'un semtleri arasında en çok işlenen semtlerden birisidir. Bu yüzden Beyoğlu'nun Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında ayrı bir yeri ve önemi vardır.

¹⁸⁶Selami Alan, Türk Edebiyatında İstanbul, *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 37/2 (2008): 41.

¹⁸⁷Emine Uzun, "Tanzimat Devri Türk Romanlarında Beyoğlu", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2007), 150.

¹⁸⁸Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-1* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1997), 398.

¹⁸⁹Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, 165.

¹⁹⁰Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-2* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1997), 749.

¹⁹¹Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-2*, 572.

Ahmet Midhat Efendi *Eski Mektuplar, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Dürdane Hanım, Gürcü Kızı Yahut İntikam, Hayret, Henüz 17 Yaşında, Hüseyin Fellah, Jön Türk, Karnaval, Taaffüf, Bahtiyarlık, Vah, Yeryüzünde Bir Melek, Esrâr-ı Cinâyât ve Müşahedat* romanlarında Beyoğlu'ndan sıklıkla bahseder. Beyoğlu, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'un en çok işlenen semtlerinden biridir.

Ahmet Midhat Efendi, Beyoğlu'nu *Hüseyin Fellah* romanında “süslü” olarak tanımlar ve Beyoğlu'nun “Şimdilerde Parislere, Londralara rekabet etmeye çalışan; fakat eskilerde kupkuru bir dağ olan”¹⁹² yönünü vurguladıktan sonra İstanbul'un fethi esnasında Osmanlı ordusunun “Beyoğlu dağının” tepesinde konuşlandığını anlatır. Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında ve günlük hayatta da Beyoğlu'ndan dönmek “Beyoğlu'ndan inmek”¹⁹³, Beyoğlu'na gitmek de “Beyoğlu'na çıkmak”¹⁹⁴ şeklinde ifade edilir. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi Beyoğlu'nun kışın çok soğuk oluşunu, *Yeryüzünde Bir Melek* romanında Sirkeci ile yaptığı karşılaştırmada, Sirkeci'de kışın bu kadar soğuk ve şiddetli geçmesi durumunda yüksek yerlerin alacağı hâli “Süleymaniye ve Beyoğlu ve Cihangir gibi tepe ve yüksek mahallerde bulunanlara Hak'tan imdat erişmesi için duada bulunmak lâzım gelir.”¹⁹⁵ şeklinde anlatır.

Ahmet Midhat Efendi *Hayret* romanında Beyoğlu'nu tarihi yarımadadan ve dolayısıyla İstanbul'dan fiziksel uzaklık yönüyle ayrı tutarak, Adalar'da meydana gelen bir cinayet olayının İstanbul ve Beyoğlu halkları tarafından dedikodu olmasını “Binaenaleyh Büyükada'da *** otelinde vukua gelen ahvâl-i garîbe, ferdası gün Galata ve Beyoğlu ve İstanbul ahalisi meyânında dahi an'anesiyle sermâye-i kâl ü kîl olmuş”¹⁹⁶ şeklinde ifade eder. Bu da Beyoğlu'nun İstanbul'dan yerleşim olarak ayrı tutulduğunun göstergelerinden biridir. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* romanında Beyoğlu'ndaki bir

¹⁹²Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 3-4.

¹⁹³Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 169.

¹⁹⁴Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 105.

¹⁹⁵Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 4.

¹⁹⁶Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 36.

tiyatroya oyun izlemeye gelen ve evleri İstanbul'da olan iki arkadaşın evlerine dönebilme telaşına, Beyoğlu ile İstanbul arasındaki ulaşımı sağlayan Köprü'nün belirli bir saatten sonra ulaşımına kapatılmasına ve Beyoğlu ile İstanbul arasındaki mesafenin uzaklığına da şu sözlerle işaret eder:

Elhâsıl tiyatro oynandı. Ahmet Efendi oyunun en dakik ahkâmını izah ve şerh ederek refiki ile beraber halka tebaiyeten dışarıya çıktı ki yağmur hâlâ evvelki şiddetiyle devam eylemekte olup binaenaleyh arabası ve sedyesi olmayan seyircileri bir düşünmek almıştı. Hâlbuki semtleri yine Beyoğlu olduğu hâlde düşünen seyirciler meyanında, semtleri İstanbul olan bizim iki refikin düşünceleri daha mühim olacağına şüphe yoktur.¹⁹⁷

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında Beyoğlu'nda yaşayan farklı milletlerden insanların olduğuna, Beyoğlu'nda farklı dillerin konuşulduğuna ve dolayısıyla Beyoğlu'nun kozmopolit yapısına temas eder. *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında İngiliz bir ailenin İngiltere'den İstanbul'a gelerek Beyoğlu'nda Asmalı Mescit Sokağı'nda bir eve yerleştiklerineve burada yaşadıklarına değinir.¹⁹⁸ *Hayret* romanında Beyoğlu'nda yaşayan İtalyan ve İngilizlerin “fena” hanelerde içki âlemlerine katıldıklarından bahseder.¹⁹⁹ *Karnaval* romanında, Beyoğlu'nda yaşayan fakir Rumlar için verilen bir baloyu anlatır.²⁰⁰ Beyoğlu'nda yaşayan Ermenilere ve Ermeni çocuklarının konuştuıkları farklı dillere de *Taaffüf* romanında “Beyoğlu'nda ikametimiz esnasında Ermeni çocuklarının Türkçe ve Rumca ve Ermenice olarak üç lisanı mâderzâd hâlinde söylediklerini görmüşüzdür.”²⁰¹ cümlesiyle temas eder. *Vah* romanında Almanların Beyoğlu'nda açmış oldukları birahanelere değinir.²⁰² *Müşahedat* romanında Beyoğlu'nda yaşayan altmış yaşlarında ve orta halli bir Ermeninin eşinin başka biriyle kaçmasını anlatır.²⁰³ *Yeryüzünde Bir Melek* romanında da, Beyoğlu'nun İstanbul'dan farklı sosyal dokusu ve kozmopolit yapısı ile ilgili şunları söyler:

Etrafımıza birazcık göz gezdirirsek görebiliriz ki İstanbulumuz bekâr bir adamın yaşaması için kurulmuş bir memleket değildir. (...)Haydi bakalım, familyasız

¹⁹⁷Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 13.

¹⁹⁸Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci (Ankara: TDK Yayınları, 2000)

¹⁹⁹Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 45.

²⁰⁰Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 188.

²⁰¹Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Al, Şükrü Çoruk (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 27.

²⁰²Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 76.

²⁰³Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 174.

olunuz da Fatih'te, Süleymaniye'de filânda yaşayınız. Lokantanız, bakkal dükkânı, oteliniz dahi kahvehane olmaz mı? Beyoğlu'nu hesaba katmıyoruz. Zira orası bizim şehrimiz değil, bir «mîlel-i mürekkebe» şehridir.²⁰⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, İstanbul'un tarihî yarımadası ile Beyoğlu'nu birbirinden ayırarak iki yerleşim bölgesi arasında sosyal doku bakımından da bir ayırım yapmıştır. Ahmet Midhat Efendi, Beyoğlu'nun farklı milletlerden oluşan kozmopolit yapısına değinerek, bekâr insanların yaşamasının güç olduğu tarihî yarımada'nın bu özelliğinin Beyoğlu'nda geçerli olmadığına işaret etmiştir.

Beyoğlu, kozmopolit yapısıyla birlikte Batı tarzı alafranga bir hayat sürmek isteyenlerin de yaşadığı yerdir. *Karnaval* romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Hamparson Ağa'nın gençliğini İstanbul ve Avrupa'nın zevk sefa âlemlerinde geçirmesini, âlem-i sefahatin her türlüünü tatmasını, babasından ve halasından kalan büyük bir serveti bu sefahat âlemlerinde tüketmesini, daha sonra da Beyoğlu'nda bir eve yerleşerek evini çok zengin biri şeklinde ve Alafranga olarak düzenlemesini şu şekilde ifade eder:

Hamparson Ağanın Beyoğlu'nda bir hanesi vardır ki tezyinatça birincilerden addolunur. Hanesinin nizam ve intizamı tam alafrangadır. Böyle bir haneyi idare eden zatın ne kadar zengin olduğunu tarif iktiza eder mi? Ömrünün gençlik hengâmı İstanbul'ca Beyoğlu, Adalar, Ayastafanos, Kadıköyü, Büyük Dere âlemlerinde ve Avrupaca dahi Paris ve Viyana ve Petersburg'un en muteber ve meşhur salonlarında geçirmiştir. Âlem-i sefâhette bu zatın başvurmadığı köşe ve bucak kalmayıp gayet zengin bir peder ile ondan daha zengin bir haladan kendisine intikal eden bitmez tükenmez servetin kısm-ı a'zamını buralarda istihlâk eylemiş ve bakiyyesi ise hâlâ İstanbul'da kendisini birinci derecede zenginlerden addettirebilecek derecelerde kalmıştır.²⁰⁵

Bunun yanında gene *Karnaval* romanında Ahmet Midhat Efendi Madam Hamparson'un Beyoğlu'nda gayet alafranga bir hayat yaşadığına şu cümlelerle değinir:

Hem Madam Hamparson'a ilân-ı aşk edenlerin birincisi Zekâyî olduğunu hükmetmezsiniz ya. Bu kadar genç, güzel, zarif bir kadın Beyoğlu'nda tam alafranga bir hâlde yaşar da ona Avrupa'nın her milletinden hüsnüne, terbiyesine mağrur birçok adamlar Zekâyî'den belki daha ustalıkla bir surette ilân-ı aşk etmez diye vârid-i hâtır olabilir mi?²⁰⁶

²⁰⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 162.

²⁰⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 30.

²⁰⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, 42.

Yeryüzünde Bir Melek romanında da Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Şefik'in, tıp eğitimi almak için Avrupa'ya gönderilmesinden önce Avrupa kültürüne aşına olması ve bu kültürü öğrenmesi için Beyoğlu'nda ikamet eden bir beyin eğitimine verilmesini “(...) çocuğu Avrupa'ya bütün bütün acemi olarak göndermemek için Beyoğlu'nda o zamanın en meşhur etibbasından Mösyö *** nezdine şakirt olarak verilmesi”²⁰⁷ şeklinde anlatır.

Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar* romanında roman kahramanlarından birinin gözüyle Beyoğlu ile ilgili şu ifadeleri kullanır:

Çocuk İstanbul'un Avrupa'sı diye işitip durduğu Beyoğlu'nu bittabi daha muntazam buluverdi. Fakat oranın hayatı, hayât-ı sefâheti ona büsbütün girân gelmişti. O âlemden hiç haz ve lezzet duymamıştı. Sohbet yok, muşeret yok, samimiyet hiç yok. Herkes bir girdâb-ı ayş u nûş içinde yuvarlanıyor, dönüp duruyor.²⁰⁸

Burada Beyoğlu, “İstanbul'un Avrupa'sı” olarak tanımlanmakta ve Beyoğlu'nda İstanbul'un diğer semtlerine göre daha düzenli bir yapılaşmanın olduğu söylenmektedir. Ayrıca Beyoğlu'nun sosyal ve safahat hayatının, oraya alışkın olmayanlara çok samimiyetsiz ve lezzetsiz geldiği, bunun yanında Beyoğlu'nda insanların sürekli bir koşuşturma içerisinde olduğu ve bu koşuşturmanın içerisinde sohbet, muhabbet, meşveretin olmadığı da söylenmektedir.

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında Avrupa medeniyetinin Beyoğlu'nda yerleşmeye başlamasıyla Avrupa'nın kötü ahlakının da bir şekilde Beyoğlu'na taşınmasını eleştirir. *Müşahedat* romanında İstanbul'da yaşayan İstanbullu Hristiyanlar, İstanbul'a Avrupa'dan göç eden ecnebiler, ecnebilerin yaşadıkları yerlerde Avrupa'nın kötü ahlakının yayılması ile ilgili şu satırlara yer verir:

Zira o zamanlar İstanbul'umuza şimdiki kadar ecanib dolmuş değil idi. Şimdi Beyoğlu, Galata gibi yerlerde ecnebilerin yerli ehâl-i hristiyaniyeden ziyade çoğalmış oldukları muhakkaktır. İstanbul'umuzda bir milyon yüz bin kadar nüfus tahmin olunuyor. Yedi yüz bini İslâm olmak üzere tahmin kılınarak, nüfus-ı ecnebiyenin mikdarı da yüz yirmi bine takrib ediliyor ki, bunların kesretle sakin oldukları bazı yerlerde ehâl-i asliye-i nasraniyeye galibiyetleri istibad olunamaz.

²⁰⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 37.

²⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, haz. Ali Şükrü Çoruk (Ankara: TDK Yayınları, 2003), 40.

Ecnebilerin çoğaldıkları yerlerde Avrupa ahlâkı da ahlâk-ı asliyeye galebe ediyor. Su-yı istimalât, fuşş ve rezail artıyor.²⁰⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi'nin "Zira o zamanlar..." diye bahsettiği hikâye, *Müşahedat*'ın yazıldığı dönemin 30-35 yıl öncesidir. Ahmet Midhat Efendi, İstanbul'un yerli Hristiyan halkı ile Batı'dan sonraları İstanbul'a göç eden ecnebi Hristiyanları birbirinden ayırarak, *Müşahedat*'ın yazıldığı yıllar olan 19. yüzyılın sonlarında Beyoğlu ve Galata'da yaşayan ecnebilerin nüfusunun yerli Hristiyan halka nazaran daha fazla olduğunu ifade eder. Bu da 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Beyoğlu'na ve dolayısıyla İstanbul'a ecnebilerin yoğun bir şekilde göç ettiğinin göstergelerinden biridir. Gene *Müşahedat* romanında geçen ve yukarda da yer verilen bilgilere göre 19. yüzyılın ikinci yarısında toplam nüfusu bir milyon yüz bin civarında olan İstanbul'da yedi yüz bin kadar Müslüman yaşamaktadır. Geri kalan dört yüz bin kadar gayr-ı Müslim halkın yaklaşık olarak yüz yirmi bini ise ecnebidir. Ahmet Midhat Efendi, bu yüz yirmi bin nüfusluk ecnebinin çoğunlukla yaşadıkları ve nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları bölgelerde yerli Hristiyan halka galip gelerek, Avrupa'nın kötü ahlakını, fuhuş ve türlü rezilliklerini de Beyoğlu'na taşıdıklarına değinmektedir.

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında, Avrupa medeniyetinin Beyoğlu'nda boy göstermesiyle birlikte Beyoğlu'nda ortaya çıkmaya başlayan kötü ahlak ve iffetsizlik ile ilgili şunları söyler:

Nasıl? Kilise eşiği üzerine atılveren şu masuma yüreğiniz acıdı ya? Halbuki Avrupa medeniyeti, Beyoğlu'nda teessüs edeliden beri böyle yürek acısı olacak masumlar nevardir den değildir. Bizde henüz bu misillü bed-bahtânı barındırmak için Avrupa'daki melceler gibi yerler payılmamış ise de, kilise kapılarına ve bazı zengin ve mürüvvetkâr familyaların alt kattaki pencereleri derununa böyle yeni doğmuş çocuklar bırakılması kesirü'l-vuku ahvaldendir. Avrupa'ca "fiy mer" yani valide kızlar veyahut kız valideler denilen meselenin bizdeki Beyoğlu'nca da halli lüzumu çoktan beri hâsıl olmuş ise de, henüz hall edilmemiştir²¹⁰

Ahmet Midhat Efendi burada Beyoğlu'nda yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan; fakat Avrupa'da çok uzun zamandan beri rastlanan gayr-ı meşru çocuklar meselesine değinmektedir. Romanda bir bebeğin Beyoğlu'nda kilise kapısına terk edilmesini anlattıktan sonra bir durum tahlili yapar. Bu durumun Avrupa'da sık rastlanan bir şey olduğunu, hatta bu tip durumlarda terk edilen

²⁰⁹Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 112.

²¹⁰Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 196.

bebeklerin barındırılması için Avrupa'nın müesseseler tesis ettiğini ifade eder. Avrupa medeniyetinin Beyoğlu'nda yerleşmeye başlamasıyla artık Beyoğlu'nda da gayr-ı meşru çocukların sayısı artmaya başlamıştır. Hatta bu çocukların annelerinin neredeyse kendileri de çocuk sayılabilecek kadar küçük yaşıdadılar. Terk edilen bu çocukların barındırılması için bizde Avrupa'daki gibi müesseseler olmadığından dolayı bu çocukların genelde kilise kapılarına veya zengin ailelerin yaşadıkları apartmanların girişlerine bırakıldığı da Ahmet Midhat Efendi'nin romanda değindiği konulardır.

Müşahedat romanında Ahmet Midhat Efendi Beyoğlu'nda yaşanan fuhuş rezaletinden ve Beyoğlu'nun iffetsiz kadınlarından söz eder. Romanını yazdığı tarihten 30-40 yıl öncesinde Beyoğlu'nda iffetli kadınların çokça bulunup daha sonraları iffetsiz kadınların çoğalması ve Beyoğlu'ndaki iffetli kadınların şeytana uymadan yaşamalarının da garantisinin olmadığı ile ilgili romanın kahramanlarından Siranuş ile aralarında geçen diyalogu şu şekilde aktarır:

Evet, Maryam Kolariyo'nun dediği gibi ehl-i iffet bir kadın idi. O zamanlar Beyoğlu'nda onun gibi ehl-i iffet kadınlar çokça bulunur idi. Zira..."

Bu noktada Siranuş söze karıştı. Dedi ki:

- Vay, şimdi azca mı bulunur?

Siranuş'un şu sözü pek manidar bir tavr-ı muterizâne ile söylenmiş idi. Adeta bu sözü kendilerinin istisnası gayretiyle söylemiş olduğunu anladım. Bilâ-tereddüt ve lâ-ihzâr dedim ki:

- Evet matmazel, şimdi azca bulunur. Hatta pek az bulunur. Pek az bulunduğu içindir ki kıymetleri pek büyük görülmek lâzım gelir.

Efendini hakkı vardır. Şimdi, Beyoğlu'nda ehl-i iffet kadın enderdir. Henüz şeytana uymamış bulunanların, bundan sonra da uymayacaklarına kat'iyen emniyet güçtür.²¹¹

Ahmet Midhat Efendi, daha önceleri evinde huzurlu olan, edebi ve ırzından şüphe duyulmayan kişilerin Beyoğlu ve Galata âlemlerine alıştıktan sonra buraların murdar yerlerinde namuslarını, servetlerini, sağlıklarını tüketerek ömürlerini çürüttüklerine ve rezil rüsva oldukları ile ilgili *Müşahedat* romanında şunları söylemektedir:

Dostlarımızı, âşınâlarımızı şöyle bir hatırdan geçirelim. İçlerinde bir haylisini görürüz ki, evinde barkında ırzıyla, edebiyetle helâlinden âdeta ibâdet nevinden esbab-ı safâ ve bahtiyarisi mevcut ve mükemmel iken Beyoğlu'nun, hatta Galatanın o

²¹¹Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 112.

murdar yerlerinde sürünüyorlar. Namuslarını, haysiyetlerini, servet ve sıhhatlarıyla beraber ne yaman tehlikelere duçar ederler.²¹²

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında, Beyoğlu'nun neresine bakılırsa bu şekilde acıklı hikâyelere ve romanlara konu olacak kadar çok insanın bu âlemlerde çürüdüğüne ve bu yönüyle Beyoğlu'nda en az Paris kadar malzeme olduğuna şu cümlelerle dikkat çekmektedir:

Bu Beyoğlu ne yaman memleketidir. Avrupa romancıları Paris'e göz dikmişlerdir ama bizim Beyoğlu, birçok cihetlerce Paris'den daha yamandır. Hangi tarafına bakılsa bir roman görülür. Hangi adama tesadüf edilse, mutlaka bir romana taalluku vardır. O romanların da ağlebi, insana inşirah verecek surette değil, insanı dil-hun edecek surettedir.²¹³

Henüz 17 Yaşında romanı da Ahmet Midhat Efendi'nin Beyoğlu'ndaki fuhuş ve sefahate dikkat çektiği bir başka romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, romanda Kur'an-ı Kerim'e göre fuhuş yapan zani ve zaniyenin cezalarına ilişkin hükümleri saydıktan sonra Beyoğlu'nda yaygınlaşan fuhuş ve insanların Beyoğlu'nda fuhuşu normal bir fiil olarak görmeleri ile ilgili "Şimdi Beyoğlu'nda olduğu gibi âdetâ mübah addolunurdu."²¹⁴ ifadesini kullanır.

Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* adlı romanında Anadolu ve Asya ile Beyoğlu'nun fuhuş yönünden bir karşılaştırmasını yaparak şunları söyler:

İşte Anadolu, işte Asya! Henüz şapkaların girmemiş olduğu yerlere gidiniz de haydi bakalım bir kerhane bulunuz! Gündüzün ziyasından korkarak ve gecenin zulmetine iltica ederek evvelce bin belâ ile tehyie edebilmiş olduğunuz bir süflî kariya gidecek olsanız bile halk haber alacak olursa hemen basılıp ya rüsvây-ı âlem olursunuz veyahut ölüm derecelerinde belâlar dahi muhtemeldir. Beyoğlu ahaliyi yüz bin nüfussa binden müteceviz alenî fahişeleri ve yirmi bin nispetinde dahi zanileri vardır. Yüzde bir zâniye-i aleniyye ve yüzde yirmi zânî-i alenîyi Anadolu ve Asyanın içeri taraflarında hangi memleketlerde bulabilirsiniz?²¹⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi Anadolu ve Asya'da genelevlerin olmadığına dikkat çeker. Bu yerlerde fahişeliği ile tanınmış kadınların evlerine gündüz bile gitmenin mümkün olmadığını, bu evlere gece gidilse bile halkın bu durumu haber aldığı baskına gittiğini, bu şekilde evi basılanların rezil rüsva olduğunu ve hatta öldürüldüğünü söyler. Beyoğlu'nda ise Anadolu ve Asya'nın

²¹²Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 174.

²¹³Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 138.

²¹⁴Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 121.

²¹⁵Ahmet Midhat Efendi, *17 Yaşında*, 121.

tam tersi bir durum vardır. Burada binden fazla alenî bir şekilde fahişelik yapan kadın ve yirmi bin kadar da zina yaptığı bilinen erkek bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, Beyoğlu'nda zina yaptığı bilinen bu kişilerin Müslümanlardan daha çok Frenk, Leh, Maltız, Ulah gibi sonradan İstanbul'a göç eden yabancı Hristiyanlar ile yerli Hristiyanlar olan Rum ve Ermeniler olduğunu söyler. Konu ile ilgili yer şu şekildedir:

Beyoğlu için tahmin eylediğin miktara mütenasip erbâb-ı fuhşu Müslümanlar nezdinde görebilir misin? Ben iddia ederim ki Frenk, Leh, Maltız, Ulah gibi yabancı Hristiyanlarla Rum, Ermeni misillü yerli Hristiyanlar meyanında fuhşun taammümü ahâlî-i İslâmiyyeye asla kıyas kabul edemeyecek bir nispettedir.²¹⁶

Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım* romanında romanın kahramanlarından Acem Ali'nin zenginliğini anlatmak için “Beyoğlu'nun en itibarlı yerlerinde eğlenebilecek kadar zengin dahi görünmektedir.”²¹⁷ şeklinde bir ifade kullanır. Buradan Beyoğlu'nda eğlenmenin pahalı olduğunu söylediğini çıkarabiliriz. Beyoğlu'nda eğlenebilmek zenginlik ölçülerinden biridir.

Ahmet Midhat Efendi *Dürdane Hanım*, *Vah*, *Henüz 17 Yaşında*, *Hüseyin Fellah*, *Bahtiyarlık*, *Hayret*, *Müşahadat* ve *Karnaval* romanlarında Beyoğlu'ndaki içkili âlemler, eğlenceler, meyhaneler, karnavallar ile ilgili önemli bilgiler verir. Beyoğlu'ndaki bu eğlenceler, çalışmamızın ikinci bölümündeki “Yılın Özel Günleri” ve “Kıraathaneler, Kahvehaneler, Meyhaneler ve Kumar” başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Beyoğlu ile ilgili karşımıza çıkan bilgilerden birisi de tiyatrolardır. *Henüz 17 Yaşında*, *Taaffüf*, *Dürdane Hanım* ve *Müşahadat* romanlarında Beyoğlu tiyatrolarına ait bilgiler bulunmaktadır.

Henüz 17 Yaşında romanında roman kahramanlarından Ahmet Efendi ile Hulusi Efendi Beyoğlu'na giderek yemek yedikten sonra Fransız Tiyatro'sundaki oyunu izlerler.²¹⁸ *Taaffüf* romanında Tosun Bey, zaman zaman Aksaray'daki evinden Beyoğlu'ndaki Concordia Tiyatro'sundaki gösterileri izlemek için

²¹⁶ Ahmet Midhat Efendi, *17 Yaşında*, 122.

²¹⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 21.

²¹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 13.

Beyoğlu'na çıkar.²¹⁹ *Dürdane Hanım* romanında roman kahramanları Çerkes Sohbet ve Acem Ali Bey'in bir akşam tiyatroya birlikte gidişleri anlatılır.²²⁰ *Müşahedat* romanında da Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Refet'in, arkadaşı Ahmet Midhat'tan Beyoğlu'nda Concordia Tiyatrosu'na gitmek için ayrılması, Ahmet Midhat'ın Refet'e inanmayıp tiyatroya gidip gitmediğini kontrol etmek için Concordia Tiyatrosu'na gitmesi, Refet'i bulamayınca da tiyatro bitiminde tiyatrodan ayrılmasını anlatır.²²¹

Beyoğlu'nda bulunan kiliseler de Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında yansıyan Beyoğlu'na ait mekânlardır. *Henüz 17 Yaşında* romanında roman kahramanlarından Kalyopi'nin Beyoğlu'ndaki Panaya Kilisesi'nde kıyılan resmi nikâhı anlatılır.²²² *Karnaval* romanında Beyoğlu'nda bulunan Katolik Kilisesi'nin orgunun bozulması, orgu tamir için İstanbul'da bulunan iki frengin orgun tamiri için orgun satış fiyatından daha fazla bir para istemeleri, bunun üzerine roman kahramanlarından Resmi Efendi'nin orgu tamir etmesinden bahsedilir.²²³ *Gene Karnaval* romanının kahramanlarından Hamparson Ağa, Beyoğlu'ndaki Katolik Kilisesi'nin kilise mütevellisidir.²²⁴ Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında da Beyoğlu'nda Kalyoncu Kulluğu civarında bulunan Süryani Kilisesi'nin kapısının eşğine bırakılıp terk edilmiş bir bebeğin bulunmasını anlatır.²²⁵

Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında rastlanan Beyoğlu'na ait mekânlardan biri de Beyoğlu'nda bulunan terziler ve mağazalardır. *Dürdane Hanım* romanında Beyoğlu'nda bulunan bir mağazadaki telefonda bahsedilir.²²⁶ *Henüz 17 Yaşında* romanında “Beyoğlu'nda dikiş işlerinin çok olduğuna ve modellik yapılarak para kazanıldığına”²²⁷ değinilir.

²¹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali, Şükrü Çoruk (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 64.

²²⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 105.

²²¹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 325.

²²² Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 213.

²²³ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 25.

²²⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, 30.

²²⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 196.

²²⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 65.

²²⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 158.

Bahtiyarlık romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanının dilinden Beyoğlu ve Galata'da bulunan mağazalarda kazanılan para ile ilgili şunları ifade eder:

İstanbul ve Galata ve Beyoğlu mağazalarını gezip sanayiın derece-i terakkisine dâll olan bunca icazkârâne masnuâtı görmüyor musunuz? Üstatlarından gördüklerinden başka bir şey yapmayanlar bu âsâr-ı mevcûdâne bu mamûlât-ı muhterîâne meydana koyabiliyorlar mı? Bahçekapısı ve Galata gibi merâkiz-i ticâriyyede bulunan mağazaları görmüyor musunuz ki derunlarında birer yazıhaneden başka bir şey bulunmadığı hâlde size iki kelimeyle iki bin kese akçelik mal devrediyorlar bunlarla kırk paralık kuru kahve satan tacir arasındaki farkı bulamıyor musunuz?²²⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi İstanbul, Beyoğlu, Galata ve Bahçekapısı gibi muhitlerdeki mağazalardan ve bu mağazalardaki ticaretten bahsetmektedir. Buralardaki mağazalarda satılan ürünler, sanayinin kullanılması ile üretilmiş kaliteli ve güzel ürünlerdir. Buna bağlı olarak ürünlerin satış fiyatları pahalıdır. Ayrıca buralardaki tüccarlar geleneksellikten uzak ve yeniliğe açık bir ticaret yapmaktadırlar. Mağazalarında çok fazla ürün olmasa bile ellerindeki kaliteli malı pazarlamakta ustalık göstermektedirler.

Ahmet Midhat Efendi, *Vah* romanında Beyoğlu mağazalarında satılan ve kadınların giydiği potinlerden bahseder²²⁹ ve roman kahramanı Behçet Bey'in Beyoğlu'ndaki mağazaları dolaşmasını anlatır.²³⁰ *Esrâr-ı Cinâyât* romanında da Ahmet Midhat Efendi "Beyoğlu'nun en meşhur modacılarından birisinin bir büyük familyaya mensup kız için yapmış olduğu fistan"²³¹ karşılığında aldığı senetten söz eder.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Gürcü Kızı Yahut İntikam* romanında İstanbul'a gelen seyyahların Beyoğlu'nda bulunan otellerde konaklamaları, Osmanlıların Beyoğlu âlemlerine çok alışkın olmadıkları için bu otellere gidememeleri, dolayısıyla misafir olarak gelen seyyahların malumatından istifade edememeleri ile ilgili şu cümleler yer alır:

Zaten şehrimize gelen seyyahların kâffesi Beyoğlu taraflarındaki otellere misafir olduklarından biz Osmanlılar o âlemlerin alışkını değiliz ki misafir meyânında

²²⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 10.

²²⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 15.

²³⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 39.

²³¹ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 69.

ehemmiyet-i seyyâhiyyeleriyle mühim olan zevatı görüp malûmât-ı müktesebelerinden istifadeye heves edebilelim.²³²

Henüz 17 Yaşında adlı romanda romanın kahramanı olan Ahmet Efendi sigara almak için bir dükkâna girer. Dükkâncıdan “Beyoğlu fabrikasının yüzlük zıvanasız sigarası”²³³ ister. Buna göre Beyoğlu’nda sigara imal eden bir sigara fabrikası bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi *Karnaval* adlı romanında Beyoğlu’ndaki hırsızlık olaylarından bahseder. Konu ile ilgili şu ifadeleri kullanır:

Bu lokantanın cadde üzerinde bulunmayıp da birçok eğri büğrü sokaklardan uzun uzadıya yürümeye ihtiyaç gösterecek kadar ücra bir mahalde bulunması bugünkü günde nazar-ı dikkate alınacak olsa Beyoğlu taraflarında hırsızlığın kesret bulması münasebetiyle şüpheye davet edebilir idiye de o zamanlar için böyle bir şüpheye mucip olacak ahval ortada yoktu.²³⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval* adlı romanını kaleme aldığı ve yayımladığı 1880’li yılların başında Beyoğlu’nda hırsızlık olaylarının arttığını anlatmaktadır. Hırsızlık olaylarına bağlı olarak Beyoğlu’nun ücra köşelerinde dolaşmak tehlikelidir. Fakat romanda olayların geçtiği daha önceki dönemlerde ise Beyoğlu’nda hırsızlık olayları görülmemektedir.

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* adlı romanında bir sabah uykudan geç uyanışını, uyandığı vakitte Beyoğlu’nda yaşayanların çoktan uyanmış olduklarını, normalde Beyoğlu’nda yaşayan insanların erken uyanmayıp güne geç başladıklarını “Meğer bu sabah uykudan uyanışım epeyce geçmiş. Zira Beyoğlu’ndakileri de uyanmış buldum. Onlarsa sabahları biraz geç kalkar takımındandırlar.”²³⁵ cümlesiyle anlatır.

Müşahedat romanında Ahmet Midhat Efendi “Refet bundan daha aşağı nereye gidiyor? Beyoğlu’nun bundan daha aşağısında öyle aktrisler maktrisler oturmazlar.”²³⁶ ifadeleriyle Beyoğlu’nda aktrislerin oturduğunu anlatmaktadır. Bu

²³²Ahmet Midhat Efendi, *Gürcü Kızı Yahut İntikam*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2003), 5-6.

²³³Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 36.

²³⁴Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 201.

²³⁵Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 243.

²³⁶Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 352.

aktrisler Beyoğlu'nun belli bir bölgesinde yaşamakta, aşağı taraflarında ikamet etmemektedirler.

Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât* romanında da Beyoğlu'nda intihar süsü verilerek işlenen bir cinayet ve bu cinayet ile ilgili yapılan tahkikatı anlatır.²³⁷ Romanda Beyoğlu sadece olayların yaşandığı mekân olarak geçmektedir. Beyoğlu'nun özellikleri ile ilgili bilgi verilmemektedir.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Beyoğlu hakkında Beyoğlu'nun yerleşim yeri olarak yüksekçe bir yerde bulunuyor olması, Beyoğlu'nun sur içi İstanbul'undan ayrı ve İstanbul'a uzak oluşu, Beyoğlu'nun kozmopolit yapısı ve İstanbul'dan sosyal doku bakımından farklı oluşu, Beyoğlu'nda yaşayan farklı milletlerden insanlar ve Beyoğlu'nda konuşulan diller, Beyoğlu'nda yaşanan alafranga hayat, Beyoğlu'nda sefahat ve iffetsizlik, Beyoğlu eğlenceleri, Beyoğlu'nda bulunan kahvehane ve kumarhaneler, Beyoğlu balo ve karnavalları, Beyoğlu tiyatroları, Beyoğlu'nda bulunan kiliseler, Beyoğlu'nda bulunan mağaza ve terziler ile ilgili pek çok bilgi verilmiştir.

1.10. CİHANGİR

Beyoğlu ilçesine bağlı bir semt olan ve Bizans devrinde ıssızlığıyla bilinen Cihangir, Kanuni Sultan Süleyman döneminde bir avlanma yeri olarak kullanılmıştır. Semt, adını Kanuni Sultan Süleyman ile Hürrem Sultan'ın özürülü oğulları Cihangir'den alır. Şehzade Cihangir'in buraları çok sevdiği ve zaman zaman avlanmak için geldiği bilinmektedir. Bu nedenle Şehzade Cihangir'in vefatından sonra Cihangir'in Boğaziçi'ni tepeden gören bir yerine Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Mimar Sinan'a bir cami yaptırılmış ve camiye şehzadenin ismi verilmiştir.²³⁸

Cihangir, Boğaziçi'nin pek çok yerini ve hatta açık berrak havalarda Adalar'ı bile görmeyi mümkün kılan hâkim yüksekliğiyle İstanbul'un en güzel manzaralı yerlerinden biridir. Bunun yanında 19. yüzyılın sonlarından itibaren

²³⁷Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000

²³⁸Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 180

kârgir binalar ve apartmanlarla birlikte eski ormanlardan eser kalmamış, Cihangir kalabalık bir yerleşim yeri olmuştur.²³⁹

Bazı şairler de şiirlerinde Cihangir'e yer vermiştir. Yahya Kemal Beyatlı, "Hayal Şehir" adlı şiirinde "Git bu mevsimde, gurub vakti, Cihangirden bak/ Bir zaman kendini karşıdaki rü'yaya bırak!"²⁴⁰ diyerek Cihangir'den bahseder. Asaf Halet Çelebi de "Memleketim" adlı şiirinde Cihangir'deki evini "Cihangir'de deniz parıltısı içinde"²⁴¹ şeklinde tasvir eder.

Cihangir, Ahmet Midhat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek*, *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr* ve *Bahtiyarlık* romanlarında geçer. Semt, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında pek fazla yer tutmaz.

Ahmet Midhat Efendi *Yeryüzünde Bir Melek* romanında Cihangir'in İstanbul'un yüksek rakımlı semtlerinden biri olduğunu söyler. Düşük rakımlı Sirkeci'de kışın çok soğuk ve şiddetli geçmesi durumunda yüksek yerlerin alacağı hâli "Süleymaniye ve Beyoğlu ve Cihangir gibi tepe ve yüksek mahallerde bulunanlara Hak'tan imdat erişmesi için duada bulunmak lâzım gelir."²⁴² şeklinde anlatır. Buna göre Cihangir, Süleymaniye ve Beyoğlu gibi semtler İstanbul'un yüksek yerleşim yerleri olduğu için buralarda kış ayları düşük rakımlı semtlere göre çok daha sert geçmektedir.

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr romanında Ahmet Midhat Efendi Cihangir'in yüksek konumundan, Cihangir'de bulunan evlerin manzarasından ve bu evlerin havasının güzelliğinden bahseder. Romanda Cihangir evlerinden hem Adalar'ın hem de Hisarların manzarasının görülebildiğine dikkat çeker. Cihangir'i "İstanbul'un en güzel mahallatından birisi" olarak tanımlayan Ahmet Midhat Efendi, Cihangir'deki evlerden Marmara ve Boğaziçi'nin hava durumuna göre değişen mavi ve yeşil renk cümbüşünün izlenebilmesi, gene bu evlerden Çamlıca,

²³⁹Behzat Üsdiken, "Cihangir", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, 2: 430

²⁴⁰Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1997, s. 240

²⁴¹Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, 331.

²⁴²Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 4

Kayış Dağı, Kapı Dağı ve tepesi her dem karlı olan Keşiş Dağının da görülebileceği ile ilgili şunları söyler:

Pencere önüne oturulduğu zaman en yakın olan komşu bahçeleri meserret-bahşâ-yı enzâr olduğu gibi eb'âda doğru tebâüd eyleyen nazar, Marmara ve Boğaziçi'nin tebeddülât-ı hevâiyyeye tebaiyyeten gâh açık mâi, gâh koyu yeşil sathıyla revnak-efzâ-yı uyûn olan renklerinden hissemend olur. Hâlbuki enzâr gittikçe tebâüd eyler. Çamlıca ve Kayış Dağı tepelerine kadar vardır. Eğer hava berrak ise Marmara'nın sâhil-i mütekabilinde Kapı Dağlarına kadar hudûd-ı nezâret tevessü' eyler. Kapı Dağlarından serfirâz olan Keşiş Dağı'nın her dem karlı tepelerinin bile görüldüğü nevadirden değildir.²⁴³

Yüksek bir yerleşim yeri olan ve deniz manzaralı Cihangir'in evlerinden denizdeki gemilerin güvertelerinin ve gemidekilerin rahat bir şekilde görülüp izlenebildiğini Ahmet Midhat Efendi şu şekilde anlatır:

Bu hanelerin bir meziyeti de zeminlerinin irtifaından dolayı denize bakıldığı zaman denizdeki gemilerin ta güverteleri görülmesindedir. Bir kere elde dürbün bu hanelerin birisinde gemilerin üzerini temaşa eylerken, gömleğini dikmekte bulunan ve binaenaleyh başını önüne ziyadece eğmiş olan bir gemicinin yanına yavaş yavaş diğeri sokularak ensesine bir şamar indirmesini müteakip dikmiş diken gemicinin ürkerek yerinden fırladığını görmüştük de kahkahalar ile gülmüştük. Şöyle bir temaşa Cihangir hanelerinden başka hangi mahallâtın hanelerine müyesser olabilir?²⁴⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi Cihangir semtinin yüksek rakımından dolayı bu semtteki evlerin denizi net olarak gördüğünden bahsetmektedir. Bu evlerden, denizden geçen gemilerin güverteleri dahi görülebilmektedir. Ahmet Midhat Efendi bir defasında Cihangir'deki bir evden, denizdeki bir geminin güvertesinde yaşanan olayı dürbün yardımıyla izlemiştir. Bir gemici güvertede gömleğinin düğmesini dikmektedir ve onun dalgınlığını fırsat bilen arkadaşı da gemicinin ensesine tokat atmıştır. Ahmet Midhat Efendi, Cihangir'den izlenebilen bu deniz manzarasının başka bir semtten bu kadar net izlenemeyeceğini de ifade etmektedir.

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr romanında, Cihangir'in yüksekte bulunan bir yerleşim yeri olma özelliğine bağlı olarak havasının rahatlatıcı rüzgârlarla insanları cezbetmesine ve bu havanın İstanbul'un başka bir yerinde bulunmamasına Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle değinir:

²⁴³Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr*, haz. M. Fatih andı, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 7

²⁴⁴Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey*, 8.

Ufk-ı nezâreti bu kadar vâsi' olan Cihangir hanelerinin havası da ne kadar güzeldir. Batı lodostan poyraza kadar başlıca dokuz rüzgâr orasını çalkalar. İstanbul'un sair taraflarında insanı en ziyade iz'âc eyleyen hararet Cihangir hanelerinde oturanları o kadar iz'âc edemez.²⁴⁵

Ahmet Midhat Efendi burada, manzarası çok güzel ve görüş açısı çok geniş olan Cihangir'in havasının da çok güzel olduğundan bahseder. Batı lodos ve poyraz dâhil olmak üzere dokuz farklı rüzgâr Cihangir'de etkisini gösterir. Bu rüzgârların etkisiyle de İstanbul'un diğer yerlerinde yaşayan insanları rahatsız eden hava sıcaklıkları, Cihangir sakinlerini rahatsız etmez.

Ahmet Midhat Efendi *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr* romanında Cihangir semtinin yeni yapılaşmasından da bahseder. Romanda Cihangir'deki yeni yapılaşma düzeni için şunları söyler:

Büyük harikler vukuuyla tesviye dairesine giren mahaller sıklaşır. Yeni taksim olunan arsalar bahçe ittihazı için yer verilemez. Taksim olunan küçük küçük arsalar üzerine büyük büyük kâgırlar binası tasarrufât-ı asriyye muktezasından olmakla işbu yeni mahalleler bahçe denilen şeyden mahrum kalırlar. Güya cebr-i mâfât için devâir-i belediyye yeni ve geniş sokaklara ağaç dikmeye çalışır ise de ilk yerinden çıkarılması üzerinden aylar geçmiş olan fidanı sokakların iki tarafını biraz eşleyip sokmaktan ibaret ameliyat neticesinde, o fidanlar bir aralık yeşerseler bile mürûr ve ubûr eden insanların, hayvanların çatıp çarpmasından muhafaza edilemediği, sulanamadığı, budanamadığı için beşyüzde birisi meydan alamayıp mahvolur gider.²⁴⁶

Burada Ahmet Midhat Efendi Cihangir'de meydana gelen yangınlardan dolayı düzleştirilen ve arsa haline getirilen pek çok yer olduğundan bahsetmektedir. Bu arsalar bahçe yapılması için ayrı bir yer verilmez. Arsalar yeni medeniyetin gerektirdiği şekilde yapılan çok katlı kâgır binalarda oturanlar, bu yüzden bahçe gibi insanı rahatlatan bir alandan mahrum kalmış olurlar. Bu durumun telafisi için belediye yeni ve geniş arsalar fidanlar dikmektedir; fakat ağaçların gerekli bakımları yapılmamaktadır. Bunun yanında hayvanların ve insanların da fidanlara verdiği zarar yüzünden, beş yüz fidandan sadece bir kaç büyüebilmektedir.

Romanda Ahmet Midhat Efendi Cihangir'de çok büyük yangınların meydana gelmemiş olmasından dolayı Cihangir hanelerinin çoğunun bahçesi bulunduğunu, her evin bahçesinin neredeyse bir bağ köşkü kadar zengin olduğunu da şu cümlelerle anlatır:

²⁴⁵Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey*, 8.

²⁴⁶Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey*, 7.

Cihangir mahallesi hamdolsun henüz büyük bir harîk görmemiş ve tesviye dahiline girmemiştir. Cümle-i sâniye-i ma'tüfemizin de "hamdolsun"dan hissemend olduğunu şâyân-ı istiğrâb görmeyiniz. Zira bu sayededir ki Cihangir hanelerinin ağlebinde hâlâ bahçeler vardır. Her hane bir bağ köşkü gibi hazâret içindedir.²⁴⁷

Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık* romanında da roman kahramanlarından Senai ile annesinin Cihangir'de bir ev kiralayarak ikamet etmesinden bahseder.²⁴⁸ Romanda Cihangir'in özellikleri ile ilgili bilgi verilmemiştir.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi bu romanlarda Cihangir'in yüksek bir tepede bulunan bir yerleşim yeri olması, İstanbul'un en güzel mahallerinden birinin Cihangir olması ve Cihangir'den Boğaz'ın manzarası, Cihangir'de yeni yapılan binalar ve bu binaların bahçeleri ile Cihangir'in temiz havası ile ilgili bilgiler verir.

1.11. ÇAMLICA

İstanbul'un Anadolu yakasında ve Üsküdar ilçesine bağlı, İstanbul'un Boğaz'a nazır semtlerinden biri olan Çamlıca, 18. yüzyıldan itibaren rağbet bulmaya başlamış ve özellikle Büyük Çamlıca Tepesi bir sayfiye yeri olarak kullanılmıştır.²⁴⁹

Recaizade Mahmut Ekrem, Namık Kemal, Samipaşazade Sezai, Halide Edip Adivar, Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdülhak Şinasi Hisar, Abdülhak Hamid Tarhan, Yahya Kemal Beyatlı, Orhan Veli, Özdemir Asaf gibi romancı ve şairler Çamlıca'yı farklı yönlerden eserlerinde işlemişlerdir.

Çamlıca, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında çok fazla geçen bir semt değildir. Ahmet Midhat Efendi Çamlıca'ya *Vah*, *Çengi*, *Dünyaya İkinci Geliş* *Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* ve *Dürdane Hanım* romanlarında kısaca değinir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Vah* adlı romanında roman kahramanlarından Behçet Bey, eğlenmek için önce Bağlarbaşı'na gider. Geceyi Bağlarbaşı'nda geçirir. Behçet Bey daha sonra Çamlıca'ya gitmek ister. Ahmet Midhat Efendi, Behçet Bey'in Çamlıca'ya gitme sebebini "hayli safalı olan Çamlıca'dan tulû'-ı

²⁴⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey*, 7.

²⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 17

²⁴⁹ Çiğdem Aysu, "Çamlıca", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, 2: 464

şemsi seyretmek”²⁵⁰ olarak ifade eder. Buna göre Çamlıca, Güneş’in batışının keyifle izlenebildiği bir mekândır.

Ahmet Midhat Efendi, *Vah* romanında roman kahramanlarından Samurkaş Hanım’ın Çamlıca ya da Millet Bahçesi’ne gezmeye gittiği bir zaman birkaç arsız adamın kendisine taşkınlıkta bulunmalarını ve bu olaya şahit olan başka bir adamın da Samurkaş Hanım’ı korumak için eline bir iskemle alıp iskemleyi adamların başlarına geçirmesini anlatır. Olay, *Vah* romanında şu şekilde geçmektedir:

Canım kadıncağız bir gün seyre gitmiş Millet Bahçesi’ne mi, Çamlıca’ya mı, hâsılı seyre gitmiş. Birkaç arsız efendiler taşkınlık etmeye başlamışlar. Bu da bir başka adamın nasılsa gayretine dokunmuş. Bir taraftan bir iskemle yakalayıp beylerin başında paralamış.²⁵¹

Buna göre Çamlıca, insanların gezme ve seyir amaçlı gittikleri bir mekândır.

Çengi romanında Ahmet Midhat Efendi, zenginliği ile meşhur Safa Efendi’nin Çamlıca’daki bağında düzenlenen eğlence âlemini anlatır.²⁵² Burada sadece bağda bir eğlence düzenlenmiş olduğu bilgisi geçmektedir. Bağın özellikleri ile ilgili bir bilgi verilmemektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş* romanında Çamlıca’nın Hırvat veya Boşnak bağcılarında birinin, arkadaşlarını bir gece eğlenmek için Memiş Bey’in konağına birlikte girmeye çalışmasından bahseder. Ahmet Midhat Efendi’nin konu ile ilgili ifadeleri “Kezalik naklederler ki Çamlıca bağcılarında bir Hırvat mı, Boşnak mı her ne ise ki üç refikini sirkat için Memiş Bey’in hanesine girmeye davet eder.”²⁵³ şeklindedir. Buna göre Çamlıca’da bağlar vardır. Bu bağlarda çalışan Hırvat, Boşnak gibi farklı milletlerden bağcılar bulunmaktadır.

²⁵⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 28

²⁵¹ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 68.

²⁵² Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000

²⁵³ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 111

Dürdane Hanım romanında da Ahmet Midhat Efendi roman kahramanlarından Ulviye Hanım'ın Çamlıca ve Bağlarbaşı seyirlerini sevmesi ile ilgili yapılan dedikoduları şu şekilde anlatır:

“Âlemin ağzı torba değil ki büzesin!” derler. Ne kadar doğru bir sözdür. Başka sermaye-i sohbeti olmayıp yalnız şuna buna kancayı takmakla medâr-ı kelâm bulanlar Ulviye Hanım hakkında türlü sözler söyleyip Çamlıca ve Bağlarbaşı seyirlerini ve gece mehtap safalarını pek ziyade sevdiğinden ve bu eğlencelerde ise mutlaka arkası sıra bir de erkek koşturduğundan filândan bahsederlerse de biçare kadıncağızın arabası, kayığı bile yoktur. Dedikleri gibi bir kadın olsa hiç olmazsa hanesinde bir arabayla bir kayık olsun bulundurmaz mı? Maişetinin sûret-i zâ-hiresinden dahi böyle araba ve kayık bulundurmaya iktidarı anlaşılır.²⁵⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Ulviye Hanım ile ilgili başka insanların yaptıkları dedikodulardan bahsetmektedir. Bu dedikoduları yapanlar, konuşacak başka bir işi ve yapacak başka uğraşları olmayan insanlardır. Yapılan dedikodulara göre Ulviye Hanım Çamlıca ve Bağlarbaşı seyirlerini, bazı geceler Boğaz'da yapılan mehtap sefalarını çok sevmektedir. Bu seyirlerde de Ulviye Hanımın arkasında onunla ilgilenen erkekler koşturmaktadır. Halbuki Ulviye Hanımın, bu gezi ve eğlenceleri yapabilmek için ihtiyaç duyulan araba ve kayık gibi ulaşım araçları yoktur. Zaten maddî imkânları da buna müsait değildir. Buradan anlaşılacağı üzere Çamlıca, insanların seyir ve gezi için gidip vakit geçirdikleri mekânlardan biridir. Bu geziler için arabalar kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi bu romanlarda Çamlıca'dan Güneş'in doğuşunu seyretmenin güzelliğine, Çamlıca'nın bir seyir ve gezinti yeri olduğuna, Çamlıca bağlarına ve bağcılara dair bilgiler bulunmaktadır.

1.12. EMİNÖNÜ

İstanbul'un Haliç girişinde bulunan ve Bizans döneminden bu yana varlığını devam ettiren limana sahip olan Eminönü, Osmanlı Devleti döneminde deniz gümrüğü ve Gümrük Emirliği'nin burada olmasından dolayı bu ismi almıştır.²⁵⁵

²⁵⁴Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 58

²⁵⁵Doğan Kuban, “Eminönü”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, 3: 158

Fatih Sultan Mehmet döneminden başlanarak uzun yıllar boyunca yapımı devam eden ve Eminönü'ne kazandırılan tarihî yapıların pek çoğu günümüzde de varlığını devam ettirmektedir.²⁵⁶ Bu eserlerin en önemlilerinden olan Yeni Camii ve külliyesi, imparatorluğun en zengin olduğu dönemlerde limana giren yabancılar üzerinde bir güç hissettirecek kadar görkemli bir yapı arz eder.²⁵⁷

Eminönü semti, İstanbul'un en eski ve yoğun iş ve ticaret alanlarından biridir. Bugün Eminönü'nde varlığını ve ticarî faaliyetlerini devam ettiren pek çok han, Osmanlı Devleti döneminden günümüze kalan yapılardandır.²⁵⁸ Gece nüfusu altmış bin olan Eminönü, hâlâ gündüzleri birkaç milyon kişiyi kendisine çeken bir alışveriş ve cazibe merkezidir.²⁵⁹

Eminönü, Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahadat, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Hüseyin Fellah ve Hayret* romanlarında geçer. Bu romanlarda Eminönü İskelesi ve Eminönü'nde ticaret ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bunların dışında Eminönü ile ilgili başka bir bilgi bulunmaz.

Müşahadat romanında Ahmet Midhat Efendi, Beykoz Hünkâr İskelesi'nde bazı bahçıvanların Eminönü'nde baklagil fiyatlarının pahalılığı ile ilgili aralarında geçen konuşmayı şu şekilde anlatır:

-Bugün Eminönü'nden ne haber? Piyasa ne hâlde?

-Fena arkadaş, fena. Baklanın kilosu sekiz, bezelyenin on bir paraya tartılmış. Kimin tarafında yer fasulyesi var ise iş onun. Bu gün altmış üç paraya kadar yer fasulyesi tartılmış. Koço'nun bir küfe yer fasulyesi, her masrafından sonra yüz kırk beş kuruş kâr getirmiş.²⁶⁰

Buna göre Eminönü, İstanbul piyasasının önemli merkezlerindedir. Temel yiyecek malzemelerinin hangi fiyatlarda alınıp satılacağı, Eminönü'nde belirlenmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat* romanında Hünkâr İskelesi'nden bir pazarcı kayığına binerek Eminönü'ne gidişini anlatır. Yolculuklarına

²⁵⁶Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 257

²⁵⁷Doğan Kuban, "Eminönü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, 3: 160

²⁵⁸Nazmiye Özgüç, "Eminönü Merkezi İş Alanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, 3: 160

²⁵⁹Kadir Can, *Yaşayıp Unuttuğumuz İstanbul*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2009, s. 19

²⁶⁰Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 58

Sarayburnu'nda birkaç kayık daha katılınca küçük bir denizci filosu gibi Eminönü İskelesi'ne giriş yaparlar. Kendilerinden önce de iskeleye elli-altmış kadar kayık gelip yanaşmıştır. Kayıkların baş ve son kısımlarında uyuyan bahçıvanlar, Eminönü İskelesi'ne yanaşınca uyanırlar. İskeleye yanaşan her kayığa birkaç hamal biner. O esnada iskelede de birçok toptancı, küfeci ve sebzeçi beklemektedir. Ahmet Midhat Efendi, bunları şu cümlelerle anlatır:

Sarayburnu'na yaklaştığımız zaman bizim kayığa şebih birkaç kayığa rast geldik. Kayıkçılar birbirine aşinalık ederek ufacık bir filo tertibiyle Eminönü'ne vardık. Ne bakalım. Bizden evvel elli altmış kayık oraya gelmişler. Bunların da başları, kıçları altlarında uyumakta bulunan bahçıvanlar, uyanmışlar. Her kayığa üçer beşer hamal girmiş. İskele cihetinde birçok küfeci, birçok sebzeçi, birçok madrabaz.²⁶¹

Eminönü'nde gece saatlerinde gümrük mağazasıyla Köprü arasındaki kalabalığın yaklaşık iki bin kişi olduğunu Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Gümrüğün eşya-yı aynıye mağazasıyla, Köprü arasındaki yetmiş seksen arşından ibaret sahil ile, tramvay vagonlarının durdukları yere kadar, o meydancıkta akall-i tahmine göre iki bin kadar adamın, bir bahar gecesi, saat beşten sonra müctemi ve meşgul olduklarını hiç derhatır ettiğiniz var mıdır?²⁶²

Burada Ahmet Midhat Efendi, Eminönü gümrük mağazası ile Köprü arasındaki yaklaşık altmış-yetmiş metrelik sahilden tramvay vagonlarının bulunduğu küçük meydanda iki bin kadar kişinin bulunduğu bahseder. Bu kadar çok insan, gecenin bir vakti küçük bir alanda toplanmıştır. Bu insanların ne amaçla orada bulduklarını, Ahmet Midhat Efendi şu şekilde anlatır:

Kayıklardan yol bulup da yanaşabilmek bir emr-i asir. O kalabalığa meram anlatabilmek bir emr-i muhâl. Hamallar küfe kapmak gayretinde. Bahçıvanlar küfe kaybetmemek mecburiyetinde. Arkacılar, sebzeçiler, madrabazlar zavallı bahçıvanları boğmacaya getirip mallarını yok pahasına kapatmak kurnazlığında.²⁶³

Buna göre Eminönü sahilinde gece saatlerindeki kalabalık, ürünlerini satmak için gelen bahçıvanlar, ürün dolu küfeleri taşıyıp para kazanmaya çalışan hamallar, bu ürünleri satın alan sebzeçiler ve toptancılardan oluşmaktadır. Bu kalabalıkta herkes bir mücadele halindedir. Hamallar, taşıma için küfe kapma yarışındadır. Bahçıvanlar küfelerinde sahip çıkmak için uğraşmaktadır. Sebzeçiler ve toptancılar da bahçıvanların ürünlerini ucuz fiyatlarla alabilmek için kurnazlık

²⁶¹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 62.

²⁶² Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 62.

²⁶³ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 62.

yapma derindedir. Bahçıvanların, hamalların, toptancıların ve sebzecilerin bu çabaları da Eminönü piyasasında bir hareketlilik meydana getirmektedir.

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında Yeni Camii yanındaki satıcılar ile alıcılar arasındaki pazarlık kavgalarından, zaman zaman sokak satıcılarının seslerinin gelmesinden, başka semtlere yük götürmek için bekleyen beygirlerden bahseder.²⁶⁴ Bununla ilgili bilgiler, çalışmamızın ikinci bölümünde yer alan “Alışveriş” konusunda verilmiştir.

Müşahedat romanında Eminönü ile ilgili verilen bilgilerden birisi de Eminönü İskelesi hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi, Eminönü İskelesi ile hemen yanı başındaki Sirkeci İskelesi'nin kalabalık olma yönünden şu şekilde bir karşılaştırmasını yapar:

Refet Bey'den ayrıldıktan sonra Eminönü'nün şu panayırılık hâlini biraz daha seyr ve temaşa ederek bir de kemerin önünden Sirkeci İskelesi'ne doğru bir başvurmaya tahattur eyledim. Malûm a. Buraları da meyve iskelesidir. Zamanına göre bu cadde kiraz küfeleri, çilek sepetleri, üzüm, incir sepet ve işportalarıyla hınca hınc dolarak, âdeta geçilecek yer bulunmaz. Oranın hâli de Eminönü'nden aşağı kalmaz. Ama şu mevsimde bu tarafın kalabalığı, henüz Eminönü derecesini bulamamış idi. Eminönü'nü görmezden evvel orasını görse idim, belki gözüme daha kalabalık görünür idi. Fakat Eminönü'nü gördükten sonra orası bana pek تنها göründü.²⁶⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi Eminönü İskelesi ile Sirkeci İskelesi arasında kalabalık olma yönünden bir karşılaştırma yapar. Ahmet Midhat Efendi Eminönü'ndeki kalabalığı dikkatle izledikten sonra Sirkeci İskelesi'ne gitmeye niyet eder. Sirkeci İskelesi bir meyve iskelesidir. Mevsimine göre farklı farklı meyveler kayıklarla bu iskeleye getirilmektedir. Bundan dolayı iskele çok kalabalık olmaktadır. Fakat Ahmet Midhat Efendi, Eminönü ve Sirkeci iskelelerinin karşılaştırmasını yaptığı bahar mevsiminde, Eminönü İskelesi'nin Sirkeci İskelesi'nden çok daha fazla kalabalık olduğunu söyler. Hatta Sirkeci İskelesi'nin Eminönü İskelesi'ne göre çok تنها kaldığını ifade eder.

Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında Eminönü İskelesi'nden bahseder. Roman kahramanlarından Mesut Ağa'nın Eminönü İskelesi'nden orada hazır bulunan birkaç çuvalı da alarak Hayırsızada'ya doğru yol almasını romanda şu şekilde anlatır:

²⁶⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 63.

²⁶⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 65.

O gün bir perşembe günü idi. Ertesi cuma günü Kireçkapısı iskelesine geldi. Bir mâh mukaddem müceddeden ve istediği gibi yaptırmış ve Kireçkapısı'nda muhafaza ettirmekte bulunmuş olduğu Lâtin yelkenli büyücek bir filikaya yalnız dilsiz ile beraber binip evvelâ Eminönü'ne gelerek iskele başında hazır bulunan yedi sekiz çuvalı aldıktan ve Hayırsız adaya yelken açıp çuvallar içinde bulunan altı aylık erzakı oraya bıraktıktan sonra Bursa için Gemlik veyahut Mudanya tarafına gitmek lâzım iken Mesut Ağa gün doğusu rüzgârıyla Karadeniz boğazına doğru tevcîh-i sükkân-ı azîmet eylemiştir.²⁶⁶

Eminönü, *Hüseyin Fellah* romanında da geçer. Romanın kahramanlarından *Hüseyin Fellah*, gemisiyle Cezayir'den yola çıktıktan sonra İstanbul'a gelir. Gemi Eminönü Limanı'nda demir bırakır ve İstanbul'dan ayrılana kadar da burada kalır. Ahmet Midhat Efendi, bu olayı şu cümlelerle anlatır:

Cezayir'den hareketten sonra bir baş soluğu Sicilya'da alıp kumanyayı tecdit eylediler. Hüseyin Fellâh bir gün evvel İstanbul'a varmak ve bahusus devam eden batı havasını elden kaçırmamak için Sicilya'yı gezmekte bile heves etmemişti. Yine gemiye yol verip ikinci molayı dahi Gelibolu Boğazı'nda verdirir ve Cezâyir'den hareketlerinin yirmi dördüncü günü Marmara denizi üzerinden Ayasofya ve Süleymaniye vesair selâtîn-i izâm camilerinin İstanbul'u birer serv-i mimârî-âsâ tezyîn eden minarelerini görüp çend saat sonra dahi Eminönü'ne demir bıraktılar.²⁶⁷

Eminönü, Ahmet Midhat Efendi'nin *Hayret* adlı romanında, roman kahramanlarından olan Adalar kaymakamının Eminönü'nden bir arabaya binip Şehremaneti'ne gitmesi vesilesi ile geçer. Ahmet Midhat Efendi bunu şu şekilde anlatılır:

Fakat o sabah hava güzel olduğundan arabaya binmeksizin köprüye kadar piyade yürümeyi tercih etti. (...) Köprüyü karşıya geçtikten sonra Eminönü'nden bir arabaya binip Şehremanetine vardı. Erkân-ı emânet, henüz toplanmamış oldukları için biraz tevakkuf etti.²⁶⁸

Burada, Adalar kaymakamının Karaköy'den Eminönü'ne yürüyerek geçmesi ve Eminönü'nden bir arabaya binerek Şehremaneti'ne ulaşması anlatılmaktadır. Buna göre Eminönü'nde ulaşım için arabalar kullanılmaktadır.

²⁶⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 80

²⁶⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 238

²⁶⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 60

1.13. EYÜP

İstanbul'un menevî mimarlarından Sahabe Eyyüb el-Ensârî'nin kabrine ev sahipliği yapan Eyüp semti, İstanbul'da daha çok bu yönüyle bilinen bir yerleşim yeridir.²⁶⁹

Eyüp semti ile ilgili Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* ve *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanlarında bilgiler bulunmaktadır. Bu romanlarda Eyüp çok az geçmektedir ve Eyüp'ün manevî yönünün Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarına yansımadağı görülmektedir. Romanlarda Eyüp ile ilgili fulya bahçeleri ve Eyüp'e ulaşım ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Çengi romanında roman kahramanlarından Sümbül'ün Eyüp'te bir fulya bahçesine bazı hovarda adamlarla birlikte eğlenmeye gitmesi ve kahvehanede yatan tulumbacıların bu konu hakkındaki konuşmaları şu cümlelerle anlatılır:

Bir akşam, kahvede yatan tulumbacılar arasında çengi köçek Sümbül'e dair söz açılır. (...) Herifler o gece Sümbül'ün Eyüp taraflarında bir fulya bahçesinde bulunduğunu söyleşerek oraya gitmek arzusuna düşerler. Sûret-i muhaverelerinden anlaşıldığına göre, o akşam, Sümbül zikrolunan bahçede bazı hovarda takımıyla cümbüşe gitmiş.²⁷⁰

Buna göre Eyüp'te gezmek ve eğlenmek için gidilen fulya bahçeleri bulunmaktadır.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Ahmet Midhat Efendi, Ak Ağa adında birinin kadın kıyafetine girerek Eyüp'te zengin ve meşhur bir beyin konağına birkaç defa girdiğini ve bu durum açığa çıkınca da adamın asıldığını söyler.²⁷¹ Burada Eyüp semti ve konak ile ilgili bilgi yoktur.

²⁶⁹Yahya Kemal Beyatlı, Eyüp semtinin millî hüviyetinin kaybolmayıp muhafaza edildiğini şu ifadelerle anlatır: "İklimden anlayan gerçek ve hassas bir sanatkâr, İstanbul'un eski semtlerinden herhangi birini, mesela Kocamustafapaşa semtini, yahut Eyüp'ü, yahut Üsküdar'ı, yahut da Boğaziçi'nin henüz millî hüviyetini muhafaza eden herhangi bir köyünü seyredince kat'î bir hüküm vererek der ki: "Bu halk bu iklimde ezelden beri sâkindir ve bu iklime bu mimarîden ve bu halktan başka unsurlar yaraşmaz."Ayrıntılı bilgi için bk. Yahya Kemal BEYATLI, *Aziz İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3. Ayrıca Yahya Kemal, Eyüp'ü "Ölümü manevî bir istirahat gibi gösteren mezarlıklar şehrinin güzelliği haricinde Eyüp, asırlarca bir irfan kaynağı oldu. Musiki, yazı sanatı, tasavvuf..." ifadeleriyle hem mezarlıklar şehri hem de kültürel bir kaynak olarak tanımlar. Ayrıntılı bilgi için bk. Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2014, s. 6

²⁷⁰Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 134

²⁷¹Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 47

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında da Râkım Efendi ve beraberindekilerin kayıkla gezintiye çıkması, kayıkçı Osman Amca'nın da misafirlerini Eyüp Sultan'a kadar götürebileceğini teklif etmesinden bahsedilir. Osman Amca, Râkım'a "Kayık altımızda değil mi? Kolda da kuvvet çok. Dolaşır dolaşır da canımız sıkılırsa Eyüp Sultan'a kadar gideriz."²⁷² der. Burada Eyüp semtine kayıkla gidilebildiği görülmektedir.

1.14. FATİH

Fatih semti, adını İstanbul'un fethinden sonra kurulan ve yeni Osmanlı başkentinin dinî, sosyal ve kültürel tesislerini barındıran Fatih Külliyesi'nden alır.²⁷³ Fetihten ve özellikle de Fatih Külliyesi'nin tamamlanmasından sonra bölgede yoğun bir yapılaşmaya gidilmiş; çok sayıda cami, mescit, medrese, zaviye, hamam ve tekkeler yapılmıştır.²⁷⁴ Bu sebeple Fatih semti, Müslüman Türk İstanbul'unun en eski yerleşim yeridir.²⁷⁵ Bunun yanında Fatih semti, 19. yüzyıla kadar genellikle İstanbul'da üst düzey memur, paşa ve askerlerin ikamet ettiği ve asıl İstanbul Türkçesinin konuşulduğu bir yerleşim yeri özelliğindedir.²⁷⁶

Fatih, Ahmet Midhat Efendi'nin sadece *Yeryüzünde Bir Melek* ve *Hüseyin Fellah* romanlarında geçer. Bu romanlarda Fatih'in bekâr insanların yaşamasına uygun bir yer olmadığına dair bilgiler vardır.

Yeryüzünde Bir Melek romanında Ahmet Midhat Efendi Fatih, Süleymaniye gibi muhitler ile ilgili şunları söyler:

Etrafımıza birazcık göz gezdirirsek görebiliriz ki İstanbulumuz bekâr bir adamın yaşaması için kurulmuş bir memleket değildir. Şefik'in hikâyesi güzerean eylediği otuz beş sene mukaddemine değil a hatta bu gün dahi memleketimiz bekâr olarak yaşanacak bir yer değildir. Haydi bakalım, familyasız olunuz da Fatih'te, Süleymaniye'de filânda yaşayınız. Lokantanız bakkal dükkânı, oteliniz dahi kahvehane olmaz mı? Beyoğlu'nu hesaba katmıyoruz. Zira orası bizim şehrimiz değil; bir milel-i mürekkebe şehridir. Orada mütehhil bulunduğunuz zaman gibi belki de ondan daha âlâ yaşayabilirsiniz. Yalnız masraf ciheti tehhül ile tecerrüt

²⁷²Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 92

²⁷³Zeynep Ahunbay, "Fatih Külliyesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s. 375; Nursel Gülenaz, "Fatih-Çarşamba", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s. 372

²⁷⁴Gülenaz, "Fatih-Çarşamba", 373.

²⁷⁵Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 283

²⁷⁶Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik*, 283.

arasındaki farkı tayin edebilir. Ama şehrin bu halinden dolayı kimi tayyip edeceğiz? Eğer hiç familyasız adam bulunmamış olsa febihâ! Fakat binlerce familyasız adam bulunduğu halde mücerret sefalet ve meskenetten lezzet aldıkları için esbâb-ı refah ve rahat bulunmuyor. Halk tarafından lüzum gösterilecek olsa elbette herşey yapılırdı.²⁷⁷

Burada Ahmet Midhat Efendi bekâr bir insanın İstanbul'da yaşamasının zor olduğundan bahsetmektedir. Bu zorluk özellikle Fatih, Süleymaniye gibi semtlerde kendisini daha fazla hissettirmektedir. Ahmet Midhat Efendi, bu sorunun *Yeryüzünde Bir Melek* romanındaki olayların zamanı olan 1840'lı yıllarda da, romanını kaleme aldığı 1878-79 yıllarında da var olduğunu belirtir. Bu semtlerde bekâr insanlara hitap edecek lokantalar ve oteller bulunmamaktadır. Bekârlar, bu semtlerde otel ve lokanta bulunmadığından dolayı yemek ve barınma gibi ihtiyaçlarını bakkal ve kahvehane gibi sınırlı yerlerde gidermeye çalışırlar.

Ahmet Midhat Efendi, İstanbul'da ve özellikle Fatih, Süleymaniye gibi semtlerde bekârların yaşamasının çok zor olması sorununun sebebini de ortaya koyar. Buna göre buralarda yaşamaya çalışan ve sıkıntı çeken insanlar, bu durumlarından dolayı rahatsız değillerdir. Hatta Ahmet Midhat Efendi bu insanların içinde buldukları zor durumdan adeta zevk aldıklarını belirtir. Bu yüzden bekârların rahat edeceği lokanta, otel gibi yerlere de ihtiyaç hissedilmemektedir. Genel olarak buralara ihtiyaç hissedilmeyince de sorunun çözümü için bir şeyler yapılmamaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bekârların rahat yaşamalarını temin edecek otel ve lokanta gibi yerlere ihtiyaç hissedildiğinde elbette bu ihtiyacın halk tarafından bir şekilde giderileceğini de ifade eder.

Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi burada Fatih, Süleymaniye gibi semtlerle Beyoğlu arasında bir kıyaslama yapar. Buna göre Beyoğlu sadece Müslüman-Türk İstanbul'unun değil, farklı millet, din ve kültürlerden insanların ortak yaşadığı bir alandır. Beyoğlu'nda bekâr yaşamak, evli yaşamaktan adeta daha rahattır. Çünkü insanların bekâr olarak hayatlarını devam ettirmeye yarayan pek çok imkân Beyoğlu'nda mevcuttur. Burada evli veya bekâr yaşamak arasındaki fark, sadece masraflar göz önüne alındığı zaman ortaya çıkar.

²⁷⁷Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 162

Hüseyin Fellah romanında da roman kahramanlarından Bekir, Ömer ve Hüseyin Fellah'a Şehlevent isimli kadını Fatih'te perişan bir halde gördüğünü söyler.²⁷⁸ Burada Fatih semti ile ilgili başka bilgi bulunmamaktadır.

1.15. GALATA

Osmanlı Devleti döneminde merkezle birlikte dört yönetim birimine ayrılan İstanbul'un "bilad-ı selâse" olarak tanımlanan üç idarî biriminden biri de Galata'dır. Galata'yı idare eden bir kadılık makamı bulunmaktadır.²⁷⁹

Galata, milattan çok önceki yıllara dayanan geçmişiyle çok uzun bir tarihe ev sahipliği yapmıştır. Bizans, Ceneviz ve Osmanlı Devletleri için önemi olan bir yerdir.²⁸⁰

Galata, İstanbul'un fethinden çok yakın bir süre önce Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Fetihten sonra da uzun bir müddet Müslüman-Türk olmayanların yerleşim yeri olmaya devam etmiş ve şehrin eğlence merkezi olmuştur.²⁸¹

Galata, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde her ne kadar ara ara bağımsız bir kent statüsünü kazanacak kadar önemli olsa da, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Beyoğlu'nun çok hızlı yükselişi karşısında önemini yavaş yavaş yitirmiştir. Bugün için Beyoğlu'na bağlı semtlerden biri olmuştur.²⁸²

Osmanlı döneminde Galata ve Beyoğlu, İstanbul'un Batılılaşma hamlelerinin merkezidir ve bu durum Galata ile Beyoğlu'nun çehresinde değişimlere sebep olmuştur.²⁸³ "Haliç üzerinde inşa edilen ilk köprüler, Galata'da şekillenen ilk banka, ilk borsa, ilk modern belediye, ilk tramvay şebekesi, ilk modern rıhtım alanı vs. bu değişimin kilometre taşları sayılabilir."²⁸⁴

²⁷⁸Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 260

²⁷⁹Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 303

²⁸⁰N. Ahmet Banoğlu, *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, İstanbul: Selis Yayınları, 2014, s. 213

²⁸¹Banoğlu, *Tarihi ve Efsaneleriyle*, 218.

²⁸²Edhem Eldem, "Galata", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s. 401

²⁸³Eldem, "Galata", 405.

²⁸⁴Eldem, "Galata", 405.

Kentin nüfus dağılımını da çok büyük oranda etkileyen bu değişim, Galata'da yerli ve yabancı turistlerin akımına sebep olmuştur. Daha önceki dönemlerde şehrin orta kesimlerinde sıkışıp kalmış olan yabancı tüccarların yerleşim alanı giderek genişlemeye başlamış, Müslüman halkın yoğun olarak yaşadığı yerlerin dışında kalan gayr-ı Müslim bölgelerinin yerleşim alanı hızlı bir şekilde kâgir binalarla kaplanmıştır. Bu şekilde bölge ticareti yabancı ve gayr-ı Müslimlerin elinde geçmeye başlamıştır.²⁸⁵ Bununla birlikte zengin ailelere ait iş hanları inşa edilmeye, banka ve sigorta şirketlerinin merkez ve şubeleri açılmaya, büyük mağazalar yapılmaya başlanmış ve Galata bu şekilde İstanbul'da ticaretin merkezi konumuna gelmiştir.²⁸⁶

Bunun yanında 19. yüzyılda özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'un zengin elit tabakası alışveriş ve ticaret için Kapalıçarşı gibi ticaret merkezlerini bırakıp Galata ve Beyoğlu mağazalarına yönelmişlerdir.²⁸⁷

19.yüzyılda Batı kültürünün İstanbul'a Galata ve Beyoğlu kapısından girmesi ve bu şekilde Galata ve Beyoğlu'nda Müslüman-Türk İstanbul'una ait değerlerin yerini Batı'nın eğlence ve sefahat kültürüne bırakmasıyla birlikte Galata ve Beyoğlu, İstanbul'da alt sınıf fuhuş ve eğlence mekânlarının merkezi olmuştur. Böylece meyhane, genelev, ucuz tiyatro ve kabare gibi yerlerin bu semtlerle anılır olması kaçınılmaz olmuştur.²⁸⁸ Özellikle Galata'da sabıkalı kabadayıların ve şerli takımın kol gezmesi nedeniyle de genellikle okullu gençler için bu semtlere gidiş aileler ve eğitim kurumları tarafından yasaklanmıştır.²⁸⁹

Galata, Divan şairlerinin şiirlerine de konu olmuştur. XV. yüzyıl şairlerinden Aynî İstanbul'un fethi sebebiyle yazdığı manzumede “İki âlem görmeği fikr ider isen cân ile/ Var Galata şehrine deryâyı geç seyran ile”²⁹⁰

²⁸⁵Eldem, “Galata”, 405.

²⁸⁶Halil İnalçık, “Galata”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, s. 353; Edhem Eldem, “Galata”, *İstanbul Ansiklopedisi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 405; İskender Pala, *İstanbulcunun Sandığı*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2014, s. 36

²⁸⁷Halil İnalçık, “Galata”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, s. 353

²⁸⁸Edhem Eldem, “Galata”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s. 406

²⁸⁹Cemalettin Saraçoğlu, “Yani ve Nikoli Lokantaları”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 10.

²⁹⁰Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1997, s. 201

ifadelerini kullanır. XVI. yüzyıl şairlerinden Bakî ise gazelinde “Reh-i meyhâneyi kat’ itdi tîg-i kahrı sultanın/ Su gibi arasın kesdi Sitanbûl u Galâtâ’nın”²⁹¹ demektedir. Avnî mahlaslı Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed ise Galata’yı güzelliği ile çok ayrı bir yere koyarak Galata için “Bağlamaz firdevse gönlünü Galata’yı gören”²⁹² ifadelerini kullanmıştır.

Galata semti, Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında en fazla geçen semtlerden biridir. *Dürdane Hanım, Müşahedat, Yeryüzünde Bir Melek, Vah, Karnaval, Hüseyin Fellah, Bahtiyarlık, Esrâr-ı Cinâyât, Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Hayret ve Taaffüf* romanlarında Galata’dan bahsedilir.

Galata’daki eğlenceler, karnavallar, meyhaneler çalışmamızın ikinci bölümündeki “Yılın Özel Günleri” ve “Kıraathaneler, Kahvehaneler, Meyhaneler ve Kumar” başlığı altında incelenmiştir.

Ahmet Midhat Efendi *Dürdane Hanım* romanında Galata Caddesi, caddenin arka sokakları, Galata’da yapılan eğlenceler ve Galata’da yaşayanların hafta tatili ilgili bilgiler vermektedir. Ahmet Midhat Efendi Galata Caddesi ve caddenin arka sokakları ile ilgili şunları ifade eder:

(...) siz kendi hâlinizde gezer yürür bir adamsanız Galata caddesinde sizin için tasavvur edilebilecek tehlikeler ya saatinizin veya para kesenizin başına gelip siz böyle bir sadakaya mukabil her belâdan masun olabilirsiniz. Oraların en büyük tehlikesi yine oralarda tehlike arayan serseri ve serkeşlere mahsus olup, onlar yekdiğerinin kanını içmek hususunda kurtlardan bile müfteristirler.

Fakat büyük caddenin sağında ve solunda olan sokaklardan içerilere girmek isterseniz işte o zaman hiç teminat verilemez. Zira büyük cadde üzerinde jandarmaların parıl parıl parlayan gözleri erbâb-ı şekavetin gözlerine çarptıkça gözleri kamaşmaktaysa da iç sokaklarda ve bilhassa bunların gözlerini rakı buharı yahut kan bürümüştüğü zaman dostu da düşman diye telâkki edecekleri ve hele bîtaraf olan mârrîn ve âbirîni hiç tanıyamayacakları derkârdır. Zaten şimdiki hâlde asıl hırsız, asıl yankesici, asıl batakçı, asıl kanlı ve katil olanlar zaptiyenin gözü kolay kolay görebilecek yerlerde o kadar çokluk barınamayarak en ücra ve تنها yerleri kollaştırırlar.²⁹³

Buna göre Galata Caddesi’nden geçen ve kendi halinde yürüyen bir insanın başına gelebilecek en büyük kötülük, ya saatinin ya da para kesesinin

²⁹¹ Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, 206.

²⁹² Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, 446.

²⁹³ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 5-6

çalınmasıdır. Caddede yaşanacak en büyük tehlike ise caddede başıboş bir şekilde dolaşan ve kendileri gibi serserilerle kavgaya tutuşup tehlike arayanların birbirleriyle karşılaşması ve adeta “birbirlerinin kanını içmede kurtlardan daha ihtiraslı” olmalarıdır. Caddede dolaşan jandarmalar, caddenin huzurunu bozmak isteyen eşkıyaların ve hırsızların rahat davranmalarının önünde engeldir.

Caddenin arka sokakları ise çok büyük tehlikeler arz etmektedir. Bu sokaklar en azılı hırsızların, yankesicilerin, katillerin saklandıkları yerlerdir. Bu suçluların sarhoş ya da gözlerini kin bürümüş olmaları da tehlikeyi kat kat arttıran bir durumdur. Sarhoş ya da kin peşinde oldukları zaman önlerine çıkan hiç kimse bunları durduramaz, zararlarından emin olamaz. Jandarma ya da zaptiye memurlarının genellikle ve çoklukla caddede bulunmaları, arka sokaklarda çok fazla dolaşmamaları, asıl suçluların arka sokaklarda gizlenebilmelerine imkân vermektedir.

Galata’da gecenin geç saatlerinde yaşanan tehlikeyi gene *Dürdane Hanım* romanında Ahmet Midhat Efendi, “Galata’da gecenin ilerleyen saatlerinde sadece yankesicilerin ayakta olduğu”²⁹⁴ cümlesiyle ifade eder. Buna göre Galata’da geç saatlerde yankesicilerden başka pek fazla kimse caddelere, sokaklara çıkmaz.

Dürdane Hanım romanında Galata ile ilgili diğer yer ise şu şekildedir:

Hâlâ dahi Galata’nın en kalabalık zamanı Cumartesi akşamından bed’le Pazar akşamının dördüne beşine kadar imtidat eyleyen zamandır. Zira İslâm olsun Hristiyan olsun, Yahudi olsun, Galata ahâlisinin yüzde doksanı gerek doğrudan doğruya ve gerek dolayısından gümrüklere ve Avrupalılara taallûku olan işlerle meşgul olarak bunların ve büyük tacirlerin Pazar tatilleri umum için dahi bir tatil-i zarûrî hükmünü alır.

Vakıa mevsim karnaval mevsimi olmayıp sonbaharın ilk ayı olan Eylül içinde bulunuyorduyse da Galata’nın karnavala filana ihtiyacı var mıdır? Karnavalda da, perhiz-i kebirde de, ilkbaharda, sonbaharda Amerika tiyatrosu vesair bu misillü eğlence mahalleri yetmiş iki milletin bin renkli bayraklarıyla donanmış bulunarak hele tatil zamanlarında her meyhanenin önünde “laterna” denilen birer sandık çalgısı bulunması Galata’yı ebedî bir bayram haline koyar.²⁹⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi Galata’da Müslüman, Hristiyan ve Yahudi dinlerine mensup insanların bir arada yaşadığını ifade etmektedir. Bu durum, Galata’nın kozmopolit bir yer olduğunu göstermektedir. Galata’da yaşayan ve farklı dinlere mensup insanların yüzde doksanınin ortak özelliği, doğrudan veya

²⁹⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 10.

²⁹⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 8.

dolaylı olarak dış ticaret ve Avrupalılara yönelik işlerle ilgilenmeleridir. Büyük tüccarların ve Avrupalılara yönelik iş yapanların tatil günü de Pazar günüdür. Bu durumun sonucu olarak Pazar günü genel anlamda bütün Galatalıların tatil günü olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı da Galata, tatil günü olan Pazar günü ve hemen önceki Cumartesi gecesi çok kalabalıktır. Her yer, hafta tatilini dışarda geçirmek isteyen insanlarla doludur.

Ahmet Midhat Efendi burada Galata'nın genel anlamda bir bayram ve eğlence halinde olduğunu da ifade eder. Gerek karnavallarda, gerek sonbaharlarda, gerek ilkbaharlarda Galata'daki Amerika tiyatrosu başta olmak üzere tüm eğlence yerlerinde coşku vardır. Bu eğlence yerleri, İstanbul'da Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan tüm milletlerin bayraklarıyla donatılır. Tatil günlerinde tüm meyhanelerin önünde "laterna" adı verilen çalgı aletiyle müzikler çalınır. Ahmet Midhat Efendi, tüm bunların Galata'yı sürekli bir bayram havasına soktuklarını ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Dürdane Hanım* romanında verdiği bilgilerden birisi de Beyoğlu ve Galata'nın karşılaştırılması konusundadır. Ahmet Midhat Efendi, Beyoğlu ve Galata'nın birbirlerine çok yakın iki muhit olmasına rağmen bünyelerinde yaşanan sefahatin derecesi ve bundan kaynaklı yaşanan tehlikeler yönünden birbirinden farklılık arz ettiğini ifade etmektedir. Beyoğlu ile Galata'nın bu yönlerden bir kıyas yapılabilecek kadar birbirinden farklı olduğuna Ahmet Midhat Efendi *Dürdane Hanım* romanında şu şekilde değinir:

(...) o tarafın (Beyoğlu'nun) en mübtezel eğlence mahalleri ne kadar murdar ve tehlikeli olmak lâzım gelirse, işte o murdar ve tehlikeli yerlerin dahi Galata'ya nispetle en muteber bir yer olacağı derkârdır.

En rezil bir âşüfte, Beyoğlu'nda artık beş para edemeyecek kadar bayağılaştıktan sonra Galata'ya indikte henüz yeni türeme olmak mertebesinde itibarlı addolunur.

Beyoğlu'nda muteberce yerlerde pazarlık için liralara vâhid-i kıyâsî olup en mübtezel yerlerinde mecdiyeden bahsolunur. Galata'daysa mecdiye denildiği zaman beşi bir yerde liradan bahsolunmuş kadar hüküm sürüp çeyrek ve kuruş dahi vâhid-i kıyâsî ittihaz olunmaktadır.²⁹⁶

Buna göre Beyoğlu'nda eğlenmek Galata'ya göre daha elit ve zengin olmayı gerektirmektedir. Beyoğlu'ndaki eğlencelere harcanan ücretler Galata'dakilerin neredeyse birkaç katıdır. Bunun sonucu olarak Beyoğlu'nun en

²⁹⁶Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 21.

izbe, tehlikeli ve kıymetsiz yerleri bile Galata'nın en muteber yerlerinden daha iyi olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte Beyoğlu'nda farklı sebeplerle artık gözden düşmüş bir kadın, Galata'ya geldiği zaman fuhuş âlemlerine yeni girmiş bir genç kız gibi ehl-i safahat tarafından kabul görmektedir. Dürdane Hanım romanında sandalcı, maddî imkânlarının Beyoğlu'nda elvermeye yetmeyip Galata'ya yettiği, bir beyfendinin zenginleştikçe Galata'ya tenezzül etmeyip ve bu şekilde Galata'yı bırakıp Beyoğlu'na gitmeye başlamasını şu şekilde anlatır:

Gündeliği bir mecidiyeyi güç dolduran benim gibi bir sandalcı için o yerler gidilir görülür şeyler değildir. Bir kerecik sizden iyi olmasın bir beyfendiyle gitmiştik. Şimdi o bey artık Galatalara tenezzül etmeyip Beyoğullarına devam etmeye başlamıştır. Belki siz dahi buralardan usanırsanız Beyoğlu'na devam edersiniz. Lâkin bizim Galata için ondan daha kibar bir mahal bulunamaz.²⁹⁷

Ahmet Midhat Efendi'nin Galata hakkında bilgi verdiği diğer roman *Müşahadat* romanıdır. Bu romanda İstanbul'da yaşayan İstanbullu Hristiyanlar, İstanbul'a Avrupa'dan göç eden ecnebler, ecneblerin yaşadıkları yerlerde Avrupa'nın kötü ahlakının yayılması ve İstanbul'un nüfusu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Konu ile ilgili romandaki yer şu şekildedir:

Zira o zamanlar İstanbul'umuza şimdiki kadar ecnebler dolmuş değil idi. Şimdi Beyoğlu, Galata gibi yerlerde ecneblerin yerli ehâl-i Hristiyaniyeden ziyade çoğalmış oldukları muhakkakattandır. İstanbul'umuzda bir milyon yüz bin kadar nüfus tahmin olunuyor. Yedi yüz bini İslâm olmak üzere tahmin kılınarak, nüfus-ı ecnebiyenin mikdarı da yüz yirmi bine takrib ediliyor ki, bunların kesretle sakin oldukları bazı yerlerde ehâl-i asliye-i nasraniyeye galibiyetleri istibad olunamaz. Ecneblerin çoğaldıkları yerlerde Avrupa ahlâkı da ahlâk-ı asliyeye galebe ediyor. Su-yı istimalât, fuhş ve rezail artıyor.²⁹⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, İstanbul'un yerli Hristiyan halkı ile Avrupa'dan'dan sonraları İstanbul'a göç eden ecnebli Hristiyanları birbirinden ayırır. Ahmet Midhat Efendi'nin "Zira o zamanlar..." diye bahsettiği hikâye, *Müşahadat'ın* yazıldığı dönemin 30-35 yıl öncesidir. O zamanlarda İstanbul'da 19. yüzyılın sonlarındaki kadar ecnebli yoktur.

Ahmet Midhat Efendi *Müşahadat'ın* yazıldığı yıllar olan 19. yüzyılın sonlarında Beyoğlu ve Galata'da yaşayan ecneblerin nüfusunun yerli Hristiyan halka nazaran daha fazla olduğunu ifade eder. Bu da 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Galata'ya ve Beyoğlu'na, dolayısıyla İstanbul'a ecneblerin yoğun bir şekilde göç ettiğini göstermektedir.

²⁹⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 20.

²⁹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 112

19. yüzyılın ikinci yarısında toplam nüfusu bir milyon yüz bin civarında olan İstanbul'da yedi yüz bin kadar Müslüman yaşamaktadır. Geri kalan dört yüz bin kadar gayr-ı Müslim halkın yaklaşık olarak yüz yirmi bini ise ecnebidir. Ahmet Midhat Efendi, bu yüz yirmi bin nüfusluk ecnebinin çoğunlukla yaşadıkları ve nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları bölgelerde yerli Hristiyan halka galip geldiklerini ifade etmektedir. Ecnebler, Avrupa'nın kötü ahlakını, fuhuş ve türlü rezilliklerini de Beyoğlu'na taşımışlardır.

Müşahedat romanında Ahmet Midhat Efendi, Galata'daki ticarethanelerde çalışan memurların mesai saatlerinden de bahsetmektedir. Bu görevlilerin mesaieleri gündüz vakitleridir. Gündüz çalışıp gece dinlenirler. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Tacir çırağı dediğimiz zat, Galata'da bir ticarethane memurlarından veyahut İstanbul'da mağaza tezgâhtarlarından olsa, yani ağleb-i erbâb-ı mesai gibi gündüzleri çalışır geceleri rahat eder takımından bulunsaydı mülakatta hiç külfet görülmezdi. Fakat bu adamcağızın hissesine ekseriya gece çalışmak isabet eylemiş olduğundan, arzu eylediğimiz mülakat bizim için epeyce külfeti mucip oldu.²⁹⁹

Müşahedat romanında Galata ile ilgili verilen bilgilerden birisi de Beyoğlu ve Galata'daki sefahat hayatı ile ilgilidir. Ahmet Midhat Efendi, önceleri sosyal, kültürel ve aile hayatı bakımından durumu çok iyi olan insanların Galata ve Beyoğlu âlemlerine alıştıktan sonra buralarda adeta sefaletle sürüklenmeleriyle ilgili şu ifadeleri kullanır:

Dostlarımızı, âşınâlarımızı şöyle bir hatırdan geçirelim. İçlerinde bir haylisini görürüz ki, evnide barkında ırzıyla, edebiyetle helâlden âdetâ ibâdet nevinden esbab-ı safâ ve bahtiyarisi mevcut ve mükemmel iken Beyoğlu'nun, hatta Galatanın o murdar yerlerinde sürünüyorlar. Namuslarını, haysiyetlerini, servet ve sıhhatleriyle beraber ne yaman tehlikelere duçar ederler.³⁰⁰

Ahmet Midhat Efendi'nin Galata ile ilgili bilgi verdiği bir diğer roman *Yeryüzünde Bir Melek* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek* romanını kaleme aldığı yıllar olan 1870'lerin sonlarında Galata ve Beyoğlu'nun Payitahtın en önemli merkezleri olduğunu "Şimdi Payitahtın en ehemmiyetli mahalli Galata ve Beyoğlu'ysa da o zamanlar Payitahtın en mühim mahalli İstanbul tarafı..."³⁰¹ cümlesiyle ifade etmektedir. Bu şekilde Batılı hayatın

²⁹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 53.

³⁰⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 174.

³⁰¹ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 58

İstanbul'da kendisine yer bulmasıyla Batı tesirinin İstanbul'daki giriş kapıları olan Beyoğlu ve Galata da İstanbul ve Payitaht için önem kazanmaya başlamıştır.

Vah romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Galata'nın geçtiği bir diğer romandır. Romanda genç bir kadının Galata'dan yalnız başına geçmesinin normal karşılanmadığı ve Galata'daki sarraf dükkânları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir.

Bu hayaller ile Galata'ya kadar geldiler. Behçet Bey bir aralık zannetti ki uzun boylu hanım Köprü başında araba tutacaktır. Binaenaleyh kendi kendisine " O bir araba tutarsa ben de bir araba tutarım yine takibimde devam ederim" diye gözleriyle arabaları muayeneye başladı.

Fakat hanımefendi araba tutmak için hiç yolundan tevakkuf etmeyerek Karaköy'e doğru yürüdü. Behçet dahi arkası sıra yürüyüp yine kendi kendisine dedi ki:

-Acayip! Hanımın yanında ne ihtiyar, ne genç hiçbir kadın yok. Uşak filân da yok. Bu kadar genç, bu kadar güzel, bu kadar süslü bir hanımın böyle yalnız başına Galatalardan geçerek gitmesine ne mana verilir? Acaba nereye gidiyor ki? Hem baksana! Gelenlerin geçenlerin yüzlerine dikkatli dikkatli bakıyor da. Sarraf dükkânlarına da atf-ı nazar-ı tecessüs ediyor. Na işte! Konsolide Hanımın kapısında bayağı tevakkuf ederek hanım derununu da seyretti. Bu kadında mutlaka bir hâl var ki ben de onu öğrenmeksizin arkasını bırakmayacağım.³⁰²

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Behçet Bey'in bir kadını Galata'ya kadar takip etmesini anlatır. Kadın Galata'dan Karaköy'e doğru yürüyünce Behçet Bey de kadının ardından yürür. Behçet Bey'in takip ettiği kadın genç, güzel ve süslü bir kadındır. Yanında da kendisiyle birlikte yürüyen başka bir kadın veya uşak yoktur. Kadın yürürken Galata'da bulunan kuyumcu dükkânlarını da dikkatle gözden geçirmektedir. Behçet Bey güzel, genç ve süslü bir kadının Galata'da tek başına dolaşıyor olmasına bir anlam veremez. Çünkü bu şekilde bir kadının Galata'da yalnız başına dolaşıyor olması alışıl gelmiş bir durum değildir. Behçet Bey de kadının asıl niyetini anlamak için takibe devam eder.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Galata'nın geçtiği bir diğer roman *Karnaval* romanıdır. Romanda Galata'daki karnavallar ve Galata'da yaşayan farklı din ve milletlerden insanlar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Karnavallar, çalışmamızın ikinci bölümündeki "Yılın Özel Günleri" ve "Kıraathaneler, Kahvehaneler, Meyhaneler ve Kumar" başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir. *Karnaval* romanında Ahmet Midhat Efendi, Galata'daki baloların "Galata'nın her sınıf halkı mabeyninde musahebe mevzusu olduğu gibi

³⁰²Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 15

Madam Hamparson ve Madam Küpeliyan arasında da³⁰³ sohbet mevzusu olduğunu ifade eder. Madam Hamparson ve Madam Küpeliyan, Galata'da yaşayan ve Hristiyan olan hanımlardır. Bu da Galata'da farklı dinlerden insanların yaşadığına dair bir bilgidir.

Hüseyin Fellah romanı, Galata'nın geçtiği bir diğer romandır. Romanda Galata'nın İstanbul'dan ayrı görülen bir yerleşim yeri olması, Galata kadısı, Galata'daki ubukular arşısı ve Galata Kulesi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi Galata'daki ubukular arşısı'nı, bu çarşıda herkesin ve neredeyse beş yaşındaki çocukların bile tütün kullandığını şu c mlerle anlatır:

Galata tarafında ubukular çarşısını bilir misiniz? Haniya tütün istimali beş yaşındaki çocuklara varıncaya kadar taammum etmiş olan şu asırda sanatlarınca bir derece daha terakki etmeleri lâzım geldiği halde "Biz babamızdan böyle gördük." d v -yı b tiliyle batmış olan ubukular esnafının çarşısını?³⁰⁴

Hüseyin Fellah romanında Ahmet Midhat Efendi Galata'nın en önemli simgelerinden biri olan Galata Kulesi'nden bahseder. İstanbul'un fethi esnasında kuleden atılan okların ve top-tüfek mermilerinin Beyoğlu'na doğru ilerlediklerini "Galata kulesi burçlarından atılan oklar veyahut toplar, tüfenkler Beyoğlu'na doğru Kumbaracı Yokuşu'nu çalkarlar giderlerdi."³⁰⁵ cümlesiyle anlatır.

Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah* romanında "O zaman ise Galata ile İstanbul arasında köprü de yoktu."³⁰⁶ cümlesiyle Galata'yı yerleşim yeri bakımından İstanbul'dan ayırır. Galata ile İstanbul'u birbirine bağlayan Köprü'n n daha sonra yapıldığını ifade eder. Gene *Hüseyin Fellah* romanında Ahmet Midhat Efendi Galata kadısından "Bekir Efendi Galata kadısına işi istediği gibi anlattı."³⁰⁷ cümlesiyle bahseder. Buna göre Galata, bir "kadı" tarafından idare edilmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Galata'nın geçtiği romanlardan biri de *Bahtiyarlık* romanıdır. Romanda Galata, İstanbul için ticarî

³⁰³ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 140

³⁰⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 3

³⁰⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, 4.

³⁰⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, 47.

³⁰⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, 229.

önemi ve Galata Kulesi yönüyle geçer. *Bahtiyarlık* romanında Ahmet Midhat Efendi Galata'da bulunan mağazalara ve Galata'nın İstanbul'un ticaret merkezi olmasına "Bahçekapısı ve Galata gibi merâkiz-i ticâriyyede bulunan mağazalar"³⁰⁸ cümlesiyle değinir.

Ahmet Midhat Efendi *Bahtiyarlık* romanında, Abdulcabbar Bey'in çiftlikte güvercin yetiştirmek için "Galata Kulesi'ndeki güvercinlikler gibi"³⁰⁹ güvercinlik yapma isteğinden bahseder. Bu da Galata Kulesi'nde güvercinler için yapılmış güvercinliklerin olduğuna işaret eden bir bilgidir.

Esrâr-ı Cinâyât romanında Galata, bir cinayete kurban giden, Kefalonyalı olan ve Mihâl adlı bir gencin öldürülmeden önce kaldığı yer ile ilgili olarak geçmektedir. Ahmet Midhat Efendi Mihâl'in "Galata'da Kemeraltı'nda Kosti'nin meyhanesi üzerindeki odalarda"³¹⁰ kaldığını ifade eder.

Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında Râkım'ın hayatında gördüğü en büyük miktardaki parayı Galata'da sarraf kutularında gördüğünü³¹¹ ifade eder. Bu da Galata'da kuyumcuların olduğuna işaret eden bir bilgidir.

Galata'nın geçtiği bir diğer roman *Hayret* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi romanda, Galata ve Beyoğlu'nda kılık kıyafeti çok düzgün, şapkalı, eldivenli, gözlüklü hırsızların ve katillerin varlığını ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi bu hırsız ve katillerin, dışarıya kendilerini "namuslu", iyi bir insan olarak gösteren kişiler olduğunu söylemektedir. Konu ile ilgili romandaki yer şu şekildedir:

Üstü başı temiz bir adamın namuslu olması zaruriyattan değildir. Beyoğlu, Galata gibi yerlerde mükemmel şapkalı, eldivenli, gözlüklü hırsızlar görülmüştür ki sirkat maksadıyla cerh ve katil derecesinde cinayatin bile mürtebidirler. Acem "Aman! Can kurtaran yok mu? Güpegündüz beni soyacaklar." diye gerideki Ömer Çavuşla Petro'dan istimdi istediye de ...³¹²

³⁰⁸Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 10

³⁰⁹Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 72.

³¹⁰Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 8

³¹¹Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 13

³¹²Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 45

Taaffüf romanı da, Ahmet Midhat Efendi'nin Galata hakkında bilgi verdiği bir diğer romanıdır. Roman kahramanlarından Rasih, zaman zaman “*Galata’da Arap Camii*”³¹³ne giderek orada dinlenir, vakit geçirir.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Galata'nın kozmopolit yapısı ve Galata'da yaşanan Batılı hayat, Galata'nın sefiş yaşantısının mahvettiğı hayatlar, Beyoğlu ve Galata'nın sosyal hayat açısından farkları, Galata'ya ulaşım, Galata'da ticaret, Galata'da eğlence hayatı, Galata Kulesi, Galata Caddesi, Galata Kadılığı, Galata ile Beyoğlu'nun karşılaştırması konularında bilgiler bulunmaktadır.

1.16. GALATA KÖPRÜSÜ

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticari ilişkilerin artması, sarayın tarihî yarımadadan Beşiktaş'a taşınması ile birlikte Avrupa'dan ithal edilen atlı binek arabalarının yaygınlaşması, Haliç'in iki yakasını birleştirecek köprülere olan ihtiyacı arttırmıştır. 1836'da açılan Unkapanı Köprüsü'nden sonra 1845'te de Eminönü ile Karaköy arasına ahşap bir köprü yapılmıştır.³¹⁴ Sultan Abdülmecid zamanında yapılan bu ahşap Galata Köprüsü'nün açılışında padişah, devlet erkânı ile yürüyerek karşıdan karşıya geçmiş; bu merasimden sonra da halk üç gün boyunca köprüyü ücretsiz kullanmış; fakat daha sonra köprüden geçişler için geçenlerden ücret alınmaya başlamıştır.³¹⁵

Ahmet Midhat Efendi de İstanbul ile ilgili romanlarından bazılarında Köprü'den bahsetmektedir. Bu romanlar *Hüseyin Fellah*, *Müşahadat*, *Vah* ve *Henüz 17 Yaşında* adlı romanlardır. “Galata Köprüsü” olarak isimlendirilen köprü, romanlarda genellikle sadece “Köprü” olarak geçer.

Ahmet Midhat Efendi *Hüseyin Fellah* romanında Köprü yapılmadan önceki ulaşım imkânlarından bahseder. Roman kahramanlarından Şehlevend'in annesinin Karabaş'a kayıkla geçişini anlatırken Ahmet Midhat Efendi “Hani ya

³¹³ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 65

³¹⁴ Gülsün Tanyeli-Yegân Kâhya, “Galata Köprüleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, s. 357

³¹⁵ İskender Pala, *İstanbulcunun Sandığı*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2014, s. 123

kayık parası? O zaman ise Galata ile İstanbul arasında Köprü de yoktu.”³¹⁶ ifadelerini kullanır. *Hüseyin Fellah* romanını yazdığı tarih olan 1875-1876 yıllarında Köprü yapılmış ve kullanıma açılmıştır; fakat Ahmet Midhat Efendi'nin anlattığı hikâyenin olaylarının geçtiği tarihlerde Köprü henüz yapılmamıştır. Köprü'nün olmadığı zamanlarda insanlar ulaşım amacıyla ücretli kayıkları kullanmaktadır.

Köprü'nün geçtiği diğer roman Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahadat* adlı romanıdır. Romanda Köprü'ye ulaşım, Köprü'de satılan gazeteler, Köprü'nün açık veya kapalı olması, Köprü'nün yapısı konularında bilgiler bulunmaktadır.

Evi Beykoz'da bulunan Ahmet Midhat Efendi, işyerine ulaşabilmek için vapurla önce Beykoz'dan Köprü'ye gitmektedir. Beykoz ile Köprü arası vapurla yaklaşık olarak bir saat on beş dakika sürmektedir. Ahmet Midhat Efendi bu gidiş gelişlerdeki süre içerisinde genellikle çalışmakta, yazılarını yazmaktadır. Çalışmadığı zamanlarda ise sigara içip etrafındakilerle sohbet etmektedir. Vapur kaptanları, görevli memurlar ve kendisi gibi yolcular Ahmet Midhat Efendi'nin bu yolculuklarla birlikte adeta dostu olmuşlardır. Memurlar Ahmet Midhat Efendi'nin vapurda yazı çalışmalarını yapacağı zamanlarda rahat çalışabilmesi için vapurun yan taraflarındaki küçük odaları Ahmet Midhat Efendi'ye tahsis ederler. Eğer bu küçük odalara daha önceden başkaları yerleşmişse memurlar Ahmet Midhat Efendi için odayı tahliye ederek Ahmet Midhat Efendi'nin kullanmasına imkân sağlarlar. Bu şekilde Ahmet Midhat Efendi Beykoz-Köprü ve Köprü-Beykoz arası vapur yolculuklarında zamanı verimli kullanmış olarak pek çok yazı yazar. Ahmet Midhat Efendi, her gün bu şekilde çalışacak olsa eserlerinin adedinin binlerce olacağını da ifade eder. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Allah eksik etmesin, kaptanlardan, mevki memurlarından pek çoğu dostumuzdur. Hele yolcular meyanında dostlarımız hakikaten çoktur. Yazı işlerimizin de pek çok olduğu günler yan taraflardaki küçük kabineleri bize açılmak suretiyle memur efendiler hâtur-sâzlıkta bulunurlar. Bazı kere vaki olur ki bu küçük kabineler bizden evvel başkaları tarafından işgal olunmuşlardır. Bu zatlar Beykoz ile Köprü arasındaki bir saat bir çeyrek zamanı bize hoş imrar ettirmemek için lütfen küçük kabineyi tahliye ederek, bize pek büyük bir eser-i inâyet gösterirler. Çünkü biz oracığa sokulup esnâ-yı seyâhatte dünyanın yazısını yazarız. Çalışkanlığımızı âdeta mertebe-i ifratta gösterdik. Böyle vapurlarda bile yazıdan baş kaldıramayacak kadar çalışkanlık bizde her gün vaki olsa idi telifatımızın adedi binlere varır idi. Bilâkis

³¹⁶Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 47

bizim de Köprü'den Beykoz'a kadar veyahut Beykoz'dan Köprü'ye de ğin yapacak başka iş bulamayarak, sigara sigara üzerine, ağzımızı zehirleyip, lâf lâf üstüne çenemizi yorduğumuz günler pek çoktur.³¹⁷

Müşahedat romanında Ahmet Midhat Efendi, bir genç ile yaptığı sohbeti şu şekilde anlatmaktadır:

Sevimli genç, bu “iyi ya işte”yi de o kadar kayıtsızcasına bir tavırla söyleyip yine evvelki gibi yüzüme bakıyordu ki, gerek arzuhal yazayım, gerek kitaplar telif edeyim, bunların kendisince hiçbir ehemmiyeti olmayıp, yalnız kendisinden soracağı şey neyse onu sormaklığımdaki isticâlimi işrab ediyordu.

Beşeriyet hâliyle bu kayıtsızlıktan biraz müteessir gibi olmaya başladım. Ama yine derhal kendimi toplayarak nefsimi meram anlattım. Dedim ki:

-Haniya şu Köprü başında satılan gazeteler yok mu? Bir tanesi de geçen sene yeni çıkan Tercüman-ı Hakikat'tir.

-Evet. Bazı bazı Ermenilerin Köprü başında, öyle isimlerle gazeteler sattıklarını görürüm, işitirim.

-Alıp okumazsınız. Değil mi?³¹⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, Köprü başında gazetelerin satıldığından bahsetmektedir. Köprü'nün başında satılan gazetelerden biri de Ahmet Midhat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* adlı gazetesidir. Köprü'nün başında gazete satma işini genellikle Ermeniler yapmaktadır.

Müşahedat romanında Ahmet Midhat Efendi'nin Köprü ile ilgili verdiği bilgilerden biri de Köprü'nün açık ya da kapalı olması hakkındadır. Köprü'den insanların yaya veya arabalı olarak Eminönü-Karaköy arasında karşıdan karşıya geçebilmesi durumu “Köprü'nün kapalı olması”, Köprü'nün insanların bu şekilde geçişlerine imkân vermeyecek ve gemilerin geçişlerini sağlayacak şekilde bir nevi “yaya trafiğine kapalı olması” durumu da “Köprü'nün açık olması” tabirleriyle ifade edilir. Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat* romanında Köprü'nün belli bir saatten sonra açılmasını şu şekilde anlatır:

Yine geldiğimiz yoldan avdet ederek ve yalnız Tünele bedel Yüksek kaldırımı inerek Köprü başına geldik. Bir de baraka önünde yakılan kırmızı fener bize köprünün açık olduğunu ihtar etmesin mi?

Öyle ya, saat yediye geliyor. Beyoğlu'ndan avdet edecek sefahat-perestânın hatırı için Köprüyü sabaha kadar kapalı tutacaklar değil a. Gece Halic'e girmek için, ta gündüzden beri Kurşunlu mahzen önünde kırk elli pare yelken sefineleri bekliyorlar.³¹⁹

³¹⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 9

³¹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 67.

³¹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 98.

Buna göre geceleri gemilerin Haliç'e girebilmesi için Köprü belli bir saatten sonra açılmaktadır. Bu saatten sonra Köprü araç ve yaya trafiğine kapatılmaktadır. Köprü'nün açık olduğu bir fener vasıtasıyla insanlara ihtar edilmektedir. Gene *Müşahedat* romanında Ahmet Midhat Efendi, bir akşam vakti kardeşinin evine giderken Köprü'yü kapalı buldukları için "sandal külfet ve tehlikesine düşmeden Köprü'yü yürüyerek"³²⁰ geçtiklerinden bahseder. Buna göre Eminönü-Karaköy arasında Köprü vasıtasıyla gitmek, karşıdan karşıya sandalla geçmekten daha rahat ve daha güvenlidir.

Müşahedat romanında Köprü ile ilgili diğer yer şu şekildedir:

Fakat vapuru Köprü'de bulamadım. Yine Kadıköyü seferine gitmiş. Üç çeyrek saat sonra geleceğini haber aldığımdan, o günkü gazetelerin bu fâciâyı ne surette yazdıklarını görmek için Köprü üstünde satılan gazetelerin kâffesinden birer nüsha alarak ve Köprü'nün dehlizine dayanarak okumağa başladım.

Malûm a, o zamanlar demir Köprü henüz muvzu değil idi. Eski köprünün parçaları şimdiki gibi birer iskele teşkil etmiyorlar idi. Bunların üzerinde barakalar, dükkânlar, kahveler, kıraathaneler yok idi.³²¹

Burada Ahmet Midhat Efendi Köprü'ye ulaşımdan, Köprü'de gazete satıldığından ve Köprü'nün yapısından bahsetmektedir. Buna göre Köprü ile Kadıköy arasında düzenli olarak vapur seferleri yapılmaktadır. Köprü'nün üzerinde gazete satışı yapılmaktadır.

Köprü her ne kadar sonraları demirden inşa edilmiş olsa da ilk yapıldığında demirden değildir. Demir Köprü inşa edildikten sonra yapısından dolayı iskele olarak da kullanılmaktadır. Aynı zamanda Köprü'nün üzerinde bazı dükkânlar, kıraathaneler ve barakalar bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında Köprü ile ilgili verdiği bilgilerden biri de Köprü'den başka bir yere deniz ulaşımını kullananların aldıkları biletlerle ilgilidir. Ahmet Midhat Efendi önceleri biletlerin vapurun içinde satın alındığını; fakat daha sonraları vapura binmek için Köprü üzerinde satılan biletlerden alma uygulamasının getirildiğini ifade etmektedir. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Vapur yanaştı. Yolcular çıktılar. Eğer şimdiki gibi o zaman dahi Köprü üstünden bilet almak lazım gelseydi, memurlar sellemehüsselam vapura girmekliğime

³²⁰Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 188.

³²¹Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 273.

müsaade etmezlerdi. Biletler vapur içinde alındığından, vapura ilk giren ben oldum.³²²

Ahmet Midhat Efendi'nin Köprü hakkında bilgi verdiği başka bir roman *Vah* adlı romanıdır. Romanda insanların Köprü'de balık tutup manzara izlediği, Köprü'den geçişler, Köprü'nün kalabalık oluşu, Köprü'ye ulaşım, Köprü başındaki arabalar ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Vah romanında Ahmet Midhat Efendi, Köprü'nün yanında balık tutan insanlar ile ilgili şunları anlatır:

Köprü yanında bazı Ermeni ve Yahudi balıkçıları olta ile balık sayd ediyorlardı. İşsiz güçsüz adam mı ararsınız? Bunlardan yüzlerce adam dahi Köprü'nün parmaklığına abanarak seyrediyorlardı. Uzun şapkalı bir mösyö bir de fesli refikiyle beraber gelerek şapkalı adam balıkçıları seyretmek istediği hâlde arkadaşı mani olmaya çalışıyordu.³²³

Burada Ahmet Midhat Efendi, Köprü'nün yanındaki bir manzaradan bahsetmektedir. Bazı Ermeni ve Yahudi balıkçılar Köprü'nün yanında olta ile balık avlamaktadır. Yüzlerce işsiz insan da Köprü'nün parmaklıklarına dayanarak balık tutan kişileri seyretmektedir.

Vah romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Behçet'in vapura Üsküdar'dan binen bir kadını takip etmesini ve kadınla beraber Köprü'de inmesini şu cümlelerle anlatır:

Vapur Köprü'ye yanaştı. (...) Köprü üzerine çıktıkları zaman Behçet Bey artık kendisine refakat edemeyeceğinden ve biraz mühim işleri olduğundan bahisle Necati Efendiden taleb-i müsâadeye başladı ise de işi neden ibaret olduğunu ve hangi tarafa gideceğini tayin edememişti.

Bu adem-i ta'yînin sebebi ise uzun boylu hanımın henüz vapurdan çıkarak hangi tarafa teveccüh edeceğinin henüz anlaşılabilmesi kaziyyesinden ibaretti. Hanım Köprü üzerine çıkıp da Galata tarafına teveccüh eylediği zaman ise Behçet Bey işi Beyoğlu'nda olduğunu tayin eyledi ki bu hâlde Necati tarafından "Benim de Beyoğlu'nda işim var. Kabul edersen sana refakat edeyim" diye bir teklif vukuundan pek korktuğu hâlde öyle bir teklif vuku bulmamasından memnun kaldı.

O gün Necati İstanbul tarafında kendisi gibi hükemâdan geçinir bir adamı ziyarete gidecekmiş.³²⁴

Vah romanında Köprü ile ilgili verilen bilgilerden biri de Köprü'nün başında arabacıların durduğu bilgisidir. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

³²² Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 274.

³²³ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 5

³²⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 14.

Behçet Bey bir aralık zannetti ki uzun boylu hanım Köprü başında araba tutacaktır. Binaenaleyh kendisine “O bir araba tutarsa ben de bir araba tutarım, yine takibimde devam ederim.” diye gözleriyle arabaları muayeneye başladı.

Fakat hanımefendi araba tutmak için hiç yolundan tevakkuf etmeyerek Karaköy’e doğru yürüdü. Behçet dahi arkası sıra yürüdü.³²⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Behçet Bey’in, takip ettiği kadının Köprü’nün başında araba tutacağını zannetmesi üzerine kendisinin de araba tutmaya niyetlenmesini anlatmaktadır. Köprü’nün başında insanların ulaşım kullandığı arabalar beklemektedir. Kadın bu arabalardan birini tutarsa Behçet Bey de bir araba tutup kadını takibe devam edecektir. Fakat Behçet Bey’in zannettiğinin aksine kadın araba tutmaz, Karaköy’e doğru yürür.

Ahmet Midhat Efendi’nin *Vah* romanında işaret ettiği bilgilerden biri de Köprü’nün çok kalabalık bir yer olduğudur. Romanda Ahmet Midhat Efendi kadınların namus ve iffet çerçevesinde kullanabilecekleri haklarını kendilerinden almak isteyen ve bu hakları kendilerine çok gören insanların ibret-i âlem için Köprü başında asılmaları gerektiğini ifade eder. Bu insanların ibret-i âlem olsun diye asılmaları için seçilen mekânın Köprü olmasıyla, Köprü’nün pek çok insan tarafından kullanılan kalabalık bir yer olma özelliğine işaret edilmektedir. Ahmet Midhat Efendi’nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Kavânîn-i medeniyye benim reyimce tesis edilmiş olsaydı bir kadının hürriyet-i şahsiyyesinden namuskârane bir suretle istifadesini meneyleyen erbâb-ı taarruzu Köprü başına asarak emsaline ibret verirdim. Fakat mademki efendiler, beyler her taşkınlıkta hür-i muhtâr kalarak herhâlde enzâr-ı umûmiyye kadınları muaheze etmektedir o hâlde ben kadın olsaydım tek şu enzâr-ı muâhezeden masun kalmak için tenezzühü de feda eylerdim.³²⁶

Ahmet Midhat Efendi’nin romanları arasında Köprü’nün geçtiği bir diğer roman *Henüz 17 Yaşında* romanıdır. Romanda Köprü’den geçiş, Köprü’nün açık olması, Köprü’deki esnaf ve satıcılar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Henüz 17 Yaşında romanında roman kahramanlarından Hulusi Efendi’nin İstanbul’a Köprü’den gitmek üzere bir arabacıyla anlaşmaya çalışması, Köprü açık olduğu için arabacının yolu uzatmak istemesi ve bunun için de kendisinden fazla para talep etmesiyle ilgili şu konuşma yer alır:

³²⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 15.

³²⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 113.

Hulusi Efendi arabacıya seslenip İstanbul'a kaç kuruşa gideceğini sordu, herif «yedi mecrediye» demesin mi? Bir para aşağı olmayacağını kat'iyen söyledi.

–Canım, bu ne rezalet?

–Efendim köprü açıktır, ta Azapkapısı'ndan gideceğiz.

–Vakıa öyle! Şimdi Galata Köprüsü açılmıştır sandal ile de geçilmez.³²⁷

Köprü ile ilgili *Henüz 17 Yaşında* romanında verilen bilgilerden biri de Köprü'nün üzerinde su satıcılarının olmasıdır. Romanda roman kahramanlarından Kalyopi'nin babasının Kalyopi'yi kötü işlerde kullanarak para kazanmak istemesi ve buna sebep olarak da fakirliğini öne sürmesine karşın Hulusi Efendi'nin Kalyopi'nin babasına sarf ettiği şu sözler, Köprü üzerinde su satıcılarının bulunduğu işaret etmektedir:

Vücudun kavi yaşın genç akıl ve iz'anın yerinde olduğu hâlde hiç olmazsa köprü üzerinde su satmağa da muktedir değil miydin? Böyle henüz 17 yaşında melek gibi bir kızcağızı en büyük bir felâkethaneye duçar edip de onun her şehvetperestin ayakları altında döktüğü âbrûy-ı iffetin behâ-yı mel'ûnu ile yaşamaktan niçin utanmadın? Allah'tan niçin korkmadın?³²⁸

Bunun yanında *Henüz 17 Yaşında* romanında Ahmet Efendi “Doğruca köprü başındaki kahveye inip mükemmel bir kahvaltı ısmarlar.”³²⁹ Bu da Köprü'nün başında kahvehanelerin bulunduğunu gösteren bir bilgidir.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarına Köprü'ye ulaşım, Köprü'de balık tutan ve etrafı izleyen insanlar, Köprü'de bulunan iskele, Köprü'yü kullanan insanların oluşturduğu kalabalık, Köprü üzerinde bulunan satıcılar, Köprü'nün yapısı ve Köprü üzerinde bulunan dükkânlar, Köprü'nün açılış ve kapanış saatleri konularında bilgiler yer almaktadır.

1.17. KADIKÖY

Evlîya Çelebinin daha önceki adının “Gazi köy” olduğunu ifade ettiği Kadıköy³³⁰, İstanbul'un milattan önceki yüzyıllara kadar uzanan tarihiyle en eski yerleşim yerlerinden biridir.³³¹

³²⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 15

³²⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 192.

³²⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 176.

³³⁰ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2, Türk Edebiyatında İstanbul*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s. 37

Gerek Roma, gerek Bizans ve gerekse Osmanlı Devleti dönemlerinde üst düzey devlet yöneticilerinin rağbet ettikleri gözde mesire ve sayfiye yeri olan Kadıköy, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehir içi vapur işletmeciliği ve Haydarpaşa-İzmit demiryolunun faaliyete başlamasıyla hızlı bir gelişim göstermeye başlamıştır.³³² Özellikle şehir hatları vapurlarının faaliyete başlamasıyla birlikte, o zamana kadar şehir yaşantısından soyutlanmış olan Üsküdar, Kadıköy, Adalar gibi deniz aşırı yerlerin giderek yazlı kışlı ikamet edilen yerleşim yerleri olmasının önü açılmıştır.³³³ 19. yüzyılın sonlarında ise Kadıköy’de devlet ricalinin ve yabancıların mülk sahibi olmalarına izin verilmesiyle birlikte Levantenlerin köşkler yaptırdıkları bilinmektedir.³³⁴

Kadıköy’ün değişen sosyal hayatı ile birlikte gayr-ı Müslim ve Levantenlerin etkisinin Kadıköy’de önemli ölçüde artması, Kadıköy’ün kültürel özelliklerinin de değişmesine sebep olmuş ve bu şekilde Müslüman-Türk kültürünün Kadıköy’de daha az hissedilmesine yol açmıştır. Yahya Kemal Beyatlı, Kadıköy’ün Müslüman-Türk kültüründen uzaklaşmış olmasıyla ilgili şu ifadeleri kullanır:

Kendi kendime diyorum ki: Şişli, Kadıköyü, Moda gibi semtlerde doğan, büyüyen, oynayan Türk çocukları milliyetlerinden tam bir derecede nasip alabiliyorlar mı? O semtlerdeki minareler görülmez, ezanlar işitilmez, ramazan ve kandil günleri hissedilmez. (...) Biz bugünün Türkleri bilakis Şişli, Nişantaşı, Kadıköyü, Moda gibi küçücük bir şehri andıran yerlere yerleştik; fakat o yerler Müslüman ruhundan ârî, çorak ve kurudur. Bir Üsküdar’a bakınız, bir de Kadıköyü’ne, Üsküdar’ın yanında Kadıköy Tavatla’yı andırır.³³⁵

Samipaşazade Sezai, Peyami Safa, Refik Halit Karay, Halit Fahri Ozansoy, Ziya Osman Saba, Abdülhak Şinasi Hisar gibi yazar ve şairler de eserlerinde Kadıköy semtine yer vermişlerdir.

Kadıköy, Ahmet Midhat Efendi’nin *Çengi, Müşahedat, Eski Mektuplar, Karnaval, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da*

³³¹Mehmet Rıfat Akbulut, “Kadıköy”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s. 531

³³²M. Rıfat Akbulut, “Kadıköy”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 332

³³³Mehmet Rıfat Akbulut, “Kadıköy”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s. 534

³³⁴Akbulut, “Kadıköy”, 534.

³³⁵Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2014, s. 101-102

Neler Olmuş, Ahmet Metin ve Şirzat ile Jön Türk romanlarında geçer. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, romanlarında bazen “Kadıköy” bazen de “Kadıköyü” ismini kullanır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi* romanında Kadıköy ile ilgili yer şu şekildedir:

İstanbul'da terakkiyât-ı medeniyyenin göze en evvel ve en ziyade kuvvetle çarpan kısmı Kadıköy'ü, Haydarpaşa, Bağlarbaşı, Şişli, Feriköy'ü, Ayastefanos'a doğru yeniden hâsıl olan ittisâdır. Vakıa yirmi sene mukaddem âdetâ kırlardan ibaret olup civarda bulunan bazı meraklıların sayd ü şikâra çıktıkları yerleri bugün mamur mahalleler suretinde görmek terakkiyât-ı sahîhadan addolunabilir.³³⁶

Burada Ahmet Midhat Efendi, İstanbul'da medenî anlamda ilerlemenin kaydedildiği ve aralarında Kadıköy'ün de bulunduğu semtleri sayar. İstanbul'da medenî anlamda ilerleme denildiği zaman akla ilk gelen semtler, Kadıköy ile birlikte Haydarpaşa, Bağlarbaşı, Şişli, Feriköy ve Ayastefanos (Yeşilköy) semtleridir. Adı geçen semtlerde modern mahalleler kurulmuş, yerleşim düzeni oturtulmuştur. Bu semtler, *Çengi* romanının yazıldığı yıllar olan 1877-78 yıllarında her ne kadar imar edilmiş, geliştirilmiş semtler olsa da bundan yirmi yıl öncesine kadar 1850'li yıllarda sadece bazı av meraklısı insanların avlanma amacıyla gittikleri yerlerdir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Kadıköy ile ilgili bilgiler verdiği bir diğer romanı *Müşahedat*'tır. Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat* romanında Köprü-Kadıköy arası ulaşımı sağlayan vapurdan denize düşen bir kızın haberini araştırmak için çalıştığını anlatır. Konu ile ilgili yer şu şekildedir:

Köprü'ye doğru yürüdüm. Asıl niyetim ve en evvel görülecek işim dünkü gün saat-i malûmede Kadıköyü'ne giden vapura varıp, şu denize atlayan tayfayı bularak bir isticvâb eylemek idi. Fakat vapuru Köprü'de bulamadım. Yine Kadıköyü seferine gitmiş. Üç çeyrek saat sonra geleceğini haber aldığımdan, o günkü gazetelerin bu fâciâyı ne surette yazdıklarını görmek için Köprü üstünde satılan gazetelerin kâffesinden birer nüsha alarak ve Köprü'nün dehlizine dayanarak okumağa başladım.³³⁷

Burada Ahmet Midhat Efendi, Köprü-Kadıköy seferini yapan vapurdan denize atlayan bir kızıdan ve bu kızı kurtarmak için kızın arkasından denize dalan bir tayfadan bahseder. Ahmet Midhat Efendi, bu olayı araştırmak için denize atlayan tayfayla görüşmek istemektedir. Bunun için de tayfanın çalıştığı Köprü-

³³⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 85

³³⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 274

Kadıköy hattında sefer yapan vapuru bulmaya gider. Fakat Ahmet Midhat Efendi Köprü'ye ulaştığı zaman vapurun Kadıköy'e gittiğini ve yaklaşık kırk beş dakika sonra geleceğini öğrenir. Bu bilgiye göre belli saatlerde Kadıköy ile Köprü arasında ulaşımı sağlayan bir vapur bulunmaktadır.

Müşahedat romanında Ahmet Midhat Efendi sonbahar ve kış mevsimini hangi eğlencelerle ve nerelerde geçireceklerini düşünürken gidilebilecek yerlerle ilgili bir sıralama yapar. Konu ile ilgili yer şu şekildedir:

Mevsim sonbahar mevsimi olmuştu. Artık bu kışı ne gibi eğlencelerle geçireceğimizi de müzakereye başlamıştır. Hem de nerelerde? Sonbahar âlemlerini icraya gittiğimiz yerlerde. Bu akşam Şişli. İki akşam sonra Cendere boğazı. Bazı akşam Zinircilikuyu. Nihayet bir Cuma günü Kadıköy'ne, Fenerbahçesi'ne gidilmek meydân-ı müzakereye konuldu.³³⁸

Buna göre Kadıköy, sonbahar ve kış aylarında insanların eğlenme amacıyla gittikleri bir yerdir.

Eski Mektuplar romanında Ahmet Midhat Efendi, Haziran ayının başlarında Kadıköy'de türlü çalgılı eğlencelerin ve tiyatroların olduğu bilgisini verir. Roman kahramanlarından Kenan "Mevsim, evâil-i Haziran olmak münasebetiyle Boğaziçi'nde, Kadıköy'nde, Şişli'de tiyatrolar, çalgılar"³³⁹ başlayınca bu eğlencelere katılmak için Kadıköy'e ve Şişli'ye nasıl gidebileceği ile ilgili, kaldığı otelin sahibinden bilgiler alır.

Eski Mektuplar romanında Kadıköy'e ulaşım ile ilgili bir bilgi yer almaktadır. Roman kahramanlarından Kenan'ın Kadıköy'e nasıl gidileceği ile ilgili kaldığı otelin sahibinden aldığı bilgilere göre, Köprü'den Kadıköy'e sadece vapurla gidilebilmektedir. Vapurlar günün belli saatlerinde çalışmakta ve dönüş için son vapura yetişilemediği takdirde Kadıköy'de kalmak gerekmektedir. Konu ile ilgili yer şu şekildedir:

Kenân bu eğlencelere, mesirelere ne vasıta ile gidileceğini bulunduğu otel sahibinden istifsa etmiş, Boğaz'a, Kadıköy'ne vapurla azimet ve avdet mecburî olup, hatta son vapura yetişilemediği surette orada kalmak lâzım geleceğini, Şişli'ye ise herhangi saatte olursa olsun gidip gelmek mümkün bulunduğu cevabını almıştı.³⁴⁰

³³⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 265.

³³⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 39-40

³⁴⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, 40.

Kadıköy'deki eğlenceler ile ilgili *Müşahedat* romanında sonbahar ve kış aylarında, *Eski Mektuplar* romanında da yaz aylarında eğlencelerin olduğu bilgileri yer almaktadır. *Müşahedat* romanı Hicrî 1308 (1890-91), *Eski Mektuplar* romanı da Hicrî 1315 (1897-98) yıllarında yayımlanmıştır. Farklı tarihlerde yayımlanan bu iki romanda, Kadıköy'deki eğlencelerin hangi mevsimlerde olduğuna dair farklı bilgiler bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval* romanında da Kadıköy'de eğlence hayatının olduğuna dair bilgi verir. Romanın kahramanlarından Hamparson Ağa'nın, "Ömrünün gençlik hengâmı İstanbul'ca Beyoğlu, Adalar, Ayastafanos, Kadıköyü, Büyük Dere âlemlerinde ve Avrupaca dahi Paris ve Viyana ve Petersburg'un en muteber ve meşhur salonlarında"³⁴¹ geçirdiği bilgisi romanda yer almaktadır.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Râkım Efendi ile İngiliz Ziklas ailesi, bazı Pazar günleri kayıkla Tophane iskelesinden Kadıköy ve Adalar'a doğru gezintiye çıkarlar.³⁴² Gene *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında İngiliz Ziklas ailesinin hastalanan kızı Can, tebdil-i hava için bir süreliğine Kadıköy'de bulunan aile dostlarının yanına gönderilir.³⁴³

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında roman kahramanlarından Arap, Kadıköy'den bir kayığa binerek Üsküdar'a kadar gider.³⁴⁴ Buna göre kayıklar da Kadıköy'e ulaşım için kullanılan deniz araçlarından biridir.

Ahmet Metin ve Şirzat romanında Kadıköy'de zengin İngilizlerin yaşadığı bilgisi vardır. Kadıköy'ün zengin İngiliz ailelerinin hizmetçileri bile birer madam kadar güzel ve lüks giyinmektedir. Romanda konu ile ilgili yer "Kadıköy'ündeki

³⁴¹Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 30

³⁴²Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 33

³⁴³Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 116.

³⁴⁴Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 55

İngilizlerin hanelerinde öyle hizmetçiler gördüm ki bilmeyenlerin madam zannedecekleri kadar güzel giyinmişlerdir.”³⁴⁵ şeklindedir.

Bunun yanında *Jön Türk* romanında Kadıköy’de bir Fransız okulunun olduğu, Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında Kadıköy ile ilgili verilen bilgilerden biridir. Ahmet Midhat Efendi konu ile ilgili olarak şunları söyler:

Nurullah, Mekteb-i Sultânî’ye devam edip yalnız Cumartesi akşamları gelir ve Pazar akşamları gider olduğundan o akşamı babası ve ablası ile geçirirdi. Büyük tatil geldiği zaman ise hâne-i pederde ancak birkaç gün misafir kalıp badehu tatil zamanı Kadıköy’ündeki Fransız mektebinde muallimlere refakat ve müsaferet gibi bir sûret-i husûsiyyede leylî ve neharî olarak geçirirdi. Bu devamın tahsil hususunda ne büyük ehemmiyeti olduğunu babası Kâşif Efendi tamamıyla takdir eylediği gibi Nurullah Bey kendisi dahi takdir etmiş olduğundan tatil zamanından bu suretle istifadeyi en büyük istifadelerden addeyliyordu.³⁴⁶

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Nurullah’ın yıl içerisinde Mekteb-i Sultânî’de eğitim gördüğünden ve uzun tatillerde Kadıköy’deki Fransız okulunda kaldığından bahseder. Nurullah, uzun tatillerde Fransız okulunda yatılı kalarak oradaki öğretmenlerin misafiri olur. Kadıköy’de bir Fransız okulunun olması, burada Fransızların yaşadığını göstermektedir.

Bu şekilde Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında Kadıköy semti ile ilgili Kadıköy’ün modern anlamda imarı, Kadıköy’e ulaşım, Kadıköy eğlenceleri ve gezintileri, Kadıköy’de yaşayan İngilizler ve Kadıköy’deki Fransız okulu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

1.18. KÂĞITHANE

Kâğıthane semti doğuda Beşiktaş, batıda Eyüp ve kuzeyde Şişli ile sınırları çizilmiş, Bizans ve Osmanlı Devleti dönemlerinde bünyesinde kâğıt imalatı ve daha sonraki dönemlerde de baruthanesiyle ünlenmiş bir semttir.³⁴⁷ Osmanlı Devleti döneminde halkın yoğun olarak yaşadığı yerleşim yerlerine oldukça uzak olmasına rağmen İstanbullular tarafından çok sevilen, içme sularıyla bilinen mesire yerlerinden biri konumundadır.³⁴⁸

³⁴⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Ahmet Metin ve Şirzat*, haz. Fazıl Gökçek&Özlem Nemutlu, Ankara: TDK Yayınları, 2013, s. 115

³⁴⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 67

³⁴⁷ Haldun Hürel, *İstanbul’un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 419

³⁴⁸ Kadir Can, *Yaşayıp Unuttuğumuz İstanbul*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 49; Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, haz. Sami Önal, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 27

Osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman Kâğıthane’de sık sık ava çıkmış, konaklamış ve böyle bir av esnasında ünlü Kırkçeşme sularının kaynağına rastlayarak Mimar Sinan’a bölgenin ölçümünü yapması için emir vermiştir.³⁴⁹

Kâğıthane, divan şairlerinin şiirlerine de konu olmuştur. 15. yüzyıl divan şairlerinden Tâcîzâde Cafer Çelebi, Kâğıthane’yi “Sıfat-ı Kâğıdhâne”³⁵⁰ adlı manzumesinde detaylı bir şekilde tasvir eder. 16. yüzyılda Lâtîfî “Sıfat-ı Kâğıdhâne”den “Güller ile itdüler bezm-i çemende encümen/ Câm gül süsen sürâhî bülbül anda nây-zen”³⁵¹ şeklinde bahsetmektedir. Nef’î ise Kâğıthane için “Mahşer olmuş sahn-ı Kâğıthâne dünya bundadır/ Cennete dönmüş güzellerle temâşâ bundadır”³⁵² ifadelerini kullanmaktadır. Kâğıthane, Hüseyin Suat Yalçın’ın (1867-1942) “Ah Ey Sa’dâbâd” şiirinde ise “Yaslanıp bir kayığın sîne-i şûhanesine/ Ne gidişti Halic’in neşeli Kâğıthane’sine”³⁵³ mısralarıyla geçmektedir.

Kâğıthane, Ahmet Midhat Efendi’nin romanları arasında en fazla *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanında geçmektedir. Bununla birlikte Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat*, *Taaffüf*, *Karnaval*, *Esrâr-ı Cinâyât*, *Hayret* ve *Henüz 17 Yaşında* romanlarında Kâğıthane’ye yer verir. Tüm bu romanlarda Kâğıthane’nin eğlence, seyir, gezinti ve tenezzüh yeri olması özelliğine işaret eder. Kâğıthane’nin bu özelliği, çalışmamızın ikinci bölümünde “*Bahar ve Yaz Aylarına Has Eğlenceler*” başlığı altında incelenmiştir.

1.19. KARABAŞ

Adını merkezinde bulunan Karabaş Camii’nden alan semt, 19. yüzyılda İstanbul’da yasal olarak esir ticaretinin bitmesine rağmen gayr-ı resmi esir ticaretinin yapıldığı bir yerdir.³⁵⁴

³⁴⁹İskender Pala, *İstanbulcumun Sandığı*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2014, s. 78

³⁵⁰Hasan Akay, *Fatih’ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1997, s. 278-279

³⁵¹Hasan Akay, *Fatih’ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-2*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1997, s. 593

³⁵²Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul-2*, 655.

³⁵³Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul-2*, 876.

³⁵⁴Haldun Hürel, *İstanbul’un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 434

Karabaş, Ahmet Midhat Efendi'nin *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi* ve *Hüseyin Fellah* romanlarında geçer. Ahmet Midhat Efendi bu romanlarda Karabaş'a çok fazla yer vermez.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında roman kahramanlarından Meddah İsmail'in eğlenmek amacıyla Karabaş'taki esirci kahvelerine gitmesini Ahmet Midhat Efendi şu şekilde anlatır:

Bizim gibi adamlar nasıl eğlenir malûm ya! Birinci şartı bedava olmaktır. Hin oğlunun birisi bize bedava bir eğlence yolu öğretti. Cübbeyi, kavuğu silip süpürerek Tophane tarafına geçmeli. Doğruca Karabaş'a gitmeli. Karabaş Camiinin karşısında esirci kahvelerine gidip bir kahve ısmarlamalı. Derhal yanınıza ak sakallı, kara sakallı birkaç esirci gelir ve esir almak için mi geldiğinizi sual eder. "Evet" cevabıyla beraber bunlara dahi birer kahve ısmarlamalı. Ba'dehu kalkıp birlikte esir bulunan hanelere gitmeli. Eğer daha âlâ eğlenmek matlup ise kendinizi bir efendi gibi satmayıp âdeta kendiniz dahi bir tellâl olduğunuzdan dem vurmali. Çünkü o zaman girmedik esirci hanesi kalmaz.

-Tuhaf!

-Ama ne kadar tuhaf ya? Geçen cuma günü ilk defa olarak bu eğlenceye başvurdum. Kibardan birkaç zat için cariye beğenmeye çıkmış bir kibar esirci tellâl sıfatıyla Karabaş'a gittim. Bir, iki, üç esirci etrafımı aldılar. Girmedik hane bırakmadık. Ama ne cariyeler? Terbiye görmüşleri, başka beyazı, esmeri. Mahcubu, aşüftesi, hâsılı besbedava bir eğlence ki! Birkaçını beğenmiş oldum. Ertesi günü adam gönderip filânı filânı satlığa kaldıracığımı söyledim. Derken yanıma ihtiyar bir Çerkez sokulup kulağıma "Şurada bir yerde .bir kız var ki emsalsiz güzel, hem pek ehven alabiliriz. Ama yalnız gitmeliyiz. Başkası görmek olmaz" dedi. Bu gizli haber üzerine merakım arttı. Artık akşam olduğundan semte gideceğimden bahisle yanımdaki heriflerden ayrılıp badehu ihtiyar ile birleşerek götürdüğü yere gittik. Bir murdar dere kenarından geçip bir hayli gittikten sonra bir çıkmaz sokağa girip bir kapıdan girdik. Aman efendim bir kız ki sahihan emsalsiz. Kızı gördük mördük ama gönül yanından ayrılmak istemiyor ki! Artık bende dereden tepeden sualler. Kız ise terbiye görmüş, ağzından bal akarcasına tatlı dilli. Ah o baygın bakışlar! O aşüftegâne tebessümler. Meğer biçare kızcağız kaçak imiş de ihtiyar onun için beni gizli götürmüş.³⁵⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, Meddah İsmail'in zengin ve esir tüccarı bir adam kılığına bürünerek Karabaş'taki esirci kahvesine gitmesini ve ardından cariye satın almak için esir bulunan evleri gezmesini anlatmaktadır. Meddah İsmail, kendisine bir başkasının öğrettiği şekliyle bedava bir eğlence yolu öğrenmiştir. Karabaş'taki esirci kahvesine gidince hemen yanına birkaç esir tüccarı gelir. Esir tüccarlarıyla birlikte cariyelerin kaldığı evleri gezerler. Meddah

³⁵⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 6

İsmail, bu yolla pek çok eve girip çıkar ve farklı özelliklerde pek çok cariyeyi görmüş olur.

Buna göre evine cariyeye almak isteyen bir kimse önce Karabaş semtinde bulunan Karabaş Camii'nin karşısındaki esirci kahvehanelerinden birine gider. Orada esircilere kendisini tanıtır ve maddî durumuna göre kendisine esirciler tarafından bazı evlerde esirler gösterilir. Cariyeyi satın alacak kişi beğendiği cariyeye için pazarlık yapar, belirlenen fiyatı esirciye öder ve cariyeyi kendi evine götürür.

Karabaş semtinde yaşayan Çerkezlerin çok sayıda olduğu da *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında yer alan bilgiler arasındadır. Ahmet Midhat Efendi, "Tophane'de Karabaş'ta Çerkezler çok."³⁵⁶ cümlesiyle Karabaş semtinde Çerkez milletinden pek çok insanın ikamet ettiğini ifade etmektedir. Roman kahramanlarından Çerkez Nergis'in kendisine yardım edebilecek bir hemşeri bulmak için Karabaş'a gitmesi romanda şu şekilde anlatılır:

İhtiyar kayıkçının birisi insan uğramayan o iskelede müşteri zuhurundan meyas olarak bekleyip dururdu. Nergis "Baba beni götür" deyince herif daha nereye, kaç paraya götüreceğini de sormaksızın kayığı yanaştırdı. O aralık Nergis'in aklına Tophane ve Karabaş geldi ki orada hemşehri birtakım Çerkezler bulacağından emindi. Kayıkçıya Tophane'yi işaret ederek çekti. Cami arkası iskelesine yanaşıp bîçare kızcağz cellât elinden kurtulmuş mazlum gibi Karabaş'a can attı. Gideceği yeri bilmez ya? Murdar dereye doğru yürüdü gitti. Orada ak sakallı bir ihtiyar Çerkeze rast gelip "Aman baba ben kaçayım, senin malın olayım. Ne olursam olayım. Beni sakla" dedi.³⁵⁷

Burada Ahmet Midhat Efendi roman kahramanlarından Çerkez Nergis'in kendisini takip edenlerden kaçıp Karabaş'a gitmesini anlatmaktadır. Nergis, kendisini sahipleneceğini ve koruyacağını ümit ettiği hemşerilerini bulmak ve onlara sığınmak ümidi ile Karabaş'a gider. Çünkü Karabaş'ta kendisinin hemşerisi olan pek çok Çerkez yaşamaktadır. Nergis Karabaş'a kendisini can havliyle atar. Dereye doğru yürürken ak sakallı bir ihtiyar Çerkez görür. İhtiyara kaçak olduğunu ve saklanması gerektiğini, hatta eğer isterse kendisinin cariyesi olabileceğini söyler.

³⁵⁶Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 93.

³⁵⁷Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 19.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Karabaş'ın Tophane ve Beyoğlu arasında kestirme bir yol olmasına, Karabaş'taki esirci kahvehanelerine ve buralarda esir ticareti yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Ahmet Midhat Efendi *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında Râkım'ın Tophane'den Beyoğlu'na gitmek için kestirme yol olan Karabaş semtini kullanmasından, Karabaş yolunu kullandığı gün Karabaş'ta yaşayan ve tam kendisinin istediği fiziksel özelliklerde bir Çerkez kıza rastlamasından bahsetmektedir. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Bir gün Râkım Efendi Tophane'den Beyoğlu'na çıkmak için Kumbaracı Yokuşu'na kestirmeden varmak üzere Karabaş'tan geçer. Mahut dere üzerinde ihtiyar, ak sakallı bir Çerkez'in yanında bir kız olduğu hâlde bir kapıyı çaldığını gördü. Kıza dikkatle baktı. Baktığı anda yüreği kıza aktıysa da "Adam neme lâzım? Dadım beyaz istemiyor Arap istiyor, bu bizim işimize elvermez." diye alıp yürüyüvermişti. Zira ak sakallı ihtiyarın yanında bulunan kız beyaz, hem de güzelce bir Çerkez'di.³⁵⁸

Ahmet Midhat Efendi romanda Râkım'ın, satın aldığı cariye için ücretini ödemek için borç para alıp Karabaş'ta esirciler kahvesine gitmesini ve cariye için önceki Çerkez sahibine parayı ödemesini ise şu cümlelerle anlatır:

Kendisi aylık, haftalık filânlık için şık şaka etmemiş olduğu halde dostu her defası için birer İngiliz lirası ayak teri takdim olunacağını arzla kabulü için İngiliz tarafından rica eyledi. Râkım hem hicabından morarıp hem de Cenâb-ı Hakk'ın bu lütfuna dahi teşekkür hasebiyle kızarıp işe karar verince dört yol ağzından Kumbaracı Yokuşu'na doğru ayakları sanki yere basmayarak indi. Tophane'ye, Karabaş'a varıp esirciler kahvesinde Çerkez'e rast gelmekle "gel baba gel ben borçtan hoşlanmam. İşte paranı tedarik ettim. Bin kere şükür olsun. Cenâb-ı Hakk hiç ummadığım yerden gönderdi" diye yirmi altın borcunu vererek senedini kurtardı. Hatta lüzumu bile olmadığı hâlde keyfiyeti şahitlere dahi haber verip bakıyye-i serveti olarak on altını cebinde olduğu halde hanesine can attı.³⁵⁹

Ahmet Midhat Efendi *Hüseyin Fellah* romanında da esir ticareti yapan Laz Mehmed Ali'nin Karabaş'ta bir evi olduğundan bahseder.³⁶⁰

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Karabaş ile ilgili Karabaş'ta yaşayan Çerkezlerin olduğuna, Karabaş'ın Tophane ve Beyoğlu arasında kestirme bir yol olduğuna ve Karabaş Camii'nin karşısındaki kahvehanelerde esir ticareti yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.

³⁵⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 15

³⁵⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 18.

³⁶⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 42

1.20. KARAGÜMRÜK

Karagümrük semti, adını Osmanlı Devleti döneminde şimdiki Karagümrük meydanına yakın bir yerde bulunan “kara gümrüğü” dairesinden alır. Semt, İstanbul’da geleneksel Türk mahallelerinin yer aldığı, kentın ulama sınıfının ve devlet memurlarıyla orta sınıf halkın ikamet ettiği, çarşısı ve esnafı ile bilinen bir yerleşim yeridir.³⁶¹

Karagümrük semti, Ahmet Midhat Efendi’nin sadece *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş* romanında geçer. Romanda Karagümrük semti ile ilgili yer şu şekildedir:

Bir rivayete göre Tüysüz Mehmet’in başına gelip giden kocakarı Karagümrük semtinde yaşlı Arapların mayanga tabir olunur cemiyetgâhına gelir gider bir Babalı Arap karısının refiki ve delili imiş ki mezbure karı mayangada bulunan Arapların haber verdiklerine göre bir paşa konağından gelir ve nereye ve hangi konağa giderse mezbure kocakarı ile gidermiş.³⁶²

Burada Ahmet Midhat Efendi, yaşlı Arapların Karagümrük semtinde toplandıkları bir mekân olduğundan bahsetmektedir. Tüysüz Mehmet’in başına gidip gelen yaşlı kadın, Karagümrük semtinde bulunan ve Arapların toplandıkları bir mekân olan yere sürekli gidip gelen yaşlı Arap kadınının arkadaşıdır.

1.21. KARAKÖY

Karaköy, İstanbul’un Avrupa yakasında ve Galata Köprüsü’nün Galata tarafındaki ayağında bulunan semttir. Eski İstanbul’da, bugün de olduğu gibi, bir konut bölgesi olarak kullanılmaktan çok; iskeleleriyle, duraklarıyla, Tünel ağzı ve çeşitli iş yerleriyle ticaret ve ulaşım merkezi olarak önem kazanmıştır.³⁶³ Bizans ve Osmanlı Devleti dönemlerinde daha çok Musevilerin yaşadığı semt, yüzyıllardan günümüze kadar uzanan tarihiyle genellikle bir liman bölgesi olarak bilinmektedir.³⁶⁴

Karaköy, komşusu olan Beyoğlu ve Galata’ya “Karaköy yokuşu” adı verilen bir rampayla bağlanmaktadır. Buna göre Beyoğlu’ndan ve Galata’dan

³⁶¹Haldun Hürel, *İstanbul’un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 436

³⁶²Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 29

³⁶³Mehmet Yenen, “Karaköy”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 455

³⁶⁴Haldun Hürel, *İstanbul’un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 437

“Karaköy’e inilir”, Karaköy’den de “Beyoğlu ve Galata’ya çıkılır.” Karaköy ile Beyoğlu’nu birbirine bağlayan bir metro sistemi bulunmaktadır. Londra ve New York’tan sonra inşa edilen, dünyanın en eski üçüncü tüneli olan ve girişi Karaköy’den verilen bu metro sistemi 1875 yılında halkın kullanımına açılmıştır.³⁶⁵

Karaköy, Ahmet Midhat Efendi’nin *Hayret, Henüz 17 Yaşında, Müşahadat, Vah, Hüseyin Fellah ve Esrâr-ı Cinâyât* romanlarında kısaca geçmektedir. Bu romanlarda tünel, Karaköy yokuşu, Karaköy tramvayı ve Karaköy iskelesi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Karaköy, *Hayret* romanında Karaköy’ü Beyoğlu’na bağlayan tünel vesilesi ile geçmektedir. Romanda tünel ile ilgili yer şu şekildedir:

Otel Lüksemburg’dan çıkan Kaymakam Beyi üç dört arabacı birden karşılayarak “Beyim araba! Mösyö! Çelbi karosa!” diye davet etmeğe başlayınca, Kaymakam bir tebessüm eyledi. Akşam Yedikule’de bir arabayı angarya gibi cebrî bir surette tedarik eyleyebilmiş olduğu hâlde bu sabah şu kadar arabacıların hücumunu bir türlü mukayesesine sığdıramıyordu. Fakat o sabah hava güzel olduğundan arabaya binmeksizin Köprü’ye kadar piyade yürümeyi tercih eyledi. Ancak tünel hizasına gelince nafîle yokuşu piyade ineneğine tünelle inmeyi münasip gördü.³⁶⁶

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından olan kaymakamın Beyoğlu’ndan Karaköy’e kadar gidişinden bahsetmektedir. Geceyi Beyoğlu’ndaki Otel Lüksemburg’da geçiren kaymakam, sabah hava güzel olduğu için Köprü’ye kadar yürümek istemiş ve bu yüzden arabaya binmemiştir. Fakat kaymakam tünelin yakınına geldiği zaman Karaköy’e inebilmek için yokuşu kullanmayı tünelle gitmeyi tercih etmiştir. Buna göre Karaköy ile Beyoğlu arasındaki rampa yolu tünel aracılığı ile gitmek, yayan olarak yokuş yukarı veya yokuş aşağı gitmekten daha rahattır.

Ahmet Midhat Efendi’nin romanları arasında Karaköy’ün geçtiği bir diğer romanı *Henüz 17 Yaşında* adlı romanıdır. Romanda Karaköy, tünel vesilesi ile geçer. Ahmet Midhat Efendi üç arkadaşın Karaköy’den Beyoğlu’na giderken tüneli kullanmasını “Ba’de çıkıp tramvaya binerek köprü başına ve köprüyü pi-

³⁶⁵Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, *1870 Beyoğlu 2000*, İstanbul, 2006, s. 206

³⁶⁶Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 61

yade olarak geçtikten sonra tünel tarikiyle Beyoğlu'na varıp oradan dahi piyade olarak konuşa konuşa Kalyopi'nin hanesine geldiler.”³⁶⁷ cümlesiyle anlatır.

Burada Ahmet Midhat Efendi; Ahmet Efendi, Hulusi Bey ve Rahmi Bey adlarında üç arkadaşın İstanbul'dan Beyoğlu'na gidişlerinden bahsetmektedir. Bu üç arkadaş, İstanbul'dan Köprü'ye kadar tramvayla gitmiş ve Köprü'yü yürüyerek karşıya geçmişlerdir. Daha sonra Karaköy'den Beyoğlu'na giderken tüneli kullanmış ve ardından Kalyopi'nin Beyoğlu'ndaki evine kadar yürümüşlerdir.

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında da tünel ve Karaköy Caddesi vesilesi ile Karaköy'den bahseder. Romanda konu ile ilgili yer şu şekildedir:

Kadınlar çıktılar. Esmer ile sarışın kol kala vererek ve ihtiyar dudu arkalarına düşerek Galata tarafına döndüler. İnkâr, ya itiraf lâzım mı ya? Tabii ben de arkalarından.

Köprü geçildi. Aziziye Karakolu önüne varıldı. Sağ tarafı Havyar hanı, sol tarafı Komisyon hanı ile mahdut olan Karaköy caddesine müntehî bulunan o kısa, güzel sokağa girildi. Fakat Galata cihetine, yani sağ tarafa dönülmeyip, sol tarafa dönülerek, Tünel'e doğru yüründü.

Bu esnada bir iki ahbaba rast geldik. Gayet muhtasar bir selâm ile geçip gitmeğe ve on onbeş adım önümüzden yürüyen kadınları gözden kaybetmemeğe mecburuz. Ehibbâ ise kolayca yakamızı bırakmaz istemezler. Bizde, sebab-i mazeretimizi anlatmağa cesaret yok. İşte bu gibi ahval ile Köprü başından Tünel'e kadar, o mesafe-i cüz'iyeyi o kadar zahmetle kat' edebildik ki, ömrümüzde bu kadar yorulduğumuzu bilemeyiz. Gişeden, kadınlar mukavva biletleri alarak dolaptan geçiyorlardı. Dolap memurunun, bunlara iki pembe kâğıt verdiğini görünce anlaşıldı ki birinci mevkie binecekler. Artık “işte, vapurda bizi bîzar edişim elvermedi de, burada dahi yanınıza geldim” diye, ben de birinci mevkie binecek değilim a.

İkinci mevkidenden bir bilet aldım. Hattâ Tünel'in intizar salonu demek olan mahut koşara koyun gibi parmaklıklı, makalkallı yerin kapıları henüz kapalı ve yolcular muntazır olduklarından, o tünel içinden doğru gelen gelen gırlı ve gürültü, vagonun henüz yürüt etmemiş bulunduğunu gösterdiğinden, ben dönme dolaptan girip de intizar mahallinde kendimi kadınlara göstermeği de tecviz etmedim. Biraz dışarıda bekleyip, vagon geldikten ve yolcular binmeğe başladıktan sonra, ben de geçip, ta ön tarafta, kondüktörün râkib olduğu önü açık yük vagonuna bindim.³⁶⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, kendisinin üç kadını Beyoğlu'na kadar takip etmesini anlatır. Üç kadın ve arkalarında kendilerini takip eden Ahmet Midhat Efendi, Köprü'yü yürüyerek geçip Karaköy'e ulaşmışlardır.

Köprü geçilince Karaköy'de Aziziye Karakolu ile karşılaşılır. Sağ tarafında Havyar Hanı ve sol tarafında da Komisyon Hanı olan Karaköy

³⁶⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 204

³⁶⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s.34-35

Caddesi'ne ulaşmak için kısa ve güzel bir sokaktan geçmek gerekmektedir. Bu sokaktan sağa dönülünce Galata'ya gidilmektedir. Sokaktan sola dönülünce de yol Beyoğlu'na giden tünele çıkmaktadır. Ahmet Midhat Efendi'nin takip ettiği üç kadın, sokaktan sola dönerek tünele gitmişlerdir.

Ahmet Midhat Efendi, tünele doğru giden hanımları takip ederken karşısına bir iki arkadaşı çıkar ve Ahmet Midhat Efendi ile ayaküstü sohbet etmeye çalışırlar. Ahmet Midhat Efendi ise hanımları takip ettiği ve onları gözden kaçırmaması gerektiği için sohbeti uzatmak istemez; fakat hanımları takip ettiğini ve bu yüzden sohbet etmeye vakti olmadığını da arkadaşlarına söyleyemez. Ahmet Midhat Efendi, bu yüzden de Köprü'nün Karaköy ayağı ile tünel arasındaki kısa mesafeyi büyük zorluklarla ancak gidebildiğini ifade eder. Burada Köprü ile tünel arasında kısa bir yürüme mesafesi olduğu bilgisini verir.

Ahmet Midhat Efendi, daha sonra tünelde nasıl yolculuk yapılacağı ile ilgili bilgiler verir. Ahmet Midhat Efendi'nin takip ettiği hanımlar, gişeden mukavva biletlerini alır ve turnikeye yönelirler. Turnike görevlisi hanımlara pembe biniş kartı verir. Pembe biniş kartları, hanımların birinci mevkide yolculuk yapacaklarını göstermektedir. Ahmet Midhat Efendi, hanımları takip ettiğinin anlaşılmasında için ikinci mevkide yolculuk yapmak üzere bilet satın alır. Hanımlar metroyu beklemek için bekleme salonuna geçtikleri halde Ahmet Midhat Efendi dikkat çekmemek için bekleme salonuna girmez ve dışarda bekler. Metro gelince de turnikeden geçerek metronun ön tarafındaki yük vagonuna biner.

Buna göre tüneli kullanabilmek için öncelikle gişelerden bilet satın almak gerekir. Bu biletler mukavva malzemedir yapılmaktadır. Gişeden alınan biletle bir turnikeden geçilmektedir. Turnikenin yanındaki görevli, alınan biletin gerektirdiği mevkide göre yolculara biniş kartı vermektedir. Buna göre farklı vagon ve mevkiler için farklı biletler satılmakta ve farklı biniş kartları verilmektedir. Birinci mevkide seyahat edebilmek için kullanılan biniş kartının rengi pembedir. Turnike görevlisinden biniş kartlarını alan yolcular, metronun istasyona gelişini bir bekleme salonunda beklemektedirler.

Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat* romanında tüneli kullanarak gittikleri yolu bu defa Tünel'e girmeden Karaköy yokuşunu (kaldırımını) inerek Köprü'ye

döndüklerini söyler. Bunu “Yine geldiğimiz yoldan avdet ederek ve yalnız tünele bedel yüksek kaldırımı inerek Köprü başına geldik.”³⁶⁹ cümlesiyle ifade eder.

Vah romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Karaköy'ün geçtiği bir diğer romandır. Karaköy, romanda Karaköy yokuşu vesilesi ile geçer. Ahmet Midhat Efendi, iki arkadaşın Karaköy yokuşundan yukarı çıkarak Beyoğlu'na doğru yürümelerinden “Bunlar Karaköy yokuşundan yukarıya doğru yavaş yavaş çıkmaya başladılar.”³⁷⁰ cümlesiyle bahseder.

Karaköy, Ahmet Midhat Efendi'nin *Esrâr-ı Cinâyât* romanında da geçer. Ahmet Midhat Efendi, romanda Galata Köprüsü'nü “Karaköy Köprüsü” şeklinde isimlendirir. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Galatasarayı önünden isticar eylediği araba ile Karaköy Köprüsü'nün başına ve oradan dahi köprüyü geçerek Babıali civarındaki gazetehanesine gelinceye kadar bu cinâyet-i müdhîşe üzerine gazeteci efendinin zihninden geçenleri kâleme almak lâzım gelseydi, ıslâhât-ı adliyyeye dair pek mükemmel bir lâyiha vücuda getirilmiş olurdu.³⁷¹

Bunun yanında *Esrâr-ı Cinâyât* romanında roman kahramanlarından Kalpazan Mustafa, Köprü'den kalkan bir vapura binmek için Beyoğlu'ndan Karaköy'e iner.³⁷²

Hüseyin Fellah romanında da Karaköy, Karaköy İskelesi vesilesi ile geçer. Roman kahramanlarından Kabartay, Karaköy İskelesi'nden bir kayığa binerek Yemiş'e doğru gider.³⁷³

1.22. KASIMPAŞA

Semt, adını Kanuni Sultan Süleyman döneminde burayı imara memur edilen vezirlerden biri olan ve bu semte “Büyük Camii”yi yaptırmış olan Kasım Paşa'dan alır.³⁷⁴ Kasımpaşa, fetih yıllarından itibaren Müslüman-Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim yerlerinden biri olmuş; fetihten hemen sonra Fatih Sultan

³⁶⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, 98.

³⁷⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 177

³⁷¹ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 21

³⁷² Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, 166.

³⁷³ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 49

³⁷⁴ Mehmet Halit Bayrı, *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*, Ankara: Hayat Yayınları, 1951, s. 54

Mehmet, Gelibolu'dan tersane işiyle uğraşan bazı aileleri bu semte getirip yerleştirmiştir.³⁷⁵

Kasımpaşa semti, Ahmet Midhat Efendi'nin *Henüz 17 Yaşında*, *Hüseyin Fellah* ve *Bahtiyarlık* romanlarında geçmektedir. Bu romanlarda Kasımpaşa ile ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

Henüz 17 Yaşında romanında ekonomik sıkıntılar yaşayan Kalyopi ve ailesinin Kasımpaşa'ya yerleşmeleri anlatılır. Romanda konu ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır.

Elhâsıl familyaca Kasımpaşa'ya naklolundu. Ayda altı mecdiyeye bir kulübecik isticar edilerek validem ve hemşirem ile bir de ben dikiş dikmeğe, çamaşır yıkamaya başladık. İşte hemşiremin katili olan bakkal o zaman peyda olup bize dikiş ve çamaşır peyda ederek hanemize sokulmuştu. Ancak bu yolda para kazanabilmek, birçok vakitten beri birçok müşteri alıştırmış olmağa vabeste olup bizim henüz yeni ve müşterisi az bir dikişçi ve çamaşırçı olmağımızla beraber içimizde işlemeğe muktedir olmayan bir topal ile dört çocuk bulunması, yaşamak değil âdeta can sürümek suretiyle bizi iâşe edebilmekteydi. Evet can sürümek! Zira beher parçasını otuz paraya yıkadığımız çamaşırın sökük ve yırtıklarını dikip yamamaktan kat-ı nazar, bazılarını ütölemek dahi lâzım gelip bu hâlde haftada ancak iki nöbet yetiştirebilir ve beher otuz kırk parça şey yıkarsak ondan dahi ancak yirmi otuz kuruş alırdık ki su ve odun ve kola parasıyla hâne kirası çıkarıldıktan sonra bize bir kuru etmek parası dahi pek güç kalırdı.³⁷⁶

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Kalyopi ve ailesinin Kasımpaşa semtine taşınıp Kasımpaşa'da çok zor şartlarda yaşamalarından bahsetmektedir. Aile, cüz'i bir fiyat karşılığında kulübe denebilecek bir ev kiralamıştır. Anne ve iki kızı, insanların çamaşırlerini yıkayıp dikiş dikerek aile bütçesine katkı sağlamaya çalışmaktadırlar. Fakat pek fazla müşterileri olmadığı ve işe yeni başladıkları için bu yolla gelir elde etmeleri oldukça güçtür. Bu sebeple aile çok zor şartlar altında yaşamakta, fakirlik çekmektedir. Dikiş, çamaşır ve ütü ile elde edilen gelir, ailenin ancak kira ve ısınma masrafını karşılamakta, yiyecek içinse elde yok denecek bir miktar para kalmaktadır.

Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* romanında Kasımpaşa semtinde kurulan pazardan bahseder. Roman kahramanlarından Kalyopi'nin babasının pazarda çöpe atılan malzemeleri eve getirmesini anlatır.

³⁷⁵Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 444

³⁷⁶Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 155

Baba, pazar kurulan günlerde pazara giderek pazarcıların çöpe attıkları sebzeleri eve getirir. Pazar çöplerinden toplanan bu sebzeler, evde çocuklara yiyecek olarak değerlendirilir. Konu ile ilgili yer şu şekildedir:

Kasımpaşa'da pazar kurulduğu günler ki babam pazara giderdi. Bir şey almağa mı zannettiniz? Pazara bir şey almağa gidenlerin ceplerinde beş parası bulunur. Hâlbuki babam sebzeçilerin kesip koparıp attıkları pırasa uçlarıyla lâhana yapraklarını toplamağa giderdi. Kaynatıp çocuklarına yedireceği cevabını vermekten haya edermiş de “İneklerim vardır. Onlara yedireceğim” dermiş. Tek süprüntü ortadan kalksın diye “Şunları da al o kadar yaprak inekleri doyurur mu?” diyenlere dahi “Benim ineklerim bunlarla doyar” dermiş. Birgün Yahudinin birisi “Bana beş kuruş verirsen sana şu pazarda yığılıp kalmış olan sebze kırıntılarından beş yük taşıyım da ineklerin birkaç gün doyarlar” deyince pederim Yahudiye gözyaşlarından başka arzedecek cevap bulamamış!³⁷⁷

Hüseyin Fellah romanında roman kahramanlarından Laz, “Kasımpaşa'da dere üzerinde bir yerde oturmaktayız. Gelip kime sorsanız evimizi gösterebilir.”³⁷⁸ cümlesiyle Kasımpaşa semtinde ikamet ettiğini söyler. Burada Kasımpaşa'da bir dere olduğu ve dere üzerinde evlerin yer aldığı bilgisi bulunmaktadır. Aynı romanda roman kahramanlarında Veli de “Kasımpaşa'da bulunan iki odalı”³⁷⁹ bir evde yaşamaktadır.

Kasımpaşa semtinin geçtiği bir diğer roman, *Bahtiyarlık* romanıdır. Romanda Kasımpaşa'da bostanların bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Şimdi şunu da haber verelim ki Şinasi mektepte tüneffüs ve oyun zamanlarıyla karyolasında uykuya varıncaya kadar olan zamanını «Mezon Rustık» yani «Köylü Hanesi» ve «Baskor» yani «Kümesçilik» gibi hep köylülüğe ait kitaplar okumakla imrar edip her tatil günü Kasımpaşa bostanlarına gider ve sabahtan akşama kadar amele gibi bahçıvanlık edip bu iş esnasında dahi hangi mahsulün hangi mevsimde ekileceğini ve hangi hizmetlere muhtaç olduğunu bahçıvanlara sorup bellerdi.³⁸⁰

Ahmet Midhat Efendi burada roman kahramanlarından Şinasi'nin köylülük ve tarım konularına duyduğu ilgiden bahsetmektedir. Şinasi, okul günlerindeki teneffüs ve oyun zamanlarında köylülüğe ait kitaplar okumaktadır. Tatil günlerinde ise Kasımpaşa semtinde bulunan bostanlara giderek sabahtan akşama kadar amele gibi çalışmaktadır. Bu çalışmaları esnasında da bahçıvanlara sorduğu sorularla hangi mahsulün nasıl yetiştirileceği ve hangi mevsimde ekilip biçileceği ile ilgili bilgileri öğrenmektedir.

³⁷⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 155.

³⁷⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 50

³⁷⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, 226.

³⁸⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 29

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarına Kasımpaşa semti ile ilgili Kasımpaşa'nın genellikle ekonomik durumları pek iyi olmayan ailelerin ikamet ettiği bir yerleşim yeri olması, Kasımpaşa'da kurulan pazar ve Kasımpaşa'da bulunan bostanlar ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

1.23. KUZGUNCUK

Kuzguncuk, İstanbul'da daha çok Musevilerin yaşadığı yerleşim yeridir.³⁸¹ Museviler, kutsal topraklara varmadan önce Kuzguncuk semtini son durak olarak kabul edip İstanbul'da bu semte büyük bir önem atfetmektedirler.³⁸²

Kuzguncuk semti ile ilgili, Ahmet Midhat Efendi'nin *Vah* ve *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanlarında bilgiler bulunmaktadır. Bu romanlarda Kuzguncuk çok fazla geçmez. Romanlarda Kuzguncuk'ta yaşayan Ermeni ve Yahudiler, Kuzguncuk İskeleyi ve Kuzguncuk'ta bulunan bağlar ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Ahmet Midhat Efendi *Vah* romanında Kuzguncuk'ta Ermenilerin yaşadığına ve Kuzguncuk İskeleyi'ne dair bilgiler verir. Romanda, Kuzguncuk ile ilgili yerler şu şekildedir:

***köyünde hanesine geldiği zaman İstanbul'dan ilk vapur gelmiş olmak şöyle dursun daha yukardan bile ilk vapur aşağıya inmemiş olduğundan validesi böyle nâgehânî gelişin nereden olduğunu oğluna sorduğu zaman Behçet Bey Kuzguncuk'ta bir Ermeni düğününe med'uvv olduğu hakkında bir sudan cevap ile iktifa eylemişti. Zaten validesiyle kardeş, kız kardeş münasebeti gibi bir münasebette bulunan Behçet'in öyle her hâl ve hareketine dair uzun uzadıya istintaklara duçar edilmesi âdet dahi değildi.

Kuzguncuk'taki düğünde sabahlara kadar eğlenmiş bulunmak hasebiyle uykusuz kalmış olan Behçet, hemen yatağına uzandı.³⁸³

Burada Ahmet Midhat Efendi roman kahramanlarından Behçet Bey'in Kuzguncuk semtinde bir Ermeni düğününe davet edilmesinden ve Behçet Bey'in bu davete katılarak düğünde sabaha kadar eğlenmiş olmasından bahsetmektedir. Buna göre Kuzguncuk semtinde Ermeniler yaşamaktadır. Kuzguncuk'ta yaşayan Ermenilerin düğünleri de bir eğlence şeklinde geçmektedir.

³⁸¹Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 491

³⁸²Nur Akın, "Kuzguncuk", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, s. 145

³⁸³Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 36

Vah romanında Kuzguncuk ile ilgili diğer yerde ise Ahmet Midhat Efendi Kuzguncuk İskelesi'nden bahsetmektedir. Roman kahramanlarından Despino, vapurla Kuzguncuk İskelesi'ne gider ve bu iskeleden de kayıkla Üsküdar'a geçer. Konu ile ilgili yer romanda şu şekilde geçmektedir:

Despino vapura bininceye kadar filvaki ziyâ-ı vâkiden haberdar değildi. Vapur ile Kuzguncuk iskelesine çıkacağından oraya çıktığı ve Üsküdar'a kadar gitmek için bir kayığa bindiği zaman artık kendisini yalnız ve selâmet içinde görerek mektup yerinde duruyor mu dur muyor mu diye değil! Mahza hanımın resmini bir daha temaşa etmek için arandı.³⁸⁴

Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Kuzguncuk semtinin geçtiği diğer romanı da *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* adlı romandır. Romanda Kuzguncuk'ta yaşayan Yahudiler ve Kuzguncuk'taki bağlar hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Kuzguncuk'ta ikamet eden bir Yahudi sarraf, roman kahramanlarından Osman Bey'e zenginlik serüvenini şu şekilde anlatır:

Beyim on iki sene pederinize hizmet ettim. Kuzguncuk'ta çerçi bir Yahudi iken yalnız pederinizin ve Mesut Ağanın sayesinde bu gün büyük bir sarraf oldum. Hatta sair sarrafların itibarları servetinden ziyadedir. Benim servetim itibarımdan dört kat ziyade ise de pek kolay kazanılmış bir servet olduğu için meydana çıkaramam.³⁸⁵

Burada sözü edilen ve Kuzguncuk'ta yaşayan Yahudi sarraf, daha önceleri seyyar satıcılık yapan biridir. Kendisine yardım edenlerin sayesinde de daha sonraları çok zengin bir sarraf olmuştur.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Kuzguncuk semtinin geçtiği diğer yer ise roman kahramanlarından Tüysüz Mehmet ile ilgilidir. Romanda Tüysüz Mehmet'ten "Kuzguncuk tarafında vaki bir bağ içinde bahçıvanlık eder Tüysüz Mehmet"³⁸⁶ şeklinde bahsedilir. Buna göre Kuzguncuk semtinde bağlar ve bu bağlarla ilgilenen bahçıvanlar bulunmaktadır.

³⁸⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 108.

³⁸⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 105

³⁸⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 27.

1.24. ORTAKÖY

Osmanlı İstanbul'undan günümüze kadar gelen ve başta Ortaköy Camii olmak üzere pek çok tarihi esere ev sahipliği yapan Ortaköy semti, Boğaziçi'nde yalılar ile ünlü bir semttir.³⁸⁷

Ortaköy semti, Ahmet Midhat Efendi'nin *Hüseyin Fellah*, *Çengi*, *Vah ve Dürdane Hanım* romanlarında geçen; fakat çok fazla yer almayan bir semttir. Bu romanlarda İstanbul'un fethedildiği zamanlarda Ortaköy'ün nasıl bir yer olduğu, Ortaköy'e uğrayan tramvay, Ortaköy yalıları ve Ortaköy İskelesi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Hüseyin Fellah romanında, İstanbul'un fethedildiği yıllarda Ortaköy'ün nasıl bir yer olduğu ile ilgili bilgi yer almaktadır. Ahmet Midhat Efendi *Hüseyin Fellah* romanında İstanbul'un fethedildiği dönemde Ortaköy'ün küçük bir köy olduğunu ve Galata'dan Ortaköy'e giderken Salıpazarı ve Fındıklı semtlerinin sınırları içerisinde yer alan güzel bir ormanın içinden geçmek gerektiğini şu cümlelerle anlatır:

Hayır efendim! Zaten İstanbul'un bir ormandan ibaret olduğunu görmek için kalübelâya kadar gitmek lâzım değildir ki, hatta Kumbaracı Yokuşu'nun bir lâtif dağ olduğunu görmek için o zamana kadar gidelim. Babalarımız İstanbul'u fethetmeğe geldikleri vakit şimdiki Beyoğlu dağının tepesine boylu boyuna ordu kurdular. Kantarlarca gülle atan muhasara topları Kulekapısı ve Kasımpaşa taraflarına tabya edilmiş olduklarından oradan İstanbul üzerine ateş ve mermi kusarlar. O zaman Ortaköy ayrıca bir köyceğiz olup Galata'dan oraya gitmek için Salıpazarı ve Fındıklı semtlerinde vaki gayet lâtif bir ormandan geçmek lâzım gelirdi. Hele şimdiki Hendek caddesini sorarsanız daha çok denilecek kadar da zaman yoktur ki caddenin sol tarafı hizasında vaki Galata kulesi burçlarından atılan oklar veyahut toplar, tüfenkler Beyoğlu'na doğru Kumbaracı Yokuşu'nu çalkarlar giderlerdi.³⁸⁸

Ortaköy semtinin geçtiği bir diğer roman *Çengi* romanıdır. Romanda Ortaköy'de bulunan yalılar ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Romanda geçen ve bir sandalcıya ait olan "Üsküdar'dan Anadolu Kavağı'na ve Ortaköy'den Rumeli Kavağı'na kadar yalıların ekserisinin pencerelerinde parmaklık olmadığına dikkat ettin mi?"³⁸⁹ cümlesi, Ortaköy sahillerinde denize sıfır yalılarının olduğuna işaret etmektedir. Bu yalılarının pencerelerinde ise parmaklıklar bulunmamaktadır. Bu durum da hırsızlık olaylarına davetiye çıkarmaktadır. Bahsi geçen sandalcı,

³⁸⁷Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 598

³⁸⁸Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 4

³⁸⁹Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 137

pencerelerin parmaklıklarının olmamasından istifade edip bu yalılarda hırsızlık yapma düşüncesindedir.

Vah romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Ortaköy semtinin geçtiği bir diğer romandır. Konu ile ilgili yer romanda şöyledir:

Azapkapısı'ndan gelecek olan tramvay geldi. Tophane tarafından vüruduna intizar olunan vagonlar dahi gelerek nihayet Behçet Beyin râkib olduğu tramvay dahi borusunu öttürerek yola revan oldu.

Biletçi kadınlar tarafına geldiği zaman hanımın nereye bilet alacağını görmek için Behçet Efendi çok gayret eyledi ise de görmeye muvaffak olamadı. Kendi kendisine dedi ki:

Tramvay Ortaköy'den ileriye gitmiyor ya ben biletimi Ortaköy'e alırım. Kadın nereye çıkarsa arkası sıra ben de çıkarım.³⁹⁰

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Behçet Efendi'nin bir kadını takip etmesinden bahsetmektedir. Behçet Efendi'nin takip ettiği kadın ve ardından da Behçet Efendi tramvaya binerler. Biletleri satan biletçi, kadınların olduğu yerde biletleri satarken Behçet Efendi de takip ettiği kadının nereye gideceğini bu vesile ile öğrenmeye çalışır; fakat bunu başaramaz. Bunun üzerine Behçet Efendi, son durak olan Ortaköy'e bilet almayı düşünür. Bu düşüncesine göre, takip ettiği kadın hangi semtte inerse kendisi de orada inecek ve takibe devam edecektir. Buna göre Azapkapı-Ortaköy arasında tramvay seferlerinin yapıldığı, tramvaya biletle binildiği ve tramvayın son durağının Ortaköy olduğu bilgileri, romanda geçen ve Ortaköy ile ilgili olan bilgilerdir.

Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım* romanında da Ortaköy İskelesi ve bu iskelenin yanında bulunan bir gazino vesilesi ile Ortaköy semtinden bahseder. Roman kahramanlarından Sandalcı Sohbet ve Acem Ali, Ortaköy İskelesi'nin hemen yanında bulunan gazinoda buluşurlar. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Ortaköy'de vapur iskelesinin yanındaki gazinoda Sandalcı Sohbet'le Acem Ali Bey birleştiler. İkisi dahi birer nargile alarak ve orta yerlerindeki iskemle üzerinde iki fincan kahveyle iki kadeh dahi su bulunarak hemen burun buruna denilebilecek bir vaziyette buldukları hâlde konuşmaktaydılar.³⁹¹

³⁹⁰Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 16

³⁹¹Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s.

Sandalcı Sohbet ve Acem Ali Ortaköy'deki gazinoda buluşup görüştükten sonra gazinodan beraber çıkarlar. Birlikte Ortaköy İskelesi'ne yanaşan vapura binip Köprü'ye ve oradan da Beyoğlu'na giderler. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Ortaköy gazinosunda söz burada bırakılarak akşam üzeri Ortaköy iskelesine uğrayan vapura binip ikisi birlikte Köprü'ye geldiler. Fakat bu akşam Galata'da eğlenmek için değil, belki Galata'ya geldikten sonra bir arabaya binerek Beyoğlu'na çıkmak için.³⁹²

Buna göre başka bir yerden kalkan vapurlar, Ortaköy İskelesi'ne uğrayarak buradan da Köprü'ye gitmektedir. Bunun yanında Ortaköy'de gazino olması, Ortaköy'de eğlence hayatının olduğuna işaret eden bir bilgidir.

1.25. SALACAK

İstanbul'un Üsküdar yakasında ve İstanbul'un sembollerinden olan Kızkulesi'nin tam karşısında bulunan semt, uzun yıllar "Abdi Paşa" adını taşıyan Salacak İskelesi'ne ev sahipliği yapmıştır.³⁹³

Salacak, Ahmet Midhat Efendi'nin *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* ve *Vah* romanlarında geçer. Bu romanlarda Salacak, sadece iskelesi vesilesi ile yer alır ve çok az geçer.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında roman kahramanlarından Nergis'in evden kaçmak için önce Salacak İskelesi'ne gitmesi ve iskeleden bir kayıkla ayrılmasını Ahmet Midhat Efendi şu şekilde anlatır:

"Kız nereye gidersen git diyorum. Öleceksin. Al sana biraz para da vereyim. Şuradan Salacak iskelesine inip bir kayığa bin nereye gidersen git. Seni kim kabul etmez? Herkes eder. Zira bu Arabın elinden sağ kalmazsın."

Hoca Kadın, Nergis'e birkaç kuruş vererek firar için zihnini epeyce kandırdı. Binaenaleyh hemen o gün Nergis dışarıya içeriye girip çıkarken bir eski ferace, bir kalın yaşmak yakalayıp harem tarafından sokağa açılan bir küçük kapıdan çıktı ve soluğunu Salacak iskelesinde aldı.³⁹⁴

³⁹² Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 105.

³⁹³ Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 656

³⁹⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 18

Vah romanında da roman kahramanlarından Ferdane ve Necati, Salacak İskelesi'nden bir kayık vasıtasıyla ayrılırlar.³⁹⁵

1.26. SALIPAZARI

Karaköy ile Tophane arasındaki yerleşim alanı olan Salıpazarı semti, 19. yüzyılda İstanbul'un ünlü kayık iskelelerinden birine ev sahipliği yapmıştır.³⁹⁶

Salıpazarı semti, Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Hüseyin Fellah* ve *Vah* romanlarında geçer. Bu romanlarda eskiden Salıpazarı'nda güzel bir ormanın bulunduğu, Salıpazarı Limanı'na, taş mektebe, Salıpazarı'ndaki deniz hamamlarına ve Salıpazarı'nda yaşayan kıt kanaat geçinen insanlara dair bilgiler bulunmaktadır.

Salıpazarı, Ahmet Midhat Efendi'nin en çok *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında geçer. Romanda, Râkım Efendi'nin ve ailesinin Salıpazarı semtindeki fakir ve mütevazı hayatı anlatılır. Râkım Efendi'nin babası, miras olarak sadece bir Arap cariye ve Ahmet Midhat Efendi'nin “Salıpazarı tarafında üç odalı bir çürük kümes”³⁹⁷ olarak tanımladığı bir ev bırakır. Râkım'ın annesi, evin geçimini temin etmek için “el dikişi diker, oya yapar, çevre, uçkur işler ve bunları Salıpazarı'nda Fedayi'ye sattırır.”³⁹⁸ Râkım büyüyüp beş yaşına basınca “Salıpazarı'ndaki Taş Mekteb'e verilir.”³⁹⁹ Devlet memuru olduğu zaman eline para geçince de “Salıpazarı'ndaki evceğizini müceddet suretiyle tamir eder, pek güzel ve tabiatça döşetip dayatır.”⁴⁰⁰ Tüm bunlar, Salıpazarı'nda yaşayan insanların maddî anlamda zengin olmayıp mütevazı bir hayat sürdürdüğünü göstermektedir.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Salıpazarı semti ile ilgili yer alan bir diğer bilgi Salıpazarı İskelesi hakkındadır. Râkım, Mister Ziklas'ın satın aldığı kayıkları Salıpazarı limanında muhafaza eder. Kayıklarla gezintiye çıkılan bazı

³⁹⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 124

³⁹⁶ Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 657

³⁹⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 11

³⁹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 11.

³⁹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 11.

⁴⁰⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 15.

Pazar günlerinde Râkım kayıkları Salıpazarı İskelesi'nden alır, Tophane İskelesi'ne götürür. Orada bekleyen Ziklas ailesi ile birlikte denize açılırlar.

Ahmet Midhat Efendi, bu durumu şu cümlelerle anlatır:

Râkım hakkında familyaca olan hürmet ve riayete munzam olan ziyade bir muhabbet iktizasınca Râkım bazı kere akşam taamı için dahi bunların hanesinde kalmağa başladı. Hele bir Pazar günü familyaca Kâğıthane'ye gidilmiş ve Râkım'ın sûret-i refakatinden cümlesi için memnuniyet hasıl olmuştu. Lâkin münasebet ve muhabbet yalnız bu derecede kalmadı. Mister Ziklas'ın sair her İngilizler gibi denize merakı olduğundan ve Râkım'dan dahi bu merak Ziklas'tan aşağı kalmadığından Ziklas'ın mubayaa ve tedarik eylediği iki çifte bir âlâ sandalı Salıpazarı limanına Râkım'ın muhafaza ve nezareti altına verdiler. Bazı Pazar günleri Râkım sandalı Tophane iskelesine celbederek İngilizlerle orada birleşip binerler, Kadıköy'üne, Adalar'a doğru çıkıp yelken kullanarak voltalar ederlerdi. Lâkin bu sandal seyahati başkaca tarife seza bir şey olmakla onun için dahi birkaç satırı diriğ etmeyelim.⁴⁰¹

Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah* romanında İstanbul'un fethedildiği yıllarda Salıpazarı'nda bir ormanın olduğunu söyler. Galata'dan Ortaköy'e gidebilmek için Salıpazarı'ndaki bu ormandan geçmek gerekmektedir. Ahmet Midhat Efendi bu durumu şu cümlelerle anlatır:

Hayır efendim! Zaten İstanbul'un bir ormandan ibaret olduğunu görmek için kalûbelâya kadar gitmek lâzım değildir ki, hatta Kumbaracı Yokuşu'nun bir lâtif dağ olduğunu görmek için o zamana kadar gidelim. Babalarımız İstanbul'u fethetmeğe geldikleri vakit şimdiki Beyoğlu dağının tepesine boylu boyuna ordu kurdular. Kantarlarca gülle atan muhasara topları Kulekapısı ve Kasımpaşa taraflarına tabya edilmiş olduklarından oradan İstanbul üzerine ateş ve mermi kusarlardı. O zaman Ortaköy ayrıca bir köyceğiz olup Galata'dan oraya gitmek için Salıpazarı ve Fındıklı semtlerinde vaki gayet lâtif bir ormandan geçmek lâzım gelirdi. Hele şimdiki Hendek caddesini sorarsanız daha çok denilecek kadar da zaman yoktur ki caddenin sol tarafı hizasında vaki Galata kulesi burçlarından atılan oklar veyahut toplar, tüfenkler Beyoğlu'na doğru Kumbaracı Yokuşu'nu çalkarlar giderlerdi.⁴⁰²

Salıpazarı semtinin geçtiği bir diğer roman da *Vah* romanıdır. Romanda Behçet Bey, takip ettiği kadının tramvaya bindiğini görür ve kendisi de kadının ardından tramvaya biner. “Yaz mevsimi olduğu için tramvay Salıpazarı'nda bulunan deniz hamamlarının önünde de yolcu indirip bindirir.”⁴⁰³ Bu da Salıpazarı'nda yaz aylarında insanların serinlemesi için havuzların bulunduğunu ve bu sebeple de tramvayın Salıpazarı'nda durak yaptığını göstermektedir.

⁴⁰¹ Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey*, 33.

⁴⁰² Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 4

⁴⁰³ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 16

1.27. SARIYER

Bizans döneminde küçük bir balıkçı köyü olan Sarıyer, özellikle 19. yüzyılda vapur işletmesinin burada devreye girmesinden sonra piknik alanları ve içme suları nedeniyle ün kazanmış ve insanların rağbet ettikleri bir yerleşim yeri olmuştur.⁴⁰⁴

Sarıyer, Ahmet Midhat Efendi'nin *Esrâr-ı Cinâyât* ve *Taaffüf* romanlarında geçer ve bu romanlarda sadece iki defa yer alır.

Esrâr-ı Cinâyât romanında roman kahramanlarından Mustafa, gazeteciye yazdığı mektubunda, kendisini kaybetmiş bir şekilde Rumeli Sahili'nden şafak vakti ayrılıp Sarıyer'e geldiğinde Güneş'in doğmuş olduğunu ve Sarıyer'den de Beyoğlu'na gittiğini anlatır.⁴⁰⁵

Taaffüf romanında da “Saniha Hanım ve annesi bir yaz tebdil-i âb u hava için Sarıyer'e gider.⁴⁰⁶ Buna göre Sarıyer insanların yaz aylarında gittiği sayfiye yerlerinden biridir.

1.28. SİRKECİ

Bizans ve Osmanlı Devleti dönemlerinden günümüze kadar İstanbul'da ticarî önemi olan ve limanıyla bilinen Sirkeci, Eminönü semtinin doğusunda yer alır.⁴⁰⁷ Sirkeci'nin Osmanlı Devleti döneminde Topkapı Sarayı ve Bâbüâlî'nin iskelesine ev sahipliği yapması da Sirkeci'nin önemini arttıran hususlardan biridir.⁴⁰⁸ 1890 yılında açılan Sirkeci Garı ise Sirkeci'nin sembolü olmuştur.⁴⁰⁹

Sirkeci, Ahmet Midhat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek*, *Eski Mektuplar* ve *Müşahadat* romanlarında geçer. Bu romanlarda Sirkeci İskelesi, Sirkeci İskelesi sokağı ve Sirkeci'deki tren garı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

⁴⁰⁴Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 669

⁴⁰⁵Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 174

⁴⁰⁶Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 37

⁴⁰⁷Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 695

⁴⁰⁸Yıldız Salman, “Sirkeci”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, s. 12

⁴⁰⁹Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 696

Yeryüzünde Bir Melek romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Sirkeci'nin en çok geçtiği romandır. Romanda Ahmet Midhat Efendi özellikle Sirkeci İskelesi, Sirkeci Caddesi ve Sirkeci İskelesi sokağı ile ilgili bilgiler verir.

Ahmet Midhat Efendi *Yeryüzünde Bir Melek* romanında 1840'lı yıllara ait bir olayı hikâye eder. Olay, Sirkeci İskelesi'ne yakın bir konağın önünde geçmektedir. Ahmet Midhat Efendi bunu “Bundan tahminen otuz beş sene kadar evvel bir kış gecesinde idi ki Sirkeci İskelesi tarafında garip bir hâl vukua geldi.”⁴¹⁰ cümlesiyle ifade eder. Romanda roman kahramanlarından Şefik adlı bir gencin, Sirkeci'de bir konakta yaşayan sevgilisi Raziye'yi görmek için Sirkeci'ye gitmesi anlatılır. Şefik ve konağın cumbasında bulunan Raziye, gizlice uzun uzun konuşurlar.

Yeryüzünde Bir Melek romanının başında Ahmet Midhat Efendi, Sirkeci ile ilgili şu bilgileri verir:

Harîk-i kebîrden sonra meydana gelip elhâletühâzihî bir baştan diğer başa doğru baktığımız zaman kulûbumuza ferah bahş eden vâsi caddeyi hatırınıza getirip de zihninizi bundan otuz beş sene evveline kadar irca eylediğimiz zaman dahi kendinizi bu Sirkeci İskelesi'nde bulursanız haber vereceğimiz vak'anın asla zevkine varamazsınız. (...) Binnisbe dar olan sokaklarından kat-ı nazar fakat Cağaloğlu'ndan doğru gelen yani şimdiki Babıâli Caddesinin selefi bulunan belli başlı caddesinde bile sağ taraftaki hanenin damından bir kiremit düşecek olsa, sol taraftaki hanenin cumbasını zedeleyeceğini size ihtar edersek mübalâğa etmemiş olduğumuz hâlde, Sirkeci İskelesi sokağının nasıl bir sokak olduğunu da tarif edebilmiş oluruz.⁴¹¹

Burada Ahmet Midhat Efendi Sirkeci Caddesi ve Sirkeci İskelesi sokağından bahsetmektedir. Buna göre romanın yazıldığı 1878-79'lu yıllarda Sirkeci Caddesi çok geniştir. Hatta bir başından diğer başına doğru bakıldığı zaman insanların kalplerine ferahlık vermektedir. Sirkeci Caddesi bu halini 1870 yılında meydana gelen büyük İstanbul yangınından sonra almıştır.⁴¹² Bu cadde şimdiki Babıâli Caddesi'nin selefidir. 1840'lı yıllarda 1870'li yıllardaki kadar geniş değildir. Ahmet Midhat Efendi 1840'lı yıllarda Sirkeci Caddesi'nin ne kadar

⁴¹⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 3

⁴¹¹ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, 3.

⁴¹² Harîk-i Kebîr hakkında detaylı bilgi için bk. Merve Cemile Keyvanoğlu, “1870 Büyük Beyoğlu Yangını”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 41, Bahar 2017, ss. 169-190; “İstanbul Yangınları”, <http://itfaiye.ibb.gov.tr/tr/istanbul-yanginlari.html> (04.03.2019)

dar olduğunu bir örnekle açıklar. Karşılıklı iki evden birinin damından düşen kiremidin, karşısındaki evin cumbasına doğru düşüp cumbaya zarar verecek kadar evlerin birbirine yakın olduğunu ifade eder. Bu durumun da mübalağa olmadığını söyler.

Sirkeci Caddesi'ni bu şekilde tarif eden Ahmet Midhat Efendi, daha sonra Sirkeci İskelesi sokağı ile ilgili bilgiler verir. Bu sokak da tıpkı Sirkeci Caddesi gibi çok dardır. Hatta bu sebeple neredeyse sokaktan gökyüzüne doğru bakıldığı zaman gökyüzü görünmemektedir. Evler, sokağın darlığı sebebiyle karşılıklı olarak birbirine çok yakın olduğu için gökyüzü manzarasını neredeyse kapatmaktadır. Bunun yanında sokağın darlığının ve evlerin birbirine bu denli yakınlığının sonucu olarak neredeyse sokağa rüzgâr girememektedir. Bu yüzden sokağa girebilen ufak bir rüzgâr esintisi, denizde çok şiddetli bir fırtınanın olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Bir derece izaha daha ihtiyaç görüyorsanız, şu lâkırdıyı derhatır ediniz «Sirkeci İskelesi'nde yaprak kımlıdanırsa deniz üzerinde bulunanlara Hak imdat eyleye» derlerdi. Bunu dahi pek de mübalâğaya haml etmeyiniz. Zira hemen hemen gök yüzü görülmeyen bir mahalleye rüzgâr dahi öyle kolay kolay giremeyeceğini kim olsa tahayyül edebilir.⁴¹³

Ahmet Midhat Efendi, Sirkeci Caddesi ve Sirkeci İskelesi sokağı ile ilgili bilgiler verdikten sonra, romanda hikâye ettiği olayların meydana geldiği yıl İstanbul'da ve Sirkeci'de yaşanan kışı şu şekilde anlatır:

Şu kadcılık izahatla Sirkeci İskelesi'ni tarif edebilişsek, şimdi biraz da o kış gecesinin nasıl bir kış gecesi olduğunu anlatalım: Bunu anlatmak için vakıta o sene karın kesretinden dolayı kırlarda karın doyuracak hiçbir şey bulamayan kurtların Beyoğlu'na kadar hücum eyledikleri ve Eyüp Körfezinin donduğu filân gibi haber vermeğe şayan pekçok şeyler varsa da mademki zihnimiz Sirkeci İskelesi'ndedir, yine oradan mübaadet etmeksizin kışı dahi Sirkeci İskelesi'nden muayene edelim. Zaten demincek haber verdiğimiz şöhretine nazaran Sirkeci İskelesi'nde öyle bir kış olursa Süleymaniye ve Beyoğlu ve Cihangir gibi tepe ve yüksek mahallerde bulunanlara Hak'tan imdat erişmesi için duada bulunmak lâzım gelir. Şu hâle göre bir de o gece Sirkeci İskelesi'nde rüzgârın şiddeti, her biri bacak kalınlığında olarak damlardan sarkan ve soğğun dahi şiddetine nazaran yapıstıkları yerlerden koparılabilmesi bayağı müteassir olan buzları söküp, hikmet-i tabiiyenin sukût-ı ecsâm kaidesince düşecekleri yerden beş on hatve kadar da öteye fırlatacak derecede olduğunu haber verirsek, İstanbul'da başka taraflarca damlar üzerinde kar değil

⁴¹³ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 3

kiremit dahi kalmadığını ve yalnız çürük çarık ebniyeden değil bayağı metaneti yerinde olan hanelerin dahi temelleri sökülme mertebesinde sarsıldığını vesaireyi kendiniz zihninizde bulabilirsiniz.⁴¹⁴

Yeryüzünde Bir Melek romanında anlatılan olayların geçtiği yıl İstanbul'da çok şiddetli bir kış yaşanmıştır. Hatta yağın karın çokluğundan dolayı kurtlar Eyüp'e kadar inmiş, Eyüp Körfezi'nde denizin donduğuna dair haberler halk arasında dolaşır olmuştur. Sirkeci'nin rüzgâr ve soğuk girmeyen İskele sokağında bile esen rüzgârlar, damlardan sarkan ve soğğun şiddetinden dolayı yapıştıkları yerden normal şartlarda sökülmesi çok zor olan ve boyları yarım metreye yakın buz kütlelerini yerlerinden söküp birkaç metre öteye savuracak kadar şiddetli esmiştir. Sirkeci'de rüzgârlar bu kadar şiddetli esince Süleymaniye, Beyoğlu ve Cihangir gibi İstanbul'un yüksek yerlerinde bulunan evlerin çatılarında aşırı şiddetli rüzgârlardan dolayı neredeyse hiç kiremit kalmadığını tahmin edebilmek zor değildir.

Bunun yanında *Yeryüzünde Bir Melek* romanında Raziye Hanım'ın eşi İskender Bey'in konağı Sirkeci'dedir.⁴¹⁵

Ahmet Midhat Efendi'nin Sirkeci ile ilgili bilgi verdiği bir diğer roman, *Eski Mektuplar* adlı romandır. Sirkeci, romanda Sirkeci İskelesi yönüyle geçer. Ahmet Midhat Efendi, Sirkeci İskelesi'nde arabacılar, hamallar ve kayıkçılardan oluşan gürültülü bir kalabalığı ve bunların müşteri kapma yarışını anlatır. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Kenan zannediyordu ki İstanbul'a, o şehri dilârâya giderse bir şey düşünmeye vakit bulamayacak. Hiç tahassür, teessür çekmeyecekti. Ne kadar yanılıyordu. Daha vapurdan kayığa binip bin havf ve halecân ile Sirkeci'ye çıktığı zaman manzara bûsbütün başkalaşmıştı. Nazar-ı iştîyâk ile nigerân olduğu çehreler ona pek soğuk, pek yabancı görünüyordu. Eşyasını alıp gideceği mahale götürmek üzere etrafını alan hamalların, arabacıların şemâtetinden, hele kayıkçıların müşteri almak için ettikleri vâveylâ-yı azimden âdeta alıklaşmış, ne yapacağını, nereye gideceğini şaşırılmıştı. Bir müddet akvât-ı yevmiyesini tedarik için canavarlar gibi birbirlerine saldıran bu heriflere hayretle temaşa etmişti. Artık duracak dermanı kalmamıştı. Seyahat yorgunluğunu inzimam eden bu şemâtet-i cân-hırâş onu perişan etmişti. Etrafını sarmış, gözlerini gözleri içine dikerek ufak bir işarete muntazır bulunmuş olan arabacılarından binnisbe daha sükûti olana "Civardaki güzel otellerden birine!" demişti. Asıl kıyamet o zaman kopmuştu. Zavallı çocuk bu gürültüden kurtulup da otele girdiği zaman rahat bir nefes almıştı.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, 3-4.

⁴¹⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, 55.

⁴¹⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 37

Burada Ahmet Midhat Efendi, memleketinden İstanbul'a eğitim için gelen roman kahramanı Kenan'ın İstanbul'a ilk geldiği günlerdeki izlenimlerini anlatır. Kenan, İstanbul'da yaşarsa hiç sıkıntı çekmeyeceğini ve üzülmeceğini zannetmektedir. İstanbul Kenan için bir hayaller şehridir. Kenan'a göre İstanbul'da sıkıntıya yer yoktur. Fakat Kenan vapurla İstanbul'a gelip bir kayık vasıtasıyla Sirkeci İskelesi'ne çıktığı zaman, İstanbul'un kendi kurduğu hayallerden çok farklı olduğunu görür. Kenan, vapur ile iskele arasında kayıkla giderken korku ve heyecanla karışık neyle karşılaşacağını merakla beklemektedir. Sirkeci İskelesi'ndeki manzara, Kenan'ın İstanbul ile ilgili kurduğu hayallerin yıkılmasına sebep olmuştur. İskelede bir sıcaklık ve samimiyet beklediği insanlar, kendisine çok soğuk, yabancı ve samimiyetsiz görünmüştür.

Ahmet Midhat Efendi, Sirkeci İskelesi'nde Kenan'ı çok rahatsız eden gürültülü bir kalabalığın olduğunu anlatır. Hamallar ve arabacılar, müşteri kapabilmek için adeta birbirleriyle birer canavar gibi yarışmaktadırlar. Bu yarışa kayıkçıların bağırıcıları eklenince de İskele'nin bu manzarası Kenan'ı şaşkına çevirmiştir. Kenan, o andaki şaşkınlıkla ne yapacağını ve nereye gideceğini dahi unutmamıştır. Kendisini rahatsız eden ve şaşkına çeviren bu manzarayı bir müddet hayretle izledikten sonra da ne kadar yorgun olduğunu fark edince hemen bir otele gitmek istemiştir. Kendisini meraklı bakışlar arasında takip eden arabacıların arasından diğerlerine göre daha sessiz olan birinin arabasına binerek, arabacıdan kendisini yakınlardaki güzel bir otele götürmesini istemiştir.

Müşahedat romanı da Ahmet Midhat Efendi'nin Sirkeci'den bahsettiği bir diğer romandır. Ahmet Midhat Efendi romanda "Sirkeci'den trene binip Ayastefanos'a gittiğini"⁴¹⁷ ifade eder. Bu da Sirkeci'deki tren garına işaret eden bir bilgidir.

1.29. SÜLEYMANIYE

İstanbul'un tarihî semtlerinden biri olan Süleymaniye, adını merkezinde camii bulunan ve medreseler, şifahane, hamam, çarşı, darüzziyafe gibi yapılardan

⁴¹⁷Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 369

oluşan Süleymaniye Külliyesi'nden alır.⁴¹⁸ Semt, 16. yüzyılın ortalarından itibaren Fatih semtinden sonra gelen “ulema semti” olarak anılmıştır. Şehrin önemli eğitim kurumlarına ev sahipliği yaparak kısa sürede İstanbul'un en önemli semtlerinden biri olmuştur.⁴¹⁹ Süleymaniye semtinde hem Bizans hem de Osmanlı Devleti dönemlerinden kalan pek çok tarihi eser mevcuttur.⁴²⁰

Süleymaniye semti, Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Hüseyin Fellah*, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş ve Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanlarında geçmektedir. Bu romanlarda Süleymaniye'de bekârların yaşamasının mümkün olmaması, Süleymaniye'de bekârların ihtiyaçlarını karşılayacak otel ve lokanta tarzı yerlerin bulunmadığı, burada yaşamak için Müslüman olmak gerektiği, Süleymaniye'de bulunan akıl hastanesi, Süleymaniye'nin yüksek bir yerleşim yeri oluşu, Süleymaniye'de bulunan medrese ve çıkmaz sokaklar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Çengi romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin Süleymaniye semtinden bahsettiği romanlardan biridir. Romanda İstanbul ve Süleymaniye'de bulunan çıkmaz sokakların çokluğu, diğer normal sokakların da labirent gibi karışık olduğu ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Ahmet Midhat Efendi konu ile ilgili şu ifadeleri kullanır:

Gide gide Süleymaniye tarafına teveccüh ederek, birçok sokaklara girdikten sonra, nihayet önlerine bir çıkmaz sokak çıktı. Malûm a! İstanbul'da çıkmaz sokak nevâirden değildir. Hatta çıkar sokaklar bile çıkar, ama ol kadar suûbetle çıkar ki, çıkardıkları adamın canını da çıkarmak derecesine getirir.⁴²¹

Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Süleymaniye semtinin geçtiği bir diğer romanı *Yeryüzünde Bir Melek* adlı romandır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, Süleymaniye'nin rakım olarak yüksek bir yerleşim yeri olduğu bilgisini verir. Bunun yanında deniz seviyesindeki semtlerde şiddetli geçen kış aylarının, rakım farkı sebebiyle yüksek kesimlerde ve dolayısıyla Süleymaniye'de çok daha çetin geçtiği ile ilgili “Sirkeci İskelesi'nde öyle bir kış olursa

⁴¹⁸Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 708; Ayrıca Süleymaniye Külliyesi'nin inşa süreci, yapısı, işlevi ve önemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Doğan Kuban, “Süleymaniye Külliyesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 862

⁴¹⁹Nuran Yıldırım, “Süleymaniye”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, s. 94

⁴²⁰Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 708

⁴²¹Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 17

Süleymaniye ve Beyoğlu ve Cihangir gibi tepe ve yüksek mahallerde bulunanlara Hak'tan imdat erişmesi için duada bulunmak lâzım gelir.”⁴²² ifadelerini kullanır.

Yeryüzünde Bir Melek romanında Süleymaniye semti ile ilgili diğer bilgi de şu şekildedir:

Etrafımıza birazcık göz gezdirirsek görebiliriz ki İstanbulumuz bekâr bir adamın yaşaması için kurulmuş bir memleket değildir. Şefik'in hikâyesi güzeran eylediği otuz beş sene mukaddemine değil a hatta bu gün dahi memleketimiz bekâr olarak yaşanacak bir yer değildir. Haydi bakalım, familyasız olunuz da Fatih'te, Süleymaniye'de filânda yaşayınız. Lokantanız, bakkal dükkânı, oteliniz dahi kahvehane olmaz mı?⁴²³

Burada Ahmet Midhat Efendi, İstanbul'da ve özellikle Süleymaniye, Fatih gibi semtlerde bekâr olarak yaşamanın mümkün olmadığını, muhakkak evli olmak gerektiğini ifade etmektedir. Bunun sebebi Süleymaniye, Fatih gibi semtlerde bekâr insanların yaşayabilecekleri ve ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri mekânların yok denecek kadar az olmasıdır. Bu semtlerde bekârların ihtiyaç duyduğu otel, pansiyon, lokanta gibi yerler neredeyse bulunmamaktadır.

Hüseyin Fellah romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin Süleymaniye semti ile ilgili bilgi verdiği romanlarından biridir. Ahmet Midhat Efendi romanda Süleymaniye semtinde bir akıl ve ruh sağlığı hastanesi bulunduğu bilgisini verir. Romanda konağı yanan ve her şeyini kaybeden Bekir Efendi, akıl sağlığını kaybederek Süleymaniye'deki akıl hastanesinde tedavi altına alınır. Konu ile ilgili romandaki yer şu şekildedir:

Ben konağın yandığını haber alınca şayet siz sorarsınız diye Bekir Efendi'nin şimdi nerede bulunduğunu kahve halkına sordum. "Süleymaniye'de" dediler. Süleymaniye'nin neresinde ve hangi konakta bulunduğunu sordum. "Tımarhanede" demesinler mi? Meğer bîçare adam çıldırması! Olanca mâmeleki yanıp elde bir habbesi kalmayınca maazallah-i teâlâ aklına dokunup avazı çıktığı kadar haykırarak çıldırırvermiş. Doğrusu ya buna pek acıdım!⁴²⁴

Süleymaniye semtinin geçtiği diğer bir roman *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, Süleymaniye semtinde yaşayabilmek için Müslüman olmak gerektiğini ifade etmektedir.

⁴²² Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 4

⁴²³ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, 162.

⁴²⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 251

Romanda, roman kahramanlarından olan ve aslen Ermeni olan Cangöz isimli bir kadın, Seydi adında olan ve ailesiyle birlikte Süleymaniye’de ikamet eden Galatalı bir gence aşık olur. Cangöz, aşık olduğu gence daha yakın olabilmek için Süleymaniye’ye taşınmak istemektedir; fakat Süleymaniye’de ikamet edebilmesi için önce Müslüman olması gerekmektedir. Çünkü “Süleymaniye’ye, Şehzadebaşı’na, Ayasofya’ya, Sultan Ahmet’e falana gelmek için mutlaka Müslüman olmak lâzım idi.”⁴²⁵ Bunun üzerine Cangöz Müslüman olur, Hatice ismini alır ve Süleymaniye’ye taşınır. Bu durum, o dönemde Süleymaniye’nin tamamen Müslüman bir muhit olduğuna işaret etmektedir.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanı da Ahmet Midhat Efendi’nin Süleymaniye hakkında bilgi verdiği romanlardan biridir. Ahmet Midhat Efendi romanda Süleymaniye’de bir medresenin olduğu ve burada eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü bilgisini verir. Roman kahramanlarından Râkım işe gitmeden önce sabah Süleymaniye’de medreseye giderek ders alır. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Râkım’ın cep harçlığına o kadar ihtiyacı yoktu. Sabahleyin Süleymaniye’ye medreseye gidip saat dörtte oradan çıktıktan sonra kaleme, bade, kalemde aldığı Fransızca dersini takviye ile beraber bu esnada bir kat daha ileriye gitmek için Galata’da bir hekime giderek akşam saat birde hanesine gelen ve bade’t-taam Kazancılar mahallesinden Beyoğlu’na çıkıp yine Hariciye Kalemî’nde refiki bulunan bir Ermeni’ye Türkçe okutmak ve bu hizmete mukabil onun birçok Fransızca kitaplarını karıştırmak ile vakit geçiren bir çocuğa paranın ne lüzumu kalır?⁴²⁶

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında Süleymaniye ile ilgili Süleymaniye’de bekârların yaşamasının mümkün olmaması, Süleymaniye’de bekârların ihtiyaçlarını karşılayacak otel ve lokanta tarzı yerlerin bulunmadığı, burada yaşamak için Müslüman olmak gerektiği, Süleymaniye’de bulunan akıl hastanesi, Süleymaniye’nin yüksek bir yerleşim yeri oluşu, Süleymaniye’de bulunan medrese ve çıkmaz sokaklar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

⁴²⁵Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 68

⁴²⁶Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 12

1.30. ŞİŞLİ

Şişli, Galata'nın yamacında bulunan ve Taksim'e komşu olan bir semttir. Semt 19. yüzyıl ile birlikte gelişmeye başlamış, Galata ve Beyoğlu'na yakınlığı sebebiyle de bu kültürün etkisinde kalmıştır.⁴²⁷

Yahya Kemal Beyatlı, Şişli'nin *Müslüman ruhundan ârî* olduğunu, burada *minarelerin, ezanların, ramazan ve kandil günlerinin eksikliğinin hissedildiğini* ifade ederek Şişli'nin Müslüman-Türk kimliğinden uzak olduğuna vurgu yapar.⁴²⁸

Şişli, Ahmet Midhat Efendi'nin *Eski Mektuplar* ve *Müşahedat* romanlarında geçer ve çok az yer tutar. Bu romanlarda Şişli'nin eğlence hayatına sahne oluşu ve Şişli'ye ulaşımın kolaylığı ile ilgili az sayıda bilgi bulunmaktadır.

Eski Mektuplar romanında Şişli ile ilgili yer şu şekildedir:

Kenan, İstanbul'u letafet cihetiyle tasavvurunun kat kat fevkinde bulmuştu. Yalnız küçükten beri ülfet, ünsiyet peyda eylediği hayât-ı asûdegî içinden birdenbire bir gulguleye, bir şemânete, bir kâr-zâr-ı azîme tesadüf edince canı sıkılmış, hayât-ı maişet noktainazarından İstanbul'u amaline mutabık bulmamıştı.

Mevsim, evâil-i Haziran olmak münasebetiyle Boğaziçi'nde, Kadıköyü'nde Şişli'de tiyatrolar, çalgılar başlamıştı. Kenan bu eğlencelere, mesirelere ne vasıta ile gidileceğini bulunduğu otel sahibinden istifsar etmiş; Boğaz'a, Kadıköyü'ne vapurla azimet ve avdet mecburî olup, hatta son vapura yetişilemediği surette orada kalmak lazım geleceğini, Şişli'ye ise herhangi saatte olursa olsun gidip gelmek mümkün bulunduğu cevabını almıştı.⁴²⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Kenan'ın okumak için İstanbul'a geldiği ilk günlerinden bahseder. Kenan, Sirkeci'de bir otelde kalmaktadır. İstanbul'u beklediğinden ve duyduklarından çok daha güzel bulmuştur. Fakat kendi memleketinde çok sakin ve sessiz bir hayat yaşamasına karşın İstanbul'un kalabalık, gürültülü ve zor yaşanan bir şehir olması Kenan'ın canını sıkmıştır.

Kenan, İstanbul'a yeni gelmiş olmanın ve okula giriş imtihanlarının vermiş olduğu sıkıntıyı üzerinden atmak için gezip eğlenmek ister. Haziran ayının ilk günleri ve dolayısıyla yaz mevsimi olduğu için Kadıköy, Şişli ve Boğaziçi çeşitli eğlencelere sahne olmaktadır. Buralardaki mesire yerleri, tiyatrolar ve çalgılı

⁴²⁷Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 745

⁴²⁸Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2014, s. 102

⁴²⁹Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 39- 40

eğlenceler, insanlar tarafından tercih edilmektedir. Kenan bu semtlere nasıl gidebileceğini kaldığı otelin sahibine sorar. Sirkeci'deki otelin sahibi Kadıköy'e ve Boğaza sadece vapurla gidilebileceğini ve son dönüş vapuruna yetişilemediği takdirde geceyi burada geçirmek gerektiğini söyler. Şişli için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Sirkeci'den Şişli'ye günün her saatinde gidip gelmek mümkündür.

Otel sahibinin sözleri üzerine Kenan uzak bir yere gitmeyi ve bilmediği bir yerde kalma ihtimalini göze alamaz. Şişli'ye gitmeye karar verir. Bunun için de Sirkeci'deki otelden Galata'ya geçer ve oradan da arabayla Şişli'ye gider. Fakat kalabalığı sevmediği için Şişli'de çok kalmaz. Kalabalık artmaya başlayınca eğlenmeye fırsat bulamadan tekrar otele döner. Bu yüzden de eğlence için para harcamamış olur. Ahmet Midhat Efendi bu olayı şu şekilde anlatır:

Otelciden aldığı malûmat üzerine Kenan öyle hiç bilmediği yerlerde kalabilmek ihtimali mevcut olan eğlencelerden sarfinazar ederek bir Pazar günü Şişli'ye gitmeyi kararlaştırdı. Galata'ya geçti. Bir arabaya binerek “Şişli'ye!” dedi. (...) Saat on bire varmazdan, yani orada kalabalığın, izdihamın, vakt-i miadını beklemezden evvel yine arabasına binerek otele avdet etmiş, hiç eğlenmeden bir liraya karîb ettiği masraf yanına kâr kalmıştı.⁴³⁰

Şişli'nin geçtiği bir diğer roman da Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahadat* romanıdır. Roman kahramanlarından Refet, beraberindeki hanımları “Hava müsait oldukça akşamları Şişli'ye, Feriköyü'ne, Taksim Bahçesi'ne”⁴³¹ gezmeye götürür. Burada da Şişli, romanda insanların gezme amacıyla gittiği yerlerden biri olarak geçmektedir.

1.31. TAHTAKALE

Eminönü'nün hemen üstündeki ticarî alanları, eski hanları, camileri, hamamları, çeşmeleri bünyesinde barındıran Tahtakale semti, neredeyse İstanbul'un yüzyıllara hükmeden tarihi boyunca tüm ekonomisinin ve ticaretinin merkezi konumundadır.⁴³²

⁴³⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, 40.

⁴³¹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 181

⁴³² Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 751

Tahtakale semti, Ahmet Midhat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek*, *Çengi* ve *Hüseyin Fellah* romanlarında geçmektedir. Fakat romanlarda semt ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır.

Yeryüzünde Bir Melek romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Şefik'in Tahtakale semtinde bir ev tuttuğundan bahseder. Şefik "öyle sefalet içinde yaşayabilecek adamlardan olmadığı için İstanbul'a avdet edip de sanatını da teşhir etmeğe başlayınca Tahtakale'de üç odalı güzel bir evcik tutup bir de Arap aşçı tedarik eylemiştir."⁴³³ Buna göre Tahtakale semti, çok sefil bir hayatın yaşandığı varoş bir semt değildir; fakat çok zengin bir yaşamın sürüldüğü bir yerleşim yeri de değildir.

Çengi romanında Ahmet Midhat Efendi "Bir gün, nasılsa Çelebi'nin yolu Tahtakale semtine uğramış ve tamam hamamın önünden geçerken hamamdan bir aşüftenin çıktığını görmüştü."⁴³⁴ cümlesiyle Tahtakale'de bulunan ve hanımlara da hizmet veren bir hamamın varlığına işaret etmiştir.

Hüseyin Fellah romanında ise Tahtakale ile ilgili yer şu şekildedir:

Size bir teklife geldim. Tahtakale'de Asmaaltı'nda ve semtimizin sair taraflarında Mısırlı, Şamlı filanlı birçok tüccarlar var. Çamaşırlarını ötede beride yıkıyorlar. Size kendi bedenimden ianeye kudretim yok ki edeyim. Elimden gelen iyilik hergün gidip çamaşır yıkatmak isteyenlerin çamaşırlarını toplayarak akşamdan sonra temizlerini alıp götürüp akçesini dahi tahsil eylemektir.⁴³⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, Tahtakale semtinde Mısırlı, Suriyeli Arap tüccarların yaşadığına ve iş yaptığına dair bilgi verir. Tüccarlar çamaşırlarını dışarda başka insanlara yıkatmaktadırlar.

1.32. TAKSİM

Semt, 18. yüzyıldan itibaren bütün Beyoğlu'na ve hatta Boğaziçi'nin de bazı bölgelerine dağıtılacak suyun taksiminin burada yapılması sebebiyle "Taksim" olarak isimlendirilmiştir.⁴³⁶

⁴³³ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 162

⁴³⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 15

⁴³⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 57

⁴³⁶ Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 754

1857 yılında kurulan Altıncı Daire-i Belediye'nin başlattığı imar hareketleriyle Pera halkının gezinti ve eğlence ihtiyaçlarının giderilmesi için planlanan parklardan biri de, “Taksim Bahçesi”, “Taksim Belediye Bahçesi”, günümüzde de “Gezi Parkı” olarak isimlendirilen parktır.⁴³⁷ Bu park, kurulduğu yıllarda yeşilliği bol, manzarası iyi ve insanların gezip eğlenebilecekleri bir mekân olmuştur.⁴³⁸

Taksim, Ahmet Midhat Efendi'nin *Bahtiyarlık*, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Karnaval*, *Müşahadat* ve *Yeryüzünde Bir Melek* romanlarında geçer. Semt, bu romanlarda Taksim Belediye Bahçesi, bu bahçede yapılan gezintiler ve semtte bulunan kırlar sebebiyle yer alır.

Bahtiyarlık romanında Ahmet Midhat Efendi, Taksim Belediye Bahçesi ile ilgili şu açıklamayı yapar:

Derhâl haberi verelim ki o zamanlar Taksim Bahçesi yeni küşat edilmiş olmak hasebiyle bütün Beyoğlu halkının müracaâtgâh-ı umûmîsi olup öyle şimdilerde olduğu gibi o güzelim bahçe dahilinde meydan yalnız tavus kuşlarına kalarak bunlar güya bahçenin hâline hayıf ediyorlarmış gibi acı acı avazeleriyle bekçilerin kulaklarını tırmalamıyorlardı. O tavuslara bedel Sadi'nin “Melâik sureti tavus gîbi!” diye vasfeylediği dilberler nazarrüba olmaktadır.⁴³⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi romanını kaleme aldığı 1884-85 yıllarıyla bundan on-on beş yıl öncesi 1870'li yıllar arasında bir kıyaslama yapmaktadır. Ahmet Midhat Efendi'nin *Bahtiyarlık* romanında hikâye ettiği olayların geçtiği ve Taksim Belediye Bahçesi'nin yeni açıldığı 1870'li yıllarda hemen hemen bütün Beyoğlu halkı Belediye Bahçesi'ne rağbet göstermektedir. Güzel hanımlar bu bahçede çokça görülmektedir. Fakat zamanla bu durum değişmiştir. Ahmet Midhat Efendi burada bir sitemde bulunur. Romanı kaleme aldığı yıllar olan 1884-85 yıllarında artık insanların Belediye Bahçesi'ne ilgi göstermediklerinden, Bahçe'nin yalnızca Bahçe'de bulunan tavus kuşlarına ve Bahçe'yi koruyan bekçilere kalmasından yakınmaktadır. Hatta Ahmet Midhat Efendi tavus kuşlarının çıkardıkları seslerle bekçilerin kulaklarını tırmalıyor oluşlarını, artık bahçenin insanlar tarafından ilgi görmemesine bağlamaktadır. Tavus kuşları bile

⁴³⁷Seza Durudoğan, “Taksim Bahçesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, s. 196

⁴³⁸Cemalettin Saraçoğlu, “Yani ve Nikoli Lokantaları”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 10

⁴³⁹Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 52

bu durumdan acıyla şikâyet etmektedir. Bunun yanında *Bahtiyarlık* romanında Madam Terniye ve manevi kızı Matmazel Nusret Hanım Taksim Belediye Bahçesi'nde buluşurlar.⁴⁴⁰

Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Taksim semtinin geçtiği bir diğer romanı da *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanıdır. *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında İngiliz Ziklas ailesinin büyük kızı Can, sıkıntılı bir ruh halinden dolayı hasta olunca ailesi tarafından ferahlaması için Taksim'in alt taraflarında bulunan kırlara götürülür; fakat bir süre sonra bu kır gezileri de Can'ın iç sıkıntısını hafifletmeye yetmez. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Lâkin ne fayda ki, bîçare büyük kız yani Can bir hastalığa müptelâ oldu. Bu hastalık nedir kimse bilmez. Ortada hastalığın vücudu yok ki! Başlangıcı azim bir iç sıkıntısı oldu. Kızcağız bir yerde oturamaz. O kadar sevdiği ve elinden düşürmediği Türkçe kitaplar dahi artık kendisini eğlendiremeye başladı. Peder ve validesi bu hâle ziyadesiyle merak ederek hekimlerin dahi tensibiyle her gün kızcağız arabaya bindirip Taksim'den aşağı kırlara kadar götürür, dolaştırır, eğlendirirdi. Ancak kız bununla dahi eğlenemez oldu. Babası "Haydi kızım işte arabamız hazır. Biraz gezmeğe gidelim" dediği zaman kız âdeta füturla muvafakat gösterip pederi "Ey! Bu gün de nereye gidelim?" dedikçe kız "Siz neresini isterseniz oraya gidelim. Benim için her yer birdir" der ve babası kızı kıra değil a, cennete götürse eğlendiremediğini görürdü.⁴⁴¹

Karnaval romanında Resmi ve Zekai bir Pazar günü Belediye Bahçesi'nde gezintiye çıkarlar.⁴⁴² *Müşahedat* romanında roman kahramanlarından Refet, beraberindeki hanımları "Hava müsait oldukça akşamları Şişli'ye, Feriköyü'ne, Taksim Bahçesi'ne"⁴⁴³ gezmeye götürür. *Yeryüzünde Bir Melek* romanında da İsmail ile Şefik, bir akşam gezintisi yapmak için Taksim Bahçesi'ne doğru birlikte yürürler.⁴⁴⁴ Tüm bunlar Taksim Bahçesi'nin insanlar tarafından gezilip eğlenmek ve vakit geçirmek için tercih edildiğini göstermektedir.

⁴⁴⁰Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 52.

⁴⁴¹Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 115

⁴⁴²Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 36

⁴⁴³Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 181

⁴⁴⁴Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 162

1.33. TARABYA

Bizans döneminden beri yeşilliği ve ormanlarıyla bilinen Tarabya, 19. yüzyıldan itibaren otelleri ve yalılarıyla da ün kazanmıştır.⁴⁴⁵

Tarabya, Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahedat* ve *Taaffüf* romanlarında geçer. Bu romanlarda Tarabya'nın bir sayfiye yeri olması ve Tarabya'da bir vapur iskelesi olduğu bilgileri bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında vapurdaki iki kadının hangi iskeleden bindiğini tahmin ederken “Biz vapura Beykoz'dan binmiş idik. Bu kadınları da yan kamarasına girdiğimizde orada bulmuş idik. Demek oluyor ki Tarabya yahut Büyükdere'den binmişler.”⁴⁴⁶ ifadelerini kullanır. Bu da Tarabya'da vapur iskelesi olduğunu gösteren bir bilgidir.

Müşahedat romanında Tarabya semti ile ilgili verilen diğer bilgi, Tarabya semtinin bir sayfiye yeri olduğu bilgisidir. Tarabya, İstanbul'da insanların yaz aylarını geçirmek için tercih ettiği yazlık mekânlardan birisidir. Romanda Fransız bir bayan öğretmen, öğrencilerinin ailelerinin yaz aylarında sayfiye olarak gittiği yerlerde kendisi de bir yer kiralayıp buralarda kalır. Fransız mürebbiyenin bu şekilde bazen yaz aylarında sayfiye yeri olarak gittiği yerlerden biri de Tarabya'dır. Ahmet Midhat Efendi, bu durumu *Müşahedat* romanında şu cümlelerle anlatır:

Madam C.... pek çok senelerden beri İstanbul'da ikâmet eder bir muteber muallime idi. Hatta yaz mevsimleri hulus eyledikte şakirdlerinin familyalarından çoğu Büyükdere ve Tarabya taraflarında ise, oralarda, yok Büyük adada ise, orada bir hane tutup kendisi de sayfiyeye çıkar.⁴⁴⁷

Tarabya'nın geçtiği diğer roman olan *Taaffüf* romanında da Tarabya'nın bir sayfiye yeri olduğu bilgisi yer almaktadır. Bunun yanında Tarabya'yı sayfiye yeri olarak tercih eden aileler genellikle zengin ecnebi ailelerdir. Konu ile ilgili romandaki yer şu şekildedir:

Bir yaz tebdil-i âb u hava için Sarıyer'e gitmişlerdi. Ecnebi muteber familyalarından münasebet peyda eylemiş oldukları bazı familyalar dahi Tarabya ve Büyükdere

⁴⁴⁵ Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s.

⁴⁴⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 14

⁴⁴⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 120.

sayfilerine çıkmış oldukları cihetle sair zamanlardan ziyade sıkça görüşmekte idiler.⁴⁴⁸

1.34. TOPHANE

Tophane semti, ismini fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet'in burada bir top dökümhanesi (Tophane-i Âmire) yaptırmış olmasından alır.⁴⁴⁹ Semt, Galata ile Fındıklı arasında bulunan ve Boğaziçi'nin başlangıç noktası sayılabilecek bir yerleşim yeridir.⁴⁵⁰

1894 yılında Galata rıhtımı yapılanaya kadar Beyoğlu'na iniş ve çıkışlar için kullanılan Tophane İskelesi, bölge ulaşımı için uzun süre büyük önem arz etmiştir.⁴⁵¹

Bunun yanında Tophane semti, Osmanlı hanedanı için de önemli bir konum elde etmiştir. Hükümdarlar Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar Cuma selamlığı için Tophane Camii'ne gelmişlerdir. 1856'da Dolmabahçe Sarayı'nın bitmesiyle birlikte Tophane Camii daha da rağbet kazanmıştır.⁴⁵²

Ahmet Midhat Efendi'nin de doğum yeri olan Tophane semti, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında çokça geçmektedir. Ahmet Midhat Efendi *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, *Vah*, *Hüseyin Fellah*, *Dürdane Hanım* ve *Esrâr-ı Cinâyât* romanlarında Tophane semtine ait bilgiler vermektedir.

Tophane, Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında en çok *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında geçmektedir. Romanda Tophane'de yaşanan alafranga hayat, Tophane'de yapılan esir ticareti, Tophane İskelesi ve Tophane semtinin yüksekliği ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında roman kahramanlarından Felâton Bey'in babası Mustafa Merakî Efendi, Tophane'de ikamet eden ve burada

⁴⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 37

⁴⁴⁹ Mehmet Halit Bayrı, *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*, İstanbul: Hayat Yayınları, 1951, s. 62

⁴⁵⁰ Çelik Gülersoy, "Tophane", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, s. 274

⁴⁵¹ Gülersoy, "Tophane", 275.

⁴⁵² Gülersoy, "Tophane", 275.

kavaslık (hizmetli, koruma görevlisi) yapan biridir.⁴⁵³ Ahmet Midhat Efendi, Mustafa Merakî Efendi ile ilgili şunları ifade eder:

Bizim Mustafa Merakî Efendi alafranga meşrep bir adamdı. Hem de hangi alafranga meşreplerden biliyor musunuz? Hani ya bundan on beş yirmi sene evvel İstanbul'da alafranga meşrepler yok muydu? İşte onlardan. Hâl ve vakti pek yolunda hem de ziyadece yolunda olduğundan kendisi zaten Üsküdarlı olduğu ve orada güzel konağı, bağı bahçesi dahi bulunduğu hâlde mücerret alafranga yani rahat yaşamak için cümlesini ucuza pahalıya bakmayarak satıp gelmiş Tophane'nin Beyoğlu'na civar bir mahallesinde müceddeden güzel bir hane inşa ettirip sakin olmuştu. Alafrangaya olan merakın derecesini şundan anlayınız ki, yaptırdığı hane mutlaka alafranga olmak için kâgir olarak yaptırılmıştı. Şimdi böyle bir semtte böyle bir hanede bu kadar alafranga olan bir adam artık hanesine arap çorap doldurur mu? Bahusus ki, aralıkta bir alafranga dostları dahi gelmekte olduğundan bunlar meyanında hizmet etmek için Rum ve Ermeni hizmetçilere ihtiyacı derkârdır.⁴⁵⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, Mustafa Merakî Efendi'nin Üsküdar'dan Tophane'ye taşınma sebebini ve Tophane'deki alafranga hayatını anlatmaktadır. Mustafa Merakî Efendi aslen Üsküdarlıdır. Üsküdar'da yaşarken maddî durumu çok iyidir. Üsküdar'da iyi birer konağı, bağı ve bahçesi bulunmaktadır. Fakat Mustafa Merakî Efendi alafranga özentisi olan bir adamdır. Sırf bu alafranga özentisi yüzünden Üsküdar'daki tüm malını mülkünü ucuza pahalıya bakmayarak satmış ve Tophane'ye yerleşmiştir. Tophane'de kendisine alafrangalığın göstergesi olan kâgir bir ev yaptırmış ve burada yaşamaya başlamıştır. Mustafa Merakî Efendi alafrangalığını göstermek için sadece kâgir bir ev inşa ettirmekle kalmamış, evindeki çalışanları da alafranga usullere göre seçmiştir. Bunun için evine gelen alafranga dostlarına hizmet etmek üzere evinde Rum ve Ermeni hizmetçiler çalıştırmaktadır.

Buna göre Tophane semti Batı kültürüne yakın alafranga bir hayatın yaşandığı semtlerden birdir. Dönemin kâgir yapıları alafrangalığın sembollerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tophane semti de bu yapıların yükseldiği bir yerleşim yeridir. Alafranga kâgir binalarda hizmet eden çalışanlar da alafranga hayatın gereği olarak genellikle Rumlar ve Ermenilerden seçilmektedir.

Tophane semtindeki esir ticareti, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında Tophane ile ilgili verilen bilgilerden biridir. Râkım, satın aldığı cariye için ücretini

⁴⁵³Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 11

⁴⁵⁴Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 4.

ödemek için Tophane’de ve Karabaş’ta esirci kahvelerine giderek cariye’nin eski sahibini arar.⁴⁵⁵

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Tophane’nin rakımı ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Tophane, yerleşim yeri olarak Beyoğlu’nun alt taraflarında kalmaktadır ve Beyoğlu rakım bakımından Tophane’den daha yüksek bir konumdadır. Bu yüzden “Tophane’den Beyoğlu’na çıkılır.” *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında da Râkım, Tophane’den Beyoğlu’na çıkmak için Kumbaracı yokuşundan ve Karabaş’tan geçer.⁴⁵⁶

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Tophane ile ilgili bilgilerden biri de Tophane İskelesi hakkındadır. Romanın başkahramanlarından Râkım, İngiliz Ziklas ailesi tarafından satın alınan ve kendisine emanet edilen sandalı Salıpzarı limanında muhafaza eder. Bazı Pazar günleri Râkım Efendi kayığı Salıpzarı’ndan Tophane İskelesi’ne getirir. Orada İngiliz Ziklas ailesiyle buluşurlar ve sandalla Kadıköy, Adalar tarafında yelken açarlar. Ahmet Midhat Efendi bu durumu şu cümlelerle anlatır:

Râkım hakkında familyaca olan hürmet ve riayete munzam olan ziyade bir muhabbet iktizasınca Râkım bazı kere akşam taamı için dahi bunların hanesinde kalmağa başladı. Hele bir Pazar günü familyaca Kâğıthane’ye gidilmiş ve Râkım’ın sûret-i refakatinden cümlesi için memnuniyet hasıl olmuştu. Lâkin münasebet ve muhabbet yalnız bu derecede kalmadı. Mister Ziklas’ın sair her İngilizler gibi denize merakı olduğundan ve Râkım’dan dahi bu merak Ziklas’tan aşağı kalmadığından Ziklas’ın mubayaa ve tedarik eylediği iki çifte bir âlâ sandalı Salıpzarı limanına Râkım’ın muhafaza ve nezareti altına verdiler. Bazı Pazar günleri Râkım sandalı Tophane iskelesine celbederek İngilizlerle orada birleşip binerler, Kadıköy’üne, Adalar’a doğru çıkıp yelken kullanarak voltalar ederlerdi. Lâkin bu sandal seyahati başkaca tarife seza bir şey olmakla onun için dahi birkaç satırı diriğ etmeyelim.⁴⁵⁷

Ahmet Midhat Efendi’nin Tophane’den bahsettiği diğer bir romanı *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş* adlı romanıdır. Romanda Tophane İskelesi, Tophane’de yapılan esir ticareti, Tophane’de yaşayan Çerkezler ve Tophane’deki kabadayılar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş romanında Ahmet Midhat Efendi, Mesut Ağa’nın cariye Nergis’i zorla alıkoyarak Tophane İskelesi’nden kayıkla kaçırmasını şu şekilde anlatır:

⁴⁵⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 18.

⁴⁵⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 15.

⁴⁵⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 33.

Tophane iskelesinden hareketlerinden beri ağzından harf-i vâhid çıkmayan bîçare kızcağız yalnız Mesut Ağa kolundan tuttuğu zaman "Aman ayaklarını öpeyim canıma kıyma" sözü sadır olup Mesut Ağa dahi "Sana kıymak bana kıymak, sana kıymamak yine bana kıymak demektir yürü bakalım!" hitâb-ı bâ-itâbıyla kızı Kulaksız Mehmet'in gözünden kayboluncaya kadar götürdü.⁴⁵⁸

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Tophane ile ilgili verilen diğer bilgi, Tophane'de yapılan esir ticareti ile ilgilidir. Romanda Mesut Ağa, roman kahramanlarından Nergis'i Tophane'den cariye olarak satın alır.⁴⁵⁹

Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında Tophane'de kabadayılardan olduğu bilgisini vermektedir. Bu kabadayılar meyhane âlemleri yapmakta ve âlemlerden sonra çorbacıya gitmektedirler. Kabadayılar çorbacının ardından da hamama uğramaktadırlar. Ahmet Midhat Efendi konu ile ilgili şunları söyler:

Kânunısani içinde bir kış gecesi sabaha iki saat kala Galata'da Şeftali sokağında Pavli'nin meyhanesi açılıp Tophane dayılarından beş on kişi mahmurluk bozmaya gelmişlerdi. Çünkü o zamanlar odalarda geceleri sohbetler olup sabaha karşı dahi mahmurluk bozmak için Pavli'nin meyhanesine gidilmek ve meyhaneden çıktıktan sonra Kapı içindeki işkembe çorbacısından çorba içip badehu civarda kain Yamalı hamama gidilmek dayıların mutadı olmuştu.⁴⁶⁰

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Tophane ile ilgili bilgilerden biri de Tophane'deki Çerkezler hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi, "Tophane'de Karabaş'ta Çerkezler çok."⁴⁶¹ cümlesiyle buralarda Çerkezlerin çoklukla yaşadığını ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Tophane hakkına bilgi verdiği romanlarından biri de *Vah* adlı romanıdır. Romanda Tophane'de bir tramvay durağı olduğundan bahsedilmektedir. Romanda geçen konu ile ilgili yer şu şekildedir:

Azapkapısı'ndan gelecek olan tramvay geldi. Tophane tarafından vüruduna intizar olunan vagonlar dahi gelerek nihayet Behçet Beyin râkib olduğu tramvay dahi borusunu öttürerek yola revan oldu.

Biletçi, kadınlar tarafına geldiği zaman hanımın nereye bilet alacağını görmek için Behçet Efendi çok gayret eyledi ise de görmeye muvaffak olamadı. Kendi kendisine dedi ki:

⁴⁵⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 11

⁴⁵⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 22.

⁴⁶⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 51.

⁴⁶¹ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 92.

Tramvay Ortaköy'den ileriye gitmiyor ya ben biletimi Ortaköy'e alırım. Kadın nereye çıkarsa arkası sıra ben de çıkarım.

Tophane'ye geldiler. Uzun boylu hanım çıkmadı.⁴⁶²

Tophane semtinin geçtiği bir diğer roman Ahmet Midhat Efendi'nin *Hüseyin Fellah* adlı romanıdır. Romanda Tophane, iskelesi yönüyle geçmektedir. Şehlevend ve annesi fakirliklerinden ve hayatın zorluklarından dolayı kendilerini denize atıp intihar etmek için Tophane İskelesi'ne giderler; fakat gece denizin karanlığından ürküp intihardan vazgeçerler.⁴⁶³

Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım* romanında Tophane semtinden Tophane'de bulunan Kılıç Ali Paşa Camii vesilesiyle bahseder. Roman kahramanlarından Sandalcı Sohbet, bir Cuma günü Kılıç Ali Paşa Camii'ne giderek namaz kılar ve caminin manevi atmosferinden derinden etkilenerek gözyaşı döküp uzun uzun dua eder. Ahmet Midhat Efendi, Sandalcı Sohbet'in Cuma günü Kılıç Ali Paşa Camii'ne gitmesini şu şekilde kaydeder:

Bugün Cuma olmak hasebiyle "Bari bir Cuma namazı kılayım." diye Kılıç Ali Paşa câmi-i şerîfine gittim. Câmi-i şerîfin ruhaniyeti ve namazın kudsiyeti bana o kadar tesir eyledi ki halk camiden çıktıkları hâlde ben çıkmadım. Bir direğin altına oturup boynumu bükerek tatlı tatlı bir ağlayışla hâlîme ağladım. Tâ ikindi vakti oldu. Çıktım bir abdest tazeleyip ikindiye dahi kılarak buraya geldim.⁴⁶⁴

Esrâr-ı Cinâyât romanı da Tophane semtinin geçtiği bir diğer romandır. Romanda Ahmet Midhat Efendi Tophane'de bazı fabrikaların bulunduğu bahseder; fakat bu fabrikaların ne ürettiklerine dair bir bilgi vermez. Konu ile ilgili yer romanda şu şekilde geçer:

Vardı ya! bir gün Tophane fabrikalarını gezmeye gidecektim. Bir dost vasıtasıyla ruhsat alabildiğimden, bu ruhsattan istifade için o günkü fırsatı kaybetmek benim için muhal idi.

Hâlbuki Peri "Hatırım için bugün bir yere gitmeyiniz." demesin mi?

Yalnız hatırı için gitmemek olur mu? Başka bir sebebi varsa onu da söylemesini teklif eyledim. Meğer o gün endamına göre prova edilecek iki kat elbisesi gelecekti de, benim dahi mutlaka hazır bulunarak rey vermeliğimi istiyormuş.

Böyle manasız bir şey için Tophane fabrikalarını gezmek gibi bence pek mühim olan bir arzudan vazgeçer miyim?⁴⁶⁵

⁴⁶² Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 16

⁴⁶³ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 11

⁴⁶⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 131

⁴⁶⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 135

Burada Ahmet Midhat Efendi, Kalpazan Mustafa'nın Tophane fabrikalarını gezmek istemesinden bahseder. Kalpazan Mustafa bu fabrikaları gezmek için bir dostundan yardım istemiştir. Bu izni alınca da gününü fabrikaları gezmek üzere planlamıştır. Peri de o gün kendisi için yaptıracağı elbiselerin provalarında Kalpazan Mustafa'nın da bulunmasını istemektedir. Fakat Kalpazan Mustafa Peri'nin bu teklifini kıymetsiz bulur. Böyle bir iş için Tophane'deki fabrikaları gezme planını iptal etmez.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Tophane semtiyle ilgili Tophane'de yaşanan alafranga hayat, Tophane semtinde yapılan esir ticareti, Tophane'de yaşayan Çerkezler, Tophane'ye ulaşım, Tophane İskelesi, Tophane Postanesi, Tophane kabadayıları konularında bilgiler bulunmaktadır.

1.35. ÜSKÜDAR

Üsküdar, Osmanlı Devleti döneminde dört idarî merkeze ayrılarak yönetilen İstanbul'un Anadolu yakasındaki idare ve yerleşim birimidir.⁴⁶⁶

Milattan altı yüzyıl öncesine kadar uzanan uzun tarihi geçmişiyle Üsküdar⁴⁶⁷, asıl önemini fetihten sonra kazanmış ve bu tarihten sonra gelişim göstermiştir.⁴⁶⁸ İstanbul'un fethinden sonra Sultan II. Mehmet, Üsküdar'a Anadolu'dan getirilen Türkleri yerleştirmiştir.⁴⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin Üsküdar'a sahip olmasından bu yana Üsküdar, Müslüman-Türk kimliği ile öne çıkan yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Üsküdar, Fetihden sonraki dönemlerde “Belde-i Tayyibe”, “Medine-i Üsküdar” gibi sıfatlarla anılmıştır.⁴⁷⁰

Üsküdar, Türk şiirinde çokça adı geçen bir semttir. Üsküdar'ı şiirlerine taşıyan şairlerden biri Yahya Kemal Beyatlı'dır. Beyatlı özellikle “Üsküdar

⁴⁶⁶Sennur Sezer, Adnan Özyalçınar, *Bir Zamanların İstanbul'u*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2005, s. 24.

⁴⁶⁷N. Ahmet Banoğlu, *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, İstanbul: Selis Yayınları, 2014, s. 65

⁴⁶⁸Mehmet Halit Bayrı, *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*, İstanbul: Hayat Yayınları, 1951, s. 63

⁴⁶⁹Deniz Mazlum, “Üsküdar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, s. 344

⁴⁷⁰Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010, s. 810

Vasfında Gazel”⁴⁷¹, “İstanbul’un Fethini Gören Üsküdar”⁴⁷², “Üsküdar’ın Dost Işıkları”⁴⁷³ şiirlerinde olmak üzere pek çok şiirinde Üsküdar’ı metheder.

Yahya Kemal, *Aziz İstanbul* adlı eserinde de Üsküdar ile ilgili şunları söylemektedir:

Sakin sokakların, ruha şifa veren cami avlularının, bilhassa Karacaahmet’in tesiriyle olacak ki, Üsküdar birçok zâirlerine, bilhassa manzaradan anlayan ecnebilere uhrevî bir şehir gibi görünür. Üsküdar’ın bu şiârı çok bariz bir farikası olmakla beraber onu yalnız bir uhrevî şehir zannetmek hata olur. Üsküdar’da birbiri üstünde ve birbirine zıt olan üç dört fârîka vardır. Mesela birbirine zıt olan iki fârîkayı karşılaştırınız: Uhrevî Üsküdar’ın yine içinde, onunla et ve deri gibi birbirine yapışık, lâkin o uhrevîyetin tam zıddı, ta sahilde başlayarak, tepe tepe yükselerek, ta Büyük Çamlıca ve Küçük Çamlıca’ya kadar çıkan bir zevk ve şevk Üsküdar’ı vardı. Bu Üsküdar, eski musikinin neşvesi içinde leziz bir ömür sürüyordu.⁴⁷⁴

Üsküdar, Ahmet Midhat Efendi’nin *Vah, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş, Hüseyin Fellah, Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Jön Türk, Çengi ve Bahtiyarlık* romanlarında geçer.

Ahmet Midhat Efendi’nin romanları arasında Üsküdar, en çok *Vah* romanında geçmektedir. Romanda Üsküdar’dan iskele, konaklama imkânları ve mahkeme vesilesi ile bahsedilmektedir.

Vah romanında Ahmet Midhat Efendi, Şirket-i Hayriyye vapurları ve Üsküdar İskelesi ile ilgili şunları söylemektedir:

Şirket-i Hayriyyenin Büyük Dere’den kalkarak Anadolu kenarı ile Köprü’ye gelen vapurları bazı kere Üsküdar’a dahi uğrarlar.

Bin iki yüz doksan şu kadar senesinin yaz mevsiminde bir pazar günü idi ki Anadolu vapuru yine Üsküdar’a uğruyordu.

Vapurlara binen yolcular her zaman menzil-i maksûdlarına bir an evvel varmak arzusunda bulduklarından Anadolu yakası vapurları ne vakit Üsküdar’a dahi uğrayacak olurlarsa kaybolacak bir dakikalık zamandan dolayı yolcular alelumum müteessir olurlar.⁴⁷⁵

Buna göre Büyük Dere’den kalkıp Anadolu yakası kıyılarını takip ederek Köprü’ye giden Şirket-i Hayriyye vapurları bazen Üsküdar İskelesi’nde durmakta ve yolcu almaktadır. Fakat vapurun Üsküdar’da durması pek çok yolcu tarafından zaman kaybı olarak görülmekte ve yolcularda kısa süreli de olsa huzursuzluğa

⁴⁷¹Hasan Akay, *Fatih’ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1997, s. 244

⁴⁷²Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, 246.

⁴⁷³Akay, *Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*, 247.

⁴⁷⁴Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2014, s. 60

⁴⁷⁵Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 6

sebeup olmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bir yaz günü vapurun Üsküdar İskelesi'nde durması sonucunda vapurda seyahat eden iki yolcu arkadaştan birinin bu durumdan hoşnut olmayıp diğzerinin bu durumu normal karşılamasını hikâye etmektedir. İki arkadaş Necati ve Behçet vapurda iken Üsküdar'da çok güzel bir hanım vapura biner. Bunun üzerine Behçet ve Necati arasında şöyle bir konuşma geçer:

Behçet dedi ki:

-Vapurun Üsküdar'a yanaşmasını bir musibet olmak üzere telâkki eyledik ama musibet değil ayn-ı saâdetmiş.

Necati-Neden?

-Ya vapur Üsküdar'a yanaşmayaydı bu mahbûbe-i dil-ârâyı nereden görürdük?⁴⁷⁶

Ahmet Midhat Efendi'nin Üsküdar ile ilgili *Vah* romanında verdiği bilgilerden biri de Üsküdar İskelesi'nde vapurların yanısıra kayıkların da kullanılıyor olmasıdır. Romanda Behçet Bey, zaman zaman Boğaziçi'ndeki evine gitmek için Üsküdar İskelesi'nden bir kayık tutar ve evine gider.⁴⁷⁷ Despino, vapur ile Kuzguncuk İskelesi'ne çıkar ve oradan da kayıkla Üsküdar İskelesi'ne geçer.⁴⁷⁸

Üsküdar İskelesi'nde belli bir saatten sonra kayıklar ve vapurlar çalışmamakta, Üsküdar'da deniz ulaşımı imkânı olmamaktadır. *Vah* romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Behçet Bey'in bir akşam vakti geç kaldığı için Üsküdar İskelesi'nde deniz aracı bulamaması ile ilgili şunları söyler:

Ömründe hemen ilk mühendisliği olmak üzere icra eylediği şu ameliyat-ı hendesiyye ile Behçet Bey iskeleye kadar geldi ise de artık akşam olmuş sular kararmış olduğu ve kendisi ise Boğaziçi'nde sâkin bulunduğu cihetle yerine gitmek için vapurlardan değil kayıklardan bile meyus kalmıştı.⁴⁷⁹

Ahmet Midhat Efendi'nin *Vah* romanında Üsküdar ile ilgili verdiği bir diğzer bilgi Üsküdar'daki konaklama imkânları ile ilgilidir. Ahmet Midhat Efendi

⁴⁷⁶Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 9.

⁴⁷⁷Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 35.

⁴⁷⁸Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 108.

⁴⁷⁹Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 28.

Üsküdar'da kalacak iyi bir otel olmadığını “Üsküdar'da öyle muntazam otel falan da yok ki!”⁴⁸⁰ cümlesiyle ifade eder.

Vah romanında Üsküdar ile ilgili bilgilerden biri de Üsküdar'da bulunan mahkeme hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi, konu ile ilgili romanda şunları söyler:

Hikâyemizin güzerân eylediği zamanlar ıslahât-ı hayriyye-i adliyye henüz mevcut olmadığından mahkemeler şimdiki derece-i intizâmda olmadıkları gibi öyle müddei-i umumîler ve dava vekilleri filânlar dahi mevcut ve müstahdem değildiler.

Üsküdar'da adliye nezareti ile zaptiye nezaretinin ikisine de müştereken mensup bir mahkeme bulunup müddeiler tarafından verilen arzuhaller bu mahkemeye havale olunur ve müddei aleyh zaptiye vasıtasıyla celbolunarak iş istintaka lüzum gösterirse yine hey'et-i zâbıta tarafından istintak olunduktan sonra mecliste muhakeme dahi ceryan eder ve istintaka lüzum göstermeyen muhakemeler ise müddei ve müddei aleyh hazır oldukları hâlde evvelâ evrakı okunarak badehu evrakın haricinde daha bir diyecek olup olmadığı müddeiden ve bu davaya ne yolda müdafaa göstereceği dahi müddei aleyhten sorulup nihayet mahkeme dahi kararını veririrdi.⁴⁸¹

Burada Ahmet Midhat Efendi, romandaki olayların geçtiği yıllarda Üsküdar'da var olan mahkeme ile ilgili bilgiler verir. O tarihlerde adliye sistemi ile ilgili değişiklik ve yenilikler henüz yapılmamıştır. Mahkemeler Ahmet Midhat Efendi'ye göre romanını kaleme aldığı yıllar olan 1870'lerdeki kadar düzenli ve sistemli değildir. Savcılık ve avukatlık gibi meslekler henüz hukuk sistemi içerisine dâhil olmamıştır. Bu mahkeme, hem adlî hem de askerî davaların birlikte görüldüğü bir mahkemedir. İddia ve şikâyet sahipleri mahkemeye şikâyetleri ile ilgili dilekçe verirler. Şikâyet edilen kişi kolluk kuvvetleri aracılığıyla mahkemeye getirilir. Mahkeme bir sorgulama yapılmasına karar verirse bu sorgulamayı gene kolluk kuvvetleri yapar. Sorgulamanın neticesine göre de mahkeme kararını verir. Sorgulamaya lüzum görülmeyen durumlarda ise taraflar mahkeme huzurunda dinlenir ve buna göre mahkeme kararını verir.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Üsküdar'ın geçtiği diğer roman *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanıdır. Romanda Üsküdar'ın İstanbul'un merkezinden ayrı bir yerleşim yeri olarak görülmesi, Üsküdar-İstanbul arasında ulaşım, Üsküdar İskelesi, Büyük Karakol ve Üsküdar Cuma pazarı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

⁴⁸⁰Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 28.

⁴⁸¹Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 58

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Mesut Ağa, cariye Nergis ve kayıkçı Kulaksız Mehmet Üsküdar İskelesi'nden kayıkla Tophane taraflarında açılırlar.⁴⁸² Kulaksız Mehmet'in eşi, kocasının ne iş yaptığını "Kocam hem kayıkçı hem de yeniçeri idi. Fakat hâlimiz, vaktimiz pek yolunda idi. Öyle başka kayıkçılar gibi bir kuruşa Üsküdar'dan İstanbul'a müşteri götürmek için bekleyen kayıkçılardan değildi.⁴⁸³" şeklinde anlatır.

Buna göre Üsküdar, İstanbul'a bağlı; fakat İstanbul'dan ayrı bir muhit olarak görülmektedir. Bu da Üsküdar'ın idarî olarak merkeze bağlı yönetilen yerleşim yerlerinden biri olmasının sonucudur. Bunun yanında Üsküdar ile İstanbul arasında ulaşımı sağlayan deniz araçlarından biri de kayıklardır. Kayıklar ve sahipleri Üsküdar İskelesi'nde yolcu beklerler. Bu şekilde kayıkçılık yaparak geçimini sağlayan insanlar bulunmaktadır. Bu kayıkçılar, yaptıkları işten çok fazla para kazanmamaktadır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında Üsküdar ile ilgili verdiği bilgilerden biri de Üsküdar'da Cuma günü kurulan pazardır. Romanda Köse Mehmet, bahçesinin mahsulatından bir kısmını Üsküdar Cuma pazarına götürüp satar.⁴⁸⁴

Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında Üsküdar'daki Büyük Karakol'dan bahseder. Büyük Karakol'da görev yapan iki görevlinin, Cezayirli Memiş Bey'in konağına girmek ve hırsızlık yapmak için plan kurduklarını anlatır. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Naklederler ki Üsküdar'da Büyük Karakol'da oturan sekban neferâtından ikisi âlemin yeniçeri zoru altında ezildiği zamandan istifade için bir gece karakol önüne iskemleleri atıp şu Cezayirli Memiş Beyin konağına girmekte ne güçlük olabileceğini müzakere ederlerdi. Bir üçüncü nefer gelip sûret-i müzakerelerini sordu. Onların ise ketimde pervâları olmadığı için söylediler. Herif "A be siz ne utanmaz ne de ahmak heriflersiniz. Utanmazsınız çünkü şimdiye kadar herifin bu kadar parasını, hediyesini aldınız. Ahmaksınız zira şimdi gidip arz-ı hâl etseniz çalacağınız miktardan ziyade yine ihsanını alırsınız" demiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸²Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 10

⁴⁸³Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 114.

⁴⁸⁴Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 28.

⁴⁸⁵Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 110.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Üsküdar'ın geçtiği bir diğer roman Hüseyin Fellah romanıdır. Romanda Üsküdar'ın İstanbul'dan ayrı bir yerleşim yeri olduğu ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Roman kahramanlarından Hüseyin Fellah, İstanbul'da bulunduğu üç gün içerisinde gezdiği yerleri “İstanbul, Galata, Beyoğlu, Üsküdar ve Boğaziçi”⁴⁸⁶ şeklinde sayarak Üsküdar'ı İstanbul'dan ayırır.

Üsküdar semtinin geçtiği bir diğer roman Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanıdır. Üsküdar ile ilgili yer romanda şu şekilde geçmektedir:

Bizim Mustafa Merakî Efendi alafranga meşrep bir adamdı. Hem de hangi alafranga meşreplerden biliyor musunuz? Hani ya bundan on beş yirmi sene evvel İstanbul'da alafranga meşrepler yok muydu? İşte onlardan. Hâl ve vakti pek yolunda hem de ziyadece yolunda olduğundan kendisi zaten Üsküdarlı olduğu ve orada güzel konağı, bağı bahçesi dahi bulunduğu hâlde mücerret alafranga yani rahat yaşamak için cümlesini ucuz pahalıya bakmayarak satıp gelmiş Tophane'nin Beyoğlu'na civar bir mahallesinde müceddeden güzel bir hane inşa ettirip sakin olmuştu. Alafrangaya olan merakın derecesini şundan anlayınız ki, yaptırdığı hane mutlaka alafranga olmak için kâgir olarak yaptırılmıştı. Şimdi böyle bir semtte böyle bir hanede bu kadar alafranga olan bir adam artık hanesine arap çorap doldurur mu? Bahusus ki, aralıkta bir alafranga dostları dahi gelmekte olduğundan bunlar meyanında hizmet etmek için Rum ve Ermeni hizmetçilere ihtiyacı derkârdır.⁴⁸⁷

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Felâton Bey'in babası Mustafa Merakî Efendi hakkında bilgi vermektedir. Mustafa Merakî Efendi Üsküdarlıdır. Üsküdar'da hali vakti yerindedir, güzel bir konağı ve bağ-bahçesi bulunmaktadır; fakat Merakî Efendi, Batı özentisi alafranga hayata düşkünlüğünden Üsküdar'daki bütün mal varlığını ucuz-pahalı demeden satar. İsteddiği alafranga hayatı yaşayabileceğini düşündüğü Tophane semtine taşınır. Bu durum, Üsküdar'ın alafranga hayata uzak bir semt olduğunun göstergesidir.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Üsküdar'ın geçtiği bir diğer roman *Jön Türk* romanıdır. Romanda Kâzım Bey ve eşi Sezayidil Hanım'ın Üsküdar'da bir dostlarının kına gecesine katılmaları şu şekilde anlatılır:

O gün bir salı günü idi. Vakit dahi ikindiden sonra Kâzım Bey ile zevcesi Sezayidil Hanım Üsküdar'da gayet aziz dostlarından birisinin kına gecesine davetli idiler. Bu düğün hakikaten kibardan bir paşanın büyük bir düğünü idi ki hem erkeklerin hem

⁴⁸⁶Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 239

⁴⁸⁷Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 14

kadınların kına gecesi bu kalabalığa mütehammil olan konakta aynı gecede icra olunurdu. Muzika-i Humâyunun alaturka takımından mükemmel bir saz takımı davet edilmiş olduğu gibi eski kadın cenkleri bekayasından sekiz oyuncu buldurulup yeniden yaptırılan elbiseleriyle gerek erkekler gerek kadınlar tarafında icrâ-yı hüner edeceklerdi.⁴⁸⁸

Burada Üsküdar'da bir kına gecesi anlatılmaktadır. Buna göre Üsküdar'da geleneksel evlilik uygulamaları devam ettirilmektedir. Hem kadınlar hem erkekler için konakta büyük bir kına gecesi organize edilmiştir. Üsküdar'daki bu konak, hem erkeklerin hem de kadınların aynı anda katıldığı kına gecesi organizasyonunu kaldıracak kadar büyüktür. Kına gecesi önemli bir paşanın konağında olduğu için sarayın müzik gruplarından alaturka bir ekip konağa davet edilmiştir. Bunun yanında davetlilerin izlemesi için eski kadın savaşıların kıyafetlerini giyen sekiz oyuncu kadın da hem erkekler hem kadınlar tarafında gösteriler düzenlemişlerdir.

Çengi romanı da Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında Üsküdar'ın geçtiği romanlardan biridir. Romanda “Üsküdar'dan Anadolu Kavağı'na ve Ortaköy'den Rumeli Kavağı'na kadar yalıların ekserisinin pencerelerinde parmaklık olmadığı”⁴⁸⁹ cümlesi yer alır. Buna göre Üsküdar semtinde yalılar vardır. Bu yalıların pencerelerinde güvenliğin sağlanmasına yardımcı olan demir parmaklıklar bulunmamaktadır.

Bahtiyarlık romanında da Ahmet Midhat Efendi roman kahramanlarından Şinasi'nin Üsküdar'dan kendisine bir at satın aldığını “Pederinin elini öperek ve hayır duasını alarak Üsküdar'a geçti. Kendisine kuvvetli bir beygir mubayaasıyla İznik yolunu tuttu.”⁴⁹⁰ cümleleriyle ifade eder. Bu durum, Üsküdar'da ulaşım için kullanılan hayvanların ticaretinin yapıldığına işaret eden bir bilgidir.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Üsküdar Üsküdar'ın Müslüman ve Türk geleneklerinin yaşatıldığı bir semt olması, Üsküdar İskelesi, konaklama imkânları, Üsküdar Mahkemesi, Üsküdar'daki konak ve yalılar, Üsküdar Cuma pazarı yönleriyle geçmektedir.

⁴⁸⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 83

⁴⁸⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 137

⁴⁹⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 24

2. BÖLÜM

AHMET MİDHAT EFENDİ’NİN ROMANLARINDA İSTANBUL’UN SOSYAL, KÜLTÜREL VE GÜNDELİK HAYATI

Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında İstanbul’un sosyal, kültürel ve gündelik hayatıyla ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, pek çok romanında bu konular ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu bölümde İstanbul’un sosyal, kültürel ve gündelik hayatı ile ilgil olarak Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında hayatın devreleri, ev hayatı, cemiyet hayatı, özel günler ve eğlence hayatı ile ilgili bilgiler vereceğiz.

2.1. HAYATIN DEVRELERİ

Hayat; doğum öncesi ve doğum, bebeklik, çocukluk, gençlik, ihtiyarlık ve ölüm safhalarını içine alan bir kavramdır. Ölüm, her ne kadar genellikle ihtiyarlık ile birlikte anılsa da ölümün ihtiyarlıktan önce de insanların her an yanı başında olduğu bir gerçektir. Fakat ihtiyarlık safhasında ölüm ile karşılaşan her insan, zikredilen merhalelerin her birini yaşar.

İnsanların doğumdan ölüme kadar geçirdikleri hayat safhaları, İstanbul’un sosyal, kültürel ve gündelik hayatı çerçevesinde Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında yer almaktadır. Bu bölümde Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında hayatın devrelerini inceledik.

2.1.1. Doğum Öncesi, Doğum ve Doğum Sonrası

Bu bölümde Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında İstanbul’da bir annenin hamilelik serüveni, doğum, lohusalık ve bebeğin bakımı esnasında yapılan hazırlıklar, uygulanan âdetler ile ilgili bilgileri işledik.

2.1.1.1. Doğum Öncesi

Ahmet Midhat Efendi'nin *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* ve *Çengi* romanlarında doğum öncesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bunun dışında romanlarda bu konu ile ilgili bilgi geçmemektedir.

Bunlardan ilki olan *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında doğum öncesi ile ilgili bilgi sadece romanın kahramanlarından Nergis'in, kocası Osman Bey'e hamile olduğu müjdesini verdiği yerde karşımıza çıkmaktadır. Romanın başka bir yerinde bununla ilgili bir bilgi yoktur. Nergis ile Osman Bey arasında şu şekilde bir konuşma geçer:

Günlerde bir gün Nergis ile Osman Bey karşı karşıya oturup hasbihal ederken sözleri şu cihete mütehavvil oldu:

O-Canım Nergis! Bu yakında sana bir hâl oldu.

N-Ne oldu beyim?

-Bilmem günden güne sararıp soluyorsun.

-(Tebessümle) Ya biz az korkular mı geçirdik.

-Tuhaf hâlâ korkuyor musun ya! İşte dünyada korku denilen şeylerin hepsi boş olduğunu anladık.

-Canım...

-Diyeceğini biliyorum. Her korku hayalden ibaret midir? Bazı sahih korkular dahi vardır diyeceksin. Bak sana söyleyeyim. Eğer maddî olarak gelen korku beni öldürecek ise ölür giderim. Hiçbir acı hissetmem. Yok eğer beni öldürmeyecek ise defolup gittikten sonra o korku dahi aynıyle hayalâtan ibaret kalır. Biz seninle bunu tecrübe ettik ise ettik. Yok eğer başka bir derdin varsa söyle.

Nergis, Osman Beyin verdiği teminat üzerine emniyet göstermekle beraber gayet tatlı bir tebessümle:

-Hiç ne korkum var ne morkum beyim. Ben tamam beş aylık gebeyim.

-Nesin? Nesin?

-Beş aylık gebeyim dedim. Karnımdaki gümbür gümbür oynuyor.

-Ey sonra biz ne yapacağız?

-Ne yapacağız? Allah ne ederse öyle yapacağız. Ebe yok bir şey yok. Doğururken vefat edersem kurtulmuş oluruz. Vefat etmez de sağ salim kurtulursam şimdi çekeceğim korkuları dahi unutmuş oluruz.

(...)Nergis'in gebe olduğunu beyan etmesi üzerine ilk evlâdının rahm-i mâdere kadar geldiğini haber alan bir baba ne kadar sevinecek ise o kadar sevinmeye hazırlanmış idiye...⁴⁹¹

Buradaki ifadelerle göre Nergis'in yüzünde, hamileliğin etkisiyle fark edilir şekilde sararmalar meydana gelince kocası Osman Efendi bunun başka bir sebebi

⁴⁹¹Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 58-59

olduğunu düşünerek işin aslını sorar. Nergis de eşine hamile olduğu müjdesini verince baba adayı bu duruma çok sevinir. Fakat Nergis'in hamileliğini mağarada geçiriyor olması ve çocuğun mağarada doğacak olması, Osman Efendi'nin sevincini yarım bırakır. Çünkü buldukları yerde doğuma yardımcı olacak bir ebe veya başka herhangi biri yoktur. Doğum esnasında anne adayı Nergis'in ölme ihtimali de vardır. Nergis'in, kocasına hamile olduğu müjdesini gebeliğinin beşinci ayına kadar vermemesi ile ilgili romanda bir bilgi yer almamaktadır.

Doğum öncesi ile ilgili bilgilerin yer aldığı bir diğer roman *Çengi* romanıdır. Romanda Hüveyda Hanım'ın hamileliği şu şekilde anlatılır:

Aradan üç ay kadar zaman müruruyla Hüveyda Hanımın gebelenmesi Canbert için ol kadar mahzuziyet ve memnuniyeti mucip oldu ki bu hazdan hisseyâb olmayanlar bunun derecâtını bir türlü tayin edemezler. Çocuğun tevellüdü günü istihrac edilmek emeliyle anası karnına düştüğü günü hesap etmeye başladılar. Hangi ayın hangi gününden ve daha doğrusu hangi gecesinde bed ile dokuz ay on günü saymak lâzım geleceği hususunda karı koca ve bir de Ak Arap karısı arasında cereyan eden mübaheseler bazı kere mücadele suretini dahi alırdı. Herkes için cibillî ve zarurî olan mahzuziyetin Canbert Beyde görülen şu derece-i fevkalâdesini istiksar etmemelidir. Karısının gebelenmesinden en az mahzuz olanların genç kocalar olması derkâr olup, babalık zamanı hulûl etmiş olduğu hâlde henüz baba olamamış bulunanların karısı gebelenerek babalığa namzet olmaları hâlindeki memnuniyetleri elbette fevkalâde olur. Bahusus Canbert Bey ki babalık zamanı gelip geçmiş olduktan fazla, bu baptaki ümitlerini dahi bütün bütün kat eylemiş olduğundan şimdi bir nimet-i gayr-ı muntazıra olmak üzere babalık âlemine girmekte bulunmasından dolayı cümleden ziyade onun memnun ve mahzuz olması, bilvücut haklıdır.⁴⁹²

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Canbert Bey'in baba olacağını öğrendiği zamanki mutluluğundan bahsetmektedir. Hüveyda Hanım, Canbert Bey ile evliliğinin üçüncü ayında gebe kalmıştır. Canbert Bey, yaşının ilerlemesi sebebiyle, babalık müjdesini alınca bu habere diğer genç baba adaylarından çok daha fazla sevinmiştir. Çünkü yaşı ilerlemiş olan erkekler, baba olacaklarını öğrendikleri zaman diğer genç baba adaylarına göre daha fazla sevinirler. Canbert Bey ise baba olma konusunda neredeyse tüm ümitleri tükendiği anda baba olacağı müjdesini almıştır.

Canbert Bey, Hüveyda Hanım ve evdeki Ak Arap kadın, çocuğun anne karnına düştüğü günü belirlemeye çalışarak doğumun hangi tarihlerde gerçekleşeceğine dair tahminlerde bulunmaya başlarlar.

⁴⁹²Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 49

Ahmet Midhat Efendi, Hüveyda Hanım'ın hamileliği sırasında evde yaşananlar ile ilgili şunları anlatır:

Başka bir hanede olsa idi gebeliği altıncı aya varmakta bulunan Hüveyda Hanımdan doğacak olan çocuk için babasının birçok tedarikâta kıyam etmesi lüzumundan dahi bahs olunmak icap ederdi. Ancak Canbert Bey tehhül eyledikten sonra dahi hanesinin evvelki nizamını asla ihlâl etmemiş ve Hüveyda'nın mahallesi komşularından bazıları ziyarete geldiği hâlde Canbert Bey, bunlara dahi malûm olan cevabı verip çarşı ile ahz ü i'tânın evvelki mahdudiyeti daha hâlâ devam etmekte bulunmuş olduğundan, hane içinde loğusa tedarikâtını ne ihtar ve ne de teshîl edecek hiçbir medar yoktu. Altıncı aya girildikte bunların sözleri, doğacak olan çocuğun kız veyahut erkek olması cihetlerine inhisar edip Canbert Bey çocuğun kız olmasını arzu eder ve Hüveyda Hanım ise bilâkis erkek olması için Cenab-ı Hakka dua eylerdi. Ak Arap karısına gelince mezbure müddetü'l-ömr çocuk görmemiş olduğundan efendisinin yalnız bir çocuğu dünyaya gelsin de ister erkek olsun, ister kız. Hünsâ bile olsa onun için müsavidir.⁴⁹³

Burada Ahmet Midhat Efendi doğuma yakın yapılması gerekenler ve Canbert Bey'in bu konudaki tutumu ile ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre Hüveyda Hanım'ın hamileliğinin altıncı ayına girmesi ile birlikte evde bazı hazırlıkların yapılması gerekmektedir. Bu hazırlıklar esnasında gerekli olan ihtiyaçların karşılanması ise babaya aittir. Canbert Bey'in artık doğum ve sonrası için bazı şeyleri tedarik etmesi gerekliliğe rağmen Canbert Bey eski alışkanlıklarını devam ettirmektedir. Eve Hüveyda Hanım'ı görmek için misafirliğe gelen kadınları kabul etmemekte ve doğumdan sonra da bu ziyaretleri kabul etmeyeceğinin işaretlerini vermektedir. Böylece eve anneyi ve bebeği görmeye gelenlere ikram edilecek şeylerin alınmasına ve alışverişinin yapılmasına da gerek kalmamıştır.

O günlerde evde konuşulan konu, doğacak çocuğun kız mı yoksa erkek mi olacağı konusudur. Canbert Bey çocuğun kız olmasını, Hüveyda Hanım ise erkek olmasını istemektedir. Evdeki Ak Arap kadın ise efendisinin o zamana kadar çocuğu olmadığı için, efendisinin bir çocuğunun doğacak olmasının sevinciyle çocuğun cinsiyetinin önemli olmadığını düşünmektedir. Doğacak çocuk hünsâ bile olsa Ak Arap kadın için neredeyse bir şey değişmeyecektir. Bu da evli olan erkeklerin çocuklarının olmasının çok önemli bir konu olduğunu göstermektedir.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş ve Çengi romanlarından elde edilen bilgilere göre evliliğin üzerinden belli bir süre geçtikten sonra, kadın kocasına bir çocuklarının olacağı müjdesini vermekte ve bundan

⁴⁹³Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 50.

dolayı evde bir sevinç havası oluşmaktadır. Çocuğun dünyaya gelebileceği günler, tahmin yoluyla ev halkı tarafından belirlenmeye çalışılır. Hamileliğin altıncı ayından sonra da evde bazı hazırlıklara girilir. Bu hazırlıklardan biri de doğum sonrası anne ve bebeği görmeye gelenlere ikram edilecek malzemelerin tedarik edilmesidir. Bu arada da, o dönemlerde çocuk doğmadan çocuğun cinsiyetini öğrenme yöntemleri yaygın olmadığından, ev halkı doğacak çocuğun cinsiyeti konusunda tahminler yürüterek temennilerde bulunurlar.

2.1.1.2. Doğum ve Lohusalık Dönemi

Doğum belirtileri, doğum sırasında yaşananlar ve doğumun hemen sonrası ile ilgili Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Dürdane Hanım, Felâton Bey ile Râkım Efendi* ve *Jön Türk* romanlarında bilgiler bulunmaktadır.

Çengi romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Hüveyda Hanım'ın doğumunun yaklaşmasını ve sonrasında doğum sırasında yaşananları şu şekilde anlatır:

Çocuğun validesi karnına düştüğü gün olmak üzere tayin eyledikleri mebbe'den itibaren sekiz ay ve yirmi yedi gün mürurunda Hüveyda Hanımın ağırları baş göstermesiyle Canbert Bey evvelce mahalle imamı vasıtasıyla hazırlatmış olduğu ebeyi hanesine celp ettirdi. Dikkat ediyor musunuz ki İstanbul'a geldi geleli Canbert Beyin hanesine ilk defa olmak üzere dört kişi cem oldu. Ağırlar sıklaşmaya ve derece-i şiddetlerini dahi arttırmaya başladılar. Nihayet vaz'-ı haml zamanı hulûl etmekle Hüveyda'yı iskemleye oturtular ise de medâhil ve mehâric-i rahm pek zîk olduğundan çocuk bir türlü yürüyemezdi. Ebe Hanım elden geldiği mertebede mualecatta kusur etmedi. Lâkin zaten elinden gelen hüner pek az ve pek hükümsüz bir şeydi. Bîçare kızcağızın iskemle üzerinde nasıl kıvrandığını görseydiniz hâline merhamet ederdiniz. Bununla beraber gayreti elden bırakmayıp dayandı ise de çocuk dahi âlem-i rahm ile âlem-i dünya arasında berzah itibarı lâzım gelen bir noktaya kadar gelerek orada karar kıldı.⁴⁹⁴

Buna göre doğuma yakın Hüveyda Hanım'ın ağırları artıp doğum sancılarının başlaması, hamileliğinin hemen hemen dokuzuncu ayının ilk günlerine denk gelmektedir. Canbert Bey, daha önceden mahalle imamının vasıtasıyla doğuma yardımcı olması için bir ebe ayarlamış ve doğum sancıları başlayınca hemen ebeyi eve çağırılmıştır. Hüveyda Hanım, ağırları artınca doğumun rahat gerçekleşmesi için bir iskemleye oturtulmuş; fakat doğum, ebenin

⁴⁹⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 50

de yardımlarına ve Hüveyda Hanım'ın çok büyük acılar çekmesine rağmen bir türlü gerçekleşmemiştir. Bebek bir noktadan sonra artık ileriye gidememiştir.

Ahmet Midhat Efendi, Hüveyda Hanım'ın hayatına mal olan doğumu şu cümlelerle anlatır:

Validesini mi feda etmeli, çocuğu mu?

Evet iş bu noktaya gelmişti. Eğer o zamanlar kabilelik sanatı şimdiki derecesinde olsaydı yani Allah kimseye lüzumunu göstermesin ameliyata lüzum görüldüğü zaman icrâ-yı ameliyat edebilecek erkek tabipler dahi bulunsaydı çocuğu ameliyatla feda ederek validesini kurtarmak imkanı elde olurdu. O zamanlar ise böyle bir hâlde çocuktan ziyade validesi tehlikede bulunurdu. İşte biçare Hüveyda dahi bu kabil validelerden oldu. Nihayet-i emrde saha-i selâmete yalnız çocuk çıkıp, fakat kendisi çıkarken medhal-i rahmi teşkil eder gışayı yırtmış olduğundan harice hücum eden sel gibi kan evvel emirde ebe hanıma ve onu müteakip cümle hane halkına musibet-i müterakkibeyi ilân eyledi.⁴⁹⁵

Ahmet Midhat Efendi, burada dönemin sağlık imkânları ile ilgili bilgiler vermektedir. Doğumun çok zorlu gerçekleşmesi, anne ya da çocuktan birinin hayatının feda edilmesi noktasında bir tercih yapılmasına bile sebep olmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, romanı kaleme aldığı yıllar olan 1877-78'lerde böyle bir durumda ameliyat yapılabildiğini, bu ameliyatı gerçekleştirecek erkek doktorlar bulunduğunu ve tercihin bebeği feda edip anneyi kurtarmak olduğunu ifade etmektedir. *Çengi* romanındaki olayların geçtiği yıllarda böyle bir imkân bulunmamaktadır. Zorlu geçen bir doğumda ameliyata ihtiyaç duyulması halinde bu ameliyatı gerçekleştirecek doktorlar yoktur. Bu sebeple böyle bir durumda genellikle bebek değil, anne feda edilmekte ve anne kaybedilmektedir. Buna göre Hüveyda Hanım, bu zorlu doğumdan yeterli doktor ve ameliyat teçhizatı imkânı olmadığı için sağ olarak çıkamamıştır. Aşırı kan kaybı sebebiyle anne Hüveyda Hanım “rütbe-i şehadet”i⁴⁹⁶ kazanmıştır.

Anne Hüveyda Hanım doğumda şehit olarak vefat etmiş; fakat çocuk kurtarılmıştır. Canbert Bey ve cariye Ak Arap kadın, Hüveyda Hanım'ın vefatının derin hüznünü ve dünyaya sağlıklı bir şekilde gelen nur topu gibi bir kız çocuğunun sevincini bir arada yaşamaktadır. Beşiğine bırakılan küçük bebeğin, annesini kaybettiğinden dolayı beslenmesi için bir formül bulunması gerekmektedir. Ahmet Midhat Efendi, ilerleyen satırlarda kendi aile hayatından da

⁴⁹⁵Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 51.

⁴⁹⁶Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 51.

örnek vererek yeni doğan bebeğin beslenmesi ve Osmanlılarda uygulanan yöntem ile ilgili şu ifadelere yer verir:

Eski Osmanlıların bazı akaid-i garibesi (fakat burada akaid-i muhikkası demek lâzım) içinde bir akide daha vardır ki bir çocuğu ya validesine emzirtmeli veyahut inek sütüyle beslemelidirler.

Bize sorar iseniz inek sütünü kendi validesinin sütüne dahi tercih eyleriz. Zira validesinin emrâz-ı cismaniyye ve nefsanîyesinden süt vasıtasıyla çocuğun dahi müteessir olması tabiidir. Allah bize üç çocuk verdi. Birisini geriye alarak ikisi henüz elimizdedir. Büyüğünü halkımız nezdinde malûm ve meşhur olan suretle validesine emzirttik. Zaten validesi dahi nahif bir şey olduğundan hem kendi sıhhatini hayliden hayliye zayı eyledi hem de çocuk bir za'f-ı küllî içinde büyüdü. İkincisini hıfzıssıhha-i cedîdenin tavsiye eylediği yolda besledik yani doğduktan üç dört gün sonra inek sütüyle beslemeye başlayıp bir aralık dahi “farine lactée” yani sütlü un dedikleri terkibi bulamaç ederek yedirdik. Çocuk yalnız bir kere nezle olmaktan başka hiç hastalık görmediği hâlde büyüdü. Hem de ol kadar gümrah çıktı ki dokuz aylık derecesini görenler bir buçuk yaşında zanneylediler.⁴⁹⁷

Burada Ahmet Midhat Efendi, yeni doğan bebeğin beslenmesiyle ilgili Osmanlıların haklı ve yerinde bir uygulamalarının olduğunu anlatmaktadır. Yeni doğan bebeğe ya kendi annelerinin sütünün ya da inek sütünün verildiğini, çocuğu sütanneye vermenin çok yaygın olmadığını ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, annenin bedenî ve nefsanî hastalıklarının süt ile birlikte çocuğa geçebileceğini, bu yüzden bebek için en uygun besinin inek sütü olduğunu söylemektedir. Romanın yazıldığı yıllar olan 1877-78 yıllarında hayatta olan iki çocuklarının bulunduğunu, çocuklarından ilkinin halkın genel kanaati olan anne sütüyle beslendiğini, anne çok zayıf olduğu için annenin süt vermeden dolayı olumsuz etkilendiğini, çocuğun da zaten hastalıklar içinde büyüdüğünü anlatmaktadır. İkinci çocuklarını ise doğumun birkaç gün sonrasında itibaren inek sütüyle ve sonrasında da bir nevi mama ile beslediklerine, buna rağmen çocuğun küçük bir nezle rahatsızlığından başka önemli bir hastalık geçirmediğine değinmektedir. Ahmet Midhat Efendi bu ikinci çocuğun çok sağlıklı büyüdüğüne işaret ederek bebeği inek sütü ile beslemenin daha yerinde olacağını ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Çengi* romanında Canbert Bey'in eşinin vefat etmesi nedeniyle çocuğun beslenmesi için bir yol aradığını söylemektedir. Canbert Bey, ahlakını bilmediği bir kadının ahlaki özelliklerinin çocuğa geçebileceği endişesiyle çocuğunu sütanneye vermek istememektedir. Canbert

⁴⁹⁷Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 51-52.

Bey çocuğunu inek sütü ile beslemeye karar verir ve bunun için de fiyatına bakmayıp bir inek alır. Evdeki küçük bebeğin beslenmesi ve ninniyle uyutulması işini Canbert Bey üstlenmiştir. Bebeğin bezlerinin değiştirilmesi, yıkanması ve temizlenmesi de Ak Arap kadın tarafından yapılmaktadır. Bebeğin beslenme ve temizlik gibi ihtiyaçları çok güzel bir şekilde yerine getirilmektedir. Ahmet Midhat Efendi, konu ile ilgili romanda şunları söyler:

Vakıa Canbert Beyin nazar-ı dikkate aldığı şey, çocuğun yalnız sıhhati kaziyyesinden ibaret değildi. Kendisi ahlâkın dahi süt ile intikal ve tevarüs edeceğini düşünerek ona binaen ahlâkını bilmediği bir süt valideye mahsül-i ömrünü teslim edemeyip inek sütüyle beslemeye mecburiyet görmüştür. Bu muhakemede bizim re'y-i mahsusumuzu sormayınız. Zira ol baptaki malûmat ve re'yimiz pek mahduttur.

Hâsılı fiyatının çokluğuna azlığına bakmayıp Canbert Bey henüz ikinci buzağısında genç ve dinç bir sarı inek mübâyaasıyla kızına süt valide olmak için hanesine getirdi. Zaten gündüz akşama ve gece sabaha kadar işi ne? Kızını beslemek ve ninnisini çağırarak Canbert Beyin ve bezlerini değiştirmek, yıkamak, temizlemek dahi Ak Arap karısının işi oldu. Bunlar çocuğu bir suretle beslemeye başladılar ki sultanların çocuğu ancak bu kadar beslenebilir. İhtimal ki bu kadar da beslenemez.⁴⁹⁸

Bebeğin beslenme sorunu da çözüldükten sonra sırada bebeğe bir isim verme işi gelmektedir. Ahmet Midhat Efendi, isim verme konusunda genel kanaatin aksine farklı bir yaklaşım ortaya koyarak, *Çengi* romanında çirkin olan cariye'nin isminin "Hesna" olduğunu, bu durumun da "öteden beri keşfolunmuş tuhaflıklardan olup, ismin müsemmanın aksine tecelli ettiğini; nice kâzibin adının Sadık, nice şakinin adının Emin, nice gazubun adının Halîm olduğunu"⁴⁹⁹ ifade etmektedir.

Romanda Canbert Bey ve cariye Arap kadının çocuğa isim verme konusunda görüş alışverişinde bulduklarını, verilecek ismin bu çok güzel kız çocuğuna tam uygun ve başka kimselerde pek fazla rastlanmayan bir isim olmasına özellikle dikkat edildiğini Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Mahaza bir akşam, efendi ile cariye arasında bu isim meselesi bir mes'ele-i mahsûsa olmak üzere meydân-ı müzâkereye alındı. Çocuk için bir isim aranmaya başladı. Ama ne isim bulunacak. Öyle Ayşe, Fatma gibi isimler herkeste bulunduğu cihetle bunlardan hiçbirisinin intihap edileceğini hatırlar ve hayale getirmemelidir. Herkeste bu kadar güzel, bu kadar mahbup, bu kadar kıymetli kız var mıdır ki, ona da herkeste olan ismi tesmiye etsinler?⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 52.

⁴⁹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 42.

⁵⁰⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 54.

Doğum sonrası ve lohusalık ile ilgili bilgilerin geçtiği bir diğer roman *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Nergis'in çocuğunu doğurmasını şu cümlelerle anlatır:

Nihayet günler geçe geçe Nergis'in müddet-i hamli dolarak bir gün veca'lar baş gösterdi. Zavallı kızcağz. Kıvrım kıvrım kıvrırır idiye de kimden ne yolda istimedat etsin. Osman Bey boynunu büküp karşısında mahzun mahzun durur. Nergis ağrıları pek ziyade zahmet verdikçe yalnız bir "Aman beyim!" der başka bir şey de söyleyemez. Kâh kâh gözlerinden fındık tanesi gibi yaşlar akıtır. Lâkin Osman Bey görüp de üzülmesin diye göz yaşlarının en çoğunu yutkuna yutkuna tıkanmak ve boğulmak derecesine gelirdi. Bu acıklı hâl üç dört saat devam eyledi. Kızcağzın takati bütün bütün tak olup yatağına yatmakta muztar kaldı. Ağrılar artık tahammül edilemeyecek dereceye varınca zavallı Nergis hayatından bütün bütün ümidini kesip "Ah beyim ben vefat edersem kendime acımayacağım lâkin benden sonra burada sen ne yaparsın diye düşünüyorum" dedikçe Osman Bey şiddet-i hiddetinden o koca mağaraya sığamazdı.

Bu aralık Nergis'in üzerinde bulunan yorgan kımıldanmaya başladı. Kızın yorgan altından bir şeyler yaptığı anlaşılırdı. Ama ne yaptığına Osman Bey dikkat edemezdi. Aradan on dakika bir çeyrek daha geçince Nergis "Aman beyim bayılıyorum yoksa ölüyor muyum?" derken yorgan altından bir çocuk feryadı işitilmesiyle Osman Bey "Aman Nergis doğurdun mu?" diye üzerine hücum ve kız dahi "Ah çok şükür beyim kurtuldum" diye teşekkür ederek artık ebelik hizmeti Osman Beye kalmakla tuz kutusunu yakaladı. Çocuğu tuzladı. Meğer Nergis daha birkaç ay evvel bez pörçük her şey hazırlamıştı. Yerlerini Osman Beye söyledi. Bey getirdi. Çocuğu sardılar. Kahve güğümündeki sıcak suya biraz soğuk su daha katıp onunla da Nergis'i yıkadı. Filân etti. Belini sardı. Yatağa yatırdı.⁵⁰¹

Buna göre, mağarada tek başlarına ve dışardan yardım almadan yaşamak zorunda kalan Nergis-Osman çiftini çocukları dünyaya gelmek üzeredir. Nergis, doğum sancıları başlayınca ağrıdan yerinde duramaz bir hale gelir; fakat mağarada kocası Osman Bey'den başka kendisine yardımcı olacak kimse yoktur. Osman Bey'in de bu durum karşısında elinden yapacak pek bir şey gelmez. Nergis, zaman zaman acıdan ağlayacak dereceye gelir ve artık dayanamayarak yatağına uzanır. Bu arada doğum başlar ve Nergis mağarada, yorganın altında tek başına doğum yapar. Bunun üzerinde Osman Bey de mağarada başka kimse olmadığı için normalde ebelerin yaptığı işleri yapar. Nergis'in söylediği yerlerde bulunan bazı malzemeleri getirir. Öncelikle bebek tuzlanır ve daha sonra bir beze sarılır. Ardından Osman Bey mağarada bulunan sıcak suyla Nergis'i yıkar ve yatağına yatırır.

⁵⁰¹Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 60-61

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında doğum ve lohusalık ile ilgili yer alan bilgilerden biri de “lohusa düğünü” ile ilgilidir. Roman kahramanlarından Osman Bey, mağarada ve tek başlarına oldukları için doğumdan önce eşi Nergis’e üzgün bir şekilde “Ah Nergis şimdi biz babamın konağında olaydık senin için ne güzel bir loğusa düğünü yapardık.”⁵⁰² der. Doğumdan sonra da Ahmet Midhat Efendi, “İşte size bir loğusa cemiyeti. Fakat dünya üzerinde olduğu gibi şerbet yok. Çalgı çağanak yok. Hatır soran kimse yok. Hiçbir şey yok.”⁵⁰³ cümlesiyle lohusalık döneminde yapılanlarla ilgili bilgiler verir. Buna göre doğum sonrasında lohusa kadınlar için evlerde eğlenceler tertip edilmektedir. Şerbetler hazırlanmakta ve çalgılar çalınmaktadır. Anne ve çocuğun durumu, yakınlar tarafından takip edilmektedir.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında sıra çocuğa isim vermeye gelince Osman Bey, çocuğunun adını Güngörmez koyar.⁵⁰⁴ Bu da çocuğun isminin baba tarafından verildiğine işaret eden bir bilgidir.

Doğum ve lohusalık ile ilgili bilgilerin geçtiği bir diğer roman *Dürdane Hanım* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım* romanında ebelik ve lohusalık ile ilgili bazı bilgiler verir. Romanda Ayşe ebe bir iki gün ortalıktan kaybolup evine geri dönünce, kendisinin nerde olduğunu ısrarla soranlar olur. Bu ısrarlı sorulara karşı Ayşe ebe, bir ebenin ebelik hizmetine gece gündüz demeden her an ihtiyaç duyulabileceğine işaret eden şu cevabı verir:

Herkes "Canım! A ebe hanım! Ne oldun? Nereye kaybolup gittin?!" diye istizâh-ı maddeye müsâraat ederler. Ebe hanım dahi "Hiç, ne olacağım? Ebe değil miyim? Gece gündüz denilir mi? Ebe kısmı her zaman hizmetine muntazır ve hazır olmalıdır!" diye hem izahâta mukaddime verir ve hem de hanesi halkına yaklaşırsa da sanki arka tarafında kendisini bir tehlike takip ediyormuş gibi sık sık arkasına dönüp bakarak ızhâr-ı alâyim-i havf ü ihtiraz eyler.⁵⁰⁵

Ebe Ayşe Hanım, ortadan kaybolduğu zaman içerisinde roman kahramanlarından Dürdane Hanım'ın evindedir. Hamile olan Dürdane Hanım'ın doğumuna yardımcı olmak için orada kalmıştır. Ebe Ayşe, Dürdane Hanım'ın

⁵⁰² Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 59.

⁵⁰³ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 61.

⁵⁰⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 61.

⁵⁰⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s.

doğum sancılarını, doğum için iskemle kullanılmadığını ve bebeğin sabaha karşı doğmasını şu cümlelerle anlatır:

Biz bu lâkırdılardayken Dürdane Hanım "Aman aman!" diye kıvranmaya başladı. Meğer ilk ağrı kendisini göstermiş. Gülbeyaz Kalfa:

- Aman kızım! Daha şimdiden aman deme, dişini sık! Sonra kendi esrarını kendin faş etmiş olursun! Ne kadar ağrırsa hiç ses çıkarmamalısın!" dedi.

Fakat bu ilk ağrıya daha bir çokları hem yekdiğerini takiben tâbi oldular. Kızı yokladım. Çocuğun hemen yürümek üzere olduğunu anladım. Yalnız iskemlemiz eksikti. Fakat benim iskemlesiz dahi pek çok çocuk aldığımdan bahisle kızcağızı temin ederek yatağa yatırdım. Bir buçuk iki saat sonra yani tamam Güneş doğmak üzereyken çocuk dahi doğdu ki nur topu gibi bir oğlandı.⁵⁰⁶

Dürdane Hanım doğum yaptıktan sonra hem Dürdane Hanım hem bebeği sarıp sarmalanır ve yataklarına yatırılır. Ardında da bebeği emzirmesi için bebek, annesi Dürdane Hanım'ın kucağına verilir.⁵⁰⁷ Ayşe Ebe, birkaç gün "lohusayı her tehlikeden azade bir vaziyete getirinceye kadar"⁵⁰⁸ bu evde kalır. "Sair ahvalde yedi günlük hizmeti üç günde"⁵⁰⁹ yerine getirir ve daha sonra kendisine türlü hediyeler de verilerek evine gönderilir.⁵¹⁰

Doğum ve lohusalık ile ilgili bilgilerin yer aldığı bir diğer roman *Jön Türk* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk* romanında bazı kocaların eşleri kız çocuk doğurdukları zaman erkek çocuktaki kadar sevinmediklerini, bunun yanlış bir bakış açısı olup önemli olanın "hayırlı evlat" olduğunu anlatır. Hatta evlenen kızın babasına damat olarak yetişmiş bir erkek evlat hediye ettiğini ifade eder. Kızlar erkeklerden daha küçük yaşta evlendiği için kız çocukların babalarını erkek çocuklara göre erkenden "dede" yapacağını da söyler. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Zevcesi kız doğuranların erkek doğuranlar kadar memnun olmamaları hâlâ kesirü'l-vukû olan ahvâl-i garîbedendir. İki nevi evlât arasında bir fark aranacak olursa "Hayırlı evlât" olmaları noktainazarından o fark hemen de yoktur. Hatta biraz ince eleyip sık dokunacak olursa kız evlâdın erkekten nafi olduğu bile meydana çıkar. Zira on beş on altı sene sonra babasına damat namıyla hazır yetişmiş koskocaman bir arslan getirecektir. Babayı "büyük babalık" şeref ve saadetine erkek evlâttan daha tez nail eleyecektir.⁵¹¹

⁵⁰⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 45.

⁵⁰⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 45.

⁵⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 51.

⁵⁰⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 51.

⁵¹⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 52.

⁵¹¹ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 9

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında da Ahmet Midhat Efendi, Felâton Bey'in annesinin doğum yaptıktan sonra “loğusa yatağındaiken şehiden vefat eylediğini”⁵¹² anlatır.

Bu şekilde Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında doğum ve lohusalık ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Doğumdan önce doğuma yardımcı olması için bir ebe ayarlanır. Bunun yanında doğum esnasında ve hemen doğumun sonunda kullanılacak malzemeler de hazırlanıp bir yerde saklanır. Hamile kadının doğum sancıları başlayınca da hemen ebe kadına haber gönderilir ve ebe eve getirilir. Doğum yapan kadın genellikle bir iskemleye oturtulur, bazen de yatağına yatırılır. Hastane ve doktor imkânlarının kısıtlı olduğu zamanlarda, doğum yapan kadınların bazıları doğum sırasında hayatını kaybedebilir; fakat genellikle böyle durumlarda çocuk kurtarılır. Sağlık imkânlarının daha iyi olduğu dönemlerde doğum esnasında yaşanan büyük risklerde ameliyat yoluna başvurulur. Böyle durumlarda bazen çocuk feda edilir ve anne kurtarılmaya çalışılır. Doğumda vefat eden kadın, şehit hükmünde sayılır. Çocuğun cinsiyeti doğumda öğrenilir ve bazı kız babaları, doğan çocuklarının kız olmasından dolayı haksız bir üzüntü içine girebilir. Bunun tam aksi şekilde, kız çocuğu olduğu için daha fazla sevinen babalar da vardır. Doğum bitince bebek hemen tuzlanır, bir beze sarılır ve yatağına, beşiğine yatırılır. Anne de doğumun ardından yıkanır, sıkı bir şekilde sarılır sarmalanır ve yatağına yatırılır. Ebe kadın doğum bittikten sonra kendisine çeşitli hediyeler verilerek evden uğurlanır. Çocuğun beslenmesinde farklı usuller uygulanabilir. Çocuğu genellikle annesi emzirmektedir. Bunun yanında çok yaygın olmamakla birlikte çocuğunu sütanneye emzirtenler de vardır. Çocuğun beslenmesinde inek sütünü tercih etme ve bunun için eve bir inek alma da çocuğun beslenmesi için başvurulan yöntemlerden biridir. Çocuğa isim verme konusunda en yetkili kişi çocuğun babasıdır. Baba, kendisi çocuğuna isim ararken isterse başkalarıyla da bu konuyu meşveret edebilir. Doğumdan sonra, bu doğum çeşitli etkinliklerle kutlanır. Doğum yapan kadını ve doğan bebeği ziyarete gelenler için, daha önceden hazırlanmış olan ikramlar sunulur. Çalgılar çalınıp oyunlar oynanır. Bu şekilde bir “lohusa düğünü” yapılır. Lohusa kadının da

⁵¹²Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s.3

genellikle yedi gün süreyle yalnız kalmamasına dikkat edilir, kadının yanında muhakkak birileri bulundurulur.

2.1.2.Çocukluk

İnsan hayatında 0-2 yaş arası bebeklik olarak tanımlanır. 2-12 yaş aralığı ise fiziksel ve zihin gelişimi açısından “çocukluk” dönemi olarak kabul edilmektedir.⁵¹³

Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar* romanının ilk kısmında “çocuk olmak ve çocukluk” ile ilgili bazı bilgiler verir. Çocukluk dönemini, “Hayatın en lezzetli ve meserretli eyyamı”⁵¹⁴ olarak tanımlar. Çocukluk döneminde yaşananların ve güzel hatıraların unutulmayacağını, o hatıraları yad eden herkesin bir nebze etkileneceğini ise “Bir fert tasavvur olunamaz ki çocukluk âlemini, o geçmiş, nisyana karışmış demlerdeki hâtırât-ı şebâbını tahattur etsin de müteessir olmasın.”⁵¹⁵ cümlesiyle anlatır. Ahmet Midhat Efendi’ye göre “Zaman geçer, hazan ve bahar geçer; çocuk hep baharı görür.”⁵¹⁶

2.1.2.1.Çocuğun Bakımı ile İlgilenenler

İstanbul’un eski dönemlerinde çocuğun büyütülmesi ve yetiştirilmesi sürecinde, anne babanın dışında bazı görevliler de bulunmaktadır. Bu görevliler, erkek çocukların eğitiminde önemli rolü olan lalalar ve hem erkek hem de kız çocukların bakımı ile ilgilenen dadılardır. Bu görevliler, çocuğu en az anne ve babası kadar sahiplenmekte, bakım ve eğitiminde büyük bir fedakârlıkla çalışmakta ve bu misyonlarını çocuk büyüdükten sonra da onlara kol kanat gerip ihtiyaçlarını teminde yardımcı olarak devam ettirmektedirler.

Ahmet Midhat Efendi de romanlarında lala ve dadılara yer vermiştir. *Çengi*, *Dürdane Hanım* ve *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanlarında dadılar romanların başkahramanlarının hayatlarında önemli birer rol oynamaktadır. *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş* romanında lalanın adı sıkça

⁵¹³Hasan Bacanlı, *Gelişim ve Öğrenme*, Ankara: Nobel Yayınları, 2005

⁵¹⁴Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 5

⁵¹⁵Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, 5.

⁵¹⁶Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, 6.

geçmektedir. *Taaffüf*, *Vah* ve *Yeryüzünde Bir Melek* romanlarında da dadı ve lalalar geçmektedir. Fakat tüm bu romanlar göz önüne alındığı zaman Ahmet Midhat Efendi romanlarında dadılara lalalardan daha fazla yer vermiş ve roman kahramanlarının hayatlarında bu dadıların olumlu özelliklerini ön plana çıkarmıştır.

Çengi romanında Dadı Kalfa, roman kahramanlarından Daniş Çelebi'yi kucağında büyüten emektar bir kadındır ve romanda adı çok sık geçer.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Veysel Efendi'nin oğlu olan ve romanın önemli kahramanlarından olan Osman Bey'in lalası Mesut Ağa, romanda önemli bir yer tutmaktadır. Fakat kendi hırsları için Osman Bey'i ve Nergis'i bir mağarada uzun yıllar yaşamak zorunda bırakması gibi işleriyle kötü özellikleri ön plana çıkarılmış bir karakterdir.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Râkım Efendi'nin dadısı Fedai, *Dürdane Hanım* romanında da Dürdane Hanım'ın dadısı Gülbeyaz Kalfa, romanda önemli işler görmekte ve kahramanları hayatlarındaki müstesna yerleri ön plana çıkmaktadır.

Taaffüf ve *Yeryüzünde Bir Melek* romanlarında dadılar, *Vah* romanında da lala geçmekte; fakat isimleri çok az zikredilmekle birlikte önem ve vazifelerine dair bilgi verilmemektedir.

2.1.2.2.Eğitim ve Öğretim

Neredeyse anne karnında başlayan ve hayat boyu süren bir süreç olan eğitim ve öğretim, sistemli bir şekilde ilk defa çocukluk döneminde ele alınır.

Osmanlı Devleti döneminde çocuklara yönelik eğitim-öğretim faaliyetleri, camilerin etrafında “mahalle mektebi” olarak isimlendirilen odalarda gerçekleştirilir. Bu mahalle mekteplerinde öğretmenler, caminin imamı ve müezzindir. Bunun yanında bazı zengin ve nazlı aile çocuklarının evde “hocanım” olarak tanımlanan kadınlar tarafından eğitim aldığı da olur.⁵¹⁷

⁵¹⁷A.Cemalettin Saraçoğlu, “Eski İstanbul'da Hocânımlar”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 121-122

Ahmet Midhat Efendi eğitim üzerinde çokça durmuştur. Bu konuyla ilgili eserler yazmıştır. *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâîfi, Babalar ve Oğullar, Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi, Hikmet-i Peder ve Peder Olmak Sanatı* Ahmet Midhat Efendi'nin çocuk eğitimi konusunda telif ettiği eserlerdir.⁵¹⁸ Bu eserler Ahmet Midhat Efendi'nin çocuk eğitimi konusuna ne kadar çok ehemmiyet verdiğini göstermektedir.

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında yaşadığı dönem İstanbul'unda çocuk eğitimine dair bilgiler vermiştir. *Bahtiyarlık, Taaffüf, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Vah, Müşahadat, Jön Türk, Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr ve Eski Mektuplar* romanlarında çocukların eğitimine dair bilgiler bulunmaktadır.

Bahtiyarlık romanında Ahmet Midhat Efendi, yeni açılan yatılı okullar ve okulların sistemleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

Mekteplerin çoğalması mekteplilik âlemi ne demek olduğunu yani geceli gündüzlü mektepte bulunan çocukların yatakhane, yemekhane, dersane, teneffüshane gibi yerleri hep ayrı idüğünü ve her hanede oraya mahsus olan işler görülüp aksi görülemeyeceğini yani yatakhane de derse bakmak ve dersanede sohbet etmek gibi her mahallin mevzû-ı lehine muhalif hareketlerde bulunulamayacağını karilerimize uzun uzadıya tafsil eylemek mecburiyetinde değiliz. Şu kadarcık bir şey arz edelim ki yatakhaneler şakirdânın yalnız uyku mahalleri demek olup, oralarda uzun uzadıya sohbet edilemezse de birisinden diğerine kol yetişemeyecek kadar uzak olan karyolalarda şakirtler yattıkları vakit uykuya dalıncaya kadar yatak komşularıyla biraz konuşabilirler. Vakıa bu dahi memnu olduğundan geceleri sabaha kadar yatakhaneyi bir ucundan öteki ucuna doğru mesaha edercesine aba terlikleriyle gezen mubassırlar, karyolalar arasındaki her türlü musahabeyi men'e memursalar da uykuya varıncaya kadar bazı ahbap çocukların teati edecekleri kelimâtı işitmezliğe gelmek dahi bunlar için şakirdân hakkında bir mürüvvet addolunur.⁵¹⁹

Buna göre öğrencilerin yatılı olarak eğitim gördüğü okullarda sınıflar, yatakhane, yemekhane, teneffüs alanları hep farklıdır. Her alanın kendisine göre kuralları vardır. Sınıfta ders görülür, yemekhanede yemek yenir, yatakhane

⁵¹⁸ Ahmet Midhat Efendi'nin çocuk eğitimi konusundaki görüşlerinin incelenmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Leyla Şentürk&Elif Aktaş, "Ahmet Midhat Efendi ve Çocuk Eğitimi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2, Sayı:2/2, Haziran 2014, s. 58-69; Leyla Albayrak, (2010), *Ahmet Midhat Efendi'nin Eserlerinde Eğitim ve Çağdaş Eğitim Yaklaşımları Arasında Bir Karşılaştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum; Nazan Kul, (2009), *Ahmet Midhat Efendi'nin Roman Ve Hikâyelerinde Eğitim Aracı Olarak Edebiyat: Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul; Handan İnci, "Ahmet Mithat Efendi ve Çocuk Terbiyesi", *Türk Dili Dergisi Ahmet Mithat Efendi Özel Bölümü*, Sayı 521, 1995, ss. 577-589

⁵¹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 3

sadece uyunur. Yatakhane de ders çalışılmaz, sınıflarda ders harici sohbet edilmez vs.

Burada Ahmet Midhat Efendi, yatakhaneler ile ilgili biraz daha tafsilatlı bilgiler verir. Yatakhane de öğrencilerin karyoları arasındaki mesafe bir kol mesafesinden uzundur. Karyolar birbirine ne çok yakın ne de uzaktır. Normal şartlarda öğrencilerin uyku vaktinde yatakhane de sohbet etmeleri yasaktır; fakat yatakhane de karyoları birbirine komşu olan öğrenciler uykuya dalana kadar birbirleriyle kısa süreliğine sohbet edebilirler. Yatakhane de öğrencilerin uyku vakitlerini düzenleyen ve uyku vaktinde yatakhane de devriye gezen görevliler de öğrencilerin yatakhane de sohbet etmeleri yasak olduğu halde öğrencilerin kısa süreliğine komşu karyoladaki arkadaşlarıyla sohbet etmelerine bir nebze de olsa göz yumarlar.

Romanda, Yamalı Musa adında bir adam vardır. Yamalı Musa, Söğüt taraflarında bir köyde ikamet etmektedir ve hayli zengindir. Yamalı Musa, Oğlu Osman Kâmil'in devlet görevinde çalışmasını ister. Osman Kâmil, okuma yazmayı köyde imamdan öğrenir. Yamalı Musa, daha sonra oğlunu annesiyle beraber Bursa'ya gönderir. Osman Kâmil Bursa'da rüştiyeye gider. Osman Kâmil, Bursa'da rüştiyede eğitim gördüğu süre içerisinde okul saatleri dışında Fransızca'yı ve Arapçayı ğrenir. On beş yaşında da Bursa Rüştiyesini birincilikle bitirir. Rüştiyeyi bitirince bundan sonra hangi okula devam edeceği meselesi ortaya çıkar. Osman Kâmil'in hangi okulda eğitime devam edeceği ile ilgili karar sürecini Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Çocuk on beş yaşındayken Bursa Rüşdiyesi'nden birincilik şehadetnamesiyle ıktı. Bazı dostlar Osman Kâmil'in idadiye mektebine verilmesi nasihatında bulunarak validesi dahi terbiye-i askeriyyenin kıymetini takdire muktedir âkile bir kadındıysa da pederinin arzusu çocuğu asker etmek değil mülkiye tarikinde büyötmek olduğundan validesi çocuğunun bu mektebe ithalini Yamalı Musa'ya ihtar edince Musa Ağa Mekteb-i Sultânî'de neler okunduğunu ve ne ücretle çocuğa bakıldığını tahkike başladı.

Hesap, hendese, fizik ve kimya gibi şeylerin ne olacaklarına bir türlü akıl erdiremeyerek hele Fransızca lisanı Ağa'nın bilküllüye suratını ekşittiyse de badema bu mektepten çıkanlardan maada kimsenin büyük adam olamayacağını ve hele politika memurlarının bile bu mektepten neşet edeceklerini işitince işte bu arzuyu def kabil olamadığından biricik oğlunu Mekteb-i Sultânî'ye vermek mecburiyetine katlandı.⁵²⁰

⁵²⁰Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 7.

Görüldüğü gibi rüştiyeyi bitiren Osman Kâmil'in bundan sonraki eğitim hayatında devam edebileceği iki seçenek vardır. Bunlar Mekteb-i Sultânî⁵²¹ ve Mekteb-i İdâdiyedir.⁵²² Osman Kâmil'in ailesinin bazı tanıdıkları, çocuklarını idadiyeye göndermesini tavsiye ederler. Bunun sebebi, idadiyeye gidenlerin genellikle asker olmasıdır. Osman Kâmil'in annesi de oğlunun asker olmasını ve bunun için de idadiyede okumasını istemektedir. Fakat baba Yamalı Musa oğlunun asker olmasını değil de devlet kademelerinde yüksek mevkilerde çalışmasını istemektedir. Anne, eşi Yamalı Musa'nın bu arzusuna uyar. Osman Kâmil'in devlet görevlisi olabilmesi için mülkiyede okumasının gerekliliğini eşine ifade eder. Yamalı Musa da Galatasaray Mekteb-i Sultânîsinde hangi derslerin okutulduğunu ve okulun masraflarını araştırmaya başlar. Baba Yamalı Musa'nın, burada okutulan dersler ve derslerin faydaları konusunda herhangi bir fikri yoktur. Bunun yanında okuldaki eğitim dili Fransızcadır. Bu sebeple Yamalı Musa, oğlunu bu okula göndermek konusunda tereddüt yaşar. Fakat bu okuldan mezun olanların devlet idaresinde ve politikada önemli yerlerde olduğunu görünce çocuğu Osman Kâmil'i Galatasaray Mekteb-i Sultânîsinde okutma kararı alır.

Ahmet Midhat Efendi, romanda eğitim zamanından ve yaz tatilinden bahseder. Osman Kâmil, Galatasaray Mekteb-i kayıt zamanına yetişememiştir. Bu yüzden okula gidememiştir. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Çocuk, Mekteb-i Sultânî'ye verilinceye kadar aradan iki sene daha zaman geçmiş olduğundan validesiyle beraber on üç yaşındayken İstanbul'a gelmişse de vürutları kasım üzeri vaki bulup kendilerini toplayıncaya kadar bir iki ay daha zaman geçtiğinden ve yaz tatilini müteakip mektebe kaydolunacak çocuklar yazılıp sınıflar dahi derse başlamış olduğundan çocuk o sene dahi Mekteb-i Sultânî'ye girememiştir.⁵²³

Görüldüğü gibi kayıt süresini geçirdiği için Osman Kâmil okula başlayamamıştır. Bu yüzden bir sene beklemek zorunda kalınmıştır. Bu da o dönemde bu işlerin sıkı tutulduğunu göstermektedir.

⁵²¹1868 yılında İstanbul'da açılan, program dili Türkçe ve Fransızca olan Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi, pek çok din ve milletten öğrencinin eğitim gördüğü bir okuldur. Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nden mezun olmak, dönem için sosyal ve siyasi hayatta önemli bir ayrıcalıktır. Ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Sakaoğlu, "Galatasaray Lisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, s. 369-371

⁵²²1873'te İstanbul'da açılan ve yüksek okullara öğrenci hazırlayan lise dengi okullardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Sakaoğlu, "İdadiler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 134-135

⁵²³Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 7

Ahmet Midhat Efendi *Bahtiyarlık* romanında “kız çocuklarının ve kadınların eğitimi” hususuna geniş yer vermiştir. Romanın beşinci bölümünü bu konuya ayırmıştır. Bölümün başlığı “Terbiye-i Nisvân”dır.

Ahmet Midhat Efendi, romanda Sultan Abdülhamid’in eğitim sistemini över. O’nun zamanında eğitim alanında önemli adımların atıldığını söyler. Özellikle kız çocuklarının eğitimi sürecinde bir değişikliğe gittiğini, bu değişimden önce kız babalarının, çocuklarının eğitimi konusunda bazı tereddütler yaşadığını şu cümlelerle anlatır:

Asr-ı celîl-i Hazret-i Abdülhamîd-i Gazî'nin her bir eseri her ne zaman olsa muhassenât-ı asrıyyeden addolunabilecek kadar büyük şeyler olup bunlar miyanında en büyüklerinden birisi dahi alelumum etfalın ve alehusus etfâl-i inâsın terbiye ve talimleri için iktiza eden programların kat'iyen tayin olunmaları kaziyeleri addolunsa sezadır.

Bundan evvel mekâtib-i askeriyenin bile programları birçok cihetlerden muhtâc-ı ıslâh ve ikmal olup mekâtib-i rüşdiyye ise hemen her muallimin kendi dirayetine havale olunmuş gibi bir hâlde ve hele etfâl-i inas için bir talim ve terbiye programı bilküllüye mefkud bir surette olduğundan kız babaları kızları nasıl terbiye ve talim edeceklerini bilemeyerek her biri bir yola gitmekteydiler.⁵²⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, Sultan Abdülhamid’in tüm işlerinin her zaman için iyi ve faydalı olduğunu söyler. Bu işler arasında ise en önemli olanlarını, bütün çocukların ve özellikle kız çocuklarının terbiye ve eğitimleri için hazırlanan programlar ve bu programların hayata geçirilmesi olarak görür.

Sultan Abdülhamid’den önce, askerî okulların programlarını iyileştirmeye ihtiyaç vardır. Rüştiye okullarının program ve işleyişi tamamen öğretmenlere bırakılmıştır. Bu yüzden program ve işleyişlerde farklılıklar meydana gelmektedir. Kız çocuklarının eğitiminde ise izlenen bir plân, program ve projenin varlığı neredeyse söz konusu değildir. Bu yüzden kız babaları, çocuklarının nasıl bir eğitim alacakları konusunda endişeler yaşamakta ve her baba farklı bir yol izlemek zorunda kalmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, romanda kız çocuklarının eğitiminde Sultan Abdülhamid’den önce takip edilen farklı uygulamalar ile ilgili de şunları söyler:

Meselâ bazıları eski usulce mahalle mekteplerinde çocuklarına birkaç hatim ettirtir ve şu tahsili biraz daha ileriye götürmek arzusunda bulunursa çocuğa bir de inşa okuturdu ki namaz kılmak için Kur'an okumaya olan ihtiyaç anlaşılabilirdiği hâlde

⁵²⁴Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 42.

yazı yazmayan ve hiç de yazmayacak olan bir kız çocuğa inşa okutmanın lüzumu bir veçhile anlaşılamazdı. Bazılarıysa kızlarının tedrisini kendileri deruhte ederek bir yandan mahalle mekteplerinde hafız olmaya kadar cebreyledikleri kızcağızları diğer taraftan dahi kendileri emsileden başlatarak bina maksut merah avamil izhar kafiye diye âdeta bir medrese talebesi gibi ulûm-ı âliyye-i Arabiyyeyi tahsile ve ta'lim-i Farisiden Nasîhatü'l-hukema'dan bed' ile Tuhfe-i Vehbî, Pend-i Attâr, Gülistân-ı Hâfiz gibi kitaplardan Farisî okutmağa mecbur eyleyerek Fitnatlar Leylâlar gibi edibeler yetiştirmeye gayret eylerdi. Tahsilin böyle Osmanlığa mahsus olan suretini beğenemeyerek alafranga heveskârı olanlarsa kızlarına mutlaka Fransızca öğretmek arzusunda bulunarak bunun için dahi bazı kudreti olanlar daha çok küçükken hanelerine Frenk muallimeler alırlar veyahut çocuğu biraz büyür büyümez rahibeler idaresi altında bulunan Frenk mektebine verirlerdi ki bu kızlar dahi Avrupalı bir kızın öğrendiği şeyleri tahsil eyledikleri hâlde kendi hanelerine kendi maîşet-i Osmâniyyeleri dairesi dahilinde bu tahsillerinin imkân-ı tatbîkini bulamamak ve kendi baba ocağının yabancısı addolunmak gibi bir müthiş istikbale müheyya edilmiş olurlardı.⁵²⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, Sultan Abdülhamid'in eğitim ile ilgili düzenlemelerinden önce bazı ailelerin eski usulü takip edip kızlarını önce mahalle mektebine gönderdiklerini anlatmaktadır. Kız çocukları mahalle mektebinde Kur'an-ı Kerim'i birkaç defa hatim ederler. Ahmet Midhat Efendi, bu tahsili ileri götürmeyi isteyen ailelerin, kızlarına bir de Arapçanın bazı gramer kaidelerini içeren "inşa" derslerini aldirdiklarını söyler. Ahmet Midhat Efendi, yazmayı bilmeyen ve daha sonra da hiç yazı yazmayacak olan çocuğa bu gramer kaidelerini öğretmenin anlamsız olduğunu ifade eder.

Ahmet Midhat Efendi, bazı ailelerin de kızlarını mahalle mekteplerine göndererek hafız olmaya zorladıklarını, bununla birlikte kendilerinin de çocuklarına ders verdiklerini söyler. Bu aileler, çocuklarına bir medrese talebesinin medresede öğrendiği gibi, gramerin ağır kaidelerini de içerdiği şekliyle Arapçayı ve bunun yanında da Fars edebiyatının önde gelen eserleri üzerinden Farsçayı öğretmeye çalışırlar. Bu şekilde çocuklarını adeta büyük şair hanımlar gibi yetiştirmeyi amaçlarlar.

Ahmet Midhat Efendi, çocuklarına eski tarzda eğitim vermeye çalışan bu ailelerin yanında bazı Batı hayranı alafranga meraklısı ailelerin de olduğunu söyler. Eski eğitim tarzını beğenmeyen bu ailelerin kızlarına muhakkak Fransızca öğretmek istediklerini ifade eder. Bunun için maddi imkânları iyi olan ailelerin, kızları daha küçükken evlerine Avrupalı öğretmenler getirdiklerini söyler. Bazılarının da kızları biraz büyüyünce çocuklarını rahibelerin idaresindeki

⁵²⁵Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 42.

Avrupalı okullara gönderdiklerini ifade eder. Ahmet Midhat Efendi, bu kızların, Avrupalı bir kızın okulunda aldığı gibi bir eğitim aldıkları ve onların öğrendiği pek çok şeyi öğrendikleri halde Osmanlı kültürünün hakim olduğu kendi evlerinde bu bilgileri uygulayamamak ve bu şekilde de kendi baba evlerinde bir yabancı olarak görülmek gibi sıkıntılar yaşadıklarını ifade söyler.

Ahmet Midhat Efendi, kız çocuklarının eğitiminde yaşanan sıkıntıların Sultan Abdülhamid döneminde yapılan düzenlemelerle ortadan kalktığını söyler.

Bu düzenlemeleri Ahmet Midhat Efendi şu şekilde anlatır:

Maarifçe tensikat-ı ahîremiz hamdolsun bu fenalıkların kâffesini bertaraf ederek eylevm Osmanlı kadını olacak bir kızın okuyup yazmasını ve dininin ve milletinin tarihini ve kendine mahsus olacak ve bahusus kadına muvafık gelebilecek suretteki edebiyatını ve hesabını ve usûl-i defteriyyesini ve ekonomisini öğrenmesi için iktiza eden tertîbât-ı tahsîliyyeyi yoluna konulmuş ve hatta bunun için kitaplar bile telif ve neşrolunmuş bulunduğundan badema kız babaları evlâtlarının talim ve terbiyelerini bizzat kendileri deruhte bile edecek olsalar ne yolda talim edeceklerini bilerek dūcâr-ı hayret olmayabilirler.⁵²⁶

Ahmet Midhat Efendi, burada Sultan Abdülhamid döneminde kız çocuklarına okuma, yazma, dinî bilgiler, tarih ve özellikle milletimizin tarihi, edebiyat, evinin ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilecek ve gelir-giderleri hesaplayabilecek şekilde hesap ve ekonomi bilgisi vs. öğretildiğini söylemektedir. Ayrıca bu konularda kitaplar da neşredilerek kız çocuklarının eğitimini kendi evlerinde devam ettiren ailelere de yardımcı olduğunu ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi *Bahtiyarlık* romanında kız çocukların eğitimi ile ilgili şunları ifade etmektedir:

Zevciyyet-i cibillî eğerçi kadınları erkeklerin emir ve nehiyelerine muti ve münkad olmak mecburiyeti ile bağlamışsa da erkekler dâire-i tufûliyyetten çıkıncaya kadar kadınların terbiye ve sevklerine terkedilmiş bulduklarından bir milletin kadınları ne kadar terbiyeli olursa erkekleri dahi o kadar terbiyeli olabilmek muhakkat-ı tabîyyedendir. Kadınlar erkeklerin ilk mürebbii ve muallimleridirler. Binaenaleyh Darümuallimîn'de müstait hocalar yetiştirilmedikten sonra nasıl ki mekâtibin ıslahı çaresi bulunamamışsa terbiyehanelerden müstait valideler yetiştirilmeyince terbiye-i umûmiyyenin dahi asıl terakkiyât-ı asriyyeye muvafık olacak bir surette ıslahı kabil olamaz. İşte bu hakikate nazaran evlâd-ı inâsın talim ve terbiyelerine ne kadar ehemmiyet verilirse asla istiksar edilemez.⁵²⁷

Ahmet Midhat Efendi burada kız çocuklarını eğitmenin bir millet için ne kadar önemli olduğunu anlatmaktadır. Ahmet Midhat Efendi'ye göre her ne kadar kadınlar fitrat olarak erkeklerin emir ve yasaklarına uyma ile mecbur

⁵²⁶Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 43.

⁵²⁷Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 43.

tutulmuşlarsa da erkekler çocukluk çağını bitirene kadar kadınların, yani annelerinin terbiyelerine emanet edilmiştir. Erkekler bu süreçte kadına, yani anneye ihtiyaç duyar. Bu yüzden bir milletin kadınları ne kadar terbiyeli, kültürlü ise onların yetiştirdiği erkekler de o kadar terbiyeli, kültürlü, eğitilmiş ve ahlaklıdır.

Ahmet Midhat Efendi, anneliğin kadınlara çocuklarının ilk öğretmenleri olma özelliği verdiğini söyler. Öğretmenlerin yetiştirildiği Darülmüallimîn'de bulunun öğretmen adaylarına iyi bir eğitim ve terbiye verilmediği sürece okulların ıslahı ve düzelmesi mümkün değildir. Aynı şekilde çocuklukların evlerde ve okullarda iyi eğitim ve terbiye almamış kadınlar tarafından yetiştirilmesiyle bir milletin ihyası, ayağa kalkması, asrın gerektirdiği şekilde ileri gitmesi mümkün değildir. Ahmet Midhat Efendi, bunun için bir nesli ve dolayısıyla milleti eğitmenin yolunun, öncelikle kadınların eğitilmiş ve terbiyeli olmasından geçtiğini ifade eder. Ahmet Midhat Efendi, kadın ve kız çocuklarının eğitimine ne kadar fazla değer verilirse o kadar iyi ve yerinde olduğunu söyler.

Bahtiyarlık romanında Ahmet Midhat Efendi, çocukların ve özellikle de kız çocukların eğitiminin önemini iyi bilen İskenderiyeli Abdülcabbar Bey'in çocuklarının eğitimi ile ilgili olarak şunları söyler:

Vaktiyle şu hakikate vasıl olmuş bulunanlar miyanında bir de İskenderiyeli Abdülcabbar Bey vardı ki bir oğluyla bir kızını hüsn-i terbiye emeline düşüp hâlbuki İstanbul'da muhtaç olduğu mektebi bulamayacağını daha vaktiyle derpiş eyleyince huruf ve lisan ve ulûm-ı şarkiyye için bir hoca ve garbiyye için dahî bir madama isticar eyleyerek evlâdının tedris ve terbiyesini bunlara havale etmişti.⁵²⁸

İskenderiyeli Abdülcabbar Bey, bir oğlu ve bir kızının en güzel şekilde eğitimlerini almaları için düşünmeye başlar; fakat İstanbul'da kendi istediği tarzda eğitim veren bir okulun o zaman için bulunmadığını görür. Bu yüzden Doğu ilimleri tabir edilen dinî ilimleri ve okuma yazmayı öğretmek üzere bir hoca, Batı ilim ve kültürünü çocuklarına öğretmek üzere de bir madam tutar. Abdülcabbar Bey, çocuklarının eğitim ve terbiyesini, belli bir ücret mukabilinde tuttuğu bu iki kişiye bırakmıştır.

⁵²⁸Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 43.

Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık* romanında Osmanlı hocaları ile Avrupalı öğretmenlerin tutumları hakkında bilgi vermektedir. Konu ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şunları anlatır:

Avrupanın «İnstituters» denilen muallimleri ne kadar müstait olurlar. Çocukların damarlarına girmeyi ne güzel bilirler! Bunlar «Eti benim kemikleri babasının anasının» diye terbiye-i etfâli deruhde etmezler. Ders zamanlarını çocuklara bir işkence edip bırakmazlar. Belki çocuklara hem kendilerini hem tahsili sevdirek muayyen olan zamanlarda derslerine seve seve devam ettirdikleri gibi yine muayyen olan zamanlarda dahi çocuklarla beraber oynayarak hiçbir zaman yanlarından ayrılmazlar.

İşte İskenderiyeli Abdülcabbar Bey'in Fransa'dan getirtmiş olduğu muallime dahi böyle müstait şeylerden olup her gün çocukların iki saat kadar Türkçe ve Arapça tedris edecek olan hoca efendiye mahsus olmakla hoca efendinin düşman üzerine kılıç sallarcasına değnek sallayarak çocukların tehdit ve ihafesi bunları kendisinden ne kadar soğutursa muallim Madam Terniye'nin nazikâne ve muhibbâne muameleleri çocukları kendisine o nispette ısındırır, gerek Mansur Bey ve gerek Nusret Hanım hoca efendinin yanına sanki asılmaya giden mahkûm gibi gittikleri hâlde Madam Terniye'nin yanına bilâkis bir dost bir penah nezdine gelen biçareler gibi gelip sığınarlardı.⁵²⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi, klasik Osmanlı hocaları ile Avrupalı öğretmenler arasında bir mukayese yapar. Ahmet Midhat Efendi Avrupalı bayan öğretmenlerin eğitim konusunda kabiliyetli olduklarını ifade eder. Bu öğretmenlerin, çocuklarla iletişim kurmak ve çocukların ilgisini çekmek konusunda çok başarılı olduklarını, “çocukların damarlarına girme” hususunda mahir olduklarını, ders vakitlerinde çocukların ilgisini canlı tutmayı başardıklarını, çocukların sıkılmalarını ve bu saatlerin çocuklar için psikolojik işkence olmasını önlediklerini, hem kendilerini hem de dersleri çocuklara sevdirdiklerini, bu şekilde çocukların öğretmenleri sayesinde derslerine seve seve devam ettiklerini, ders dışındaki vakitlerde de çocuklarla vakit geçirip onlarla vakit geçirdiklerini söyler. İskenderiyeli Abdülcabbar Bey'in Fransa'dan çocuklarının eğitimi için getirttiği Avrupalı öğretmen de, Ahmet Midhat Efendi'nin belirttiği özelliklerde, eğitim ve iletişim konusunda başarılı bir bayandır.

Ahmet Midhat Efendi, çocuklara her gün iki saat Arapça ve Türkçe öğretmek için gelen hocalarının adeta bir düşmana kılıç sallar gibi elinde değnek sallayarak çocukları korkuttuğunu, bazen tehdit ettiğini ve bu yüzden de çocukları kendisinden soğuttuğunu söyler. Bunun tam zıttı olarak çocuklar Madam

⁵²⁹Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 43-44.

Terniye'nin kendilerine karşı gösterdiği sevgi dolu ve nazik davranışlardan ötürü Madam Terniye'ye her geçen gün daha fazla bağlanırlar. Ahmet Midhat Efendi çocukların kendilerine Türkçe ve Arapçayı öğreten hocalarının yanına giderken kendilerini asılmaya mahkum idamlık bir mahkum gibi hissettiklerini, buna karşılık Madam Terniye'nin yanına giderken de kendilerini çok rahat, huzurlu ve güvende hissettiklerini ifade eder.

İskenderiyeli Abdülcabbar Bey'in çocuklarının Madam Terniye rehberliğinde Fransızca öğrenmelerini Ahmet Midhat Efendi romanda şu cümlelerle anlatır:

Muallimenin hîn-i vürûdunda Mansur Bey yedi buçuk ve Nusret Hanım beş buçuk yaşlarında olarak Madam Terniye geceleri dahi çocukları kendi nezareti altında bulundurmaya lüzum görmüş olduğundan yataklarını kendi yatak odasına tertip ettirmişti. İmdi kadın o güzel güler yüzü o tatlı lâkırdısıyla çocuklara lâ-yenkati' Fransızca söylediğinden beş altı mah zarfında bunlar henüz yeni söze alışan etfal gibi Fransızca söylemeye başlayıp hele hoca efendinin şikâyetleri oldukça Madam Terniye'den başka hasbîhâl edecekleri kimse olmadığından o dertlerini de Fransızca olarak dökmeye ve anlatmaya mecbur ola ola Fransız lisanındaki kudretlerini gittikçe tevsi etmekte bulunmuşlardı.⁵³⁰

Burada Ahmet Midhat Efendi, Madam Terniye'nin çocuklara Fransızca'yı nasıl öğrettiğinden bahsetmektedir. Madam Terniye, geceleri de nezareti altındaki çocuklarla vakit geçirmek istemektedir. Bu amaçla Madam Terniye, Abdülcabbar Bey'in çocukları Mansur ve Nusret'in yataklarını da kendi yatak odasına yaptırtır. Çocuklara karşı güler yüzlü ve ilgili olan Madam, çocuklarla her zaman kesinlikle Fransızca konuşur. Çocuklar diğer hocalarını da sadece Madam Terniye'ye şikâyet ettiklerinden, şikâyetlerini bile Fransızca olarak dile getirirler. Çocuklar bu şekilde beş-altı ay gibi kısa bir süre içerisinde Fransızca'yı öğrenirler.

Ahmet Midhat Efendi, daha sonra tekrar Madam Terniye ile çocukların diğer hocaları arasında bir kıyaslama yapar. Söz konusu karşılaştırmayı şu cümlelerle ifade eder:

Bu misillü muallimelerin hanelerinde hususî olarak verecekleri dersler için dahi mahsusen kitaplar yapılmış olduğundan Madam Terniye'nin böyle muntazam olarak verdiği derslerin çocuklar üzerinde tesiri anasına babasına hayret verecek ve hoca efendininse hasedini mucip olacak bir surette kendisini göstermeye başladı. Meselâ tedrise bed' eyledikten bir buçuk sene sonra çocuklara henüz bir hatm-i şerif ettirmemiş ve hatim indiremeyince «Rabb-i yüsri»den meşk alıp karalama yazmak dahi hoca efendinin usulüne mugayir bulunmuş olduğu hâlde Madam Terniye çocuklara Fransız lisanını bayağı dürüstçe söyletmeye başladıktan maada alfabeden

⁵³⁰Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 44.

sonra küçük küçük kıraat kitapları dahi okutarak lâtif ve muhtasar hikâyelerle eğlendirdiği gibi «Cihât kaçır? Dört: Şark garp şimal cenup!» tarzında ufarak es'ile ve ecvibeyi havi risalelerle çocuklar bir senenin üç yüz altmış bu kadar gün olduğunu ve şu kadar maha ve bu kadar haftaya münkasım bulunduğunu ve günlerin ve ayların isimleri şunlar idüğünü velhâsıl dünyada beş büyük kıt'a ve şu kadar belli başlı millet olduğunu ve bir cihetten dahi hayvanlar miyanında da bizim gibi analık babalık evlâtlık hane ve yuva içinde maişet olduğundan onlara eza ve cefa etmek insanlara cefa etmiş kadar fena olacağı filâni dahi öğrenerek şu küçük malûmatlarıyla iftihara başlamışlardı.⁵³¹

Buna göre Madam Terniye, çocuklara evde eğitim veren eğitimciler için hazırlanmış bazı kitaplardan da yararlanarak çocuklara derslerini en güzel şekilde öğretmeye çalışır. Çocuklar da Madam'ın bu ilgi ve tecrübesine karşılık olarak her şeyi çok hızlı bir şekilde öğrenirler. Çocuklardaki bu değişim ve çocukların her şeyi bu kadar hızlı öğrenmeleri, anne babalarına hayret verirken çocukların diğer hocasını da adeta kıskançlığa boğar. Hoca, çocuklara bir buçuk senedir ders vermesine rağmen çocuklar bir hatm-i şerif bile yapamamıştır. Çocuklar hatim yapamayınca, hoca çocuklara artık yazı çalışmalarını yaptırmayı bırakır. Fakat Madam, çocuklara Fransızca'yı iyi bir şekilde öğrettikten sonra onlara alfabeyi de öğretir ve okumaları için küçük hikâye kitapları okutur. Böylece çocuklar Fransızca okumayı da öğrenir. Bunun yanında çocuklara yönler, günler, haftalar, aylar, yeryüzündeki kıt'alar, yeryüzünde yaşayan milletler, hayvan hakları gibi pek çok konuda da bilgiler verir.

Madam Terniye, çocuklara aynı zamanda çocukların anne ve babalarından habersiz kendi dini olan Hristiyanlığa ait bilgiler de vermeye başlar. Ahmet Midhat Efendi, bu durumu şu cümlelerle anlatır:

Bu mini mini malûmatçıklar miyanında Madam Terniye'nin çocuklara bir de Haktaâlâ Hazretleri olduğu ve onun da mini mini bir oğulcuğu bulunduğu ve bu oğulcuğun bir de anası olup insanlar uğrunda oğlunun canını feda eylediği ve binaenaleyh onu minnettarâne bir surette sevmek iktiza edeceği hakkında verdiği derslere ve «İşte baba oğul valide şunlardır» diye kitaplardan resimlerini dahi göstermesine burada ilişmeyelim. Çünkü çocukların babası Abdülcabbar Beyefendi dahi bunları görmüyordu bile! Çocukların mini mini malûmatçıklarını büyülte büyülte işte o minnettarâne bir surette sevilmesi lâzım gelen ibnullahı Yahudiler asmış öldürmüş olduklarından bahisle onlar hakkında bir husumet lâzım olduğu derecesine kadar vardığı gibi bir aralık kıraat kitaplarında muhârebât-ı sâlibiyyeye dair görülen fıkralar üzerine Müslümanların dahi Hristiyanlara nasıl seyf-i zulm ile muamele etmiş olduklarını takrire başlayarak işte bu misillü ilkaâtla genç çocukları kendisine celp ettikçe etmekte bulunmuştu.⁵³²

⁵³¹Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 44-45.

⁵³²Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 45.

Burada Ahmet Midhat Efendi, Madam Terniye'nin çocukları Hristiyanlık esaslarına göre eğitmeye çalışmasından bahseder. Madam Terniye Hristiyanlık inancından hareketle Allah'ın bir oğlu olduğunu, oğlunun bir de annesi olduğunu çocuklara anlatarak “teslis” kaidelerini çocukların zihin ve inanç dünyalarında yerleştirmeye çalışır. Kendisine ait bazı kitaplarda yer alan resimleri çocuklara gösterir. Çocukların “ibnillah” a olan muhabbetleri arttıkça da “ibnillah” ı Yahudilerin öldürmüş olduğunu anlatarak çocuklara Yahudileri düşman olarak görmek gerektiğini aşlar. Daha da ileriye giderek, kendi tarihine ve kültürüne ait bazı kitapları da göstererek Müslümanların da Hristiyanlara zulmettiğine dair çocukların zihninde bir altyapı oluşturur. Fakat tüm bunlardan, çocukların anne ve özellikle de babalarının haberi yoktur.

Ahmet Midhat Efendi, Madam Terniye'nin bu yaklaşımının sebebinin Müslümanlara düşman olması veya kendi din ve milletine mutaassıp bir şekilde bağlı olması değil, elinde Avrupa'daki eğitim sistemine ait usuller olmasına ve çocukları bu usul ve program çerçevesinde yetiştirmek istemesine bağlar. Ahmet Midhat Efendi'nin söz konusu ifadeleri şu şekildedir:

İhtimal ki karilerimiz şu sözlerimizi bir mübalâgaya hamlederler. Fakat Avrupa maârif-i ibtidâiyyesine vâkıf olanlar bu sözlerde asla mübalâğa şaibesi olmadığını teslim ederler. Hatta Madam Terniye çocuklara bu dersleri İslâm aleyhindeki husumetinden veyahut kendi din ve milletine mutaassıbâne muhabbetinden neşet etmek suretiyle veriyor değildi. Belki maârif-i ibtidâiyye olmak üzere çocukları bu yolda talim etmeye elindeki program dahilinde görmekte kadıncağız ifâ-yı vazife ediyor fikir ve mütalâasıyla derslerini bu yolda vermekteydi.⁵³³

Ahmet Midhat Efendi, romanda çocuklara verilen ilk dinî eğitimin ve millî duyguları benimsetmenin en iyi yolunun Avrupa'da uygulanan sistem olduğunu düşündüğünü söyleyerek şunları ifade eder:

Evet! Çocuklara maârif-i ibtidâiyyeyi hem de böyle vermelidir. Onlara din muhabbeti millet gayreti vatan sevdası gibi mukaddesatın kâffesi henüz hâl-i tufüliyyetlerinde verilirse zihinlerine hakkolunmuş kalarak bir daha çıkmak mümkün olamaz. Fakat bir Müslüman çocuğa Hristiyanlık ve bir Hristiyan çocuğa dahi Müslümanlık âlemi için iktiza eden maârif-i ibtidâiyyeyi vermemelidir. Her millet kendi dini diyaneti için lâzım gelen surette maârif-i ibtidâiyyesini tertip etmelidir.⁵³⁴

Ahmet Midhat Efendi burada çocuklara din, vatan ve millet sevgisinin ve mukaddes kabul edilen şeylere sahip çıkmayı öğretmenin zamanının ilk çocukluk

⁵³³ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 45.

⁵³⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 46.

dönemi olduğunu ifade eder. Buna göre çocuğa daha çok küçük yaşlarda bu bilgiler verilirse, söz konusu duygularla ilgili bu bilgiler zihinde kök salar ve zihinden çıkması çok zor olur. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi bir Müslüman çocuğuna sadece Müslümanlıkla ilgili bilgileri vermenin, bir Hristiyan çocuğuna da sadece Hristiyanlık ile ilgili bilgileri vermenin gerekli olduğunu söyler. Her milletin kendi dinî ve millî değerlerini çocuklara öğretmeleri gerektiğini, çocuklara başka din ve milletlere ait bilgilerin verilmemesi gerektiğini ifade eder.

Bahtiyarlık romanında Madam Terniye'nin çocukları eğitmeye başlamasından üç sene sonra çocuklar neredeyse artık bir Fransız çocuğu gibi yetişmişlerdir. Çocuklar Osmanlılık ile ilgili pek fazla bir şey bilmemekte, millî eğitimimizde yer alan ve ahlak kurallarını anlatan Osmanlıca yazılmış basit bir kitabı bile anlayamamaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bu durumu şu şekilde ifade eder:

Elhâsıl tedrise başladıklarından üç sene sonra Mansur Bey ve Nusret Hanım Fransızca cihetinde âdeta bir Fransız çocuğu kadar behremend oldukları hâlde maârif-i milliyemizce henüz risâle-i ahlâkı okuyup anlayamamak menzilesinde kaldığından ve hele Madam Terniye bunların zihinlerini kendi istediği yola bir güzelce sevk etmiş olduğundan çocuklar risâle-i ahlâkı ellerine alarak «Bu ne? Dahi sirkat bir kimsenin eşyasını çalmak demektir. Ne demek?» diye istihzalara da başlamışlardı. Büyüğü on buçuk küçüğü sekiz buçuk yaşında olan bu çocukların şu terakkilerine aferin değil mi?⁵³⁵

Ahmet Midhat Efendi, romanda Sultan Abdülhamid'in eğitim sistemi konusunda yaptığı değişiklik ve yeniliklerin ne kadar yerinde ve iyi olduğunu söyler. Bu şekilde eğitim sisteminde birlik sağlandığını ve bu konuda Sultan Abdülhamid'e teşekkür etmenin bir borç olduğunu ifade eder. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

İşte bu babın mukaddemesinde muhassenât-ı asrıyye-i Hazret-i Abdülhamid-i Gazî'den olmak üzere derecesi ta buralara kadar varan fenalıkların maârif-i tensikat-ı cedîdesi sayesinde önü alınmış olduğunu anlamak istediğimizden erbâb-ı fikr ü iz'an bu fenalıkları düşündükçe izalelerinden dolayı padişahımıza nasıl teşekkür edeceklerini bilemeyerek secde-i şükrâna yüzler sürerler.⁵³⁶

Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık* romanında evin iki çocuğundan biri olan Mansur'un on üç yaşında mühendislik tahsil etmek üzere Fransa'ya

⁵³⁵Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 46.

⁵³⁶Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 47.

gönderildiğini söyler. Nusret Hanım ise on bir yaşına gelmiştir. Dönemin anlayışına göre bu yaşa gelmiş bir kız çocuğu artık erkek hocaya gönderilmemelidir. Ahmet Midhat Efendi “Artık o dahi on bir yaşına gelmiş olduğundan erkek hocasının nezdine gönderilemeyerek münhasıran Madam Terniye'nin elinde kalmıştı.”⁵³⁷ cümlesiyle kız çocuklarının genellikle on-on bir yaşından sonra erkek hocaya gönderilmediğine işaret eder.

Taaffüf romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin özellikle kız çocukların eğitimi ile ilgili bilgiler verdiği bir diğer romanıdır.

Taffüf romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Sâniha'nın küçük yaşta başlayan eğitimi ile ilgili şunları anlatır:

Beşinci yaşında çocuğun talim ve tedarisine başlandı. Türkçe için bir hoca tayin edilip, Dâniş Bey bizzat dahi tedariste bulunuyorsa da çocuğu Doktor Fratenberg'in elinden kurtarmak mümkün mü? Anasından, babasından ziyade çocuğu doktor seviyor. Sözü en doğrusunu isterseniz çocuk dahi anasından babasından ziyade doktoru seviyor. Doktor Fratenberg dahi Fransızca bir ders küşat eyledi. Vakıa Türkçe elifba risalesi kırmızı, mavili, yıldızlı filânı ise de Fransızca alfabe dahi resimli. Elifbanın yıldızlarından, çiçeklerinden bir şey anlamayan Sâniha alfabenin resimlerini kâmilan anlıyor. Horoz gibi, köpek gibi, balık gibi, zaten bildiği hayvanların resimlerini kendi kendisine tanıyabildiği gibi, deve, fil, timsah misillü hayvanların resimlerini de doktorun tarifi üzerine anlayıp bellekte asla usret çekmiyor.⁵³⁸

Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf* romanında roman kahramanlarından Sâniha'nın eğitimine, Sâniha beş yaşındayken başladığını söyler. Sâniha'nın babası Dâniş Bey, kızına bizzat eğitim vermektedir. Bunun yanında Türkçe dersleri için bir hoca tutulmuştur. Aile doktoru olan ve Sâniha'yı da kendi çocuğu gibi seven Doktor Fratenberg de Sâniha'ya Fransızca öğretmektedir. Sâniha'nın Türkçe okumayı öğrendiği elifba kitabı yıldızlarla ve farklı renklerle süslüdür. Fransızca'yı öğrendiği kitap ise horoz, köpek, balık gibi Sâniha'nın daha önce bildiği ve doktorun yardımıyla yeni öğrendiği fil, deve, timsah gibi hayvanların resimleri ile doludur. Ahmet Midhat Efendi, hayvan resimleri ile dolu olan kitabın Sâniha'nın dikkatini çektiğini, buradaki bilgileri daha rahat ve kalıcı olarak öğrendiğini söylemektedir.

⁵³⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 47.

⁵³⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 27

Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf* romanında kızını Mısır'da gördüğü eğitim sistemine göre yetiştiren Dâniş Bey'in uygulamalarını ve Sâniha'nın Türkçe ile Fransızca'yı öğrenme seviyesini şu cümlelerle anlatır:

Sözün kısası, sekizinci yaşından sonra Sâniha Fransızca'yı gereği gibi okuyup yazmaya başladığı hâlde, Türkçeyi henüz dürüstçe okuyamıyor ki, yazabilsin. O vakitler şimdiki yeni usûl-ı tadrîs de pek meydan almamış. Vakıa şimdilerde sekiz, dokuz yaşındaki çocukların pek serbest okuyup yazdıklarını hamdolsun görüyorsak da, bu nimet asrımızın mahsûsâtındandır. O zamanlar alelâde mektebe giden çocuklar Sâniha derecesinde de olamazlardı. Sâniha'nın epeyce okuyup, biraz da yazabilmesi babasının Mısır'da gördüğü usûl-ı tadrîsi taklit çalışmasının semeresidir.⁵³⁹

Buna göre Sâniha sekiz yaşında Fransızca'yı hem okuyup hem de yazabilmektedir. Fakat Türkçeyi iyi derecede okuyamamakta ve buna bağlı olarak yazamamaktadır. Ahmet Midhat Efendi, burada dönemin eğitim sistemine göre öğrencilerin önce okumayı öğrendiklerine ve daha sonra da yazmayı öğrendiklerine işaret eder. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, eğitim sisteminin eski uygulamalarında okuldaki çocukların sekiz dokuz yaşlarında bile doğru dürüst okuyup yazamadıklarını, bu şekliyle okuma yazma eğitimimizin Mısır gibi bazı ülkelerden geri olduğunu, daha sonraları bizim eğitim sistemimizde değişikliğe giderek okuma yazma eğitiminin biraz daha iyi seviyelere geldiğini ifade etmektedir.

Taaffüf romanında Ahmet Midhat Efendi, kız çocuklarının dil eğitimi ile ilgili şunları anlatır:

O zamanlar İstanbul'da talim ve terbiye görmüş duhter-i yegâne vakıa Sâniha'dan ibaret değildi. Osmanlı kibarı meyanında kızları şairiyet derecesinde tadrîs ve talim edenler epeyce vardı. Etfâl-i inâsın terbiyesi şimdiki gibi taammüme takarrüp etmemiş idiyse de hususî surette talim edilmiş birçok kızlar bulunduğunu biz dahi o zaman yetişmiş olmak hasebiyle ilme'l-yakîn biliyor, ayne'l-yakîn görüyorduk. Ama böyle Osmanlılık dairesi dahilinde terbiye edilen kızlar Fransızca'dan mahrum idiler. Evet, en çoğu Mısırlılardan olmak üzere bir hayli familyalar dahi kızlarını Fransızca talim ediyorlardı. Fransız dâyelerinin ellerinde büyütüp, Fransız muallimlerinin ellerinde terbiye ettiriyorlardı. Bunların bazılarıyla mülâkat ve mükâleme dahi eyledik. Bir Fransız kızından hemen hiç farkları yoktu. Lâkin bunlar dahi Türkçe bilmiyorlardı.

Hem Türkçe, hem Fransızca talim edilmiş kızlar hakikaten nevâdirten olup, işte o nadirelerin birisi de şu hikâyemizin kahramanı olmak ehemmiyetini alan Sâniha Hanımdı.⁵⁴⁰

⁵³⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 28.

⁵⁴⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 29-30.

Ahmet Midhat Efendi, burada dönemin zengin ve kibar ailelerinin kız çocuklarının dil eğitimi ile ilgili bilgiler vermektedir. Sözü edilen ailelerin, kızlarına iyi bir dil eğitimi aldırarak kızlarının ileride kültürlü birer kadın olmalarına yardımcı olduklarını söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf* romanındaki olayların geçtiği ve henüz kız çocuklarının eğitimi ile ilgili düzenlemelerin ve yeniliklerin yapılmadığı zamanlarda, hususi olarak bazı ailelerin kızlarının iyi bir dil eğitiminden geçtiklerini söyler. Osmanlı kültürü ile yetişen ailelerin kızlarının genellikle Fransızca öğrenmediklerini ifade eder. Başta Mısırlılar olmak üzere bazı ailelerin de kızlarını tamamen Fransız gibi yetiştirdiğini; fakat bu kızların da Türkçe bilmediğini söyler. Bu şekilde hem Türkçe hem de Fransızca bilen kızlar çok nadir olarak görülür. *Taaffüf* romanının başkahramanlarından Sâniha da hem Türkçeyi hem de Fransızca'yı bilen nadir aile kızlarından biridir.

Ahmet Midhat Efendi, romanda kız çocuklarının birden fazla dili iyi derecede öğrenmelerinin bir meziyet olduğunu ifade eder. Fakat bu kızların, meziyetlerinin yanında bir de eksikliklerinin olduğunu söyler. Bu eksiklik, kızların bilgilerinin sadece dil öğrenmeyle sınırlı kalmış olmalarıdır. Bu kızlar, ilim yönünden eksik kalmaktadırlar. Ahmet Midhat Efendi, Türkçeyi neredeyse şairlik derecesinde okuyup yazabilen ve neredeyse bir Avrupalı kızının bildiği kadar Fransızca bilen kızların, ilim ve malumat yönünden çok eksik olduklarını vurgular. Roman kahramanlarından Sâniha da bu kızlardan birisidir. Türkçe ve Fransızca'yı çok iyi bildiği halde malumat yönünden çok eksiktir. Sâniha'nın bu eksikliğinin farkında olan Doktor Fratenberg, Sâniha'nın eksiklerini tamamlamaya çalışır. Sâniha'nın eğitimi ile kendi evladımış gibi ilgilenir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Lâkin Sâniha Hanımın dahi iki başlı büyük bir noksanı vardı. Hem Türkçe, hem Fransızca bilmesi nasıl iki başlı bir meziyet ise, o noksanı da böyle iki başlıydı. Zira şairiyet derecesinde kudret kazandığını haber verdiğimiz kızların hüneri yalnız malûmât-ı lisâniyyeden ibaret olarak güzelce okudukları, güzelce yazdıkları hâlde malûmat cihetinden pek fakir kaldıkları gibi, bir Frenk kızından fark olunmayacak derecelerde Fransız lisanı talim edilmiş olanların hünerleri dahi yalnız lisan bilmekten ibaret kalıp, bunlarda dahi malûmat fakrı mevcuttu. Hâlâ dahi iş bir dereceye kadar böyle değil midir? Bizim Sâniha, birisi Osmanlı diğeri Fransız olarak iki kızın mecmuu olmak hükmünü almış olduğu hâlde, o iki kızın malûmât-ı şettâ cihetiyle noksanları mecmuu dahi kendisinde mevcut idi. İşte Doktor Fratenberg bunu

bildiğinden, kendisi tevlit etmemiş ise de kucağında büyütmiş olduğu Sânihacığının bu noksanını da cebreylemek gayret-i pederânesine duçar oldu.⁵⁴¹

Romanda Doktor Fratenberg, Sâniha'da gördüğü bilgi eksikliğini gidermek için çalışmalara başlar. Ahmet Midhat Efendi, Doktor Fratenberg'in Sâniha'ya matematik, coğrafya, astronomi, jeoloji ve tarih alanlarında dersler verdiğini anlatır.⁵⁴²

Fratenberg, Sâniha'yı sıkıp bıktırmayacak şekilde matematik ile ilgili dersler verir. Coğrafya dersi açık havalarda terasta ve zenginlerin kullanabileceği pahalılıkta bir dürbün ile işlendiği için bu dersler Sâniha'nın çok ilgisini çeker. Astronomi dersi Sâniha'yı pel fazla cezbetmez. Fratenberg'in anlatımında kullandığı ilginç metotlar sayesinde jeoloji dersi Sâniha için çok zevkli bir hal alır. Bu derslerin yanında Fratenberg Sâniha'ya kimya ve tarih gibi başka dersler de verir.

Ahmet Midhat Efendi romanda Fratenberg'in yardımı ve aldığı dersler sayesinde Sâniha'nın iki buçuk yılın sonunda pek çok konuda bilgi sahibi, kültürlü bir hanımefendi olduğunu söyler. Sâniha'nın aldığı bu eğitimin Avrupa'da bile pek az kişiye nasip olabileceğini ifade eder. Bunun yanında Avrupa'da kız çocukların eğitimi ile bizde kız çocukların eğitimi arasında farklar olduğunu söyler. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Dâniş Beyin vefatı üzerine Seniha Hanımın Doktor Fratenberg marifetiyle teknil edilen tedris ve talimindeki mükemmelliyet yakın zamanlara kadar Avrupa etfâl-i inâsına dahi pek de müyesser olamayacak bir derecededir. Vakıa, bir yirmi beş, otuz seneden beri Avrupahılar kızların talim ve terbiyesine âdeta erkekler kadar ehemmiyet vererek, hele muallimlik şahadetnamesini istihsal etmekte bulunan kızların bîdâa-ı ilmiyyeleri erkeklerden hiç de aşağı değilse de, behrenin bu sureti yine bir sınıf kadınlar meyanında mahsur ve binaenaleyh mahduttur. Bizde ise el-hâletü hâzihi okur yazar kadınlarımız pek çok ve bilhassa İstanbulca okumak, yazmak erkek çocuklar kadar kızlar beyninde dahi müteammim ise de, evvelce dahi denildiği veçhile kızlarda malûmat ciheti şimdilerde bile nakıstır. Hele Sâniha'nın yetişirildiği o zamanlarda öyle malûmatlı kadınlar daha ziyade nadir idiler.⁵⁴³

Buna göre roman kahramanlarından Sânihâ'nın iki buçuk yıl doktor Fratenberg yardımıyla aldığı derslerin ve eğitimin etkisiyle ulaştığı bilgi birikimi ve tecrübeye, Avrupa'daki eğitim sistemiyle yetişmiş kızların bile pek azı ulaşabilmektedir. Ahmet Midhat Efendi, romanını yazdığı tarih itibariyle 1890'lı

⁵⁴¹ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 30.

⁵⁴² Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 30-31.

⁵⁴³ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 32.

yılların sonlarına doğru henüz Avrupa'da yirmi beş-otuz yıldır kız çocukların eğitimine erkekler kadar önem verildiğini söylemektedir. Bunun yanında Avrupa'da özellikle öğretmen olmak için eğitim alan kızların aldıkları eğitim ve edindikleri donanımın, erkeklerinki ile hemen hemen eşit olduğunu ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi, 1890'lı yıllarda Osmanlı toplumunda kadınların okuma yazma oranının erkeklerle neredeyse eşit olmasına rağmen kadınların bilgi seviyesinin çok da ilerde olmadığını söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi romanda hem dil hem de malumat yönünden çok donanımlı olan Sâniha'ya karşı çevredeki insanların tutumlarından bahsetmektedir. Sâniha'nın ne kadar eğitilmiş ve bilgili olduğunu gören kadınlar, Sâniha'ya gıpta ile bakmaktadırlar. Sâniha'da var olup kendilerinde olmayan bu özelliğe karşı düşmanlık beslememekte ve Sâniha'yı takdir etmektedirler. Sâniha'nın pek çok konuda bilgili olduğunu dile getirerek neredeyse bir erkek kadar bilgili olduğunu dile getirmektedirler. Romandaki kadınların Sâniha'nın eğitim düzeyini erkeklerinkine benzetmeleri, dönem itibarıyla erkeklerin eğitimine kızlardan daha çok önem verildiğini göstermektedir. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Hele Sâniha'nın yetiştirildiği o zamanlarda öyle malûmatlı kadınlar daha ziyade nadir idiler. Binaenaleyh Sâniha'yı yakından tanıyan bazı hanımlar o malûmatı ne surette telâkki etmek lüzumunda mütehayyir kalarak ve insanın mahrum olduğu şeye adaveti tabiî bulunmakla hüsnütelâkki cihetine hiç de gitmeyerek:

-Hanım onun nesine kız demeli? Hekimlik onda, mühendislik onda, müneccimlik onda. O bambaşka bir şey. Âdeta bir erkek. Maâzallah, maâzallah! Daha neler göreceğiz?⁵⁴⁴

Ahmet Midhat Efendi'nin eğitim ile ilgili bilgi verdiği bir diğer roman, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanıdır. Romanda annesi Nergis ve babası Osman ile birlikte mağarada yaşayan küçük çocuk Güngörmez, ailesi ile birlikte mağaradan ilk çıktığında hayatında ilk defa gördüğü nesnelere ve canlılarla ilgili anne ve babasına ısrarla soru üstüne soru sorar. Ahmet Midhat Efendi, olayı şu şekilde anlatır:

Hele bir gün çocuk yerde çimenleri görüp "Baba bunlar nedir?" diye sordu ki onların ne olduğunu çocuğa anlatmak mümkün değildi. "Bunlar ottur" dedi olmadı. "Bunları kuzular yer" dedi, çocuk kuzuları da bilmediği için hiçbir şey anlamadı. Nihayet Nergis "Oğlum babanın sakalı yok mu? İşte bunlar da yerin sakalıdır" diye aldatabildi.

⁵⁴⁴Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 32.

Elhasıl Güngörmez Bey müddet-i ömründü görmemiş olduğu bir yere çıkınca o kadar müteaccip oldu ki Nergis ile Osman Bey müddet-i ömürlerinde görmemiş oldukları bir yere girdikleri zaman bu kadar müteaccip olmamışlardı!

Baba bu nedir" diye suale ve sualiyle âdeta tacize başladı. Şimdi çocuğa bunun ne olduğunu nasıl anlatmalı.⁵⁴⁵

Güngörmez daha önce hiç görmediği şeylerin isimlerini anne ve babasına sorunca, Osman Bey ve Nergis çocuğun sorularına cevap verme arayışı içine girerler. Çocuk, sorularına kendince ikna edici cevaplar alamayınca da sorularını ısrarla sürekli tekrarlar. Nergis, çocuğunun sorularına benzetmeler yaparak cevaplar vermeye çalışır. Ahmet Midhat Efendi burada küçük çocukların ısrarlı sorularına muhatap olunabileceğini, çocuğun sorularına ebeveyn tarafından muhakkak cevap verilmesinin gerekliliğini ifade eder.

Çocuk eğitimi konusunun geçtiği bir diğer roman *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, Felâton Bey'in çocukken aldığı eğitimi şu cümlelerle anlatır:

Mustafa Merakî Efendi kemal derecede alaturkalıktan yine kemal derecede alafrangalığa birden bire sıçramış bir adam olduğu ve bu tahavvül ise yalnız kendi telezüzât-ı maddiye ve maneviyesi o yüzden hasıl olmaktan neşet eylediği cihetle böyle bir adamın hem de öksüz kalan evladı nasıl bir terbiye altında büyüyeceğini her kim düşünse bulabilir. Vakıa çocuk Mekteb-i Rüşdiye'ye verilmiş olduğundan her gün çantası elinde gider gelirdi. Bundan başka bir de Fransız hocası vardı ki haftada iki defa gelir giderdi. Lâkin Mustafa Merakî Efendi öyle tahsil görmüş bir adam olmadığı gibi çocuğunun tahsiline nezarete dahi vakti olmadığından oğlunun mektebe gidip gelmesini ve Fransız hocasının dahi eve gelip gitmesini bir çocuğun terbiyesi için kâfi görürdü.

Oğlunun gördüğü terbiye bu yolda olduktan sonra kızımın terbiyesi ne hale kaldığını da istihraç edebilirsiniz.⁵⁴⁶

Romanda Mustafa Merakî Efendi, daha önceleri Üsküdar'da ikamet eden ve hali vakti yerinde biridir. Sırf alafranga hayata özenmesi ve zevke düşkünlüğü yüzünden Tophane'nin Beyoğlu'na yakın bir yerine taşınmıştır. Burada alafranga bir hayat yaşamaya başlamıştır. Mustafa Merakî Efendi'nin bu mekân ve hayat tarzı değişikliğini sadece kendi zevklerine olan düşkünlüğü ile izah eden Ahmet Midhat Efendi, Mustafa Merakî Efendi'nin öksüz çocuklarının eğitimi ile de yeterince ilgilenmediğinin ortada olduğunu ifade etmektedir. Mustafa Merakî

⁵⁴⁵Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 97

⁵⁴⁶Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 4-5

Efendi, oğlu Felâton Bey'i Mekteb-i Rüşdiye'ye⁵⁴⁷ gönderir. Felâton Bey her gün elinde çantasıyla Mekteb-i Rüşdiye'ye giderek eğitimine devam eder. Bunun yanında Mustafa Merakî Efendi, oğlu Felâton Bey için bir de Fransız hoca tutmuştur. Bu Fransız hoca belli günlerde eve gelip Felâton Bey'e Fransızca öğretmektedir. Ahmet Midhat Efendi Mustafa Merakî Efendi'nin, oğlu Felâton Bey'in Mekteb-i Rüşdiye'ye gitmesini ve belli günlerde de evde bir Fransız hocadan ders almasını, Felâton Bey'in eğitimi için yeterli gördüğünü söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi, bunun aslında yanlış bir düşünce olduğunu ima ederek Mustafa Merakî Efendi'nin bu şekilde düşünmesinin sebebini kendisinin zaten bir tahsilinin olmamasına ve çocuklarına karşı ilgisizliğine bağlamaktadır. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi Mustafa Merakî Efendi'nin, kızı Mihriban Hanım'ın eğitimine olan aşırı ilgisizliğini "Oğlunun gördüğü terbiye bu yolda olduktan sonra kızının terbiyesi ne hale kaldığını da istihraç edebilirsiniz." cümlesiyle ifade etmektedir. Bu durum aynı zamanda dönemin "kız çocuklarının eğitimi" konusuna bakış açısına da işaret etmiştir. Buna göre kız çocuklarının eğitimine, erkek çocukların eğitiminden daha az ilgi gösterilmektedir.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Ahmet Midhat Efendi, Râkım Efendi'nin eğitimi ile ilgili "Râkım büyüdü. Beş yaşında Salıpazarı'ndaki Taş Mekteb'e verilip on bir yaşında İstanbul tarafında Valide Rüşdiye Mektebi'ne alındı."⁵⁴⁸ cümlelerini kullanmaktadır. Buna göre bir çocuk 5-6 yaşlarında ilk öğretim seviyesindeki mahalle/sıbyan mektebine verilmekte, daha sonra da eğitimi devam edecekse orta öğretim kurumları olan Rüşdiye Mektebine gönderilmektedir.

Çocuk eğitimi ile ilgili bilgilerin geçtiği bir diğer roman *Vah* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Necati Efendi'nin her şeyi öğrenme merakı ile ilgili şunları kaydeder:

⁵⁴⁷ Mekteb-i Rüşdiye, "Tanzimat Dönemi'nde Batı tarzında oluşturulan, zamanla ilk öğretim kademesiyle birleşen orta öğretim kurumudur. (...) Rüşdiyeler, Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının sıbyan/mahalle mektebi üzerine öğrenim görme imkânına sahip olabildikleri ilk eğitim kurumları olmuştur." Ayrıntılı bilgi için bk. Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, s. 300-303

⁵⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 11

Bu zat bir muntazam tahsil görmemiştir. Ancak her şeye merak etmiştir. Bu hâlde bulunan adamların müddetü'l-ömr taleb-i ilim olarak devam edeceği derkârdır. Binaenaleyh Necati Efendi hâlâ hangi camiin, hangi medresenin dersi sena edildiğini görürse devama başlar. Hangi muallimin meselâ fûnûn-ı tabiiyyede pek mahirane izahat verdiğini işitirse onunla ülfet peyda eder. Ulûm-i riyâziyyeye merakı hasebiyle meselâ Vidinli Tevfik Paşa Hazretleri derecesindeki mehere-i riyâziyyûn ile münasebet peyda ederek bazı muâdelelerin hâllini istifsâr bahanesinden başlayarak o zattan bir çok malûmat ahzına say eder. Kezalik ulûm-ı melekiyyedeki merakı hasebiyle münecim Mösyö Kumbari'ye varıncaya kadar her tarafa başvurur. Ehl-i tasavvuf ile bulunursa mükemmel bir derviş kesilir. Erbâb-ı ulûm ile bulunursa kendisinden âlâ suhte olmaz. Ulûm-ı hikemiyye erbâbı ile bulunduğu zaman fevkalâde feylosof görünür. Her şeye merak eder, her merakı arkasında aylarca senerce dolaşp bir dereceye kadar nâil-i emel dahi olur.⁵⁴⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Necati Efendi'nin iyi ve sistemli bir tahsili olmadığı halde merakı sayesinde bazı eğitimli insanların bile bilmediği bilgilere ulaşmasından bahsetmektedir. Necati Efendi, merakının ve ilgilerinin sevk etmesiyle ömrü boyunca bilginin peşinde olur. Pek çok konuda ve sahada işin erbabından dersler alır. Ahmet Midhat Efendi, Necati Efendi'nin bu merakı ve şevki üzerinden eğitimin en temel şartlarından birinin merak olduğuna, sistemli bir tahsil hayatı olmayanların bile merakları sayesinde pek çok bilgiye erişip bilgili birer insan olabileceklerine işaret eder.

Ahmet Midhat Efendi *Vah* romanında roman kahramanlarından Despino'nun, Talat Bey'in çocukluğu ile ilgili Behçet Bey'e şu bilgileri verdiğini anlatır:

Ama o zaman Talat Bey bu hâlde değilmiş. Bir güzelmiş bir güzelmiş ki kendisini görenler kırk bir buçuk maşallah derlermiş. Anasının babasının da bir tanesiymiş. Ya ne kadar zengin? Atsız, arabasız, lalasız, uşaksız kapıdan dışarı çıkmazmış!

Despino bu sözü söylerken Behçet Bey mahkemede Talat Beyin arzuhâli olmak üzere okunan arzuhâli der-hâtır ederek kendi kendisine dedi ki:

-Tamam! İşte bu kadar cahil kalmak için dahi öyle anasının, babasının bir taneciği olmak ve atsız, arabasız, lalasız dışarı çıkmamak lâzım gelir ya? Evlâdım yorulmasın, üzülmesin denildiği için pek çok çocuklar cahil kalır ya!⁵⁵⁰

Buna göre Talat Bey, aileden zengin ve geniş imkânlarla büyümüş bir çocuktur. Anne babasının tek çocuğudur. Her işinde kendisine kolaylıklar sağlanmış, dışarıya çıktığında lalası ve uşağı kendisine yardımcı verilmiş, at ve araba tahsis edilmiştir. Talat Bey'in hayatını en rahat şekilde sürdürebilmesi için kendisine sunulan bu imkânlar Talat Bey'in kendi çalışma ve çabalarını, iş yapma

⁵⁴⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 34

⁵⁵⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 69-70.

kabiliyetini geliştirememiş ve bu şekilde Talat Bey hayat kanunlarına bir nevi cahil kalmıştır.

Vah romanında Despino, Talat Bey'in evleneceği hanım olan Ferdane Hanım ile ilgili Behçet Bey'e şunları anlatır:

Bıçare Talat Bey on yedi yaşına kadar hep böyle güzelmiş. Babaları düğün için pek acele eyledikleri cihetle beyefendi on yedi ve hanımefendi dahi on üç yaşlarında oldukları hâlde hemen düğün yapmak istemişlerse de hanımefendinin bir hoca efendisi olup kendisini pek ziyade sevdiğinden "bu kadcılık bir çocuk gelin edilir miymiş? Hem hanım kızım maşallah pek güzel okuyor yazıyor. Biraz daha sabrediniz de okumayı yazmayı bitirsin" diye düğünü menetmiş.

-Ferdane Hanımın okuyup yazması varmış ha?

-Ne diyorsunuz a beyim ne diyorsunuz? Kitapları devrediyor. Kâleminden kan damlıyor. Zaten o kadar güzel söz söyleyebilmek benim gibi cahillerin kârı mıdır? Ferdane Hanım beyitler bile düzüyor.⁵⁵¹

Buna göre Ferdane Hanım 13 yaşında iken evlendirilmek istenmiş; fakat hocası Ferdane Hanım'ın evliliği hususunda olumsuz görüş belirtmiştir. Ferdane Hanım'ın hoca efendisi, ya Mekteb-i Rüşdiyedeki hocasıdır. Çünkü Mekteb-i Rüşdiyelerin açılması ile kız çocuklarının sıbyan veya mahalle mektebinden sonra da orta eğitim kurumlarına devam etmesinin yolu açılmıştır. Ya da Ferdane Hanım'ın hoca efendisi, o dönem için yaygın olarak görülen, varlıklı ailelerin çocukları için eve gelen hocalardan biridir. Her iki durumda da hocanın öğrencisinin evliliği üzerinde görüş bildirmesi ve evlilik kararını etkilemesi, hocanın öğrenci ve aile üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Ferdane Hanım, aldığı eğitimlerle okuma yazma öğrenmiş, sonrasında da kitap okuma alışkanlığı olan ve hatta şiirler yazan kültürlü bir hanım olmuştur. Behçet Bey'in Ferdane Hanım'ın okuma yazma bildiğini öğrenmesi sonrasında yaşadığı şaşkınlık, dönem itibariyle kadınların okuma yazma bilmesi konusunda yeterli hassasiyetin gösterilmediğine işaret etmektedir.

Vah romanında Behçet Bey, Ferdane Hanım'ın yazdığı bir mektubu görünce bunun bir kadın el yazısı olduğuna kanaat getirir. Ahmet Midhat Efendi, kadınların her dil ve alfabede yazı stillerinin genellikle kibar ve güzel olduğunu ve bu durumun yaratılışlarındaki güzellikten kaynaklandığını "Hakikat! Yalnız Osmanlıcaya mahsus olmayarak sair lisanlarda dahi kadın yazısı besbelli olur.

⁵⁵¹Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 70.

Cenabıhak bu nev'-i mübârekin her hâlini mümtaz olmak üzere halk etmiş!”⁵⁵²
cümlesiyle ifade eder.

Müşahedat romanı, eğitim konusunda bilgilerin geçtiği romanlardan biridir. Romanda Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Refet Bey’in aldığı eğitim ile ilgili şunları anlatır:

Refet’in babası, kendisini memuriyet-i mülkiye mesleğine sevk etmek arzusunda imiş. Bu arzu ile oğlunu mekteb-i rüşdiyyeye verdikten maada, birisi Arabî ve Fârisî ve diğeri Fransızca tedris için hanesinde iki de muallim bulunduruyor imiş. Bunlar, sabahları mektebe gitmezden evvel ve akşamları mektebden geldikten sonra çocuğu müzakereye çekiyor imiş.⁵⁵³

Buna göre Refet Bey, babasının isteği ile devlet memuru olabilmek için Mekteb-i Rüşdiyyeye gitmektedir. Bunun yanında iki hocasından okul saatleri dışında evde Arapça, Farsça ve Fransızca eğitimi almaktadır. Bu şekilde dönem itibariyle devlet memuru olabilmenin yolunun Mekteb-i Rüşdiyyeyi bitirmek olduğu ve bunun yanında bazı yabancı dilleri de öğrenmenin gerekliliğine işaret edilmiştir.

Jön Türk romanında, kız çocukların eğitimi ile ilgili bilgilere rastlanır. Romanda Gazanfer Bey, eşi Dilşinas Hanım’a şu vasiyette bulunur:

-Dilşinas şayet ömrüm vefa etmez de bir emr-i Hak vaki olursa sana en büyük vasiyetim Ahdiye'nin okutup yazdırılmasıdır.

Demiş! Artık anlaşılıyor ya? Kızının talim ve tedrisi Dilşinas için emr-i İlâhî derecesinde bir mecburiyet hâsil etmiş. Kız büyüyor. O büyüdükçe Dilşinas'ın mecburiyeti de büyüyor.

Fakat o zamanlar evlâd-ı inâsın talim ve terbiyesi için vesait bugünkü kadar ne çok, ne mükemmel! Ahdiye'nin ise dâr-ı dünyâda bir validesinden başka kimsesi yok. Ne amca, ne dayı, ne hala, ne teyze! Bereket versin ki harem tarafında oturan kiracı ailenin de derdest-i talim bir kızı var. Remziye Hanım. Çocuklar henüz altışar yedişer yaşlarında iken iki hemşire gibi civarda en yakın olan ve evlâd-ı zükûr ve inâsı mahlûten talim ve tedris eden bir mektebe devam eyliyorlar.⁵⁵⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, kızının okumasını ve iyi bir eğitim almasını isteyen bir baba olan Refet Bey’in, eşine bir vasiyette bulunduğu bahsetmektedir. Buna göre eşi Dilşinas Hanım, her ne olursa olsun kızları Ahdiye’yi okutacaktır. Bu vasiyet, Dilşinas Hanım için yerine getirilmesi gereken büyük ve önemli bir emirdir. Ahmet Midhat Efendi, burada dönem itibariyle kız

⁵⁵² Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 81.

⁵⁵³ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 91

⁵⁵⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 11

çocuklarının eğitiminin biraz müşkül olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Refet Bey vefat edince, eşi Dilşinas Hanım kendisine yardımcı olacak herhangi bir yakın akrabası da olmadığı için Ahdiye'nin okula gitmesi meselesinde daha büyük bir sıkıntının içine düşmüştür. Fakat kiracılarının da Ahdiye ile aynı yaşlarda ve okul çağında Remziye isminde bir kızlarının bulunması, Dilşinas Hanım'ın imdadına yetişir. Altı yedi yaşlarında emsal iki kız çocuğu, eve yakın olan ve henüz erkek ve kız çocuklarının bir arada okuduğu mahalle mektebine birlikte devam ederler. Bu şekilde Refet Bey'in vasiyeti yerine getirilmiş olur. Bu durum kız çocuklarının eğitiminde bazı ailelerin duyarlılığına işaret etmektedir.

Romanda Ahmet Midhat Efendi, Ahdiye (annesi Dilşinas Hanım'ın bu ismi beğenmemesi ve kendisine hitap ettiği ismiyle Fatma) ve Remziye'nin eğitimi ile ilgili şunları anlatır:

Kızlar on bir on iki yaşlarına kadar bu mektebe devam ettiler. Yeni usûl-i tadrîsin bahşeylediği teshilât sayesinde okudular, yazdılar. Birkaç hatimden maada usûl-i tecvîd-i Kur'ân'ı da öğrendiler. Amâl-i erbaa derecesinde hesap bile yaptılar ise de taksim amelîne bir türlü akıl erdiremiyorlardı. Coğrafyayı da duvarda asılı olan bir harita üzerindeki isimleri okumak derecesinde gördüler. Ha bakınız ilmihâli pek güzel öğrendiler. Dinin farzlarını, vaciplerini, sünnetlerini, müstahaplarını, haramı, mekruhu her şeyi pek mükemmel öğrendiler. Hem de tahsilin bu cihetinde Dilşinas Hanımın büyük bir muaveneti oldu. Hanımın ümmîliğine nazaran buna şaşırırdınız mı? Hiç şaşılacak yeri yok. Dilşinas için yegâne ilim bundan ibaret olup kendisi de öğrenmek istiyor. Her akşam:

-Ey Fatma! Söyle bakayım bugün ilmihâlden ne öğrendin? Ben de öğrenmek istiyorum kızım!

Diye Ahdiye'yi önüne oturtur, söyletir, dinler. Dinlediği şeyleri beller de. Şayet anlayamadığı, bellemediği yerler varsa başka vakitler tekrar sorar. Mutlaka öğrenir. İşte bu musahabe dersleri Ahdiye'yi de tamamıyla bellemediği şeyleri bilâhare kendisi başkalarına okuttuğu zaman anlar, beller.

Kızların on bir, on iki yaşlarına kadar bu mektebe devam eylediklerini haber verdik; ya ondan sonra? Vakıa kiracı aile:

-Baş örtüsü ile gidebilirler.

Mütalâasında bulundu ise de Dilşinas Hanım bu mütalâalara gelemiyor. Onun nazarında on bir, on iki yaşındaki kızlar âdeta kadınırlar. Hem asıl mesele bunda değil; tahsilin bundan ilerisi o gittikleri mektepte de yok. Bazı eş dost:

-Darümuallimata verilmeli.

Diyorlar. Darümuallimata mı? Allah esirgesin. Dilşinas'ın Darümuallimata giden kızlar hakkındaki nazarı pek fena! Birçok zevzeklerin bilerek bilmeyerek Darümuallimat tâlibâtının serbestlikleri, açık saçıklıkları daha bilmem neleri neleri hakkında söyledikleri masallara Dilşinas Hanım tamamıyla sahihdir diye kail olmuş. Hiç kızını Darümuallimata gönderir mi? Hatta harem dairesindeki kiracılara bile göndertir mi?⁵⁵⁵

⁵⁵⁵Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 12.

Ahmet Midhat Efendi burada dönemin kız çocuklarının eğitimi, mahalle mektebinde okutulan dersler, Darümuallimat'a bakış açısı konularında bilgiler vermektedir. Buna göre mahalle mektebinde öğrenciler 12-13 yaşlarında kadar okuyabilmektedir. Eğitim sisteminde yapılan değişiklikler ile mahalle mektebinde öğrencilere Kur'an-ı Kerim, tecvit, ilmihal, fıkıh gibi dinî ilimlerin yanında basit seviyede matematik, coğrafya gibi pozitif bilimler de öğretilmektedir. Romanda mahalle mektebine giden iki arkadaş, Ahdiye ve Remziye, Kur'an-ı Kerim'i öğrenerek birkaç defa hatmetmiştir. Tecvit, sünnet, farz, vacip, ilmihal gibi dinî literatüre ait dersler almışlardır. Basit seviyede dört işlem matematiği öğrenmiş ve okulda kullanılan harita yardımı ile de coğrafyaya ait bilgiler edinmişlerdir. Bu süreçte Dilşinas Hanım, kızının okulda öğrendiklerini kendisi de öğrenmek isteyerek hem kendisi bu konularda bilgi sahibi olmuş, hem de kızının okulda gördüğü dersleri evde tekrar edip anlatmasını sağlayarak bilmeyerek de olsa kızının eğitimine katkıda bulunmuştur. Zira Ahmet Midhat Efendi, bir konuyu başkalarına anlatmanın bilgileri zihinde yerleştirmek ve pekiştirmek için önemli bir yol olduğuna işaret etmektedir.

Ahdiye ve Remziye on bir-on iki yaşlarına gelip de mahalle mektebini bitirince anneleri bundan sonra kızlarının ne yapacağı ile ilgili görüş alışverişinde bulunur. Kiracı kadın, kızların başörtüsü ile okula devam edebileceği görüşündedir.⁵⁵⁶ Buna göre dönem itibariyle kız çocuklarının Mekteb-i Rüşdiyede başörtülü olarak okudukları anlaşılmaktadır. Fakat Dilşinas Hanım on bir-on iki yaşına gelmiş her kız çocuğu gibi kendi kızı Ahdiye'ye de olgun bir kadın gözüyle bakmaktadır. Dilşinas Hanım, artık kızının hayatında haremlik-selamlık hususunu devreye sokarak kızını kiracılarına bile göndermemek niyetindedir. Bunun yanında Dilşinas Hanım'ın bazı tanıdıkları, kızını Ahdiye'yi Darümuallimat'a⁵⁵⁷ göndermesi gerektiğini Dilşinas Hanım'a telkin etmektedirler. Fakat Dilşinas Hanımın, başka kişilerden duyup dinlediklerinin

⁵⁵⁶ "Rüşdiyeler, Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının sıbyan/mahalle mektebi üzerine öğrenim görme imkânına sahip olabildikleri ilk eğitim kurumları olmuştur." Ayrıntılı bilgi için bk. Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, s. 300-303

⁵⁵⁷ "Dârümuallimât, Osmanlı Devleti'nde 1870-1924 yılları arasında faaliyet gösteren, Tanzimat döneminde kızlara ait mekteplerin faaliyete geçmesi üzerine bunlara bayan öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan okullardır." Ayrıntılı bilgi için bk. Cemil Öztürk, "Dârümuallimât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, s. 549-550

etkisiyle Darümuallimat'ta okuyan kızlar hakkında menfi görüşleri vardır. Dilşinas Hanım, buradaki kızların serbest ve açık-saçık olduklarını öne sürerek kızını bu okula göndermeyi kesinlikle reddeder.

Ahmet Midhat Efendi, romanda Ahdiye ve Remziye'nin mahalle mektebini bitirdikten sonra aldıkları eğitim ile ilgili şunları kaydeder:

İlk mektepten çıktıktan sonra pek de uzak olmayan komşulardan Hoca Abdüllâtif Efendi namında bir zat bulundu. Zaten büyücek bir mektebin Arabî ve Farişî muallimi olan bu ihtiyar adam ziyadesiyle de hüsnühâl sahibi olduğundan epeyce hatırı sayılır bir ücret mukabilinde haftada üç gün iki kıza ders vermeye tayin edildi. Leyâlî-i muayyenede gelir, başları örtülü olan çocukları Arabîden ve Farişî'den birer ders verirdi. İşte Ahdiye'nin lisanca olduğu gibi fikirce dahi terakkiyatını temin eden tederrüs ve teallüm bu olmuştur.⁵⁵⁸

Buna göre iki kızın mahalle mektebini bitirdikten sonra eğitimlerine evde devam etmesine karar verilir. Bu iş için de komşuları olan ve büyük bir okulda Arapça ve Farsça dersleri veren Abdüllâtif Efendi, büyük bir ücret karşılığında hoca olarak tutulur. Abdüllâtif Efendi haftanın belirli üç gününde eve gelir, iki kıza Arapça ve Farsça ders verir. Bu arada mahremiyet hususuna dikkat edilir ve kızlar hocalarının yanında başörtülü olurlar. Aldığı bu iyi eğitim, Ahdiye'nin hem dil hem de fikir gelişiminde büyük bir etki oluşturmuştur.

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin eğitim ile ilgili bilgiler verdiği bir diğer romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, romanın başkahramanı Demir Bey'in, oğlu Mustafa Kamerüddin'e aldıracağı eğitim ile ilgili şunları anlatır:

(...) sonra hurûf-u hecâdan bed' ile Demir Bey oğlunu okutmaya yazdırmaya başladı. Bahusus hem okutmaya hem de yazdırmaya ma'an başladı. Zira Tunus'ta mı, Trablus'ta mı, Mısır'da mı yoksa Cezayir'de mi, her neredeyse Arapların bir cilalı tahta parçasını çocukların eline vererek elif harfini talim eder etmez o harfi yazdırmaya da başladıklarını ve binaenaleyh çocuk ne dereceye kadar okursa o dereceye kadar yazı yazmaya da iktidar kesbeylediğini Demir Bey gençliği esnasında öğrenmişti.

Bu usûl-i tedris şimdi bizim "yeni usûl" diye tamimine çalıştığımız usûl-i kadime olduğuna dikkat buyuruluyor ya? Bir usûl ile altı yaşında tederrüse başlayan bir çocuk on yaşına kadar mükemmelen okur yazar bir adam olur.⁵⁵⁹

Buna göre Demir Bey, beş-altı yaşlarına gelen oğlu Mustafa Kamerüddin'e elif-ba'dan başlayarak okuma yazmayı kendisi öğretmiştir. Oğluna okuma

⁵⁵⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 13

⁵⁵⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr*, haz. M. Fatih andı, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 290

yazmayı öğretirken de her iki faaliyeti birlikte yürütmüş, oğlunun öğrendiği harfi aynı zamanda yazmasını da sağlamıştır. Demir Bey bu şekilde hem okuma hem yazmayı oğluna aynı anda öğretmiştir. Demir Bey bu öğretim sistemini, daha önce gençliğinde gezip dolaştığı Mısır, Tunus veya Cezayir gibi herhangi bir Arap ülkesinde görmüştür.

Ahmet Midhat Efendi, klasik Osmanlı eğitim sisteminde genellikle önce okumayı sonra da yazmayı öğreten yöntemin yerine artık hem okuma hem de yazmanın aynı anda öğretildiği “yeni” bir sistemin getirilmiş olduğunu ifade etmektedir. Bu sistemin kısa bir süre içerisinde öğrencileri mükemmel bir okur-yazar olmasını sağlayan bir katkısının olduğunu belirtmektedir.

Ahmet Midhat Efendi Demir Bey’in, oğlu Kamerüddin’e okuma yazmanın yanında okuduğunu iyice anlamasını sağlayacak şekilde Türkçe olmayan kelimelerin anlamlarını öğretmesini ve bu kelimeleri oğlunun iyice öğrenebilmesi için oğluna sık sık tekrar ettirmesini ise şu cümlelerle anlatır:

Demir Bey oğluna okumak ve yazmakla beraber okuduğu şeyi anlamak iktidarını da vermişti. Türkçe olmayan bir kelime geldiği zaman:

-Bu lakırdı Acem yahut Arapçadır. Türkçesi şudur.

Diye çocuğa o lakırdıyı belletip bir daha unutmaması için dahi başka vakitler defaatle tekrar ettirirdi. Binaenaleyh Mustafa Kamerüddin Bey on yaşına geldiği zaman yalnız okur yazar bir çocuk olmakla kalmayıp okuduğunu bayağı anlar bir adam addolunabilirdi.⁵⁶⁰

Romanda Ahmet Midhat Efendi Demir Bey’in, oğlu Mustafa Kamerüddin’in okuma yazmayı iyice öğrendikten sonra aldığı eğitimler ile ilgili şu bilgileri verir:

Ondan sonra çocuğu Mısır ulemasından olup Beşiktaş’ta sakin bulunan bir ihtiyar zata tilmiz verdi. Her gün bahçıvan yahut uşak ve şayet bunların işleri varsa bizzat Demir Bey çocuğu Beşiktaş’a götürüp iki saat kadar Mısırlı âlimin pîşgâh-ı tedrisinde bulundururlardı. Hatta Demir Bey, Mustafa Kamerüddin’i kendisi götürdüğü zaman muallimin huzuruna yalnız bırakıp kendisi diğer odada beklerdi.

Bunun hikmetini anlayabildiniz mi? Çocuğu bahçıvan yahut uşak hocasına götürdüğü günler çocuk avdet eylediği zaman Demir Bey o gün hocası neler söylemiş olduğunu sorup çocuğu cevap vermeye mecbur eylerdi. Bir gün kendisi derste hazır bulunmakla hanelerinde avdet eyledikte:

-Haydi bakalım! Bugün hoca efendi ne söylediye bana takrir et.

Deyince Mustafa Kamerüddin:

-Sen orada değil miydin? Hoca efendinin dediklerini işitmedin mi?

⁵⁶⁰Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey*, 62.

Cevabını vermiş ve dersi takrirden izhâr-ı acz eylemişti. Demir Bey anladı ki çocuğun kendisine dersi ihbar etmesi “Babam bunları bilmiyor. Benden haber alacak.” mütalâasına mebnidir. Binaenaleyh kendisi muallim huzurunda bulunmaz ise Mustafa Kamerüddin’in bilâhare kendine ders takrir etmek mecburiyetinde bulunacağını derpiş ile ders esnasında huzur-ı muallimde bulunmamayı iltizam eylemiştir.

Nasıl? Demir Bey’in erbâb-ı dikkat ve hikmetten buluyorsunuz değil mi? Adamcağız bulduğunuzdan ziyadedir bile.

İki sene kadar Arabî muallimine devamdan sonra Demir Bey oğluna yeni bir ders daha küşâd eyledi. Bu ise Fransızca dersi idi. Taksim’de Lazarist tarikatına mensup bir ihtiyar Fransız papazı bulunarak, bazı Frenk ve Rum ve Ermeni çocukları için ufacık bir mektep küşâd eylemiş ve her birinden beşer onar kuruş aylık almak üzere on dört on beş çocuğu sakın olduğu hanenin en büyük odasında cem’ eylemişti.⁵⁶¹

Buna göre Demir Bey, oğlunun Beşiktaş’ta oturan Mısırlı âlim bir zattan Arapça öğrenmesi hususunda karar alır ve oğlunu her gün bu zatın yanına Beşiktaş’a gönderir. Mustafa Kamerüddin, her gün ya babası tarafından ya da evde yaşayan bahçıvan veya uşak tarafından Beşiktaş’a götürülür.

Mustafa Kamerüddin eğer Mısırlı hocasının yanına bahçıvan veya uşak tarafından götürülmüşse, eve döndükten sonra babası Demir Bey kendisine o gün öğrendikleri ile ilgili sorular sorar. Mustafa Kamerüddin’i Mısırlı hocasının yanına babası Demir Bey götürmüşse de, Demir Bey oğlunu hocasının huzurunda bırakıp yan odaya geçer. Bunun sebebi, Mustafa Kamerüddin’in ders esnasında babası Demir Beyin de yanlarında bulunmasıyla eve geldiğinde babasına “Sen de oradaydın.” diyerek derslerini tekrar etmek istemeyişidir. Bu şekilde Mustafa Kamerüddin dersi dinler, evde de “bu konuları bilmeyen” babasına o gün gördüğü dersleri anlatır. Ahmet Midhat Efendi, Demir Bey’in bu şekilde oğlunun derslerini evde tekrar etmesini sağlamak için ders esnasında başka odada bulunma veya çocuğunu evdeki başka biriyle hocasına gönderme fikrini çok akıllıca bulur.

Mustafa Kamerüddin, Beşiktaş’ta bulunan Mısırlı Arap hocasından iki sene ders aldıktan sonra babası Demir Bey’in isteği üzerine bir de Taksim’de yaşayan ihtiyar bir Fransız papazından Fransızca öğrenmek için ders almaya başlar. Taksim’de ikamet eden bu ihtiyar Fransız papaz, oturduğu evin en büyük odasını küçük bir sınıf haline getirmiş ve belli bir ücret karşılığında da Türk, Ermeni, Frenk ve Rum çocuklarından oluşan on dört-on beş kişilik gruba Fransızca öğretmektedir. Bu şekilde Mustafa Kamerüddin sabah Beşiktaş’ta

⁵⁶¹Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey*, 63.

Mısırlı hocasından ders aldıktan sonra eve gelip öğlen yemeğini yer ve ardından da Taksim'deki hocasından Fransızca dersi almak için Taksim'e gider. Bu şekilde hem Arapça hem de Fransızca eğitimine aynı anda devam eder.

Demir Bey'in eşi ve Mustafa Kamerüddin'in annesi Feride Hanım, oğlunun Fransızca öğrenmesinin gerekli olmadığını düşünerek kocasıyla birkaç defa kavga eder. Demir Bey'in Fransızca öğrenmenin lüzumunu eşine anlatmak için uğraşmaya gerek duymaması, illa oğlunun Fransızca öğrenmesi konusunda ısrar etmesi ve bu kararını uygulaması ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şunları söyler:

Demir Bey:

-Karıcığım! Ben sana bu lisanın cihet-i lüzumunu anlatmak için ne kadar çalışsam faydası yoktur. Lâkin bilmiş ol ki ben Mustafa'ya Frenk lisanını öğreteceğim. Sen kabul etsen de etmesen de öğreteceğim. Artık bu kavgalarla beyhude kendini de beni de yorma.⁵⁶²

Eski Mektuplar romanında da Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Kenan ve Meliha'nın mahalle mektebinden sonraki eğitimleri ile ilgili "Kenân rüştiyeye devama başlamıştı. Meliha ise o zamanın hükmüne göre artık ikmâl-i tahsil eylemiş olduğundan evde kalmak, umûr-u beytiyyenin tanzim ve tertibine memur edilmişti."⁵⁶³ ifadelerini kullanır.

Buna göre Meliha ilk okul düzeyindeki mahalle mektebi bitince artık dönemin anlayışına göre tahsilini tamamlamış sayılmaktadır. Meliha, artık evde kalacak ve ev işleri ile ilgilenecektir. Romanı 1897-98 yıllarında kâleme alan Ahmet Midhat Efendi, romandaki olayların geçtiği yıllarda kız çocuklarının eğitimi ile ilgili dönemin yaygın kanaatine bu şekilde işaret etmiştir.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında, İstanbul'da çocukların eğitimi ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: Çocuk 5-6 yaşına gelince okuma yazma eğitimi başlar. Bazı aileler çocuklarına okuma yazmayı kendileri öğretirler. Bir çocuk 5-6 yaşlarında ilk öğretim seviyesindeki mahalle/sıbyan mektebine verilmektedir. Mahalle mektebine hem kız hem de erkek çocuklar gidebilmektedir. Eski dönemlerde mahalle mekteplerinde önce okuma ve

⁵⁶²Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey*, 64.

⁵⁶³Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s.

sonrasında yazma eğitimi verilirken eğitim ile ilgili yapılan düzenlemeler sonucunda hem okuma hem yazma eğitimi aynı anda verilmeye başlanmıştır. Bu yeni sistemle öğrenciler kısa bir süre içerisinde hem okumayı hem yazmayı iyi derecede öğrenebilmektedirler. Bunun yanında bazı aileler çocuklarının eğitimi ve dil öğrenmeleri için özel hocalar tutarlar. Bu hocalar Türk olabildiği başka milletlerden de olabilmektedir.

Çocuklar 12-13 yaşına gelinceye kadar mahalle mektebine devam etmektedirler. Önceleri mahalle mekteplerinde Kur'an-ı Kerim, tecvit, ilmihal, fıkıh gibi dinî ilimler öğretilirken eğitim sisteminde yapılan bazı düzenlemeler ile birlikte öğrencilere basit seviyede matematik, coğrafya gibi pozitif bilimler de öğretilmektedir. Mahalle mektebinden sonra eğitime devam etmek isteyen öğrenciler Mekteb-i Rüşdiyyeye gitmektedirler. Devlet memuru olabilmenin şartlarından biri de Mekteb-i Rüşdiyyeyi bitirmiş olmaktadır.

Dönem itibariyle kız çocukların eğitimine erkek çocukların eğitimi kadar önem verilmemektedir. Kız çocukları mahalle mektebini bitirince genellikle eğitimini tamamlamış sayılmaktadır. Eğitime devam etmeyen kızlar, mahalle mektebinden sonra evde ev işleriyle ilgilenmektedirler. Eğitime devam etmek isteyen kız öğrenciler Mekteb-i Rüşdiyyeye başörtülü olarak devam etmektedirler.

Sultan Abdülhamid'den önce, askerî okulların programlarını iyileştirmeye ihtiyaç vardır. Rüştiye okullarının program ve işleyişi tamamen öğretmenlere bırakılmıştır. Bu yüzden program ve işleyişlerde farklılıklar meydana gelmektedir. Kız çocuklarının eğitiminde ise izlenen bir plân, program ve projenin varlığı neredeyse söz konusu değildir. Bu yüzden kız babaları, çocuklarının nasıl bir eğitim alacakları konusunda endişeler yaşamakta ve her baba farklı bir yol izlemek zorunda kalmaktadır.

Sultan Abdülhamid'in eğitim ile ilgili düzenlemelerinden önce bazı aileler eski usulü takip edip kızlarını önce mahalle mektebine göndermektedirler. Kız çocukları mahalle mektebinde Kur'an-ı Kerim'i birkaç defa hatim ederler. Kızlarını mahalle mektebine gönderen bazı aileler kızlarının hafız olmasını isterler. Bununla birlikte kendileri de çocuklarına evde ders verirler. Bu aileler,

çocuklarına bir medrese talebesinin medresede öğrendiği gibi, gramerin ağır kaidelerini de içerdği şekliyle Arapçayı ve bunun yanında da Fars edebiyatının önde gelen eserleri üzerinden Farsçayı öğretmeye çalışırlar.

Çocuklarına eski tarzda eğitim vermeye çalışan ailelerin yanında bazı Batı hayranı alafranga meraklısı aileler de vardır. Eski eğitim tarzını beğenmeyen bu aileler, kızlarına muhakkak Fransızca öğretmek isterler. Bunun için maddi imkânları iyi olan aileler, kızları daha küçükken evlerine Avrupalı öğretmenler getirirler. Bazıları da kızları biraz büyüyünce çocuklarını rahibelerin idaresindeki Avrupalı okullara gönderirler. Bu kızlar, Avrupalı bir kızın okulunda aldığı gibi bir eğitim aldıkları ve onların öğrendiği pek çok şeyi öğrendikleri halde Osmanlı kültürünün hakim olduğu kendi evlerinde bu bilgileri uygulayamazlar. Bu şekilde de kendi baba evlerinde bir yabancı olarak görülmek gibi sıkıntılar yaşamakla karşı karşıya kalırlar.

Henüz kız çocuklarının eğitimi ile ilgili düzenlemelerin ve yeniliklerin yapılmadığı zamanlarda, hususi olarak bazı aileler kızlarının iyi bir dil eğitiminden geçirmektedirler. Osmanlı kültürü ile yetişen ailelerin kızları, genellikle Fransızca öğrenmemektedirler. Başta Mısırlılar olmak üzere bazı aileler de kızlarını tamamen Fransız gibi yetiştirmekte; fakat bu kızlar da Türkçe bilmemektedirler. Bu şekilde hem Türkçe hem de Fransızca bilen kızlar çok nadir olarak görülür.

Kız çocuklarının birden fazla dili iyi derecede öğrenmeleri bir meziyettir. Fakat bu kızların, meziyetlerinin yanında bir de eksiklikleri vardır. Bu eksiklik, kızların bilgilerinin sadece dil öğrenmeyle sınırlı kalmış olmalarıdır. Bu kızlar, ilim yönünden eksik kalmaktadırlar.

Sultan Abdülhamid döneminde eğitim ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Kız çocuklarının eğitiminde yaşanan sıkıntılar, Sultan Abdülhamid döneminde yapılan düzenlemelerle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Sultan Abdülhamid döneminde kız çocuklarına okuma, yazma, dinî bilgiler, tarih, edebiyat, evinin ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilecek ve gelir-giderleri hesaplayabilecek şekilde hesap ve ekonomi bilgisi vs. öğretilmektedir. Ayrıca bu konularda kitaplar

da neşredilerek kız çocuklarının eğitimini kendi evlerinde devam ettiren ailelere de yardımcı olunmaktadır.

Rüştiye mektebini bitiren ve eğitimine devam etmek isteyen erkek çocuklar Mekteb-i Sultânî ve Mekteb-i İdâdiye olmak üzere iki okuldan birine devam ederler. Bu okullara kayıt yaptırabilmek için belli bir takvim vardır. Kayıt süresi içerisinde kayıt yaptırmayan öğrenciler okula alınmazlar. Öğrencilerin yatılı olarak eğitim gördüğü okullarda sınıflar, yatakhane, yemekhane, teneffüs alanları hep farklıdır. Her alanın kendisine göre kuralları vardır.

2.1.2.3. Erkek Çocukların Sünnet Edilmesi

Gerek Müslümanlıkta ve gerekse Türk gelenek ve göreneklerinde önemli bir yeri olan erkek çocukların sünneti konusunda Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında pek fazla bilgi yoktur. Sadece *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında konu ile ilgili küçük bir bilgi bulunmaktadır. Romanda Cezayirlizade Memiş Bey, “üç ayda bir kere on, on beş, yirmi, otuz fukara çocuğu sünnet etmek”⁵⁶⁴ gibi günümüzde de örneği görülebilen toplu sünnetlere vesile olur. Bunun dışında konu ile ilgili başka bir bilgi geçmemektedir.

2.1.2.4.Çocuklara Has Eğlenceler, Oyunlar

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında çocuklara has eğlence ve oyunlar hakkında pek fazla bilgi vermemektedir. Sadece iki yerde çok az bir şekilde bahseder. Bunlardan biri olan *Eski Mektuplar* romanında, çocukların vakitlerini oyun ve yaramazlıkla geçirdiklerini kısaca söyler.⁵⁶⁵ Diğer roman olan *Dürdane Hanım* romanında da roman kahramanlarından Sohbet'in çocukken diğer çocuklar gibi muhallebi sevgisi ve oyuncak hevesi olmadığından, eline geçen paraları

⁵⁶⁴Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 110

⁵⁶⁵Ahmet Midhat Efendi, *Eski Mektuplar*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s.

kumbarasında biriktirmesinden bahseder.⁵⁶⁶ Bunların dışında konu ile ilgili başka bilgi bulunmamaktadır.

2.1.3.Evlilik

Bir erkek ve kadının hayatlarının geride kalanını birlikte geçirmek üzere şahitler huzurunda yaptıkları anlaşma ve bu anlaşmanın topluma duyurulması sürecini kapsayan evlilik kurumu, Ahmet Midhat Efendi'nin İstanbul'u mekân olarak kullandığı romanlarında geçmektedir. *Taaffüf*, *Jön Türk*, *Çengi*, *Bahtiyarlık*, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Hüseyin Fellâh*, *Henüz 17 Yaşında*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Dürdane Hanım*, *Vah* ve *Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr* romanlarında evlilik ile bilgiler bulunmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bu romanlarında evlilik ile ilgili bilgileri ya doğrudan veya dolaylı olarak vermektedir.

Ahmet Midhat Efendi, evlilik ile ilgili en fazla bilgiyi *Taaffüf* romanında vermiştir. 1890'lı yılların sonlarına doğru kaleme aldığı *Taaffüf* romanında, özellikle romanın başkahramanlarından Sâniha Hanım üzerinden evlilik ile ilgili çok geniş bilgiler verir. İç güveyilikten boşanmaya, kızların evlenme yaşından evlilik türlerine kadar evlilikle ilgili pek çok konu, *Taaffüf* romanında geçmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, romandaki olayların pek çoğuna sahne olan konağın ismi ile ilgili bilgiler verirken şunları anlatır:

Haricen konağa "Râsih Efendi Konağı" denilirse de bunu diyenler efendinin ehîbbâsından ibarettirler. Mahallece konağın ismi "Dâniş Bey Konağı" olup, fakat bu isim dahi şimdilerde yalnız mahallenin ihtiyarları ağzında kalmıştır. Mahallenin yeni yetişmeleri buna "Hanımın Konağı" derler ki şu tabirdeki mübhemiyeti izale için "Hangi hanımın?" denilecek olsa o hanımı da tarif için "Dâniş Beyin Hanımı" derler. Tesmiyece bu ihtilâfın sebep ve hikmeti pek sade bir şeydir. Konak evvelce mütekaidîn-i mutasarrıfından Dâniş Beyin konağı olup, on on beş sene evvel onun vefatı üzerine hanımın ismi onun yerine kaim olmuş ve birkaç seneden beri Râsih Efendi bu konağa iç güveyi girdiği cihetle kendi ismi dahi söylenmeye başlanmıştır.⁵⁶⁷

⁵⁶⁶Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 94

⁵⁶⁷Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 6

Ahmet Midhat Efendi, konağın isminin ilk başlarda “Dâniş Bey Konağı” olarak kullanıldığını, Dâniş Beyin vefatı üzerine “Hanımın Konağı” olarak anıldığını söylemektedir. Daha sonra eve yeni bir isim gelmiştir. O kişi de, Dâniş Beyin kızı ile evlendikten sonra eşini kendi evine götürmeyip eşinin ailesinin evinde yaşamaya başlayan ve dolayısıyla “iç güveyi” olan Râsih Efendidir. Râsih Efendi, konağa iç güveyi olarak geldikten sonra konak “Râsih Efendi Konağı” olarak anılmaya başlar. Çünkü kayınpederi Dâniş Bey çok önceden vefat etmiştir. Râsih Efendi evde tek erkek olduğu için konak “Râsih Efendi Konağı” olarak isimlendirilir. Bu da damatların iç güveyi olarak eşinin ailesinin evinde yaşayabildiğini ve hatta konağın sahibi olarak bile anılabildiğini göstermektedir.

Romanın başkahramanlarından Sâniha'nın on beş-on altı yaşlarına gelmesiyle taliplileri çıkmaya başlar. Ahmet Midhat Efendi, bu durumu şu şekilde anlatır:

Hesap etmiyor musunuz ki Sâniha Hanım on beş on altı yaşına girdi. Bu kadar güzel, bu kadar zengin bir kıza heveskâr olanlar bu kadar da bekleyebilirler mi? Her taraftan rağbet rağbet üstüne, talep talep üstüne. Lâkin Doktor Fratenberg elinden kız almak kolay mıdır? Koca fazıl:

-Ne, tezvîc mi? On beş yaşında bir çocuğu tezvîc ha! Aklınızı mı bozdunuz? Bizim Alsace'da yirmi yaşında kızlar henüz çocuk sayılarak tezvîcleri tehir olunur. Kızları hâl-i sabâvetlerinden kurtulur kurtulmaz tezvîc edecek olursanız bunların devr-i şebâbetleri zayi edilmiş olmaz mı?

diye gözlerini fırlattıkça büyük hanımefendi bile korkuyor.⁵⁶⁸

Buna göre Sâniha on beş-on altı yaşlarına gelince artık taliplileri ısrarla kapılarını aşındırmaya başlar. Ahmet Midhat Efendi, o yaşlarda bir kızın, dönemin anlayışına göre artık evlenme çağına geldiğini söylemektedir. Bunun yanında kızın aileden zengin ve güzel olmasının da taliplilerinin çok olmasının sebepleri arasında olduğunu ifade etmektedir. Fakat Sâniha'nın aile dostu ve öğretmeni olan Doktor Fratenberg, Sâniha'nın o yaşta evlendirilmesine şiddetle karşı çıkar. Kendi memleketi olan Fransa'da yirmi yaşlarındaki kızların bile çocuk sayılarak evlendirilmelerinin uygun görülmediğini ve kızların çocukluktan çıktığı gibi evlendirmenin, onların gençliklerini harcamak anlamına geldiğini ifade eder. Doktor Fratenberg'in bu çabası karşılık bulur ve Sâniha'nın evliliği geciktirilir.

⁵⁶⁸Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 31.

Sâniha'yı oğullarına isteyen; fakat Sâniha'nın ailesi tarafından reddedilen kadınlar, reddedilmenin etkisi ile Sâniha'da kusur bulma arayışına girerler. Bu şekilde kendilerini bir nevi teskin etmeye çalışırlar. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Buna gedacasına hırslanarak kemal-i tama' ile Sâniha'yı oğullarına almak için kör körüne saldıran familyaların hayalleri önüne koskocaman bir redd-i teklif duvarı haylûlet ediverince yeislerinden dolayı ne yapacaklarını bilemeyenlerin itiraz taşlarını yağmur gibi yağdırmalarına hiç şaşmamalıdır.⁵⁶⁹

Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf* romanının üçüncü bölümünün başlığını "Sırr-ı İzdivâc" olarak belirlemiştir. Bu bölümde evlilik ile ilgili pek çok bilgi yer almaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf* romanında dönem itibariyle kızların evlenme yaşı ile ilgili şu bilgileri verir:

Genç güzel Sâniha peder-i sanisi makamına kaim olan Doktor Fratenberg'in de vefat eylediği esnada on altıncı yaşını geçip, henüz on yedinci yaşını bitirmişti. Umûr-ı izdivâciyyeyi pek ince eleyip sık dokuyan kocakarıların hesabınca gelinlik zamanının geçmekte ve evlerde kalmış kız addolunacak zamanın gelmekte olduğunu gösterecek bir yaş. Öyle değil mi? Zira kocakarılarca bir kız on dört yaşında köşeye ve on beş yaşında dahi iskemleye oturmalıymış. Doktor Fratenberg bu sözü işittiği zaman:

-Öyleyse yirmi, yirmi iki yaşında da tenesire serilmeli veyahut otuz, otuz beş yaşında kadınlıktan çekilip küşe-i ferâgatı ihtiyar eylemeli.

demişti. Bereket versin ki genç kızlar hiçbir vakitte on yedi yaşına varmazlar, mutlaka on dört, nihayet on beş, nihâyetü'l-nihâye on altı yaşında gelin olurlar. On altı yaşından üç sene, dört sene sonraya kadar gelin olamasalar dahi yaşları on altıdan ziyade artmaz. Kadınlar arttırmazlar ki artsın.⁵⁷⁰

Burada Ahmet Midhat Efendi, kızların evlenme yaşları ve bu yaşları geçtiği halde evlenmemiş kızlara toplumun bakış açısı ile ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre Sâniha 17 yaşını henüz bitirdiği zaman hâlâ evlenmemiş olursa, dönemin anlayışına göre neredeyse evde kalmış bir kız olarak kabul edilecektir. Çünkü Ahmet Midhat Efendi, evlilik konularında söz sahibi denilebilecek bazı yaşlı kadınların, on sekiz yaşında bir kızın evlenmemiş olması durumunda o kızın evlilik yaşının gelip geçtiğine inandıklarını ifade etmektedir. O kızın yaşlı kadınlar tarafından neredeyse evde kalmış olarak görüldüklerini ve kabul ettiklerini söylemektedir. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, bu yaşlı

⁵⁶⁹Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 33.

⁵⁷⁰Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 35.

kadınların, bir kızın on dört-on beş yaşlarında evli olması gerektiğini düşündüklerini de ifade etmektedir.

Romanda, sözü edilen yaşlı kadınların, kızların evlilik yaşı ile ilgili bu tutumu Doktor Fratenberg için bir alay konusu olur. Fratenberg, yaşlı kadınların bu yaklaşımına göre kadınların otuz-otuz beş yaşlarına geldiğinde artık hiçbir şeyle uğraşamaz hale gelip kendi köşelerine çekilmesi gerektiğini söyle. Bu yaklaşımın şiddetle karşısında durur.

Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, kızların genellikle on dört-on beş ya da on altı yaşlarında gelin olduklarını ifade eder. On dokuz-yirmi yaşına gelen kızların ise, toplum nazarında evde kalmış bir kız olarak görülmemesi için, aileleri tarafından yaşları on dokuz-yirmi bile olsa on altı olarak gösterildiğini söyler.

Romanda Sâniha'nın on sekiz yaşına girmesi üzerine taliplilerinin azalması ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şunları anlatır:

Evet, Sâniha Hanım on sekizinci yaşına girdi. Hâlâ bir kocaya tezviç olunamadı. Daha tuhafını ister misiniz? Talepler dahi azalmaya başladı. İlk heveskârlar cevâb-ı red alıp çekildiklerinden sonra artık yeni heveskârlar dahi hiç olmazsa reddolunmak havfindan dolayı izhar-ı rağbet edemez oldular. Bir de, daha Doktor Fratenberg'in hayatında iken uzanmaya başlamış olan diller daha ziyade uzanıp sivrilmişlerdi. Âdeta birer yılan kesilmişlerdi. Sâniha hakkında neler söylenmiyordu neler? Pek serbestmiş! Pek alafrangaymış! Âdeta Fransızmış! Mümkün değil Müslüman koca istemezmiş! Daha neler, daha ne yaman zann-ı bâtıllar!⁵⁷¹

Buna göre Sâniha on sekiz yaşına girdiği halde Doktor Fratenberg'in baskısı ile henüz evlenmediği için, artık taliplileri azalmaya başlamıştır. Taliplilerinin azalmasında şüphesiz dönemin anlayışına göre bir bekâr kızın on sekiz yaşında olduğu halde evlenmemiş olmasının sebebi, o kızın evde kalmış olması şeklinde yorumlanmasıdır. Bunun yanında Sâniha'ya talip olacak yeni kişilerin de Sâniha'nın ailesi tarafından reddedilme korkusu vardır. Sâniha'nın evlenmesinin geciktirilmiş olması, türlü dedikoduların artarak devamına sebebiyet vermiştir. Sâniha ile ilgili dedikodu yapanlar, Doktor Fratenberg'in ölümünden sonra daha şiddetli şekilde konuşmaya başlamışlardır. Sâniha ile ilgili yapılan dedikodular Sâniha'nın serbest ve pek alafranga oluşu, Fransız kızları gibi

⁵⁷¹Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 36.

oluşu, Sâniha'nın Müslüman koca istemiyor olması şeklinde yayılmıştır. Fakat bu dedikoduların pek çoğunun aslı yoktur.

Taaffüf romanında Ahmet Midhat Efendi, konağın idaresini üzerine alan Doktor Fratenberg'in de ölümüyle konağın idaresinde artık tek başına kalan ve bu yük altında ezilen Sâniha'nın annesi hanımefendinin, bu işleri devredecek bir damat arayışına girmesinden bahseder. Sâniha da o sıralar on dokuz yaşındadır. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

İdâre-i beytiyesini bizzat kendi eline alıp yalnız ayvaz vasıtasıyla işlerini görüyor idiye de bu yalnızlık hâlinde böyle bir idare zavallı kadıncağızı ziyadesiyle yormaya başladı.

Ee, artık eve bir damat getirmeye lüzum görüldü. Zira Sâniha dahi on dokuzuncu yaşına girdi.⁵⁷²

Sâniha on dokuz yaşına girmiş bekâr bir kızdır; fakat daha önceleri Sâniha'yı gelin olarak almak isteyenler konağın kapısını aşındırdığı halde artık talipliler konağa gelmez olmuştur. Sâniha ile evlenme talepleri tamamen kesilmiştir. O zamana kadar Sâniha ve annesi, taliplilerin Sâniha'nın zenginliği ve serveti nedeniyle konağın kapılarını aşındırdığını düşünerek şüphelenmişlerdir. Fakat Sâniha'nın artık neredeyse yirmi yaşına geldiği halde evlenmemesi ve alafranga düşkünlüğü, taliplilerin nazarında birer şüphe konusu olmaya başlamıştır. Ahmet Midhat Efendi, bu durumu şu cümlelerle anlatır:

Belâya bakınız ki taleplerin arkası bütün bütün kesildi. O zamana kadar para meselesi, talepleri bu ana kız nazarında taht-ı ıstibaha düşürüyordu. Şimdi dahi kızın yirmi yaşına varması ve pek alafrangameşrep olması bu familyayı talepler nazarında taht-ı ıstibâhda bırakmaya başladı.⁵⁷³

Ahmet Midhat Efendi, romanın ilerleyen satırlarında istitrat yapar ve evliliğin önemi ile ilgili şunları ifade eder:

İzdivaç! Ne dakik, ne mühim bir mesele! İzdivaç edecek erkek için de mühim, kadın için de! Zengin familyalar için de mühim, fakir familyalar için de! Yalnız para meselesinden dolayı da değil. Asıl gönül meselesinden dolayı mühim! Teehhül demek birkaç gece için misafirlik olacak demek olacak olsa hiç ehemmiyeti olamaz. İnsan gönlü hoşlanmadığı bir yerde de birkaç günlük bir zahmete katlanabilir. Fakat teehhül, âlem-i maişette refakat ve muâşeret-i dâime demek olduğuna göre refik ve refikanın birbirinden gönülleri hoşlanıp hoşlanmamak cihetinin ehemmiyeti arttıkça artıyor.⁵⁷⁴

⁵⁷² Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 37-38.

⁵⁷³ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 37-38.

⁵⁷⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 38.

Burada Ahmet Midhat Efendi, evliliğin kadın-erkek, zengin-fakir herkes için çok önemli bir konu ve ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir. Ahmet Midhat Efendi, evliliğin asıl öneminin, gönül birlikteliğini sağlaması olduğunu söylemektedir. Evliliğin birkaç günlük bir birliktelik değil, çok uzun ve devam ederse bir ömür boyu süren bir birliktelik olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden evlilikte gönül uyumunun son derece önemli olduğunu söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi, hem kadının hem de erkeğin birbirlerine ısınması, gönül bağıyla bağlanabilmesi gerektiğini de ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf* romanında artık yirmi yaşına giren Sâniha'nın evlilik ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle anlatır:

Malûm a, Sâniha artık çocuk değildir. Yirmi yaşına varmış, âdeta kadın sayılır. Hem kadın denilen mahlûkun öyle adı soyundan da değil. Fikir ve nazarını envâr-ı ilm ü irfanla tenvir eylemiş. İzdivacı o da düşünmeye başladı. Hatta validesi gibi para meselesine de ehemmiyet verdiği yok. Kendi kendisine:

-Bir koca, bir daire müdürü Osman Efendi kadar emniyetsiz olamaz ya! Bir Hanson Bankası kadar da sadakat gösteremez mi?

diyor ki haksız da değildir. Her şeyin ifratı da tefriti de mugayir-i hikmettir. Damadın hayırsız çıkarak o servet-i azîmenin altından girip üstünden çıkması ne kadar muhtemel ise hayırlı çıkarak hüsn-i idare etmesi de o kadar muhtemel. İşte Sâniha meselenin buralarını böyle düşünerek asıl ehemmiyeti gönül cihetine veriyor ve kendi kendisine :

-Ya kocam olacak zat beni beğenmez, sevmezse? Ya ben onu beğenmez sevmezsem?

dedikçe işte bu iki hâlin zımnındaki vehametinin dehşetinden tüyleri ürperiyor.⁵⁷⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, Sâniha'nın artık yirmi yaşına girmiş olmasıyla birlikte bir “kadın” sayıldığını ifade etmektedir. Bir yandan da Sâniha'nın o güne kadar almış olduğu eğitime de işaret ederek sıradan bir kadın olmadığına değinmektedir.

Sâniha'nın annesi, eve gelecek damatla birlikte ortaya ekonomik sıkıntılar çıkabileceğinden, damadın bu serveti darmadağın edebileceğinden şüphe duysa da aynı endişeler Sâniha'da görülmez. Sâniha, damat beyin hayırsız biri çıkarak servetlerini tüketmesinin de, hayırlı ve sadık biri olarak bu serveti çok iyi korumasının da ihtimal dâhilinde olduğunu düşünür. Bu şekilde Ahmet Midhat Efendi, Sâniha'nın bu cihetten bir kaygı taşımadığını belirterek Sâniha'nın evlilikte asıl aradığı şeyin gönül uyumu olduğuna söylemektedir. Ahmet Midhat

⁵⁷⁵Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 38.

Efendi, Sâniha'nın, kocası tarafından sevilmemek veya kocasına karşı bir gönül bağı kuramamak durumlarından büyük endişe duyduğunu ifade etmektedir.

Romanda Ahmet Midhat Efendi, Sâniha'nın aldığı eğitimin, alafrangalığının, okuduğu kitapların etkisiyle evlilik konusunda kafa karışıklığı yaşadığını ifade eder. Sâniha'nın, kendi yaşıtları kızlardan farklı olarak evlilik meselesini geniş bir perspektifle ele aldığını anlatır. Sâniha'nın yaşıtı olan ve malumat yönünden kendisinden çok geride olan kızların, evlilik ile ilgili hayaller kurduğundan ve bu hayallerin gerçekleşeceğine de son derece inandıklarından bahseder. Bu kızların, evlilik ile ilgili yaşanabilecek sıkıntılara değil güzelliklere odaklanmaya çalıştıklarını söyler. Fakat Sâniha'nın pek çok roman ve başka alanlarda kitaplar okumuş olmasının, Avrupa kültüründen haberdar bir kız olmasının etkisiyle evliliğin sadece güzel yönlerine odaklanmadığını ifade eder. Ahmet Midhat Efendi, Sâniha'nın, eşiyile gönül bağı kurup kuramayacağı meselesinin Sâniha'nın kafasında büyük bir soru işareti olduğuna değinir. Batı kültüründe var olan ve evlilik öncesi kadın ve erkeğin görüşmesi, kaynaşmasına dayalı flört adetinin de Sâniha'nın zihnindeki konulardan birisi olduğunu söyler. Fakat ne Batı kültürüne ait flörtün, ne de Doğu toplumlarının evlilik öncesi usullerinin Sâniha'nın o an için kesin olarak karar verdiği usuller olmadığını ifade eder. Ahmet Midhat Efendi, burada flört uygulamasının Batı kaynaklı olduğuna ve bu uygulamanın bizim kültürümüzün içerisinde yer almadığına da işaret etmiş olur. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

-Ya kocam olacak zat beni beğenmez, sevmezse?.. Ya ben onu beğenmez sevmezsem?..

dedikçe işte bu iki hâlin zımnındaki vehametın dehşetinden tüyleri ürperiyor. Dünya ve mâfihâyı bilmez mahdûdü'l-fıkr bir kız olsa kendi hayaline kendi aldanıverir. Meselenin muzlim cihetlerini hayalinden tebit ederek yalnız münevver cihetlerini nazarıdikkate alır. Sair benât-ı nev'inin en çoğu ve hemen de kaffesi böyle değil midir? Lâkin Seniha birçok romanlar okumuş, sair kütüb-i ciddiyede birçok tettebbuat icra eylemiş. Avrupa usûl ve âdâb-ı muaşeretini pekâlâ bilir. Haniya izdivaçtan mukaddem iki yavuklunun görüşmesi tanışması ve yekdiğerinin ahlâkını tecrübe ederek birbirine alışması meselesi yok mu? İşte oralara kadar zihin saldırıyor. Ama zihnen bu âdetin muhasenatını tasdik ve kabul ederek değil. Bu cihette bir karar-ı kat'isi bulunmadığı gibi bizim usûl-i şarkiyyemiz hakkında da bir hükm-i kat'isi yok.⁵⁷⁶

⁵⁷⁶Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 39.

Romanda Sâniha evlilikte aşk konusunda o kadar derin düşüncelere dalar ki bu konuda zihnini çok farklı ihtimaller kurcular. Ahmet Midhat Efendi Sâniha'nın bu derin düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

Bazı kere dahi, acaba kendisi sevip, kocası tarafından sevilmez ise mi bahtiyar olacağını, yoksa kocası tarafından sevilip kendisi sevmediği hâlde mi nîk-baht olacağını düşünüyor. Fakat bunun ikisi de bedbahtlık olacağı için hiç birini tercih edemiyor. Buna nispetle zevç ve zevceden ikisinin de birbirini sevmemesi gerçekten bir bahtiyarlık olacağını hükümde tereddüt etmiyor. Kala kala ortada bir dördüncü ihtimal kalıyor ki o da refik ve refikadan ikisinin de birbirini beğenip sevmesi kaziyesidir. Ah ne saadet! Bu saadet o milyonlarca serveti vererek satın alınabileceği ihtimalini görse bilâ-tereddüt verip alacak. Lâkin o saadet hazineler bahasına da satın alınabilecek şeylerden midir?⁵⁷⁷

Buna göre Sâniha, evlilikte aşk konusuna o kadar fazla kafa yorar ki neredeyse kendisini en kötü durumlara hazırlar. Öyle ki kötü ihtimaller arasından en iyisini seçer gibidir. Kendisinin kocasını sevip kocası tarafından sevilmemesi ve kocasının kendisini sevip kendisinin kocasını sevmemesi durumlarından hangisinin daha iyi olacağını düşünmeye başlar. Her iki tarafın da birbirlerini sevmemesi ihtimalini, iki taraftan birinin sevip diğerinin sevmemesi ihtimaline göre daha iyi bulur. Tek taraflı bir sevgiyi büyük bir bedbahtlık olarak kabul eder. Dördüncü ihtimal de çok büyük bir mutluluk kaynağı olan ve maddî hiçbir şeyle değişilmeyecek olan ihtimaldir ki bu da her iki tarafın birbirlerini sevmesi, birbirlerine âşık olmasıdır. Ahmet Midhat Efendi, Sâniha'nın zihninin uzun bir müddet bu ihtimaller etrafında dönüp dolaştığını söyler.

Ahmet Midhat Efendi, o günlerde aynı zamanda Sâniha ile annesi arasında da bu evlilik konusunun çok ciddi bir şekilde ele alınıp konuşulmaya başlandığını anlatır. Başka kızların, kendileri on dört-on beş yaşına geldiğinde evlilik konusu açıldığı zaman mutlulukla karışık utanç duygularıyla bu konunun müzakere edildiğini ifade eder. Sâniha ile annesinin arasında geçen konuşmaların ise çok ciddi bir hal aldığından bahseder. Sâniha'nın yaşının artık yirmiye bulduğuna ve konağı idare edecek bir erkek yakınlarının olmadığına değinir. Bu yüzden bu konuşmaların hepsinin, en yakın zamanda Sâniha'nın evlenmesi gerektiği kararıyla sonlandığını anlatır. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

⁵⁷⁷Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 39.

Bu izdivaç lâkırdısı bir zamandan beri anayla kız arasında da doğrudan doğruya teati olunmaya başladı. Hem de öyle çocuk yaşından beri çenesine, alınına, iki yanaklarına birer parça varaklı kâğıt yapıştırarak "Gelin oldum!" diye kırıtan kızların on dört, on beş yaşına geldikleri zaman gelinlik lâkırdısı sebk eyledikçe güya utanıyormuş gibi bir tavır peyda etmeleri suretiyle değil. Ana kız bu müzakereyi bir ciddiyet-i hakîmane ile yürütüyorlardı. Zaman geçtikçe müzakereler daha sık cereyan etmeye başladılar. Her müzakerenin neticesi dahi "Çare yok pek yalnızız. Artık teehhül etmeli "suretine müncer oluyordu.⁵⁷⁸

Ahmet Midhat Efendi, daha önceleri Sâniha için pek çok kişi konağın kapısını aşındırırken artık kimsenin Sânihâ'ya talip olmamasını şu cümlelerle tekrarlar:

Diyebiliriz ki dört beş sene evvel zuhur eden taliplerden birisi tekrar meydana çıkarak talebini tecdit eylemiş olsaydı Seniha Hanımefendi bunu evvelki tavır-ı nefretle telâkki etmezdi. İstiğna bile göstermezdi. Evveleri Sâniha Hanım bu meseleye hiç karışmadığı hâlde şimdi öyle bir zuhurat olsaydı mutlaka karıştırdı. Fakat evvelce dahi dedik ya "Kimselere vermiyorlar!" ve bahusus "Pek de aldanılacak, kapılacak şey değil. Pek alafranga!" sözleri gereği gibi şayi olmuş bulunduğundan talip zuhur etmiyor vesselâm!⁵⁷⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi, artık Sâniha'ya hiç kimsenin talip olmamasından bahsetmektedir. Sâniha'nın artık toplum nazarında "evde kalmış" olarak tanımlandığı yirmi yaşında olması ve daha önceleri Sâniha'nın ailesinden ret cevabı alanların dedikoduları nedeniyle, Sâniha'nın artık hiç talibi çıkmamaktadır. Sâniha, birkaç sene önce kendisini isteyenlerden biri tekrar cesaret edip kendisini istese, daha önce düşündüklerinden farklı olarak bu teklifi değerlendirecektir. Daha önceleri kendisinin evliliği konusunda daha çok ailesinin görüşleri ön plana çıkmış ve Sâniha direkt olarak konuya dâhil olmamıştır. Sâniha, yeni bir talipli çıkması durumunda kendi evliliği konusunda artık karara dâhil olmayı düşünmektedir.

Romanda Ahmet Midhat Efendi, ailenin bazı yakın dostlarının, Sâniha'nın evliliği konusunda farklı bir teklif yaptıklarını ifade eder. Ahmet Midhat Efendi bu teklifi ve Sâniha ile annesinin bu teklife karşı tepkisini şu cümlelerle anlatır:

Arkadan arkaya, inceden inceye bazı dostlar "Filâncanın oğlu pek uygun bir şey. Bir vasıta konsa da bir teklif edilse !" nasihati için ağız açmaya cesaret eyledilerse de maâzallah valide hanım bunu gayret-i kibaranesine bilfarz yedirebilse bile Sâniha Hanım gurûr-ı nisvâniyete nasıl yedirebilir? Bir kocaya kendisi talip olsun ha? Mümkün değil? Şunun bunun zannettikleri surette alafrangameşrep olsa belki bu yolda bir ustalık kullanabilsin. Hâlbuki Sâniha bu misillü ihtisâsât-ı nâzikece pek mağrur bir kızdır. Mağrur olmaya da hakkı yok mu? Zenginlikte emsaline faik, güzellikte faik, hünerde marifette faik, herşeyde faik. Bu kadar meziyyatı takdir

⁵⁷⁸Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 40.

⁵⁷⁹Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 40.

edecek erkek kalmamış ise kırk yıl daha kız oturur da ulüvv-i cenabına halel getirmez.⁵⁸⁰

Buna göre Sâniha'nın artık taliplisi çıkmayınca ailenin yakın dostları Sâniha'nın kendisine eş olacak bir erkeğe talip olması yönünde yavaş yavaş tavsiyelerde bulunmaya başlarlar. Bazı uygun adaylar belirlenip Sâniha'nın bu damat adaylarına talip olması için aracılardan gönderilebileceği ile ilgili Sâniha'ya ve annesine telkinlerde bulunulur. Fakat Sâniha'nın bir damat adayına talip olmasını, dolayısıyla bir kızın evlilik için bir erkeğe talip olması durumunu ne Sâniha'nın ne de Sâniha'nın annesinin kabul etmesi mümkün değildir. Bu durumu Sâniha'nın annesi kabul etse bile Sâniha'nın kendi kadınlık gururuna yedirmesi mümkün değildir.

Ahmet Midhat Efendi, Sâniha'nın çevredekilerin zannettikleri gibi bir alafranga meşrep olması halinde belki bu teklifi kabul edebileceğini ifade etmektedir. Fakat Sâniha'nın, zannedildiği kadar alafranga olmadığını söylemektedir. Bunun yanında Sâniha'nın hem zengin, hem güzel, hem de kültürlü bir kız olduğu için bu kadar özellik kendisinde bir anda bulunduğu halde bir erkeğe talip olmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi Sâniha'nın, kendisinde bu kadar özellik bir anda ve bir arada bulunduğu halde taliplisi olmazsa, çok uzun süre daha bekâr kalmayı göze aldığını söylemektedir. Sâniha'nın, bekâr kalmayı bir erkeğe talip olmaya tercih ettiğini ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, romanda bir yaz mevsimi Sâniha ve annesinin bir aylık bir süre tatil yapmak için Büyükkada'da küçük bir ev kiraladıklarını anlatır. Bu tatilin bir amacı da ailece çok sevip görüştükleri Fransız Madam Miryal'in de iki kızıyla birlikte o yaz Büyükkada'da bulunacak olmalarıdır. Sâniha ile annesi, Madam Miryal ve kızları ile vakit geçirmek istemektedir.

Bir akşamüzeri iki aile Büyükkada'da gezintiye çıktıkları vakitte, buldukları yerden geçmekte olan genç delikanlı Râsih, Sâniha'yı görür ve Sâniha'ya âşık olur. Madam Miryal ile de önceden tanışıklığı olan Râsih, Sâniha ile ilgili kendisini tanıyanlardan bilgi toplar. Daha sonra da Sâniha'ya âşık olduğunu ve kendisi ile evlenme niyetini bildirmek için Madam Miryal ile

⁵⁸⁰Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 40.

konuşmak üzere Madam Miryal'in evine gider. Râsih, Sâniha ile evlenme niyetini Madam Miryal'e şu cümlelerle anlatır:

-Bu kızın ahvaline dair pek çok şeyler işittim. Başka bir kimse olsa onunla izdivaca cesaret edemez. Ama ben cesaret edeceğim. Lisanını işittim. Hüner ve malûmatını pek methediyorlar. Cemal-i zahîrîsini de beğendim. İşin bencesi bir de ahlâkını beğenmekten ibaret kaldı. Bunu da kolay işlerden sayarım. Bir erkek eğer şartınca ve bihakkın erkeğe kendi ahlâkıyla karısının ahlâkından bir halita yapar. Bâdehu onu karısıyla taksim eder. İkisinin de ahlâkı mütevakıf olur. Şimdi iş kalıyor matmazel Sânihacasına. Umar mısınız ki o da beni beğenebilsin?⁵⁸¹

Buradaki ifadelere göre Râsih, Madam Miryal'e Sâniha ile evlenmenin cesaret işi olduğunu söyler. Bunun sebebi, Sâniha'nın dönemin anlayışına göre evlilik yaşını çoktan geçmiş olması ve daha önceleri kendisine talip olan herkesi reddetmiş olmasıdır. Râsih, şansını deneme cesaretini göstermek istemektedir. Râsih, bir kız ile evlenme niyeti olan pek çok erkeğin yaptığı gibi, evlenmeyi düşündüğü hanımefendi ile ilgili pek çok bilgi edinmiştir. Edindiği bu bilgiler Sâniha'nın bilgisinin ve hünerlerinin çok iyi olduğu yönündedir. Sâniha ile ilgili soru sorduğu herkes, Sâniha'yı kendisine methetmiştir. Bunun yanında Râsih, dış güzelliği de bir kriter olarak belirlemiş ve bu kritere göre de Sâniha'nın güzelliğini beğenmiştir. Güzellik, maharet ve bilgili olmanın dışında Râsih evleneceği kızda ahlaklı olma gibi bir özellik daha aramaktadır. Râsih, Sâniha'nın ahlakı ile ilgili bilgileri de kolaylıkla elde edebileceğini düşünür. Bunun yanında Râsih, iyi bir kocanın kendi ahlakı ile eşinin ahlakını birleştirip eşyle bir bütün olması gerektiğini, güzel bir ahlakın karı-koca arasında paylaşılabilceğini ve bu şekilde karı-koca arasında denklik ve uygunluk sağlanabileceğini düşünür. Râsih, kendi açısından Sâniha ile evliliği konusunda bir sıkıntının olmadığını belirir. Sonrasında Madam Miryal'e, Sâniha'nın da kendisini beğenip beğenmeyeceği konusundaki fikrini sorar. Râsih Sâniha'yı beğenmiştir; fakat Sâniha'nın Râsih'i beğenip beğenmeyeceği belirsizdir.

Ahmet Midhat Efendi, Madam Miryal ile Râsih'in arasında görüşmeyi şu cümlelerle anlatır:

Delikanlı biraz düşündü. Müddeti az ise de birdenbire pek derinden düşündü dedi ki:
-Matmazel Sâniha dahi benim kadar dostunuz ise ona da bana da bir hizmet etmiş olmak için mini mini bir elçilik sıfatını kabul etmez misiniz?
-Galiba teşrifatçılık diyecektiniz de..

⁵⁸¹Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 42.

-Hayır dostum, bizim âdet-i milliyemizde zevce-i müstakbelesine kable'n-nikâh prezante edilmek yoktur. Elçilik dedim, yine onu tekrar ederim.

-Taraflınızdan bir de itimadnameyi hamil olacak mıyım?

-Yok yok, bazı alafrangameşreplerimiz bunu yapıyorlar. Mektup ile arz-ı hâl ediyorlar. Ama ben bunu şık saymam. Asıl bir Osmanlı bir Müslüman centilmeni böyle hareket etmemeli.

-Ya nasıl hareket etmeli?

-Familya sahibi ise familyasından bir kadın göndermeli. Asıl âdet-i milliyemiz bunu iktiza eder. Lâkin benim hısımlarım, akrabam kimse olmadığından ben sizin gibi terbiyeli kibar bir kadını irsal ederim. Hüviyetimi, arzumu, tarafımdan bilvekâle tarif ve beyan edersiniz. Şahsımı da iki defa gördü. Arzu ederse yine görebilir. Ben onu gördüm a! Onun da beni görmeye hakkı inkâr olunamaz. Böyle bir rüyet âdet-i milliyemize bilküllüye mugayir de değildir. Kabul ederse işi tesviye eder gideriz.⁵⁸²

Burada Ahmet Midhat Efendi, Müslüman Türk geleneklerine göre evlilik öncesi aşamalarından biri olan “elçi gönderme” geleneği ile gelin ve damat adayının görüşmesi konularından bahsetmektedir. Râsih, Madam Miryal’i Sâniha Hanım’a göndererek kendisi ile evlenmek istediğini Sâniha’ya bildirmesini ister. Bu şekilde Râsih ile Sâniha arasında bir elçilik yapmasını Madam Miryal’den talep eder. Madam Miryal, önce bu görev teklifini Râsih ile Sâniha’yı görüştürmek ve tanıştırmak şeklinde anlar. Fakat Râsih bu yanlış anlamayı düzelterek nikâhtan önce böyle bir görüşmenin olmadığını, böyle bir âdetin Müslüman Osmanlı geleneklerinde yer olmadığını anlatır. Râsih, bazı alafranga meşreplerin elçi ile birlikte bir de mektup göndermesini de doğru bulmayarak böyle bir uygulamanın Osmanlı Müslüman gencine yakışmadığını düşündüğünü ifade eder. Madam Miryal, Müslüman Osmanlı geleneklerine göre nikâh öncesi gelin adayı ve ailesi ile nasıl irtibat kurulduğunu sorar. Bunun üzerine Râsih, asıl âdet olanın damat tarafından elçi olarak kendi ailesinden birini göndermesi olduğunu, kendisinin bu görevi yerine getirecek bir yakın akrabası olmadığı için elçilik vazifesini terbiyeli ve kibar bir dostu olan Madam Miryal’e vermek istediğini söyler. Râsih Madam Miryal’i bu iş için vekil tayin ederek Madam Miryal’den Sâniha’ya gitmesini, kendisinin Sâniha ile evlenme arzusunu Sâniha’ya bildirmesini, kendisi ile ilgili gerek fiziksel ve gerek sosyal bilgilerini Sâniha’ya anlatmasını ister. Râsih Sâniha’yı gördüğü için Sâniha’nın da kendisini görmek isterse bu isteğini yerine getireceğini, Sâniha’nın buna hakkı olduğunu belirtir.

⁵⁸²Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 43.

Ahmet Midhat Efendi Râsîh'in, Sâniha ile evlenirlerse Sâniha'nın evine iç güveyi olarak gidebileceğini romanda şu cümlelerle anlatır:

Bunlar pek zengin şeyler. Ben de züğürt değilim. İşte iradıyla pekâlâ yaşıyorum. Beni kendi hanelerine iç güveyisi kabul edecek olurlarsa kendimi bilküllüye onlara besletmem. Bu hâl benim izzetinefsime, kibrim, gururuma dokunur. Bilirsiniz ya! Ben epeyce de vakarlı, hatta gururlu adamım. Müzakereyi açık yürekle etmeli. Masârif-i beytiyyeden tensip olunacak miktarı da ben vermeliyim.⁵⁸³

Burada Ahmet Midhat Efendi, damadın gelinin evinde ve gelinin ailesi ile birlikte yaşaması demek olan “iç güveyilik” ile ilgili bilgiler verir. Râsîh'in şayet Sâniha ile evlenirse ve kendisinden Sâniha'nın evinde ve Sâniha'nın ailesi ile birlikte yaşaması istenirse bunu kabul edebileceğini ifade eder. Fakat karşılığında da Râsîh'in bir şartı olduğunu söyler. Bu şarta göre kendisi de zaten zengin ve oldukça gururlu olan Râsîh, iç güveyi olarak gideceği evin zenginliğine bakmaksızın evin masraflarına katkıda bulunacaktır. Aksi bir durum Râsîh'in izzetinefsine, gururuna dokunur. Râsîh, Madam Miryal'in Sâniha ile görüşmesinde kendisi ile ilgili bu durumun ve talebin de konuşulmasını ister.

Romanda Ahmet Midhat Efendi, Râsîh'in bu düşünce ve taleplerine Madam Miryal'in bir anlam veremediğini söyler. Râsîh'in bu düşünce ve talebini Madam Miryal'e tekrar izah etmesiyle ilgili şunları ifade eder:

-Sizin nenize lâzım? Benim için bunu bir kusur addediyorsanız bile beis yoktur. Kusursuz adam olur mu? Benim de kusurum bu olsun. Hatta temin edebilirsiniz ki bundan başka hiç bir kusurum yoktur. İçki içmem, kumar oynamam. Hovardalıktan bıkmış usanmışım. Bütün muhabbetim evime, familyama münhasır kalacaktır. Lâkin kendi işemi zevceme tahmil etmek gayret-i merdaneme dokunur. O familyayı yalnız kendim işe edebilecek kadar zengin olsam bunu da izdivaç için şart-ı esâsî ittihaz eylerdim. Fakat tahminime göre onların ayda on iki, on beş bin kuruş masrafları var ki benim varidatım buna kifayet edemez. İşte aziz madam! Bu hizmet-i dostaneyi sizden rica ediyorum. Bu mukaddes işte sizi kendime valide ittihaz eyliyorum. Lâkin bu iş muvaffakiyetle netice-pezîr olamazsa bundan hiçbir kimseye sır verilmemesini hem sizden, hem de Matmazel ile validesinden rica eylerim.⁵⁸⁴

Buna göre Râsîh, kendisinin şartlarına bir anlam veremeyen Madam Miryal'in bu durumu Râsîh'in kusuru olarak görmesinde bir sakınca olmadığını belirtir. Hatta Râsîh bunun bir kusur olarak değerlendirilebileceği gibi kendisinin başka bir kusuru olmadığını da düşündüğünü söyler. Râsîh Madam Miryal aracılığıyla Sâniha'ya iletmek üzere kendisinin içki, kumar, hovardalık gibi kötü

⁵⁸³ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 43-44.

⁵⁸⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 44.

huylarının olmadığını; bütün vakit ve sevgisini kendi evine ve ailesine sarf edeceğini ifade eder. Bunun yanında kendi ihtiyaçlarının teminini eşine ve eşinin ailesine yüklemenin kendi gururunu inciteceğini, hatta kendisinin çok zengin olmuş olsa iç güveyi olarak gittiği evin ve ailenin de tüm giderlerini kendi üzerine almayı bir evlilik şartı olarak öne süreceğini de anlatır. Fakat Sâniha ile evlenirse zaten evin ihtiyaçları için ayda on beş bin kuruş kadar parayı kendisinin tek başına ödeyemeyeceğini ve bu yüzden de en azından kendi masraflarını kendisinin karşılayacağını da tekrarlar. Râsih, Madam Miryal'e kendisini annesi yerine koyup bu iş için vazifelendirdiğini tekrar ifade eder. Madam Miryal'den, bu isteklerini ve durumunu Sâniha ile annesine iletmesini, evlilik teklifinin kabul edilmemesi halinde de bu durumu başka kimsenin bilmemesini ister.

Madam Miryal'in, Sâniha'nın evine gitmesini ve Sâniha ile görüşmelerini Ahmet Midhat Efendi romanda şu cümlelerle anlatır:

Köşke vardıkları zaman Madam Miryal hâl ve zamana münasip mukaddematı tertip ve bast ederek Râsih tarafından memur olduğu hizmet-i sefâreti ifâ eyledi. Yalnız masârif-i beytiyyeye iştirak şartından ibaret bulunan son meseleyi tehir eyledi. Sâniha henüz lâ ve naam hiçbir cevap vermeyip yalnız ifadenin sonlarında :

-Fakat böyle bir sözü validemle etmeli değil miydiniz? demesiyle Madam Miryal:

-Ben Râsih'e validenizi tezviç edecek değilim, sizi tezviç edeceğim. Evvelâ sizden bir cevap almalıyım ki validenize de söz söylemeye cür'etim olsun.

diye kızın bu mütalâasını reddederek Râsih'in hususiyat-ı ahvalini anlatmaya başladı.⁵⁸⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, Madam Miryal'in elçilik vazifesini yerine getirmesinden bahsetmektedir. Madam Miryal köşkte Sâniha ile yalnız kaldıkları müsait bir zamanda, Râsih'in Sâniha ile evlenme niyetini Sâniha'ya anlatır. Fakat Râsih'in iç güveyilik durumunda konağın masraflarına katkıda bulunma düşüncesini Sâniha'ya anlatmayı en sona bırakır. Sâniha, Râsih'in kendisiyle evlenme niyetini öğrendikten sonra henüz olumlu veya olumsuz bir cevap vermeden, Madam Miryal'e bunları önce kendisine değil annesine anlatması gerektiğini söyler. Çünkü dönemin Müslüman Osmanlı gelenekleri bir kıza görücü gidenlerin öncelikle bu niyetlerini kızın annesine veya aileden bir büyüğe açmasını gerektirmektedir. Fakat Batılı olan ve Batı kültürü ile yetişen Madam Miryal, bu Müslüman Osmanlı geleneğinin dışına çıkar. Önce Sâniha'nın bu

⁵⁸⁵Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 45.

konudaki fikrini öğrenmek istediğini, daha sonra da Sâniha'nın cevabına göre annesi ile görüşeceğini söyler. Daha sonra da Madam Miryal, Sâniha'ya Râsih ile ilgili tafsilatlı bilgi verir.

Sâniha, Madam Miryal'in anlattıklarını dikkatle dinler; fakat Râsih ile evlenme konusunda olumlu veya olumsuz bir cevap vermez. Madam Miryal'e o an için herhangi bir cevap vermeyi terbiyesine uygun bulmaz. Her ne kadar o zamana kadar Sâniha'yı çekemeyenler kendisini "pek alafranga" olarak tanımlasalar da, Sâniha'nın evlilik ile ilgili annesinin haberi ve izni olmadan taliplisine olumlu veya olumsuz cevap vermesi Sâniha'nın aldığı terbiyeye uygun değildir. Madam Miryal, konuyu annesine açmak için Sâniha'nın iznini istemesine karşılık Sâniha sadece "Evet" cevabı verir. Sâniha, annesi bu konudan haberdar olduktan sonra da evlilik ile ilgili olumlu görüş belirteceğini Madam Miryal'e yalnız "Evet" diyerek ve başıyla onaylayarak cevap verir. Ahmet Midhat Efendi, bu konuşmayı romanda şu şekilde anlatır:

Maahaza Sâniha Hanım, Madam Miryal'e yine lâ ve naam hiç bir cevap vermedi. Böyle cevap vermeyi terbiyesine mugayir buldu. Haniya şu bizim birtakım dırâz-zebânların "Pek alafranga!.." diye tezyif etmek istedikleri terbiye-i serbestânesine de mugayir buldu. Yalnız Madam Miryal'in:

-Demek oluyor ki bu meseleyi validenize açmaklığım için bana müsaade veriyorsunuz öyle değil mi? demesine mukabil bir :

-Evet!

cevabını verdiği gibi kadının:

-Lâkin ben meseleyi validenize açtığım zaman bu cevabı ret ile beni tekzip etmemek şartıyla öyle değil mi?

demesine mukabil dahi bir:

-Evet!

cevabını verip, hatta bir baş işaretleriyle cevabı teyit dahi eylemişti.⁵⁸⁶

Madam Miryal, Sâniha ile konuştuğundan sonra da Sâniha'nın annesi ile konuşmaya gider. Bu konuşmanın sonunda annenin verdiği tepkiyi Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Kızının bu derecelerde makbulu olabilecek bir damadı kabulde kayın valide hanımefendi dahi asla subet göstermedi. Madam Miryal hidmet-i sefâretin son parçasını dahi ifa eylediği, yani Râsih'in teklif ettiği şart-ı maişeti dermeyan ettiği zaman buna kayın valide hanım biraz şaşmıştı. O mecliste Sâniha dahi bulunsa idi ihtimal ki bu teklifi pek de muvâfık-ı edebdir diye telâkki edemeyerek yüreğinin bir

⁵⁸⁶Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 47.

tarafında ufacak bir soğukluk peyda olabilirdi. Ama bilâhare valide hanımın pek hoşuna gitti. Bunu, geçinmek emrindeki ciddiyete hamlederek kendi kendisine:

-İşte servetimizi beliyeye-i sarf u telefe duçar etmeyeceği ümit olunabilecek adam bu teklifte bulunur. Demek oluyor ki delikanlı malımızı değil, hakikaten kızımızı istiyor.

dedi. Bu itminân-ı kalb ile söz kesilip velîme cemiyeti dahi akdolundu.⁵⁸⁷

Buna göre Sâniha'nın annesi, Râsih'i damat olarak kabulde zorluk çıkarmaz, bu evlilik fikrine hemen ikna olur. Madam Miryal son olarak Râsih'in iç güveyilik konusundaki düşüncelerini ve eğer iç güveyi olarak kabul edilirse konağın masraflarının bir kısmını üzerine almak istediğini de anlatır. Bu fikre Sâniha'nın annesi biraz şaşırır. Ahmet Midhat Efendi Râsih'in bu isteğinden Sâniha'nın o an için haberinin olmadığını, haberi olunca bu şartı edebe muhalif bularak Râsih'e karşı kalbinde bir soğukluk oluşabileceğini ifade eder. Fakat Sâniha'nın annesinin daha sonradan bu fikre sıcak baktığını ve hoşuna gittiğini söyler. Râsih'in böyle bir şartının olmasının, anneye damadın servetlerini çarçur etmeyeceği hissini verdiğini belirtir. Buna göre anne, damadın gözünün parada değil kızında olduğuna inanır. Daha sonra da söz kesilir ve düğün yapılır.

Ahmet Midhat Efendi, romanda Râsih ile Sâniha'nın evliliği ile ilgili şunları söylemektedir:

Şimdi şu izdivaç meselesini nazar-ı muhâkememizde hulâsa edelim: Bu izdivaca bir "Para meselesi" diyebilecek miyiz? Buna Râsih'in koyduğu şart-ı maişet mâni olur. Ya acaba bir "Aşk ve sevda meselesi" denilebilir mi? Bu da mümkün değil. Çünkü zevç ve zevce kable'n-nikâh bir söz, bir satır bile teati etmemişlerdir. Ya buna "Gözü kapalı bir izdivaç" demek mümkün olacak mı? Bu hiç mümkün değildir. Zira birbirlerini gördüler, beğendiler. Zaten de birbirlerini tanıyorlarmış. Ee, bu izdivaca nasıl bir izdivaç diyeceğiz? Bize kalırsa hiçbir vasıf ile tavsif etmeyeceğiz. Sade bir izdivaç diyeceğiz vesselâm!⁵⁸⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, Sâniha ile Râsih'in evlenme sebebi ile ilgili ihtimallerden bahsetmektedir. Buna göre bir evliliğin gerçekleşmesindeki temel nedenleri para, aşk ve görücü usulü olarak sıralar. Ahmet Midhat Efendi, Sâniha ile Râsih'in evliliğinde paranın etkili olmadığını düşündüğünü söyler. Çünkü Râsih bu konuda evlilik öncesi kesin bir şart ileri sürmüştür. Aşk evliliği yapılmadığını da, Ahmet Midhat Efendi nikâh öncesinde her ikisinin de birbirleri ile çok az bile olsa görüşüp konuşmamasına bağlayarak açıklar. Sâniha ile Râsih birbirlerini daha önce uzaktan görmüş oldukları ve birbirlerini gıyaben tanıdıkları

⁵⁸⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 47-48.

⁵⁸⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 48.

için Ahmet Midhat Efendi bu evliliğin körü körüne gözü kapalı bir evlilik olmadığını düşündüğünü de ifade eder. Nihayetinde Ahmet Midhat Efendi, Sâniha ile Râsih'in evliliklerine etki edecek temel bir sebep bulamadığını ve bu evliliği sade bir evlilik olarak tanımladığını söyler.

Ahmet Midhat Efendi, romanda Avrupa'daki evlilikler ve "balayı" ile ilgili şunları anlatır:

Malûmdur ki Avrupalılar izdivacın ilk haftalarına "balayı" derler. Lâkin buradaki ay kelimesinin manası otuz günden ibaret bir şehir değildir. Sevdâ-yı zevciyyenin ilk şiddetini gösterdiği haftalardır ki zevç ve zevcenin kable'l-izdivâc peyda etmiş oldukları münasebete göre birkaç hafta, hatta birkaç mah bile imtidat edebilir. Malûm a, Avrupalılar evvel muaşaka ederler de sonra muvasala eyerler. Bazen muvasala dahi muaşaka hengâmına tesadüf eylediğinden balayının hiçbir hükmü kalmaz. Avrupa ahvâl-i ictimâiyyesine vukufu olanların reylerine, hükümlerine, göre balayı denilen müddetin üç aya imtidadı pek nadir vaki olur. Üç ay zarfında birbirinden bıkip usanmayan zevç ve zevceye erbâb-ı hevâ vü heves nazar-ı istiğrâb ile bakarlar.⁵⁸⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi, Avrupalıların evliliklerinin ilk haftalarına "balayı" adını verdiklerini söylemektedir. "Balayı" isimlendirmesinde yer alan "ay" kelimesinin bizde anlaşıldığı şekliyle otuz gün anlamına gelmediğini, karı-kocanın birbirlerine karşı duydukları aşkın şiddetine göre bu sürenin evlilikten sonraki birkaç hafta ve hatta birkaç ayı bile bulabileceğini ifade etmektedir.

Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da öncelikle kadın ve erkeğin birbirlerine âşık olduklarını ve evliliğin ise daha sonra gerçekleştiğini belirtmektedir. Evlilik meydana gelmeden flört döneminde kadın ve erkeğin birlikte olmasının, balayının hükmünü tamamen ortadan kaldırdığını söylemektedir. Avrupa'da bu yüzden evlilik sonrasında aşkın en fazla üç ay sürdüğünü ifade etmektedir. Evliliklerinin üzerinden üç aya veya daha fazla zaman geçmiş olduğu halde birbirlerinden bıkip usanmamış, birbirlerine karşı aşkları eskisi gibi devam eden çiftlerin, heves erbabı tarafından çok garip karşılandığını söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi, romanda Avrupa'daki bu durumla bizdeki evliliklerin karşılaştırmasını yapar. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Bizde hâl böyle değildir. Avrupalılık noktainazarından bakanlar bizim usûl-i izdivâcımızı "Gözü kapalı bir izdivaç" diye sû-i telâkki ederler. Vakıa bazı ahvale göre haklıdır. Ama bazı ahvale göre bu hükümleri yanlıştır. Bizde hüsni

⁵⁸⁹Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 48.

muvaffakiyetle netice-pezîr olan izdivaçlar Avrupa izdivaçlarından daha çoktur. Ama zevç on yedi ve zevce on dört yaşlarında olmamak şartıyla! Çünkü böyle olan izdivaçları bir nevi çocuk oyuncağı addetmek daha doğru olur. Hoş, usûl-i tahsilimizin, hizmet-i vataniyyemizin şimdiki suretine nazaran badema böyle çocukcasına izdivaçlara pek de imkân kalmayacak ya? Şehirli delikanlılar hangi mektebe devam etmekte iseler yirmi üç, yirmi beş yaşından evvel diplomalarını alamazlar. Hizmet-i askeriyye ile mükellef olanlar bu yaştan evvel hizmet-i nizamiyelerini bitiremezler. Binaenaleyh işini bilenler bu yaştan evvel de evlenemez. Bu yaşta evlenenler ise on üç, on dört yaşında bir çocuğa lalalık etmeyi hiç de istemezler.⁵⁹⁰

Burada Ahmet Midhat Efendi, Batı'da kadın ve erkeğin flört ettikten sonra gerçekleştirdikleri evliliklerin bizim kültürümüzde yeri olmadığını söylemektedir. Bizdeki “evlilik türü”nün Batı'dan farklı olduğunu ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi, Avrupalıların evlilik kurumuna bakış açısıyla bizdeki “görücü usulü” ile başlayan evlilikleri değerlendirenleri hem haklı hem de haksız bulduğunu söylemektedir. Bu değerlendirmeyi yapanların, evlenecek kişilerin bu evliliği gözü kapalı olarak, görmeden, konuşmadan ve körü körüne gerçekleştirdiklerini düşündüğünü belirtmektedir. Bu yönüyle bu şekil bir değerlendirme yapanların bir nebze haklı olduğunu ifade etmektedir. Fakat Ahmet Midhat Efendi, bu şekilde bir değerlendirme yapanların haksız oldukları bir noktaya da dikkat çekmektedir. Ahmet Midhat Efendi, bizdeki evliliklerin görücü usulü olmasına ve tarafların nikâh öncesi birbirlerini görüp konuşma imkânlarının olmamasına rağmen, Batı'daki flört evliliklerinden daha iyi netice verdiğini, uzun süreli ve mutlu evliliklerin bizde daha çok olduğunu söylemektedir. Fakat burada Ahmet Midhat Efendi konuya şartlı yaklaştığını ifade eder. Küçük yaşta evlenen kız ve erkekleri bu konunun dışında tutar ve bu evlilikleri de bir “çocuk oyuncağı” olarak nitelendirir. Buna göre Ahmet Midhat Efendi, dönemin yaygın anlayışı olan erkeğin genellikle 16-17 ve kızların 14-15 yaşlarında evlendirilmesine karşıdır. Bu yaşlardaki gençleri çocuk olarak görür, evliliklerinin de bir “çocuk oyuncağı” olduğunu belirtir.

Ahmet Midhat Efendi her ne kadar küçük yaştakilerin evlendirilmesine karşı olduğunu ifade etse de, dönemin eğitim sisteminin ve “vatan hizmeti” olarak tanımlanan askerlik, memuriyet gibi hususiyetlerin erken yaşta evliliklere bir nebze engel olduğunu nazara verir. Buna göre şehirde yaşayan ve okuyan erkekler zaten tahsillerini bitirip mezun olduklarında yirmi üç-yirmi dört yaşlarına gelmiş

⁵⁹⁰Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 48-49.

olmaktadır. Bu gençler okullarını bitirmeden askere gidemedikleri için okulunu bitirip daha sonra askerliğini yapan ve askerden dönen gençlerin yaşı da artık evlenilebilecek olgunluk yaşlarına ulaşmıştır. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi yirmi dört-yirmi beş yaşına gelmiş, askerliğini ve tahsilini de bitirmiş olan erkeklerin on üç-on dört yaşında bir kızla evlenip o kıza “lalalık, dadılık” yapmayı istemedikleri için daha büyük kızları bulup onlarla evlendiklerini söylemektedir. Buna göre Ahmet Midhat Efendi’nin bahsettiği şekliyle gerçekleşen evliliklerde erkek genellikle yirmi dört-yirmi beş, kız ise genellikle erkekten küçük olacağı için en az on yedi-on sekiz yaşında olmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, Batı’nın bakış açısıyla “gözü kapalı” olarak değerlendirilen bizdeki “görücü usulü” evliliğin nasıl gerçekleştiğini romanda şu cümlelerle anlatır:

Nisabında icra olunan izdivaçlarda tarafeyn yekdiğerinin husûsiyyât-ı ahvâlini familyaları vasıtasıyla öğrenerek izdivaç ederler. Şahısları için fotoğraflar bile teati olunur. Birbirini reyü'l-ayn görmek için dahi vapurlarda, sokaklarda dahi bin fırsat düşürülebilir. İş yekdiğerine rabt u kalb ile muaşakaya kalırsa buna bizdeki usûl-i izdivâc daha güzel müsaittir. Zira o dahi bade'n-nikâh hâsıl olmaya başlar. Yeni zevç ve zevce bir müddet yekdiğerine "kur" ediyorlar dedik a! Nisabında icra olunan izdivaçlarda çöpçatanın hatası filân gibi şevaib-i muhayyelenin de pek hükmü olamıyor. Başlanan "kur"lar muaşakaya tahavvül ederek ondan sonra da Avrupalıların zaman-ı izdivâclarında husule gelen karılık, kocalık devrine gelirler. Binaenaleyh bizim izdivacatımız için balayı tabir olunacak bir zaman bulunmayıp bilâkis "bal senesi" tabir olunacak bir zaman görülüyor.⁵⁹¹

Burada Ahmet Midhat Efendi, bizdeki görücü usulü evlilikler ile ilgili tespitlerde bulunmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bizdeki görücü usulü evliliğin nasıl gerçekleştiğini detaylı şekilde anlatmaktadır. Görücü usulü ile başlayan evliliklerin Batı’daki flört evliliklerinden daha iyi olduğunu ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, görücü usulüne göre evlenecek kız ve erkeğin bir diğerrinin fiziksel ve sosyal özelliklerini aileleri vasıtasıyla araştırıp öğrendiklerini, hatta tarafların birbirlerine fotoğraflarını bile gönderdiğini ifade eder. Kız ve erkeğin, bu şekilde aslında evlenecekleri zaman birbirlerinin pek çok özelliğini bilerek evlendiklerini belirtmektedir. Bunun yanında tarafların birbirlerini sosyal ortamın içerisinde sokakta, çarşıda, vapurda, yolda görebildiklerini söylemektedir. Yani aslında görücü usulünün, gözü kapalı bir evlilik olmadığını anlatmaktadır.

⁵⁹¹Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 48-49.

Tarafların birbirlerini gördüklerini ve birbirlerinin özelliklerinden haberdar olduklarını ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, tarafların birbirlerini görmesinden ve birbirlerinin özelliklerinden haberdar olmasından sonra işin, evlenecek kızın ve erkeğin gönül uyumuna ve birbirlerine âşık olmasına kaldığını belirtmektedir. Ahmet Midhat Efendi burada, bizdeki görücü usulünün aslında kız ve erkeğin aşkının daha uzun süreli olmasına çok katkı sağladığını düşündüğünü ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi'ye göre nikâh kıyılır kıyılmaz kız ve erkeğin gönülleri birbirlerine ısınmış olur, arada aşk başlar. Yeni evli karı-koca birbirlerinin dikkatlerini, ilgilerini çekmek ve sevgilerini göstermek için birbirlerine kur yaparlar. Bu kurlar da aradaki aşkın tesisinde önemli rol oynar. Bu şekilde başlayan ve büyüyen aşk, uzun bir süreye yayılmış olur. Avrupalıların ay olarak tespit ettikleri balayı, bizde bal senesi olarak uzayıp gider.

Ahmet Midhat Efendi, romanda görücü usulüne göre evlenen Sâniha ile Râsih'in evliliklerinde yaşadıkları "bal senesi" hakkında şunları anlatır:

Bizim Râsih ile Sâniha'nın bu bal senesi hakikaten pek tatlı geçti. Ama ne kadar? Darısı dostlar başına temennisini haklı gösterecek bir surette.

Bu iki gencin ikisi de terbiyeli, ikisi de müteallim, ikisi de âlicenap, ikisi de gönül sahibi. Az zaman zarfında birbirinin meziyyatını takdir ettiler, birbirini sevdiler, yekdiğerine âşık oldular. Hem de nasıl? Çıldırasıya! Bir vakit Sâniha'nın hoppalığını, alafrangalığını serbestliğini filânı nazarıdikkate alarak karı diye Sâniha'yı almak başına bir püsküllü belâyı almak demek olduğunu hükmeden dırâz-zebân hanımlar bu hüsn-i maişete şaşıyorlardı. Râsih'i yalnız bir genç hovarda hâlinde görüp öyle tanıyanlar dahi bu adamın yuva tutabilmesine asla ihtimal veremedikleri hâlde işte iki buçuk senedir kusursuz bir koca hâlinde yaşayabildiğine taaccüp ediyorlardı.

Evet! İki iki buçuk sene, hatta onbirinci ayda cenâb-ı mün'im-i hakîki bunlara nur topu gibi bir de oğlan ihsan eylemişti ki bunların sevda-yı zevciyetleri için nokta-i müstereke hükmünü almış idi.⁵⁹²

Buna göre Râsih ve Sâniha'nın yaklaşık iki buçuk yıl süren bal seneleri, herkesi kıskandırmış ve bir o kadar da şaşırtmıştır. Her ikisi de terbiyeli, bilgili ve çok cömert olan bu iki genç, kısa sürede birbirlerine âşık olup birbirlerinin güzel yönlerini taktir etmeye başlar. Hatta daha önceleri Sâniha'yı çok hoppa ve alafranga gördükleri için oğullarına istemeyen kayınvalideler ve Râsih'i çapkın olarak bilip bir yuvayı idare edemeyeceğine inananlar bile bu evliliğin ne kadar

⁵⁹²Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 49-50.

iyi gittiğini gördükçe hem şaşırır hem de gıpta eder. Bu iki buçuk bal senesinin on birinci ayında Râsih ve Sâniha'nın bir oğlan çocuklarının olması da aradaki aşkın canlı kalmasına vesile olur.

Râsih, eşi ile olan aşkının yanında konağın idaresini üzerine almasıyla da özellikle kayınvalidesi tarafından büyük taktir toplar. Konağın idaresinin Râsih'e geçmesi, konağın sahibi olan kayınvalidenin başka herhangi birine olan ihtiyacını sıfıra indirmiştir. Evin babası olan Râsih, kayınvalidesinin ve konağın servetini aynen kendi servetiymiş gibi dikkatle idare etmekte ve her ay kayınvalidesi olan büyükhanıma gelir-giderler ile ilgili hesap vermektedir. Böylece Râsih, kayınvalidesi ve konak tarafından günbegün daha çok taktir görmektedir. Ahmet Midhat Efendi, konuyla ilgili şunları anlatır:

Ya umûr-ı beytiyyenin hüsn-i idaresi? Kayın valide hanımefendinin ne bir Osman Efendiye, ne bir Hanson Bankası'na hiç kimseye ihtiyacı kalmamıştı. Râsih evinin bihakın babası. O servet-i azîmeyi de kendi servet-i mutedilesiyle beraber hüsn-i idare ediyor, her ay büyük hanıma hesap veriyor. Benî beşer için bu âlem-i fânide ne kadar bahtiyarlık müyesser ise bunlar onun tamamına nail.⁵⁹³

Ahmet Midhat Efendi yaşadığı dönem itibariyle bizim ülkemizde meydana gelen boşanmalar ile ilgili romanda şunları ifade eder:

Evet, bizde de izdivaçların bazıları hüsn-i muvaffakiyetle netice-pezîr olamıyorlar. Bu hâlde talâk kapısı açıktır. Fakat kemâl-i ehemmiyetle düşünülecek ahvaldendir ki talâka müncer olan imtizaçsızlıkların âdeti hiçbirisinde zevç ve zevcenin birbirine âşık olamadıkları kaziyesi sebab-i talâk olarak meydana konulmuyor. Bundan daha tabîî, daha hakikî, daha maddî birtakım esbap geçinmeye mâni oluyor da, onun için iş talâka müncer oluyor.⁵⁹⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, yaşadığı dönemde boşanma hadiseleri ile ilgili bilgiler verir. Ahmet Midhat Efendi, toplumda evliliklerin az bir kısmının kötü gittiğini, bunun için de boşanma vakalarının buna bağlı olarak az olduğunu belirtir. Buna göre dönem için boşanmalar, evliliklerin çok az bir kısmında vuku bulur. Bu boşanmaları da Ahmet Midhat Efendi, kadın ve erkeğin birbirine âşık olamamasına değil, başka maddi ve gözle görülür sebepler yüzünden eşler arası geçimin olmamasına bağlar.

Ahmet Midhat Efendi'nin evlilik ile ilgili bilgiler verdiği bir diğer romanı, *Jön Türk* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, 1907-08 yıllarında yayımladığı

⁵⁹³ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 50.

⁵⁹⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 53.

Jön Türk romanının hemen ilk cümlesinde, romandaki olayların yaşandığı tarihin 1897-98 yılları olduğunu söyler. Romanda roman kahramanlarından Dilşinas Hanım'ın kızı Ahdiye Hanım'ın, konakta yapılan kına ve düğün merasiminden bahseder.

Ahmet Midhat Efendi, Ahdiye Hanım'ın kına gecesi ile ilgili hazırlıkları romanda şu şekilde anlatır:

Bir Çarşamba akşamını bir Perşembe sabahına isal eden gece, Ahdiye Hanım'ın kına gecesi oldu. Hariçten çalgı getirmek, hele çengi oynatmak gibi şeyler Dilşinas Hanım'ın hanesine sığar mı? Çalgısız çağanasız düğün de olmaz. Artık Dilşinas'ın itirazlarına bakılmayarak bir kibar komşudan güzel bir piyano getirildi. Yine komşu hanımların utları, kemanları, yalnız birisinin mandolinası, ve birkaçının tefleri saz takımını teşkil etti. Dilşinas Hanım böyle bir meserret gününde para sarf edemeyecek kadar fakir değil. Ahdiye'nin yetimliği, sabaveti müddetinde ailenin servet-i asliyyesi eksilmek şöyle dursun Dilşinas'ın iktisat ve tasarrufu semeresiyle arttıkça artmış bile. Binaenaleyh kına gecesi için uzaklardan davet edilmiş olan hanımlara yemekler verildi. Geceye mahsus olacak meyve tepsileri pek mükellef ve mükemmel surette hazırlandı. Şerbetlere, şekerlemelere, pastalara, dondurmalara varıncaya kadar her şey düşünüldü. Yatsı namazını kılacak olanlar kıldıktan sonra fasla başlandı.⁵⁹⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, Ahdiye Hanım için düzenlenen kına gecesi ile ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre konağın sahibi ve gelin Ahdiye'nin annesi olan Dilşinas Hanım, başta kına gecesi için dışardan çalgı getirmek ve evde çengi oynatmak istememektedir. Çalgısız ve oyunsuz kına eğlencesi olmayacağını düşünen bazı yakınları, Dilşinas Hanım'ın itirazlarına rağmen komşudan bir piyano getirtirler. Piyanonun yanında bazı komşu kadınlar ut, keman, mandolin ve tef getirerek mini bir orkestra oluştururlar. Ahmet Midhat Efendi, Dilşinas Hanım'ın bu eğlenceyi istememesinin sebebinin ekonomik bir neden olmadığını söyler. Çünkü Dilşinas Hanım böyle bir organizasyonu tertip edemeyecek kadar fakir değildir. Kocasını vefat etmesi ve kızı Ahdiye'nin yetiştirilmesi için harcanan para Dilşinas Hanım'ın ekonomik durumunu kötüleştirmemiş; aksine Dilşinas Hanım'ın iktisatlı harcamaları üzerine bu servet artmıştır.

Kına eğlencesine sadece hanımlar katıldığı için uzaktan gelen hanımlara konakta akşam yemeği verilir. Gece misafirlere ikram edilmek üzere güzel tepsilerde çeşit çeşit meyveler itinayla hazır tutulur. Meyvenin yanında gene ikram edilmek üzere şerbetler, şekerler, pastalar, dondurmalar gibi pek çok

⁵⁹⁵Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 15

yiyecek ve içecek hazırlanır. Namaz kılan misafirler yatsı namazını kıldıktan sonra kına gecesi eğlencelerine başlanır.

Ahmet Midhat Efendi, romanda kına gecesi için oluşturulan küçük orkestranın amatörlüklerinden ve başarısızlıklarından bahseder. Müzik aletlerini alıp gelen komşu kadınlar, daha önceden bir prova yapmadıkları ve her biri farklı ustalardan ders aldıkları için kendi aralarında çok iyi bir uyum kuramazlar. Buna rağmen kına gecesinde bulunan misafirlerin çok azının müzik konusunda hassas ve dikkatli olması sebebiyle, çalgı çalan hanımların bu kusuru kimseyi rahatsız etmez. Çalgı aletleri arasında en büyük uyumsuzluk da piyano ile diğer ince sazlar arasında olmuştur. Piyanoyu nöbetle çalan hanımların bazıları alaturka hiçbir parça bilmemektedir. Bunun sebebi, öğrencilerin parmak uyumlarının bozulmamasına dikkat eden müzik hocalarının alaturka parça öğretmeyişiştir. Bu hanımlar alafranga pek çok parçayı çalabildikleri halde, kına gecesindeki pek çok misafir hanım bu müzikleri bilmemekte ve hatta alafranga müziği bir gürültü olarak kabul etmektedirler. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Her biri bir başka ustadan meşk etmiş bulunan ve hemen hiçbirisi tarafından usûl-i musikiyyeye riayet vazifesi düşünülmemiş olan hanımlar beş altı saz birden fasıl ettikleri zaman musikada matlup olan birlik ve taktîa-i muntazama hususunda büyük büyük kusurlar ediyorlar idiyse de musikanın dehayıkına vâkıf hanımların nedreti hasebiyle işbu usulsüzlüğün kimse farkında olmuyordu. Piyanonun diyapazonu ile sazların diyapazonları arasında akort hâsil edebilmek bu hanımların kârı olabilir mi? Bu hâlde ince sazların piyanoya refakat edebilmeleri ihtimalin haricine çıktı. Piyanistler nöbet nöbet ayrı çalışıyorlar. Bazılarının ustaları parmakları bozulmasın diye!... Alaturka hiçbir şey öğretmemişler. Alafranga marşlar, polkalar, valsler çalışıyorlar. Hatta bazı müterakkileri opera ve operetlerin en kolay parçalarını da çalabiliyorlar. Ama usul denilen şey alafrangada da var. Buna ne kadar riayet ettiklerini ve falsolarının azlığını çokluğunu kim farkedecek? Mevcut hanımların hemen kâffesi nezdinde alafranga müzika bir gürültüden ibaret olmak üzere telâkki ediliyor.⁵⁹⁶

Ahdiye Hanım'ın kına gecesinde hanımların oynadıkları alaturka ve alafranga oyunlar için Ahmet Midhat Efendi şunları anlatır:

Bazı taze kızlar ve hemen kızlar kadar taze kadınlar raks hevesini de izhar ettiler. Dilşinas Hanımın itirazlarına artık kim bakar? Bizim eski alaturka rakslarımız hanımlar nezdinde dahi şâyân-ı istihyâ görülmeye başladılar ise de alafranga rakslar gereği gibi moda hükmünü almışlardır. Hele polkalar epeyce umumîleştiler. Lâkin piyanistlerden bazılarının çaldıkları polka havalalarına raksçı hanımlar ayak uyduramamaya başladılar. Kabahat çalanlarda mı oynayanlarda mı olduğuna dair tekevvün eden mübahaseyi çaldığı polkanın tempolarını dürüst çalabilen bir iki

⁵⁹⁶Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 15-16.

hanım halledebildiler. Bunlar çaldıkları zaman oynayanlar âdeti gereği gibi dürüstçe oynuyorlardı.

Gece ilerledikçe alaturka raks etmek hevesleri de arttı. Oynamaları rica olunan hanımlar ziyadesiyle nazlandı ise de bazı yaşlıca hanımlar tarafından dahi mazhar-ı teşvik olunca mahcubiyeti bertaraf eylediler. Bu defa dahi alaturka müzikanın usulündeki mübalâtsizlik bunların raksına mani oluyordu. Yörük semâî usulüyle raksa alışmış olan hanımlar aksak usulüyle raks edemiyorlar. Zaten sazlar da bu usulün hakkını veremiyorlar. Bir mübahase dahi bu yüzden zuhura geldi. Her taraftan lâkırdıya karıştılar. Nihayet en yaşlı hanımlardan birisi:

-Sazları bırakınız. Ses ile okuyarak ve el çırparak raks olunsun.

Deyince, alaturka raks dahi bu suretle düzeltilmiş oldu.⁵⁹⁷

Buna göre genç kızlar ve kadınlar, Dilşinas Hanım'ın itirazlarına aldırmayarak kına gecesinde oyunlar oynarlar. Her ne kadar alaturka oyunlar bazı hanımların arasında tekrar canlandırılmaya çalışılsa da moda alafranga oyunlardan yanadır. Kına gecesinde ağırlıklı olarak alafranga oyunlar oynanır. Bir çeşit Polonya dansı olan polka da Ahdiye'nin kına gecesinde oynanan alafranga oyunlar arasındadır. Fakat genellikle kadınların oyunlarının temposu ile piyanistlerin çaldığı polka müziğinin temposu birbirini tutmaz. Bunun sebebi de nöbetle piyano başına geçen bazı hanımların polka dansının müziğini tam olarak çalamamış olmalarıdır.

Ahmet Midhat Efendi, gecenin ilerleyen vakitlerinde hanımların alaturka oyunlar da oynadıklarını ifade eder. Buna göre her ne kadar bazı hanımlar bu oyunları oynamak için çok nazlansalar da kına gecesinde bulunun yaşlı hanımların teşvik ve ısrarlarıyla diğer hanımlar da oyunlara katılırlar. Fakat bu oyunların oynanması için çalınan müzikler de çok başarılı olamaz. Müzik çalan hanımlar, alaturka müzikleri çok iyi çalamazlar. Bu şekilde bir karışıklık çıkınca, misafirler arasından yaşlı bir hanım, müzik aletlerinin bir tarafa bırakılıp parçaları çalgısız ve sadece sesle söyleyip el çırparak bu alaturka oyunların oynanması teklifinde bulunur. Bu şekilde oynayanların ritimleri ile müziği çalanların arasındaki uyumsuzluk problemi de ortadan kaldırılmış olur.

Ahmet Midhat Efendi, Ahdiye Hanım'ın kına gecesinde başka eğlencelerin olduğundan bahseder. Bazı hanımların tiyatrolarda okunan kantoları bu eğlencede okudukları ve Dilşinas Hanım'ın bu eğlenceler karşısında takındığı tavır ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şu ifadeleri kullanır:

⁵⁹⁷Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 16.

Maahaza pek güzel eğleniliyordu. Hele bazı hanım kızlar Peruz gibi Eleni gibi tiyatrolarda okudukları kantolar ile erkeklerden ziyade kadınlar meyanında şöhret kazanmış olan aktristleri pek güzel taklit eylemiş olduklarını bu gece ispat ettiler. Zavallı Dilşinas Hanım hiddetinden terler döküyor ise de kime meram anlatacak? Damadın validesi makamına kaim olan kırklık, kırkbeşlik Zeliha Hanıma biraz dertleşecek olduysa da hanımı kendi fikrine celp edemeyeceğini görüp buna dahi haylice üzüldü. Hâlbuki taze kızlar yalnız o kantoları belki de o aktristlerden daha güzel okumak suretiyle değil bazı kantolara mahsus olan raksları icra suretiyle dahi isbât-ı mahârete gayret ediyorlar. Bu maharetler pek beğenildi. Alkışlandılar. Gece yarısından sonraya kadar müsamere devam eyledi. Ol kadar eğlenildi ki ertesi gün yüz yazısı olmasa idi eğlencede sabaha kadar devam olunacak idi de kimse şikâyet etmeyecekti. Bulunsa bulunsa bu eğlencelerden yalnız bir müşteki bulunabilirdi ki o dahi Dilşinas Hanım olurdu. Adi bir müzikayı bile havsala-i kabûlüne sığdıramayan bu kadıncağız ne alaturka, ne alafranga raksları hiç zihnine sığdıramıyor. Hele o tiyatro kızlarını takliden o kantoları bütün bütün edep dairesinden hariçte buluyor. Kimseye meram anlatamayacağını bildiği cihetle sükût ediyor ise de içinden ateş dereleri çağlıyor.⁵⁹⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, Ahdiye'nin kına gecesinde icra edilen müzik ve oyunlardan başka diğer eğlenceler hakkında bilgiler verir. Bazı hanımlar, tiyatrolarda pek çok insan tarafından beğenilen Peluz ve Eleni gibi kantocu kadın sanatçıları taklit ederek kantolar söylerler. Kantocuların yaptıkları gibi dans ederler. Kanto söyleyen ve dans eden bu hanımlar, kına gecesine gelen misafirler tarafından çok beğenilir ve alkışlanırlar.

Ahmet Midhat Efendi, Ahdiye Hanım'ın kına gecesini eğlencelerinin gece yarısından sonraya kadar devam ettiğini söyler. Ertesi gün "yüz yazısı"⁵⁹⁹ olmasa, bu eğlencelerin sabaha kadar süreceğini ifade eder. Buna rağmen bir kişi dışında kimsenin bu durumdan şikâyetçi olmadığını söyler. Ahmet Midhat Efendi Dilşinas Hanım'ın, kızının kına gecesindeki eğlencelerden hiç hoşlanmadığına, bu eğlencelerin pek çoğunun Dilşinas Hanım'ın izni ve rızası dışında yapıldığına değinir. Buna göre Dilşinas Hanım, bu eğlenceler karşısında çok hiddetlenir; fakat bu konuda kendisini kimseye ifade edemez. Damadın annesi yerinde olan ablası Zeliha Hanım'a bu konuyu açmaya çalışsa da, Zeliha Hanım'ın kendisi ile aynı fikirde olmadığını ve Zeliha Hanım'ı kendi fikrine çekemeyeceğini de bildiği için konuyu uzatmaz. Ahmet Midhat Efendi, basit bir müzik dinletisine bile tahammül edemeyen Dilşinas Hanım'ın, gayet edep dışı olarak gördüğü kantoları duyunca hiddetinin arttığını ifade eder. Bu hiddetini kimseye yansıtmasa da içinde bulunduğu zor durumun Dilşinas Hanım'ı yiyip bitirdiğini söyler.

⁵⁹⁸Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 17.

⁵⁹⁹Yüz yazısı ile ilgili bilgileri, Ahmet Midhat Efendi *Jön Türk* romanının 24-25. sayfalarında ayrıntılı olarak vermektedir. Konu ile ilgili bilgileri, yeri geldiğinde ayrıntılı olarak inceledik.

Ahmet Midhat Efendi insanların fikirlerinde hür olmaları ve hür fikirleri yüzünden başkaları tarafından eleştirilmemeleri gerektiğini düşündüğünü ifade eder. Bu yüzden Dilşinas Hanım'ın da bu fikirlerinden ötürü eleştirilemeyeceğini, hatta Dilşinas Hanım'ın kızının kına gecesi eğlencelerinin eski zaman kına gecelerine göre çok daha iyi ve ahlaklı olduğunu söyler.⁶⁰⁰

Ahmet Midhat Efendi, romanda eski zaman kına geceleri ile ilgili şu bilgileri verir:

Eski zaman kına gecelerinde "çengi" denilen cemâat-ı rezîlenin "oyun çıkarmak" tabiriyle komedyaya yollu yaptıkları şeyler temaşasından hakikaten haya edilecek rezaletlerdi. Çocuk olduğumuz hâlde hatırlarımızdan bir türlü çıkamaz. Çenginin birisi erkek kıyafetine girer, dudakları üzerine bir de bıyık resmeder.⁶⁰¹

Burada Ahmet Midhat Efendi, çocukluğuna denk gelen ve on dokuzuncu yüzyılın ortaları sayılabilecek yıllardaki kına geceleri hakkında bilgiler vermektedir. O dönemde kına gecelerinde çengi kadınların erkek kıyafeti giydiğini, erkeklerin bıyıkları gibi yüzlerine bıyık çizdiklerini ve bu şekilde pek çok rezillik yaptıklarını ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi, kına gecelerinde çengiler tarafından yapılan bu rezillikleri izlemenin hayâlî kadınlar için mümkün olmadığını söylemektedir. Çocukluğunda denk geldiği bu rezilliklerin, ilerleyen yaşlarında da hafızasından silinmediğini ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, eski zamanda türlü rezilliklere sahne olan kına gecelerinin yanında yeni dönemde de bazı kına gecelerinin hiç de hoş olmayan vaziyetlere tanıklık ettiğini söyler. Ahmet Midhat Efendi bu durumu şu cümlelerle anlatır:

Yeni zamanın bazı kına gecelerini hiç sormayınız. Hele birtakım erkek çalgısı da olursa var ya! Hele kına gecesi esasen kadınlara mahsus olmak üzere tertip olunmuş bulunduğu hâlde hısımdan, akrabadan, konudan komşudan bazı delikanlılar dahi mücerret uzaktan dinlemek için selâmlık tarafında bulunurlar ise var ya! Bunların bazıları hakkında kulaklarımıza o kadar sesler gelmiştir ki ne bilelim ama yalnız Müslüman değil gayrimüslim düğünlerinde dahi ahvalin o türlüleri istibat olunur. "Yeni fikirli" ve "yeni terbiyeli" haniya şu "alafranga" kızlar! Daha evvelce bu kızlardan oldukları hâlde bilâhare kadın olmuş bulunan alafranga hanımlar! Bunların serbestî-i ahrârânesinin bihakkın tasviri emrinde Hüseyin Rahmi'nin o kâlem-i pür-iktidârî bile âciz kalır.⁶⁰²

⁶⁰⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 17

⁶⁰¹ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 17-18.

⁶⁰² Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 18.

Burada Ahmet Midhat Efendi, yeni zamandaki bazı kına gecelerinden bahsetmektedir. Ahmet Midhat Efendi kına gecesini eğlencelerine normalde sadece kadınlar katıldıkları halde bazı eş-dost-akraba-komşudan delikanlıların da bu eğlencelere geldiklerini, uzaktan eğlenceyi izleme niyetiyle evin selamlık tarafında durdukları halde aslında niyetlerinin başka olduğunu, alafranga terbiye ile yetişmiş kız ve kadınların bu gençlerle hoş olmayan yakınlaşmalarının olduğunu, bu şekilde rezilliklerin sadece Müslüman düğünlerinde değil gayr-ı Müslim düğünlerinde bile çok ayıp görüleceğini söylemektedir. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, sözü geçen alafranga terbiye ile yetişmiş kız ve kadınların bu kına gecelerindeki serbestlik hallerinde düştükleri türlü rezillikleri tasvir etmede, Hüseyin Rahmi'nin bile aciz kalacağını belirtmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk* romanında Dilşinas Hanım'ın kızı Ahdiye Hanım'ın kına gecesinin ise eski ve yeni zamanların türlü rezilliklerine sahne olan kına gecelerinden farklı olduğunu ifade eder. Bu yüzden Dilşinas Hanım'ın hiddetinin aslında yersiz olduğunu, Ahdiye Hanım'ın kına gecesinin tam anlamıyla Osmanlı kültürüne yakışan eğlenceler ile geçtiğini ve kına gecesinin edebe aykırı bir şeyin görülmediği güzel bir eğlence olduğunu ise Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

İşte bu eski ve yeni kına gecelerine kıyasen bu akşamki kına gecesini hakikaten Osmaniyane ve edibane bir kına gecesini olmuş ve herkes pek güzel eğlenmiş olduğundan ne serbazlığın ifratından, ne de taassubun tefritinden dolayı bihakkın muaheze edilecek hiçbir şey görülmemiştir. İşte bunun için dedik ki ertesi gün yüz yazısı olmasa idi eğlence sabahlara kadar devam edecekti de kimse şikâyet etmeyecekti.⁶⁰³

Romanda Ahdiye Hanım'ın kına gecesine uzak yerlerden gelerek katılanların konakta yatılı olarak nasıl misafir edildiklerini Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatmaktadır:

Gece yatısına davetli olmayan yakın komşular çekildiler. Konak yavrusu hane geniş olduğu için gece yatısına kalacak olan hanımlar bazı kına gecelerinde olduğu gibi arzânî serilmiş olan yataklara üçü dördü bir yerde yatırılmak mecburiyeti bu kına gecesinde görülmedi. Kiracı hanımlarla Dilşinas Hanımın yatak takımları zaten lüzumundan fazla oldukları gibi eşden dosttan dahi bilistiane misafirler pek ferih ve fahur yatırıldılar.⁶⁰⁴

⁶⁰³ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 18.

⁶⁰⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 18.

Buna göre eğlence bitince yakın komşular evlerine çekilmiş, yatıya kalan misafirler için de yataklar serilmiştir. Genellikle bu tür kına gecelerine gelen ve yatıya kalan misafirler için yere yatak serilmekte ve misafirler bu yataklarda uyumaktadır. Her ne kadar imkânları ve mekânları müsait olmayan evlerde aynı yerde birkaç hanım birlikte uyumak zorunda kalsalar da, Dilşinas Hanım'ın konağının büyüklüğü ve hem kendisinin hem de kiracılarının misafirler için kullandıkları yatakların fazla olması, misafir hanımların tek başlarına yataklarında rahat bir uyku çekebilmelerini sağlamıştır.

Ahdiye Hanım'ın çeyizinin serilmesi ile ilgili Ahmet Midhat Efendi romanda şunları anlatır:

Tazelerden, şıklardan beş altı hanım gelin giydirmeye ayrıldıkları sırada epeyce yaşlılardan iki üç hanım dahi çeyiz sergisini düzeltmeye ayrılmışlardı. Vakıa daha pazartesi ve salı günleri Dilşinas Hanım birkaç ahabının muâvenet-i müşâ-verâneleri ile gelin odasını, yatak odasını tanzim etmiş ve gecelik takımını şuraya ve paçalık takımını buraya, hâsılı her şeyi yerli yerine koymuş ve koydurmuş idiyse de görgüleri kendisinden ve müşavirlerinden daha pek çok ziyade olan o iki üç hanımlar bunlarda bir hayli kusur bulduklarından ve buldukları kusurları diğer gustolu hanımlara dahi tasdik ettirdiklerinden çeyiz ekspozisyonunda şöyle bir tashihe gerçekten lüzum olduğunu âdeta ittifak-ı ârâ ile hükmolunmuştu. İşte bu iki üç hanım çeyiz yerleştirilmesini tashihe gittikten sonra gelin giydirmeye intihap olunan hanımlar dahi yerlerinden davrandılar.⁶⁰⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, Ahdiye'nin çeyizinin serilmesinden ve bununla ilgili düzenlemelerden bahsetmektedir. Buna göre Çarşamba günü kendisi için kına gecesi yapılan Ahdiye Hanım'ın çeyizi, daha önceden Pazartesi ve Salı günleri serilir. Dilşinas Hanım, önceden birkaç arkadaş ve tanıdığıının yardımıyla ve onların da görüşlerine başvurarak kızının gelin odasını ve yatak odasını düzenler. Bu düzenlemede çeyizde yer alan her şeyi yerli yerine koyulur. Ahmet Midhat Efendi, kına gecesi için gelen yaşlı misafir hanımlardan iki üç tanesinin, çeyiz dizme gibi konularda Dilşinas Hanım'dan ve Dilşinas Hanım'ın çeyiz dizerken yardım aldığı hanımlardan daha bilgili, görgülü olduklarını ifade etmektedir. Bu yüzden tecrübeli hanımlar dizilen çeyizde pek çok kusur bulur ve bu kusurların varlığını kendilerinin seviyesindeki diğer hanımlara da onaylatırlar. Bunun sonucunda, çeyizin yeniden düzenlenmesine karar verilir. Bu kararın verilmesine sebep olan iki üç yaşlı misafir hanım, kınadan sonraki gün çeyizi yeniden düzenlemeye başlarlar. Çeyizi yeniden düzenlemekle görevli yaşlı

⁶⁰⁵Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 23-24.

hanımlar, görevlerini yapmak için kalktıkları sırada, genç hanımlardan beş altısı da gelini giydirmek için çalışmaya başlarlar.

Ahmet Midhat Efendi, romanda kına gecesinden sonraki gün yapılan gelin giydirme ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır:

Çeyiz yerleştirmek kolay ama gelin giydirmek o kadar kolay mı ya? Bu iş hemen hemen sanâyi-i nefiseden addolunur. Hele gusto denilen hakem dahi buna karışır ki sanâyi-i nefiseden madut gösteren müşkilâtı bu gusto meselesi bilküllüye arttırır. Bahusus iş yalnız bir iki reye bırakılmayıp da altı yedi rey işe karışacak olursa müşkilât daha başka bir suret kesbeder. Her rey sâib olabilir mi? Ârâ-yı mütehâlifeden yalnız birisi sâib olmak ve diğerleri gayr-ı sâib kısmında kalmak ahvâl-i tabiiyyedir. Fakat reyinde isabet görülmeyen hanımların reyleri nasıl reddedilecek? Birisini bile darıltmak nezâket-i nisvâniyyeye sığmaz.

İşte bîçare Ahdiye bu ârâ-yı mütehâlife içine kendisini kaptı koyuverdi. Sanki bir manken imiş de kendisinin ağzı dili yokmuş. Kendisini ilbâs edecek olanlar ne derlerse ittibaa mecbur imiş gibi bir teslimiyet-i tâmmel⁶⁰⁶

Ahmet Midhat Efendi burada, gelinin giydirilip düğün için prova yapılması anlamına gelen “gelin giydirme” işlerinin, çeyiz yerleştirme işine göre çok daha zor bir iş olduğundan bahsetmektedir. Hatta gelin giydirme işinin, neredeyse güzel sanatlardan bile sayılabileceğini söylemektedir. Gelin giydirilirken bir nevi hakemlik yapan kadınların da ortamda hazır bulunurlar. Ahmet Midhat Efendi, hakemlik yapan bu kadınlarının orada olmasının ve görüş bildirmesinin, bu işin en büyük zorluğu olduğunu ifade etmektedir. Hakemlik yapan ve bu konuda görüş bildirmek üzere gelen kadınların sayısının çokluğunun, bu işin zorluk derecesini arttırdığından bahsetmektedir. Buna göre bütün hakem kadınların aynı anda hemfikir olması çok zordur. Çoğunluğun aynı görüşte olup bir iki kişinin de muhalif olması normal karşılanabilir. Ahmet Midhat Efendi, asıl sıkıntılardan birinin de muhalif hanım/lar/ı kırmadan, kadınlığın gerektirdiği nezaketin dışına çıkmadan farklı düşünenlerin isteklerini reddetmek ve çoğunluğun fikrine uymak olduğunu söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi, romanda Ahdiye'nin de kına gecesinden sonraki gelin giydirme gününde kendisini adeta hakemlerin ellerine bıraktığını ifade etmektedir. Buna göre Ahdiye, onların kendi aralarındaki muhalefetlerine karışmaz ve deyim yerindeyse başkaları tarafından yönlendirilen bir manken gibi hakemlerin dediklerine tam teslim olarak itaat eder.

⁶⁰⁶Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 24.

Ahmet Midhat Efendi, Ahdiye'nin gelin giydirmesi esnasındaki tavrını ifade ettikten sonra zamanla gelinlerin giydikleri kıyafetlerin çok değiştiğini anlatmaktadır. Hatta yüz yıl kadar önce yaşayan kadınların şimdiki gelin kıyafetlerini görünce gelini başka milletlerden biri olarak zannedebileceğini ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Zaman her şeyi taklib ve tahvil eylediği gibi şu gelin giydirmek meselesini dahi o kadar tahvil etmiştir ki büyük babalarımızın valideleri veyahut kayın anaları bugün gelip de gelin ilbâsını görecek olsalar başka bir milletten gelin giydiriyorlar zannına düşerler.⁶⁰⁷

Jön Türk romanında Ahmet Midhat Efendi, gelinlerin eskiden İstanbul'da "yüz yazısı" geleneği ile süslendiğini ifade ederek bu gelenek ile ilgili ayrıntılı bir şekilde bilgiler verir.

Ahmet Midhat Efendi, daha önce var olan ve zamanla İstanbul'da kaybolan "yüz yazısı" geleneğinin on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'da yok olduğunu ifade etmektedir. Fakat İstanbul'a yakın Çanakkale gibi yerlerde bu geleneğin devam ettiğinin söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Bir zaman gelinlerin yüzlerini yazarlardı. "Yüz yazısı" namıyla bu ameliyatın elyevm yalnız ismi kalmış ise de cismi bilküllüye münadim olmuş değildir. İstanbul'a pek yakın yerlerde, meselâ Çanakkalesi gibi İstanbul'un bir mahallesi olan mahallerde bile hâlâ gelinlerin yüzlerini yazarlar.⁶⁰⁸

Ahmet Midhat Efendi, romanda yüz yazısı geleneğinin içeriği ile ilgili pek çok bilgi vermektedir. Yüz yazısı yazılmadan önce yapılanlar ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şunları kaydeder:

Efendim! Evvelâ gelinin yüzünü yolarlar. Ne o? Taaccüp ettiniz ha? Siz taaccüp ededurunuz, biz hikâyede devam edelim: Evet! Evvelâ gelinin yüzünü yolarlar. Haniya şu deri üzerinde ayva tüyleri yok mu? Haniya cildin en güzel ziyneti ki ziyaya mukabil peyda ettiği vaziyetler ile her kıl üzerinde hemen hurdebînî denecek kadar hafif elvân-ı kuzahiyye izhar eden ince tüyler! İşte onları yolarlar. Bunun için şeker veyahut pekmezi kestirip akide şekerinin mayası demek olan ağdayı vücuda getirirler. Sonra bu ağdayı yüzün derisi üzerine yapıştırıp kıllar güzelce sarsın diye biraz zaman terk olunduktan sonra bir ucundan çekip çatır çatır koparırlar. Bunun ne veca'-nâk bir amel olduğunu o acıyı çekmiş olanlardan başka kimse bilemez. Ağda yüzden koparıldığı zaman o güzelim ayva tüyleri ağdaya yapışmış olarak koparılan kökleri ağda üzerinde ayan beyan görülürler. Gerdenden baş saçları hizalarına kadar yüzün her tarafına birçok defalar bu belâlı sakız yapıştırırla yapıştırırla yüz tamamıyla

⁶⁰⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 24.

⁶⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 24.

yolunduktan sonra derisi tıpkı tefler üzerine gerilmiş kursaklar gibi parıl parıl parlar.⁶⁰⁹

Buna göre geline yüz yazısı yazmadan önce gelinin yüzündeki tüyler ağda yapılarak temizlenir. Ahmet Midhat Efendi, yüzdeki ayva tüylerini cildin en güzel süsü olarak gördüğünü ifade ve bu tüylerin ışık karşısında çok güzel görüldüğünü söyler. Fakat yüz yazısı işleminin yapılabilmesi için bu tüylerin alınmasının gerekli olduğunu belirtir. Buna göre tüylerin alınması için şeker veya pekmezden ağda yapılır. Meydana getirilen bu ağda yüze sürülerek biraz beklenir, daha sonra da yüzden çekilir. Yapılan bu işlem çok acı verir. Bu işlemin sonunda yüzden kopan tüyler, ağdanın üzerinde görülebilir. Bu işlem birkaç defa tekrarlanır ve yüzde tüy bırakılmaz.

Yüzdeki tüylerin alınmasından sonra yüz yazısı işlemine geçilir. Ahmet Midhat Efendi bu işlemi şu cümlelerle anlatır:

İşte yüz bu suretle yolunduktan sonra üzerine bir kat beyaz düzgün ve onun üzerine de bir kat koyu zank sürerler. Haniya şu kâğıt yapıştırmak için eritilip mayi hâline konulmuş olan zamklar yok mu? İşte öyle bir mayii gelinin yüzüne sürerler. Badehu gayet ince kırılmış gümüş veyahut altın gelin telleri ve beyaz sarı ince pullar ile yüzünü nakşetmeye başlarlar. Meselâ alnı üzerine çifte ay yıldız ve yanaklar üzerine mühr-i Süleyman ve çeneye bir devâir-i müttehidü'l-merkez gibi eşkâl-i acîbe ve garibeyi resmederler ki şu hâlde gelinin yüzü bir nikab-ı acîb ile tas tamam örtülmüş olur. Ne korkunç şey! Değil mi? Ama o zaman bu yüz yazısı güzel olmak gayretinde bulunan kadınların can attıkları bir tuvalet idi. Hatta biz yalnız tellemeyi pullamayı söyledik de kaşların simsiyah ve yanak ve dudakların kıpkırmızı boyandığını ve gözlere çekilen sürmelerin uçları kulaklara doğru uzatılıp götürüldüğünü yazmadık.⁶¹⁰

Burada Ahmet Midhat Efendi, yüz yazısının nasıl yazıldığını anlatmaktadır. Ağda ile gelinin yüzündeki tüyler tamamen temizlendikten sonra gelinin yüzüne bir kat beyaz ve bir kat da koyu renk zank sürüldüğünü ifade etmektedir. Daha sonra ince ince kırılmış altın ve gümüş gelin telleri ile beyaz sarı ince pullar kullanılarak gelinin yüzüne türlü şekiller yapıldığını söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi, burada gelinin yüzüne çizilen şekiller ile ilgili örnek vermektedir. Buna göre gelinin alnı üzerine çifte ay yıldız, yanaklara Hz. Süleyman mührü gibi yüzün farklı yerlerine farklı şekiller yapılır. Bu şekilde de “yüz yazısı” ile gelinin yüzü garip bir şekilde süslenmiş olur. Ahmet Midhat Efendi bu işlemi çok garip ve korkunç olarak gördüğünü ifade eder; fakat eski

⁶⁰⁹Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 25.

⁶¹⁰Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 25-26.

zamanlarda bu işlemin kadınlar tarafından çok beğenildiğini ve güzel olma gayretinde olan kadınların yapmak için can attıklarını söyler. Yüz yazısının yanında gelinlerin kaşları siyaha, yanak ve dudakları da kırmızıya boyanır. Gözlere sürme çekilir ve bu sürmelerin uçları da kulaklara kadar uzatılır.

Ahmet Midhat Efendi, eski zamanlarda kadınların yüz yazısı yazdırmak için can attıklarını; fakat zamanın süslenme gelenekleri gereği bu süsü sadece gelinlerin düğünde yaptırabildiklerini söyler. Geline yakınlığına göre bazı kadınların da sadece alınlarına bu şekilleri yaptırabildiklerini ifade eder. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Buna kadınlar mütehasir olmakla beaber o zamanların teşrîât-ı nisâiyyesi bu tuvalet için her kadına müsaade vermezdi. Yüzün tamamıyla yazılması yalnız geline mahsus olup gelin olan kız derece-i karâbetine göre bazı kadınlara yalnız alınlarını yazmak için müsaade olunabilirdi.⁶¹¹

Yüz yazısı geleneğinin İstanbul'da kalkmasından sonra gelinlerin yüzlerinin süslenmesi ve gelinlerin düğünde giydikleri kıyafetler hakkında Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk* romanında şu bilgileri verir:

Bu müstekreh âdet kalktıktan sonra yerine bundan daha ehveni, daha güzeli kaim oldu. Bugün için "yüz yazısı" namı baki kalmakla beraber yeni çıkan şeye "gelin başı bağlamak" namı verildi. Bu vazife hamam ustalarına tevdi olunup ifa edene de "kutucu usta" denildi. Gelinin yüzü iptidalarında yine yolundu. Yine düzgünlendi. Fakat teller pullar yerine "yapıştırma" denilen murassa paftalar yapıştırıldı. Kaşlarına rastık ve gözlerine sürme yine çekildi. Başına birçok elmastan maada sorguçlar dahi takıldı ki hükümdarân-ı selefın başlarına taktıkları alâmet-i şehriyârîdir. Gelin elbisesi behemahal sırmalı olmak lâzım gelip düğünden sonra hiç bir işe yaramayacak olan bu pahalı elbiseyi kimse yaptırmayıp kira ile yağlıkcılardan kaldırmak âdeti galebe eyledi. Bu hâlde gelinler evvelki gibi umacılıktan kurtuldular ise de yine medenî addolunmak liyakatına yaklaşamadılar. Şehriliğe mahsus olan sadelik ve o sadelik içinde güzellik ve o sade güzelliğin içinde zenginlik noktainazarından en nazar-rübâ gelinler zamanımızda görülmeye başladı. İşte beş altı hanımın çîre-destî-i mahâreti olarak bugün Ahdiye Hanım üzerinde icra olunacak ameliye-i ilbâsiyye bu olacaktır. İhtimal bir zaman gelir ki bugünkü gelinlerimiz dahi bize pek umacı görünerek daha sade bir gelin aranır. Nasıl ki gelin giydirmek hususunda taklit eylediğimiz Avrupa'da bugünkü gelin kıyafetleri de göze batmaya başlamışlardır.⁶¹²

Burada Ahmet Midhat Efendi, geline yüz yazısı yazma geleneğinin çok çirkin bir uygulama olduğunu tekrarlamaktadır. Bu geleneğin kalkmasıyla birlikte yerine "gelin başı bağlamak" denilen yeni ve daha güzel bir uygulamanın geldiğini söylemektedir. Gelin başını hamamlarda "kutucu ustası" denilen hamam ustalarının yaptığını ifade etmektedir. Buna göre gelinin yüzündeki tüyler, yüz

⁶¹¹Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 26.

⁶¹²Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 26.

yazısında olduğu gibi gene ağdayla temizlenir. Yüz yazısından farklı olarak altın ve gümüş teller ve pullar yerine “yapıştırma” adı verilen benekler yapıştırılarak gelinin yüzü süslenir. Kaşlar rastıkla ve gözler de sürme ile boyanır. İlk hükümdarların başlarına taktıklarına benzer şekilde birçok farklı taş ve elmastan sorguçlar takılır.

Ahmet Midhat Efendi, gelinlerin giydikleri elbisenin sırmalı kumaştan yapılan ve çok pahalı bir kıyafet olduğunu ifade etmektedir. Bu elbisenin sadece düğünde giyildiğini ve daha sonra hiçbir işe yaramadığını söylemektedir. Çok pahalı olan ve daha sonra hiçbir işe yaramayacak olan bu sırmalı gelin kıyafetinin önceleri satın alındığını, kiralanması daha az maliyetli olduğu için sonradan genellikle kiralanmasının adet haline geldiğini ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, daha önceki şekilleriyle gelinlerin bir öcü gibi korkunç görüldüklerini ifade etmektedir. Gelinlerin yüzlerinde yapılan süslemelerin değişmesi ve yeni kıyafetleri ile birlikte az da olsa şehirli medenî gelinlere benzediklerini söylemektedir. Zamanla şehirliliğe mahsus sadelik, sadelik içinde güzellik ve bununla da beraber zenginliği üzerinde gösteren gelinlerin de yavaş yavaş görülmeye başladığını belirtmektedir.

Romanda kına gecesinden birkaç gün sonra düğünü olacak olan Ahdiye'nin kıyafetinin de, kendisini giydiren maharetli kadınların yardımıyla hem sadeliği, hem güzelliği, hem de zenginliği temsil edecek bir kıyafet olduğunu Ahmet Midhat efendi ifade etmektedir.

Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, ilerde gelecek insanların şimdiki kıyafetleriyle birlikte gelinleri bir korkunç öcü gibi görebileceğini söylemektedir. Kendisinin yaşadığı zamanda gelinlerin giydikleri kıyafetlerin bile zamanla değişeceğini ümit ettiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Ahmet Midhat Efendi, bizdeki gelinlik kıyafetlerin Avrupa'dakilerin bir taklidi olduğunu, Avrupa'da bile gelinlik kıyafet konusunda artık sadelik arandığını belirtmektedir.

Jön Türk romanında Ahdiye için hazırlanan gelinlik kıyafetin detaylarını Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Ahdiye Hanım için en makbul bir kumaşın mavi, açık mavi renklisinden, yarım dekolteden biraz ziyadece üç rub' dekolte güzel bir gelin entarisi yaptırılmıştı. Telebbüs hususunda malûmatı her hanımdan ziyade, binenaleyh reyi cümlesine faik

olan Fattan Hanım birçok tuvalet resimlerini tetkik ederek vukuf ve malûmatlarına kendisinin itimadı olan sair birkaç hanımın da tasdiklerini kazanarak modistraya edilen tarifler üzerine yaptırılmış bir entari ki bazı müsriflerin gösterişten başka bir emele mebni olmayarak Paris'e ölçü gönderip yaptırıldıkları elbiseye kat kat faik bir enfes âsâr-ı hıyâtıyye olmuştu. Garnitürü yukardan aşağıya kadar limon çiçeklerinden ibaret olan bu entariyi Parisli, hem de kibardan bir geline giydirmiş olsalar en müşkülpesent Parisli madamlar dahi intikad ve muaheze edecek yerini bulamazlardı.⁶¹³

Buna göre Ahdiye'ye açık mavi renkli ve dekolteli bir gelinlik kıyafet yaptırılmıştır. Bu kıyafetin yaptırılmasında en büyük emek, kılık kıyafet konusunda çevresindeki pek çok hanımdan çok daha bilgi sahibi olan Fattan Hanım'ındır. Bu yüzden Fattan Hanım'ın bu konudaki fikirlerine itimat edilmektedir. Fattan Hanım Ahdiye'nin gelinlik kıyafeti için çok araştırma yapar. Pek çok kıyafet resmini tetkik eder. Fikirlerine güvendiği başka bazı hanımların da görüşlerini alarak modacıya gelinlik kıyafetini tarif eder. Ahdiye'nin gelinliği bu tariflere göre yapılır. Ahmet Midhat Efendi, Ahdiye için yapılan bu gelinliğin, sırf gösteriş olsun niyetiyle bazı hanımların Paris'e ölçülerini gönderip Paris'ten getirttikleri kıyafetlerden çok daha güzel olduğunu söylemektedir. Hatta Ahmet Midhat Efendi bu kıyafetin Paris'te zengin ve kültürlü bir geline giydirilirse, en zor beğenen Parisli hanımların bile bu kıyafette eleştirecek bir şey bulamayacağını ifade etmektedir.

Bir yandan konakta Ahdiye'nin çeyizini dizen hanımlar, bir yandan da Ahdiye'nin süslenmesi ile ilgilenen hanımlar çalışırken, bu tür bir görevi olmayan hanımlar da kendi giyecekleri kıyafetler ile vakit geçirirler. Evde bir işi olmadığı halde kendi süslenmeleri ile uğraşan hanımların bol bol vakitleri olduğu bulunmaktadır. Fakat gelin giydirme ile meşgul olanlar kendi kıyafetleri ve süsleri ile ilgilenmek için çok fazla vakit bulamazlar. Buna rağmen konaktaki bütün hanımlar artık hazırlıklarını tamamlarlar. Genç ve orta yaşlı hanımlar oldukça süslü bir biçimde konağın her tarafına yayılır. Hatta hanımlar o kadar süslüdürler ki, neredeyse Ahdiye ile beraber evde onlarca gelin var gibidir. Ahdiye'nin giydiği gelinlik tacın aynısı, diğer pek çok hanımın başında durmaktadır.⁶¹⁴

Ahmet Midhat Efendi, tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra Ahdiye'nin gelin kuşağının bağlanması ile ilgili şunları anlatır:

⁶¹³Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 27.

⁶¹⁴Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 30-31.

İşte her tedarik ikmal olunarak hanenin içi böyle hurilerle mâl-a-mâl cennet misali olduğu sırada:

-Hanımlar yol veriniz. Kuşak bağlanacak! diye ber sada peyda oldu. Kuşak mı bağlanacak? Zavallı öksüzün babası yok. Amca, dayı gibi başka bir velisi de yok. Kuşağı kim bağlayacak? Herkes bunu düşünürken soygun kadınlardan birisinin delâletiyle bir efendi büyük salona doğru yürümeye başladı. (...)

Tanımadınız mı? Abdüllâtif Efendi! Ahdiye Hanımın hocası Abdüllâtif Efendi! Kuşak bağlamak resmini ifa edecek bir akraba bulunmaz ise ne yapılır? Vaz mı geçilir? Yok! İşte buna Dilşinas Hanım mümkün değil razı olamaz. Dünyada bir tek ciğerparesini bu şereften mahrum bırakamaz.

Ahdiye zaten baba görmemiş, baba muhabbeti tatmamış olduğundan baba makamına ikame ederek bir muhabbet-i duhterâne ile sevdiği hocasının kuşak bağlamak resmini icra etmesi için validesine rica eylediği zaman Dilşinas Hanım bu ricanın tekrarına meydan bırakmadı. Ricayı hemen muallim efendiye nakil ve tebliğ etti. Çoraplarından abanî sarığına varıncaya kadar mükemmel bir bohçalık ile bu ricayı teyit eyledi. İşte hoca Abdüllâtif Efendi dahi hakikaten bir hiss-i pederâne ile kendisine tahmil olunan vazifeyi ifaya geldi.⁶¹⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, gelinin kuşağının bağlanması geleneği ile ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre tüm hazırlıklar bittikten sonra ve öğlen koltuk merasimi yapılmadan önce gelinin kuşağının bağlanması için herkes toplanır. Ahmet Midhat Efendi, gelinin kuşağını bağlayacak kişinin gelinin babası, erkek kardeşi, amcası, dayısı gibi birinci dereceden bir yakını olması gerektiğini söyler. Fakat Ahdiye öksüz olduğundan, erkek kardeşi ve amca-dayı gibi birinci dereceden de erkek yakını bulunmadığından dolayı kuşağı kimin bağlayacağı konusu kısa süreli bir tereddüt oluşturur. Dilşinas Hanım, kızının kuşağını bağlayacak birinci dereceden bir yakının olmaması sebebiyle kuşak merasiminin iptal edilmesine asla razı olmaz. Ahmet Midhat Efendi, kuşak bağlanmasının bir gelin için şeref olduğunu ifade eder. Bu yüzden Dilşinas Hanım'ın, kızının bu şereften mahrum kalmasına razı olmadığını söyler.

Ahdiye öksüz büyüdüğü ve babalık muhabbetini tatmadığı için, hocası Abdüllatif Efendi'yi bir baba yerine koyar. Hocası Abdüllatif Efendi'ye babası gibi hürmet eder. Bundan dolayı da kuşağını, babası yerine koyduğu Abdüllatif Efendi'nin bağlamasını gönülden ister. Bu arzusunu da annesine dile getirir. Annesi Dilşinas Hanım hemen kızının isteğini yerine getirir. Kuşağı bağlaması için Abdüllatif Efendi'den ricacı olur. Hatta bunun için Abdüllatif Efendi'ye taktim etmek üzere hediyelerle dolu bir bohça hazırlar. Abdüllatif Efendi de kızı gibi gördüğü Ahdiye'nin bu ricasını kırmaz.

⁶¹⁵Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 31-32.

Abdüllatif Efendi'nin, gelinin kuşağını bağlamasını Ahmet Midhat Efendi romanda şu cümlelerle anlatır:

Abdüllâtif Efendinin gelin tahtına oturması üzerinden iki üç dakika ancak geçmişti ki salon kapısından Ahdiye Hanım sağ tarafında refikası ve ders şerikası Remziye Hanım olduğu ve sol tarafında Hoca Abdüllâtif Efendinin ihtiyar zevcesi bulunduğu hâlde girdi. Hazır bulunan hanımlar tarafından maşallahların haddi hesabı olmadığı gibi Remziye'yi tanıyanlar böyle bir yevm-i mes'ûdu kariben onun hakkında da temenni eyliyorlar. Gelinin salona girdiğini gören Abdüllâtif Efendi oturduğu kane-peden derhâl kalktı. Mor setten aşağıya fırlayıp gelini karşıladı. Ahdiye bir baba karşısında diz çökerek ayaklarına öpmek vaziyetini aldı ise de ayağa bedel hocasının iki ellerini birden tutup defaatle öptü. Lâtif ihtiyar dahi hem gelinin alnından öpüyor hem de:

-Hak Taâlâ hazretleri mesut ve müteyemmen etsin kızım. İkinizi kemâl-i mes'ûdiy-i bahtiyârâne ile bir arada kocatsın!

Temennisini dermeyer ediyor ise de bu sözleri şurada bizim yazdığımız gibi münsecim bir surette söylemeye takat bulamayıp rikkat ve teheyycün birbirine karıştığı şu anda bu kelimeleri zihninde buluncaya ve bahusus dudakları arasından çıkarıncaya kadar tir tir titiyor, buram buram terliyor, biçare ihtiyar Dilşinas Hanımın uzattığı bir şal kuşağı Ahdiye'nin beline bağlamak lâzım geldiği zaman ellerinin titremesinden bir türlü muvaffak olamayacağını herkes gördü. Kendi zevcesinin yardımı ile beraber pek büyük güçlüklerle ancak bağlayabildi.⁶¹⁶

Burada Ahmet Midhat Efendi, Hoca Abdüllatif Efendi'nin gelinin kuşağını bağlamasından bahsetmektedir. Buna göre Abdullatif Efendi gelinin oturacağı yer olan gelin tahtında, gelinin salona gelmesini bekler. Kısa bir süre sonra Ahdiye sağında arkadaşı Remziye ve solunda da hocasının eşi olmak üzere salona girer. Orada bulunan hanımlar gelini görünce sevinçlerinin ifade manasında ve gelinin nazardan korunması amacıyla bolca "Maşallah" kelimesini tekrar ederler. Aynı hanımlar, Ahdiye'nin bekâr olan ve kuşak bağlama esnasında hemen yanında bulunan arkadaşı Remziye'nin de en yakın zamanda düğün yapıp evlenmesi için dua ederler. Ahdiye salona girip hocasına doğru gelince Abdüllatif Efendi de oturduğu yerden kalkar ve Ahdiye'yi karşılar. Ahdiye, babası yerinde gördüğü hocasının ayaklarını öpmek için dizlerinin üzerine çöker; fakat hocasının iki elini birkaç defa öperek kalkar. Hocası da kızı yerinde gördüğü Ahdiye'nin alnından öperek kurulacak yeni yuva için Ahdiye'ye dua eder. Bu esnada Abdüllatif Efendi çok heyecanlıdır ve sesi titrer. Ahdiye'nin beline bağlayacağı kuşağı da elleri titreyerek ve eşinin yardımıyla güçlükle bağlar.

Ahmet Midhat Efendi, Abdullatif Efendi'nin, kuşağı bağladıktan sonra Ahdiye'nin başından para saçtığını ifade eder. Bu paranın, Dilşinas Hanım'ın bir

⁶¹⁶Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 33-34.

bohça içerisinde gönderdiği ve Ahdiye'nin başından aşağı saçılması için kullanılan para olduğunu söyler. Abdülatif Efendi, çocukların çil çil paraları kapma yarışından istifade edip ve gelini tekrar tebrik ederek salondan ayrılır. Ahmet Midhat Efendi, kuşak bağlanmasından sonra gelinin başından aşağıya çil çil paraların dökülmesini ve çocukların bu paraları toplamak için yarışmasını şu şekilde anlatır:

Şu müessir resim dahi bu veçhile icra olunduktan ve Dilşinas Hanımın bittedarik bohça ile göndermiş olduğu üç yüz kuruş kadar çil parayı gelinin başına saçtıktan sonra huzzarın tebriken ve birtakım çoluk çocuğun tamaan o parayı kapışmaya koyulmalarından fırsat bularak salondan çıktı gitti.⁶¹⁷

Ahmet Midhat Efendi, romanda düğün yemeği konusundan bahsetmektedir. Düğün için gelinin evine gelen misafirlere yemek ikram edilmesinin külfeti ve gelini görmeye gelenlerin yol açtığı sıkıntılar ile ilgili şu bilgileri verir:

Düğünlerde halkı yemeklemek meselesi! Malum a? Külfetin en büyüğü bu şey olduğundan zamanımızda bu âdet yavaş yavaş kalkıyor. Keşki hızlı hızlı kalksa! Keşki defaten kaldırılıverse! Hoş bâdi-i emirde bunu ilga etmek geline bakmaya gelmek âdetini ilga kadar müşkül görünür ise de bu âdetlerin ikisi de o kadar mûcib-i şikâyettir ki halk ne olursa olsun göze aldirarak bunları lağvettikleri gün binâ-yı istibdâdı hedm ile hürriyeti iade ve idame etmişcesine bir muvaffakiyet-i azîmeye nail olmuş sayılacaklardır.⁶¹⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, dönemin düğünleri ile ilgili iki geleneğe işaret eder. Bu gelenekler düğün için gelen misafirlere yemek ikram etme ve gelin görme gelenekleridir. Fakat Ahmet Midhat Efendi, her iki geleneğin de düğün sahipleri için çok külfetli olduğunu ifade eder. Misafir olarak gelen kalabalık için yemek çıkarmanın, düğün sahibi için büyük bir maddi külfet oluşturduğunu söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi bu geleneğin yavaş yavaş kaybolduğunu belirtmektedir. Bunun yanında yemek verme geleneğinin bir anda veya çok hızlı bir şekilde ortadan kalkmasını istediğini de eklemektedir. Gelini görmeye gelenlerin meydana getirdiği sıkıntı da düğün sahibinin yemek verme külfetinden daha aşağı değildir. Ahmet Midhat Efendi'ye göre halk her iki gelenekten de şikâyet etmektedir. Her ne olursa olsun bu iki geleneğin kaldırılmasının, insanları büyük ölçüde rahatlatacağını söylemektedir.

Gelin görme geleneği ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şu açıklamayı yapar:

⁶¹⁷Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 34.

⁶¹⁸Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 34.

Geline bakmaya gitmek! On sekiz mahalle aşırı yerlerden kadınlar sökün ederler. Davetli değiller. Fakat onlar davetlilik, davetsizlilik bilir mi? Bazı yeni düğünlerde geline bakmaya gelecek olanlara evvelce birer kart irsaliyle onları bu suretle de davet etmiş olmak yolu bulunmuş. Ne güzel yol ama kadınlar o güzel yollara gelirler mi? Mahalle bekçisi kapıda! Bir de jandarma var. Bir de polis var. Heyhat! Önerine gelenleri paralarcasına edilen hücumlara bunların hangisi tâb-âver-i mukavemet olabilirler!

Mutlaka girecekler. Hem çarşaflarını, ayakkabılarını çıkarmak da yok. Çıkarsalar nereye koyacaklar? Kim muhafaza edecek? Eğer hava biraz da yaşlık ise var ya, vay o düğün hanesinin hâline! İçine dört beş tulumba alınarak yangından kurtarılmış haneye benzedi gitti.⁶¹⁹

Buna göre gelin görmek için uzak mahallerden gelen meraklı kadınlar düğün evine akın etmektedir. Bu kadınlar davetli değildir; fakat davete de ihtiyaç hissetmeden davetsiz bir şekilde düğün evine gitmektedirler. Ahmet Midhat Efendi, bazı yeni düğünlerde davetlilere davetiye kartı göndermek gibi yeni bir âdetin uygulanmaya başladığını söyler. Fakat davetsiz gelen bu kadınlar, davetiye kartlarının olup olmasına da zaten bakmazlar. Mahalle bekçisi ve bazen polis ya da jandarma düğün evinin kapısında beklediği halde davetsiz gelen bu kadınlara karşı koyulamaz. Davetsiz kadınlar kapıya hücum ederek bir şekilde düğün evine girmenin yolunu bulurlar. Eve bu şekilde giren davetsiz kadınlar, çarşaf ve ayakkabılarını da çıkarmazlar. Çünkü evin kalabalığı içerisinde hem bunları koyacak yer yoktur, hem de çarşaf ve ayakkabılarının çalınma tehlikesi vardır. Ahmet Midhat Efendi, havanın yağışlı olduğu günlerde davetsiz hanımların ayakkabı ve çarşaflarını çıkarmaması sebebiyle düğün evinin su ve çamur baskını yemiş hale geldiğini ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, düğün yemeği geleneği ve Ahdiye'nin düğününde verilen yemek ile ilgili şu bilgileri verir:

Şimdi tasavvur buyurulusun. Hane içi bu hâlde bulunmakla beraber yüzlerce davetli misafirlere yemek çekilecek. Bizim Dilşinas Hanımın düğünü gibi orta hâlli bir düğünde lâakal kırk elli sofraya yemek verilecek. Bunun için her takımı ile dışarıdan aşçı tutulmuş. Sofracı tutulmuş. Birkaç sofraya birden verileceği cihetle yemek buharı evin etrafını istilâ etmiş. Yağ kokusu zerde kokusuna karışmış. Herkesin alelâde kuşluk yemeği saati olan vakitten üç dört saat evvel yemek vermeye başlamış. Başka türlü sofraları yetiştirmeye imkân yok ki! Henüz karınları acıkmamış olanlar yemek yemeye davet yani sözün doğrusu icbar olunuyorlar. Bu kadar erken başladığı hâlde de sofraların sonları saat sekizlere, dokuzlara kadar devam ediyor. Bu sofralara oturtulacak olan biçareler aklıktan gebermeye takrip ediliyorlar.

Sofracılıktan bihaber olan terbiyesiz hizmetçinin birisi bir veya birkaç hanımın üzerine kuru banya sahanını giydirivermiş. Avuç dolusu paraya mal olmuş bulunan rubasına hanımların ciğerleri yanıyor ama ne diyecek? Her taraftan "uğurdur inşaal-

⁶¹⁹Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 34-35.

lah" tesliyetlerine boyun eğmeyebilecek mi? Bir sofradan halk kalktıktan sonra evlerin hâl-i tabiielerinde olduğu veçhile sofralar ve levâzım-ı malûmesi sabunlu sular ile yıkanacağına bu kadar ihtimama vakit müsait olmamak hasebiyle sadece bir kuru bez ile silmek suretiyle iktifa olunuyor. Yağ yağ üstüne binmiş, kir kir üstüne. Havlu, peşkir namlarıyla misafirlere verilen bezler ele alınabilecek hâlden çıkmışlar, mide olsun da bunlardan iğrenmesin.⁶²⁰

Ahmet Midhat Efendi burada, düğünde misafirlere yemek vermenin ev sahibine asıl külfetinin, davetsiz olarak eve gelenlerle birlikte evin çok kalabalık olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi Ahdiye'nin düğününde, Dilşinas Hanım çok zengin olmayan orta halli bir hanım olduğu halde, kırk-elli softa yemek hazırlanması gerektiğini belirtir. Buna göre bu kadar çok yemeğin hazırlanabilmesi için mecburen dışardan aşçı ve sofracılar tutulur. Her yerde sofraya olduğu için de yemek kokuları birbirine karışır, yemeğin buharı evin her tarafını istila eder. Normalde herkes öğlen yemeğini kuşluk vaktinde yemeğe alışkınken, bu kadar kalabalığa yemek ve sofraya yetiştirmek için normal vaktinden birkaç saat önce sofralar kurulur. Bu şekilde aç olmayan misafirler de yemek yemeğe zorlanır. Yemek yemek için geç saatlere kadar beklemek zorunda kalanlar saatlerce aç karna beklemek durumunda kalır.

Sofracılık konusunda da daha yeni olan hizmetçilerden biri, tecrübesizliği sebebi ile yemek tenceresini misafirlerin üzerine döker. Misafirlerin üzerindeki kıyafetler çok pahalıdır. Buna rağmen üzerine yemek dökülen bu misafirler duruma çok üzülükleri halde bir şey diyemezler. Diğer davetliler de, bazı hanımların üzerlerine yemek dökülmesini uğur işareti olarak yorumlarlar.

Bu şekilde misafirlerin bıraktığı kirler ve yemek artıkları sebebiyle bütün evin ve bulaşıkların sabunlu su ile yıkanması gerekir. Fakat buna vakit müsait olmadığı için sadece bir kuru bezle silmek yeterli görülür. Bu şekilde mutfakta, yemek kaplarında ve evin diğer köşelerinde mide bulandırıcı manzaralar ortaya çıkar.

Evde yemek vermenin bu kadar külfetli olmasına rağmen orada bulunan bütün misafirlerin yemeğe davet edilmesi gerektiği ve misafirlerin getirdiği hediyeler ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şunları anlatır:

Fakat çare yok! Görenek! Eğer bir sınıf misafirleri yemeğe davet etmeyecek olsalar gücenmek muhakkak. Bunların hemen kâffesi bir düğün hediyesi de getirmişler.

⁶²⁰Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 35.

Kimisi soğan zarı kadar ince birer gümüş kupa. Kimisi yine bu yolda yapılmış eski biçim bir çift zarf ve fincan! Velew ki hediyeler biraz daha girân-bâha olsunlar. Ne kadar girân-bâha olmak lâzım gelir ise davetlilerin şikâyetleri o kadar artacak. Zira bir familya yılda düğün ve loğusa gibi sekiz on cemiyete davet edilecek olur da her birine de az çok girân-bâha hediyeler götürecektir olursa aile bütçesi bozuldu gitti.⁶²¹

Buna göre her ne olursa olsun düğün evinde bulunan herkes görenek icabı yemeğe davet edilir. Yemeğe davet edilmeyen misafirler ise kesinlikle alınganlık gösterir. Gelen bu misafirlerin genellikle hepsi de birer düğün hediyesi getirmiş olur. Düğün için gelen ve hediye getiren misafirlerin yemeğe davet edilmemesi ayıp karşılanır.

Burada Ahmet Midhat Efendi, düğüne gelen misafirlerin getirdiği hediyelerden bahseder. Misafirlerin kimisi ince bir gümüş kupa, kimisi fincan gibi ev eşyaları getirir. Ahmet Midhat Efendi, misafirlerin getirdikleri hediyelerin pahalı olmasının, sanki misafirlere düğün ile ilgili daha çok şikâyet etme hakkı verdiğini düşündüklerini söyler.

Ahmet Midhat Efendi, normal şartlarda bir ailenin düğün, sünnet, lohusa tebriki gibi yılda sekiz-on tane cemiyete katılırsa ve her birine pahalı bir hediye götürecektir olursa bütçesinin iyice sarsılacağını da ekler.

Düğünlerde yapılan gereksiz masrafların aile bütçesini çok olumsuz bir biçimde etkilediği ve bu masraflı geleneklerin kaldırılması gerektiği ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şu bilgileri verir:

Düğünlerimiz için şu fıkramızda tasvir ettiğimiz şeyler tasvire şayan olan şeylerin binde birisi olamaz. Yalnız bazılarını ihtar edişimizden kari ve karielerimiz külliyyatına intikal edebilirler. Hiç şüphe edemeyiz ki bu beyhude külfetleri, bu kuru kalabalıkları kendileri de istihsan etmezler. Hele zihinlerini biraz daha tevsî ederek ve gözlerini biraz daha açarak "çeyiz" namıyla ne kadar lüzumsuz şeylere ne çok paralar sarf edildiğini düşünenecek olurlarsa ev yapmak demek olan düğünlerin âdeti ev yıkmak ile hükümde müsavi düşeceğini kendi kendilerine hükmederler. Orta hâlli bir adamın gelin edecek üç kızı oldu mu vay hâline! Meğer ki bol ağırlık verecek tâliplere rast gelsin. Ama zamanımızda ağırlık ile kız alabilecek babayığitler şöyle dursun aldığı kızı beslemek gayretiyle alacak kahramanlar bile nedret peyda etmişlerdir. Selâmet-i umûmiyye, terakkiyât-ı medeniyye, teksîr-i tenâsül, muhâfaza-i servet noktâazarlarından şu tezvic ve tezevvüc meselesinin pek ziyade muhtâc-ı islâh olduğunu inkârı mecal olmayıp inşaallah karîben bu islâhın müyesser olduğunu görürüz diye duada kusur etmeyelim. Belki kabûl-gâh-ı rabb-i izzete vasıl olur.⁶²²

⁶²¹Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, .35

⁶²²Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 36.

Jön Türk romanında Ahdiye'nin düğün hazırlıklarını ve evlilik ile ilgili bazı âdetleri anlatan Ahmet Midhat Efendi, özellikle dışardan davetsiz çok misafir gelmesinin yol açtığı sıkıntılar ve düğün yemeğinin külfeti ile ilgili bazı tespitlerde bulunur. Yukarıda yer verilen ifadelerde de Ahdiye'nin düğünü için verdiği olumsuz örneklerin, aslında anlatılması gerekenlerin binde biri olduğunu söyler. Bu kuru kalabalıkların ve gereksiz külfetlerin yol açtığı sıkıntıları kabul etmememin mümkün olmadığını söyler.

Ahmet Midhat Efendi, burada “çeyiz” geleneğini de çok gereksiz ve masraflı gördüğünü ifade eder. Buna göre çeyizle birlikte düğün sahibine maddî olarak çok yük olan gereksiz pek çok âdet, gelenek, görenek yüzünden bir yuva neredeyse kurulmadan yıkılır. Orta halli bir adamın gelinlik çağına gelen birkaç kızının olması, maddî olarak büyük bir sarsıntı demektir. Ahmet Midhat Efendi'nin bu ifadeleri, yaşadığı dönem düğünlerinde asıl külfetin kız evi ve kız babasının üzerinde olduğunu göstermektedir.

Buna göre eğer kıza talip olan damat adayı zengin ise, kız evinin düğün hazırlıklarındaki maddî yükünün bir kısmını omuzlayabilir. Fakat Ahmet Midhat Efendi, yaşadığı dönem genç erkeklerinin değil böyle bir yükü omuzlamak, evlenip himayelerine aldıkları gelinlerin yeme-içme ve kıyafet gibi temel ihtiyaçlarını bile karşılayabilmekten aciz olduklarını söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi toplumun selameti, medeniyet yolunda ilerlemenin kaydedilmesi, neslin çoğalması ve servetlerin muhafazası gibi noktalardan evlilikle ilgili âdet, gelenek ve göreneklerin yeniden gözden geçirilerek gereksiz ve masraflı olanlarının kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, Ahdiye'nin düğünü için tüm hazırlıklar bittikten ve yemekler yendikten sonra damat Nurullah Bey'in gelmesinden bahsetmektedir. Tüm konak ve misafirler Ahdiye Hanım'ın müstakbel eşi damat Nurullah Bey'in gelmesini beklemektedir. Normalde Nurullah Bey *koltuk merasimi*⁶²³ için düğün evine öğlen vakti gelecektir. Nurullah Bey normal şartlarda çok dakik biri olduğu

⁶²³Koltuk merasimi; damadın gelin evine gelmesi ile evin تنها bir yerinde damat ile gelinin birbirlerini yakından ilk defa görmeleri, damadın gelinin koluna girerek düğünün yapıldığı yere birlikte gitmeleri geleneğinin adıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Müsahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı I*, Ankara: Devlet Tiyatroları İç Eğitim Dizisi, 1986, s. 9

için damadı tanıyanlar öğlen ezanının okunduğunu duyunca Dilşinas Hanım'a damadın her an gelebileceğini ve bu yüzden hazırlıkların tamamlanması gerektiğini söylerler. Dilşinas Hanım bütün hazırlıkların tamam olduğu, damadın gelmesini bekledikleri cevabını verir. Bunun yanında sokak kapısından gelin tahtına kadar gelin ve damadın birlikte yürüyeceği yoldaki eksikleri belirlemek için göz gezdirse de hiçbir eksik bulamaz. Ahmet Midhat Efendi, koltuk merasimi için Nurullah Bey'in gelişinin beklenmesini şu cümlelerle anlatır:

Damat Nurullah Beyin koltuk resmini icra etmek üzere düğün evine gelmesi için tamam vakt-i zuhr tayin olunmuştu. Bu delikanlının husûsiyyât-ı ahvâlini bilenler bu yolda tayin olunan vakitlerde asla hulf etmeyeceğinden emin idiler. Binaenaleyh bu emniyette olan birkaç hanım civardaki bir camide öğle ezanı okunduğunu işittikleri zaman damat beyin handiye geleceğini hükmederek ona göre hazırlık görülmesini Dilşinas Hanıma ihtar eylediler. Dilşinas Hanım:

-Biz hazır ve amadeyiz. Teşriflerinden başka bir şeye intizarımız yoktur, demekle beraber sokak kapısından gelin tahtına kadar damat ve gelinin güzergâhı üzerinde tanzime muhtaç bir şeyler varsa icaplarının icrası için şöyle seri bir cevelânda bulundu, lâkin düzelterek hiçbir düzgünsüzlük bulamadı.⁶²⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, damat ile gelinin birlikte gelin tahtından sokak kapısına kadar yürümesi geleneğinden bahsetmektedir.

Romanda Nurullah Bey'in gecikmesiyle birlikte ilk zamanlar kimsenin bu durumu yadırgamaması ve gecikmenin uzamaya başlamasıyla da tenkitçi hanımların tenkitlerine başlamaları ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şunları anlatır:

Cemaat camiden çıkacak kadar zaman geçti. Nurullah Beyden henüz eser yok. Zaten isticale de ne lüzum var? Düğün evi pür neşe. Koltuk resminin geciktiği, gecikeceği kimsenin hatırına bile gelmiyor. Vakıa gelin henüz mevki-i mahsûsuna ik'âd edilmemiş ve binaenaleyh geline bakmaya gelenler için zamân-ı intikad bermutat hulûl etmemiş ise de intikadcılar bir hayli zamandan beri intikadata başlamışlar. Ne gelini beğeniyorlar, ne tahtı, ne döşemeyi. Hatta o büyük kordonlu hanımları da beğenmiyorlar. Beğenmeyenler ekseriyette kimlerdendir bilir misiniz? Mahrumlardan!.. Kendi kudretlerinin fevkinde gördükleri esbâb-ı refâh ve saadete imrenmekle kalmıyorlar. Bunları nazar-ı husûmetle görüyorlar.

Öğleden bir saat geçti, damat Nurullah Bey Henüz gelemedi. Olabilir ya. Gelinin kolunu koltuğuna alacak bir damat olur olmaz süs ile iktifa edemez. Başkalarının tıraşı bir çeyrek sürer ise onun tıraşı bir sat sürer. Potinlerinden fesine kadar her şeyiyle yerli yerinde ve temiz, pak olması zamana muhtaçtır. Düğün halkından hiçbir kimse damadın vürudunda bir tehhür görmüyor. Herkes kendi teması kendi intikadı ile meşgul oluyor.⁶²⁵

Buna göre cemaat öğlen namazını kılıp camiden çıktığı halde, damat Nurullah Bey hâlâ gelin evine gelmemiştir. Fakat gelin evindeki sevinç havası, ilk

⁶²⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 36-37

⁶²⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 37.

zamanlarda Nurullah Bey'in gecikmesini kimseye hissettirmemiştir. Nurullah Bey henüz gelmediği için misafirlerin bulunduğu salona Ahdiye Hanım da inmemiştir. Bu yüzden gelini görmeye gelenler henüz arzularına nail olamamıştır. Asıl tenkitlerini ve dedikodularını gelini gördükten sonra yapması gereken hanımlar, gelini görmedikleri halde tenkitlerine ve eleştirilerine başlamışlardır. Onlar için gelinin tahtı, süslemeler, döşemeler ve diğer süslü hanımlar hep tenkit konusudur. Fakat Ahmet Midhat Efendi, bu hanımlarının tenkitlerinin asıl sebebinin kıskançlık olduğunu söylemektedir. Bu hanımların, kendi maddî güçlerini aşan şeyleri, ellerine geçmediği için psikolojik olarak mahrumiyetlerini hissetmemek adına eleştirdiklerini ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, Nurullah Bey'in uzun süre geç kalmasının bazıları tarafından makul karşılandığını söylemektedir. Buna göre Nurullah Bey, damat olduğu için süslenmesi gerekmekte ve bu süslenme de doğal olarak vakit almaktadır. Damat tıraşı olacaksa bu tıraş normal tıraştan çok daha uzun sürecektir. Ayakkabılarının, kıyafetlerinin tertemiz ve düzenli olması gerekmektedir. Bu da zamana ihtiyaç duyulan bir iştir. Bu nedenle damadın geç kalması normaldir. Zaten düğün halkı da kendi eğlencesine daldığı için damadın geç kalması pek çok kişinin belki aklına bile gelmez.

Nurullah Bey aradan saatler geçmesine rağmen hâlâ ortalarda yoktur. Kimsenin de Nurullah Bey'in nerede olduğundan haberi yoktur. Damadın bu kadar geç kalması, misafirlerin arasından dedikodu kazanının kaynamasına sebep olur. Misafirlerin arasında damadın hiç gelmeyeceği, düğünün bozulduğuna dair haberler ve dedikodular hızla yayılır.

Ahmet Midhat Efendi, düğün evinde bulunan yaklaşık beş yüz hanımın arasından yüz kadarının terbiyesiz ve onların arasından da beş-on tanesinin edepsiz olabileceğini ifade eder. Bu edepsizlerin Dilşinas Hanım'a yakınmalarını ve Dilşinas Hanım'ın halini romanda şu cümlelerle anlatır:

Bu edepsizlerden en cür'etli olan birisi Dilşinas Hanıma hitaben:

-Hanımefendi! Hanımefendi! Düğün var, yüz yazısı var diye memleketi başınıza topladınız ama hani ya damadınız nerede?

Deyince bu cür'et diğer edepsizlere ve onlardan dahi terbiyesizlere intikal ederek her ağızdan bir söz çıkmaya başladı. Filvaki hiçbir koltuk resminin ikindiden sonraya kadar gecikmesi görülmemiş, işitilmemiş bulunduğundan hoşnutsuzluk teammüm

ettikçe ediyordu. Bîçare Dilşinas Hanımı hiç sormayınız. Hicabından, kahrından yerler yarılrsa yerlere geçecek.⁶²⁶

Buna göre Ahmet Midhat Efendi'nin bir düğün cemiyetinde bulunan edepsizlerde olarak tanımladığı hanımlardan birisi, Dilşinas Hanım'a hitaben kırıcı cümleler kurmaya başlar. Damadın hâlâ gelmemiş olmasını Dilşinas Hanım'ın yüzüne vurur. Bunun üzerine her ağızdan bir şey çıkar. Koltuk merasiminin genellikle öğlen vakti yapılması, hiçbir koltuk merasiminin ikinci sonrasına kalmaması sebebiyle misafirler arasındaki hoşnutsuzluk ve konuşmalar da gittikçe artar. Bu durum karşısında Dilşinas Hanım çok utanır ve eleştiriler karşısında söyleyecek bir şeyi, verecek bir cevabı bulunmaması sebebiyle de kahrolur.

Nurullah Bey'in aslında başka birine âşık olması ve son anda Ahdiye ile evlenmekten vazgeçmesi sebebiyle düğüne gelmemesi üzerine düğün iptal olur. Gelen misafirler yavaş yavaş konaktan ayrılır. Dilşinas Hanım ve kızı Ahdiye, uzun bir süre dedikoduların odağında olur.

Ahmet Midhat Efendi'nin evlilik ile ilgili bilgiler verdiği bir diğer romanı *Çengi* adlı romanıdır. 1877-78 yıllarında yayımladığı *Çengi* romanındaki olayların yaşandığı zaman 1840'lı yıllardır. Romanın kahramanlarından biri Şehzadebaşı'nda ikamet eden Canbert Bey'dir. Canbert Bey'in evinde kendisinden başka sadece kırk beş-elli yaşlarında Hesna isminde bir Ak Arap cariye bulunur.

Romanda Canbert Bey'in evlilik ile ilgili düşüncelerini Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Canbert Bey, hovardalıktan el çektikten sonra bir aralık tehhülüne hatırına getirmişti. Ancak kendisi gibi biraz ziyadece gezmiş tozmuş, görmüş geçirmiş, iğnenin gözünden Hindistan'ı seyretmiş adamların zihinlerinde tehhüle kolay kolay karar veremeyecekleri malûmdur. Yukarıda çirkinliğini ve ihtiyarlığını haber verdiğimiz Ak Arap karısını henüz farkına varmadığı ve binaenaleyh karılar için ihtiyarlığın bir sûret-i mahsûsa ve müstakilede mucip olduğu çirkinlik yüz göstermeye başladığı bir hengâmede iken mübayaa ederek meskenine getirdi.⁶²⁷

Buna göre Canbert Bey artık hovardalık yapmaktan vazgeçtikten sonra evlilik fikri aklına düşer. Fakat bu konuda hemen karar vermez. Ahmet Midhat

⁶²⁶Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 39.

⁶²⁷Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 44

Efendi bunun sebebini Canbert Bey gibi çok gezmiş, görmüş, her türlü insanı ve yeri tanımış, pek çok olay yaşamış erkeklerin kolay kolay evlenmeyi düşünmemeleri olduğunu söylemektedir. Canbert Bey'in evlilik fikrinin aklında düştüğü bir zamanda da ihtiyarlığından dolayı yeni yeni çirkinleşmeye başlamış Ak Arap Hesna'yı cariye olarak satın alıp evine getirdiğini ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, Canbert Bey'in Ak Arap Hesna'yı asıl satın alma sebebini ve Hesna'dan beklentilerini şu şekilde anlatır:

Görülüyor ki Canbert Beyin niyeti bu karıyı istifrâş etmektir. Lâkin keyfiyet-i arz-ı rağbeti öyle sair cariye istifrâş edenlerin izhâr-ı meyl-i rağbet edişlerine asla benzemedi. Kariya dedi ki: "Sen elbette kendinin çirkin ve kart bir karı olduğunu bilirsin. Ve benim senden genç ve oldukça da yakışıklı bir adam olduğumu görürsün. Şu hâlde seni istifrâş edeceğimi elbette ümit etmezsin. Ben seni istifrâş edeceğim, fakat öyle bir istifrâş edeceğim ki güya hiç istifrâş etmemiş sayılacağım. Yani rütbe ve menziletin cariyelikten başka bir şey olmayacak. Yemeğimi sen pişireceksin. Çamaşırımı sen yıkayacaksın. Haneyi sen silip süpüreceksin. Fakat bir karının kocasına ve bir odalığın efendisine gösterdiği naz ve edayı zinhar sen bana göstermeyeceksin. Kendini bana beğendirmek için süs olarak başına bir yeşil yaprak taktığını gördüğüm gün başımı koparırım".

İşte bu talimatı vermiş ve bu talimat üzerine karıyı istifrâş etmiştir ki aradan sekiz on sene mürur eylediği hâlde talimât-ı mezkûrenin bir harfi hükümden düşmemiştir.⁶²⁸

Buna göre Canbert Bey cariye Hesna'yı kendisine odalık yapmak için satın alır. Fakat başka erkeklerin özellikle genç cariyelere gösterdikleri rağbet ve ilgiyi cariye Hesna'ya göstermez. Canbert Bey, Hesna'ya ihtiyarlık ve çirkinliğinin farkında olması gerektiğini, kendisinin ise Hesna'ya göre oldukça genç ve yakışıklı olduğunu, Hesna ile çok fazla birlikte olmayacağını, Hesna'yı sadece bir cariye olarak göreceğini ve Hesna'nın da kendi kendisini sadece bir cariye olarak görmesi gerektiğini, Hesna'nın ev işleriyle ve efendisinin ihtiyaçlarıyla ilgilenmesi gerektiğini ilk günden Hesna'ya telkin eder. Bunun yanında Canbert Bey Hesna'ya ilk günden sınırlar koyarak hiçbir şekilde kendisine karşı naz ve işve yapmaması gerektiği, gene hiçbir şekilde efendisine karşı en ufak bir süslenme teşebbüsü bile göstermemesi gerektiği konusunda sert bir dille uyarır. Yaklaşık ilk sekiz on sene Canbert Bey Hesna ile birlikte olur. Hesna da efendisinin ilk günkü uyarılarında harfiyen uyar.

Ahmet Midhat Efendi, zaten ihtiyar olan cariye Hesna'nın zamanla daha da çirkinleşmesi, bir süre sonra çocuk doğurma kabiliyetinin ortadan kalkması, bu

⁶²⁸Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 44-45.

sebeple artık Canbert Bey ile birlikte olmaktan kaçınmaya başlaması üzerine efendisi Canbert Bey'in başka biriyle evlenmesini istemesini şu cümlelerle anlatır:

Arap zaten kart bir şey olduğu gibi birkaç sene sonra füyûzât-ı nisvâniyyeden dahi büsbütün kesildiği cihetle Canbert Beye çocuk yapmak şöyle dursun, hatta hizmet-i istifrâşdan dahi istifaya başlamıştı. Lâkin bu hizmete bir diğeri memur edilmeyince Arabın affi mümkün olabilir mi?

Ak Arap karısı bu nükteye akıl erdirdiğinden kendini artık indinde kıymeti kalmayan ol muâmele-i tabiyyeden kurtarmak için efendisini evlendirmeyi kurup Canbert Bey her ne vakit kendisine rûy-ı iltifatı yılıştıracak olsa bin itizarla tehhülü tavsiye eder.⁶²⁹

Cariye Hesna, sürekli bir şekilde her fırsatta efendisinin artık evlenmesi gerektiği fikrini Canbert Bey'e ifade etmekten çekinmez. Canbert Bey ise her konu açıldığında bu teklifi reddeder. Fakat bu tekliflerin sıklaşarak artması ve cariyeye Hesna'nın artık çok çirkinleşmesi, zamanla Canbert Bey'in zihninde evlenme fikrinin yerleşmesine sebep olur.

Ahmet Midhat Efendi, Canbert Bey'in evlilik kararı verdiğini; fakat kesinlikle dul bir hanımla evlenmek istemediğini söyler. Daha önce hiç evlenmemiş bir genç hanım ile dünya evine girmek istediğini ifade eder. Ahmet Midhat Efendi, Canbert Bey'in bu düşüncesinin sebebini şu şekilde anlatır:

O mide bulandıran gibi Ak Arab'a tenezzül buyuran Bey, bir dul karı ile tehhülü tecvîz etmez ise ne buyurursunuz?

Şu kadar var ki on beş yaşında bir nev-civanla dahi tehhülü tasavvur etmezdi. Eski Osmanlı bu! Bin kadar mütalâaları vardır ki şimdi bize pek garip görünür. Bunların itikadınca bir erkek için dul karı almak tehlikeliymiş. Zira karı şayet ilk kocasını sevip de ikinci kocası kendisini ilki kadar sevdiremez ise, dirlik mümkün olamazmış. Şüphe yok ki Canbert Bey dahi bu fikirde bulunan eskilerdendir.⁶³⁰

Burada Ahmet Midhat Efendi, ihtiyar ve yüzüne bakılamayacak derecede çirkin bir cariyeye ile yıllarını geçiren Canbert Bey'in bir dul hanım ile evlenmek istememesini hayret verici bulduğunu söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi'ye göre Canbert Bey bir eski Osmanlı'dır ve dul bir hanım ile evlenmenin tehlikeli olduğunu düşünenlerdendir. Bunun sebebi de kadının ilk kocasını ikinci kocasından daha çok sevmesi durumunda evde geçimin ve dirliğin olamayacağı ihtimalidir.

⁶²⁹Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 45.

⁶³⁰Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 46.

Ahmet Midhat Efendi, Canbert Bey'in ve dolayısıyla eski Osmanlıların bu şekilde düşünmekle hata ettiklerini ifade eder. Konu ile ilgili yer romanda şu şekildedir:

Efkâr-ı cedîde ve selîme erbabı elbette bu fikri batıl görürler. Hatta hükm-i şer'î bu fikri iptalde kendilerine muvafık bulurlar. Dul karı almak neden tehlikeli olsun? İkinci kocası kendisini karıya ilk kocası kadar sevdiremeyeceği hesap edilir de bu hesaba mukabil ilkinden daha ziyade sevdirebilmesi ihtimali dahi niçin hesap edilmiyor? Bir karı mutlaka ilk kocasını sevmeye mecbur değildir ya? Eğer seviyor ise ikinci kocası dahi kendisini sevdiremediği takdirde eskilerin hakkı teslim olunsun diyelim. Ya ilk kocasından bîzar olup da ikinci kocasını sevmiş ise bu hâlde tevellüt edecek muhabbet-i kadir-şinâsânenin bir bakirle olacak tecrübesizcesine muhabbetinden daha ehemmiyetli olacağı derkâr değil midir?

Bizim kendi fikrimizi sorar iseniz biz deriz ki erkek için kendini karıya sevdirmenin tarîkini bilmek lâzımdır. Sevmek de, sevişmek de kavaid ve erkânı bilip de o yolda hareket eden erkeği seyyib olan karı bakirden ve bakir olan kız seyyibden az sevmez.⁶³¹

Burada Ahmet Midhat Efendi, yeniliklere açık ve akliselim olan erkeklerin dul bir hanımla evlenmenin kötü bir tarafı olmadığını düşündüklerini belirtir. Bu insanların düşüncelerinin, aynı zamanda şeriatın ortaya koyduklarıyla da örtüştüğünü ifade eder. Buna göre ikinci kocanın kendisini karısına ilk kocaya göre daha az sevdirmesi ihtimaline karşı ilk kocadan daha fazla sevdirmeye ihtimali de bulunmaktadır. Hatta kadın ilk kocasını sevmemiş de olabilir. Ahmet Midhat Efendi, dul kadının ikinci kocasını ilk kocasından daha çok severse aradaki aşkın derecesinin daha önce evlenmemiş genç bir kızın aşkının tecrübesizliğine göre çok daha yüksek olacağını söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi buna ek olarak kendi fikrinin, her halükarda erkeğin eşine kendisini sevdirmesinin yollarını bilmesi gerektiği olduğunu ifade etmektedir. Aşkı ve muhabbeti eşine karşı hissettirmenin yollarını iyi bilen bir erkeğin, dul da olsa bakire de olsa hanımı tarafından çok sevileceğini söylemektedir.

Canbert Bey'in evlenmek için hangi yaşlarda ve özelliklerde bir hanım aradığını Ahmet Midhat Efendi şu şekilde açıklar:

Bizim Canbert Beyin fikrine gelince mumaileyh tehhül için bir bakir arar idi ki lâ-akall otuz yaşından aşağı olmasın. Böyle olan karılar vakıa nadir bulunur. Ama her nadir nedretinden dolayı kıymettar dahi olduğu hâlde taaccüp olunur ki nevâdir-i mezkûrenin kıymetleri de yoktur. Yirmi beş yaşında bir bakir kendisiyle tezvîc etmesini bir erkekten müsterhimâne rica eylediği hâlde “Ben öyle evlerde kalmış

⁶³¹Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 47.

kızı istemem” diye otuz üç yaşında bir dul karyı ona tercih eden budalayı bu gözler görmüştür.

Bunların Allah bilir ama medeniyet kuruldu kurulu birinci râgıbı bizim Canbert Bey olarak eğer böyle bir bakir bulabilir ise tehhül edeceğini ve bulamadığı surette bu belâ-yı istifrâşı çekeceğini karyaya anlatmıştır.⁶³²

Buna göre Canbert Bey, evlenmek için en az otuz yaşında ve bakire bir hanım aramaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bu özellikte otuz yaşından fazla ve bakire olan bir hanımın nadirattan olduğunu söylemektedir. Nadir olanların genelde kıymetli olarak görülse bile bu yaşta ve evlenmemiş bir hanımın, evde kalmış gözüyle bakıldığı için toplum nazarında bir kıymeti olmadığını söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi, yirmi beş yaşında bakire bir kızın kendisi ile evlenme arzusunu reddedip otuz üç yaşında dul bir kadınla evlenmiş olan bir erkeği tanıdığını ve bu adamın tam anlamıyla budala olduğunu düşündüğünü söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi, Canbert Bey’in cariye Hesna’ya bu özellikte en az otuz yaşında ve hiç evlenmemiş bir hanım bulursa evleneceğini, aksi taktirde evlenmeyip evdeki cariyesi ile iktifa edeceğini söylediğini ifade etmektedir.

Cariye Hesna’nın efendisi için hanım arayışlarını ve Canbert Bey’in bu konudaki yönlendirmelerini Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Başka bir karı olsaydı İstanbul kazan kendisi kepçe olarak ve dönerek, dolaşarak, karıştırarak, arayarak elbette matlûba zafer-yâb olurdu. Lâkin İstanbul’a geldi geleli sokak kapısından dışarıya çıkmamış olan biçare efendisinin matlûbunu nerede bulsun?

Bunun için yine kendisine Canbert Bey akıl öğretti. “Sen hamama gidersin ve yıkanırısın. Çıktığın zaman hamamcılara bir iki altın bahşış verirsin. Sonra benim şöyle bir efendim vardır. Böyle bir kız istiyor diye oturduğumuz yeri dahi haber verirsin. Gelsinler ahvalimizi görenlerden sorsunlar. Hem de böyle kart kızların İstanbul’da talibi yoktur. Eğer bir yerde böyle bir kız var ise tarafımızdan vuku bulan talep üzerine onu bize derhâl vermeye müsâraat gösterirler” diye birtakım talimat verip ve hatta karı yolu bilmediği cihetle karyı hamama kadar da kendisi götürüp bu vasıta ile taharriyata başlattı.⁶³³

Buna göre normalde cariye Hesna’nın, efendisinin aradığı özelliklerde bir hanımı bulabilmesi için neredeyse İstanbul’un her yerinde dolaşması, haber bırakması, sorup soruşturması gerekmektedir. Fakat Hesna İstanbul’a geldiği günden bu yana efendisi izin vermediği için hiç dışarıya çıkamadığından bu araştırmayı nasıl yapacağını bilemez. Bu noktada efendisi hemen devreye girer ve

⁶³²Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 47.

⁶³³Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 47-48.

cariyeye akıl verir. Buna göre cariyeye Hesna önce bir hamama gidip yıkanacaktır. Hamamdan çıkarken de hamamcılara bahşış verecek, efendisinin özelliklerini sayacak, efendisinin hangi özelliklerde bir hanım istediğini belirtecek, evinin adresini de vererek böyle bir hanıma rast geldikleri zaman hamamcılarının kendisine haber vermelerini rica edecektir. Buna göre bu özelliklerde evde kalmış bir hanımın zaten normalde de bir talibi olmayacağından, bu kızı hemen evlendirmek için de Canbert Bey'in evinin yolu tutulacaktır.

Canbert Bey, cariyeye Hesna'ya bu talimatları verdikten sonra cariyeye hamamın yolunu bilmediği için cariyeyi hamama kendisi götürür. Daha bu araştırmanın ilk gününde tam Canbert Bey'in istediği gibi bir hanım bulunur. Annesi uzun süre önce vefat etmiş ve akrabalarının yanında büyüyen, otuz-otuz beş yaşlarında Hüveyda Hanım, cariyeye Hesna Hanım'a Canbert Bey için tavsiye edilir.⁶³⁴

Canbert Bey'in Hüveyda hanımla evlenmeyi kabul etmesi ve ardından Hüveyda Hanım'ı nikâhlamasını Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Canbert Beyin öyle uzun uzadıya teklif ve tekellüf taraftarı olmadığını anlamışsınızdır. Hele kızın kimsesi olmaması beyin matlûbuna daha ziyade tevfuk eylediğinden bey, mahallenin imamıyla, muhtarını ve bekçisini çağırıp vekâletini vererek mihr-i müeccel ve muâccelini vesair merasimin kâffesini tayin ve icra hususunu bunlara havale eyledi ve kendisi perşembe günü gelinin vüruduna muntazır olmaktan başka bir şeyle mükellef kalmadı.

Düğün dernek mi dediniz? Yağma yok! Sözümüze iyi dikkat ediniz. Canbert Bey vekâletini verdikten sonra perşembe günü gelinin vürudundan başka bir şeye intizar etmeyeceğini haber verdik. Kız zaten öksüz olmakla beraber konu komşusu dahi bîçareyi ol kadar himaye ve iltizam etmedikleri cihetle kız tarafından da düğün olmadı. Âdeta kupkuru bir nikâh ile Hüveyda Hanımı götürüp Canbert Beyin, ins girmez, cin girmez olan hanesine soktular.⁶³⁵

Buna göre Canbert Bey, evlenmek için otuz yaş üstü ve daha önce hiç evlenmemiş bir hanım aradığı için Hüveyda Hanım'ın otuz-otuz beş yaşlarında ve bekâr olması Canbert Bey için yeterli olur. Hüveyda Hanım'ın kimsesiz olması da Canbert Bey'in tam istediği bir durumdur.

Canbert Bey Hüveyda Hanım'ı nikâhlamak için kendisi gitmez. Mahallenin imamı, bekçisi ve muhtarını çağırıp kendilerine nikâh ve mehir için vekâlet vererek Hüveyda Hanım'la nikâhının kıyılması için onları gönderir. Daha

⁶³⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 48.

⁶³⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 48.

sonra da Canbert Bey Perşembe günü giderek gelin Hüveyda Hanım'ı kendi evine getirir.

Canbert Bey Hüveyda Hanım'la sade bir nikâhla evlenir ve düğün yapılmaz. Hüveyda Hanım öksüz olduğu ve konu komşusu da kendisine çok fazla sahip çıkmadıkları için kız tarafı olarak da bir düğün yapılmaz. Nikâh kıyıldıktan sonra Perşembe günü Canbert Bey gidip Hüveyda Hanım'ı alır ve kimsenin misafiri olarak bile gidip gelemediği sessiz, sakin ve ıssız evine getirir.

Ahmet Midhat Efendi, Canbert Bey'in bu şekilde bir eş bulup evlendiği için gayet memnun olduğunu ifade eder. Cariye Hesna'nın da yaşlı haliyle efendisi ile birlikte olma külfetinden kurtulduğu için gayet memnun olduğunu söyler. Bu yüzden Hüveyda'yı kıskanmak şöyle dursun, kendisine çok sıcak davranmakta ve muhabbet beslemekte olduğunu belirtir. Aradan üç ay kadar geçtikten sonra da evde Hüveyda Hanım'ın hamileliğinin sevincinin yaşandığını ifade eder.⁶³⁶

Ahmet Midhat Efendi'nin evlilik ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı, *Bahtiyarlık* adlı romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, Osmanlı kızlarının evliliğe bakışı ile ilgili şu bilgileri verir:

Malûmdur ki bizde kızlar aglebiyet üzere zevciyet hakkında bir fikr-i metin peyda etmeksizin kocaya varırlar. Zaten on üç on dört nihayet on beş yaşında teehhül ederek bu zamanlarsa henüz çocuk sayılacaklarından hayatın en mühim bir hâli olan bu meselede bir fkr-i metin peydasına yaşları dahi müsait olmamıştır. Kocaya varmayı onlar «gelin olmak» tabiriyle yadederler. Ne kadar dikkat edilecek bir tabirdir! «Ayşe Hanım gelin oldu» derler ki «Tellendi pullandı giyindi kuşandı» demektir. Ve böyle olmak hevesiyle bir kız gelin olur. Gelin olduktan sonra şu maişethanenin taayyüşü ne suret göstereceğini hiç hatırına bile getirmemiştir. Gelinin yanında bir de güveği bulunmak lüzumu derkârsa da damat için dahi gençlik güzellik süs filân matlup olup bir adamda bunlar bulunmasa da geçinmek için lâzım gelen şeylerin kâffesi maaziyyetin mevcut olsa yani adamcağız hüner sahibi kalp sahibi terbiyeli mert bir şey bulunsa yine kızcağızın «başı ateşe yanmış» olduğunu hükmedenler damadın meziyyât-ı merdânesini düşünenlere nispetle birin bine olan nispeti gibi kalırlar.⁶³⁷

Burada Ahmet Midhat Efendi, kızların bizim kültürümüzde on üç ile on beş yaşları arasında evlendirildiklerini ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi, bu yaşta evlendirilen kızların daha çocuk olduklarını söylemektedir. Bu yüzden çocuk denecek yaşta evlendirilen bu kızların hayat hakkında ve hayatın en önemli

⁶³⁶Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 49.

⁶³⁷Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 50

alanlarından biri olan evlilik hakkında sağlam fikirlerinin olmadığını belirtmektedir. Çünkü bu kızların, evlilik hakkında olgunca düşünebilecek yaşta henüz gelmediklerini söylemektedir. Buna göre küçük yaşta evlendirilen kızlar, evlilik ve kadınlık-erkeklik hakkında sağlam düşüncelere sahip olmadan kocaya varmaktadır. Evlilik, küçük yaşta evlendirilen bu kızların zihninde “gelin olmak” anlamına gelmektedir. Gelin olmak da düğün günü bir kızın süslenmesi, gelinlik elbise giymesidir. Kızlar, gelin olmanın hayalini kurar, bu hayalle evlenir; fakat düğünden sonra evlilikle birlikte kendilerini nelerin beklediğini bilmezler. Evlilikle birlikte omuzlarına yüklenecek olan sorumluluklardan belki haberleri bile yoktur. Amaç ve hayal evlenip bir ailenin sorumluluğunu almak değil, düğün günü gelinlik giyip gelin olmaktır.

Ahmet Midhat Efendi, burada damatlar ile ilgili de bilgiler verir. Buna göre damadın genç, yakışıklı ve süslü olması toplumda ve gelin adaylarında talep edilip arzulanan bir durumdur. Fakat bunlar bir damatta bulunmasa bile, birlikte bir ömür sürmek için gerekli olan kabiliyetlerin, hususiyetlerin ve davranışların damadın fitratında var olması geçinebilmek için yeterlidir.

Ahmet Midhat Efendi bunun yanında, damadın her ne kadar iyi yürekli ve merhametli olsa da çirkin ve yaşlı olmasının, evlilikte eşler arası geçimi zorlaştıracağını düşünenlerin olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu şekilde düşünenlerin oranının, damadın fiziksel özelliklerinden ziyade kalp güzelliğini ve merhametini ön plana alıp tercih sebebi görenlere oranla ancak binde bir olduğunu söylemektedir. Yaygın kanaate göre, damatta aranan şeylerin yüz güzelliğinden ve gençlikten ziyade ruh güzelliği, kalp güzelliği gibi manevî hususiyetler olduğunu belirtmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık* romanında romanın kahramanlarından Nusret’in evlilik ile ilgili düşüncelerini de şu cümlelerle anlatır:

Bizim Nusret Hanım ise böyle değildi. Yalnız gelin olmayı düşünmüyordu. Kocaya varmayı düşünüyordu. Bir kız kocaya varmayı düşündüğü zaman varacağı adamın kim olduğunu da düşünür. Hâlbuki Nusret Hanımın bu düşünce için dahi fikrine delâlet edecek şeyler vardır. Bunca romanlar okumuş. Erkeklerin zeki ve zarif olmaları ve zarafetleriyle bir «sosyete»de yani salonlarda cemiyetlerde parıl parıl parladıklarını görmüş. Hâlbuki romancılar ekseriya âşık olan kahramanlarına en memduh ahlâki da verdiklerinden dünyada en mükemmel adam bir kızın kendi tercih eylediği adam olacağına Nusret Hanım güzelce kanmış.

İşte Nusret Hanım dahi tehhülünü düşünüyor ama böyle düşünüyor. Kocasını olacak zatın kendisine «kur» etmesini yani bir zaman mülâzemette bulunup nedimlik eylemesini ve ne kadar zarafeti varsa göstermesini kendisini beğendirmesini hülya ediyor. Aldığı terbiye bundan ibaret olduğu hâlde başka türlü düşünmek olur mu?⁶³⁸

Buna göre Nusret Hanım, sadece “gelin olmayı” hayal eden diğer yaşlılarının aksine “evliliği” ve “kocaya gitmeyi” istemektedir. Okuduğu romanların etkisiyle evleneceği kişinin zarif ve kibar olacağını, kendisinin dikkatini ve ilgisini çekmek için “kur” yapacağını, bunu için de bütün hünerlerini ortaya dökeceğini düşünmektedir. Ahmet Midhat Efendi, Nusret’in Madam Terniye eliyle aldığı Batı tarzı terbiyenin de zaten böyle düşünmesini gerekli kıldığını ifade etmektedir.

Bahtiyarlık romanında Ahmet Midhat Efendi, artık on dört yaşına giren Nusret için görücülerin gelmesini ve Batı terbiyesi alan Nusret’in bu görücülere tepkisini şu şekilde anlatır:

Nusret Hanım on üç yaşını bitirip de on dört yaşına girdiği zaman Fransızcada musikide falanda filânda olan mahareti oldukça mükemmel olan hüsnüyle beraber şöhret olmaya başladığından birtakım kibar kibar yerlerden görücüler gelmeğe başlamıştı. Validesi kızına bu görücülere çıkıp kendisini arzetmeyi teklif eylediği hâlde kız “Ben cariye miyim ki beni beğeniniz diye bir alay kadının karşısına çıkayım” cevabıyla imtina eylese beğenir misiniz?

Birkaç görücü böyle reddolduktan sonra iş babasına arzolundu. Pederi eğer görücüye çıkmayacak olursa fena edeceğinden bahisle kızı tehdit etmekle eğerçi diğer birkaç görücüye arz-ı endâm eylediyse de bunlardan bazıları kızın pek cüretli olan tavrını beğenmemek ve bazıları dahi Nusret’in anasını babasını muvafık bulamayarak hiçbirisi netice-pezir olamamıştı. Bazı müşterileri babası ve hususiyle anası beğendiği zaman dahi çünkü anasının beğendiği damatlar ehl-i ırz ehl-i edeb müslüman garip yiğit veyahut yine ehl-i ırz ehl-i edeb dini diyaneti yolunda kibar bey olduklarından böyle miskinler Nusret Hanımın işine hiç gelmeyecek tamam işe karar verilecek gibi olunca ağlaya ağlaya bu kararları bozardı.⁶³⁹

Buna göre Fransızcası ve musiki bilgisi çok iyi olan, güzellik bakımından da emsallerinden çok önde olan Nusret’in bu özellikleri duyulunca, kendisi için görücüler gelmeye başlar. Ahmet Midhat Efendi, Nusret’te bulunan bu özelliklerin pek çok damat aday ve ailesi için gelin adayında aranan özellikler olduğunu ifade etmektedir. Nusret’in yaşadığı muhitte de dilden dile dolaşan şöhretinin, haliyle görücülerin artmasına sebep olduğunu söylemektedir.

⁶³⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 50-51.

⁶³⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 51.

Nusret'i görmek için eve gelen bu görücüler, genellikle Nusret'i göremeden geri dönmek zorunda kalmışlardır. Çünkü annesinin bütün ısrarlarına rağmen Nusret görücülerin önüne çıkmayı reddetmektedir. Ahmet Midhat Efendi, Batılı bir terbiye ile yetişen Nusret'in, kendisini görmeye gelenleri "kendisinin satılık bir cariye olmadığını" ileri sürerek reddettiğini söylemektedir. Nusret'in, bu yönüyle görücü usulü evliliği reddettiğini belirtmektedir. Nusret'in görücü usulü ile ilgili fikirlerinin, bir cariyenin kendisini satın almak için görmek isteyenlerin huzuruna çıkması ile eşdeğer olduğunu ifade etmektedir.

Bu şekilde Nusret kendisine gelen görücülerin önüne çıkmayı sürekli reddedince, bu durum Nusret'in babasına nakledilir. Baba da kızını bu tutumundan vazgeçirmeye çalışır ve hatta kızını tehdit eder. Bu tehdit üzerine Nusret, kendisini görmek için gelen birkaç görücünün önüne çıkar. Fakat gelen bu görücüler Nusret'i gelin olarak almak istemez. Bu görücüler ya Batılı bir terbiye ile yetişen Nusret'in tavırlarından rahatsız olur, ya da Nusret'in anne-babasını beğenmez. Buna göre görücü olarak gidilen bir evde sadece evin kızının değil, evdeki anne babanın da hususiyetleri göz önüne alınmaktadır. Evin kızı beğenilse bile, o kızı yetiştiren anne babanın tutumları, davranışları, karakter özellikleri vs. görücü aileye çok uygun değilse evin kızı gelin olarak tercih edilmeyebilmektedir.

Nusret'in babası ve özellikle de millî-dinî değerlerine bağlı olan annesi, Nusret'e talip olan bazı damat adaylarını beğenirler. Annenin beğendiği bu damat adayları namuslu, edepli, dinî ve millî değerlerine bağlı, kibar insanlardır. Fakat Batılı Madam Terniye'nin elinin altında büyüyen ve Batı değerlerine göre terbiye alan Nusret, bu özelliklerdeki damat adaylarını "miskin" olarak tanımlamaktadır. Ahmet Midhat Efendi, "miskin" bir erkek ile evlenmenin de Nusret'in hiç istemediği bir şey olduğunu söylemektedir. Bu yüzden, anne ve babanın onayından geçen damat adayları için olumlu görülen bir evlilik kararı Nusret'i çok rahatsız etmektedir. Nusret, anne babasını bu kararlarından vazgeçirmek için farklı yöntemler kullanmaya yönelir. Genellikle de anne babasının önünde ağlayarak onları bu kararlarından vazgeçirmeye çalışır.

Nusret'i kendi kültürel kodlarına göre yetiştiren Madam Terniye, bir gün Fransızca bir mektup alır. Mektup, Nusret ile evlenmek isteyen ve romanın

kahramanlarından olan Senai isimli bir gençten gelmektedir. Senai, bu konuyu görüşmek üzere kendisini Taksim Belediye Bahçesi'ne davet eder. Planlanan gün ve saatte Madam Terniye buluşma yerine gider. Böyle bir buluşmaya gideceğini de ilk başlarda Nusret'e söylemez. Madam Terniye, daha Senai ile görüşmeden Senai ile ilgili zihninde olumlu bir yaklaşım meydana gelmiştir. Bunun sebebini Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle ifade eder:

Nihayet bir gün Madam Terniye'ye Fransızca bir mektup geldi. Bu mektupta manevi kızı demek olan Matmazel Nusret Hanımın bahtiyarlığına taallük eden gayet mühim bir meseleden dolayı müzakere için pazar günü Taksim'deki Belediye Bahçesi'nde bulunması rica olunuyordu. (...) Madam Terniye mektubu Nusret Hanıma göstermedi. «Kendi bahtiyarlığına taallük eden mes'ele-i mühimme!» ne olabilir? Teehhülden başka bir şeye ihtimal verilir mi? Hâlbuki bu meselenin filhakika kendi bahtiyarlığına müteallik olduğu daha şu hareketten anlaşılabilir. Zira gelen mektup Fransızcadır. Gayet edibâne ve nazikâne yazılmıştır. Müzakere için dahi Nusret Hanıma kerîme-i mânevîyye nazarıyla bakan vâlîde-i sâniyyesi davet olunmuştur. Bundan âlâ bir mukaddeme tasavvura bile sığar mı?⁶⁴⁰

Buna göre Senai'nin ilk görüşme için Nusret'in ikinci annesi yerindeki Madam Terniye ile iletişim kurması, Madam Terniye'ye yazdığı mektubun Fransızca olması ve mektubun çok kibar ve edibâne bir dille yazılmış olması Madam Terniye'yi çok mutlu eder. Madam Terniye cephesinden Senai için olumlu bir izlenim oluşur.

Madam Terniye, buluşma yerine gelen Senai'nin çok yakışıklı ve gayet iyi giyinmiş bir genç olduğunu görür. Senai gayet kibar bir şekilde, öncelikle buluşmaya geldiği için Madam Terniye'ye teşekkür eder. Lafı uzatmak istemediğini Madam Terniye'ye ifade ettikten sonra Nusret ile evlenmek istediğini söyler. Kendisine görücü gelenleri kabul etmeyen ve o zamana kadarki damat adaylarını beğenmeyip reddeden Nusret'in kendisini muhakkak beğeneceğini ve kendisiyle evlenmek isteyeceğini anlatır. Senai, Nusret için evlenmek üzere en uygun erkeğin kendisi olduğunu iddia eder. Senai'nin kibarlığı, yakışıklılığı, güzel giyinmiş olması, Nusret ile evlenme arzusunu dile getirirken gayet serbest ve cesur olması da Madam Terniye'nin gözünde Senai için gayet olumlu özelliklerdir. Ahmet Midhat Efendi, Senai'nin Madam Terniye ile bu görüşmesindeki rahatlığını ve tavırlarını şu cümlelerle anlatır:

Madam Terniye karar verilen mahalde isbât-ı vücûd etmekten geri durmadı. Bahçeye girip de bir bank üzerinde oturur oturmaz gayet güzel giyinmiş uzun boylu

⁶⁴⁰Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 51-52.

gayet yakışıklı bir delikanlı derhâl yanına gelerek kemâl-i ta'zîmle selâm verdi ve evvel-be-evvel orada bulunmak hakkındaki ricası kabul edilmiş bulunduğundan dolayı madama sûret-i mahsûsada teşekkürler eyledi.

Bu delikanlı yine kızın tabiri olmak üzere gayet açık yürekli bir şeydi. Öyle mukaddemât-ı bîhûdeyle Madam Terniye'yi yormak arzusunda bulunmadığını ve müsaadeleriyle asıl matlubun müzakeresine girişilmesini dermeyan eyledi. Daha bidâyet-i emirde delikanlının bu serbestliği ve serbestliğin dahilinde olan edep ve terbiyesi Madam Terniye'nin tahsinini kazanmıştı.

Nusret Hanımın bütün tercüme-i hâlini tanıdığından ve şimdiye kadar kaç yerden talep olunmuşsa da istemediği ve ne için istemediğini bildiğinden bahisle hanıma münasip bir koca ancak bey kendisi olabileceğini merdâne ve edibâne bir tavırla dermeyan eyledi.⁶⁴¹

Senai, Madam Terniye olan bu görüşmesinde Nusret'e ulaştırılmak üzere bir mektup ve yeni çekilmiş bir fotoğrafını verir. Madam Terniye, mühürlenmemiş ve ağzı kapatılmamış zarftan mektubu çıkarır, Senai'nin yanında mektubu okur. Senai mektupta kendisi ile alakalı olan her şeyi yazıp kendisini detaylı olarak tanıtmıştır. Madam Terniye, bu izahlı mektup ile birlikte daha fazla mutlu olur. Senai'yi hem fiziksel olarak hem de ruhî hassasiyetleri bakımından beğendiğini ifade eder ve Nusret'i kendisi ile evlenmeye ikna etmek için uğraşacağını da Senai'ye söyler. Fakat Nusret'in bu konuda vereceği cevapta hür olduğunu da belirtir. Madam Terniye, en yakın zamanda Nusret'in kararını, zarfın üzerinde yazan adrese bir şekilde bildireceklerini söyleyerek buluşma yerinden ayrılır.

Senai'den gelen mektubu okuyan ve Senai'nin fotoğrafını gören Nusret bu evlilik teklifine sıcak bakar. Senai'den gelen mektupta nelerin olduğunu ve Nusret'in Senai hakkındaki ilk intibamı Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Madam Terniye'nin ilk mülâkatta hâsıl olan temayülü fotoğraf resmini gördüğü ve mektubunu okuduğu zaman Nusret Hanımda dahi hâsıl olmuştu. Zira Senai bu mektupta Hüdavendigâr vilayetinin nısfına malik bir adamın oğlu olduğundan bahisle İstanbulca Mekteb-i Sultânî'ye varana kadar mekâtib-i mütehâlifede bade't-tahsîl Paris'e dahi gittiğini ve orada ikmâl-i tahsîl eylediğini ve bilhassa ilm-i hukuka intisap eyleyerek birinci sınıftan bir avukat olduğunu ve pederinin milyonlarca servetinden maada kendisi dahi İstanbul'da en meşhur davayı deruhte eyleyerek bir kadını mesut eylemeğe kâfi para kazanmakta olduğunu o kadar mahirâne şerhetmişti ki bu tafsilâtı görüp de öyle bir asilzade delikanlıyı beğenmemek Nusret Hanım için kabil değildi.⁶⁴²

⁶⁴¹Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 52.

⁶⁴²Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 54.

Burada Ahmet Midhat Efendi, Senai'nin mektubunda nelerin yazdığını anlatmaktadır. Buna göre Senai'nin mektubunda Bursa'nın neredeyse yarısına sahip bir zengin olduğu, Mekteb-i Sultani'den mezun olduktan sonra tahsiline Paris'te devam ettiği, hukuk eğitimi görerek iyi bir avukat olduğu, babasının çok zengin olmasıyla birlikte kendisinin de İstanbul'da bir evi geçindirip evin hanımını memnun edecek kadar çok para kazandığı yazmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bu şekilde hem zengin, hem Batı kültürünü de görmüş bir delikanlı olan Senai'nin evlilik teklifini Nusret'in reddetmesinin mümkün olmadığını ifade eder.

Ahmet Midhat Efendi, her ne kadar hem Nusret'in hem de Madam Terniye'nin Senai ile ilgili ilk intibaları olumlu olsa da, Senai'nin mektubunda yazdıklarının teyit edilmesi adına Madam Terniye'nin Senai'nin yaşadığı yeri görmeye gitmeyi istediğini ifade eder. Madam Terniye, Senai'yi araştırmayı ister. Bunun için, yanına bir uşak alıp Senai'nin mektubunda belirttiği adrese doğru yola çıkar. Senai'nin yaşadığı yer olan Cihangir'e ve Senai'nin evine gider. Mahallenin bekçisini bularak Senai ve ailesi hakkında bekçiden ve başka kişilerden bilgi alır. Bekçi konakta Senai'nin ve annesinin yaşadığını, ailenin çok zengin olduğunu, Senai'nin Avrupa'dan yeni geldiğini anlatır. Madam Terniye, Senai'nin mektubunda yazdığı bilgilerin doğruluğunu teyit etmiş olur. Ahmet Midhat Efendi, Madam Terniye'nin bu araştırmasını şu şekilde anlatır:

Madam Terniye kızda ilk hüsn-i kabûlü görünce bir kere de Senai'nin temeddühleri doğru olup olmadığını tetkike lüzum gördü. Yanına bir uşak alıp Cihangir'e gelip haricen Senai'nin hanesini gözden geçirdi. Vakıa öyle cesim bir konak değilse de mamûriyyet-i dâhiliyyesi mamûriyyet-i hâriciyyesinden istidlâl olunmakta bulunup hele mahalle bekçisi gibi bazı adamlardan bu konakta Bursalı kibardan zengin bir valideyle bir de oğlu sakin olduklarını ve kalabalıkları bulunmayıp fakat hâlleri vakitleri pek yolunda idüğünü ve oğlunun Frengistandan yeni avdet eylediğini filânı öğrenince Senai'nin mektubu hakayık-ı ahvâlden ibaret olduğuna kanaat hâsıl oldu.⁶⁴³

Madam Terniye, Senai ile ilgili araştırmasının sonuçlarını ve Senai'nin verdiği bilgilerin doğruluğunu akşam Nusret'e anlatınca Nusret çok sevinir. Hatta Senai'yi artık kocası olarak hayal ederek Senai'nin aldığı Batı terbiyesi ve kibarlığı ile diğer Türk erkeklerini “Gördünüz mü efendim? Avrupa terbiyesi

⁶⁴³Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 54.

görmüş olan bir delikanlı hiç o kaba Türk'e benzer mi?"⁶⁴⁴ cümlesiyle kıyaslama yapar. Müstakbel kocasının terbiyesiyle iftihar eder.

Daha sonra Madam Terniye ile Senai arasında bir görüşme daha gerçekleşir. Ahmet Midhat Efendi, Taksim Bahçesi'nde yapılan görüşmeyi şu cümlelerle anlatır:

–Mösyö! Her şeyi tahkik eyledik. Hanenizi bile velev ki haricen olsun gördük. Hakkınızda bütün takdirlerimiz tahsinlerimiz içtima etmiştir. Siz dahi bizi tanımış ve anlamış bulunduğunuz cihetle bence bu izdivaç takarrür ve tahakkuk etmiş demektir. Hatta Matmazel Nusret bir kere sizi şahsen görmek arzusunda bulunup bense bu arzunun imkân-ı husûlünü muhafazayla beraber evvel-be-evvel bu meselede icra cihetine nasıl karar vermek istediğinizi anlamaya lüzum gördüm.

–Madam icra ciheti dahi tensip edeceğiniz veçhile olacaktır. Fakat ben kendiliğimce düşünmüştüm ki izdivaca Matmazel Nusret ve sizle bendenizin arasında karar verildikten sonra yine usûl-i milliyeyi bozmamak için ben validemi göndereyim ve işe valideler arasında karar verilmiş olsun.

–Tamam işte biz dahi matmazelle böyle düşünmüştük.⁶⁴⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, Madam Terniye'nin Senai'ye kendisini araştırıp soruştuklarını, hatta evine kadar gidip gördüklerini ve kendisini taktir ettiklerini söylediğini ifade etmektedir. Madam Terniye, Senai ile Nusret arasında bir evliliğin gerçekleşeceğini kuvvetle ümit ettiğini ve buna inandığını vurgular. Nusret'in Senai'yi görme isteğini aktarır. Senai'nin evlilik öncesinde nasıl bir yol izlemek istediğini öğrenmek ister. Senai, her ne kadar Nusret ile evlenmeye karar vermiş olsa da millî gelenek ve göreneklere göre hareket etmek istediğini, bu yüzden de annesini görücü olarak Nusret'in evine gönderme ve bu konunun anneler tarafından konuşulup kararlaştırılmasını sağlama niyetinin olduğunu anlatır. Madam Terniye de, Senai'nin bu konudaki niyetlerinin zaten kendi düşünceleri olduğunu ifade eder.

Madam Terniye ile Senai arasındaki bu görüşme uzar. Birlikte gezintiye de çıkarak uzun saatler birlikte geçirirler. Madam Terniye, bu süre boyunca Senai'nin artık tam bir Batılı olduğuna kanaat getirir. Bu durumdan çok memnun olur. Akşam konağa dönünce de bu görüşmeyi detaylarıyla birlikte Nusret'e anlatır. Nusret Madam Terniye'yi dinledikçe müstakbel kocasına hayran olur, Senai'yi neredeyse bir prens gibi görür. Senai ile görüşmek ister. Kâğıthane'de bir

⁶⁴⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 54.

⁶⁴⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 54-55.

görüşme ayarlanır ve bu görüşmede Nusret müstakbel kocasına daha çok hayran olarak aşık olur.

Bu görüşmenin üzerine evlilik kararı alınır. Senai'nin annesi Nusret'in evine görücü olarak gider. Nusret'in annesi daha önceleri Nusret'in görüclere karşı sert tutumunu bildiğinden dolayı endişe duyar; fakat Nusret Senai'nin annesini gayet kibar bir şekilde karşılar. Annesi Nusret'in bu heyecanını, kızı ile Senai arasındaki haberleşme ve görüşmeyi bilmediği için, kızının evlilik ile ilgili düşüncelerinin değişmesi olarak görür. Bu görüşmeden sonra da evlilik kararı kesinleşir ve düğün geciktirilmez. Ahmet Midhat Efendi, Senai'nin annesinin Nusret'in evine görücü gitmesini, Nusret'in olumlu yaklaşımını ve Nusret'in annesinin şaşkınlığını şu cümlelerle anlatır:

Bundan sonra düğün dahi tehhür etmedi. Senai'nin validesi alelusul görücülüğe giderek Nusret'in validesi bundan dahi kızının bir belâ çıkarmasından havfeyletiği hâlde bilâkis Nusret Hanım fevkalâde giyinip kuşanmaya ehemmiyet verince zavallı kadıncağız kızının bu hâlini bir yıldız barışıklığı mukaddemesine hamlelerdi.⁶⁴⁶

Ahmet Midhat Efendi'nin evlilik ile ilgili bilgiler verdiği romanlarından biri de *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanıdır. Romanda “Osman Beyin validesi Şehime Hanım, Veysel Efendiye pek genç âdeta on üç on dört yaşında bir çocuk iken varmış”⁶⁴⁷ cümlesiyle Ahmet Midhat Efendi, kızların evlenme yaşının neredeyse gençlikten ziyade çocukluk yaşı olan on üç-on dört olduğunu ifade etmektedir.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Cezayirli Memiş Bey'in hemen hemen her üç ayda bir defa yedi-sekiz tane öksüz kızı çeyiziyle beraber evlendirip büyük bir hayır işlediğini ve bunu kendisi için âdet edindiğini söylemektedir.⁶⁴⁸

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanı, Ahmet Midhat Efendi'nin evlilik ile ilgili bilgi verdiği romanlardan biridir. Romanın kahramanlarından Felâton Bey'in babası Mustafa Merakî Efendi'nin genç yaşta babası tarafından evlendirilmesiyle ilgili şunları kaydeder:

⁶⁴⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 57.

⁶⁴⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 73

⁶⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 109.

Kendisi kırk beşlik bir adamdır. Fakat babası bir çocuğu genç evlendirirse ise yüzü gözü açılmadan dünya evine girmiş olacağından ırz ve edebini güzel muhafaza eder efkârında olmasıyla Mustafa Merakî Efendi'yi on altı yaşında iken evlendirmişti. Bu sebebe mebnî idi ki Mustafa Merakî Efendi henüz kırk beş yaşında olduğu hâlde yirmi yedi yaşında bir oğlu bulunup o dahi Felâtun Bey'dir.⁶⁴⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi, Mustafa Merakî Efendi'nin babası tarafından genç yaşta evlendirilmesinin sebebini anlatmaktadır. Buna göre romandaki olayların geçtiği tarihte kırk beş yaşında olan Mustafa Merakî Efendi, babası tarafından on altı yaşındayken evlendirilmiştir. Babasının Mustafa Merakî'yi bu kadar genç yaşta evlendirmesinin sebebi, bir erkek çocuğunun ne kadar erken evlendirilirse edebini ve ırzını o nispette fazla koruyacağını düşünmesidir. Erken evlenen Merakî Efendi ilk olarak on sekiz yaşında baba olur. Bu şekilde roman kahramanlarından Felâtun Bey'in, babası ile arasındaki yaş farkının on sekiz olduğu görülmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* romanında Mustafa Merakî Efendi'nin evliliğini şu cümlelerle anlatır:

Zira Mustafa Merakî Efendi on altı yaşındayken pederi tarafından evlendirildiği zaman on iki yaşında bir kız ile tezviç edilmişti. Öyle ya! Karı kocasından dört beş yaş küçük olmak lâzım gelmez mi?.. Vakıa on iki yaşındaki kızcağız on beş yaşında dünyaya çocuk getirdi.⁶⁵⁰

Buna göre babası tarafından on altı yaşında evlendirilen Merakî Efendi'nin eşi ise evlendiği zaman on iki yaşındadır. Ahmet Midhat Efendi, Mustafa Merakî ile eşi arasındaki bu dört yaşlık farkı “Karı kocasından dört beş yaş küçük olmak lâzım gelmez mi?” cümlesiyle ifade eder. Romanda Mustafa Merakî'nin on iki yaşında ve çok küçük evlendirilen eşi on beş yaşında anne olmuştur. Bu da dönem itibarıyla anne ile ilk çocuğu arasında genellikle on beş-on altı yaşlık bir yaş farkı olduğunu göstermektedir.

Ahmet Midhat Efendi, Mustafa Merakî'nin, evliliklerinin üzerinden çok fazla bir zaman geçmeden eşinin vefat ettiğini söyler. Mustafa Merakî, eşinin ölümünden sonra bir daha evlenmek istemez. Ahmet Midhat Efendi bunu şu cümlelerle anlatır:

Mustafa Merakî Efendi zevcesinden ayrıldığı zaman elinde on üç yaşında bir oğul ile kundakta bir kız bulunduğundan bir müddet zarurî tehhül edemedi. Halbuki asr-ı

⁶⁴⁹Ahmet Midhat Efendi, *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 3

⁶⁵⁰Ahmet Midhat Efendi, *Felâtun Bey*, 3.

ahîrin terakkiyât-ı medeniyyesi İstanbul'da bir adamın bekâr olarak yaşayabilmesine müsait olduğundan bir müddet bekâr kaldıktan sonra Mustafa Merakî Efendi bir daha tehhüle dahi lüzum göremedi.⁶⁵¹

Burada Ahmet Midhat Efendi, yaşadığı dönemde uzun süren bekârlıklar ile ilgili bilgi vermektedir. Mustafa Merakî, evliliklerinin üzerinden yaklaşık on dört-on beş yıl sonra eşi vefat ettiğinde on üç yaşında bir erkek ve henüz kundakta olan bir kız bebek olmak üzere iki çocuk sahibidir. Ahmet Midhat Efendi, biri çok küçük olmak üzere iki çocuğu bulunan Mustafa Merakî'nin bir süre zaten zorunlu olarak evlenemediğini söylemektedir. Bunun sebebinin de ya çocuklarının varlığı sebebiyle kendisi ile evlenecek birini bulamayışı ya da anneleri yeni vefat eden bu çocuklarla daha fazla ilgilenebilme arzusu olduğunu ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi, "asr-ı ahîrin terakkiyât-ı medeniyyesi İstanbul'da bir adamın bekâr olarak yaşayabilmesine müsait olduğundan" cümlesiyle on dokuzuncu asırda İstanbul'da bir erkeğin bekâr olarak yaşamasının normal karşılandığına, daha önceki dönemlerde ise İstanbul'da bir erkeğin hiç evlenmemesinin veya dul olarak hayatına devam etmesinin toplum tarafından çok fazla benimsenen bir durum olmadığına işaret eder. Bu yüzden Mustafa Merakî Efendi'nin, eşinin ölümü üzerine evlenmemeyi tercih ettiğini ifade eder.

Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında Râkım'ın, dadısı tarafından evliliğe zorlanmasını şu cümlelerle anlatır:

Dadısı birkaç defa Râkım'ı evlendirmeye kalkıştı. Râkım kendisinin tehhüle ihtiyacı olmadığını dermiyan ederdi. Sadık Fedayi hane içine bir gelin gelmesini yalnız Râkım için istemeyip ihtiyarlık zamanında kendisinin dahi bir can yoldaşına ihtiyacını arz eyledikde Râkım işin bu cihetini münasip görerek bir cariyeye mubayaasına karar verdi.⁶⁵²

Buna göre Râkım, kendisini evlendirmeyi çok isteyen dadısına evlenme arzusunun ve ihtiyacının olmadığını ifade eder. Buna rağmen Fedayi dadı ısrarlarına devam eder. Dadının bu ısrarlarının altında yatan sebep, evladı gibi sevip büyüttüğü Râkım'ın evlenip bir yuva kurması olduğu kadar, aynı zamanda ihtiyarlık günlerini yaşayan dadının kendi yalnızlığını giderecek ve kendisine ev işlerinde yardımcı olacak bir gelinin eve gelmesi arzusudur. Bu isteği ve düşünceyi Râkım'a anlatan dadı, Râkım'ın fikrini değiştirir ve Râkım evlenmeye

⁶⁵¹Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 4.

⁶⁵²Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 15.

razı olur. Evlenmek için de bir cariye satın almaya karar verir.⁶⁵³ Eve cariye olarak gelen Canan'ı, Râkım daha sonra nikâhına alır.⁶⁵⁴

Ahmet Midhat Efendi'nin evlilik ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı *Hüseyin Fellâh* romanıdır. Roman kahramanlarından Şehlevend'in annesi, kızı Şehlevend için elindeki son parayla çeyiz hazırlamak ister.⁶⁵⁵ Valide hanımın elindeki son parayı çeyiz hazırlığı için kullanmak istemesi, çeyiz hazırlığına ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir.

Hüseyin Fellâh romanında Ahmet Midhat Efendi, Şehlevend'in annesi ile evlenmek isteyen biri için elçiliğe gelen imam ile Şehlevend'in annesi arasında geçen konuşmayı şu şekilde anlatır:

İmam -Efendim! Size bu akşam tuhaf bir şey söyleyeceğim ama evveleminde darılmamanızı rica ederim.

Hanım- Aman imam efendi! Sizin beni darıltabilecek ne lâkırdınız olabilir?

İmam- Demek oluyor ki, darılmayacağınızı vaad ediyorsunuz.

Hanım -Ona şüphe etmeyiniz efendim.

İmam -Kısmet bu ya hemşirem müşteriniz çıkmış.

Hanım -Üstüme iyilik sağlık.

İmam -Evet efendim! Kutucular içinden geçerken bir kutucu ustası sizi görmüş beğenmiş. Kendisi elli ile altmış arasında bir adam ise de refakati mucib-i nefret olacak ihtiyarlardan değildir.

Hanım -Aman imam efendi! Demek oluyor ki latîfe etmiyorsunuz.

İmam -Bendeniz latîfeden hoşlanan efendilerden değilim efendim. Müşteriniz zengin bir adam değil ise de çoluğunu çocuğunu beslemeğe muktedir adamdır. Beş altı ay mukaddem karısı vefat etmiş, iki üç çocuğuyla bekâr kalmış. Eğer bu çocuklara valide olmağı kabul ederseniz o da mesut olacak. Tarafından beni vekil ediyor. Ne dersiniz hemşirem?

Hanım -(Cüz'î teemmülden sonra) Bana gösterdiğiniz bunca inayetlere teşekkürden başka hiçbir diyeceğim yoktur. Üç dört yetime ana olmak ve onlara anaları acısını unutturup mesut etmek benim için mucib-i şereftir. Lâkin kocaya varmak için birçok mânilerim vardır. Onları size anlatabilmek dahi birçok eski hikâyâtı tekrar etmeye mütevakıftır. Binaenaleyh müşterim tarafından bana vekil olduğunuz gibi benim tarafımdan da ona bilvekalâ kestirme bir cevap olarak kendisine varmayacağımı söyleyiniz. Ben sizin lütfunuz sayesinde pek rahat yaşamağa başladım.⁶⁵⁶

⁶⁵³ Cariyeler, 20. yüzyılın başına kadar pek çok ülkede ve şehirde olduğu gibi İstanbul'da da saray ve konaklarla zengin evlerin harem dairelerinde bulunan köle kız ve kadınlardır. Ev sahibi eğer isterse cariye kendi nikâhına alabilir veya başkası ile evlendirebilirdi. Ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Sakaoğlu, "Cariye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, s. 385-386

⁶⁵⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 144

⁶⁵⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 42

⁶⁵⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, 61.

Ahmet Midhat Efendi burada valide hanıma bir adamın talip olmasından ve bunun için imamın elçilik yapmasından bahsetmektedir. Valide hanımla evlenmek isteyen kişi elli-altmış yaş arası, orta halli, eşini birkaç ay önce kaybetmiş ve iki-üç çocuğu olan bir kutucu ustasıdır. Kutucu ustası, eşi vefat edince çocukları annesiz kaldığı için ve onları mağdur etmemek adına evlenmek ister. Ustanın, çoluk çocuğunun rızkını temin edebilecek kadar bir geliri vardır. Elli altmış yaşlarında olmasına rağmen çok da yaşlı görünmemektedir. Çarşıdan geçen valide hanımı görünce kendisiyle evlenmek ister. Bu amaçla evlilik teklifini götürmek üzere elçi olarak imamı seçer. İmam kutucu ustasının bu teklifini, valide hanımın kendisine darılmasından çekine çekine iletir. Valide hanım önce bu teklifin imamın bir şakası olduğunu zanneder. Fakat imam çok ciddidir ve valide hanıma şaka yapmadığını tekrarlar. Valide hanım olayın şaka olmadığını anlayınca bu teklifi kısa bir süre için düşünür. Fakat teklifi farklı sebeplerden dolayı kabul etmeyeceğini söyler. Kutucu ustasının annesiz çocuklarına bakmayı ve onlara acılarını unutturmayı kendisi için bir şeref addeder; fakat bu evlilik teklifini kabul edemeyeceğini belirtir. Valide hanım bu kararını kutucu ustasında iletmesi için, gene kendisine kutucu ustasından elçi olarak gelen imamı seçer ve ret cevabını imam aracılığıyla gönderir.

Henüz 17 Yaşında romanı da Ahmet Midhat Efendi'nin romanları arasında evlilik ile bilgilerin yer aldığı romanlardan biridir. Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Kalyopi'nin Yümni Bey ile nikâhlanmasını şu cümlelerle anlatır:

O zaman Yümni Bey ***da bir yalıda karındaşı ile birlikte oturuyordu. Kayık doğruca o yalıya yanaştı.

Yümni Bey beni rıhtımdan karşılayıp yukarıya çıkardı. Bir odaya girdim. Orada imam, muhtar vesaire birkaç efendiler, beyler mevcuttular. Anlayabildiğime göre bana yüz lira nikâh ile bir nikâh kıydılar. Zaten gece olmuş bulduğundan herkes yerli yerine gittiler. Yümni Bey dahi benimle zıfaf oldu!⁶⁵⁷

Burada Ahmet Midhat Efendi, evlilikte nikâh kıyılması ve mehir verilmesinden bahsetmektedir Ahmet Midhat Efendi, nikâhın kıyıldığı mecliste imam ve muhtar ile birlikte birkaç kişinin daha bulunduğunu söylemektedir. Kalyopi'ye Yümni Bey tarafından verilmek üzere yüz lira kadar bir mehir

⁶⁵⁷Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 140

belirlendiğini ve nikâhın ifade etmektedir. Daha sonra da Yümni Bey'in Kalyopi ile zifafa girdiğini söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin evlilik ile ilgili bilgi verdiği bir diğer roman, *Dürdane Hanım* romanıdır. Roman kahramanlarından Mergub Bey, kimseye karşı sorumluluğu olmayan serbest bir gençtir. Bir gün Boğaziçi'nde bazı yalıların bulunduğu bir bölgede kayıkla balık tutarken, yalılardan birinden bir genç kız kendisine kur yapmaya başlar. Bu genç kız, romanın başkahramanı Dürdane Hanım'dır. Tanışıp kısa bir süre içerisinde de çok samimi olurlar. Dürdane Hanım Mergub Bey'e kısa sürede âşık olur. Dürdane Hanım, aşkına karşılık bulur ve Mergub Bey ile her fırsatta buluşup görüşürler. Hatta bazı geceleri rıhtımda birlikte geçirmeye ve neredeyse karı-koca hayatı yaşamaya başlarlar. Mergub Bey Dürdane Hanım'ın kendisine karşı hareket ve kurlarını önceleri çok cesur bulsa da zamanla bu davranışların ve serbestliğin Dürdane Hanım'ın kendisine duyduğu büyük aşktan kaynaklandığını düşünür. Dürdane Hanım, insanların kendisi hakkında ne dediğine bakmaksızın Mergub Bey'e hastalık derecesinde âşıktır.

Ahmet Midhat Efendi, bu aşkın evlilikle sonuçlanmasını isteyen Dürdane Hanım'ın, bir gün Mergub Bey'e söylediklerini şu şekilde anlatır:

Beni validem yine akrabalarımızdan olan Memduh Bey'e nişanlamıştı. Memduh Bey doktor binbaşısıdır. Bana ziyadesiyle muhabbeti varsa da ne çare ki ben asla kendisini sevmem. Ben yalnız seni severim. Mergubum, seni! Bu dünyada senden başkasına zevce olmak benim için muhaldir. Bilsem ki sen de beni alacaksın, şu saatte sana teslim-i cism ü can ederim.⁶⁵⁸

Buna göre Dürdane Hanım, annesinin kararıyla akrabalarından olan doktor binbaşı Memduh Bey ile nişanlanmıştır. Her ne kadar Memduh Bey nişanlısı Dürdane Hanım'a çok âşık olsa da Dürdane Hanım Memduh Bey'i sevmez ve nişanlısına âşık olamaz. Bu durumda Dürdane Hanım her ne kadar nişanlı olsa da Memduh Bey'le evlenmek istemez. Dürdane Hanım sonradan Mergub Bey'e âşık olunca Memduh Bey ile olan nişanını bozup Mergub Bey ile evlenebilmenin hayalini kurar. Hatta Mergub Bey'e, kendisi ile evlenmesi durumunda onun için canını bile feda etmekten çekinmeyeceğini söyler.

⁶⁵⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 110

Ahmet Midhat Efendi, Dürdane Hanım'ın Mergub Bey'e nişanlı olduğunu anlatması ve kendisi ile evlenmek istediğini söylemesi üzerine Mergub Bey'in tepkisini romanda şu cümlelerle anlatır:

Mergub Dürdane'yi her ne kadar öyle çılgıncasına sevmezse de külliye kayıtsız dahi olmadığından bu kızın bu teklifini kabul eder. Bir iki mâha kadar kendisini pederinden resmen tezevvüce talep edeceğini ve şayet validesi merhumenin takmış olduğu bir nişandan dolayı vermemek isterse adeta Dürdane'yi kaçırıp ol suretle akdi nikâha kadar varacağını dermeyeranla kızı temin dahi eyler.⁶⁵⁹

Buna göre Mergub Bey, Dürdane Hanım'ın nişanlı olduğunu öğrendiği ve Dürdane Hanım'ı, onun kendisini sevdiği kadar sevmediği halde evlenme fikrine sıcak bakar. Bu evlilik teklifi kabul eder. Bir iki aya kadar babasını gönderip Dürdane Hanım'ın annesinden Dürdane'yi isteteceğini söyler. Hatta Dürdane Hanım'ın annesi, kızının nişanlı olmasından dolayı bu teklifi reddederse, Dürdane Hanım'ı kaçıracağını da belirterek Dürdane'yi ümitlendirir.

Dürdane Hanım'ın dadısı Gülbeyaz da Dürdane ile Mergub arasındaki bu gönül ilişkisinden haberdar olur. Dürdane'yi bir hata yapmaması konusunda sürekli uyarır. Fakat Dürdane, tüm uyarılarına rağmen dadısını dinlemez.

Ahmet Midhat Efendi, Dürdane Hanım'ın nişanlısı Memduh Bey'in Dürdane ile Mergub arasındaki ilişkiyi öğrenmesiyle birlikte verdiği tepkileri şu şekilde anlatır:

Bunlar mercimeği fırına vermeyi kararlaştırdıkları zamana kadar Memduh Bey'in hiçbir şeyden haberi olmayıp her zaman mektupları hediyeleri gelmekte devam edermiş. Hatta biçare adamcağız gönderdiği kadınlarla artık Dürdane Hanım'ın gelinlik zamanı hem de çoktan beri geldiğinden bahisle düğün tekliflerinde dahi bulunmuş. Nihayet Mergub'la mercimeği fırına verdikten sonra Dürdane Hanım biçare Memduh Bey'e "Benim gönlüm başkasındadır. Sevdiğimden ayrılmak ihtimalim de yoktur. Binaenaleyh nişanların hükmü kalmadı. O da kısmetini başka yerde arasın." diye bir de haber gönderir. Bu haber üzerine biçare Memduh aklına hiffet gibi birşey getirip, kendisini Köprü'den denize atarsa da, vapur çımacılarından birisi hemen urbaşıyla denize atlayarak biçareyi helâkten kurtarır. Ondan sonra bir iki defa daha nefesine kastetmek istediğinden kendisini asla yalnız bırakmayıp, hep yanına adam katarlar. Zavallı adamcağız yakın vakitlere gelinceye kadar hep böyle meyus bir hâlde devam ederek, şimdi kendisini toplamış ise de familyası halkı kendisini evlendirmek için pek çok uğraştıkları ve pek büyük yerlerden kız buldukları hâlde Memduh Bey'e bir karı kabul ettirmek mümkün olamaz. "Dürdane olmadıktan sonra bana cihanda bütün kadınlar bîgânedir!" sözünden başka ağzından lâkırdı çıkmaz.⁶⁶⁰

⁶⁵⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 110.

⁶⁶⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 110-111.

Buna göre Dürdane Hanım, Mergub Bey'e âşık olduğu ilk zamanlar bu durumdan Memduh Bey'i haberdar etmez ve nişanı bozmaz. Bu süre içerisinde de Memduh Bey, Dürdane'ye aşkı ifade eden mektuplar, hediyeler göndermeye devam eder. Hatta Memduh Bey, Dürdane'ye elçi olarak gönderdiği kadınlar aracılığıyla artık düğün yapmanın vaktinin geldiğini iletir. Fakat Dürdane Hanım, Mergub Bey ile birlikte olduktan sonra nişanlısı Memduh Bey'e durumu itiraf eder. Elçiler aracılığıyla gönlünün bir başkasında olduğunu, artık geri dönüşü mümkün olmayan bir yola girdiğini ve sevdiğinden ayrılma ihtimalinin olmadığını söyler. Bu yüzden aradaki nişanın bozulduğunu ve Memduh'un da artık başka biriyle evlenmesi gerektiğini ifade eden bir haber gönderir. Bu haber üzerine Memduh, âşık olduğu nişanlısının kendisini aldattığını ve hatta kötü kadın olduğunu düşünüp intihara teşebbüs eder. Kendisini Köprü'den denize atar. Fakat durumu fark eden vapur çalışanları tarafından kurtarılır. Memduh daha sonra birkaç defa daha intihara teşebbüs eder. Bu yüzden de bir daha intihara teşebbüs etmemesi için yalnız kalmamasını sağlama adına yanında muhakkak birilerinin bulunmasına dikkat edilir. Memduh uzun süre bu olayın şokunu atlatamaz ve Dürdane'yi unutamaz. Her ne kadar uzun zaman sonra kendisini biraz toparlasa ve ailesi kendisini başka biriyle evlendirmek için birilerini bulmuş olsa da Memduh Dürdane'yi unutmadığını ve ondan başka biriyle evlenmek istemediğini söylemeye devam ederS.

Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım* romanında Dürdane ile Mergub'un akıbetleri hakkında şu bilgileri verir:

Mergub'la kendi nikâhlarını kendi kıydıklarını müteakip eğer Dürdane Hanım nikâh-ı şer'îyi talepte isti'câl etmiş olsaymış Mergub dahi kendisini zevceliğe kabul edebilecekmiş. Zira o zamana kadar hiçbir kadın tarafından bu suretle sevildiği vâki olmadığından Dürdane'nin kendi hakkında gösterdiği hâhiş-i fevkalâde Mergub'a dahi tesir ederek münasebetlerinin ibtidallarındaki dereceden ziyade kızı sevmeye başlamış. Fakat Dürdane hakikaten çılgıncasına bir sevdayla yalnız sevdiği adamın dizi dibinde bulunmasını kâfi gördüğünden, nikâhı filânı bütün bütün hatırdan çıkarmış! Sonralarıysa Dürdane'nin bu inhimâk-ı fevkalâdesi Mergub Bey'i memnun edemeyip bilâkis usandırmaya başladığı cihetle, nihayet Dürdane gebe kaldıktan sonra Mergub Bey efkârı bütün bütün başkalaşmış.⁶⁶¹

Burada Ahmet Midhat Efendi, Mergub ile Dürdane'nin kendi aralarında sözde bir nikâh kıydıklarından ve bu nikâhın kendi aralarında birbirlerine verdikleri sözden başka bir geçerliliği olmadığından bahsetmektedir. Buna göre

⁶⁶¹Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 111.

Dürdane, nikâh teklifinde bulunması halinde Mergub'un hemen kendisi ile nikâhlanacağını ve kendisi ile evleneceğini bildiği halde şer'î nikâhın kıyılması için bir teklifte bulunmaz. Dürdane'nin tek isteği, sevdiği adamın dizinin dibinde olmak ve onunla sürekli görüşebilmektir. Bu isteği de sürekli gerçekleştiği için nikâh Dürdane'nin aklına bile gelmez. Dürdane'nin Mergub'a olan büyük aşkı ve Mergub'un o zamana kadar bir hanım tarafından bu kadar sevilmemiş olması da Mergub'ub Dürdane'ye olan aşkını arttırır. Fakat bu nikâhsız birlikteliğin sonunda Dürdane gebe kalır. Zamanla Dürdane'nin Mergub'un üzerine daha fazla düşmesi ve Dürdane'nin gebe kalması Mergub'u sıkır. Mergub'un Dürdane'ye olan aşkı biter ve Dürdane ile evlenmekten vazgeçer. Sonrasında da Dürdane'yi terk eder. Buna sebep olarak Dürdane'nin daha önce biriyle nişanlı olması, Dürdane ile Memduh arasında aşk dolu mektupların gidip gelmesi, bu yüzden Dürdane'nin daha sonra kendisinden başka bir erkeği de sevebilme ihtimalinin olduğunu düşünmesi, her ne kadar kendi çocuğu olsa bile insanların bu durumu dillerine dolayacağı ihtimalinin yüksek olması gibi sebepleri ortaya atar.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Vah* romanında da evlilik ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Ahmet Midhat Efendi roman kahramanlarından Ferdane Hanım ile Talat Bey'in evliliği hakkında şunları anlatır:

-Beyim bunlar zaten yekdiğerlerinin de yabancıları değil. Ferdane Hanımın validesi Talat Beyin amcasının kızı mı? Dayısının kızının bir şeyi mi? Hâsılı akrabadan ama haniya şu nikâh düşen akrabadan. Bunları daha pek çocuk iken birbirine nişanlamışlar. Nişan da değil ben İslâm âdetlerini iyi bilmiyorum galiba babaları bunları nikâh dahi etmişler. Bilmem öyle sabileri babaları nikâh edebilirler mi?

-Edebilirler Despino! Bizde şer'an cevaz vardır.⁶⁶²

Burada Ahmet Midhat Efendi, Talat ile Ferdane'nin nasıl evlendiğinden bahsetmektedir. Talat ile Ferdane'nin akraba olduklarını söylemektedir. Evlenme ile ilgili fıkıh kurallarına göre teyze, hala, amca, dayı gibi akrabalar ile evlenilemezken bunların çocuklarıyla arada süt kardeşlik gibi bir bağ yoksa evlenilebileceklerini belirtmektedir. Talat ve Ferdane'nin birbirlerine nikâh düşen akrabalarından olduklarını söylemektedir.

⁶⁶²Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 68

Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, Ferdane ile Talat'ın daha küçük çocukken aileleri tarafından birbirleriyle nişanlandığını ifade etmektedir. Bu nişan kararının, küçük çocuklardan ziyade ailelerinin kararı olduğunu söylemektedir.

Romanda Despino, Talat ile Ferdane'nin, hatta babaları tarafından nikâhlanmış olabileceklerini söyler. Bu kadar küçük çocukların nikâhlarının kıyılabilmesinin mümkün olup olmadığını Behçet Bey'e sorar. Behçet Bey de bu durumun İslam hukukunda yeri olduğunu söyler.

Romanda Despino, Behçet Bey ile konuşmasında Talat Bey'in çocukken çok güzel olduğunu, tüm gözlerin bu yüzden hep üzerinde olduğunu, çok zengin bir ailenin tek çocuğu olduğunu, yanında bir nezaret edeni olmadan evden dışarıya çıkarılmadığını anlatır. Behçet Bey de bu sebeplerden dolayı Talat Bey'in çok rahat ve hayat kanunlarını bilmeyen bir cahil olduğunu söyler.

Despino daha sonra Ferdane Hanım'ın eğitimi ve yaşının küçük olması sebebiyle hocasının bu evliliği ertelediği ile ilgili şunları ekler:

Talat Bey on yedi yaşına kadar hep böyle güzelmiş. Babaları düğün için pek acele eyledikleri cihetle beyefendi on yedi ve hanımefendi dahi on üç yaşlarında oldukları hâlde hemen düğün yapmak istemişlerse de hanımefendinin bir hoca efendisi olup kendisini pek ziyade sevdiğinden "bu kadarcık bir çocuk gelin edilir miymiş? Hem hanım kızım maşallah pek güzel okuyor yazıyor. Biraz daha sabrediniz de okumayı yazmayı bitirsin" diye düğünü menetmiş.

-Ferdane Hanımın okuyup yazması varmış ha?

-Ne diyorsunuz a beyim ne diyorsunuz? Kitapları devrediyor. Kâleminden kan damlıyor. Zaten o kadar güzel söz söyleyebilmek benim gibi cahillerin kârı mıdır? Ferdane Hanım beyitler bile düzüyor.⁶⁶³

Buna göre daha çocukken birbirleriyle nişanlanmış olan Ferdane ile Talat'ın babaları, düğünün yapılması için acele eder. Bu sırada Talat on yedi, Ferdane de on üç yaşındadır. Fakat Ferdane'nin hocası, çok sevdiği ve eğitimi devam eden öğrencisinin yaşını küçük bularak evlendirilmesini istemez. Hoca efendi, Ferdane'nin en azından eğitiminde biraz daha yol kat edene kadar düğünün ertelenmesine vesile olur. Ferdane'nin okuma yazmasını olduğunu öğrenen Behçet Bey, bu duruma şaşırır. Despino da Ferdane'nin çok iyi okuma yazma bildiğinden, çok kitap okuduğundan, çok güzel şiirler yazdığından bahseder. Ferdane'nin eğitilmiş ve kültürlü bir genç kız olduğunu söyleyerek

⁶⁶³Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 70.

övünür. Behçet Bey Despino'nun Ferdane'yi bu kadar övmesi üzerine, Talat'ı Ferdane'ye hem güzellik hem de eğitim yönünden yakıştıramaz ve "Vah! Zavallı Ferdane! Hüsünde küfüv olmadığı gibi marifet ve malûmatta dahi küfüv olmayan bu herif ile nasıl yaşayabilirsin?"⁶⁶⁴ cümlesiyle bu evlilikte karı-koca arasında denklik olmadığından dolayı Talat'tan kat kat üstün olarak gördüğü Ferdane'nin çok sıkıntı çekeceğini düşündüğünü ifade eder.

Despino, ilerleyen zaman içerisinde Talat Bey'in çiçek hastalığına yakalandığını ve daha önceki güzelliğini tamamen kaybettiğini Behçet Bey'e anlatır. Talat Bey'in hastalığı sebebiyle düğünün birkaç sene ertelendiğini, on beş yaşına gelen Ferdane Hanım'a da artık görücülerin gelmeye başladığını söyler. Behçet Bey, Talat ile Ferdane arasında nikâh olmasına rağmen Ferdane'ye görücülerin nasıl olup da geldiğini sorunca Despino ile aralarında şu şekilde bir diyalog geçer:

-Talat Bey bu maddede akıllara hayret verecek bir büyüklük göstermiş. Kıza haber gönderip demiş ki: Mademki felek beni bu hâle koydu ben artık Ferdane Hanıma lâyük değilim. Beğendiği kocaya varırsa hiç hatırım kalmaz. Kendisini tatlika hazırım!

- (...) Şu Ferdane Hanım, beyin gönderdiği haber üzerine ne yapmış bakalım?

-O da kendisine düşen büyüklükte kusur etmemiş beyim. Demiş ki: Allahın takdirine karşı gelmek kimsenin haddi değildir. Madem ki babalarımız bizi yekdiğerimize nikâh ettiler ben o nikâhın bozulduğuna razı değilim. Ben kısmetimden memnunum. Eğer beni Talat Bey almazsa ondan başka da hiçbir kocaya varmam.⁶⁶⁵

Buna göre Talat Bey'in çiçek hastalığına yakalanarak eski güzelliğinin tamamen kaybolması, Talat Bey'in Ferdane Hanım'a denk olmadığını düşünmesine sebep olur. Bu yüzden Talat Bey, Despino'ya göre bir büyüklük yapar. Ferdane Hanım'a haber göndererek artık kendisine layık olmadığını, Ferdane'nin başka biriyle evlenmesi halinde kendisine kırılmayacağını, bu yüzden de arada nikâh olduğu için Ferdane'yi boşayabileceğini iletir. Fakat Ferdane de, gene Despino'ya göre, Talat'ın yaptığı büyüklüğe karşılık bir büyüklük yaparak Talat'ın boşama teklifini reddeder. Nikâhın bozulmasına razı olmadığı, kendisinden memnun olduğu, Talat kendisi ile evlenmezse başka biriyle evlenmeyeceği haberlerini Talat'a gönderir.

⁶⁶⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 70.

⁶⁶⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 71.

Ferdane'nin babasının vefatı üzerine düğün gene ertelenir. Bu süre içerisinde Talat birkaç defa daha Ferdane'den ayrılma isteğini yinelese de Ferdane böyle bir şeye razı olmadığını belirtir. Ferdane kararından vazgeçmez ve Ferdane on yedi, Talat yirmi bir yaşındayken düğün olur ve evlenirler.

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr romanında da Ahmet Midhat Efendi, Demir Bey ile eşi Feride Hanım'ın evliliklerini şu şekilde anlatır:

Demir Bey'in zevcesi Feride Hanım bu zata pek genç tezvîc olunmuş bulunduğundan, bir rub' asır kadar birlikte yaşadıkları hâlde kadın kırkını henüz tecavüz eylemiştir. Lâkin yaşça kocası ile kendi arasındaki farktan şikâyeti işitilmemiştir. Kocasını sever mi? Bilemeyiz! Demir Bey gibi adamlar sevmek sevilme mebâhisini hiç ortaya koymazlar. Onlar maîşet-i zevciyyeye "geçinmek" derler. Geçinirler giderler. İnce eleyip sık dokumazlar.⁶⁶⁶

Burada Ahmet Midhat Efendi, Feride Hanım'ın Demir Bey ile evlendiği zaman evlilik için çok erken bir yaş olan on beş yaşında olduğunu söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi, Demir Bey'in Feride Hanım'dan yaşça büyük olduğundan bahsetmektedir. Fakat bu durumdan Feride Hanım'ın hiç şikâyetçi olmadığını ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi Feride Hanım'ın, kocası Demir Bey'e âşık olup olmadığını bilmediğini belirtir. Ahmet Midhat Efendi, Demir Bey gibi adamların eşleri tarafından sevilip sevilmediğini pek düşünmediklerini ve eşlerine de bu minvalde soru sormadıklarını söylemektedir. Onlara göre önemli olan şeyin eşi ile geçinebilmek olduğunu ifade etmektedir. Buna göre eşler arasında geçinme ile ilgili bir problem yoksa, eşlerinin kendilerini sevip sevmemelerinin çok mühim olmadığını belirtmektedir.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da evlilik ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: Evlenme yaşı genellikle kızlarda on beş-on altıdır. Bu yaştaki bir kız, artık gelinlik çağına gelmiş kabul edilir. Evlenecek kız ve erkek arasında genellikle yaş farkı vardır. Gelinlik çağına gelen bir kız için görücüler gelmeye başlar. On dokuz-yirmi yaşlarına geldiği halde evlen(e)memiş kızlar, toplum içerisinde evde kalmış olarak kabul edilirler. Bu yüzden yaşı büyük bile olsa kızların yaşı görücülere on beş-on altı olarak söylenir.

⁶⁶⁶Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr*, haz. M. Fatih andı, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 11

Teyze, hala, amca ve dayı çocukları, aralarında evlenmelerine mani başka bir durum yoksa birbirleriyle evlenebilirler. Bunun yanında evdeki cariyelerle de nikâh kıyılıp evlenilebilir.

Evlilikler genellikle görücü usulüne göre yapılır. Genellikle erkek tarafı, gelin adayına talip olur. Gelin adayının ve ailesinin damada talip olduğu durumlar hemen hemen hiç görülmez. Evlenmeye karar veren bir erkek için uygun adaylar aranır. Bunun için elçiler, aracı olarak iş görür. Damadın yakınlarından birisi, gelin adayının evine elçi olarak gider. Damadın bu görevi yerine getirecek bir akrabası yoksa, yakın dost ve tanıdıklardan biri elçi olur. Elçi, öncelikle gelin adayının annesi veya aile büyüğü ile görüşür. Damat adayının fiziksel ve sosyal özelliklerini anneye veya aile büyüğüne anlatır. Konu, daha sonra gelin adayına açılır. Bu şekilde görücü usulü ile evlenecek gelin ve damat adayları, birbirlerinin fiziksel ve sosyal özelliklerini bilirler. Hatta birbirlerine fotoğraflarını bile gönderebilirler. Taraflar birbirlerini sosyal ortam içerisinde sokakta, çarşıda, pazarda, yolda görebilirler. Fakat taraflar nikâhtan önce baş başa görüşüp konuşamazlar. Bu süre içerisinde aileler, adaylar ile ilgili bilgi toplamaya çalışırlar. Özellikle damat adayları, gelin adayının ailesi tarafından araştırılır.

Gelinlik çağındaki bazı kızlar, evlenme niyetinde olmazlarsa görücülerin önüne çıkmazlar veya evlilik tekliflerini reddederler. Görücülerin, gelin adayını beğenmediği durumlar da vardır. Bunun yanında bazı aileler, kızlarının evlenmesi konusunda kararı kendileri verirler. Hatta bazı aileler, daha çocuklarının yaşları çok küçükken kendi aralarında çocuklarının evlilik kararını verebilirler.

Gelin adayı ve ailesinin evlilik ile ilgili olumlu karar vermesi durumunda bu karar damat adayına ve ailesine bildirilir. Daha sonra nişan ve nikâh yapılır. Nikâh merasimi, şer'î usullere göre gerçekleştirilir. Nikâhın kıyıldığı mecliste imam ve şahitler bulunur. Damadın geline vermesi için bir mehir miktarı belirlenir. Evlilik gerçekleşmeden nişanın ve nikâhın bozulduğu durumlar da vardır.

Düğünden önce gelin adayının çeyizi serilir ve odası düzenlenir. Bu sırada tecrübeli hanımların görüşlerine başvurulur. Düzenleme, onlarla birlikte yapılır. Çeyiz, genç kızlar ve aileleri için önemlidir. Sonrasında gelinin evinde kına gecesi

eğlenceleri düzenlenir. Kına gecesine sadece kadınlar davet edilir. Uzaktan gelen hanımlara yemek verilir. Misafirlere ikram edilmek üzere meyveler, şerbetler, şekerler, pastalar hazırlanır. Yatsı namazından sonra kına gecesi eğlenceleri başlar. Oluşturulan orkestralarla alaturka ve alafranga müzikler çalınır, oyunlar oynanır. Bazen kına gecelerinde kantocu kadın sanatçılar taklit edilerek danslar edilir.

Daha eski dönemin kına gecelerinde çengi kadınlar erkek kıyafetleri giyerek erkeklerin yüzlerindeki gibi bıyık çizerler.

Bazı kına gecelerine, eğlenceler sadece hanımlara mahsus olduğu halde eş, dost, akraba, komşuların delikanlı erkekleri de gelirler. Bu gençler uzaktan eğlenceyi izleme niyetiyle geldikleri halde hanımlarla yakınlaşmaya çalışırlar.

Kına gecesi eğlenceleri bitince yakınlardan gelen misafirler evlerine çekilirler. Uzaklardan geldikleri için yatıya kalan misafirler için yataklar serilir. Evin durumuna göre bazen her misafir tek başına yatarken bazen de bir yatakta birkaç kişi uyumak zorunda kalabilirler.

Düğünden önce gelin giydirme provası yapılır. Bu prova, çok zahmetli bir iştir. Çünkü provalar esnasında görüş bildirmek için pek çok kadın ortamda hazır bulunur. Bu kadınların sayısının çokluğu, işin zorluk derecesini artırır.

Düğünden hemen önce gelinlere yüz yazısı yapılır. Öncelikle gelinin yüzündeki tüyler giderilir. Yüze bir kat beyaz ve bir kat da koyu renk zambak sürülür. İnce ince kırkılmış altın ve gümüş gelin telleri ile beyaz sarı ince pullar kullanılarak gelinin yüzüne türlü şekiller yapılır. Bu şekiller alına çifte ay yıldız, yanaklara Hz. Süleyman mührü gibi çizimlerden oluşur. Yüz yazısı geleneği zamanla yok olmaya başlar. Bunun yerine gelin başı bağlama uygulamaları kullanılır. Gelinin başı, kutucu ustaları denilen hamam ustaları tarafından yapılır. Gelinin yüzüne “yapıştırma” adı verilen benekler yapıştırılarak gelinin yüzü süslenir. İlk hükümdarların başlarında taktıklarına benzer şekillerde birçok farklı taş ve elmaştan sorguclar takılır.

Yüz yazısının yanında gelinlerin kaşları siyaha, yanak ve dudakları kırmızıya boyanır. Gözlere sürme çekilir ve bu sürmelerin uçları kulaklara kadar uzatılır.

Gelinler, sırmalı kumaştan yapılan pahalı bir kıyafet giyerler. Bu kıyafet sadece düğünde giyilmekte, başka zaman kullanılmamaktadır. Satın alınabilen bu kıyafet, aynı zamanda kiralanabilir.

Damatlar da düğün için damat tıraşı olur ve süslenirler. Damatların ayakkabı ve kıyafetlerinin temiz ve düzenli olmasında dikkat edilir.

Düğün için tüm hazırlıklar bittikten sonra kuşak bağlama merasimi yapılır. Gelinin babası, erkek kardeşi, amcası, dayısı gibi birinci dereceden bir yakını, gelinin kuşağını bağlar. Bu merasim için tüm davetliler ortamda hazır bulunur. Kuşak bağlandıktan sonra gelinin başından aşağıya para saçılır. Ortamdaki çocuklar, saçılan paraları toplamak için birbirleriyle yarışır.

Daha sonra, düğün için gelen misafirlere yemek ikramı yapılır. Düğün evinde bulunan herkes yemeğe davet edilir. Yemeğe davet edilmeyen misafirler alınganlık gösterirler. Gelinin ve damadın evinde duruma göre ayrı ayrı düğün yemekleri verilebilir. Düğün yemeği, düğün sahipleri için oldukça maliyetli bir ikramdır. Hatta düğün yemeği ve çeyiz masrafları yüzünden bazı gençler evliliğe mesafeli yaklaşır.

Düğüne davetli olan herkes, yanında birer düğün hediyesi getirir.

Uzaktan ve yakından gelen meraklı hanımlar, gelini görmek isterler. Gelini görmek isteyenler arasında davetsiz misafirler de vardır. Davetli kartı olmayan hanımlar, buna aldırış etmeden düğün evine girip gelini görmenin bir yolunu bulurlar.

Yemekler yendikten sonra damadın gelmesi beklenir. Damat, koltuk merasimi için genellikle öğlen vakti gelir. Koltuk merasiminin gecikmesi, bazen misafirler arasında hoşnutsuzluklara sebep olur. Damat, gelin tahtında oturan gelin ile birlikte sokak kapısına kadar yürür. Bu sırada herkes gelin ve damadı görür. Gelin ve damat, birlikte yaşayacakları evlerine giderler.

Düğünden sonra davetliler arasında düğün, gelin ve damat ile ilgili düşünceler konuşulur, dedikodular yapılır.

Bazen sadece nikâh kıyılır ve ayrıca düğün merasimi yapılmaz. Nadir de olsa içgüveyi olarak gelinin ailesinin evinde yaşayan damatlar vardır.

İyi giden evliliklerin yanında bazen boşanmalar görülür. Boşanma ile sonuçlanan evliliklerin oranı, iyi giden evliliklere göre oldukça azdır. Boşanmalar, evliliklerin çok az bir kısmında vuku bulur.

2.1.4.Ölüm

Ölüm ve bu konu ile ilgili uygulamalar, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında geçmektedir. Sekerat esnasında kişinin yanında bulunanların yapmaları gereken işler, intihar ve yas gibi konularda Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâton Bey ile Râkım Efendi, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Henüz 17 Yaşında, Esrâr-ı Cinâyât, Dürdane Hanım ve Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr* romanlarında bilgiler bulunmaktadır.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında ölünün ardından tutulan yas ile ilgili olarak Felâton Bey ve Râkım Efendi arasında şöyle bir diyalog geçer:

Râkım- (safdilâne) Vay beyim keyifler.

Felâton- Hiç sorma birader. Hele şu “devil”, yani yastan kurtulduğuma bir teşekkür ediyorum ki, malum a, pederin vefatı üzerine yas tutmak alafrangada vardır. Her tarafım gece karanlığı gibi simsiyah kesilmişti.

Râkım- Evet alafrangada vardır, ama biz yani Türkler bu kaideye riayete mecbur değiliz. Cuma geceleri bir Yâsin-i Şerif ile mevtalarımızı anmak...⁶⁶⁷

Burada Ahmet Midhat Efendi, ölünün ardından tutulan yas ile ilgili bilgi vermektedir. Buna göre alafranga usule göre yas müddeti uzun sürmektedir. Yas tutanlar siyah elbiseler giymektedir. Müslüman-Türk geleneklerinde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Ölülerin arkasından Cuma günleri Yasin-i Şerif okunmakta ve ölülerin ruhuna hediye edilmektedir. Bu şekilde alafranga ile Müslüman-Türk gelenekleri, ölünün ardından saygı niyetiyle yapılanlar açısından farklılık göstermektedir.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Lala Mesut Ağa, Osman Bey'i kaçıran bir mağarada alıkoyar. Osman Bey'in ailesine de yalan söyleyerek Osman Bey'in denizde boğularak öldüğü haberini verir. Bunun üzerine Osman Bey'in ölüm haberini alan ailenin durumunu Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

⁶⁶⁷Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 69

Konak içinde karalar giyilip haftalarca yas, matem tutuldu. Lâkin ne fayda? Her yerde böyle yaslar, matemler tutulur ama biraz vakit sonra meyuslar teselli bulmaya, yavaş yavaş ıztırâb-ı derûn dahi mündefi olmaya başlar derken yine safâ demleri hülûl eder.⁶⁶⁸

Buna göre Osman Bey'in ölüm haberini alan ailesi, haftalarca matem tutar ve matemlerinin bir işareti olarak siyah elbiseler giyer. Fakat her yerde olduğu gibi Osman Bey'in evinde de bir süre sonra hayat normal akışına dönmeye başlar. Kederler unutulmaya yüz tutar ve hatta eski eğlencelere bile geri dönülür.

Ahmet Midhat Efendi, ölünün ardından yas tutmayla ilgili *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında şu bilgileri verir:

Kocası vefat eden bir kadın kaç gün ağlar? Kocalar ister ki kıyamete kadar ağlasın. Hem de bunu dünyada her koca ister. Hatta bazıları karısının sahihan kıyamete kadar ağlayacağına dahi inanır. Ancak şunu ra'nâ bilmeli ki bir kocanın karısı vefat ettiği zaman koca ne kadar ağlarsa karı dahi ancak o kadar ağlar. Yalnız bir istisna vardır. Eğer karı kırkını geçmiş ve fakir bir hâlde bulunup da kocasını kaybetmiş ise biraz ziyadece ağlar. İhtimal ki ta bir diğer koca bulabilinceye kadar ağlar.⁶⁶⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi, eşlerin birbirlerinin ölümünün ardından yas tutmalarıyla ilgili kadın ve erkeğin arasında çok fazla bir fark olmadığını ifade etmektedir. Bir erkeğin eşi öldüğü zaman ne kadar yas tutuyorsa, kadının da eşi öldüğü zaman o kadar yas tuttuğunu söylemektedir. Fakat erkeklerin, ölümlerinden sonra eşlerinin çok uzun bir süre yas tutmalarını beklediklerini ve istediklerini belirtmektedir. Hatta eşlerinin kıyamete kadar kendi yaslarını tutacağına inanan erkeklerin bile var olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında kırk yaşını aşmış fakir kadınların, eşlerini kaybettikleri zaman daha genç ve maddî imkânları daha iyi olan kadınlardan daha fazla ve daha uzun süreli yas tuttuğunu söylemektedir. Bunun sebebinin de geçimlerini sağlayan kocalarının ölmesiyle birlikte gelen daha ziyade bir maddî imkânsızlık ve yaşın ilerlemesiyle birlikte tekrar evlenme ihtimalinin gün geçtikçe azalması olduğunu ifade etmektedir. Bunun da haliyle kadını daha fazla üzmemekte ve yasin uzamasına sebep olduğunu belirtmektedir.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında ölümle ilgili olarak intihar olayları geçmektedir. Romanda Memiş Bey, Osman Bey'in

⁶⁶⁸Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 26

⁶⁶⁹Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 73.

ölümünü lalası Mesut Ağa'nın yalanına inanarak intihara bağlar.⁶⁷⁰ Romanda yer alan kişilerden Arap, “ömrüne hatime çekmek isteyip ancak başka yolunu bulamadığı cihetle kafasını duvara vura vura”⁶⁷¹ intihar eder.

Ahmet Midhat Efendi'nin ölüm ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı, *Esrâr-ı Cinâyât* romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi intihar ile ilgili şunları ifade eder:

İntihar yani insanın kendi nefesine suikast etmesini Ahlâkiyyûn bilittifâk cinayâtın en büyüğü, en müthiş addederler. Acaba hakları yok mudur?

“Can benim değil mi? Vücut benim değil mi? Kendi nefsim kendim kıyarsam kimin ne demeye hakkı olacaktır.” gibi sözler öyle birtakım mugalâtalardır ki bâdî-i emrde insana doğru gibi görünürler ise de biraz derince düşünülür ise, bilküllüye hükümden sakıt oldukları tahakkuk eder.

İnsan kendisine kıydıktan ve geberip gittikten sonra, vakıa ona artık bir şey diyebilmek imkânı da mahvolmuştur. Hatta bir adam cezası kısas olan bir fi'l-i katilde bulunsa da birkaç gün sonra dahi hulûl-i eceliyle vefat etse, o katile dahi kimsenin diyeceği kalmaz. İntihar ise bir katil cinayetidir. Hem de taammüden katil olduğu cihetle mücib-i kısâsıdır. Fakat bu cinayette öyle bir garabet vardır ki, yalnız o garabet yukarıda beyan etmiş olduğumuz mugalâta gibi mugalâtalara, safsatalara meydan açar. Garâbet-i mezkûre ise haddizatında bakınız ne kadar sadedir:

İntihar, mücib-i kısâs bir katil cinayeti olup kısas ve idam cezası dahi o cinayetin kendisinden ibarettir. Bir adam nefesine kıymakla hem bir fi'l-i katilde bulunmuş, hem de o fi'l-i katilin mucip olduğu idam cezasını kendi kendisine icra eylemiş olur.⁶⁷²

Burada Ahmet Midhat Efendi, intihar ile ilgili bazı tespitlerde bulunur. Buna göre intihar, pek çok ilim erbabı tarafından en büyük cinayet olarak kabul edilmektedir. Bu ilim erbabı, görüşlerinde haklıdırlar. Her ne kadar insanların kendi canları hususunda karar verme hürriyetleri olsa da, intihar konusunda durum farklıdır. İslam hukukunda “kısasa kısas” hükmü, bir kimsenin başka birinin canına kıymasıyla aynı şekilde cezalandırılmasını gerektirir. İntiharda ise kişi kendi canına kıymıştır ve bu cana kıymanın cezasını da bir nevi kendi canıyla ödemiştir. Ahmet Midhat Efendi'nin intihar konusunda bu şekilde bir izah yapması, yaşadığı dönemde intihar olaylarının fazlalığını da göstermektedir. Bunun yanında *Esrâr-ı Cinâyât* romanında Ahmet Midhat Efendi, “Kendisine kıyacak olan adam mutlaka sebeb-i kaskını veyahut kendisinden sonra familyası

⁶⁷⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 120.

⁶⁷¹ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 124.

⁶⁷² Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s.

halkının edeceği hareketi yazar. Mutlaka bir varaka bırakır.”⁶⁷³ ifadeleriyle intihar etmek isteyen kişinin ölmeden önce bir not yazarak intihar sebebini ve kendisinden sonra ailesinin yapması gerekenleri açıkladığına işaret eder.

Dürdane Hanım romanı da Ahmet Midhat Efendi'nin ölüm ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanıdır. Romanda Memduh, âşık olduğu kadının gönlünün başkasında olduğunu öğrenince intihar etmek ister. Fakat “kendisini Köprü'den denize atarsa da, vapur çımacılarından birisi hemen urbasıyla denize atlayarak biçareyi helâkten kurtarır.”⁶⁷⁴

Henüz 17 Yaşında romanında Kalyopi, kız kardeşinin öldürülmesinden sonra “teçhiz ve defin masrafları”⁶⁷⁵ için borçlandıklarını Ahmet Efendi'ye detaylı bir şekilde anlatır. Buna göre ölünün defin için hazırlanması ve defnedilebilmesi için de belli bir masraf yapılmaktadır.

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr romanında da Feride Hanım, kocası Demir Bey'in son nefesini vermekte olduğunu düşünerek aklından şu düşünceleri geçirir:

Bu mahmûm ateşler içinde yanıyor. Ne ettiğini bilmiyor. İhtimal ki bulunduğu dakika hayatının son dakika-i kübrâsıdır. Bu hâller, biçarenin gözlerine görünen şeyler, hayâlât eseridirler. Vazife-i insaniyyet ve İslâmiyet'i şu dakikada biz icra etmeliyiz.⁶⁷⁶

Feride Hanım, kocasının artık son anlarını yaşadığını düşünerek bu konuda bir insan ve Müslüman olarak kendisine düşenleri yapmaya çalışır ve “kocasına kelime-i şehâdeti telkin”⁶⁷⁷ eder.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında ölüm ile ilgili şu bilgiler geçmektedir: Ölümün ne zaman geleceği belli olmasa da bazı insanlar intihar ederek kendi canlarına kıyarlar. İntihar edecek kişi genellikle canına

⁶⁷³Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, 33.

⁶⁷⁴Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 111

⁶⁷⁵Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 173

⁶⁷⁶Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 17

⁶⁷⁷Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey*, 17.

kıymadan önce bir not yazarak intihar sebebini ve geride kalan yakınlarından istediklerini belirtir.

Kişinin ölüm anına yaklaştığı, bazı belirtilerle etrafındakiler tarafından anlaşılır. Müslümanlığın yüklediği bir vazife olarak ölmek üzere olan birine yanındakiler tarafından kelime-i şehadet getirmesi telkin edilir. Kişi öldükten sonra da defin işlemleri gerçekleştirilir ve bu işlemler için belli bir miktar para harcanır.

Ölen insanın ardından yas tutulur. Müslüman-Türk geleneklerine bağlı olanlar ölmüşlerinin ardından Cuma geceleri Yasin-i Şerif okuyarak dua ederler. Alafranga adetlerle hareket edenler de bunun yerine yas tuttıklarını, giydikleri siyah kıyafetlerle belli ederler. Erkekler ile kadınlar arasında eşlerini kaybettiklerinde yas tutma süresi hemen hemen aynı olsa da yaşı ilerlemiş ve fakir olan kadınlar, eşlerini kaybettikleri zaman yeniden evlenmenin zorluğu ve geçim sıkıntısının büyüyeceği endişesiyle daha uzun süre yas tutarlar.

2.2. EV HAYATI

İhtiyaçlar hiyerarşisinin en önemli unsurlarından biri olan barınma, pek çok canlıyı ilgilendiren bir konudur. Hava şartlarının, tabiat olaylarının, can ve mala kast eden diğer canlıların zararlarından kurtulmak ve mahremiyeti tesis edebilmek için barınma ihtiyacının giderilmesi şarttır.

Yeryüzünde hayatını devam ettiren pek çok canlı ya doğada hazır bulunan güvenli bir alanı barınak olarak seçer ya da yaşamını devam ettireceği barınağını hayat şartlarına ve kabiliyetlerine göre kendisi inşa eder. İnsanlar, kendi ihtiyaçlarının ve kültürel kodlarının yöneltmesiyle barınma ihtiyaçlarını binlerce yıldır “ev” inşa ederek karşılarlar.

Günün büyük bir kısmının geçtiği, içerisinde birlikte yaşayan insanların en üst düzeyde etkileşim ve iletişimde bulunduğu, mahrem sınırların çizildiği ve dış dünyanın tehlikelerinden korunmanın gerçekleştiği “ev”, işlevsellik ve mimarî özellikleri bakımından toplumdan topluma, dönemden döneme farklılıklar arz etmektedir.

Bu bölümde Ahmet Midhat Efendi'nin mekân olarak İstanbul'u kullandığı romanlarında İstanbul evleri, evlerde yaşayanlar, ev eşyaları, ev halleri, misafir ağırlama konularında bilgiler vereceğiz.

2.2.1.Evler ve Ev Eşyaları

Abdülhak Şinasi Hisar (1887-1963), çocukluğuna denk gelen ve on dokuzuncu yüzyılın son dönemlerine sahne olan yıllarda İstanbul'daki evler ile ilgili şu bilgiyi verir:

Şimdi, geçmiş zaman diyebileceğimiz o zamanlarda İstanbul evleri üçe ayrılabilirdi. Bunların Boğaziçi'nde su kıyılarında ve ahşap olanlarına yalı; İstanbul'un sayfiye semtlerinde, bahçe içinde ve yine ahşap olanlarına köşk; şehirde, ayrı harem ve selamlık daireli ve çokları kâgir olanlarına konak denilirdi. Bu kaçgöç zamanlarında Beyoğlu civarının apartmanlarında ise aileler oturmazdı.⁶⁷⁸

⁶⁷⁸Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.7

İstanbul'un eski evleri en fazla üç katlı olan müstakil ve ahşap evlerdir. İki üç katlı büyük evlerde genellikle büyük aileler ikamet etmiştir. Bazı büyük konaklarda üç neslin bir arada yaşadığı sık rastlanan bir durumdur. Hal böyle olunca da “üst komşu”, “alt komşu” tanımları bu evlerde yaşayanlar için alışılmamış kavramlardır.⁶⁷⁹ İstanbul'da ilk apartmanlar Pera'da görülür. Bahçe içine yatay olarak inşa edilmiş evler yerine genellikle bahçesiz ve gökyüzüne doğru dikine yükselen apartmanların doğuşu Pera'da olmuştur.⁶⁸⁰

Eski İstanbul'da halılar, evin önemli eşyaları arasında gelmektedir. Halının yerleri döşeme işlevinin yanında üzerinde oturma, yatak, seccade gibi kullanım alanları vardır.⁶⁸¹ Bunun yanında evlerde döşeme malzemesi olarak mermerin olmadığı kısımlarda keçe, hasır ve muşamba da kullanılmaktadır.⁶⁸²

Kanepe ve koltukların kullanılmadığı eski İstanbul evlerinde ev halkı ve misafirler yerde minderler üzerine oturur, sırtını da arka yastıklarına dayar. Bu şekil bir oturma düzeni insanların ayaklarını yere uzatarak daha rahat bir şekilde oturmalarına imkân tanır.⁶⁸³

Eski İstanbul evlerinde ısınma amaçlı olarak genellikle sarı pirinç, kırmızı bakır ve göbekli- göbeksiz mangallar kullanılır. Mangalın üzerine tepeleme kömür doldurulur ve yanı başında da insanlar ısınmaya çalışır. Çini sobalar ise genellikle çok zengin konaklarda bulunur.⁶⁸⁴

⁶⁷⁹M. Kâmil Beşe, “İstanbullu Olmanın Âdâbı”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sy. 20 (2014), s. 23; İ. Gündâğ Kayaoğlu, *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 90

⁶⁸⁰Kemal Öztürk, *Pera Palas*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010, s. 90

⁶⁸¹Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*, Henry Colburn Yayınevi, Londra, 1846, c. 2, s. 121'den naklen Elif Süreyya Genç, *XIX. Yüzyıl İstanbul'u/Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2010, s. 97

⁶⁸²Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 41

⁶⁸³A. Cemalettin Saraçoğlu, “Kömürcüyü Ziyaret”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 70-71; A.Cemalettin Saraçoğlu, “İstanbul'un Eski Kara Kışları”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 218

⁶⁸⁴A.Cemalettin Saraçoğlu, “Kömürcüyü Ziyaret”, Haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 70-71; A.Cemalettin Saraçoğlu, “İstanbul'un Eski Kara Kışları”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 218; A. Rağıp AKYAVAŞ, *Âsitâne- Evvel Zaman İçinde İstanbul II*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 78

Sadece konak ve yalılarda değil, mütevazı bir İstanbul evinde dahi bulunan eşyalardan biri de aynalardır. Aynalar konsol üzerine yerleştirilebildiği gibi çeşitli motiflerle süslemeler yapılarak duvarda gömülmüş şekilde de evde bulunabilir.⁶⁸⁵

Evde yaşayanların gece uyumaları için kullanılan ev eşyaları, genellikle evin büyüklerinin kullandığı karyolalar ve evin diğer sakinlerinin kullandığı yataklardır. Yataklar genellikle ya yere serilir ya da bir kerevet veya sedirin üzerine serilerek kurulur. Gece uymak için kullanılan bu portatif yataklar gündüz kaldırılır.⁶⁸⁶

Ahmet Midhat Efendi mekân olarak İstanbul'u kullandığı *Taaffüf*, *Jön Türk*, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut Neler Olmuş*, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Hüseyin Fellah*, *Henüz 17 Yaşında*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Çengi*, *Vah* ve *Müşahadat* romanlarında olayların geçtiği evlerin özellikleri ve ev eşyaları ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu bölümde Ahmet Midhat Efendi'nin adı geçen romanlardaki evlerin özelliklerini ve evlerde kullanılan eşyaları inceleyeceğiz.

Taaffüf romanında Ahmet Midhat Efendi, önceleri Râsih Bey konağı, sonra Hanımın Konağı ve en sonunda da eve gelen iç güvey damadın adıyla anılan Dâniş Bey konağı ile ilgili detaylı bir tasvir yaparak bilgiler verir.

Ahmet Midhat Efendi, konağın fiziksel yapısıyla ilgili şunları anlatır:

Bakınız şu konağa. Evvelleri bu kadar meskene "konak yavrusu" derlerdi. Ama şimdi "konak" diye bunlara derler. Afet-i harîke karşı çâre-i men'-i sirâyet olmak üzere umumen tasvip edilen surette, yani tuğladan kâgir olarak bina edilmiştir. Fenn-i mimârî hakkında biraz vukuf peyda etmiş olanlar bir binaya hariçten baktıkları zaman dahi taksîmât-ı dâhiliyyesini epeyce anlayabilirler. Fenn-i kıyâfete vakıf olanların dahi yüzlerine baktıkları insanların ihsas ve ahval-i derunlarına da iyice vukuf peyda eyledikleri gibi. Lâkin biz bu konağın yabancıları değiliz. Taksîmât-ı dâhiliyyesini biliriz. İşte haricen dahi görüldüğü veçhile, zemin katı üzerine diğer iki kattan ibaret bir bina ki birinci katın tavanları dört metreden ziyade mürtefi olduğundan asıl kat addolunabilir ise de ikinci kat Frenklerin "mansard" tabir eyledikleri tavan arası katıyla bizim "kat" diyeceğimiz şey arasında yapılmış bir tabakadır. O katın münkasım olduğu odalar kâmilen yatak odalarıdır. Birinci kat ise, biri büyük biri küçük iki salon ve biri efendiye diğeri hanıma mahsus olmak üzere iki iş odası ve bir sofa ve bir selâmlık salonu ve onun yanında bir anteşambır ile bir uşak odası ve iki de erkek misafiri için yatak odası suretinde münkasımdır. Zemin katında arabalık, uşak odaları filân olup, yukarıki büyük salonun altına isabet eden parça yemek salonu olarak tertip edilmiştir. Hem de öyle bir surette ki

⁶⁸⁵A. Ragıp Akyavaş, *Âsitâne- Evvel Zaman İçinde İstanbul II*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 78

⁶⁸⁶Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 10

istenilirse harem, istenilirse selâmlık için taam salonu olarak kullanılabilir. Mutfak, hamam, ahır filân bahçenin öte tarafında ayrıca inşa edilmiştir.⁶⁸⁷

Buna göre Daniş Bey Konağı, eski konaklara göre biraz daha küçüktür. Daniş Bey konağından daha eski olan konaklar çok daha büyük oldukları için, eski zamanlarda yaşayanlar Daniş Bey Konağı'nın büyüklüğünde bir konak için “konak yavrusu” tabirini kullanırlar. Eski konaklar, artık farklı sebeplerle varlığını devam ettirememişlerdir. Bu yüzden Ahmet Midhat Efendi, eskiden “konak yavrusu” olarak görülen yapıların, romanın kaleme alındığı yıllarda “konak” olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Burada Ahmet Midhat Efendi Daniş Bey Konağı'nın tuğla ve kâgir bir yapı olduğunu ifade etmektedir. Binanın tuğla olarak inşa edilmesinin sebebini büyük yangınlarda ahşap yapıların çok büyük zarar görmesi, birbirine yakın yapılardan ateşin sıçraması sebebiyle daha fazla evin yanması, kâgir yapıların ateşin sıçramasından ahşapta olduğu kadar etkilenmemesi olarak açıklamaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bu şekilde eski büyük konakların yangın sebebiyle varlığını devam ettiremeyip yok olmasına da işaret etmiş olmaktadır. Buna göre Daniş Bey Konağı'na “konak yavrusu” dedirtecek eski büyük ahşap konaklar, İstanbul'un yangınlarında kül olmuştur.

Yukarda yer verilen satırlarda Ahmet Midhat Efendi, kıyafet ilmüne vakıf olanların, insanların yüzlerine bakarak karakterlerini okumalarının mümkün olduğu gibi mimarî ilmüne biraz vâkıf olanların da bir binaya dışardan baktıkları zaman binanın içinde nasıl bir taksimat yapıldığını bilebileceklerini ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi aslında Daniş Bey Konağı'nın içini konağa dışardan bakarak tahmin edebileceğini; fakat binanın yabancısı olmadığı için buna gerek kalmadığını söylemektedir.

Buna göre Daniş Bey Konağı, zemin kat üzerine iki kat çıkılarak meydana getirilmiş bir yapıdır. Konağın birinci katında zemin ile tavan yüksekliği arasında dört metreden fazla bir mesafe vardır. Bu tavan yüksekliğinden dolayı binanın asıl katı bu birinci kattır. İkinci kat da ilk katla tavan arası katı arasında kalan kattır. Buna göre tavan arası, binanın katları arasında sayılmamaktadır. Bu ikinci katta konağın yatak odaları bulunmaktadır. Asıl kat sayılan birinci katta biri büyük ve

⁶⁸⁷Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 5

diğeri daha küçük olmak üzere iki salon, biri evin beyine ve diğeri de hanımına ait olmak üzere iki çalışma odası, bir sofa, bir selamlık salonu, selamlık salonunun yanında bir uşak odası ve bu uşak odası ile selamlık salonunu birbirine bağlayan küçük bir geçiş odası (anteşambır), erkek misafirler için de iki misafir yatak odası yer almaktadır. Konağın zemin giriş katında araba garajı, uşakların odaları ve yemek salonu bulunmaktadır. Bu yemek salonu, konumu itibariyle haremlık ve selamlık kısımları arasında bulunduğu için salon hem haremlık hem de selamlıkta bulunanlar tarafından kullanılabilir. Konağın mutfağı, hamamı ve ahır da konağın bahçesinin başka bir tarafında yer almaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, Daniş Bey Konağı'nın girişini şu cümlelerle tasvir eder:

Şu sol taraftaki kapı, hem bahçe kapısı, hem de harem kapısıdır. Biz şu karşımızdaki kapıdan giriyoruz ki selâmlık kapısıdır. İşte size geniş ve Triyeste taşı döşeli bir ev altı. Şu tarafa arabaları çekmişler. Görüyorsunuz ya ne güzel şeylerdir. Büyük kupa hareme, şu küçücük kupa efendiye mahsus olup, körüklü fayton dahi efendinin demektir. Karşımızdaki çifte merdivenden çıkıyoruz. Bunların ortasındaki şu ufarak kapı dahi orta taraftaki yemek salonuna açılır. Merdivenin sûret-i inşâsına dikkat etmeli. Bir hanenin inşasına ne derecelerde ehemmiyet verildiği merdivenden belli olur. Bakınız basamak tahtalarına. Dört parmak kalınlığında meşe tahtalarından ki cilâları hâlâ solmamış. Dehlize dikkat ediyor musunuz dehlize? Parmaklıkları yine meşeden çekirilmiş, küpeşterleri dahi tik ağacından yapılmış. Âdeta vapur kamaralarının merdivenleri kadar musanna, müzeyyen şey.⁶⁸⁸

Buna göre sokaktan konağa girişte sol tarafta bir bahçe kapısı bulunmaktadır. Aynı zamanda bu kapı konakta yaşayanların konağa giriş-çıkış yapmak için kullandığı harem kapısıdır. Eski İstanbul evlerinde haremlık-selamlık konusuna dikkat edildiği için ev halkının kullandığı kapı ile misafirlerin ve yabancıların kullandığı kapı buna göre ayrılmış vaziyettedir. Daniş Bey Konağı'na selamlık kapısının girişi ve zemin kat, triyeste taşı ile döşenmiştir. Zemin katta evin beyinin kullandığı bir küçük kupa ve körüklü fayton, harem halkının kullandığı bir büyük kupanın park edildiği bir garaj bulunmaktadır. Zemin kattan yukarıya iki merdiven aracılığıyla çıkılmaktadır. Bu merdivenlerin arasında da üst katta büyük salona denk gelen yerin altında bulunan yemek salonu yer almaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bir evin merdivenlerinin kalite ve estetiğinin binanın bütününün kalite ve estetiğinin göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Daniş Bey Konağı'nın zemin katından yukarıya çıkan merdivenin de

⁶⁸⁸Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 6-7.

çok kaliteli ve estetik olarak inşa edildiğini söylemektedir. Konağın merdivenini oluşturan basamaklar için kalın meşe tahtalar kullanılmıştır. Bu basamaklar yıllara meydan okuyacak şekilde cilalanmıştır.

Ahmet Midhat Efendi, konağın girişi merdivenleri hakkında bilgi verdikten sonra konağın birinci katı ile ilgili şu bilgileri verir:

İşte birinci kattayız. Sofa biraz küçük ha! Yeni usûl-i mimâriyye böyle iktiza ediyor. Eski konakların kocaman sofaları zaten de lüzumsuz şeylerdi. Sağ tarafımızdaki üç kapının ortasındaki kapı selâmlık salonu ve onun sağındaki kapı uşak odası ve solundaki kapı dahi iki erkek misafir odasına müntehi sofacığın kapısıdır. Şimdilik o tarafta işimiz yok. Şu sol taraftaki kapıdan gireceğiz. İşte burası harem dairesidir. Burada da, şu orta yerdeki kapı büyük salonun kapıları olup, solundaki kapı, efendinin ve şu yan taraftaki kapı dahi hanımın iş odalarının kapılarıdır.⁶⁸⁹

Buna göre konağın birinci katının girişinde eski konakların çok büyük olan sofalarına göre daha küçük bir sofa vardır. Ahmet Midhat Efendi eski İstanbul konaklarının sofalarının çok büyük olmasının gereksiz olduğunu ifade etmektedir. Yeni mimari anlayışa göre bu büyüklüğün gereksiz olduğunun fark edilip sofaların daha küçük yapıldığını söylemektedir. Sofanın merdiven girişine göre sağ tarafında üç kapı bulunmaktadır. Bu kapılar arasında ortada olan kapı selamlık salonuna açılmaktadır. Selamlık salonunun sağında bir uşak odası, solunda ise iki erkek misafir odasına açılan küçük sofa bulunmaktadır.

Sofanın merdiven girişine göre solunda kalan tarafta ise konağın harem dairesine açılan bir kapı yer almaktadır. Harem dairesinin içerisinde de üç kapı bulunmaktadır. Bu kapılardan ortada olanı, konağın büyük salonunun kapısıdır. Soldaki beyefendinin ve sağdaki kapı da hanımefendinin çalışma odalarının kapıları olmak üzere iki kapı daha yer almaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, romanda evin hanımı Saniha'nın birinci katta ve harem dairesinde bulunan çalışma odasını tasvir eder. Ayrıntılı bir tasvire girmeden önce Saniha Hanım'ın kim olduğu, harem dairesine bir yabancıнын girmesinin mümkün olmadığı, bunun yanında hayalen odaya girmenin mümkün olabildiği ve bu durumda hayalin namahremi olmayacağı ile ilgili şunları ifade eder:

Doğruca Sâniha Hanımın iş odasına giriyoruz. Biliniz ki Sâniha Hanım Dâniş Beyin kerimesi ve Râsih Efendinin zevcesidir. Na, işte Sâniha Hanım kendisi de iş

⁶⁸⁹Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 7.

odasında yazılanenin başındadır. Burası harem, kendisi de muhaddere ise de buraya duhulümüz hayalî olduğu cihetle kuvve-i hayâliyyeye hiçbir şey namahrem değildir.⁶⁹⁰

Ahmet Midhat Efendi, Daniş Bey'in kızı ve Rasih Efendi'nin hanımı olan Saniha Hanım'ın odasında hayalen gezmenin mahremiyete hâlel vermeyeceğini belirttiikten sonra, Saniha Hanım'ın çalışma odası ile ilgili tasvirlerine şu şekilde bir giriş yapar:

Dikkat ediniz oda ne kadar güzel ne kadar müzeyyendir. Yalnız iki penceresi var, ama başka yerlerdeki pencerelerin altısına mukabil olacak kadar geniş yüksektir. O yekpare camlar adı camlardan değildir, kristaldir. Hele perdelerle bakınız ki istorlarıyla, dantelalarıyla perde ve başlık ve topuzu püskül ve saçaklarıyla şu iki pencere takımına sarf olunan para olur olmaz hanelerin bir odasını tefrişe kifayet eder. Mefruşatı da buna mütenasip. Pencere önünde gayet mükellef bir uzun sandalye ve onun mukabilinde bir kanepa ile bunların arasına konulmuş iki koltuk, dört sandalyeden ibaret bir takım ki, sandalyeleri zait görseniz haksız görülmezsiniz. Bu takımların gerek ağaç kısmına gerek mefruşatına dikkat etmelisiniz. Som abanozdandırlar. İis boyaması değil. Mefruş oldukları akmişe dahi Lyon fabrikalarının birinci derecedeki mamulâtındandır.⁶⁹¹

Buna göre Sâniha Hanım'ın odası çok güzel bir şekilde tefriş edilmiştir. Odada iki pencere bulunmaktadır ve bu pencereler başka küçük pencerelerin neredeyse altı katı yüksekliğinde ve genişliğinde yapılmıştır. Pencerelerde kullanılan camlar tek parça ve kaliteli kristal camlardır. Pencereleri kapatmak için kullanılan perdelerle yapılan masraf, başka bir yerde neredeyse bir odanın tefrişinde yapılan masraf kadardır. Perdelerin dantelaları, başlıkları, topuzları çok kaliteli malzemelerden yapılmış ve hiçbir masraftan kaçılmamıştır.

Ahmet Midhat Efendi, sadece perdelerde değil, odanın tefrişinde kullanılan hiçbir malzeme ve eşyada maddî kısıtlamaya gidilmediğini ifade etmektedir. Pencerenin önünde gayet lüks uzun bir sandalye ve sandalyenin karşısında bir büyük kanepa bulunduğunu söylemektedir. Sandalye ile kanepa arasına da iki koltuk ve dört sandalye yerleştirilerek bir takım oluşturulduğunu; fakat bu dört sandalyenin aslında odanın düzenlenmesinde gereksiz yere kullanıldığını belirtmektedir. Bu oturma grubunun yapımında malzeme olarak sade abanoz ağacı kullanılmıştır. Ahmet Midhat Efendi, döşemelerde kullanılan kumaşın da Fransa'nın Lyon şehrinin fabrikalarında üretilen en kaliteli kumaş olduğunu ifade etmektedir. Tüm bunlar, Sâniha Hanım'ın çalışma odasında yerde

⁶⁹⁰Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 7.

⁶⁹¹Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 7.

oturulmadığının, yerden yüksekte koltuk, kanep ve sandalyelerde oturulduğunun göstergesidir.

Ahmet Midhat Efendi, Sâniha Hanım'ın çalışma odasında bulunan kütüphane ile çalışma masası ile ilgili şunları söyler:

Hele asıl câlib-i nazar-ı ehemmiyyet kütüphane ile yazıhanedir. Ondördüncü Louis nam Fransız kralının tarz-ı mimârîsinde yapılmış iki parça şey ki, mutlaka İstanbul'a bir sefarethane için celp olunmuş bulunduğu hâlde antikacıdan antikacıya buraya kadar gelmiştir dersiniz ama, bu hükmünüz doğru değildir. Bunlar Sâniha Hanımın pederi merhum Dâniş Bey tarafından kendi zâtı için mahsusen Paris'ten celp olunmuş şeylerdir. Kitaplar ne güzel mücellled. Kısım-ı azamı Fransızca ve bir stülüs kadar Türkçe olduğu görülür.⁶⁹²

Buna göre Sâniha Hanım'ın çalışma odasında en fazla dikkat çeken eşyalar kütüphane ve yazı masasıdır. Çalışma odasında bulunan bu kütüphane ve yazı masası Fransa kralı On Dördüncü Louis (1638-1715) zamanındaki Fransız üslubu ile yapılmıştır. Bu iki eşyayı Sâniha Hanım'ın babası Daniş Bey kendisi için bizzat Fransa'dan getirtmiştir. Çalışma odasındaki bu kütüphanede bulunan kitaplar da güzelce ciltlenmiştir. Kitapların büyük bir kısmı Fransızcadır. Bir kısmı ise Türkçe kitaplardır.

Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf* romanında Sâniha Hanım'ın çalışma odasında bulunan yazı masasının üzerinde nelerin yer aldığı ile ilgili şunları söyler:

Yazıhanenin üstü bir levâzım-ı kırtâsiyye ve edevât-ı kâlemiyye sergisi. Bakınız neler yok? Her renk mürekkepleri havi alafranga, alaturka yazı takımları. Alaturka müteaddit kâlemtırâşlar, maktaalar, makaslar. Her biri de bir üstâd-ı kâmilin enâfis-i âsârından alafranga gratuvarlar, papyebuar merdaneleri. Kâlem silgileri, kâğıt ve kâlem kesmek için kemik ve ağaç bıçaklar. Ama bunların da her biri bir eser-i enfes. Her boydan güzel markalı zarfları havi bir zarfdan. Bunların kâğıtları da işte yanı başındaki kâğıt mahfazası içinde. Kâğıtları rüzgâra kaptırmamak için müdevver, muhaddep billûrlar. Her birinin derununda türlü resimler ki, billûrdan harice inikâsları letâfet-i menâziriyelerini tezyit eyliyor. Hangi ayda hangi günde bulunduğunu gösterir birkaç türlü kalenderyalar. Alaturkası başka, alafrangası başka küçücük oturtma saatler. Türkçe-Fransızca birkaç lügat diksiyoner filân şöylece yazıhanenin bir tarafında perakendelik hâliyle nazar-rübâ oluyorlar. İpek dantelalı, canfes abajurlu lambaları dahi ihmal etmemeli ki bunlar, odanın ortasında, duvarlarında şöminesi üzerinde bulunan avize lamba, şamdan gibi günâ-gün vesâit-i tenviriyyeden başka ve yalnız yazıhaneye mahsus şeylerdir.⁶⁹³

Buna göre Sâniha Hanım'ın çalışma masasının üzeri çok çeşitli malzemelerle doludur. Bu malzemeler yazı işlerinde kullanılan türlü kırtasiye

⁶⁹²Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 8.

⁶⁹³Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 8.

malzemeleridir. Masanın üstü adeta bir kalem sergisi gibidir. Pek çok renkte mürekkebi içerisinde saklayan alafranga ve alaturka yazı takımları, kalemtıraşlar, makaslar, kesme malzemeleri, önemli sanatkârların ellerinden çıkan usturalar, silgiler, kâğıt ve kalemleri kesmek için kullanılan ağaç ve kemik bıçaklar yazı masasının üzerinde çalışmaya hazır beklemektedir. Ahmet Midhat Efendi, bu araç-gereç ve malzemelerin hepsinin birer sanat eseri olduğunu ifade etmektedir.

Bunların yanında her boydan zarfların içinde olduğu zarf kutusu, içinde kâğıt dolu kâğıt mahfazası, kâğıtların sağa sola savrulmalarını engellemek ve bir arada tutmak için üstü yumru yuvarlak camlar, resimler, takvimler, alaturka ve alafranga saatler ve lügatler de bulunmaktadır. İpek danteller ve desensiz ipek kumaşlardan yapılmış abajürlerle süslenmiş masa lambaları da yazı masasının üzerinde bulunan eşyalardandır.

Burada Ahmet Midhat Efendi, aynı zamanda odanın aydınlatma lambaları ile ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre odanın muhtelif yerlerinde, duvarlarda ve şömine üzerinde bulunan avize lambalar ve şamdanlar odayı baştan başa aydınlatmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, Sâniha Hanım'ın çalışma odasının ısınması için kullanılan eşyalar ile ilgili şunları anlatır:

Mevsimin gösterdiği lüzum üzerine şöminede ateş yanıyor. Hem de altında kok kömürü ve onun üzerinde birkaç parça gürgen odunu mürettep olarak gayet parlak yanan bir ateş ki "Mangal kenarı kış gününün lâlezarıdır." diyen şair bunu görseydi kim bilir daha ne parlak teşbihât ile bu ocağı tasvir eyleydi.⁶⁹⁴

Buna göre Sâniha Hanım'ın çalışma odasının soğuk günlerde ısınması şömine ile sağlanmaktadır. Şöminede yanan ateş, kok kömürü ve kömürün üzerine atılmış birkaç gürgen odunundan beslenmektedir. Ahmet Midhat Efendi, şöminede ateşin yanmasının çok güzel bir görüntü olduğunu ve bu şöminenin bir şaire ilham verebilecek bir manzara oluşturduğunu söylemektedir.

Sâniha Hanım'ın odasında ayna bulunmaması ve bu odadaki resimler ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şunları ifade eder:

Odada ayna bulunmadığına dikkat ettiniz mi? Asıl alafrangada aynaları yatak odalarına, tuvalet odalarına hatta merdiven başlarına palto ve şemsiye filân bırakılan

⁶⁹⁴Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 8.

vestiyerlere vazediyorlar. Salonlara ve böyle iş odalarına aynaya bedel münasip resimler talik ediyorlar. İşte buraya dahi dört büyük resim levhası konulmuş.⁶⁹⁵

Buna göre evin küçük hanımı Sâniha'nın çalışma odasında ayna bulunmamaktadır. Ahmet Midhat Efendi burada, alafranga kültüre göre dizayn edilen evlerde aynaların genellikle yatak odalarında, elbise ve giyinme odalarında, merdiven başlarında bulunan ve içine palto şemsiye gibi malzemeler bırakılan vestiyerlerde bulunduğunu ifade etmektedir. Bu evlerde çalışma odalarında aynaların bulunmadığını söylemektedir. Buna göre alafranga bir hayat yaşanan ve alafranga olarak döşenen Sâniha'nın yaşadığı evde de çalışma odasında ayna bulunmamaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bu evlerde salonlara ve çalışma odalarına aynanın yerine uygun resimlerin olduğu tablolar asıldığını ifade etmektedir. Sâniha'nın çalışma odasında da manidar resimlerin olduğu dört tablo bulunduğunu söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin, Sâniha'nın çalışma odasında bazı heykellerin bulunduğu bahsetmektedir. Konu ile ilgili yer romanda şu şekilde geçmektedir:

Şöminenin iki tarafına konulan heykeller nazarıdikkat ve ehemmiyetinizden tebâüd edecekler mi? Dikkatli bakınız alçıdan dökülmüş şeyler değildir. Bazı terkiyat ile balgamî mermer taklidi olarak dökürülmüş şeyler de değildir. Halis beyaz mermer üzerine el ile hakkolunmuş âsâr-ı üstâdânedendirler. Birisi cemal ve sevda müekkilesi Venüs'ü tasvir ediyor. Diğeri ise sanâyi-i nefise ve akıl ve hikmet müekkilesi Minerva'dır. Böyle esâtir-i evvelîne müteallik heyâkile râğbet bizim Osmanlılığımız âleminde henüz taammüm etmemiş olduğundan, şurada ne kadar alafranga bir yerde bulunduğumuzu bunlarla kıyas etmelisiniz.⁶⁹⁶

Burada Ahmet Midhat Efendi, heykellerin aslında Osmanlılarda pek fazla yerleşmemiş ve umumileşmemiş olduğundan; fakat alafranga hayat tarzının hüküm sürdüğü evlerde heykellerin bulunduğu bahsetmektedir. Buna göre alafranga bir hayatın yaşandığı Sâniha'nın evindeki çalışma odasında şöminenin her iki tarafında heykeller bulunmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bunların alçıdan veya mermer taklidi karışık maddelerden kalıp üzerine dökülerek yapılmış heykeller olmadığını söylemektedir. Bu heykellerin tamamen halis beyaz mermer üzerinde el ile yontulmuş usta sanatkâr eserleri olduğunu ifade etmektedir. Sâniha'nın odasındaki heykellerden birisinin aşkı ve güzelliği temsil eden

⁶⁹⁵Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 9.

⁶⁹⁶Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, 9.

Venus'ü; diğerinin güzel sanatları, akli ve felsefeyi temsil eden Minerva'yı temsil eden mitolojik tasvirler olduğunu belirtmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin evler ve ev eşyalarından bahsettiği romanlarından bir diğeri *Jön Türk* adlı romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, Keşkekçilerbaşı semtinde bir evde ikamet eden Dilşinas Hanım ve Kızı Ahdiye'nin yaşadıkları konaktan bahseder. Bu konak ile ilgili bilgileri vermeden önce genel olarak İstanbul konakları ile ilgili şunları anlatır:

Vakıa şu konak yavrusu tabiri bugünkü günde âdeta unutulmuş bir tabir hükmüne girdi. Konak kalmadı ki yavrusu olsun. Eski zamandan kalma koca koca konaklar bir yangında yandıkça arsaları parça parça satılarak mahalleler teşkil eyledi. Yanmayanları da verese tarafından evvelâ enkazı bu ticaretle işigal edenlere satılıp yıkıldıktan sonra arsaları kezalik yeniden yeniye mahalle olmak üzere parça parça satıldı. Konak da kalmadı yavrusu da. Ama hikâye edeceğimiz vak'anın mahall-i vukûu olan yeri biz hâlâ bir konak yavrusu diye tavsif edeceğiz.⁶⁹⁷

Burada Ahmet Midhat Efendi, eski zaman konaklarının nasıl yok olduğundan bahsetmektedir. Ahmet Midhat Efendi, romanını kaleme aldığı 1900'lü yılların başında, yani yirminci yüzyılın başlarında artık nispeten küçük konaklara “konak yavrusu” dedirtecek kadar büyük konakların İstanbul'da kalmadığını ifade etmektedir. Buna göre eski İstanbul'un büyük konakları, ahşap yapıları itibariyle büyük yangınlarda ortadan kalkmıştır. Bu konakların yer aldığı arsalar parça parça satılarak mahalleler meydana getirilmiştir. Sağlam olan konakların ahşapları ve malzemeleri de varisleri tarafından bu işle uğraşanlara satılmıştır. Konaklar ortadan kalktıktan sonra da arsaları satılarak mahallelerin oluşması sağlanmıştır. Bu şekilde İstanbul'daki konaklar gerek yangınlarda ve gerekse varisleri tarafından yıktırılıp arsaları satılarak bir bir yok olmuştur.

Ahmet Midhat Efendi eski büyük İstanbul konaklarının yangınlar ve varisleri karşısında tutunamadıklarını anlattıktan sonra, Dilşinas ve Ahdiye Hanımların konaklarının bahçesi ile ilgili şu bilgileri verir:

Kocaman bir bahçe, dört dönüm kadar. Yani altı bin beş yüz arşın bir bahçe. Müteaddit kuyulardan, tulumbalardan maada bir buçuk masura dahi Kırkçeşme suyu ile bir vakit o semtin en mamur konak bahçesi idi. Hikâyemizin zamân-ı vukûunda konak bahçesi sıfatına lâyük olacak ziynet ve mamuriyeti kaybetmiş ise de sularının mebzuliyetinden ve vaziyet-i arziyyesinin cenuba teveccühünden maada meyve ağaçlarının da kesretinden dolayı iki mahir Arnavut bahçıvan bunu isticar etmişler, cayır cayır para kazanıyorlar. Konak bahçeliği zamanında her biri en âlâsından olmak üzere birçok incir, kaysı, erik, şeftali, vişne vesaire ağaçları yetiştirilmiş.

⁶⁹⁷Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 5

Bahçenin şimâl-i garbî tarafları, yani en muzır soğuk rüzgârların esecekleri taraflar kapalı ve mahfuz oldukları için buranın meyveleri hep turfanda olarak hâsıl olur. Arnavutlar bahçenin kirasını bu meyve mahsulünün nisfindan ve belki de sülüsünden çıkarırlar. (...) Bahçıvanlığa zerre kadar vukufu olan ve işten anlayan adamlar için kiraya verilecek şeylerden olmayıp, kendisi işleyecek ve işletecek şeylerdir ama bu bahçenin sahibi erkek değil. Senede altmış lira kira ve hanenin sebze ve meyvesi bedava verilmek şartıyla icar olunmuş.⁶⁹⁸

Buna göre konak, dört dönüm kadar büyüklükte bir bahçe içerisinde inşa edilmiştir. Daha önceleri konağın bahçesinde pek çok kuyu ve tulumbadan oluşan ve İstanbul'un meşhur kırk çeşme sularından beslenen çeşme vardır. Bu bahçe ve çeşme ile birlikte konak, eski zamanlarda bulunduğu semtin en güzel ve büyük konağıdır.

Ahmet Midhat Efendi, romandaki olayların geçtiği zamanlarda konağın bahçesinin eski imaretinden ve süsünden çok şey kaybetmiş olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte bahçedeki suların bolluğu ve bahçenin cephesinin güneye bakmasından dolayı pek çok meyve ağacının bahçede yetiştiğini söylemektedir. İki mahir Arnavut bahçıvanın bu bahçeyi kiralamış olduğunu ve bu bahçeden de bolca para kazandıklarını belirtmektedir. Bu bahçenin bahçıvanlara kiralanmadan önce konak bahçesi olarak anıldığı günlerde, bu bahçede en güzeli ve kalitelisinden olmak üzere pek çok incir, kayısı, erik, şeftali ve vişne gibi meyvelerin yetiştirildiğini ifade etmektedir.

Bahçenin, en soğuk rüzgârların estiği kuzeybatı tarafı kapalı muhafaza edilmektedir. Bunun için buradaki meyveler sera usulü turfanda olarak yetiştirilmektedir. Bahçıvan Arnavutlar, bahçeden elde ettikleri gelirin sadece üçte birini kira olarak vermektedirler. Bu şekilde kârlı bir ticaret yapmış olmaktadır. Ahmet Midhat Efendi bahçıvanlıktan çok az bile olsa anlayan bir konak sahibinin kesinlikle böyle bir bahçeyi kiraya vermeyeceğini söylemektedir. Fakat bu konağın sahibinin hanım olduğunu belirttikten sonra kira olarak bahçıvanların bu hanıma yıllık altmış lira verdiklerini ve konağın yıllık sebze-meyvesini de bahçıvanların ücretsiz olarak konağa bıraktıklarını ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk* romanında Dilşinas ve Ahdiye Hanımların konaklarının bahçesi hakkında bilgi verdikten sonra konak ile ilgili şunları anlatır:

⁶⁹⁸Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 5.

Bu bahçenin sokak cihetine doğru ortalık yerinde bir konak yavrusu. Haremde on altı, selâmlıkta altı oda, birkaçar sofa, güzel bir hamam vesaire. Fakat bir hayli zamanlardan beri adamakıllı bir tamir görmemiş. Boyası tazelenmemiş. Onun için biraz harapça görünüyor. Hayır! Harap değil. Bina pek sağlam. Kerestenin, paranın bol zamanında yapılmış. Gayet sağlam ama gözlere öyle görünüyor. Hele içi pek mamur. Sonraki sahipleri tamir ve tezyin ehemmiyetini daima içlere hasredegeldiklerinden konağın içi hakikaten pek mamur. Hatta en evvelki inşasını tezyin eyleyen tepe camları, sofa sedirleri, musandırılar, çiçeklikler, raflar falanlar kaldırılarak binaya yeni binalar şekil ve sureti verilmeye gayret olunmuş. Vakıa bu gayretteki yanlışlık böyle şeyleri anlayanlara, bilenlere hafı olamaz ise de bu hane-nin eshabında o gustolar olmadığından hanelerini alafranga yapmak istemişler de bu arzu ile o canım eski letâfet-i mimâriyyeyi zayı etmişler.

Bu tahriben tecdit gayreti mefruşatta dahi görülmüş. Eski divanlar, minderler kaldırılmış. Yerine köşeler, kanepeler, koltuklar, sandalyeler konulmuş. Yatak odaları, karyolalar, komotlar, gece servisleri falanlar ile doldurulmuş. Aynalı dolaplar, lâvabolar dahi unutulmamış. Alaturkadan kâmilin çıkarılıp alafranga edilmiş vesselâm. Yalnız binanın eski usûl-i mimârîde yapılmış olması hâlâ kaybolamayarak yeni iltizam olunan alafrangalık ile bu usulün arasındaki nispetlilik erbâb-ı vukûfun gözlerine batıp duruyor.⁶⁹⁹

Buna göre konak, bahçenin sokak tarafında inşa edilmiştir. Eski büyük konaklarla kıyaslayınca konak yavrusu denecek kadar ve onlardan daha küçüktür. Konağın haremlik kısmında on altı ve selamlık kısmında altı odası olmak üzere toplam yirmi iki odası bulunmaktadır. Bunun yanında konakta birkaç sofa ve hamam da yer almaktadır.

Dilşinas ve Ahdiye Hanımların konağı uzun bir süredir tamir ve bakım görmemiştir. Bunun sebebi uzun bir süredir evin beyinin vefat etmiş olmasıdır. Evin uzun süredir tamir ve bakım görmemesi, boyasının yenilenmemesi yüzünden konak biraz harap şekilde görünmektedir. Konak her ne kadar dışardan harap gibi görünse de aslında yapım aşamasında çok kaliteli malzemeler kullanıldığı için harap değildir ve çok sağlamdır.

Ahmet Midhat Efendi, konağın sonraki sahiplerinin genellikle tamir ve bakım faaliyetlerinde konağın iç kısmına yoğunlaştıklarını ifade etmektedir. Bu yüzden özellikle konağın içinin çok sağlam ve süslü olduğunu söylemektedir. Binanın inşasında süsleme için kullanılan tepe camlarının, sofa sedirlerinin, çiçekliklerin ve rafların kaldırılarak binaya yeni bir şekil ve düzen verildiğini belirtmektedir. Ahmet Midhat Efendi, yapılan bu değişiklik ve düzenlemeleri, iç mimarlıktan biraz anlayanların çok yanlış bulacağını söylemektedir. Yapılan bu değişikliklerle, eskiden tamamen alaturka olan konağın alafranga bir hal aldığı

⁶⁹⁹Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 6.

ve bu durumun konağın eski güzelliğinin kaybolmasına sebep olduğunu ifade etmektedir.

Burada Ahmet Midhat Efendi konağın iç tefrişat ve düzenlemesinde de değişiklikler yapıldığını söylemektedir. Eskiden oturmak için kullanılan sedir ve divanların kaldırılarak yerine alafranga tarzı köşelerin, kanepelerin, koltukların, sandalyelerin konulduğunu söylemektedir. Yatak odalarının, yer yataklarının yerine karyolalar, komotlar, gece servisleri ile doldurulduğunu belirtmektedir. Bunun yanında yatak odalarına aynalı dolapların ve lavaboların da koyulduğunu ifade etmektedir. Buna göre, yapılan tüm bu düzenlemeler konakta alafrangalığın hakim olmaya başladığının göstergesidir.

Ahmet Midhat Efendi, konakta alafrangalık esas alınarak yapılan tüm düzenlemelerin, ilk inşa sırasında atılan alaturka izleri tamamen silemediğini ifade etmektedir. Bu şekilde binada alafranga ve alaturka mimari arasında bir uyumsuzluğun olduğunun, iç mimarlıktan anlayanlar tarafından ilk bakışta göze çarptığını söylemektedir.

Evler ve ev eşyaları ile ilgili bilgilerin geçtiği bir diğer roman, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanıdır. Romanda olayların bir kısmı, Üsküdar'da Ahmediye semtinde bir konakta geçer. Bu konağın sahibi Veysel Efendi'dir.⁷⁰⁰ Romanda cariye Nergis konağın hizmetçilerinin ve cariyelerinin kaldığı *halayık odasında*⁷⁰¹ Hoca Kadın ile görüşür. Hoca Kadın Nergis'in korkusunu gidermek için Nergis'e nefes eder. Romanda geçen "halayık odası", konakta hizmetçilerin ve cariyelerin kalması için ayrı bir odanın olduğunu göstermektedir.

Nergis, Hoca Kadın'ın telkinleri ile konaktan kaçmak ister. Bunun için de *konağın harem tarafından sokağa açılan küçük bir kapısından*⁷⁰² çıkarak konaktan kaçar. Eski İstanbul'da haremlik ve selamlık olarak ikiye ayrılan evlerden dışarıya çıkış genellikle selamlık tarafından yapılmaktadır; fakat

⁷⁰⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 4

⁷⁰¹ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 17.

⁷⁰² Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 19.

romanda Veysel Efendi'nin konağının harem kısmından da sokağa küçük bir kapının açıldığı görülmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, romanda Veysel Efendi'nin konaktaki yardımcısı Mesut Ağa'nın kendi evinin sofasında bir yabancıyla görüşmesini “Merdivenden çıkıp sofaya varınca elinde yeşil değnek bir çavuşa rast geldi.”⁷⁰³ cümlesiyle anlatır. Bu ifadeden, Mesut Ağa'nın evinin en az iki katlı olduğu ve evin üst katında odalara açılan sofanın bulunduğu sonucuna ulaşılır.

Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında Osman Bey'in konağının mutfağından, yer altında küçük bir mahzene girildiğini söylemektedir. Buna göre mutfaktan mahzene, yere yapılmış bir demir kapı aracılığı ile girilmektedir. Romanın kahramanlarından Nergis, Lala Mesut Ağa'yı bu mahzene hapseder ve kapıyı üzerine kilitler. Daha sonra bu mutfağın kapısı bir duvar çekilerek kapatılır. Mutfak üzerindeki oda Nergis ile kocası Osman Bey'in yatak odası olarak kullanılır. Bu yatak odasından aşağı bir merdiven yapılır. Bunun gayesi, Osman ile Nergis'in yatak odasından mutfağa ve oradan da mahzene inerek Lala Mesut Ağa'nın yemeğini vermeleridir. Lala Mesut Ağa'nın mahzende olduğundan başka kimselerin haberinin olmaması gereklidir. Zaten mutfağın kapısı da duvar ile kapatıldığından başka bir yere yeni bir mutfak yapılır. Ahmet Midhat Efendi, bu durumu şu cümlelerle anlatır:

Binaenaleyh yine Nergis tarafından verilen rey üzerine sarnıç kapağının ve kuyunun bulunduğu mutfağın kapısını duvar ile ördüler. Mutfak üzerinde bulunan odadan oraya küçük ve gizli bir merdiven yaptılar. Bundan maksat yalnız hazineyi hüsn-i muhafazaya bir kat daha dikkat değildi. Sipariş eyledikleri cariyelerin yer altındaki Mesut Ağaya vukuf peyda edememeleri idi. Başka yere bir mutfak yapıldı. Ba'd-zân eski mutfak üzerindeki oda bey ile Nergis Hanımın yatak odası oldu ve beyefendi her gece yemek yediği için her akşam iki sahnin yemek yatak odasına bırakılmak kanun ittihaz edildi.⁷⁰⁴

Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, romanda Mesut Ağa'nın evinde başından çıkardığı zaman kavuğunu üzerine koyduğu bir kavukluk olduğundan⁷⁰⁵, evde minder üzerine bağdaş kurarak oturduğundan da⁷⁰⁶ bahseder.

⁷⁰³ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 48.

⁷⁰⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 108.

⁷⁰⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 8.

⁷⁰⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 10.

Ahmet Midhat Efendi'nin evler ve ev eşyalarından bahsettiği bir diğer roman, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, romanda Râkım Efendi'nin evini geniş bir şekilde tasvir eder. Romanda Râkım'ın evi ve evin salonu şu şekilde anlatılır:

Evceğiz bir katlıydı. Zeminde mutfak, kiler, odunluk ve ev altı olup merdivenden çıkıldıkta ufak bir gezintiye varılır ve karşı gelen camlı kapı açılınca salona girilir. Eski hâlindeyken üç odanın üç kapısıyla bir de helâ kapısı salona açılır idiyse de muahheren gördüğü tamir esnasında Râkım birisi karşısına ve ikisi dahi sağ tarafa isabet eden oda kapılarının önüne bir buçuk arşın mesafeden bir bağdadî duvar çektirip şu suretle kapılar bir koridorun içinde kalmışlardı. Helâ ise karşıya gelen odanın sol cihetinde kalır ve bu hâlde gerek odalara ve gerek helâyâ yol veren koridorun yalnız bir kapısı sağ cihetten tamam salonun ortasına açılırdı. Salonun sağ ciheti dediğimiz taraf sokak üzeri tarafıdır ki bu vaziyet iktizasınca odalar ziyasını sokak tarafından alırlardı. Salonun ise sol cihete üç penceresi olup bunların vasatta bulunanı onun mukabilinde kalan kapıya mütenâsip olmak için "yırık pencere" denilen camlı kapı gibi bir şey olup yanı başlarında bulunan diğer ikisi dahi adeta birer pencereydi. Bu pencerelerin açıldığı taraf dört yüz arşın kadar ufacık bir bahçe olup zemini sokak zemininden yüksek olmakla salonun camlı kapısından üç ayak bir merdivenle bahçeye inilebilir.⁷⁰⁷

Buna göre Râkım'ın evi tek katlıdır. Eski İstanbul'da genellikle orta halli ve kalabalık bir nüfusu olmayan aileler tek katlı evlerde ikamet etmektedir. Râkım da orta halli bir ailenin çocuğu olduğu için tek katlı bir evde yaşamaktadır.

Evin girişinde zemin kısmında mutfak, kiler ve odunluk bulunmaktadır. Zemin kattan merdivenle çıkılarak evin asıl kullanılan kısmına geçilir. Merdiveni çıkınca camlı bir kapı aracılığıyla evin salonuna girilir. Daha önceleri bu salondan evin üç odasına ve tuvaletine direkt olarak geçilebilirken Râkım salonu bir tadilattan geçirmiştir. Bu tadilatla oda kapılarının önüne bir duvar çekilmiş ve üç odanın giriş kapıları bir koridorla birleştirilmiştir. Tuvalet, holün karşısında bulunan odanın sol tarafına düşmektedir. Oluşturulan koridorun sadece bir kapısı, tadilattan sonra salona açılmaktadır.

Salonun sağ tarafında kalan iki oda sokağa bakmakta ve bu odalar ışığını direkt olarak sokak tarafından almaktadır. Salonun sol tarafına bakan üç pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden karşıdaki kapının hizasında olanı, kapı ile boy uyumunun sağlanması için neredeyse kapının boyunda yapılmıştır. Kapının içerisinde cam bir kısım vardır. Diğer ikisi ise tamamen birer penceredir. Bu

⁷⁰⁷Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 29

pencereler, yaklaşık üç yüz metrekairelik küçük bir bahçeye bakmaktadır. Salondaki camlı kapıdan bu bahçeye küçük bir merdivenle inilebilmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, Râkım'ın evini genel hatlarıyla tasvir ettikten sonra evin içi ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Hanenin şekli ve taksimatını anladınız ya! Şimdi bunun içini güzelce boyayınız, kâğıtlayınız, yerlere âlâ kilimler döşeyiniz, salonun içine yarım takım kanepeler ve bir ayna ve bir konsol koyunuz. Aynanın iki tarafına iki güzel resim dahi asınız. İşte Râkım'ın salonunu teşkil etmiş olursunuz. Hele merdiven yanındaki camlı kapıya karşı duvara piyano dahi konulduktan sonra o mini mini salon ne kadar güzel olur!⁷⁰⁸

Buna göre Râkım ve ailesinin yaşadığı evde duvarlar güzelce boyanmış ve boyaya ek olarak duvarlarda duvar kâğıtları kullanılmıştır. Yerler, pek çok eski İstanbul evinde olduğu gibi kaliteli ve estetik değeri olan kilimlerle döşenmiştir.

Salonun içinde kanepeler bulunmaktadır. Ayna ve konsol da Râkım'ın salonunda yer alan temel eşyalardandır. Aynanın her iki yanına resimler asılarak duvarların daha süslü görünmesi sağlanmıştır. Bunun yanında Râkım'ın salonunda bir de piyano bulunmaktadır. Bu durum, Râkım'ın evinin Batı kültüründen izler taşıdığına göstergesidir.

Ahmet Midhat Efendi; Râkım'ın, cariye Canan'ın ve dadının odaları ve odalardaki eşyalar ile ilgili şu bilgileri verir:

Râkım'ın odası sağ cihetinden en başta bulunan odadır. Kapısından girerseniz bittabi karşınıza pencereler isabet eder. Odanın sağ tarafı kütüphanedir. Sol tarafında Râkım'ın karyolası görülür. Kapıdan girildiği zaman iki tarafında kalan boşlukta dahi birer dolap vardır ki içinde antikaya ve tuhaf şeylere dair birçok hırdavat doludur.

Bu odanın yanındaki oda Canan'a tahsis edilmiş. Vakıa Canan'ın kendisine kapı bir komşu olmamasını Râkım emel etmiş idiyse de, bu odanın yükü olmadığından dadı burada rahat edemeyeceğini dermeyan ederek orasını mutlaka Canan'a tayin etmişti. Odaya girildiği zaman yine sol tarafında bir karyola, sağ tarafında ufak bir konsol üzerinde bir güzel ayna, yanında iki çiçeklik, kapı semtinde bir tuvalet takımı, pencereler semtinde dahi bir küçük masa üzerinde dikiş filân edevatı görülürdü.

(...) Bu oda eski zaman odaları gibi yüklü dolaplı bir şey olup, dadı kalfa karyolada yatmadığından alaturka yatak takımı yükünde dururdu. Halbuki hanenin sandık odası dahi bu odaydı. Gerek Râkım'ın, gerek Canan'ın sandıkları dahi yük altında bulunan mahall-i mahsuslarında bulunurdu.⁷⁰⁹

⁷⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey*, 29.

⁷⁰⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey*, 30.

Buna göre Râkım'ın odası, tek katlı evin sağ en baştaki odasıdır ve odanın camları sokağa bakmaktadır. Dolayısıyla oda, ışığını sokaktan almaktadır. Odanın sağ tarafında Râkım'ın kitaplarının yer aldığı bir kütüphane bulunmaktadır. Kütüphanenin karşısında ve odanın sol tarafında, Râkım'ın üzerinde uyuduğu bir karyola bulunmaktadır. Odanın her iki tarafına da içi antika eşyalar dolu dolaplar yerleştirilerek odanın tefrişatı tamamlanmıştır.

Râkım'ın odasının hemen yanında bulunan ve gene sokağa bakan diğer ikinci oda, evde yaşayan ve Râkım'ın satın aldığı cariye Canan'ın odasıdır. Râkım, romanda belirtilmeyen bir sebepten dolayı Canan'ın kendisine oda komşusu olmasını istememiştir de dede bu odada Canan'ın kalmasını istemiştir. Çünkü evde bulunan üç odadan birinde zaten Râkım kalmaktadır. Diğer odalarda da birinde Canan ve diğerinde dede kalacaktır. Râkım'ın hemen yanındaki odada eğer Canan kalmazsa mecburen dede kalacaktır. Dede bu odada kalmayı istememektedir; çünkü bu odada eşyaları ve yatakları koyabilecek bir yük dolabı yoktur. Dede, yük dolabı olmadığı için rahat kullanamayacağı bu odayı Canan'a tahsis etmek istemiş ve Râkım'ı bu konuda ikna etmiştir.

Râkım'ın komşusu olan bu oda, bir genç kadının yaşayabileceği şekilde tefriş edilmiştir. Sol tarafta Canan'ın üzerinde uyuduğu bir karyola bulunmaktadır. Odanın sağ tarafında da bir konsol ve onun üzerinde zarif bir ayna bulunmaktadır. Aynanın yanında da iki çiçeklik yer almaktadır. Kapı tarafında Canan'ın bir takım elbisesi yer almaktadır. Odanın sokağa bakan pencerelerinin olduğu kısımda da üzerinde dikiş nakış eşyalarının bulunduğu bir masa bulunmaktadır.

Sofanın sol tarafında yer alan ve dedenin kaldığı oda, Ahmet Midhat Efendi'nin ifadesine göre eski zaman evleri gibi tefriş edilmiştir. Odada yük dolapları bulunmaktadır. Dede kalfa, alaturka usulü takip ederek yerde bir yatak üzerinde yatmaktadır. Uykudan kalktığı zaman yatak malzemelerini odada bulunan yük dolabına koymakta ve uyuyacağı zaman tekrar dolaptan çıkarıp yere sermektedir. Dedenin kaldığı bu oda, aynı zamanda Râkım ve Canan'ın sandıklarının da bulunduğu odadır. Sandıkların bulunduğu oda, "sandık odası"

olarak tanımlanmaktadır. Buna göre dadının odası, aynı zamanda evin sandık odasıdır.

Felâatun Bey ile Râkım Efendi romanında Ahmet Midhat Efendi, Canan'a ders vermek için eve gelen Madam Josefino'nun evi gezmek istemesi ve bunun üzerine Râkım'la diyalogunu şu cümlelerle anlatır:

Jozefino, Râkım'ın salonunu pek güzel buldu. Hele salondan bahçeye nazar edip tımar ve terbiyesi pek yolunda olduğunu görünce daha ziyade memnun olup:

Jozefino – Mösyö Râkım, evinizi pek beğendim. Ne tabiat sahibi imişsiniz! Vallahi kutu gibi bir saloncuk. Lâkin odalarınızı da görmek isterim.

Râkım – Madam, bundan başka yerlerimiz yalnız yatak odalarından ibarettir.

Jozefino – Çocuk olmayınız da! Biz dost olacak değil miyiz? Yatak olsun göreceğim. Serbest adamlarda bu mülâhazaya şaşılır.

Bu lâkırdı üzerine Râkım odaları dahi Madam Josefino'ya gösterdi.⁷¹⁰

Buna göre Madam Josefino evin salonunun tefrişatını ve salonun penceresinden de görülebilen bahçenin güzelliğini görünce Râkım'a iltifat eder. Evin diğer odalarını da görmeyi istediğini söyler. Râkım evin diğer odalarının yatak odası olduğunu belirtip yatak odalarını başka yabancı birisinin görmesini istemediğini hissettirir. Fakat Josefino eve sürekli gidip geleceğini ve bunun üzerine dost olacaklarını ileri sürer, çok fazla gelenekçi olmadığını düşündüğü Râkım'ın böyle düşünmesine şaşırıldığını belirtir. Bunun üzerine de Râkım evin diğer odalarını Madam Josefino'ya gezdirir.

Felâatun Bey ile Râkım Efendi romanında Ahmet Midhat Efendi, bir sabah Canan'ın dışarda hazırlayıp salona getirdiği mangalın etrafındaki eşyaları “Mangalın bir tarafına kahve güğümü, bir tarafına çay güğümü, bir tarafına akşam gelmiş olan taze inek sütü tenceresi sürüldü.”⁷¹¹ cümlesiyle anlatır. Buna göre sabah ev halkının içmesi için hazırlanan çay, kahve ve sütün her biri farklı bir güğümün içerisine koyularak mangalın yanında sıcak tutulur.

Evler ve ev eşyalarının geçtiği bir diğer roman, *Hüseyin Fellah* romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, zenginliği ile bilinen Hurşit Bey'in konağını şu cümlelerle anlatır:

⁷¹⁰Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey*, 31.

⁷¹¹Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey*, 88 .

Hâsılı çeşme meydanına ve Hurşid'in konağına vardıkta selâmlık kapısından içeriye girip de merdivenden yukarıya çıktığı zaman kendisini zaten tanımayan uşaklar bir oda açarak buyurun ettiler.

(...) Henüz haremde bulunan Hurşid Beyefendi'ye "Bir Cezayirli kaptan gelmiş gayet kerli ferli bir şey! Beyefendiyi görmek istiyor." haberi gidince Hurşid Beyefendi Cezayir'den gelen bir acemi herif için uzun uzadıya giyinmeğe lüzum görmeyip gecelik entarisi üzerine Şam hırkasını giyerek ve başındaki arakiye üzerine dahi hafif bir sarık sararak mabeyn odasına geldi ve misafiri orada huzuruna kabul edeceği cihetle ihzârını uşaklara emretti.⁷¹²

Burada Ahmet Midhat Efendi, Hurşit Bey'in Galata tarafında çeşme meydanında bir konağının bulunduğu bahsetmektedir. Buna göre, bütün eski İstanbul evlerinde olduğu gibi Hurşit Bey'in konağına da dışardan selamlık kapısı ile girilmektedir. Kaptan Ömer konağa girip merdivenlerden yukarı çıkınca konağın uşakları tarafından haremlik ve selamlık daireler arasındaki mabeyn odasına buyur edilir. Hurşit Bey o sıra henüz gecelediği harem dairesinden çıkmamıştır. Cezayir'den bir kaptanın geldiği kendisine iletilince Ömer için kılık kıyafetinde çok itina göstermeyerek mabeyn odasına geçer. Hurşit Bey, Ömer için ayrı bir misafir odasının açılmasına gerek görmeyip Ömer'i bu mabeyn odasında kabul eder. Misafirin bu odada ağırlanması için uşaklara emir verir. Buna göre konaklarda misafir odaları genellikle her misafir için kullanılmamakta, alelade görülen misafirler için konağın herhangi bir müsait odası açılmaktadır.

Henüz 17 Yaşında romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Ahmet Efendi ile Hulusi'nin birlikte gittikleri uygunsuz bir evden bahseder. Bu evin fiziksel yapısı ile ilgili olarak, binanın kâgir bir bina olduğunu ve salonda bir insanın tek başına uyuyabileceği kadar büyüklükte bir cumbanın bulunduğunu söyler.⁷¹³ Bu evin zemin katında, birinci katta ve ikinci katta birer mutfak olduğundan, küçük bir sofa ve küçücük birkaç odaya sahip olduğundan bahseder. Dolayısıyla evin başlangıçta bir ailenin yaşaması için inşa edildiğine; fakat daha sonra ise bir umumhaneye çevrildiğine işaret eder.⁷¹⁴

Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* romanında roman kahramanlarından Kalyopi'nin, sahilde dolaşırken birkaç kişinin kendisini

⁷¹²Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 258

⁷¹³Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 23

⁷¹⁴Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 115.

yakalayıp bir kayığa bindirmesinden bahseder. Kayıkla, ismi belirtilmeyen bir sahil köyünün yalılarından birisine götürülmesini, yalının rıhtımında Yünni Bey'in kendisini beklediğini anlatır.⁷¹⁵ Yalılar Boğaz'da denize sıfır yapılar olduklarından dolayı yalılara kayıklarla ulaşımın sağlanabilmesi için rıhtımlar yapılmıştır. Romanda sözü edilen yalı da rıhtımlı yalılardan birisidir. Bunun yanında roman kahramanlarından Ahmet Efendi, sigarasını gaz lambasında yakar.⁷¹⁶ Gaz lambası dönem itibariyle kullanılan aydınlatma araçlarından birisidir.

Yeryüzünde Bir Melek romanında roman kahramanlarından Şefik, sevgilisi Raziye'nin evinin önüne sıkça gelerek sevgilisini görmek ve ona mektup vermek ister. Raziye'nin yaşadığı ev üç katlı bir konaktır. Sokak kapısının her iki tarafında cumbalar bulunmaktadır ve bu cumbalar yoldan geçen bir insanın eğilerek geçmesini gerektirecek seviyede alçaktır. Raziye bu cumbalarda Şefik'in yolunu gözler. Bu şekilde birbirlerini görüp gizlice sohbet ederler, mektup alışverişinde bulunurlar. Ahmet Midhat Efendi, Raziye'nin evi ile ilgili şu bilgileri verir:

Daima önünde durup bir lâhzacık muayene eylediği hane, üç kat üzerine mebni ve beher katın sokak üzerine açılan pencereleri ondan ziyade yani büyücek ve açık tirşe boyalı bir hane olup fakat en alt katı o kadar alçaktır ki sokak kapısının iki tarafında bulunan cumbalar doğruca yürüyen bir adamın kafasına degeceğinden, oradan geçenler eğilip de geçmeğe mecbur olurlar. İşte sokakta gezen adam her kimse, bir buçuk ve hatta iki saat kadar sokağı adımladıktan sonra işbu iki alçak cumbadan sağ taraftaki cumbanın merbut olduğu odaya bir şamdan girdiği, sokağa kadar akseden ziyasından anlaşıldı.⁷¹⁷

Ahmet Midhat Efendi *Çengi* romanında Safa Efendi'nin zenginliğini ve sefasına düşkünlüğünü şu cümlelerle anlatır:

İşbu Safa Efendi, vaktiyle epeyce servet sahibi bir adamdı. Şimdi eski servetinden bakiye olarak Çamlıca'da bir güzel bağ ile Boğaziçi'nin en lâtif mevkiinde bir yalısı ve İstanbul'da bir konağı ve Ayastefanos ile Florya arasında dahi bir köşkü vardır. Lâkin bunların hiçbirisini kiraya vermez. Ve icar ve isticar ile istifade etmez. Elde başka bir iradı da kalmamıştır. Kendisi her şeyin âlâsını bilir ve hele ziyafet tertibinde gayetle yol erkân tanır bir adam olduğundan İstanbul'un en müsrif erbâb-ı sefahetiyle muârefe peyda ederek ve bunlara masrafları kendileri tarafından hem de

⁷¹⁵Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey*, 139.

⁷¹⁶Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey*, 142.

⁷¹⁷Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 6

maa-ziyâdetin tesviye edilmek şartıyla bağında, yalısında, hanesinde, köşkünde ziyafetler tertip eyleyerek o suretle imrâr-ı eyyâm eyler.⁷¹⁸

Buna göre Çamlıca'da bağ, Boğaz'ın en güzel yerlerinden birinde yalı, İstanbul'da bir konak ve Ayastefanos ile Florya arasında bir köşke sahip olan Safa Efendi, ismi gibi sefasına düşkün bir zengindir. Eski İstanbul'un yerlerine ve büyüklüklerine göre yalı, köşk ve konak olarak isimlendirilen evlerinden her birine Safa Efendi sahiptir. Sözü edilen mülkler, eski devasa zenginliğinden geriye kalanlardır. Bunların hiçbirini kiraya vermeyip buralarda kendisi ikamet etmekte, kendisi gibi sefa erbabının tüm masraflarını karşılayarak bu yerlerde ziyafetler tertip etmektedir.

Çengi romanında Ahmet Midhat Efendi, sandalcı ile kahveci Cemal arasında geçen diyalogu şu cümlelerle anlatır:

Sandalcı - Geçmişleri unutmamalı kuzum. Şimdiki hâle de bakmamalı. İşin daima ilerisini düşünmeli. Eğer ömrünün sonuna kadar kahveci tâbîf kalmak istemez isen senin için bir ticaret yolu bulabileceğimi aklım kesiyor.

Cemal - Nedir o yol?

Sandalcı - Malûm a ben sandalcıyım. Sandalımda senden başka bir refikim daha var. Sen de gelir isen üç olacağız. Edeceğimiz ticaret yük taşımaktan ibaret değildir. Üsküdar'dan Anadolu Kavağı'na ve Ortaköy'den Rumeli Kavağı'na kadar yalıların ekserisinin pencerelerinde parmaklık olmadığına dikkat ettin mi?

Cemal - Etmedim, ama, bu sözden muradını da anlayamadım.

Sandalcı - Bak kuzum, sana fikrimi açıkça söyleyeyim. İnsan ne kahveci tâbîliğiyle zengin olabilir, ne de sandalcılıkla. Ben akşama kadar çalışsam elli kuruş kazanamam. Fakat bir gece yalılardan birisinin penceresinden girip de iki çift şamdan aşırır isek, üç kişinin hissesine hiç olmaz ise beşer yüz kuruş düşer.⁷¹⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi, Boğaz'daki yalılardan bahsetmektedir. Buna göre sandalcı ve bir arkadaşı Üsküdar-Anadolu Kavağı, Ortaköy-Rumeli Kavağı arasında bulunan yalılara hırsızlık için girmeyi planlamaktadır. Bu yalıların pencerelerinde herhangi bir güvenlik önlemi almaya yönelik parmaklıklar bulunmamaktadır. Bu durum hırsızlık niyetinde olan ve sandalla bu yalılara ulaşabilecek olan sandalcıya, yalıların soyulması ile ilgili fikir verir. Sandalcı bu fikrini kahveci Cemal'e de anlatır ve bu yalılara hırsızlık için girerlerse çok zengin olabileceklerini söyler. Yalılarda oturanlar zengin insanlar oldukları için bu yalıları soyabilenler de dolayısıyla zengin olacaktır. Yalıların Boğaz'a bakan pencerelerinde parmaklık olmaması, o zamana kadar deniz

⁷¹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 89

⁷¹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 137.

tarafından gelebilecek hırsızlıklara karşı bir güvenlik tedbirine ihtiyaç duyulmamasından ileri gelmektedir.

Ahmet Midhat Efendi *Vah* romanında roman kahramanlarından Behçet'in annesi ile birlikte yaşadığını, Aksaray civarında güzel bir evlerinin ve Boğaziçi'nin romanda belirtilmeyen bir muhitinde de küçük, gayet güzel bir yalılarının bulunduğunu ifade eder. Behçet ve annesinin evde çok fazla kalabalık sevmedikleri için evde çok az sayıda çalışan olduğunu, Petraki adındaki Rum hizmetçinin Aksaray'daki konakta buldukları zaman seyislik ve Boğaz'daki yalıda buldukları zaman sandalcılık yaptığını belirtir.⁷²⁰ Buna göre yalılara ait kayıklar bulunmakta ve bu kayıktan sorumlu bir hizmetli görev yapmaktadır.

Müşahedat romanında da Ahmet Midhat Efendi, Anadolu ve Rumeli sahillerinde bulunan yalıların bahçelerindeki yüzlerce bülbülün birbirlerine ilan-ı aşk ederek hazin bir şekilde öttüklerinden bahseder.⁷²¹

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da evler ve ev eşyaları ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmaktadır: İnsanlar maddî imkânlarına göre yalı, konak, köşk veya daha küçük evlerde yaşarlar. Evler tek katlı olabildiği gibi iki, üç katlı da olabilmektedir.

Eski büyük konaklar, genellikle ahşap malzeme kullanılarak yapılmıştır. Bu konaklar, ahşap malzeme kullanıldıklarından dolayı yangınlar sonucunda ortadan kalkmaktadır. Yeni konaklar ise genellikle tuğla ve kâgir malzemeden yapılmakta ve diğer eski konaklara göre daha küçük inşa edilmektedir. Küçük konaklar, diğer büyük konaklara göre “konak yavrusu” şeklinde isimlendirilmektedir.

Konakların büyüklüklerine göre kullanılan oda ve alanların sayısı da değişmektedir. Yatak odaları, çalışma odaları, salonlar, sofalar, selamlık salonları, misafir yatak odaları, uşak odaları, yemek odaları konakların büyüklüklerine göre sayı bakımından farklılık göstermektedir. Konakların mutfakları, hamamları, ahırlar ve garajlar konağın bahçe kısmında yer almaktadır. Bahçe kısmında çeşme ve çeşitli meyve ağaçları bulunmaktadır.

⁷²⁰Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 32

⁷²¹Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 61

Evlerde haremlik-selamlık hususuna dikkat edilir. Ev halkının sokağa giriş çıkışlarda kullandığı kapı ile dışardan gelenlerin konağa giriş çıkışlarda kullandıkları kapılar farklıdır. Erkek misafirler ile hanım misafirlerin konakta ağırlandıkları odalar da birbirinden ayrıdır.

Birkaç katlı olan evlerin katları arasındaki gidiş geliş, merdivenler aracılığıyla sağlanmaktadır.

Boğaz'da bulunan yalıların, denize bakan pencerelerinde parmaklıklar bulunmamaktadır. Bu durum, yalılarda güvenlik zaafiyeti meydana getirmektedir.

Perdeler, sandalyeler, kanepeler, koltuklar, kilimler evlerde kullanılan önemli eşyalar arasındadır. Odaların aydınlatılması avize lambalar, şamdanlar ve gaz lambaları aracılığıyla sağlanmaktadır. Eskiden oturmak için kullanılan sedir ve divanların yerine sonraları alafranga tarzı köşeler, kanepeler, koltuklar, sandalyeler kullanılmaya başlanmıştır. Yer yataklarının yerini karyolalar, komotlar almıştır. Yatak odalarında kullanılan aynalı dolaplar ve lavabolar, yatak odalarındaki değişimin sonuçlarındandır.

Duvarlar estetik ve kullanım amacına göre boyanır veya duvar kâğıdı ile kaplanır.

Evlerde ısınma amacıyla mangallar ve şömineler kullanılmaktadır.

Evlerin gerek iç ve gerekse dış dizaynında alaturka veya alafranga estetik anlayışlarından biri hakim olmaktadır. Aynalar, alafranga kültüre göre dizayn edilen evlerde genellikle yatak odalarında, elbise ve giyinme odalarında, merdiven başlarında bulunan vestiyerlerde kullanılmaktadır. Bu evlerde çalışma odalarında ayna bulundurulmamaktadır. Aynanın yerine, resim tabloları asılmaktadır. Bazı evlerde heykeller bulunmaktadır.

2.2.2.Evde Yaşayanlar ve Ev İşleri

Çekirdek aile modelinin henüz Osmanlı Devleti'ne ve devletin merkezi İstanbul'a girmediği yıllarda, evlerde geniş aileler yaşamaktadır. Hatta bazı büyük evlerde üç nesil bir arada hayatını devam ettirmiştir.

Geniş ailelerin yaşadığı büyük evlerde ve bu büyük evlere göre daha az kalabalık orta halli evlerde, evde yaşayanlar sadece ev halkı ile sınırlı değildir. Evin ve ailenin ihtiyaçlarını görmek üzere evde pek çok yardımcı vardır. Dadı, lala, aşçı, uşak, bahçıvan, arabacı gibi görevliler de ev halkından sayılmaktadır. “Gerek orta halli gerekse zengin hemen hemen her evde en az bir tane zenci hizmetli bulunmaktadır.”⁷²²

Abdülhak Şinasi Hisar, eski İstanbulluların sabah uyandıktan sonraki alışkanlıkları ile ilgili olarak şunları kaydeder:

Yataklarından kalkanlar birbirlerinin tiryakiliklerine riayet ederler ve giyinmeden evvel, beyaz gecelikler içinde, birer sabah kahvesi, sonra birer sigara içerler ve bir hayli dolaştıktan, oturup kalktıktan sonradır ki kahvaltı etmeye karar verirlerdi. Bunun için de yemek odasına gidilmez, yemek sofrasına oturmaya lüzum görülmez ve sabah kahvaltısı, hususî tepsilerle, isteğe göre, bazen yatak odasında, bazen bir oturma odasında yenilirdi. Yaşlılar daha eski zamanlarda moda olmayan çaya hiç düşkün değillerdi. Onlar kahve, süt, hatta kışın salep içmeyi; zeytin, peynir, reçel ve ekmek yemeyi tercih ederler ve “Nedir sanki bu çay, çay?” diye bizim tiryakiliğimizle eğlenirlerdi.⁷²³

Evin hanımının görevleri ve evdeki işleri ile ilgili bilgileri Şafak Tunç, Batılı seyyah Garnett’ten alıntı yaparak “*Şehristan- Seyyahların Hayal Şehri İstanbul*” adlı çalışmasında şu cümlelerle verir:

Garnett, bir Türk evindeki yaşam ile ilgili şunları söyler: “Evin hanımı gününe vazgeçemediği bir fincan kahve ve sigara ile başlar. Hanım daha sonra kocasının başında bekler, kahvesini, nargilesini ve terliğini getirir. Günün işleri efendi evi terk edince başlar. Özel ev işleri olduğu zaman ütü, çamaşır yıkama, yemek yapma gibi, ne kadar rütbeli veya ne kadar çok kölesi olursa olsun hanım evin işlerinde yer alır veya denetim yapar. Zamanın büyük bir bölümü de nakış yapmaya, çeyiz hazırlamaya giderdi.”⁷²⁴

Eski İstanbul’da evlerin temizliğine çok dikkat edilir. Batılı seyyah Charles White İstanbul’da Türklerin evlerinin çok temiz olduğunu, Türk mahallelerinin de Pera ve Galata gibi Rumlarla Ermenilerin oturduğu mahallelere göre çok temiz olduğunu; buna rağmen Türklerin evlerinin temizliğine gösterdikleri özeni ve titizliği mahallelerinin temizliğinde göstermediklerini ifade eder.⁷²⁵

⁷²²Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 127

⁷²³Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıca’daki Eniştemiz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 63

⁷²⁴Şafak Tunç, *Şehristan-Seyyahların Hayal Şehri İstanbul*, İTO Yayınları, İstanbul, 2010, s. 278

⁷²⁵Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*, Henry Colburn Yayınevi, Londra, 1846, c. 1, s. 72’den naklen Elif Süreyya Genç, *XIX. Yüzyıl İstanbul’u/Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2010, s. 57

On bir- on iki yaşlarına gelmiş ve okulunu bitirmiş kız çocukları, eski İstanbul'da anneleri tarafından bir ustanın yanına çırak olarak verilir. Usta olarak kabul edilen kişi genellikle iyi tanınıp kendisine itimat edilen bir komşu hanım olur. Bu komşu hanım yanına çırak olarak gelen kızlara ev işleri, dikiş-nakış gibi bir hanımın bilmesi gereken şeyleri öğretir. Usta hanım da kendi kızını veya torununu başka bir eve çırak olarak gönderir.⁷²⁶

Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellah, Çengi, Jön Türk, Vah, Taaffüf*, ve *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr* romanlarında evde yaşayanlar ve ev işleri konularında bilgiler bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında evde yaşayanlar ve ev halleri ile ilgili geniş bilgiler verir. Romanda konağın sahibi Veysel Efendi ve hizmetçisi Mesut Ağa ile ilgili şu bilgiler yer alır:

İstanbul'un karışık zamanında Üsküdar'da Ahmediye semtinde Veysel Efendi namında bir mütemevvil vardı ki gerek helâlinden ve gerek haramından cemeylediği hesapsız hazinesini hüsn-i muhafaza ile ahvâl-i âlemi uzaktan temaşa edenlerden sayılırdı. Efendi-i mumâileyhin Mesut namında bir hadımı olup vukuât-ı kevnîyeyi daima ondan haber alırdı.

Hikâyemizde Mesut'un ehemmiyeti Veysel Efendinin ehemmiyetinden pek çok ziyade olduğu cihetle biraz hadımın ahvalinden bahsetmeyi, efendisinin ahvalini tez geçmek kadar lâzım gördük. Maahaza hadımın hâli görülünce, efendinin ahvaline dahi yakîn hâsıl olur.⁷²⁷

Buna göre konağın sahibi Veysel Efendi, Üsküdar'ın Ahmediye semtinde ikâmet eden bir zengindir. Helal-haram farklı yollardan çok zengin olmuştur ve dış dünya ile ilgili de bilgi sahibidir. Veysel Efendi'nin dış dünya ile ilgili bilgileri kendisinden aldığı bir de Mesut isminde bir hizmetçisi vardır. Ahmet Midhat Efendi romanda hizmetçi Mesut'un, efendisi Veysel Ağa'dan daha fazla önemli olduğunu ve Mesut'un isminin daha çok geçeceğini daha romanın başında ifade etmektedir.

Romanda hizmetçi Mesut'un özellikleri ile ilgili Ahmet Midhat Efendi şunları söylemektedir:

⁷²⁶İ. Gündâğ Kayaoğlu, *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 12

⁷²⁷Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 4

Hadım Mesut, bahtım kadar siyah çehreli, orta boylu, şişmanca, gayet vakur, hadîd, mütecessis, seriü'l-intikal bir Arap olup daha küçük bir çocuk iken Veysel Efendinin yanına gelmiş ve efendi-i mumâileyhin ne kadar dostu varsa cümlesiyle muarefe peyda ederek bu sayede ahvâl-i âleme efendisi kadar değil daha ziyade vukuf peyda eylemişti.

Evâil-i hâlinde Veysel Efendiye vekilharçlık, evâsıt hâlinde kethüdalık edip şu iki sûret-i memuriyet onbeş sene kadar devam eylemişti ki bu memuriyetlerine haremce bir hadım ağasının vezâyifi dahi zammolunmak lâzımdır.⁷²⁸

Romanda adı sıkça geçecek olan ve Veysel Efendi'nin hizmetçisi Mesut, siyah yüzlü esmer, orta boylu, hafif şişman, ciddî görünüşlü, hiddetli, meraklı ve casus kişilikli, hızlı hareket eden bir Arap'tır. Veysel Efendi'nin yanına daha çocuk yaşta yerleşmiştir. Efendisi Veysel Ağa'nın ne kadar çevresi varsa hepsini tanımış ve zamanla dış dünyayı efendisinden daha fazla tanır bir hale gelmiştir.

Mesut, Veysel Efendi'nin yanına girdiği ilk zamanlar efendisinin masraflarından ve efendisinin işlerinden sorumludur. Bunun yanında evin harem kısmının ihtiyaçlarını gidermek vazifesiyle hadım ağalığı da görevlerinin arasındadır. Buna göre büyük konaklarda harem kısmının ihtiyaçlarını görmek için görevli bir hadım ağası bulunmaktadır. Konakta ihtiyaçların karşılanmasında çeşitli hizmetçiler çalışmaktadır.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında evlerde bulunan hizmetçi ve cariyelerin nasıl alındığı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Romanda Meddah İsmail, esir ve cariyeye satın almak için izlenen yolu Hadım Mesut Ağa'ya şu şekilde anlatır:

Doğruca Karabaş'a gitmeli. Karabaş Camiinin karşısında esirci kahvelerine gidip bir kahve ısmarlamalı. Derhal yanınıza ak sakallı, kara sakallı birkaç esirci gelir ve esir almak için mi geldiğinizi sual eder. "Evet" cevabıyla beraber bunlara dahi birer kahve ısmarlamalı. Ba'dehu kalkıp birlikte esir bulunan hanelere gitmeli. (...) Geçen cuma günü ilk defa olarak bu eğlenceye başvurduğum. Kibardan birkaç zat için cariyeye beğenmeye çıkmış bir kibar esirci tellâl sıfatıyla Karabaş'a gittim. Bir, iki, üç esirci etrafımı aldılar. Girmedik hane bırakmadık. Ama ne cariyeler? Terbiye görmüşleri, başka beyazı, esmeri. Mahcubu, aşüftesi, hâsılı besbedava bir eğlence ki! Birkaçını beğenmiş oldum. Ertesi günü adam gönderip filânı filânı satlığa kaldıracığımı söyledim.⁷²⁹

Buna göre evlerde bulundurulmak üzere hizmetçi ve cariyeye satın almak için öncelikle esir ticaretinin yapıldığı semtlerde belli başlı kahvehanelere gidilir. Eski İstanbul'da bu kahvehanelerin en önemlilerinden biri de Karabaş Camii'nin

⁷²⁸Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 4.

⁷²⁹Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 6.

karşısında yer alan esirci kahvehaneleridir. Evine birini satın almak isteyenler öncelikle bu esirci kahvelerine gider. Kahvehanelerde bulunan esirciler, kahveye gelenlerin cariye veya hizmetli satın almak niyetinde olduğunu anlayıp müşterinin yanına gelirler. Dışardan gelen müşteriye ne niyetle geldiği bu esir tüccarları tarafından sorulur. Misafirin niyeti esir almaksa öncelikle tüccarlara da birer kahve ısmarlar. Ardından esirlerin bulunduğu evlere tek tek gidilir. Bu esirci evlerinde fiziksel ve kültürel anlamda pek çok farklı esir bulunur. Müşteri, beğendiği esirleri satın almak için daha sonradan esirci tüccarlarına bu yönde haberler gönderir ve seçtiği esirleri satın alır.

Ahmet Midhat Efendi, konakta Veysel Efendi'nin iki odalığından başka iki de cariyenin yaşadığını, cariyelerin on üç ve on beş yaşlarında olduğunu, Veysel Efendi'nin oğlu Osman ile cariye Nergis'in büyüdükları zaman birbirlerine âşık olduklarını şu cümlelerle anlatır:

Haremde Veysel Efendinin iki odalığından başka iki de cariye vardı. Bunların birisi henüz onüç yaşına varmış olan Nergis ve diğeri dahi on beşini geçmiş bulunan Çeşm-i Âfet idi. Nergis sekiz yaşından beri Osman ile büyümüş olduğundan çocukların birbirini kız karındaş gibi sevdikleri hâlde nev civan oldukları zaman yekdiğerini can ve canan gibi sevdiler.⁷³⁰

Eski İstanbul'da evlerde haremlik-selamlık bölümlerinin ayrı olması sebebiyle haremlik kısmına yabancı erkekler girememektedir. Bu sebeple casusluk niyetinde olan ve haremdeki kadınların ağzından laf alabilmek için çalışan bazı erkekler, konaktaki kadınlar ile görüşebilmek için kadın kılığına girmektedirler. Ahmet Midhat Efendi, yaşlı kadın kılığına girerek konaktaki kadınlar ile görüşen köse erkeklerin olduğunu *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında "(...) bazı ak ağalar, köse herifler filânlar kocakarı kıyafetinde haremeleri dolaşıp kadınlardan işittikleri ehemmiyetli sözleri ganimet gibi yakalarlardı.⁷³¹" cümleleriyle anlatır.

Bunun yanında *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında Veysel Efendi'nin oğlu Osman Bey, "konak için bir işçi, Arap cariye, iki beyaz halayık, bir de uşak tedarik etmesi için"⁷³² bir Yahudi'ye talimat verir.

⁷³⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 11.

⁷³¹ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 21.

⁷³² Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 108.

Evde yaşayanlar ve ev işleri ile ilgili bilgilerin yer aldığı bir diğer roman, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, Felâton Bey'in babası Mustafa Merakî Efendi'nin evinde yaşayanlar ile ilgili "Kızına dâyelik etmek için geçkince cariye alıp o cariye çocuklara bakar, bir ihtiyarca Rum karısı yukarı hizmetini görür bir de Ermeni karısı aşçılık ederdi."⁷³³ cümlesiyle bilgi verir. Buna göre evde Mustafa Merakî Efendi ve iki çocuğunun dışında küçük çocuklarına bakmak için yaşlı bir cariye, evin hizmetlerini gören ihtiyar bir Rum kadın ve evde yemekleri yapmak için aşçı olarak bir Ermeni kadın çalıştırılmaktadır. Bunların dışında evde bir de Felâton Bey'in uşağı olan Mehmet yaşamaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, Mustafa Merakî Efendi'nin evinde çalışanlar ile ilgili şunları anlatmaktadır:

Şimdi böyle bir semtte böyle bir hanede bu kadar alafranga olan bir adam artık hanesine arap çorap doldurur mu? Bahusus ki, aralıkta bir alafranga dostları dahi gelmekte olduğundan bunlar meyanında hizmet etmek için Rum ve Ermeni hizmetçilere ihtiyacı derkârdır.⁷³⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, Mustafa Merakî Efendi'nin evinde Arap hizmetlilerin bulunmamasından, buna karşın evde Rum ve Ermeni hanımların hizmetli olarak çalışmasından bahsetmektedir. Sırf alafranga hayata özentisi nedeniyle Üsküdar'daki evini bırakıp Beyoğlu'na taşınan Mustafa Merakî Efendi'nin, alafranga hayatın gereği olarak evine Arap hizmetliler almadığını ifade etmektedir. Onların yerine alafranga misafirlerine de hizmet etmeleri için Rum ve Ermeni hizmetçileri evde istihdam ettiğini söylemektedir. Buna göre yaşanan hayat tarzı, evdeki hizmetlilerin ırklarının seçiminde bile büyük etki göstermektedir.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanının kahramanlarından Râkım'ın babası, Râkım çok küçükken vefat eder. Râkım'ın babasının maddî durumu çok iyi değildir. Babasının vefatıyla birlikte Râkım'a sadece küçük bir ev ile Arap bir cariye kalmıştır. Cariye Fedai, Râkım'ın dadılığını yapmış ve Râkım'ı kendi çocuğu gibi sahiplenerek büyütüştür. Râkım'ın annesi vefat edince de Râkım

⁷³³Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 4

⁷³⁴Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 4.

dadısını annesinin yerine koymuştur.⁷³⁵ Bu da cariyelerin miras yoluyla babadan çocuğa geçtiğini göstermektedir.

Romanda Ahmet Midhat Efendi, Fedayi Dadı'nın Râkım'ı evlenmeye ikna ettikten sonra bir cariye arayışı içerisinde girmesini "Dadısı bazı tanıdığı esircilere sipariş etmiş olduğu cihetle öteden, beriden birkaç Arap cariye geldiyse de Fedayi bunları bir, nihayet iki gün tecrübe eder, beğenmez, yine iade eylerdi."⁷³⁶ cümleleriyle anlatır.

Buna göre Fedayi dadı Râkım için bazı tanıdığı esircilere haber gönderir ve cariye satın almak istediklerini söyler. Bu haber üzerine birkaç Arap cariye gönderilir; fakat Fedayi Dadı bunları beğenmeyerek geri yollar. Daha sonra Râkım, bir Çerkez cariye olan Canan'ı ücreti karşılığında satın alarak eve götürür ve bu cariyeyi dadısı ile birlikte eğitir.

Ahmet Midhat Efendi, cariye Canan'ın evde yaptığı işleri ve uğraşlarını romanda "Eğlenecek bin şeyim var. Kitaplarım var, yazım var, piyanom var. Ben pek rahatım beyim. Lale bahçem de var. Bana dadı kalfa Salıpazarı'ndan küçücek kazma aldı. Küçük ber teneke bahçe kovası aldı. Bahçeyi de kazıyorum."⁷³⁷ cümleleriyle anlatır. Burada Canan'ın ve aslında evlerde bulunan cariyelerin uğraşlarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Ahmet Midhat Efendi, Canan'ın evde kitap okuyarak, yazı yazarak, piyano çalarak, kendisi için alınan aletlerle bahçede uğraşarak vakit geçirdiğini ifade etmektedir. Canan'ın bundan son derece memnuniyet duyduğunu söylemektedir. Bunun yanında Canan'ın bahçede ilgilendiği kuşların, tavukların, horozun ve kuzunun da bulunduğunu belirtmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin evlerde yaşayanlar ev işleri ile ilgili bilgi verdiği bir diğer roman, *Hüseyin Fella* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, romanda Laz Mehmed Ali ile roman kahramanlarından olan ve dilencilik yapan Şehlevend arasında geçen diyalogu şu cümlelerle anlatır:

⁷³⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 12.

⁷³⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 15.

⁷³⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 50.

Laz- Vakıa sen böyle cami avlularında kalır isen seni kimse kendisine gelin etmez. Onun başka bir yolu vardır. Evvela cariyeye, sonra odalık, nihayet hanım olmuş ne kadar kız istersin?

Kız- İyi ama ben Çerkez değilim, Gürcü değilim ki...

Laz- Çerkez değilsen ne yapalım? Çerkez veyahut Gürcü değilsen bir düzme Çerkez, bir uydurma Gürcü olamaz mısın? Çerkez'in, Gürcü'nün alnında damgası yoktur.⁷³⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, eve alınan cariyeler ile ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre eve alınacak cariyeler öncelikle Çerkez ve Gürcü kızlardan seçilmektedir. Bu sebeple cariyeye olmak isteyen ve bu milletlerden olmayanlar da cariyeye olabilmek için Çerkez ve Gürcü olduklarını söylemektedirler. Bunun yanında eve alınacak cariyeler daha sonra evin beyinin odalığı ve sonrasında da beyin hanımı olabilmektedir.

Çengi romanında Ahmet Midhat Efendi, köşkte görevli ve köşkün güvenliğini sağlayan bir köşk bekçisinin olduğunu söylemektedir.⁷³⁹

Jön Türk romanında Ahmet Midhat Efendi, Dilşinas ve Ahdiye Hanımların konağında yaşayanlar ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

İşte Keşkeçilerbaşı'ndaki konak yavrusu hanede sakin olan aile ile muarefe peyda eyledik. Bir ana ile kızdan Dilşinas ile Ahdiye'den ibarettirler. Bir ihtiyar ayvaz ve mutfakta bir zenciye aşçı ile yukarı hizmetinde kart bir Ermeni karısını da hesaba koyarsak beş nüfustan ibaret bir hane halkı ki o konak yavrusunun yalnız selâmlık dairesini işgal edebilerek harem dairesini kiraya veriyorlardı.⁷⁴⁰

Burada Ahmet Midhat Efendi konakta Dilşinas Hanım ve kızı Ahdiye, mutfak ve yemek hizmetlerinde yardım eden ihtiyar bir ayvaz, bir zenci aşçı ve evin işleri ile ilgilenen yaşlı bir Ermeni kadın olmak üzere toplam beş kişinin yaşadığını söylemektedir. Bu beş kişilik nüfusun, çok kalabalık olmadıkları için konağın selamlık tarafını kullandıklarını söylemektedir. Konağın harem kısmının ise kiraya verildiğini belirtmektedir. Buna göre evde haremlik ve selamlık kısımları birbirinden ayrıdır. Evlerde çalıştırılan hizmetliler Türk olmayıp farklı ırklardan seçilmektedir.

Vah romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Behçet'in evinde yaşayanlar ile ilgili olarak şu bilgilere yer verir:

⁷³⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 30

⁷³⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 13

⁷⁴⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 10

Validesinden maada Behçet'in bir de halası varsa da o kadın müteahhil ve hanesi ayrı olduğundan Behçet Bey hanesinde veyahut mevsim hasebiyle yalnız bir validesiyle ikamet eder. Hanesinde kalabalık bulunmasını ne kendisi ve ne de validesi sevmemişinden hem ayvazlık hem vekilharçlık hizmetini görmek için bir Vanlı Ermeni ve bir erkek aşçı ve haremde iki cariye başta başka bir de Petraki isminde bir Rum vardır ki konakta buldukları zaman seyislik ve ispirlik hizmetlerini maan görür ve yalıda buldukları zaman dahi kayıkçılık eder.⁷⁴¹

Buna göre roman kahramanlarından Behçet'in annesi ve akrabası olarak bir de halası vardır. Hala evli olduğundan kendi evinde ailesi ile birlikte yaşamaktadır. Behçet ve annesinin evinde ise kendilerinden başka evde masraflardan ve giderlerden sorumlu Vanlı bir Ermeni, bir erkek aşçı, haremde iki cariye ve konakta seyislik yalıda da kayıkçılık vazifesini gören Petraki isminde bir Rum hizmetçi olmak üzere toplam yedi kişi yaşamaktadır. Ahmet Midhat Efendi Behçet Bey'in ve annesinin evde çok kalabalıktan hoşlanmadıklarını ifade etmektedir. Buna göre evde kendilerinden başka yaşayan bu beş hizmetçi evde kalabalık oluşturmayan normal sayıdaki görevlilerdir. Bunun yanında evin vekilharçının ve kayıkçısının Rum-Ermeni olması da evde başka ırklardan insanların çalıştığının göstergesidir.

Taaffüf romanında Ahmet Midhat Efendi Rasih Efendi Konağı'nda yaşayanlar ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

Bu konak halkı eski konaklar gibi öyle pek kalabalık değildir. Asıl familya halkı bir hanım, bir efendi, bir hanımın validesi, bir de küçük oğlandan ibarettir. Bunlardan sonra haremde bir kethüda kadın ve birisi hanıma ve diğeri efendiye mahsus iki hizmet cariyesi, bir çocuk dadısı, bir de büyük hanımın molada halâyığı vardır. Selâmlıkta bir vekilharç, bir harem kethüdası, (ki kethüda kadının da kocasıdır) bir ayvaz, birisi gündüzleri efendiyle birlikte gider, diğeri konakta kalır iki uşak, bir arabacı, bir muavini bulunup bahçe tarafında dahi bir aşçı, bir yamağı, bir seyis, bir külhancı, bir de bahçıvan vardır. Demek oluyor ki familya halkı cem'an dört nüfus olup haremdeki hademenin mecmuu beş ve selâmlık halkının mecmuu on iki kişidir. Eski zamanlara göre pek muhtasar bir heyet ise de zamanımıza göre yine epeyce büyük bir daire demektir değil mi?⁷⁴²

Buna göre Rasih Efendi Konağı'nın asıl sakinleri; konağa iç güvey damat olarak gelen Rasih Efendi, eşi Saniha, Saniha'nın annesi valide hanım ve Saniha ile Rasih'in küçük oğulları olmak üzere dört kişidir. Bunun dışında konakta hizmetli olarak çalışan on yedi kişi vardır. Ahmet Midhat Efendi konağın dört asıl sakini ve on yedi hizmetli ile birlikte konakta toplam yirmi bir kişinin yaşadığını;

⁷⁴¹Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 33

⁷⁴²Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 5

fakat bu sayının eski zamanlarda konaklarda yaşayanların sayısına göre çok kalabalık olmadığını ifade etmektedir.

Rasih Efendi Konağı'nın harem kısmında haremın ihtiyaçları ile ilgilenen bir kethüda kadın, biri hanıma ve diğeri de evin beyine hizmet etmek üzere iki cariye, bir dadı ve büyükhanımın hizmetlerini görmek üzere bir kadın hizmetçi çalışmaktadır. Buna göre konağın harem kısmında toplam beş hizmetli vardır. Konağın selamlık kısmında harcamalar ile ilgilenen bir vekilharç, bir harem kâhyası, mutfak ve yemek işlerinde çalıştırılan ve haremdeki kethüda kadının kocası olan bir ayvaz, iki uşak, bir arabacı, arabacının yardımcısı, bahçedeki mutfakta bir aşçı, aşçının yardımcısı, bir seyis, hamamdaki ocağı yakan bir külhancı ve bir de bahçe işleri ile ilgilenen bahçivan olmak üzere on iki çalışan vardır. Ahmet Midhat Efendi on yedisi hizmetli olmak üzere toplamda yirmi bir kişilik bu konak nüfusunun eski zamanlardaki konaklara göre az olmasına rağmen romanın kaleme alındığı yıllarda bu sayının hiç de az olmadığını söylemektedir.

Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr romanında Ahmet Midhat Efendi konak halkını şu cümlelerle anlatır:

Hanımın âhiret evladı ittihaz eylediği iki küçük cariyesi vardır ki doksanlık bir Ermeni usta her gün sabahtan akşama kadar bunların birisine keman diğerine kanun meşk eder. Bu iki kızdan sonra iki yukarı halayığı ile bir de Arap cariye harem halkını itmam etmiş olurlar. Selâmlıkta bir Şaban Ağa vardır ki ünvanına “aşçıbaşı” derler ise de hiçbir yamağı bulunmak şöyle dursun ayvazı bile olmadığından o vazifeyi de kendisi görür. Bir de Mehmed Ağa vardır ki vekilharçlık, harem kâhyalığı ile Demir Bey'in kahvecilik, tütüncülük gibi uşaklığından ibaret hidemâtinin kâffesi bu adamda ictima eylemiştir. Selâmlık halkını itmam eyleyen Selim Nişo ise hem beyefendinin atına bakar, hem bahçivanlık eder, hem de bey bir tarafa gidecek olursa çubuk kesesini ve hayvan örtüsünü yüklenip arkası sıra gider.⁷⁴³

Buna göre konağın harem kısmında Demir Bey ve hanımefendi ile beraber hanımefendinin ahiret evladı olarak kabul ettiği iki küçük cariye, iki hizmetçi, bir Arap cariye bulunmaktadır. Konağın selamlık kısmında da mutfak işlerini yardımcısı olmadan tek başına gören Şaban Ağa, Demir Bey'in kahvecilik ve tütüncülük gibi hizmetleri ile birlikte konağın harcamalarını yapan Mehmed Ağa, Demir Bey'in atına bakan ve aynı zamanda da konağın bahçivanlığını yapan

⁷⁴³ Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr*, haz. M. Fatih andı, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 9

Selim Nişo hizmet etmektedir. Buna göre konağın harem kısmında çalışan hizmetlilerle selamlık kısmında çalışan hizmetliler birbirinden farklıdır.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da evlerde yaşayanlar, evde hayat ve ev işleri ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Evin sahiplerinin dışında evde, evin büyüklük ve ev sahiplerinin kalabalık olma durumuna göre farklı sayıda hizmetliler bulunur.

Evlerdeki hizmetleri görmek üzere hizmetçiler ve yetiştirilmek üzere cariyeler satın alınır. Cariye satın almak için öncelikle esircilere haber gönderilir. Esircinin gönderdiği cariyeler arasından biri veya birkaçı satın alınır. Beğenilmeyen cariyeler geri gönderilir. Cariyeler genellikle Arap, Çerkez ve Gürcülerden seçilir. Cariyelerin günleri evde kitap okuyarak, yazı yazarak, piyano çalarak, bahçedeki işlerle uğraşarak geçer. Eve alınan cariyeler, daha sonra evin beyinin odalığı ve nihayetinde hanımı olabilirler. Cariyeler, miras yoluyla babadan çocuğa geçebilirler.

Evlerde çalışan hizmetlilerin ırkları, ev sahiplerinin yaşam tarzlarına göre değişebilir. Alafranga hayat tarzını benimseyenler, evlerine Rum, Ermeni gibi milletlerden hizmetçi seçerler. Arap hizmetçi çalıştırmazlar. Evlerde çalışan hizmetliler; çocuk bakımı ile ilgilenen dadı, ev sahiplerinin işlerini organize eden kethüda, halayık, evi koruyan bekçi, yemekleri hazırlayan aşçı, aşçıya yardımcı olarak ayvaz, evin giderlerinden sorumlu vekilharç, evin atlarının bakımından sorumlu seyis, evin arabası ile ilgilenen ve şoförlük yapan arabacı, bahçe işleriyle ilgilenen bahçıvan ve yalılarda kayıkçılardır.

Evin harem kısmının hizmetlerini görenlerle selamlık kısmının hizmetlerini görenler birbirinden farklı olabilmektedir. Harem kısmındaki hizmetlilerin başında hadım ağası gelir. Evlerde haremlik-selamlık sistemi uygulandığı için yabancı erkekler evin harem kısmına giremezler. Bu yüzden casusluk niyetiyle eve girmeye çalışan erkekler, kadın kılıfına bürünerek eve girmeye çalışırlar.

2.2.3.Misafirlik ve Misafir Ağır lama

Teknolojik gelişmelerin, iletişim kanallarının şimdikine göre çok geri ve ilkel olduğu eski İstanbul günlerinde gerek komşuluk gerekse akrabalık ilişkileri günümüze nazaran daha sıklıdır. Bu bağlamda insanların teknoloji ve iletişim araçlarına değil, birbirlerine duydukları ihtiyaçtan daha fazladır. İnsanların birlikte zaman geçirmek için bir arada olmanın yollarını aramalarının bir sonucu olarak eski İstanbul'da “misafirlik”, “misafirliğe gitme”, “misafir ağır lama” kavramlarına özellikle de hanımlar tarafından önem verilir.

Eski İstanbul'da hanımlar her zaman misafir ağır lamaya hazırdır. Gelen misafir kapıda ve kibar bir şekilde karşılanır. Misafirin rahat etmesi için evin maddî yeterlikleri nispetinde tüm imkânlar seferber edilir.⁷⁴⁴

M. Kâmil Beşe, “İstanbul Olmanın Adabı” isimli çalışmasında eski İstanbul'da misafire verilen kıymet ve ehemmiyeti, misafirlik adabını şu cümlelerle kaydeder:

İstanbul'un eski dönemlerinde bağımsız evlerin kapısında bulunan kapı tokmakları bile bir edebî, medeniyetin eseri idi. Kapıda iki tokmak ve halka bulunurdu aslan başlı büyük halka vurulduğunda kalın ses çıkarırdı, çiçek desenli küçük halka ise ince ses çıkarırdı. Dışarıdan gelen kişi erkek ise kalın halkayı vurur, kadın ise ince halkayı vurur böylece ev halkı kapıya gelen kişinin cinsiyetini anlar kapıyı açmaya, misafire uygun kişi giderdi. Ziyaret ettiğiniz kapının tokmağını veya ziline en fazla üç kere vurmanız veya basmanız gerekir. Üç kereden fazla kapının ziline basmak adâb-ı muaşeret kurallarına aykırıdır.

Güzel İstanbul'umuzda bir dost evine misafir girdiniz, ev sahibi sizi karşılar, samimiyet ve gelir derecesine göre ikramlarda bulunulur, misafir olarak ikramı reddetmek saygısızlık kabul edilir. Sohbetler ikramlar sona erdi, gitme vakti geldi. Kapıya geldiniz, musafaha ve selamlaşmadan sonra ayakkabınızı içeri girdiğiniz şekli ile bulmalısınız, yani ziyarete gittiğiniz ev ahalisi sizin ayakkabınızı düzeltme adı altında dışarıya doğru çevirmemeli ki siz ayakkabınızı giyerken ayrıldığınız eve ve ahalisine yüzünüzü dönerek samimi bir şekilde geldiğiniz gibi ayrılıp çıkabilesiniz.⁷⁴⁵

Yatılı olarak misafirliğe gitme âdeti de eski İstanbul'da sıkça rastlanan bir durumdur. Bununla birlikte eski İstanbul'da eş, dost, akrabanın otelde kalması büyük bir ayıp ve hatta hakaret olarak kabul edilir. Her an uzak bir yerden yatılı olarak misafir gelmesi ihtimali üzerine hemen hemen her evde hazır tutulan

⁷⁴⁴Şafak Tunç, *Şehristan-Seyyahların Hayal Şehri İstanbul*, İTO Yayınları, İstanbul, 2010, s. 124

⁷⁴⁵M. Kâmil Beşe, “İstanbul Olmanın Âdabı”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sy. 20 (2014), s. 23

misafir ve yatak odaları vardır. Yatılı misafirlerin kullanması için döşekler, şilteler, yatak yüzleri, yorganlar her zaman temiz tutularak hazır bekletilir.⁷⁴⁶

Ahmet Midhat Efendi *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellah, Hayret, Esrâr-ı Cinâyât, Karnaval, Vah ve Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr* romanlarında İstanbul'da evde misafir ağırlama ve misafirlik ile ilgili bilgiler verir.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Ahmet Midhat Efendi bir Şubat ayında Meddah İsmail'in Hadım Mesut Ağa'nın evine misafir olarak gittiğini, Mesut Ağa'nın o esnada tarhana çorbası içtiğini ve Meddah İsmail'in sofraya buyur edildiğini, ardından birlikte çubuk tüttürdüklerini anlatır.⁷⁴⁷ Çubuklar tüttürülürken sohbet de edilmesinden sonra misafir Meddah İsmail kalkıp gitmek için izin ister.⁷⁴⁸ Buna göre eve bazen vakitsiz ve habersiz misafir gelebilir. O esnada ev sahibi yemek yiyorsa misafir sofraya davet edilir. Misafir, misafirlğe gittiği evden ayrılmak istediği zaman da ev sahibinden gitmek için izin ister.

Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında “kapı çalındığı zaman ‘Kim o?’ demeden kapının açılmadığının âdet olduğu”⁷⁴⁹ bilgisini verir. Bunun yanında eve gelen misafirlerden “erkeklerin selamlık tarafında hanımların harem tarafında”⁷⁵⁰ misafir edildiğini ifade eder.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Ahmet Midhat Efendi, Canan'a ders vermek için eve gelen ve misafir olan Madam Josefino'nun evi gezmek istemesi ve bunun üzerine Râkım'la diyalogunu şu cümlelerle anlatır:

Jozefino, Râkım'ın salonunu pek güzel buldu. Hele salondan bahçeye nazar edip tımar ve terbiyesi pek yolunda olduğunu görünce daha ziyade memnun olup:

Jozefino – Mösyö Râkım, evinizi pek beğendim. Ne tabiat sahibi imişsiniz! Vallahi kutu gibi bir saloncuk. Lâkin odalarınızı da görmek isterim.

⁷⁴⁶A. Ragıp AKYAVAŞ, *Âsitâne- Evvel Zaman İçinde İstanbul II*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 137; Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 35; Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıca'daki Eniştemiz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32

⁷⁴⁷Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 5-6

⁷⁴⁸Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 8.

⁷⁴⁹Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 9.

⁷⁵⁰Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 205.

Râkım – Madam, bundan başka yerlerimiz yalnız yatak odalarından ibarettir.

Jozefino – Çocuk olmayınız da! Biz dost olacak değil miyiz? Yatak olsun görecekim. Serbest adamlarda bu mülâhazaya şaşılır.

Bu lâkırdı üzerine Râkım odaları dahi Madam Jozefino'ya gösterdi.⁷⁵¹

Buna göre Madam Josefino evin salonunun tefrişatını ve salonun penceresinden de görülebilen bahçenin güzelliğini görünce Râkım'a iltifat eder. Evin diğer odalarını da görmeyi istediğini söyler. Râkım evin diğer odalarının yatak odası olduğunu belirtip yatak odalarını başka yabancı birisinin görmesini istemediğini hissettirir. Fakat Josefino eve sürekli gidip geleceğini ve bunun üzerine dost olacaklarını ileri sürer. Çok fazla gelenekçi olmadığını düşündüğü Râkım'ın, böyle davranmasına şaşırıldığını belirtir. Bunun üzerine Râkım, evin diğer odalarını Madam Josefino'ya gezdirir. Buna göre eve gelen misafirler kendilerine ayrılan misafir odalarında ve salonlarında ağırlandı, bunun dışında evin yatak odalarına girmelerine genellikle müsaade edilmemektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanında evinde Ziklas ailesini ağırlayan Râkım'ın yemek vakti sofradaki hazırlıklarını şu cümlelerle anlatır:

Nihayet taam vakti gelmekle Râkım müdevver sofrâ iskemlesi, pirinç sini, sofrâ bezi, uzun peşkir elinde olduğu halde Ziklas'ın bulunduğu odaya girip kaşıklık kesesi, ekme sepeti, tuzluk, biberlik, erkân minderleri hasılı tamam alaturka bir sofranın kâffe-i levâzımını Ziklas'a gösterdi.⁷⁵²

Buna göre Râkım alaturka bir sofrâ düzenine uyarak öncelikle yere sofrâ bezini serer. Yuvarlak sofrâ iskemlesini sofrâ bezi üzerine koyar ve pirinç sini tepsiyi bu iskemlenin üzerine yerleştirir. Bunun yanında sofrâda yemekten sonra elleri temizlemek ve kurulamak için kullanılan peşkir bezi, kaşıkların içerisinde bulunduğu kaşıklık, ekme sepeti, tuzluk, biberlik ve yemek yiyenlerin üzerinde oturmaları için minderler bulunmaktadır. Ahmet Midhat Efendi bu şekilde alaturka bir sofrâda genel anlamda bulunan malzemeleri saymaktadır.

Gene *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanında Ahmet Midhat Efendi, Râkım'ın evine yemeğe misafir gelen ve alaturka tarzda yemek yemeğe alışık olmayan Ziklas ailesinin yemek yerken yaşadıkları durumu şu cümlelerle anlatır:

⁷⁵¹Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s.31

⁷⁵²Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey*, 111.

Henüz alafranga sofrada yemek yememiş olan bir Türk'ün alafranga usulüyle yemek yediğini görmek vakıa insanı güldürür. Ezcümle önünde tabak içinde bulunan eti bıçakla keserek çatala yemeyi beceremeyenler elleriyle kopardıktan sonra çatala saplayıp aldıkları görülür ki, bu acemilik insanın pek hoşuna gider. Lâkin hiç alaturka yemek yememiş bir İngiliz'in alaturka yemek yemesi insanı katılınca kadar güldürecek bir şeydir. Hele bu günkü misafirlerin yemek yemeleri kendilerini dahi güldürtmekteydi ya! Meselâ yahni sıcak sıcak gelmiş olduğundan Ziklas acele ile parmaklarını sahanın ta umkuna kadar daldırdığı anca can acısıyla kolunu yıldırım gibi bir süratle geriye çekerken yanında bulunan zevcesine bir dirsek vurup biçare karıyı devirmesi az buz kahkahalarla gülünecek seyirlerden değildi.⁷⁵³

Burada Ahmet Midhat Efendi, daha önce hiç alafranga tarzda yemek yemeyen bir Türk'ün alafranga yemek yemesinin komik durumlar doğuracağını ifade etmektedir. Tabaktaki eti bıçakla kestikten sonra eti eliyle çatala batırıp sonra yemeğe çalışanları bu komik duruma örnek olarak vermektedir. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, daha önce hiç alaturka tarzda yemek yememiş bir İngiliz'in alaturka yemek yemeğe çalışmasını ise izleyenlerin kahkahalarla karşılayacağını belirtir.

Râkım'ın evine yemeğe misafir olarak gelen ve daha önce alaturka tarzda hiç yemek yememiş olan Ziklas ailesinin yemek yeme çabaları da çok komik bir görüntü oluşturmaktadır. Hatta bu duruma kendileri dahi gülmektedirler. Ahmet Midhat Efendi Mr. Ziklas'ın sıcak yahni çorbasını soğuk zannederek elini çorba kabına daldırması üzerine yanmasından, can havliyle yanmış elini kaptan çıkarırken yanında bulunan karısına dirsek vurarak karısını yere devirmesinden ve ortaya çıkan manzaraya tüm sofradakilerin gülmesinden bahsetmektedir.

Bunun dışında romanda Râkım Efendi zaman zaman İngiliz Ziklas ailesinin evinde yatıya misafir olarak kalmaktadır.

Hüseyin Fellah romanında Ahmet Midhat Efendi, Hüseyin Fellah'ın İstanbul'a ilk geldiği günlerde bir evde misafir kalması ve üç gün sonra ev sahibine söylediklerini şu cümlelerle anlatır:

Müddet-i müsâferet üç günü geçtikten sonra Abdüssamet'i yanına çağırıp "İstanbul'da ikametim birkaç güne mahsus olsaydı zararı yok derdim ama biraz müddet ikamet edeceğim. Binaenaleyh artık size bâr olmaktan vazgeçelim de hesabımızı ayıralım." demesi Abdüssamed'i biraz mahcup ve mükedder eylemiş ise de bu söz Hüseyin Fellâh'ın İstanbul'a ne için gelmiş olduğunu suale bir mukaddime olduğuna memnun kalmıştı.⁷⁵⁴

⁷⁵³ Ahmet Midhat Efendi, *Felâtin Bey*, 112.

⁷⁵⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 239

Buna göre Hüseyin Fellah, İstanbul'a uzun sürecek olan bir iş için gelir. İstanbul'a geldiğinin ilk üç günü Abdüssamed'in yanında misafir olarak kalır. Üç günün sonunda Abdüssamed'e İstanbul'da çok daha uzun süreli kalacağını ve uzun süre evlerinde kalırsa kendisini bir yük gibi hissedeceğini söyler. Abdüssamed ise bu duruma hayli üzüdür ve mahcup olur. Bu durum genellikle yatılı olarak misafir kalmanın ev sahibini ve misafiri rahatsız etmeyecek şekilde üç gün ile sınırlandırıldığını göstermektedir.

Hayret romanında Ahmet Midhat Efendi, İstanbul'da bir kişinin tanımadığı yerde misafir kalamayacağı ile ilgili şunları söylemektedir:

İzzetinefsini bilen bir adamın temiz bir otel bulup da geceyi geçirebilmesi kabil değildir. Böyle bir yabancı, kendisini misafir olarak kabul ettirecek bir dost arar ki aynıyla bir köye gidenler dahi geceyi böyle misafirlik suretiyle geçirmeğe muhtaç olurlar. Belki de İstanbul'da insan hiç bilmediği bir yere kendisini misafir kabul ettiremeyeceği derkâr bulunduğu hâlde bir köye gidecek olsa Tanrı misafiri olmak üzere kendisini her haneye kabul ettirebilir.⁷⁵⁵

Burada göre Ahmet Midhat Efendi, *Hayret* romanını kaleme aldığı 1880'li yıllarda İstanbul'da her anlamda temiz bir otel bulup kalmanın çok zor olduğunu söylemektedir. Bir misafirin, Anadolu'nun herhangi bir köyünde geceyi geçirmek mecburiyetinde kaldığı zaman “Tanrı misafiri” olarak görüldüğünü ve misafir edildiğini söylemektedir. Fakat İstanbul'da herhangi birinin tanımadığı insanlara kendisini misafir ettirebilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bunun sebebinin de nüfusunun fazlalığı ve kozmopolitliğinin etkisiyle her türden insanın uğrak yeri olan İstanbul'da insanların birbirlerine olan güvenlerinin sarsılması olduğunu ifade etmektedir.

Esrâr-ı Cinâyât romanında Ahmet Midhat Efendi, misafirlige gelen birine karşılık olarak “iade-i ziyaret”⁷⁵⁶ yapıldığına ve misafirlige gelen birinin evden ayrılırken ev sahibi tarafından “sokak kapısına kadar teşyi edildiğine”⁷⁵⁷ işaret eder.

Karnaval romanında Resmi'nin annesi ile birlikte komşulara akşam oturmalarına gitmesini Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

⁷⁵⁵Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 56

⁷⁵⁶Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 28

⁷⁵⁷Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, 62.

Gece validesiyle beraber oturmaya gittiklerinde öyle kadınların masallarını dinlemeyip diğer odada derslerine çalışan efendinin yanına gider ve o ezbere çalıştıkça Resmi kemâl-i dikkatle dinlerdi. Böylelikle kulaklarını Fransızcaya pekâlâ alıştırdığı gibi "şu nedir? Fransızca ekmeğe ne derler" gibi suallerden başlayarak hemen bir muntazam ders hâline yaklaştırdığı mücavebeleriyle Resmi Fransızcada dahi büyük bir terakki hâsıl eylemiştir.⁷⁵⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, küçük yaştaki Resmi'nin, annesi ile birlikte akşam oturmalarına gittiğinden bahsetmektedir. Akşam oturmalarında kadınların kendi aralarında sohbet edip masallar anlattıklarını ifade etmektedir. Buna göre İstanbul'da kadınlar, akşam vakitleri birbirlerine misafirlığe giderler. Bu akşam oturmalarında kendi aralarına sohbet edip masallar anlatırlar. Ahmet Midhat Efendi, Resmi'nin ise bir komşularına gittikleri zaman kadınların yanında oturmayıp başka odada derslerine çalışan gencin yanına gittiğini ve ezber yapan genci dikkatle dinlediğini söylemektedir. Bu şekilde Resmi'nin, Fransızca öğrenmeye başladığını ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi *Vah* romanında eve gelen misafirlere tütün ikram edildiğine ve ikram edilecek tütünlerin daha kaliteli olduğuna⁷⁵⁹ işaret etmektedir. *Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr* romanında da yatıya kalan misafirlerin akşam yemeğinden sonra misafir yatak odalarına çekildiklerine işaret etmektedir.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da misafirlik ve misafir ağırlama ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Vakitli veya vakitsiz misafirlığe gidilebilir. Misafir olarak gelen erkekler evin selamlık kısmından, kadınlar ise harem kısmından eve giriş yaparlar. Misafirler, kendilerine ayrılan oda veya salonlarda ağırlanırlar, evin yatak odalarına girmeleri hoş görülmez.

Vakitsiz gelen misafir yemek vaktine denk gelmişse yemeğe buyur edilir. Yemeğe gelen misafirlere evin imkânlarına göre sofralar hazırlanır. Alaturka sofralarda yemek yerde yenir. Yemekten sonra elleri temizlemek ve kurulamak için bezler kullanılır.

⁷⁵⁸Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 19

⁷⁵⁹Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 90

Yatıya misafirlikler vardır. Yatıya gelen misafirler akşam yemeğinden sonra misafir yatak odalarında istirahate çekilirler. Ev sahibini rahatsız etmemek adına yatıya misafirlikler genellikle en fazla üç gün ile sınırlı tutulur.

Gelen misafirlere imkân nispetinde en iyi ikramlar yapılmaya çalışılır.

Evden ayrılmak isteyen misafir, bunun için ev sahibinden müsaade alır. Ev sahibi, misafire sokak kapısına kadar eşlik eder. İade-i ziyaretler yapılır.

Komşular birbirlerine akşam oturmalarına giderler. Akşam oturumlarında sohbet edilir, masallar anlatılır.

2.3. CEMİYET HAYATI

Bu bölümde Ahmet Midhat Efendi'nin İstanbul ile ilgili romanlarında mahalle hayatı, sağlık, ulaşım araçları, alışveriş, halk inanışları ve haberleşme konularında bilgiler vereceğiz.

2.3.1. Mahalle Hayatı

Devlet ve yönetim mekanizmasının ilk basamağını oluşturan “mahalle”, aynı zamanda dinî, kültürel, iktisadî değerler ve ilişkiler içerisinde toplumsal bir olgudur. Mahalle, bireyin toplumsal hayata katılımının sağlanması ve bireyin toplum içindeki yerinin belirlenmesi açısından önemli görülen bir kavramdır.⁷⁶⁰

Eski İstanbullular, mahalle kavramına ve hayatına büyük önem atfeden insanlardır. Bu yüzden eski İstanbullular için başka bir mahalleye göç etmek, huzursuzluk verici ve mutsuz edici bir durumdur. Çünkü eski İstanbullular için mahalle, ruhlarının üzerine geçirilmiş bir kılıf ve beden hükmünü almıştır.⁷⁶¹

Mahalle hayatında komşuluğun getirdiği bazı sorumluluklar vardır. Mahallede bir kadın doğum yaptığı zaman göz aydınlığına ve sonrasında hal hatır sormaya gidilir. Komşu çocuklarının söz, nişan, evlilik gibi hayırlı işleri olduğu zaman onların yanında olunur ve yardımlarına koşulur. Mahallede biri vefat ettiği zaman cenazesinde ve taziyesinde bulunulur. Tüm bunlar, komşu olmanın ve mahalle yaşantısının gerekleridir.⁷⁶²

Ahmet Midhat Efendi *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Çengi, Yeryüzünde Bir Melek, Vah ve Dürdane Hanım* romanlarında mahalle hayatı ve mahallede yaşama kurallarına ilişkin bilgiler vermektedir. Fakat bu konudaki bilgiler çok fazla değildir.

⁷⁶⁰Ayrıntılı bilgi için bk. Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008

⁷⁶¹Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15

⁷⁶²İ. Gündoğ Kayaoğlu, *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 76

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Ahmet Midhat Efendi, mahallede yaşamının kurallarından biri hakkında bilgi vermektedir. Romanda, mahallede bekâr yaşayan bir erkeğin, evinde bir kadın misafirin yatıya kalmasının uygun görülmediğini ifade etmektedir. Bu erkek başka bir milletten de olsa veya yaşlı bile olsa evinde yatıya kadın misafir yatırması halinde mahallelinin bu durumu kabul etmeyeceğini söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadesi romanda “Bakılsa mahalle halkı velev Arap olsun velev ihtiyar olsun bir bekâr herifin bağ kulübesinde kadın misafir yatmasına rıza göstermemek lâzım gelir”⁷⁶³ şeklindedir.

Mahalle hayatı ile ilgili bilginin yer aldığı bir diğer roman, Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi* adlı romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, mahalle hayatı ile ilgili şu bilgiyi vermektedir:

Vakıa kapı bir komşusunun yalnız bir ismini bilip de husûsiyet-i ahvâlini bilmemek İstanbul'da taaccüp edilecek ahvaldendir. Eğer İngiltere'de olsaydınız buna kimse taaccüp etmezdi. Belki komşunuzun ismini bilecek kadar malûmatınız olmasına taaccüp edenler bulunurdu. İstanbul'da ise bir komşunun kendi vâkıf olamadığı bazı ahvaline varıncaya kadar komşuları vâkıf olmazlar ise bir türlü rahat bulamazlar. Hatta bu memlekette bir kimsenin tercüme-i hâlini kendisinden sormamalıdır. Zira o adam kendi tercüme-i ahvâlinde ihtimal ki pek çok şeyleri bilmez. Komşularından ve ahbaplarından sormalıdır. Ol kadar iyi bilirler ki herifin hangi senenin hangi günlerinde ne kadar hasta yattığını ve hekime ve eczacıya bundan dolayı kaç para borcu olduğunu bile size haber verebilirler.⁷⁶⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, mahallede herkesin birbirleri ile ilgili her şeyi bildiğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda komşuluk ve mahalle hayatı konusunda İstanbul ile İngiltere arasında bir kıyaslama yapmaktadır. Buna göre İstanbul'da komşular birbirlerinin sadece isimlerini değil, aynı zamanda birbirleri hakkında pek çok şeyi bilirler. Ahmet Midhat Efendi İstanbul'da bir kimsenin, kapı komşusunun sadece ismini bilip bunun dışında başka bir şey bilmemesinin çok tuhaf karşılanabilecek bir durum olduğunu söylemektedir. Hatta bir insanın kendi hayatına dair bilgilerinin, neredeyse komşularının kendisi hakkındaki bilgilerinden daha az olduğunu ifade etmektedir. Bir insanın neredeyse tüm hayatına dair pek çok konunun, komşularına danışılarak öğrenilebileceğini

⁷⁶³ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 29

⁷⁶⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s.41

söylemektedir. Komşular ve mahallelinin, birbirleri hakkındaki bu bilgileri edindikçe adeta rahata kavuştuklarını belirtmektedir.

Yeryüzünde Bir Melek romanı da Ahmet Midhat Efendi'nin mahalle hayatı ile ilgili bilgi verdiği romanlardan biridir. Ahmet Midhat Efendi romanda mahallede herhangi bir kadına yan bakılamayacağı ve mahallede yaşayan erkeklerin, mahallenin kadınlarını rahatsız edenlere sert tepki göstererek kadınları korudukları ile şunları ifade etmektedir:

Biz de İstanbul'da binlerce hanım gördük bu kadar ırz ehli, edepli bir hanım görmedik. İşte yanında bir kocakarı iki de Arap cariye olduğu hâlde böyle geçer. İlâhî! Bir kimsenin yüzüne baksa ya? Halkın bu kadına bir riyeti bir hürmeti vardır. Yani efendi! Şimdi şu kadın şuradan geçti ya! Maazallah bir adam gözünü kaldırıp... Ama fena gözünü kaldırıp da bir fena nazar edecek olsa, hele bir fena söz söyleyecek olsa bütün çarşılının elinde parça parça olduğu saat o saattir.⁷⁶⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, romanın hanım kahramanlarından Raziye'nin çok iffetli, edepli ve ağırbaşlı bir hanım olduğunu ifade etmektedir. Raziye'nin mahallede, çarşıda, sokakta yürürken kafasını kaldırıp da kimseye bakmadığını iftihar ve saygıyla anlatmaktadır. Mahalledeki herkesin de Raziye'ye karşı derin bir hürmet ve saygısının olduğunu söylemektedir. Raziye'nin çarşıdan geçişi esnasında herhangi birinin Raziye'ye karşı kötü gözle bakmasının, fena bir söz söylemesinin mümkün olmadığını, böyle bir yanlışı yapacak kişinin çarşıdakiler tarafından linç edileceğini ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek* romanında mahalle hayatına dair verdiği bilgilerden biri de mahallede ahlakın korunması ile ilgilidir. Romanda evli bir kadının başka bir adam ile ilişki yaşamasının duyulması üzerine mahalle kahvehanesinde yapılan konuşmayı şu şekilde anlatır:

Salih Çavuş –Dur acele etme bakalım! Biz de dünya gördük. Biz de yaşadık. Dini diyaneti biz de öğrendik. Okumadık ise de çok işittik. Eğer adamcağızın namusunu muhafaza etmeyi safvet-i kalb ile arzu ediyorsanız, kendisine gizlice işi anlatıp haberdar etmek lâzımdır. Muhâfaza-i nâmûs böyle olur. O hâlde o adam dahi kendi namusunu muhafaza mı ikmal mi her ne edecekse eder.

Diğer birisi –Öyle ama biz mahallemiz içinde bu rezaleti kabul eder miyiz?

Salih Çavuş –Bir rezalet oldu mu? O hanede sarhoşluk, gürültü filân görüldü mü?

Bekçi –(Kahve kapısından girmiş ve biraz ayakta durarak şu sözleri işitmiş olduğundan söze karışarak) Hayır öyle olmadı ama her hâlde iş haber alındı.

⁷⁶⁵Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 55

Salih –Haberini yalnız Şu adam getirdi değil mi? Fakat Şimdi siz keyfiyeti konuya komşuya, kadınlara kızlara, oluklara çocuklara kadar ilân edeceksiniz. Doğrusu güzel bir ders. Kızı anasına ‹Bu gürültü nedir?› diye soracak. Anası da ‹İŞte söyle bir kadın Şöyle bir herifi evine almış da basıyorlar› diyecek. O kız daha bu genç yaşında fuhuş ne olduğunu öğrenecek işte bir aŐuften karı ile bir apkın herifin gizlice bir hezeyan etmelerini kabul etmediğiniz hâlde mazarratı kendi nefislerinden başka bir kimseye dokunmayacak olan bu rezaletin mazarratı hepinizin evlt ü iyaline dokunacak ve cümlesine s-i misl olacak kadar meydana çıkarılmasını kabul edeceksiniz öyle mi?⁷⁶⁶

Buna göre *Yeryüzünde Bir Melek* romanında mahalleli, mahalle eŐrafından saygın bir adamın hanımının, başka bir adamla memnu ilişkiler içerisinde bulunduğunu öğrenir. Mahalleli, bu işi açığa çıkarıp sorumluların cezalandırılması gerektiği ile ilgili konuşmalar yapar. Mahalleli, bu işi açığa çıkararak kadının kocasının namusunu koruduğu grŐindedir.

Mahalle kahvesinde yapılan görüşmede mahalleli bu yönde görüş bildirdikten sonra Salih avuŐ konunun bu Şekilde çözülemeyeceğini, memnu ilişkileri olan kadın ve erkeği basmaya çalıŐmanın doğru olmadığını, aldatılan eŐin namusu korunmak isteniyorsa bu durumun adama gizlice anlatmak gerektiğini ifade eder. Adam, durumdan bu Şekilde gizlice haberdar olduktan sonra yapması gerekeni kendisi seçecektir. Salih avuŐ’a göre başkasını namusunu koruma bu Şekilde olur.

Salih avuŐ bu görüşlerini dile getirdikten sonra kahvede bulunan bir mahalleli, bu memnu iliŐkinin mahallelerinde vuku bulmasını kabul edemeyeceklerini söyler. Bunun zerine Salih avuŐ ortada Şikâyet etmeye yetecek kadar delilin olup olmadığını sorar. Mahalle bekçisi bir delilin olmadığı; fakat durumun mahalleli arasında duyulduğu cevabını verir.

Bu durumun mahallede bir kişi tarafından yayıldığını anlayan Salih avuŐ, işlenen günahın mahallede herkes tarafından duyulmasının çok zararlı olduğu grŐindedir. Buna göre memnu ilişki yaşayanları basmaya giden mahallelinin gürültüsünü duyan kırlar annelerinden durumu öğrenecektir. Fuhuş gibi bir zararın varlığını erkenden zihnine kazıyacak ve bu durumda da tüm mahalle ve toplum zarar görecektir.

⁷⁶⁶Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, 197-198.

Mahalle hayatı ile ilgili bilgilerin yer aldığı bir diğer roman, Ahmet Midhat Efendi'nin *Vah* adlı romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, mahallenin mahalle hayatı ile ilgili şunları söylemektedir:

Böyle kırk yıllık mahalle bakkalı mahallenin bir rüknü demek olup herkes işlerine güçlerine gittikleri zaman mahallenin muhafazası, mahalle bakkalına, mahalle kahvecisine, mahalle sakasına filân kalır. Benim gibi bir adamın böyle yerlerde işsiz güçsüz dolaşması ve ağzından tevili gayr-ı kabil yalanlar dökmesi her hâlde dâî-i şüphe olur mevâddandır.⁷⁶⁷

Burada Ahmet Midhat Efendi, mahallenin resmî ve gayr-ı resmî koruyucuları ile ilgili bilgi vermektedir. Mahallenin korunmasında resmî vazifeli olan mahalle bekçilerinin yanında bu görevi gayr-ı resmî olarak yürüten başka insanların da olduğunu anlatmaktadır. Bunların genellikle mahallenin bakkalı, kahvecisi, sucusu gibi esnaflar olduğunu söylemektedir. İnsanlar gündüz vakti işlerine gittikleri zaman bu esnafların adeta mahallenin gören gözü olarak sürekli etrafı kolaçan ettiklerini ve mahalledeki yabancıların niyetlerini anlamaya çalışarak kötü niyetlilere engel olmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Bunun yanında bu kadar koruyucunun olduğu eski İstanbul mahallelerine bir yabancı uzun süre işsiz bir şekilde mahallede dolaşmasının, yalanlar söylemesinin mahallenin koruyucularının şüphelerini uyandıran bir durum olduğunu belirtmektedir.

Dürdane Hanım romanında da Ahmet Midhat Efendi, mahallede yaşayanların, mahalleye yeni taşınan bir komşuya ilk ziyaretinin geciktirilmesinin komşular tarafından teessüfle karşılanan bir durum olduğuna işaret etmektedir.⁷⁶⁸

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da mahalle hayatı ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Mahallede herkes birbirini çok iyi tanır. Herkes birbirinin hayatı ile ilgili neredeyse tüm detayları çok iyi bilir. Komşuların sadece ismini bilip hayatları ile ilgili bilgilere duyarsız kalmak, hayret edilecek bir durumdur.

Mahalle hayatının bazı kuralları vardır. Buna göre bekâr yaşayan bir erkeğin, yatıya kadın misafir kabul etmesi mahalleli tarafından hoş karşılanmaz.

⁷⁶⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 21

⁷⁶⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 119

Mahallede kimse, mahallenin iffetli kadın ve kızlarına kötü gözle bakamaz, laf atamaz, rahatsız edemez. Bunu yapan olursa, mahalle esnafı tarafından cezalandırılır. Mahalle ahlakının korunmasından, mahallede herkes sorumludur.

Mahalleye dışardan gelecek tehlikeleri korumak için resmî görevlilerin yanında gayr-ı resmî görevliler de iş yapar. Bunlar genellikle mahallenin esnafıdır. İnsanlar gündüz vakti işlerine gittikleri zaman bu esnaf mahalleyi tehlikelerden korumaya çalışır.

Bunun yanında mahallede yaşayanlar, mahalleye yeni bir komşu taşındığı zaman ziyarete giderler. Bu ziyaretin geciktirilmesi hoş karşılanmaz.

2.3.2.Sağlık

Ahmet Midhat Efendi *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellah, Henüz 17 Yaşında, Yeryüzünde Bir Melek ve Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr* romanlarında dönemin İstanbul'unda yaşanan bazı hastalıklar ve bunların tedavisi ile ilgili bilgiler verir. Fakat bu bilgiler çok fazla değildir.

Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanında yanık tedavisi ile ilgili bilgi verir. Romanda Yemişçi Arap çubuk içerken, alev alan tütünler Yemişçi Arap'ın yanağını yakar. Bunun üzerine Yemişçi Arap'ı evinde misafir eden fakir adam, “kına ve sirke gibi yanık ilâçları tedarik ederek”⁷⁶⁹ yanık yarasını tedaviye çalışır. Buna göre İstanbul'da yanık tedavilerinde kına ve sirke kullanılmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi sağlık konusunda bilgi verdiği bir diğer roman, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* adlı romanıdır. Romanda Mihriban Hanım'ın annesinin hamileliği ile ilgili şu ilgiler yer alır:

Kaç defa gebe kaldıysa da çocuğunu rahminde barındıramayıp düşürdü. Hekimler için aslını tetkik etmediklerinden hanımın rahminde tedavi ve tamiri nâ-kabil bir ihtilâl olduğunu hükmederek el çektiler. İş ebelere kaldı. Onlar sargılar ile filânlar

⁷⁶⁹Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 84

ile Mihriban Hanımı düşürmeyip muhafaza edebildilerse de, biçare validesi bu kızı doğurduktan sonra loğusa yatağındaiken şehiden vefat eyledi.⁷⁷⁰

Burada Ahmet Midhat Efendi, Mihriban Hanım'ın annesinin birkaç defa düşük yapmasından ve en sonunda kızını doğurmasının ardından vefat etmesinden bahsetmektedir. Mihriban Hanım'ın annesi birkaç defa düşük yapmış ve doktorlar da ayrıntılı bir tetkik ve tedavi uygulamadıkları için sorunun kaynağını bulamamışlardır. Doktorlar, hanımın rahminde tedavisi mümkün olmayan bir durumun mevcut olduğunu ileri sürerek Mihriban Hanım'la ilgilenmeyi bırakmışlardır. Doktorların bu kararı ile birlikte Mihriban Hanım'ın annesinin düşük yapmaması için devreye ebeler girmiştir. Bu şekilde ebelerin çabalarıyla Mihriban Hanım, annesinin rahminde doğuma kadar durabilmiştir. Fakat Mihriban Hanım doğduktan sonra annesi lohusa yatağında vefat etmiş ve doğum nedeniyle vefat ettiği için şehit sayılmıştır.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Canan'ın hastalanmasını şu şekilde anlatır:

Bicare kızcağızda filvaki bazı hastalıklar varmış. Geldiğinin ikinci günü Râkım Galata'daki hekim dostuna koşup keyfiyeti anlatarak biçare Canan hakkında hekimi değil belki merhamet ve şefkat-i tammesini davet ve celp eyledi. Birer sürücü hayvanına râkiben geldiler. Tabip kızı etrafiyle muayeneden ve hâl ü şânını istintaktan sonra "kızda korkulacak birşey yok. Bu hastalığın mebdei Kafkasya imiş. O soğuk memleketten İstanbul gibi sıcak memlekete nakl-i mekân eyledikten sonra kendi kendisine şifayâb olur. Şimdi ben bir hap tertip edeceğim, onu yutmalı. Siz dahi her sabah kalktığı gibi yüz elli dirhem kadar halis inek sütünü kaynatıp sıcak sıcak içirmelisiniz. Tozlu topraklı yerlerde gezmeme, şarkı çağırma filân için sadrını incitmemeli. Aralıkta bir geniş yerlere götürüp ve deniz üzerine çıkarıp hava aldirmalı. Sık sık nefes almağa mecbur olacak kadar yormamalı. Biiznillâhi teâlâ bir şey kalmaz. Zaten bir şey yok a! Bunları dahi ihtiyat olarak ediyoruz. Güzel kızcağızdır, Allah'a emanet" dedi.⁷⁷¹

Buna göre romanın kahramanlarından Canan İstanbul'a geldiğinin ikinci günü, daha önceden kendisinde var olan hastalıklar artar. Râkım, Canan'ın hastalığının artmasının üzerine Galata'da bulunan hekim bir dostundan yardım ister. Râkım'ın isteğini geri çevirmeyen hekim, Râkım ile birlikte Canan'ı muayene etmek için gelir ve Canan'ı ayrıntılı bir muayeneden geçirir. Bu muayene sonucunda Canan'ın Kafkasya soğuklarında hastalandığı ortaya çıkar. Kafkasya'ya göre daha sıcak olan İstanbul'da, Canan'ın hastalığı yavaş yavaş

⁷⁷⁰Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 3

⁷⁷¹Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 19.

ortadan kalkacaktır. Hekim, Canan'ın yutması için bir hap yapar. Bunun yanında Canan'ın ailesine, Canan her sabah uyanır uyanmaz belli bir ölçekte inek sütünün kaynatılarak sıcak sıcak Canan'a içirilmesi gerektiğini tembih eder. Bunlarla birlikte Canan'ın hastalığının tamamen geçmesi için tozlu topraklı yerlerde dolaşmaktan kaçınması ve yüksek sesle şarkı söylememesi gerekmektedir. Canan, nefesini zorlayıp sık nefes alıp verecek şekilde yorulmamalıdır. Canan'a zaman zaman temiz deniz havası aldırılmalıdır. Hekim, uygulanacak bu tedavi tedbirlerden sonra Canan'ın Allah'ın izniyle şifa bulacağını ekleyip evden ayrılır.

Sağlık konusunda bilgilerin geçtiği bir diğer roman, Ahmet Midhat Efendi'nin *Hüseyin Fellah* adlı romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, konağı yanan Bekir Efendi'nin aklını oynatarak Süleymaniye'de bir tımarhaneye yatırıldığından bahseder.⁷⁷² Ahmet Midhat Efendi, o dönemde Süleymaniye tımarhanesinde bulunan hastaların dayakla tedavi edilmeye çalışıldıklarına da “İçindeki altmış yetmiş ve zamanına göre yüz nefer bîçaregân bir hastalığa duçar olmuşlar ki o zamana göre dayaktan başka ilâcı yoktu.”⁷⁷³ cümlesiyle değinir.

Hüseyin Fellah romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Hurşid'in bıçaklanmasından bahseder. Hurşid'in bıçaklanmasının ardından uşaklar yaşlı bir cerrahı eve getirirler. İhtiyar cerrah, bıçağın tamamen vücuda batmış olduğu halde Hurşid'in hâlâ hayatta olduğunu görünce çok şaşırır. İhtiyar cerrah, ilk başta bıçağı nasıl çıkaracağını bilemez. Bıçağı saplandığı yerden çekerek çıkarmaya çalışırlar. Hurşid'e saplanan bıçağın, aslında kemiğe battığı ve bu yüzden bıçağın ucunun eğrildiği görülür. Bıçağın, battığı yerden zor çıkmasının nedeni bu şekilde anlaşılmış olur. Ucu eğrilmiş bıçak, yerinden çıkarılırken daha büyük bir yara açılmasına sebep olur. Bu esnada Hurşid çok büyük acılar çeker. Hurşid'in bu acılar karşısında hayatta kalması, bir mucize olarak görülür. Hurşid'in dostu olan bir İtalyan doktor, Hurşid'in yarasına şırıngalarla ilaçlar verir. Hurşid, uygulanan bu tedaviyle iki ay içerisinde şifa bulur. Konu ile ilgili yer, romanda şu şekildedir:

⁷⁷²Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 251

⁷⁷³Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, 253.

Artık uşakların hepsi fedakâr! Kimisi cerraha, kimisi kollarına koşup, kollarına koşanların hiç bir faydası olmadıysa da cerraha koşanlar elleri titrer bir ihtiyar herif bulup getirdiler. İhtiyar bıçağın yara içinde olduğunu ve mecrûhun ise henüz berhayat bulunduğunu görünce "Ben bu sakalı cerrahlıkta ağarttım. Hiç de böyle şey görmedim! Şimdi bu bıçağı nasıl çıkartmalı?!" diye şaşırıp kaldı.

Mamafih bıçağı çekmeğe başladılar. Meğer ucu bir kemiğe ilişerek biraz eğrilmiş olduğu için çıkmazmış. Vâkıa çeke çeke çıkardılar ise de herifin derûnunda zaten mevcut olan bir yara üzerine bıçağın eğriliğiyle daha birçok yaralar açarak çıkardılar.

Bu ameliyat icra olunurken Hurşid'in ne kadar büyük acılar, ıztıraplar içinde, nasıl kıvrandığını (herifin dediği gibi) kâfir görse imana gelir, müslüman olurdu. Yara bir tarafa kalsın. Yalnız bu ıztırap bir adamın dokuz canı olsa çıkaracak mertebede iken Hurşid'in bu kadar acıya katlanabilmiş olması cây-ı istiğrâb değil midir? Hâlbuki herif yaradan dahi vefat etmedi. Sefaretler maiyyetinde bulunup kendinin dahi dostu olan bir İtalyan tabip yara içine şırıngalar ile bir takım edviye fişkırtarak herifi tedaviye başlamakla iki ay zarfında iyi edebildi.⁷⁷⁴

Henüz 17 Yaşında romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Kalyopi'nin hastalığı ile ilgili şunları anlatır:

Ahmet –Ne oldun Kalyopi! Neden hastalandın?

Kalyopi –Hastalığım korkacak bir hastalık değildir. İsmi söylemek ayıp sayılan bir mahalde büyük bir kan çıbanı çıktı ki beni yerimden kımıldatmıyor. Daha ziyade garibi, çıban bu gece çıktığı hâlde zonklamasına bakılırsa şimdi hemen olgun gibi bir hâldedir zannediyorum.

–Hekim getirelim!

–Hayır! Hekime ne hacet? Validem zaten ebe olduğu gibi kıbalet derslerine de devam eder. Birkaç ilaç yaptı geçer!

–Validen ebe midir? Acayip!

–Evet hem validem hem validemin validesi onun da validesi dahi soydan ebedirler.

–Ebe olsun ne olursa olsun. Böyle şeyler herkesin anlayacağı sanatlardan değildir. Mutlaka hekim getireceğim.

–Hayır efendim hayır. Ben hekime açılmam!

–Hekime açılmaz mısın. Bu daha acayip!⁷⁷⁵

Burada Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Kalyopi'nin vücudunda bir çıban çıkmasından ve çekindiği için hekime görünmek istememesinden bahsetmektedir. Roman kahramanlarından Ahmet Efendi, Kalyopi'yi ziyaret etmek için Kalyopi'nin kaldığı Beyoğlu'ndaki eve gider. Kalyopi evde hasta yatmaktadır. Hastalığının nedeni de vücudunda Ahmet Efendi'ye söylemeye çekindiği bir yerde çıkan çıbandır. Kalyopi'nin vücudunda çıkan kan çıbanı Kalyopi'ye çok büyük rahatsızlık vermektedir.

⁷⁷⁴Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 260

⁷⁷⁵Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 194

Ahmet Efendi, Kalyopi'nin vücudunda bulunan ve Kalyopi'ye büyük ıstırap veren kan çıbanının varlığını öğrendikten sonra eve bir hekim getirmeyi teklif eder. Kalyopi ise annesinin ebe olduğunu ve çıban için ilaç yapıp yaraya uyguladığını ileri sürerek bu teklifi reddeder. Fakat bu, görünen sebeptir. Kalyopi'nin hekim istememesindeki asıl sebep, mahremiyet duygusuyla çıbanın bulunduğu yeri hekime göstermekten çekiniyor olmasıdır. Bu asıl sebebi öğrenen Ahmet Efendi de duruma şaşırır. Zira hasta zaruret hallerinde hekime tedavi edilecek yeri göstermelidir.

Ahmet Midhat Efendi, romanda Ahmet Efendi'nin Kalyopi'yi ikna ederek eve hekim getirmesini ve hekimin teşhis koymasını şu cümlelerle anlatır:

Bir saat sonra beraber getirdiği tabip, sanatındaki kemali gibi yaşça dahi kemale ermiş, yetmiş yaşında bir Yunanıydı. Tabip efendi hastayı muayene eyledikte böyle en nazik bir mahalde bir gecede şu kadar ufunet peyda eden çıbanın ya fevkalhat korkudan veyahut fevkalhat sevinçten neşet eyleyeceği reyinde bulunmakla gerek Kalyopi ve gerek validesi sergüzeşt-i hâllerine mücmelen ve son halâslarını dahi muvazzahan doktora anlattılar.⁷⁷⁶

Buna göre Ahmet Efendi'nin Kalyopi'yi tedavi etmesi için eve getirdiği tabip, yetmiş yaşında bir Yunan doktordur. Doktor, mesleğinde başarılı olarak bilinen birisidir. Yunanlı hekim Kalyopi'yi muayene eder, vücudundaki çıbana bakar. Hekim, yaptığı tetkikler sonucunda vücutta bir anda çıkan böyle bir çıbanın, ya normalden fazla bir sevinçten ya da normalden fazla bir korkudan kaynaklanmış olduğu sonucuna ulaşır. Bunun üzerine de Kalyopi ve annesi, son zamanlarda başlarına gelen ve aşırı heyecana sebep olan olayları hekime anlatırlar.

Ahmet Midhat Efendi, hekimin bu teşhisinden sonra Kalyopi'nin vücudunda bulunan çıbanın tedavisi için yaptıklarını da şu cümlelerle anlatır:

Tabip efendi “Merak etmeyiniz! Ben şimdi neşteri avucum içine saklayarak onu yardığım gibi gözü açılır. Bir merhemle lapa bir de toz veririm ki hem yara iki güne kadar iltayâm-pezîr olur, hem de kendisine kuvvet gelerek hiçbir şeyi kalmaz” dedi.

Filvaki dediği ameliyatı icra eyledi. Darbe-i neşterden dolayı Kalyopi'nin ettiği feryat valide ve pederinden ziyade Ahmet Efendinin yüreğini tırmalamış olduğuna hüküm verilirse yanlış hükmedilmemiş sayılır. Fakat çıbanın müzahrefatı çıkar çıkmaz hastanın gözü açılarak yatağı içinde hareket etmeğe başlaması cümlelerin ve cümleden ziyade Ahmet Efendinin yüzünü güldürmüştür.⁷⁷⁷

⁷⁷⁶Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 194.

⁷⁷⁷Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 195.

Buna göre Kalyopi'yi tedavi etmek için eve gelen hekim, Kalyopi'ye evde küçük bir cerrahi müdahalede bulunur. Kalyopi'nin birden korkup ürkmemesi ve kendisini kasmaması için neşteri elinde saklar, bir anda çıbanı yarar. Bu esnada Kalyopi çok acı çeker ve feryada başlar. Çıbanın delinmesi ile beraber iltihabın dışarı çıkmasıyla da Kalyopi hemen rahatlar. Hekim daha sonrasında ise yaraya sürülmek üzere merhem ve bunun dışında da Kalyopi'nin kısa sürede ayağa kalkabilmesi için bir ilaç verir.

Yeryüzünde Bir Melek romanında Ahmet Midhat Efendi, genç bir doktor olan Şefik'in, hasta bir hanımın tedavisi için Aksaray'da bir konağa götürülmesinden bahseder. Konu ile ilgili yer, romanda şu şekildedir:

Hanım –Ah doktor efendi! En büyük şikâyetim zaaftan, dermansızlıktandır. Vücudum kesilir gider. Aralıkta bir cüz'ice üşümek gelir. Sonra şiddetli bir ateş içinde kalırım. Gizli sıtma gibi bir şey ama nöbeti filâni muayyen değil. Günde dört kere, beş kere nöbet geldiği olur. Ağzımın hiç tadı yok.⁷⁷⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, hasta kadının, şikâyetlerini doktora anlatmasından bahsetmektedir. Kadın, kendisini güçsüz hissettiğini doktora anlatır. Arada bir kendisine bir üşümenin geldiğini, sonrasında ateşinin çıktığını ve bu durumun gün içerisinde dört-beş kez tekrarlandığını doktora söyler.

Kadının bu şikâyetleri üzerine Şefik, hanımın rahatsızlığının üzüntü ve heyecandan kaynaklandığını düşünür. Kadına, kuvvet verici bazı ilaçlar kullanmasını gerektiğini söyler. Bu ilaçların nasıl yapılacağı ve nasıl kullanılacağı ile ilgili bilgiler vererek konaktan ayrılır.⁷⁷⁹

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr romanında Ahmet Midhat Efendi, yaşadığı dönemde tıp ilminin seviyesi ile bilgi vermektedir. Konu ile ilgili yer, romanda şu şekildedir:

Rabbim kimseyi etebbâya muhtaç etmesin! Etubbânın munsıfları kendileri de itiraf ederler ki ilm-i tedavi henüz sabavette bulunmak şöyle dursun, henüz mâderinin rahminde bir cenin hâlidir. Vakıa fûnûn-ı tıbbiyye riyaziyyat ve tabiiyyat nokta-i nazarından pek şamil, pek dakik şeylerdir.⁷⁸⁰

⁷⁷⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 66

⁷⁷⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, 67.

⁷⁸⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr*, haz. M. Fatih andı, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 12

Burada Ahmet Midhat Efendi, tıp ilminin öneminden ve yaşadığı dönemde tıp ilminin çok fazla ilerlememiş olmasından bahsetmektedir. Ahmet Midhat Efendi, yaşadığı dönemde tıp ilminin çok gelişmemiş olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasına da insafli doktorları şahit tutmaktadır. Tıp ilminin henüz anne karnında bir cenin seviyesinde olduğunu, kat' edilmesi gereken çok uzun bir yol olduğunu söylemektedir. Neredeyse hiç ilerleyememiş tıbbın imkânlarını kullanmak zorunda kalan doktorların eline düşmenin çok arzu edilen bir şey olmadığını söylemektedir.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da sağlık konusu ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Dönem itibariyle tıp ilmi çok gelişmiş değildir. Bu yüzden bazı hastalık ve doğumlarda ölümlü sonuçlar meydana gelebilmektedir.

Genellikle bir hastalık durumunda hekim eve getirilir. Hastalığın durumuna göre evde küçük cerrahî müdahaleler yapılabilir. Bazı insanlar, mahrem bölgelerinde bir rahatsızlık varsa hekime muayene olma konusunda çekingenlik yaşayabilirler.

Hekimler, hastayı evde muayene ettikten sonra hastalığın durumuna göre ilaçlar verip tavsiyelerde bulunurlar.

Süleymaniye tımarhanesinde bulunan hastaların tedavisinde bazen dayak kullanılır.

2.3.3.Ulaşım Araçları

Ahmet Midhat Efendi, 1890'lı yıllarda kâleme aldığı *Müşahedat* romanında İstanbul'un o zamanki nüfusunun yaklaşık olarak bir milyon yüz bin civarında olduğunu söyler.⁷⁸¹ Şehir içi ulaşım, bir milyonu aşkın nüfusa sahip olan bir şehirde yüzbinlerce insanı doğrudan ilgilendiren bir konudur.

Batılı seyyah Charles White, on dokuzuncu yüzyılda İstanbul'a yaptığı seyahati konu alan eserinde, şehrin giriş çıkışlarını kontrol etmek üzere kapılarının olduğunu, bu kapıların Ramazan ayı dışında Güneş battıktan sonra

⁷⁸¹Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 112

kapatıldığını ifade eder.⁷⁸² Şehir girişlerinde kapıların olması, İstanbul'a giriş ve İstanbul'dan çıkış yapılabilmesi için belli saatlere dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir.

On dokuzuncu yüzyılda İstanbul'da kullanılan ulaşım araçları atlar ve atlı arabalar, kayıklar, vapurlar, tramvaylar⁷⁸³ ve omnibüslerdir⁷⁸⁴. At, atlı araba ve küçük kayıklar çok az sayıda kişinin seyahat edebildiği ulaşım araçlarıdır.

Abdülhak Şinasi Hisar, on dokuzuncu yüzyılda İstanbul'da uygun mesafe ve mahallerde henüz atların kullanıldığı, atlara bağlı kupa ve faytonların da ulaşımı sağlayan önemli araçlar olduğu ile ilgili şunları ifade eder:

O zamanlar daha atlar, arabalar devriydi. Eski binicilik merakları kısmen devam ediyor, meseleleri ve maceraları daha birçoklarını alâkalandırıyordu. At koşturmaya müsait mahallelerin meşhur binicileri vardı. Bunlar birbirlerinin atlarını tanır, kıskanırlar, birbirlerinden daha uzaklara daha süratle yol alırlar ve bütün bu şeyleri uzun uzun anlatırlardı. Gençler kendilerini atlarının üstünde birer centaure gibi beğendirmek isterlerdi. Onların kendilerine mahsus giyinişleri, gösterişleri, âlemleri vardı. (...)O zamanlar Beyoğlu geceleri Tünel'den Halep çarşısına kadar canlı ve eğlenceliydi. Elektrik yok, havagazı vardı. Barlar, sinemalar yok, lokantalar ve çalgılı gazinolar vardı. Otomobiller yok, ucuz faytonlar, kupalar vardı.⁷⁸⁵

On sekizinci yüzyılda İstanbul'da artan nüfus ile birlikte 1850'li yıllarda aynı anda pek çok kişinin birlikte seyahat edebildiği toplu ulaşım araçları hizmete girmeye başlamıştır. Akın Kurtoğlu, "*Seyrüsefer Esnasında Artık Unutulmaya Yüz Tutan Nezaket Kavramı ve Kuyruk Adabı*" adlı çalışmasında toplu taşıma araçlarının İstanbul'un gündemine yerleşmesini ve toplu taşıma araçları ile birlikte bu araçlarda seyahat etmenin kaidelerinin oluşmaya başlamasını şu cümlelerle anlatır:

Fetih'ten sanayi devrimine kadar geçen 400 sene boyunca oldukça dingin süregelen İstanbul şehir hayatı, dünyada ivme kazanan teknolojik gelişmelerin, yeniliklerin ülkemizde de hayat bulmasıyla birlikte ilginç bir değişime, faydalı bir kırılma noktasına şahit oldu. Kadim İstanbul'un denizlerinde ve caddelerinde ilk defa halkı "toplucu nakleden taşıtlar" görülmeye başlandı. Önceleri şehrin suları vapurlarla şenlendi, ardından güney kıyıları demiryoluyla tanıştı ve sonrasında da önemli caddeleri omnibüs, atlı tramvay ve Tünel'e merhaba dedi. İstanbul'da asırlar

⁷⁸²Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*, Henry Colburn Yayınevi, Londra, 1846, c. 3, s. 322'den naklen Elif Süreyya Genç, *XIX. Yüzyıl İstanbul'u/Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2010, s. 51

⁷⁸³Ahmet Rasim, *Fuhs-i Atik*, Avrupa Yakası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 33

⁷⁸⁴Şehir Mektubu No: 45(44), Basîret, nr. 1034, 24 Recep 1290/7 Eylül 1289, s.1'den naklen Basiretçi Ali Efendi (haz. Nuri Sağlam), *Bir Zamanlar İstanbul-Şehir Mektupları*, İTO Yayınları, İstanbul, 2010, s. 26

⁷⁸⁵Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıca'daki Eniştemiz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 50,88

boyunca at arabaları, sandallar, küçük kapasiteli Pazar kayıkları ve benzeri şahsî ulaşım araçları marifetiyle, son derece kısıtlı şartlar altında ve lokal anlamda gerçekleştirilen insan taşımacılığında sonra, dikkat çekici tarzda kent hayatına giren ve semtler arasında hızlı bir şekilde dallanıp budaklanmaya başlayan, arzu eden herkesin belli bir ücret mukabilinde kullanımına imkân tanıyan bu yeni ve alternatif nakil seçenekleri, kent sakinlerinin yabancı olduğu seyrüsefer kaidelerinin ortaya çıkmasına yönelik ilk adımları da beraberinde getirdi. Bu kurallar manzumesi, ulaşım araçlarına binip inmeyi olduğu kadar, seyahat esnasında ne şekilde oturulması ve davranılması gerektiğini de içine alan kapsamlı bir bütünü kapsamaktaydı.⁷⁸⁶

İstanbul hayatına yeni yeni giren toplu taşıma araçlarında toplumsal kurallara bağlı olarak kadın ve erkekler aynı araç içerisinde; fakat aracın farklı yerlerinde birbirinden *koyu vişne rengi perde*⁷⁸⁷ ile ayrılmış bölümlerde seyahat etmekteydi.⁷⁸⁸ Akın Kurtoğlu, “*Seyrüsefer Esnasında Artık Unutulmaya Yüz Tutan Nezaket Kavramı ve Kuyruk Adabı*” adlı çalışmasında konu hakkında şu önemli bilgileri kaydeder:

Vapur, tren, omnibüs ve atlı tramvayların ortalarına gerilen perdelerle oluşturulan kadın-erkek ayrı oturma bölümleri, yabancılarla bir arada seyahat etme alışkanlığını henüz yeni kazanmaya başlayan İstanbullular için ilginç birer deneyimdi. İlk başlarda bazı çapkın delikanlıların, kendilerini fark ettirmemeye çabalayarak kabini tam ortasından ikiye ayıran koyu renkli perdeyi kenarından köşesinden hafifçe aralamak suretiyle kadınlar kısmına attıkları kaçamak nazarlar, toplumun ayıplayıcı bakışları, uyarıları ve hatta dönemin mecmualarında bu durumu tenkit eden köşe yazılarının da amansız baskısıyla zaman içinde giderek azaldı ve yok olmaya yüz tuttu. Yolcu yoğunluğunun yüksek olduğu kimi hatlarda da -belki de meseleyi biraz daha olsun garantiye almak kaygısıyla- tramvay motrislerinin ardına birer hanımlar wagonu ilâve edildi.⁷⁸⁹

Bir deniz ve boğaz medeniyeti olan İstanbul’da deniz taşımacılığında kullanılan kayıklar, gemi ve vapurların denize indirildiği zamana kadar çok kıymetli ulaşım araçları olarak görülmüşlerdir. Kayıklar; ulaşımda kullanılmak üzere saltanat kayıkları, elçilik kayıkları, hususi kayıklar, piyade kayıkları olarak büyüklük ve süslemeleri bakımından birbirinden farklı özellikler arz ederler. Bunların dışında balıkçıların, hayvancıların ve yangın söndürücülerinin kullandığı farklı kayıklar da bulunmaktadır.⁷⁹⁰

⁷⁸⁶ Akın Kurtoğlu, “Seyrüsefer Esnasında Artık Unutulmaya Yüz Tutan Nezaket Kavramı ve Kuyruk Adabı”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sy. 20 (2014), s. 68

⁷⁸⁷ A. Ragıp Akyavaş, *Âsitâne- Evvel Zaman İçinde İstanbul II*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 5

⁷⁸⁸ Ahmet Rasim, *Fuhs-i Atik*, Avrupa Yakası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 19, 95

⁷⁸⁹ Akın Kurtoğlu, “Seyrüsefer Esnasında Artık Unutulmaya Yüz Tutan Nezaket Kavramı ve Kuyruk Adabı”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sy. 20 (2014), s. 68-69

⁷⁹⁰ Mehmet Mazak, *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 3,7

Kayıkların, sahiplerinin sosyal statülerinin bir göstergesi olduğu ile ilgili Şafak Tunç şunları kaydeder:

Kayıklar, İstanbul'a bir başka güzellik katan ya da başka bir deyişle İstanbul'un özelliklerinden olan birer sanat eseridirler. Eski ve gerçek İstanbullu, denizin üstünde dolaşan kayıklara bakarak bunların devlet ricaline, zengin bir beye, reyadan birisine, şehzadelere ya da tulumbacı neferlerine ait olduğunu hemen anlayabilir.⁷⁹¹

Eski İstanbul'da toplu ulaşımda kullanılan büyük kayıklara “pazar kayığı” adı verilir. Mehmet Mazak, “*Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*” adlı çalışmasında toplu taşıma araçları olarak kullanılan pazar kayıkları ile ilgili şu bilgileri verir:

Pazar kayıkları, İstanbul halkının mekânlar arası ulaşım ihtiyacının karşılanmasında çok büyü ehemmiyeti olan bir vasıta. Pazar kayıkları diğer kayak türlerinden daha güvenli olarak yolcu taşımaktadır. Kalıplarının büyük ve ağır olması nedeniyle rüzgârlı ve dalgalı zamanlarda da kullanılabilirlerdi. (...) Pazar kayıkları, İstanbul'un ilk toplu taşıma vasıtaları olarak tarihteki yerlerini almışlardır.⁷⁹²

1854 yılında Boğaziçi ile Suriçi arasında kullanılmaya başlanan toplu taşıma araçları “Şirket-i Hayriye” vapurları, sonrasında da Kadıköy-Adalar seferleri ile taşımacılık yapan “İdare-i Mahsusa” vapurları İstanbul deniz ulaşımının gözdeleleri olmuştur.

“Boğaz'ı Boğaz eden de ‘Şirketi Hayriye’nin muntazam seferler yapan yepyeni, tertemiz vapurları idi.”⁷⁹³ Bu ulaşım aracını çok seven Boğazlılar, aynı zamanda vapurların kaptanlarına da çok bağlıydı. A. Cemalettin Saraçoğlu, Boğazlıların kaptanlarına bağlılıklarını şu cümlelerle anlatır:

Boğazlılar kendi kaptanlarına çok bağlı idiler. Faraza akşama doğru köyüne gitme üzere vapuruna binen Boğaziçili, vapurun kaptan yerinde alışkın olduğu kaptanını görmezse, adeta kuşkulandır, tedirgin olurdu. Hatta başka bir gemiye terfian dahi nakledilmiş olsa, meselâ Sarıyerlilerin şirket idaresine yüzden fazla imzalı bir dilekçe ile başvurup kaptanlarının kendilerine iadesini istedikleri, Beykozluların filan numaralı vapur süvarisinin o gemiden alınıp neden dolayı enspektör tayin edildiğini kalabalık bir heyet halinde gidip sordukları görülür, işitilirdi.⁷⁹⁴

Boğazda yaşayanların Şirket-i Hayriye'ye bağlandıkları gibi Adalar'da ve Kadıköy'de yaşayanlar da İdare-i Mahsusa vapurlarına ve kaptanlarına çok

⁷⁹¹Şafak Tunç, *Şehristan-Seyyahların Hayal Şehri İstanbul*, İTO Yayınları, İstanbul, 2010, s. 122

⁷⁹²Mehmet Mazak, *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 16-17

⁷⁹³A.Cemalettin Saraçoğlu, “Elli Sene Evvel İstanbullu Yazlığa Boğaz'a Giderdi”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 65.

⁷⁹⁴A.Cemalettin Saraçoğlu, “İstanbul'un Gözde Kaptanları”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 48.

bağlıydı. Bu bağlılık, her iki grup arasında tatlı tartışma ve atışmalara sahne olurdu. A. Cemalettin Saraçoğlu, bu atışmaların seyrini şu cümlelerle ifade eder:

II. Abdulhamit devrinde koca İstanbul'da havanın kararması, sokaklardaki havagazı lambalarının sarımtırak ışıklarının yanmasıyla hayat durur, herkes evine çekilir, tabiatıyla Boğaz seferleri de, Adalar ve Kadıköy seferleri de sona ermiş olurdu. Bu seferler sona ererdi; ama Boğaziçi köylerinin mahalle kahvelerinde “Şirket” vapurlarının methiyeleri, “İdare” gemilerini hicviyeleri okunurken; Büyükkada, Heybeli veyahut Kınalıada gazinolarında da “Ferah”ın, “Aydın”ın, “19 numara”nın süratlerinden, denize dayanıklılıklarından bahisler açılır. Kadıköy, Moda, Caddebostanı, Kartal, Pendik kahvelerinde “Şirket” vapurlarını kötüleyen maniler, koşmalar, hicviyeler elden ele gezerdi. Lâfın kısası Boğazlılar “Şirket” gemilerini överler; Adalılar, Kadıköylüler de “İdare” vapurlarını göklere çıkarırlardı.⁷⁹⁵

Aydınlatma imkânlarının ve deniz ulaşımında hava şartlarına bağlı olarak güvenliğin zayıf olduğu on dokuzuncu yüzyılda, deniz ulaşımında kullanılan toplu taşıma araçları belli saatler içerisinde görevlerini yerini getirir. Akşam ezanı ile birlikte bu araçların çalışmaları durur. Vapur akşam ezanında hangi iskeledeyse orada sabahlar ve ertesi günün sabahında seferlerine yeniden başlar.⁷⁹⁶

Ahmet Midhat Efendi, yaşadığı ve romanlarını kaleme aldığı dönem olan 19. yüzyıl İstanbul’unda ulaşım ile ilgili romanlarında pek çok bilgi verir. *Vah*, *Müşahedat*, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş*, *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi*, *Hayret*, *Yeryüzünde Bir Melek* ve *Dürdane Hanım* romanlarında 19. yüzyıl İstanbul’unda ulaşım ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, İstanbul’da ulaşım araçları ile ilgili en çok *Vah* ve *Müşahedat* romanlarında bilgi verir. *Vah* romanında “Şirket-i Hayriyyenin Büyük Dere’den kalkarak Anadolu kenarı ile Köprü’ye gelen vapurları bazı kere Üsküdar’a dahi uğrarlar.”⁷⁹⁷ bilgisini verir. Buna göre İstanbul ile Boğaz köyleri arasındaki ulaşımı sağlayan Şirket-i Hayriye vapurlarının bir kısmı Anadolu yakası kıyıları üzerinden, bir kısmı da Rumeli yakası kıyılarından gitmektedir. Büyük Dere’den kalkıp Köprü’ye giden vapurlar Üsküdar’a her seferlerinde değil bazen uğramaktadır.

⁷⁹⁵A.Cemalettin Saraçoğlu, “İstanbul’unun Gemi Merakı”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul’dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 41-42

⁷⁹⁶A. Ragıp Akyavaş, *Âsîtâne- Evvel Zaman İçinde İstanbul II*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 5

⁷⁹⁷Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 6

Vah romanında Ahmet Midhat Efendi, Şirket-i Hayriye vapurlarında kadın ve erkeklerin vapurun farklı yerlerinde seyahat ettiklerinden bahseder. Ahmet Midhat Efendi konu ile ilgili şunları söyler:

Şirket vapurlarının şu kıç taraftaki mevkilerine oturan zevatın orasını tercihine ekseriyet üzere sebep olan şey kadınların daha kıç tarafta kendilerine mahsus olan yere varmak için erkek efendilerin önlerinden geçmeye mecbur olmaları kaziyyesidir.

Hatta bazı süslü efendiler kadınlarla erkeklerin arasını fârik olan perdenin ta yanına oturarak öte tarafta bulunan kadın ile vücudunu temas ettirmekten dahi mütelezziz olur. Eğer bahtına bu kadın yetmiş beş yaşında bir koca karı veyahut dolma satmak için Köprü üzerine gider bir ihtiyar Arap cariyeye olmayıp da genç, güzel ve hâl ve tavrından zekâsı anlaşılır, söz anlar bir şey olursa o zaman zen-dost efendi de:

"Hulle-i cennet olursa çekeyim çâk edeyim

Dem-i vaslında bana hâil olur pîrehenim"

beytini irat ederek münasebeti olsun olmasın şu perdenin haylûletinden edeceği şikâyetleri dinlemeli.

İşte kıç taraf mevkiinin bu misillü esbâb-ı rüchânından dolayı pek çok efendiler orasını tercih ederler. Hatta bazı kere iskeleler geldiği zaman dışarıya çıkmak hususunda acul olarak erkekler önüne dizilen hanımların vapur iskeleye çarpmakla hâsil olan sadmeden erkeklerin kucaklarına düştükleri dahi vaki olur.⁷⁹⁸

Buna göre 19. yüzyıl İstanbul'unda insanların yeni tanıştığı vasıtalar olan tüm toplu ulaşım araçlarında olduğu gibi Şirket-i Hayriye vapurlarında da kadınlar ve erkeklerin seyahat ettiği yerler vapur içerisinde birbirinden ayrıdır. Kadınlar ve erkeklerin vapurdaki yerleri arasına bir perde bulunur. Kadınlar vapurun arka kısmında, erkekler de ön kısmında seyahat ederler.

Ahmet Midhat Efendi, Şirket-i Hayriye vapurlarında seyahat eden bazı kadın düşkünü erkeklerin kendileri için ayrılan kısmın en arkalarında, kadınlar kısmının hemen yanı başında oturmayı tercih ettiklerini ifade eder. Bunun sebebi kadınlar kısmına doğru giden hanımların, bu erkeklerin önlerinden geçmek zorunda olmaları ve bu kadın düşkünü erkeklerin hanımları bakış ve sözleriyle taciz etme arzusudur.

Hatta Ahmet Midhat Efendi bu kadın düşkünü olan ve sırf hanımlar için en arkalarda seyahat eden bazı erkeklerin, hanımlarla erkekleri seyahat esnasında birbirinden ayıran perdenin hemen dibine oturduğunu söylemektedir. Bu şekilde perdenin diğer tarafında ve hemen perdenin yanında bulunan hanımla vücut teması kurmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Perdenin diğer tarafındaki hanım

⁷⁹⁸Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 7.

yaşlı bir kadın ya da bir Arap cariye de olabilir, genç ve güzel bir hanımefendi de olabilir. Eğer perdenin diğer tarafındaki hanım genç ve güzel biriye, işte o zaman kadın düşkünün adamın, perdenin varlığından şikâyete başladığını ve beyitler söylediğini anlatmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, hanımlara yakın olmak isteyen erkeklerden dolayı vapurun arka taraflarında bir kalabalığın olduğunu söylemektedir. Vapurdan hemen inmek isteyen erkeklerin önünde duran hanımların, vapur iskeleye çarptığı zaman erkeklerin kucağına düştüklerini de belirtir.

Vah romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Behçet'in, yolda yürürken görüp beğendiği bir hanımı takip etmesinden bahseder. Hanım "Üsküdar'dan vapur ile Karaköy'e ve Galata'dan da tramvay ile Fındıklı'ya"⁷⁹⁹ gider ve Behçet bu yolda hanımı takip eder. Buna göre Üsküdar ile Karaköy arasında vapur seferleri yapılmakta ve Galata'dan bazı semtlere tramvay ile ulaşım sağlanabilmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Vah* romanında yolda görüp beğendiği bir hanımı takip eden Behçet'in, hanımın ardından tramvaya bindikten sonrasını şu cümlelerle anlatır:

Biletçi, kadınlar tarafına geldiği zaman hanımın nereye bilet alacağını görmek için Behçet Efendi çok gayret eyledi ise de görmeye muvaffak olamadı. Kendi kendisine dedi ki:

Tramvay Ortaköy'den ileriye gitmiyor ya ben biletimi Ortaköy'e alırım. Kadın nereye çıkarsa arkası sıra ben de çıkarım.⁸⁰⁰

Buna göre kadınlar ve erkekler tramvayda ayrı yerlere oturmaktadır. Bilet tramvaya bindikten sonra alınmaktadır ve bu işle ilgilenen bir bilet görevlisi bulunmaktadır. Biletler, yolcuların inecekleri yere göre kesilmektedir. Beğendiği hanımı takip eden Behçet, hanımın ardından tramvaya biner. Biletçi, Behçet ve hanım bindikten sonra bilet vermek için önce hanımlar tarafına geçer. Behçet, hanımın nerde ineceğini öğrenmek ve kendi biletini de ona göre almak ister. Bunun için öncelikle biletçinin hanıma vereceği bileti görmeye çalışır; fakat buna muvaffak olamaz. Bu şekilde hanımın nerde ineceğini öğrenemeyince biletini

⁷⁹⁹Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 25.

⁸⁰⁰Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 16.

tramvayın son durağı olan Ortaköy'e almaya karar verir. Böylelikle hanım hangi durakta inerse Behçet de o durakta inecektir.

Ahmet Midhat Efendi'nin ulaşım ile ilgili bilgiler verdiği bir diğer roman, *Müşahedat* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi romanda, İstanbul'da deniz ulaşımı için önemli bir yeri olan Şirket-i Hayriye vapurları ile ilgili bilgiler verir. Kendisinin Beykoz'da ikamet ettiğini ve "Yaz kış, akşam sabah Beykoz'dan İstanbul'a"⁸⁰¹ gelip gittiğini ifade eder. Ahmet Midhat Efendi Beykoz-İstanbul arası bu yolculuklarını Şirket-i Hayriye vapurları vasıtasıyla yapar. Gazeteci olduğu için "Şirket-i Hayriye hakkında pek çok şikâyetin kendi kaleminden" çıktığını, "fakat Şirket-i Hayriye'den müşteki olduğu zamanlardan çok müteşekkir kaldığı zamanlar"⁸⁰² daha çok olduğunu da ifade eder.

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında, ikamet ettiği Beykoz'dan gazetecilik-yazarlık faaliyetlerini icra etmek için kullandığı Bâbiâli'deki matbaasına düzenli olarak vapurla gidip gelmesi⁸⁰³ ve bu seyahat için kullandığı "Şirket-i Hayriyye" vapurundaki yazı çalışmalarıyla ilgili olarak şunları söyler:

Allah eksik etmesin, kaptanlardan, mevki memurlarından pek çoğu dostumuzdur. Hele yolcular meyanında dostlarımız hakikaten çoktur. Yazı işlerimizin de pek çok olduğu günler yan taraflardaki küçük kabineleri bize açtırmak suretiyle memur efendiler hâtır-sâzlıkta bulunurlar. Bazı kere vaki olur ki bu küçük kabineler bizden evvel başkaları tarafından işgal olunmuşlardır. Bu zatlar Beykoz ile Köprü arasındaki bir saat bir çeyrek zamanı bize hoş imrar ettirmemek için lütfen küçük kabineyi tahliye ederek, bize pek büyük bir eser-i inâyet gösterirler. Çünkü biz oracığa sokulup esnâ-yı seyâhatte dünyanın yazısını yazarız.

Ama küçük kabineyi işgale muvaffak olamamışız. Ne yapalım? O hâlde büyük salona ineriz. Kâğıtlarımızı, gazetelerimizi döşeyip, eğer mecbur olursak yolcuların bazılarına:

- Mazur görünüz efendim. Bizim kadar zaman fakiri bulunan adamlar için şu bir saat, bir çeyrekten istifadeyi kaçırmak olamaz.

Diye, sanki gazethanemizdeymişiz gibi saldır saldır işimizi görmeğe başlarız.

İşte görülüyor. Şirket-i Hayriyye vapurları bir nevi tahrirhanemizdirler. Bir saat bir çeyrek azimette, bir saat bir çeyrek dahi avdette bu vapurlar derununda ferih fahur çalışabiliriz. Kıyas edilecek olursa böyle iki buçuk saatlik bir müddeti asıl matbaamızda geçirdiğimiz günler bile gereği gibi nevadirdendir. Şu hâlden dolayı Şirket-i Hayriyye'den müteşekkir olmazsak nankörlüğümüze haml olunmaz mı?

Çalışkanlığımızı âdeta mertebe-i ifratta gösterdik. Böyle vapurlarda bile yazıdan baş kaldıramayacak kadar çalışkanlık bizde her gün vaki olsa idi telifatımızın adedi binlere varır idi. Bilâkis bizim de Köprü'den Beykoz'a kadar veyahut Beykoz'dan

⁸⁰¹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 9

⁸⁰² Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 9.

⁸⁰³ M. Fatih Andı, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Beykoz" *İlmî Araştırmalar*, sy.21, s. 9

Köprü'ye değin yapacak başka iş bulamayarak, sigara sigara üzerine, ağzımızı zehirleyip, lâf lâf üstüne çenemizi yordüğümüz günler pek çoktur.⁸⁰⁴

Buna göre, Ahmet Midhat Efendi'nin Beykoz'dan Köprü'ye ve Köprü'den Beykoz'a geliş gidişlerde toplamda neredeyse günde iki buçuk saati Şirket-i Hayriyye vapurlarında geçmektedir. Ahmet Midhat Efendi, vapurda geçirdiği bu süreyi yazı çalışmaları için ganimet bilmektedir. Genellikle bu iki buçuk saatlik süreyi yazı çalışmaları için kullanmaktadır. Vapurun kaptanları ve yolcuların pek çoğu tarafından Ahmet Midhat Efendi'nin bu yoğun çalışmaları anlayışla karşılanmaktadır. Vapurun yan taraflarındaki küçük kabinler genellikle Ahmet Midhat Efendi'nin yolculuk boyunca çalışabilmesi için tahsis edilmektedir. Bunun mümkün olmadığı zamanlarda ise Ahmet Midhat Efendi çalışma kâğıtlarını ve gazetelerini alarak vapurun büyük salonunda çalışmaktadır. Salondaki diğer yolculara da vapurda çalışarak geçireceği vaktin kendisi için bulunmaz fırsat olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi vapurda seyahat ederken bu süre zarfında bazen sigara içerek insanlarla sohbet ettiğini de anlatmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, deniz idaresinin bazen Beykoz-İstanbul seferi için daha yavaş bir vapur görevlendirmesini şu cümlelerle anlatır:

Ama sakın zannetmeyiniz ki bazı günlerimizin de bu surette geçmesinden şikâyet edeceğiz! Hayır! Böyle olan günlerde, olsa olsa onyedinci numaralı vapur gibi bazı süratli vapurları Şirket'in bizden alıp Rumeli tarafına vermesiyle mahut yirmi beş numaralı tenbel vapuru bize göndermesinden şikâyet eyleyebiliriz. Ama bu tenbel ile bu hamarat arasındaki fark, on dakika, nihayet bir çeyrekten ibaretmiş. Yapacak başka işimiz olmadıktan sonra, biz bunu da medar-ı şikâyet ittihaz etmez de ne yaparız? Güya İngilizler gibi bizim de vaktimiz nakt imiş.⁸⁰⁵

Yukarda yer verilen ifadelere göre Ahmet Midhat Efendi bazen vapurda seyahat ederken bu süre zarfında sigara içerek insanlarla sohbet etmekten şikâyetçi olmadığını söylemektedir. Burada şikâyet edilecek tek şeyin, olsa olsa deniz idaresinin bazen Beykoz-İstanbul seferi için yavaş olan 25 numaralı vapuru hizmete vermesi olduğunu, genellikle Beykoz-İstanbul seferini Anadolu kıyıları boyunca yapan ve daha hızlı olan 17 numaralı vapurun Rumeli kıyıları tarafındaki seyahat yoluna vermesi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre 25 numaralı vapur denk geldiği zaman Beykoz-İstanbul seferi daha uzun sürmektedir. Fakat Ahmet

⁸⁰⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 9-10

⁸⁰⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 10.

Midhat Efendi iki vapurun menzile ulaşma süreleri arasında en fazla on-on beş dakika fark olduğunu ifade ederek bu durumun da çok şikâyet edilecek bir tarafının olmadığını belirtir. Yapılacak acil bir iş, yetişilecek önemli bir randevu yoksa bu farkın bir anlam ifade etmediğini söylemektedir.

Müşahedat romanında Ahmet Midhat Efendi, Beykoz'dan kalkıp Kandilli'ye kadar dört iskeleye uğradıktan sonra direkt İstanbul'a giden vapurun Kandilli'den sonra da birkaç iskeleye uğrayıp Kuzguncuk üzerinden İstanbul'a giden diğer vapura göre İstanbul'a on beş-yirmi dakika daha erken ulaştığını söylemektedir. Bu durumun her ne kadar vaktinin kıymetini bilenlerce avantajlı olsa da vapurun daha az iskeleye uğraması nedeniyle vapura binecek kadın sayısının azalmasından dolayı bazı çapkınlık peşinde olan gençlerin bu durumdan pek memnun kalmadıklarını ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Ne hacet, Beykoz'dan kalkıp, Kandilli'ye kadar dört iskeleye uğradıktan sonra, doğruca İstanbul'a giden vapurlar, bir çeyrek, yirmi dakika kadar vakit kazandırdığı için, vakitlerini nakit addedenleri menun ederler de, gençlerden ve civân-mizac pîrlerden pek çoklarını bilâkis dil-gîr ederler. “Niçin” mi dediniz? Ya vapur Kandilli'den sonra Kuzguncuk'a kadar kaç iskeleye uğrarsa, kadınlar tarafından birtakım yolcular, o iskelelere çıkacak ve o iskelelerden de birtakım kadın yolcuları girecektir. Bu giriş çıkış ise beyan eylediğimiz mutarrasidini, mütehassirini memnun bırakacaktır.⁸⁰⁶

Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahedat* romanında ulaşım ile ilgili verdiği bilgilerden birisi de, vapurda hanımlar için ayrı bir bölümün olması, bu bölümün hanımların olduğunun Fransızca bir uyarıyla belirtilmesidir. Ahmet Midhat Efendi, konu ile ilgili romanda şunları söylemektedir:

Kapı üzerinde bir levha asılıdır. Osmanlı mürekkebiyle yazılıp, biraz da yağmur değdiğinden yazıları epeyce bozulmuş ise de “reserve au harem” yazıldığı okunabilmektedir ki Fransızca olarak bu lâkırdımın tercümesi “haremlere tahsis olunmuştur” demektir.⁸⁰⁷

Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında üç kadını takip edip onlarla birlikte, Tünel'den geçerek Beyoğlu'na giden metro trenine binmesini şu cümlelerle anlatır:

Gişeden, kadınlar mukavva biletleri alarak dolaptan geçiyorlardı. Dolap memurunun, bunlara iki penbe kâğıt verdiğini görünce anlaşıldı ki birinci mevkie

⁸⁰⁶Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 11.

⁸⁰⁷Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 15.

binecekler. Artık “işte, vapurda bizi bîzar edişim elvermedi de, burada dahi yanınıza geldim” diye, ben de birinci mevkie binecek değilim a.

İkinci mevkiden bir bilet aldım. Hattâ Tünel’in intizar salonu demek olan mahut koşarak koyun gibi parmaklıklı, makalkallı yerin kapıları henüz kapalı ve yolcular muntazır olduklarından, o tünel içinden doğru gelen gırlı ve gürültü, vagonun henüz vürut etmemiş bulunduğunu gösterdiğinden, ben dönme dolaptan girip de intizar mahallinde kendimi kadınlara göstermeği de tecviz etmedim. Biraz dışarıda bekleyip, vagon geldikten ve yolcular binmeğe başladıktan sonra, ben de geçip, ta ön tarafta, kondüktörün râkib olduğu önu açık yük vagonuna bindim.⁸⁰⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, Tünel yolunu kullanmak için binilen metroya girişlerde uygulanan bazı kurallara ait bilgiler vermektedir. Buna göre metroya binmek için önceden gişeden bilet almak gerekir. Yolculara verilen biletler mukavva kartondan yapılmıştır. Gişeden mukavva bileti aldıktan sonra metronun bekleme salonuna geçebilmek için döner kapılardan geçmek gereklidir. Bilet bu döner kapıda bulunan görevliye verilir ve görevli de bilete göre yolcunun hangi mevkide seyahat edeceğini gösteren başka bir bilet verir.

Metroda farklı mevkiler bulunmaktadır. Alınan bilete göre bu farklı mevkilerde seyahat edilmektedir. Yukarıda yer verildiği gibi kadınlar birinci mevki için bilet almışlardır ve birinci mevki için verilen biletler pembe renklidir.

Gişeden biletlerini alan ve sonradan da döner kapıdan geçen yolcular, metro gelene kadar bir salonunda beklemek zorundadır. Metronun vagonları gelince bekleme salonunun kapıları açılır ve yolcular araca binerler.

Ahmet Midhat Efendi, Tünel yoluyla Beyoğlu’na gelen hanımların daha sonra “O gün hava gayet müsait olduğundan kadınlar bir açık faytona”⁸⁰⁹ bindiklerini ve kendisinin de bir *kupaya* bindiğinden bahseder. Buna göre şehir içi ulaşımında hava şartlarına göre insanlar üstü açık faytonları veya üstü kapalı kupaları kullanmaktadır.

Müşahedat romanında Ahmet Midhat Efendi, vapur biletleri ile ilgili olarak “Eğer şimdiki gibi o zaman dahi Köprü üstünden bilet almak lâzım gelse idi, memurlar sellemehü’l-sellem vapura girmekleğime müsaade etmezler idi. Biletler vapur içinde alındığından, vapura ilk giren ben oldum.”⁸¹⁰ ifadelerini kullanmaktadır. Buna göre daha önceleri vapur yoluyla seyahat eden yolcular

⁸⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 34-35.

⁸⁰⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 35.

⁸¹⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 274.

biletlerini vapurun içerisinde almaktadır. Fakat Ahmet Midhat Efendi daha sonra bu uygulamanın değiştiğini ve biletlerin Köprü’de alındığını, görevlilerin Köprü’de bilet almayanların vapura binmelerine izin vermediğini ifade eder.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş romanında Ahmet Midhat Efendi, “Selim deÜsküdar menzilhanesinden isticâr eylediği menzil beygiri ile Üsküdar’dan çıkıp gitti.”⁸¹¹ cümlesiyle Üsküdar’da ulaşım için alınıp satılan veya kiralanmış binek atların ticaretinin yapıldığı bir pazarın bulunduğu işaret eder. Kadıköy ile Üsküdar arasında kayıkla ulaşımın sağlanabildiğine “O soğukta Kadıköy’ne kadar gelir. Oradan bir kayığa binerek Üsküdar’a çıkar.”⁸¹² cümlesiyle işaret eder.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş romanında Ahmet Midhat Efendi roman kahramanlarından Mesut Ağa’nın kendisi için bir kayıkçı tutmasını “Kayıkçılığa yaramaz diye Arnavutköyü iskelesinden tart edilmiş ve şayet Kuzguncuk bağında bahçıvan gibi istihdam eder diye Mesut Ağaya tavsiye olunmuş bulunan bir lâzı kendisine mahsus kayıkçı edindi.”⁸¹³ cümlesiyle anlatır. Buna göre herkes kayıkçı olarak çalıştırılmamakta, görevini yapamayanlar kayıkçılık mesleğinden ihraç edilmektedir. Bunun yanında hususi kayık sahiplerinin kayıkçılıklarını yapan görevliler de ulaşımında görev yapmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi’nin ulaşım ile ilgili bilgi verdiği bir diğer roman, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* adlı romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, Râkım’ın “saat dörtten sonra İngilizlerin yanından kalkıp bir hayvana binerek hanesine”⁸¹⁴ doğru yol almak istediğinden bahseder. Buna göre şehir içi ulaşımında hayvanlardan da yararlanılmaktadır.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında roman kahramanlarından Can, hava değişimi için Kadıköy’de bulunan dostlarının yanında gider. Canan bir süre sonra Kadıköy’de çok sıkılır ve ailesine bir mektup yollayarak Râkım’ın kendisini

⁸¹¹Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 10

⁸¹²Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 56.

⁸¹³Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 56.

⁸¹⁴Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 39

ara sıra ziyaret etmesini istediğini belirtir. Bunun üzerine Râkım ile Mr. Ziklas arasında şöyle bir diyalog geçer:

Ziklas – Canım Râkım Efendi, size bir şey rica edeceğim. Bizim Can diyor ki, siz aralıkta bir kendisini ziyaret ederseniz memnun olacakmış. Vakıa bu hizmet sizi kendi temettuuunuza hizmetten menederse de, korkmayınız ben mütekeffilim.

Râkım – Estağfurullah Mister Ziklas, menfaatin bu cihet-i dakıkasına kadar düşünmek belki Avrupalılarda varsa bile, Osmanlılarda yoktur. Baş üstüne, yarın giderim.

Ziklas – Bu akşam gitseniz. Vakıa vapurlar yoktur ama bir kayık tutarsınız.⁸¹⁵

Buna göre Beyoğlu'nda Asmalı Mescit'te oturan ve kızları Can'ı Kadıköy'e gönderen Ziklas ailesi de Râkım'dan Kadıköy'e Can'ı ziyarete gitmesi ricasında bulunur. Râkım bu teklifi kabul eder ve vakit akşam olduğundan ertesi gün gidebileceğini söyler. Bunun üzerine Mr. Ziklas her ne kadar vaktin akşam olmasıyla vapurlar çalışmasa da Kadıköy'e kayıkla gidilebileceğini söyler. Buna göre vapurlar günün her saati çalışmamakta, akşam vakti olunca vapurla ulaşım sonra ermektedir. Bunun yanında kayıklar, vapurların çalışmadığı akşam saatlerinde de ulaşımı sağlama görevlerine devam etmektedir.

Hayret romanında Adalar kaymakamının Beyoğlu'ndan Adalar'a giderken kullandığı yolları Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Otel Lüksemburg'tan çıkan Kaymakam Beyi üç dört arabacı birden karşılayarak “Beyim araba! Mösyö! Çelbi karosa!” diye davet etmeğe başlayınca, Kaymakam bir tebessüm eyledi. Akşam Yedikule'de bir arabayı angarya gibi cebrî bir surette tedarik eyleyebilmiş olduğu hâlde bu sabah şu kadar arabacıların hücumunu bir türlü mukayesesine sığdıramıyordu. Fakat o sabah hava güzel olduğundan arabaya binmeksizin köprüye kadar piyade yürümeyi tercih eyledi. Ancak tünel hizasına gelince nafiye yokuşu piyade ineneğine tünelle inmeyi münâip gördü.

Köprüyü karşıya geçtikten sonra Eminönü'nden bir arabaya binip Şehremanetine vardı. (...)Bu işleri serian görmeğe mecburdu. Zira sabahleyin adaya yalnız bir vapur olup ona yetişmeğe gayret eyliyordu. Fakat ne kadar gayret eylediyse de vapura yetişemedi. Binaenaleyh Haydarpaşa vapuruyla oraya, oradan dahi şimendiferle Maltepe'ye ve nihayet sahilinden bir büyük kayığa râkiben mahall-i me'mûriyyeti olan Büyükkada'ya vardı ki vakit dahi akşamın saat dokuz buçuğuydu.⁸¹⁶

Buna göre atlı arabalar şehir içinde ulaşımı sağlayan vasıtalandır. Kaymakam bey sabah otelden çıktığında hemen birkaç arabacı etrafını sarar ve kaymakamı arabaya bindirmeye çalışırlar. Bunun yanında bu atlı arabalar günün her saati çoklukla bulunmamakta, bazen bir araba bulabilmek için çok gayret sarf

⁸¹⁵Ahmet Midhat Efendi, *Felâatun Bey*, 116.

⁸¹⁶Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 60

etmek gerekmektedir. Kaymakam bey, otelden çıkınca arabaya binmeyi değil Köprü'ye kadar yürümeyi tercih eder. Köprü'ye kadar yürüyen ve Köprü'yü yaya olarak karşıya geçen kaymakam, Eminönü'nden bir arabaya binerek Şehremaneti'ne gider.

Şehremaneti'ne giden ve oradaki işlerini acele halletmeye çalışan kaymakam, Eminönü'nden Adalar'a kalkan ve günde sadece sabah vakti tek sefer yapan vapura yetişemez. Bunun üzerine alternatif olarak Eminönü'nden Haydarpaşa'ya vapurla geçer, Haydarpaşa'dan Maltepe'ye trenle gider. Maltepe sahilinden Büyükkada'ya da bir büyük kayığa binerek ulaşır.

Yeryüzünde Bir Melek romanında Ahmet Midhat Efendi, Bahçekapısı semtindeki doktor Şefik'in Aksaray'da bulunan hastaya “bir hayvana binip”⁸¹⁷ gittiğinden bahseder. Buna göre şehir içi ulaşımında kısa mesafelerde ulaşım hayvanlar aracılığıyla sağlanmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi *Dürdane Hanım* romanında Cadde-i Kebir'de (İstiklal Caddesi) bir tramvayın sefer yaptığına ve “Galata Caddesi'ni tramvay ile”⁸¹⁸ geçmenin mümkün olduğuna işaret eder.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da ulaşım ile ilgili şu sonuçlara ulaşılır: Şehir içi ulaşımında yakın mesafelerde atlar kullanılır. Atların çektiği araba, fayton ve kupalar da vardır.

Deniz ulaşımında vapurlar ve kayıklar kullanılır. İdare ve Şirket vapurlarının güzergâhları farklıdır.

Trenler, tramvaylar ve Tünel, şehir içi ulaşımında kullanılan kara toplu taşıma araçlarıdır. Toplu taşıma araçlarında bilet alınarak binilmektedir. Biletler zamana göre ya araca binmeden ya da araç içerisinde satılmaktadır.

Kadın ve erkeklerin toplu taşıma araçlarında oturdukları yerler birbirinden farklıdır. Bazı toplu taşıma araçlarında bu yerler birbirinden perde aracılığı ile ayrılmaktadır.

⁸¹⁷Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 61

⁸¹⁸Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 7

Toplu taşıma araçları, bazen hovardalık yapmak isteyenlerin davranışlarına sahne olabilmektedir.

Günün her saatinde her yere ulaşım sağlanamamaktadır. Ulaşım araçlarının sınırlı olduğu veya hareket saatinin kaçırıldığı zamanlarda, bir yere gidebilmek zor veya imkânsız hale gelmektedir.

Genellikle vapurların çalışmadığı saatlerde kayıklar kullanılmaktadır.

2.3.4. Alışveriş

Ahmet Midhat Efendi *Bahtiyarlık*, *Vah*, *Müşahedat*, *Dünyaya İkinci Geliş* *Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, *Henüz 17 Yaşında* ve *Esrâr-ı Cinâyât* romanlarında yaşadığı ve romanlarını kaleme aldığı dönem olan 19. yüzyıl İstanbul'unda alışveriş ile ilgili bilgiler verir.

Bahtiyarlık romanında Ahmet Midhat Efendi, İstanbul'da ticaretin merkezi olan semtler hakkında bilgi verir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Bahçekapısı ve Galata gibi merâkiz-i ticâriyyede bulunan mağazaları görmüyor musunuz ki derunlarında birer yazıhaneden başka bir şey bulunmadığı hâlde size iki kelimeyle iki bin kese akçelik mal devrediyorlar. Bunlarla kırk paralık kuru kahve satan tacir arasındaki farkı bulamıyor musunuz?⁸¹⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi, Bahçekapı ve Galata'nın İstanbul'da ticaretin merkezi olduğunu söylemektedir. Bahçekapı ve Galata'daki mağazaların içerisinde çok az mal bulunduğunu ve mağazada yazıhanenin yer aldığını ifade etmektedir. Bu mağazalarda çok az mal bulunmasına rağmen büyük meblağlarda satışların gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Buna göre bu mağazaların sahibi olan tüccarların da başka yerlerdeki esnafa göre ticaret hususunda daha ehil olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir.

Alışveriş ile ilgili bilgilerin yer aldığı bir diğer roman, Ahmet Midhat Efendi'nin *Vah* adlı romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, bakkal dükkânları ilgili şu bilgileri verir:

Hazır henüz kahvaltı da etmedim. Karnımı doyurmak için bakkal dükkânına girerim. Hem kahvaltı eder hem de bakkaldan bazı şeyler sorarım.

⁸¹⁹Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 10

(...)

Ne isterseniz var efendim! Âlâ kaşar! Âlâ tulum beyniri! Havyar gibi zeytin! Siyah havyarın da âlâsı! Sardalyaların misk gibidir. Domatesler pek taze! Usta Bodos'un dükkânında karın doyuracak bir şey bulunmazsa nerede bulunur efendim?

(...)

Tazedirler efendim! Üç günlük yumurta nadirdir. Şurada bir koca karının tavukları var da fakara kadıncağız yumurtalarını satarak ekmek alır. Pek tazedirler.⁸²⁰

Buna göre bakkalarda farklı türlerde peynir, zeytin, sardalya, yumurta gibi kahvaltılık şarküteri ürünleri ile domates gibi sebzeler satılmaktadır. Ayrıca bu ürünlerin bulunduğu bakkalarda satın alınanın yanında bir nevi lokanta hizmeti de verilerek insanların kahvaltı yapmalarına imkân sağlanmaktadır. Tavukları olan bazı fakir insanlar da tavukların yumurtalarını bakkalara vererek karşılığında ekmek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Vah romanında alışveriş ile ilgili bilgilerden biri de bakkalda yapılan veresiye satışlar hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Evet efendim! Mahallemiz epeyce kibar ise de zamanlar acayıpleşti. Alışverişler kesattır. Hep veresiye, hep veresiye zimem defteri doldu. Aylıklar çıkmaz ki tahsilât olsun. Lâkin yirmi sekiz yıldır şunun şurasında geçinip gidiyoruz da insan onun için bırakmıyor.⁸²¹

Buna göre semtte genel anlamda yaşanan ekonomik durgunluk, bakkaldan yapılan alışverişleri de olumsuz etkiler. Alışveriş yapan mahalleliler genellikle aldıkları ürünlerin parasını nakit olarak vermek yerine veresiye alışveriş yapmaktadır. Bakkalda veresiye yapılan alışverişlerin kaydedildiği bir defter vardır. Mahalleli aylık alınca ya da eline para geçince bakkala gelip veresiye defterinde kayıtlı olduğu şekliyle borcunu ödemektedir. Bu da genellikle bakkalların mahallede yaşayanları iyi tanıdığı ve alışverişte güven mekanizmasının devrede olduğunun bir göstergesidir.

Alışveriş ile ilgili bilgilerin geçtiği bir diğer roman, Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahedat* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi romanda Eminönü'nde yapılan ticaret ile ilgili şu bilgilere yer verir:

Bazı kere, birkaç bağçe van iskelede birleşip, o zaman aralarında:

- Bu gün Eminönü'nden ne haber? Piyasa ne hâlde?

⁸²⁰Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 17-18

⁸²¹Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 18.

- Fena arkadaş, fena. Baklanın kilosu sekiz, bezelyenin on bir paraya tartılmış. Kimin tarafında yer fasulyesi var ise iş onun. Bu gün altmış üç paraya kadar yer fasulyesi tartılmış. Koço'nun bir küfe yer fasulyesi, her masrafından sonra yüz kırk beş kuruş kâr getirmiş.⁸²²

Burada Ahmet Midhat Efendi, Hünkâr İskeleyi'nde toplanan birkaç bahçıvanın kendi aralarındaki konuşmadan bahsetmektedir. Burada Eminönü'nün, özellikle kuru gıda ticaretinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bunun yanında zaman zaman bazı ürünler, daha kârlı fiyatlarla satılmaktadır. Bu ürünleri elinde bulunduran bahçıvan ve tüccarlar, kârlarını katlamaktadırlar.

Ahmet Midhat Efendi'nin, *Müşahedat* romanında alışveriş ile ilgili verdiği bilgilerden biri de bahçıvanların ne şartlarda para kazandığı hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi, konu ile ilgili şunları anlatır:

Kimisi hâlâ geçen seneki gübre parasını verememiş. Kimisi bu sene bahçe sahibinin peşin istediği kirayı nereden bulup vereceği hususunda mütahayir. Bazısının öküzleri ihtiyar ve zaif ise de değiştirmekten âciz. Bazısı patlıcan tarlasını hazırlamak zamanı gelmiş çatmış olduğu hâlde, henüz yanaşma bulamamış olmasından dolayı meyus. Bir tamamı bezelyeden, bakladan ettiği zararı yer fasülyesinden, diğer birtakımı patlıcandan çıkarabilmek ümidinde. Hele cümlesi, şu seneler, kesat seneleri olduğunu hükümde müttefik.

Hakları da yok mu? Mevsime göre okkası yirmi paraya, on beş paraya, hatta on paraya kadar sebze, küfeciden mübâyaa eyleyebiliriz. Küfeci kazanacak. Eğer küfeci ile bağçevan arasında matrabâz var ise, o da kazanacak. Bâkisi bağçevana kalacak. Bahçe kirası, gübre bedeli, yanaşma ücreti, tohum parası gibi nakten keseden çıkacak olan masarife bir de ekmek, çapalamak, sulamak, toplamak, nakl etmek zahmetini zamm etmeli de, bir mevsimde bunca masarif ve mezahimden sonra, birkaç üz kuruş da zararlı çıkan bağçevana, ona göre acımalı. Bazı kere irad ve masrafını uç uca getirenlere gıpta bile ederler. Hiç olmaz ise yediğini içtiğini kâr sayarlar.⁸²³

Ahmet Midhat Efendi burada bahçıvanların ürün yetiştirme ve pazarlama aşamasında yaşadıkları bazı sıkıntılardan bahsetmektedir. Buna göre bahçıvanların, ürünlerinin yetiştirilmesi ve pazarlanması ile ilgili bazı giderleri bulunmaktadır. Buna göre bahçıvan, parasını peşin veya kira usulü ile vererek bir bahçe ya da bostan kiralamaktadır. Mahsul için tarım yapılacak bir yer bulduktan sonra da bahçıvanın tohum, gübre, toprağın sürülmesi gibi ihtiyaçları ve giderleri bulunmaktadır. Toprağın sürülmesi işi, genellikle öküzler aracılığı ile yapılmaktadır. Öküzler ihtiyarladıkları ya da zayıf düştükleri zaman bu işi yapacak başka genç öküzler bulmak gerekmektedir.

⁸²² Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 58

⁸²³ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 59.

Bahçivan tarım faaliyetlerini yaparken yalnız değildir. Kendisine yardımcı olacak “yanaşma” tabir edilen hizmetliler bulmak zorundadır. Bununla birlikte bahçivan bir taraftan zarar ederse bile başka bir yerden ve üründen bu zararını telafi etmesi gerekmektedir. Ahmet Midhat Efendi bahçivanlığın zor bir iş olduğunu; bu işten kâr etmenin çok güç olduğunu; kira, tohum, gübre, yanaşma ücreti, küfeci ücreti gibi masraflar yapmanın yanında bahçenin ekilmesi, çapalanması, sulanması, mahsulün toplanması ve taşınması gibi zahmetli işlerin birikmesiyle bahçivanlık mesleğinin çok fazla bir getirisi olmadığını ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin, *Müşahedat* romanında alışveriş ile ilgili verdiği bilgilerden biri de Eminönü Yeni Camii civarındaki pazar ticareti hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi konu ile ilgili şunları söylemektedir:

Yeni Cami'e doğru yer yer, küme küme küfeler konulmuş. Her küfe bir dükkân farz olunsun, fakat edilen pazarlıklar, pazarlıktan ziyade kavgaya müşabih şeyler. Beyaz acem gömleklili kantarcılar omuzlarına vurdukları kantarların sapı, öne doğru bir buçuk arşın uzanmış olduğu hâlde, gâh oraya, gâh buraya baş uruyorlar. Kimisini bir bağçevan, eteğinden çekip kendi küfeleri tarafına götürmeğe ve kimisini bir matrabâz, kolundan yakalayıp taraf-ı makuse çekmeğe çalışıyor.

O zamanlar pul rüsumu da var idi. Yalnız medâhil-i şehirden giren eşyaya değil, bir daire-i belediye hududundan diğerine geçen arkacılardan, küfecilerden filânlardan da “toprak bastı parası” alınır idi. Bunun için de küfe ve sandık gibi şeyler üzerine bir pul yapıştırılır idi.⁸²⁴

Buna göre 19. yüzyıl İstanbul'unda Eminönü Yeni Camii civarında bir açık pazar bulunmaktadır. Bu pazar, içi ürün dolu küfelerin kümeler şeklinde yerleştirilerek küçük dükkâncıklar meydana getirilmesiyle oluşmaktadır. Bu küçük dükkânlarda alıcılar ile satıcılar arasında çok hararetli tartışmalar yaşanmaktadır. Ahmet Midhat Efendi alıcı ve satıcılar arasındaki pazarlığın dışardan bir kavga şeklinde anlaşıldığını ifade etmektedir.

Eminönü Yeni Camii yanındaki pazarda ürünleri tartmak için kantarcılar bulunmaktadır. Beyaz acem gömleklili bu kantarcılar, omuzlarına yükledikleri kantarlarla kantarın sapı öne gelecek şekilde pazarda dolaşırlar. Kendilerini iş için küçük dükkânlara çağırınların ve çekiştirenlerin ürünlerini tartarlar. Kantarcıların, zaman zaman kendilerini çekiştiren bahçivanlarla kasaplar arasında zor durumda kaldığı da görülmektedir.

⁸²⁴Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 63.

Ahmet Midhat Efendi burada, 19. yüzyıl İstanbul ticaretinde uygulanan “pul rüsumu” uygulamasından bahsetmektedir. Buna göre şehre sokulan içi ürün dolu küfelerin, ürünlerin üzerine bir pul yapıştırılır. Bu ürünleri belediye sınırları içerisine ticaret maksadı ile getirenlerden “toprak bastı parası” alınır.

Müşadat romanında alışveriş ile ilgili bilgilerden biri de Eminönü’nde pazarda çalışan seyyar satıcılar hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi romanda konu ile ilgili şunları anlatır:

Bu mahşerin içinde ca-be-ca ve zaman zaman “sıcak pideler” ve “gözlemeci” ve “sütlü çay” gibi avâze dahi işitilir. Şu arada seyyar kahveci kendi etrafında, kimisi ufak iskemlelere, kimisi yerlere oturmuş bulunan bağçevan ve hammal ve kayıkçı ve matrabâz mahlutu cemaatlere kahve pişiriyor. Burada bir seyyar berber, yine bu mahluttan birisinin ya kafasını, ya çenesini tıraş ediyor.⁸²⁵

Buna göre Yeni Camii civarındaki pazarda sıcak pide, gözleme, çay, kahve ve sütlü çay gibi yiyecek ve içecek satan bazı seyyar satıcılar da bulunmaktadır. Bu satıcılar, pazar içinde bağırarak suretiyle geldiklerini haber vererek satış yapmaktadırlar. Seyyar kahvecilerde bir şey içecek olanlar, ya kahvecinin etrafındaki küçük iskemlelere ya da yere oturmaktadır. Bunun yanında seyyar olarak çalışan berberler de pazar içerisinde ve özellikle kahvecinin yanında kendilerine iş bulmaktadır.

Alışveriş ile ilgili bilgilerin yer aldığı romanlardan biri de, Ahmet Midhat Efendi’nin *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş* romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, Cuma günleri Üsküdar’da pazar kurulduğundan bahsetmektedir. Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Köse Mehmet’in bahçesinde yetiştirdiği ürünlerin bir kısmını ucuz bir fiyat karşılığında Üsküdar Cuma pazarında sattığı, ürünlerin geri kalan kısmını Ahmediye’de bir konağa peşin veya veresiye olarak sattığı ile ilgili “bahçenin mahsulâtından pek az bir miktarını ucuz bir baha ile Üsküdar cuma pazarında satıp mahsulâtın ekserisini Ahmediye’de bir konağa götürüp gerek veresiye ve gerek peşin para ile satardı.”⁸²⁶ ifadelerini kullanır.

⁸²⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, 63.

⁸²⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 28

Henüz 17 Yaşında romanı da Ahmet Midhat Efendi'nin alışveriş ile ilgili bilgi verdiği romanlardan biridir. Ahmet Midhat Efendi romanda, İstanbul'da seyyar satıcıların çok fazla sermayeye gerek duymadıklarına, az bir sermayeyle kendilerine yetecek kadar kazanç sağlayabildiklerine işaret eder.⁸²⁷

Henüz 17 Yaşında romanında Ahmet Midhat Efendi'nin alışveriş ile ilgili verdiği bilgilerden birisi de Kasımpaşa semtindeki pazar ile ilgilidir. Ahmet Midhat Efendi bu pazara, "Kasımpaşa'da pazar kurulduğu günler ki babam pazara giderdi."⁸²⁸ cümlesiyle işaret etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin alışveriş hakkında bilgi verdiği romanlardan bir diğeri de *Esrâr-ı Cinâyât* romanıdır. Romanda "Bohçacı Ziyet Kadın bohçasını yakalayarak doğruca Hediye Hanımın konağına gitti. Cariyelere güzel mendiller ve Fil de Cos çoraplar filânlar göstermeye başladıysa da (...)"⁸²⁹ cümlesiyle bohçacı kadınların satmak istedikleri ürünlerle birlikte konaklara gittiklerine ve bu konaklarda ürünlerini satmaya çalıştıklarına işaret eder. *Esrâr-ı Cinâyât* romanında geçen "Halil Sûrî kendi uşağının hizmetini kabul etmeyip, eşyayı adı çarşı hamalına naklettirmiş."⁸³⁰ cümlesiyle Ahmet Midhat Efendi, çarşıdan alınan ve konağa götürülmesi gereken malların, ürünlerin genellikle evin uşağı tarafından taşındığına, bunun yanında yük taşımak için şehirde hamalların olduğuna işaret etmektedir.

Esrâr-ı Cinâyât romanında alışveriş ile ilgili yer alan bilgilerden biri de kıyafet mağazaları hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi, romanda bazı kıyafet mağazaları ile ilgili "Modacı mağazasında mezkûr fistanın hangi familya için yapılmış olduğu dahi gerek senette ve gerek mağaza defterinde mukayyet ve münderiç olup ..."⁸³¹ bilgisini verir.

Buna göre bazı kıyafet mağazalarında satılan ürünlerin kimin için hazırlandığı ve satıldığı, gerek mağaza defterine ve gerekse satış senedine

⁸²⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 65

⁸²⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 155.

⁸²⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 30

⁸³⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, 56.

⁸³¹ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, 70.

kaydedilmektedir. Bu şekilde hangi kıyafetin nereye gittiği yazıya geçirilerek kayıt altına alınmaktadır.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da alışveriş ile ilgili şu bilgiler geçmektedir: Bahçekapı ve Galata, İstanbul'da ticaretin merkezi olan yerlerdendir. Buralarda mağazalar bulunmaktadır. Bu mağazalarda büyük kârlarla satışlar yapılmaktadır. Bazı kıyafet mağazalarında hangi kıyafetin kimin için hazırlandığına dair kayıtların tutulduğu defterler vardır.

Eminönü Yeni Camii civarında kurulan pazarın, kuru gıda ticaretinde önemli bir yeri vardır. Bu pazarda küfelerden oluşturulan küçük dükkâncıklar bulunmaktadır. Pazarda bazen kavga derecesine varan pazarlıklar yapılmaktadır. Bunun yanında pazarda seyyar satıcılar da satış yapmaktadır. Hamallar, ücret mukabilinde yük taşımaktadırlar.

Şehre sokulan içi ürün dolu küfelerin, ürünlerin üzerine bir pul yapıştırılır. Bu ürünleri belediye sınırları içerisinde ticaret maksadı ile getirenlerden “toprak bastı parası” alınır.

Üsküdar, Kasımpaşa gibi semtlerde semt pazarları kurulmaktadır.

Mahalle bakkalları, aynı zamanda küçük birer kahvaltı salonudur. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamanın yanında bakkallarda kahvaltı da yapabilirler. Kendi kısıtlı imkânları ile bazı ürünler yetiştiren insanlar, bunları bakkallara satarak karşılığında temel ihtiyaçlarını karşılarlar. Aynı zamanda bakkallarda veresiye satışlar da yapılmaktadır.

2.3.5.Halk İnanışları

Ahmet Midhat Efendi *Çengi*, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* ve *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanlarında yaşadığı ve romanlarını kaleme aldığı dönem İstanbul'unda halk inanışları ile ilgili bilgiler vermektedir. Fakat bu konu ile ilgili romanlarda çok fazla bilgi geçmemektedir.

Ahmet Midhat Efendi *Çengi* romanında, romanda geçen olayların, romanı kaleme aldığı dönemden (1877-78) yaklaşık on beş-yirmi yıl öncesine ait olduğunu söylemektedir. Romanı kaleme aldığı dönemde insanların efsun ve büyü

gibi inanışlara sahip olduğunu, on beş-yirmi sene öncesinde ise bu inanışların çok daha yaygın olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Hikâyemiz, bu zamana mahsus bir hikâye olmayıp bundan on beş yirmi sene mukaddeme atf ve isnat edilen bir vak'a olmasıyla bugünkü günde bile memleketimizde efsuna, tılsıma filâna edilen rağbetin derecesinden, bundan yirmi sene kadar mukaddem ki rağbetin derecesi istidlâl edilebilir.⁸³²

Çengi romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Dâniş Çelebi'nin annesi Saliha Molla'nın nasıl zengin olduğu ile ilgili şu olayı anlatır:

Derler ki: Kibardan bir zatın kızını cinler teshîr eylemiş. Okutup tedavi etmek üzere Saliha Molla'ya getirmişler. Mezbure, hangi efsunu okuduysa okuyarak kızı teshîr etmiş olan cinnî der-zencîr olduğu hâlde huzuruna getirmiş. Cinnî, kızı her ne kadar tahlîs edeceğini vaat ile kendi halâsını dahi istid'â eylemiş ise de Saliha Molla, buna razı olmayıp mutlaka cinnîyi bir sürahi içine koyduktan ve ağzını lehimledikten sonra denizin dibine atmaya kalkışmış. Cinnî rûy-ı niyâzı zemîn-i istirhâma sürüp "Aman! Gel bana kıyma sana bir define haber vereyim" demesiyle, Saliha Molla dahi buna razı olarak Ayastefanos'ta vaki bir yerde cinnîden bir define haber almış. Vakıa, cinnî bu definenin mutalsım bekçisi kim olduğunu haber verememiş ise de Saliha Molla bunu efsun kuvvetiyle keşfedebileceğini cezmederek cinnînin sebilini tahliye ve mahall-i mezkûru mübayaa eylemiş. Badehu bir Hızır İlyas gecesi mahall-i mezkûre un eleğiyle kül eleyip o gece bu küllük üzerinde gezen hayvanın izine dikkat etmiş. Köpek izi olduğunu görünce orada bir köpek zebhederek define dahi münkeşif olmuş.⁸³³

Burada Ahmet Midhat Efendi, Saliha Molla'nın zenginliğinin sebebinin, kendisini tanıyan insanlar tarafından nasıl yorumlandığını anlatmaktadır. Buna göre Saliha Molla sihir, büyü, cin, peri gibi inanışlar ile ilgilenen bir kadındır. Bu tür rahatsızlıkların giderilmesinde Saliha Molla'ya başvurulmaktadır. Saliha Molla, bu rahatsızlıkları çeşitli dualar ve okumalarla tedavi etmeye çalışmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi burada, cinlerin musallatı olduğu bir kızın Saliha Molla'ya getirilmesinden bahsetmektedir. Saliha Molla, çeşitli efsunlu sözlerle kızı cinin tasallutundan kurtarır. Kıza musallat olmuş cini zincire vurdurarak huzuruna getirtir. Cin, Saliha Molla'ya bir daha kızı musallat etmemek üzere söz verir. Saliha Molla'nın kendisini serbest bırakmasını ister; fakat Saliha Molla bu teklifi kabul etmez. Cini bir sürahiye koyup sürahinin ağzını lehimler. Sürahiyi denize atmaya kalkar. Cin bunun üzerine Saliha Molla'ya bir teklif yapar. Kendisini serbest bırakması karşılığında Saliha Molla'ya Ayestefanos'ta bulunan bir definenin tam olarak yerini bildirmeyi teklif eder. Saliha Molla, cinin kendisine yaptığı bu teklifi kabul eder. Bu definenin bekçiliğini yapan başka bir

⁸³²Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 8

⁸³³Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 8-9.

cin de bulunmaktadır. Efsun kuvvetiyle Saliha Molla bunu da bulur. Bir Hıdrellez gecesi Saliha Molla definenin bulunduğu yere un eleği yardımı ile kül döker ve külün üzerinde gezen hayvanın izlerini takip eder. İzlerin bir köpeğe ait olduğunu bulunca, definenin üzerinde bir köpek kesip kanını define üzerine akıtarak tılsımı çözer ve defineyi çıkarır.

Ahmet Midhat Efendi, okuyucuların bu olaya inanmamış olması ihtimaline karşı şunları ifade eder:

Ne dediniz? Böyle bir fikraya o zamanlar inanılmış olduğuna taaccüp mü ettiniz? Biz ise sizin taaccübünüze taaccüp ederiz. Bugünkü günde bile bu gibi efsunlara, tılsımlara inananlarımız yüzde seksen nispetinden ziyadedir. Yalnız bizde değil Avrupa'da da öyledir. Yalnız âhâd-ı nâsda değil, bu itikat eâzımında dahi vardır. Rivayet ederler ki, Büyük Napolyon bir falcı çingene karısına fal açtırmış ve kendi eceli kurşundan ve kılıçtan ve toptan olmayıp rahat döşeğinde vefat edeceğine dair karıdan aldığı cevaba cidden inanmış. İnsanlar bu gibi zunûn-ı bâtilaya pek kolay inandıkları hâlde, inandıkları kadar suhuletle itikatlarını bozamazlar.⁸³⁴

Burada Ahmet Midhat Efendi, romanını kaleme aldığı 1870'li yılların sonunda insanların neredeyse yüzde sekseninin efsun, tılsım gibi inanışlara sahip olduğunu söylemektedir. Romandaki olayların geçtiği 1850-60'lı yıllarda bu oranın çok daha yüksek olmasının normal olduğunu, bu yüzden yukarıda anlatılan olaya inananların çokluğuna bakıp fazla hayrete kapılmamak gerektiğini ifade etmektedir. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi büyü, efsun gibi halk inanışlarının sadece bizde olmadığını belirtmektedir. Avrupa'da da bu inanışlara sahip pek çok insanın olduğunu, hatta bu inanışları sadece halk tabakasının değil elit tabakanın da kabul ettiğini söylemektedir. Bununla beraber insanların bu tür batıl itikatlara çok kolay inanabildiklerini; fakat bu inanışlarını kolay kolay terk edemediklerini de ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, Saliha Molla'nın, oğlu Daniş Çelebi'yi nasıl yetiştirdiği ile ilgili romanda şunları anlatmaktadır:

Dâniş Çelebi, işbu Saliha Hanımın Anadolu'dan kundakta olarak getirdiği dâr-ı dünyada bir tek oğludur. Şu hâlde biz haber vermeksizin siz anlayabilirsiniz ki bu çocuk tılsım ve efsun ve sihir ve cin ve şeytan sözlerini daha beşikte ve ninni arasında validesinden işitmeye başlamıştır.

Ya biraz büyüüp de hitap ve cevaba iktidar kesp ettiği zaman işittiği cin ve peri hikâyeleri? Bahusus ki Saliha Hanımın hanesi sair hanelere de kıyas kabul etmez. Orası sihir ve efsun pazarı ve cin ve peri karargâhıdır. Hanesinde misafir bulunduğu zaman çocuk taşra çıkmak istedikte, misafirlere bir gösteriş olmak için validesi

⁸³⁴Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 9.

“Aman oğlum! Destur diye çık. Zira her taraf cinnîlerle, perilerle dolmuştur. Sofanın hangi tarafına iğne atsan yere düşmez. Şayet birisini incitirsen sonra fenalığını çekersin” derdi ki, çocuk bu lâkırdıları hep tamamına dinlerdi.

İşte ilk terbiyeyi bu suretle alan Dâniş Bey, on iki, on üç yaşına vardığı hâlde gündüzleri sokak kapısından ve geceleri dahi oda kapısından harice çıkamayıp, daima validesinin kendi boğazına taktığı nüshaları ve okuduğu efsunları selâmetin medâr-ı mahzı bilirdi.⁸³⁵

Buna göre Dâniş Çelebi; sihir, büyü, cin, peri, şeytan gibi kelimeleri daha kundakta olduğu günlerden itibaren annesinden duymaya başlar. Saliha Molla'nın, oğlu Dâniş Çelebi'ye küçükken söylediği ninniler hep bu ifadelerle doludur. Dâniş Çelebi biraz büyüyünce annesi Saliha Molla oğluna bu ifadelerle dolu masallar anlatır. Çocuğunu hep bu kavramlarla büyütür. Bu şekilde, kavramlar Dâniş Çelebi'nin zihin dünyasında daha çocukken yer eder.

Saliha Molla cin, peri, sihir, büyü gibi kavramları hayatın her alanına dahil eder. Dâniş Çelebi, çocukluğunun her adımında bu kavramlarla karşı karşıya kalır. Hatta Saliha Molla, evlerine misafir geldiği zaman misafirlerine gösteriş yapmak için oğlu Dâniş Çelebi'ye yüksek sesle evin her tarafında çok sayıda cin ve perilerin olduğunu, bu yüzden evde destursuz dolaşmamak gerektiğini, cin ve perilerin incitildiği zaman türlü fenalıkların başa geleceğini söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi Dâniş Çelebinin, annesi Saliha Molla'nın bu tutumundan dolayı korkak bir çocuk olup çıktığını ifade etmektedir. On iki-on üç yaşlarına geldiği halde Dâniş Çelebi'nin gündüzleri sokak kapısından, akşamları da odanın kapısından dışarıya adımını atmadığını söylemektedir. Bunun yanında Saliha Molla'nın, oğlu Dâniş Çelebi'ye sürekli okuduğunu ve Dâniş Çelebi'nin boynuna okunmuş efsunlu nüshalar taktığını anlatmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi'nin halk inanışları ile ilgili bilgiler verdiği bir diğer roman, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi romanda Babalı Arap isminde gelecekte haber verdiğini iddia eden biri ile ilgili şunları anlatmaktadır:

Babalı Arap marsık gibi zebellâyî bir şey. Beyaz elbise giyinmiş, başına dahi iyi saatte olsun Rüküş Hanımın pek sevdiği kırmızı renkli yemenilerle koca bir hotoz oturtmuş. Bağdaş kurmak vaz'ıyla yere oturup ellerini dizlerine vurarak fir fir döner. Aralıkta bir boğuk boğuk sesler çıkarmakla beraber kâh bir edalı hanım vaz'ını gösterip Rüküş Hanım geldiğini işrâb eder, kâh bir pîr-i fânîyi taklit ederek başka bir peri tarafından teshîr edildiğini ima eyler. Bu aralıklarda ise Kazasker Efendinin

⁸³⁵Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 9.

validesi makamında bulunan yetmiş beşlik bir dâyesi ile haremi tarafından bir çok sualler sorulur. Arap dahi sorulan suallere cevap verir.

D-Bizim efendi şeyhülislâm olacak mı?

A-Olacak ama ne vakit bir büyük kargaşalık olursa.

D-O kargaşalıkta şeyhülislâm olacak mı?

A-Hu!! Daha çok adamlar büyük adamlar olacak.

D-Bu kargaşalık ne vakit olacak?

A-Pek yakın değil. Pek uzak değil.⁸³⁶

Buna göre romanda adı geçen Babalı Arap, sürekli ellerini dizlerine vurmak, olduğu yerde dönmek, farklı uğultularla sesler çıkarmak gibi garip hareketlerde bulunan ve bu şekilde insanları farklı periler tarafından yönlendirildiğine inandırmaya çalışan garip birisidir. Babalı Arap'ın, gelecekte haber verdiği insanlar tarafından düşünülmektedir. Babalı Arap, insanların gelecek ile ilgili sordukları sorulara, gaypten haber aldığı gerekçesiyle cevaplar vermektedir. Evin hanımının, konağın beyinin şeyhülislâm olup olmayacağı sorusuna Babalı Arap cevaplar vermektedir. Babalı Arap'a göre ülkede büyük bir karışıklık olduğu taktirde konağın kethüda olan beyi şeyhülislâm olacaktır.

Konağa gelen Babalı Arap'ı perde arkasından izleyen Nergis, kendisine cezbe hali süsü veren Arap'ın, başındaki hotozun düşmesiyle Hadım Mesut Ağa olduğunu fark eder. Feryat ederek bayılır. Bunun üzerine Babalı Arap kılığındaki Mesut Ağa, daha ürkütücü hareketler yapıp oradakilere ve özellikle Nergis'e saldırmaya, etrafta bulunan şeylere zarar vermeye başlar. Babalı Arap'ın bu tepkisini gören ev halkı bu durumu Babalı Arap'a gelen perinin Nergis'ten hoşlanmaması şeklinde yorumlar.⁸³⁷

Babalı Arap'ın konaktaki davranışlarını izleyen ve Nergis'in korkudan bayıldığına ve şahit olan Hoca Kadın, Nergis'in korkusunu gidermek için kendisine bazı dualar okumayı teklif eder. Ahmet Midhat Efendi, olayı şu cümlelerle anlatır:

Bîçare Nergis neye uğradığını bilemeyen kemal-i hayretle halayık odasında otururken perde arkasında Arabı beraber temaşa ettikleri ihtiyar karı süklüm büklüm odadan içeriye girdi. Halayıklar "Buyurun Hoca Kadın" diye karşıladılar. Hoca Kadın doğruca Nergis'in yanına varıp "Kızım şayet korktunsa seni okuyayım dedi".

⁸³⁶Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 16

⁸³⁷Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 17.

Nergis korkup korkmadığını bilmez. Daha hiçbir şey bilmez.. Henüz on dördüne doğru ayak atmış bir çocuk. "Şayet korktum ise ..." diye okunmaya muvafakat gösterince Hoca Kadın diğer cariyelere "Siz biraz dışarı çıkınız da ben bir nefes edeyim. Çünkü peri şerridir. Siz burada oldukça olmaz" dedi.⁸³⁸

Buna göre Babalı Arap'ın garip hareketleri ve Nergis'in bayıldığı esnada konakta bulunan Hoca Kadın, Nergis'i sakinleştirmek üzere odaya girer. Nergis'e, kendisini sakinleştirmek için bazı dualar okumayı teklif eder. Nergis bunu kabul edince Hoca Kadın odadakileri dışarı çıkartır. Hoca Kadın bunun sebebini, Nergis'in perilerin kötülüğüne maruz kalmış olması ve bu kötülüğün giderilmesi için okuyup nefes etmek işlemi yapılırken başka kimsenin olmaması gerektiği şeklinde izah eder.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Ahmet Midhat Efendi'nin halk inanışları ile ilgili verdiği bilgilerden birisi de, insanların çok ıssız ve ürkütücü yerlerde cinlerin ve perilerin olduğunu düşünmesi hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi romanda, Mesut Ağa'nın Nergis'i ıssız bir adada bulunan ve kimsenin bilmediği bir mağaraya zorla hapsedtiğini anlatır. Nergis, daha sonra gene Mesut Ağa tarafından mağaraya hapsedilen Osman Bey'e bu durumu şu cümlelerle anlatır:

Bir vakitler şayet hırsızlar yahut başka birisi gelir de beni burada bulur diye korktum. Sonra burada cin, peri vardır diye korkmaya başladım. Sonra bir dereceye geldim ki cin olsun, peri olsun, hırsız olsun, çapkın olsun birisi gelmesine razı oldum. Çünkü birisi gelse bana ne yapacak? Öldürse de razı olacağım.⁸³⁹

Yukarda yer verilen ifadelere göre Mesut Ağa tarafından ıssız bir mağaraya kapatılan Nergis, yalnız kaldığı için çok korkmuştur. Mağaranın ıssızlığı, Nergis'e bu mağarada cinlerin ve perilerin olduğu hissini vermiş ve bu his Nergis'in korkusunun katlanmasına sebep olmuştur. Buna göre insanlar çok ıssız ve ürkütücü yerlerin cinlerin ve perilerin mekânı olduğu düşüncesini taşımaktadırlar.

Ahmet Midhat Efendi, halk inanışları ile ilgili bilgi verdiği bir diğer roman *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanıdır. Romanda, hayırlı olan her işin

⁸³⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 18.

⁸³⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 39.

başlangıcın bereketli olacağına dair “Her başlangıçta, her sifhta bir bereket olduğu erbabı indinde mu‘tekaddir.”⁸⁴⁰ ifadesini kullanmaktadır.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da halk inanışları ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmaktadır: İnsanların çok büyük bir çoğunluğu cin, peri, sihir, büyü gibi kavramlara inanmaktadır. Bu konu ile ilgili rahatsızlanan insanların rahatsızlıklarını giderdiğine inanılan bazı insanlar vardır. Bu insanlar, okuma ve çeşitli dualarla rahatsızlıkların giderilmesine çalışmaktadırlar.

İnsanlar, çok ıssız ve ürkütücü yerlerin, cinlerin ve perilerin mekânı olduğu düşüncesini taşımaktadırlar.

Bunun yanında hayırlı olan her işin başlangıcın bereketli olacağına inanılmaktadır.

2.3.6.Haberleşme

Ahmet Midhat Efendi *Dürdane Hanım, Vah, Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr, Hüseyin Fellah, Hayret ve Esrâr-ı Cinâyât*, romanlarında yaşadığı ve romanlarını kaleme aldığı dönem İstanbul'unda haberleşme aracı olarak kullanılan mektup, telgraf, gazete, telefon, postane ile ilgili bilgiler verir.

Dürdane Hanım romanında Ahmet Midhat Efendi o dönem için çok yeni bir icat olan telefon ile ilgili önemli bilgiler verir. Buna göre telefon İstanbul'a Ahmet Midhat Efendi'nin *Dürdane Hanım* romanını kaleme aldığı 1880'li yıllarda gelmiştir. Romanda İngiliz doktor yeni icat edilmiş, sesin bir yerden başka bir yere naklini sağlayan telefonun bir mucize olarak görülmesi gerektiği ile ilgili şunları söyler:

Bir gün Ulviye'nin baba dostu olan İngiliz tabip gelerek hanım ile sohbet ederken söz "telefon" yani nakil-i sadâ denilen ihtirâ-ı garîbe intikal eyledi. O zaman bu âlet henüz pek yeni ihtirâ edilmiş olduğundan Avrupa'nın fennî gazetelerinin bunlara dair verdikleri malûmatı erbab-ı iktidar tecârib-i fiiliyyeye tatbik ile eğlenirlerdi.

Doktor dedi ki:

–Buna adeta mucize demeli. Böyle bir şey nasıl tasavvura sığar? Burada oturduğunuz yerdeyken dünyanın ta öte ucunda söylenen sözleri birer birer işitiniz.⁸⁴¹

⁸⁴⁰Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 14

İngiliz doktorun telefon ile ilgili verdiği bu kısa bilgiden sonra Ulviye’de bir merak uyanır. Ahmet Midhat Efendi, bunun üzerine İngiliz doktor ve Ulviye arasında geçen şu diyalogu anlatır:

Ulviye'nin zihnine derhal bir şey gelerek bunu hal için doktora sordu ki:

– Bu âlet çok pahalı bir şey midir?

– Hayır! Zaten asıl ehemmiyet verilecek bir ciheti de bu değil mi ya? Elektrikli çingıraklardan pek de farkı yok. Beyoğlu'nda bir mağazada gördüm. On lira kadar bir pahayla mübayaa olunabilir.

– Aman doktor. Şundan bir tanesini mübayaa etsek bir hayli eğlenirdik. Zaten bu misillü tecârib-i fenniyyenin beni ne kadar eğlendirdiğini bilirsiniz ya?

– Bundan kolay hiç bir şey yok. İki güne kadar merakınızı halledebilirim.

Filvaki iki gün sonra doktor bir miktar tel ve bir de telefon aletiyle geldi. Telefon aleti Ulviye'nin odasına konularak diğer alet ince ve uzun bir telle merbut olduğu hâlde bahçenin bir tarafına kadar götürüldü. Bir cariyenin oradan hem de yavaşça söylediği söz oda içinde sanki Ulviye'nin kulağına fısıldanmış gibi işildiğini genç kadın görünce artık sevincinden çıldırmak derecelerini bulurdu. Doktor ise Ulviye'nin sevincine asıl sebep ne olduğunu bilemeyerek mücerret icra olunan tecâribden dolayı seviniyor zannıyla iftiharından hindi gibi kabarırdı.

Hazır doktor oradayken Ulviye'nin en ziyade ehemmiyet verdiği şey telefon makinesini nasıl vaz’ ve tertib eylemek lâzım geldiğini öğrenmek kazıyyesi olup, bunun için makineyi bir kaç defa, bir kaç mahalle vaz’ ve tebdil eyledi ve tecrübelerinde dahi muvaffak olduğunu görünce en ziyade işte buna memnun oldu.⁸⁴²

Buna göre telefon İstanbul’a ilk geldiği 1880’li yıllarda çok pahalı bir cihaz değildir. Telefon, bazı mağazalarda satılmaktadır. Ahmet Midhat Efendi romanda İngiliz doktorun, Beyoğlu’nda bir mağazada telefon satıldığını gördüğünü söylemektedir.

İngiliz doktorun, telefonun çok pahalı bir cihaz olmadığını ve bazı mağazalarda satıldığını söylemesi üzerine, bu tür icatlara ve aletlere meraklı olan Ulviye hemen bir telefona sahip olmak ister. Bunun üzerine iki gün sonra doktor elinde bir telefonla eve gelir.

Telefon Ulviye’nin odasına kurulur ve hemen deneme testi yapılır. Ulviye’nin odasındaki telefona bağlı olan ve uzun bir kabloyla bahçenin uzak bir köşesine götürülen mikrofonu cariyelerden biri alçak sesle bir şeyler söyler. Bahçenin uzak köşesinden ve alçak sesle söylenen sözler, Ulviye’nin hemen yanı başında söylenmiş gibi Ulviye tarafından duyulur. Bunun üzerine Ulviye

⁸⁴¹Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 64

⁸⁴²Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 65.

sevincinden yerinde duramaz. Doktor da bu sevince vesile olduğunu düşündüğü için haklı bir gurur duyar. İngiliz doktor evdeyken telefonun başka başka yerlerden pek çok testi yapılır. Her tarafta çalışmakta ve sesin naklini her yerden sağlayabilmektedir. Telefonun her yerde çalışıyor olması, Ulviye'ye daha başka bir sevinç verir.

Haberleşme ile ilgili bilgilerin yer aldığı diğer roman, Ahmet Midhat Efendi'nin *Vah* adlı romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Behçet Bey'in gazete okuma şeklini şu cümlelerle anlatır:

Başka vakitler gazete okuduğu zaman pek çok adamların yaptıkları gibi o dahi havâdis-i dâhiliyyeyi okuduktan sonra havâdis-i hâriciyyenin her fikrasından birer ikişer satır okuyarak "adam sen de bir şey değilmiş geçelim!" diye şayet gazetede müfit bir feniye veyahut tuhaf bir fıkra varsa onu aramaya başlardı. Bu defa dahi bir kere için öyle yaptı ise de bu gazeteyi mücerret vakit geçirmek için eline aldığından ikinci defasında havâdis-i dâhiliyyeyi de, hâriciyyeyi de okuduktan maada ilân sayfasına dahi geçti.⁸⁴³

Ahmet Midhat Efendi burada, gazete okuyan pek çok kişinin, önce dahildeki meseleleri haber yapan sayfaları okuduğunu, ardından dış haberlere üstünkörü bir şekilde bakarak bu kısmı hızlı geçtiğini ifade etmektedir. Bu kişilerin, en sonunda da dikkat çekebilecek başka haberleri arayıp okuduğunu söylemektedir. Behçet Bey de genellikle gazeteyi bu şekilde okumaktadır. Fakat bu defa vakit geçirmek için gazete okumak istediğinden ve gazeteden en uzun süre faydalanmanın yollarını aradığından dolayı gazeteyi her zamanki gibi bir defa okuduktan sonra başa döner. İkinci okuyuşta hem iç hem de dış haberlerin hepsini dikkatle okur, ardından da gazetedeği ilanlara dikkat kesilir.

Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr romanında Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Mustafa Kamerüddin'in telgrafhanede çırak olmasını şu cümlelerle anlatır:

(...) on beş yaşındaki Kamerüddin telgrafhaneye çırağ olundu. Lâkin orada kalmadı. Telgrafçılığı kendisine meslek edinmedi. Telgrafın seyyâle-i elektirikiyye vasıtasıyla nasıl vasıta-i muhabere olduğunu merak ederek tetkikatını ileriye götüre götüre hikmet-i tabiiyye tahsiline ihtiyacını anladı. Babasıyla bu yolda mübaheseye girerek hikmet-i tabiiyye denilen şey hod be-hod tahsil olunamayacağı ve ondan evvel ulûm-u riyâziyye görmek lâzım geleceği tahakkuk etmekle telgraf hizmeti için

⁸⁴³ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 23

Avrupa'dan celbedilmiş bulunan bir Fransız'dan ulûm-u riyâziyye ve tabiiyye tederrüsüne başladı.⁸⁴⁴

Buna göre Mustafa Kamerüddin telgrafhanede çırak olarak işe başladıktan sonra telgrafın ilmî boyutunu araştırmaya koyulur. Telgrafın elektrik aracılığıyla çalışan bir haberleşme aracı olduğunu öğrenince merakı artar. Bunun üzerine fen bilimlerine ilgi duyar ve kendisini bu yönde geliştirmek ister. Fen bilimlerin temeli olan matematiği iyice öğrenmeden fen alanlarında bir yol kat edemeyeceğini anlayan Mustafa Kamerüddin, Avrupa'dan telgraf hizmetleri için İstanbul'a gelen bir Fransız'dan matematik ve diğer fen bilimlerini öğrenmeye başlar.

Hüseyin Fellah romanında Laz Mehmed Ali Ağa, oğlu ile kavga ettiklerini ve oğlunun kendisine dört aydan fazladır mektup yazmadığını anlatır.⁸⁴⁵

Hayret romanında İstanbul ile Adalar kaymakamı arasında telgraf yazışmaları ile haberleşme sağlanır. Bazen Adalar kaymakamı yerinde olmadığı zaman telgraf ve dolayısıyla haberler kaymakama geç ulaşmış olur.⁸⁴⁶

Ahmet Midhat Efendi, gene *Hayret* romanında İstanbul'da çıkan gazeteler ile ilgili "Erbabına malûmdur ki şehrimizde basılan Fransız gazeteleri, Osmanlı gazeteleri gibi sabahleyin erkenden çıkıp dünkü havadisleri vermeyip belki çıktıkları günün havadisini verirler."⁸⁴⁷ bilgisini verir.

Buna göre 19. yüzyılda İstanbul'da farklı dillerde gazeteler çıkmaktadır. Fransız gazeteleri de farklı bir milletin kendi dilinde çıkan gazetelerdendir. Bu Fransız gazeteleri piyasaya sürüldüğü günün sabahında basılmaktadır. Bu yüzden bu gazeteler piyasaya sürüldükleri günün haberlerini de içermektedir. Fakat Osmanlı gazeteleri ise genellikle piyasaya sürüldükleri günden hemen önceki gün çıkmaktadır. Bu yüzden dağıtım gününün haberleri bu gazetelerde bulunmamaktadır. Bu şekilde Osmanlı gazetelerinde haberi yapılan bir olay, genellikle bir gün öncesine aittir.

⁸⁴⁴Ahmet Midhat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr*, haz. M. Fatih andı, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 64

⁸⁴⁵Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 50

⁸⁴⁶Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 36

⁸⁴⁷Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, 36.

Esrâr-ı Cinâyât romanında Ahmet Midhat Efendi, emniyet güçleri tarafından soruşturma geçiren Halil Suri'nin adına gönderilecek bütün mektup ve telgrafların incelendiğini anlatmaktadır. Bu yüzden soruşturma ile ilgilenen emniyet görevlileri İstanbul'da bulunan ve farklı milletlere ait olan postaneleri araştırmaktadır. Bunun yanında görevliler İstanbul'da ve Beyoğlu'nda bulunan telgraf merkezlerini de Halil Suri'ye gelecek telgrafların soruşturması için gözetim altına almıştır. Ahmet Midhat Efendi bu olayı şu cümlelerle aktarır:

Biraz sonra Halil Sûrî'nin kendi kendisini salb etmeyip, belki bir düşman eliyle idam olunduğuna Osman Sabri kanaat edince, gerek Osmanlı postahanesine ve gerek ecnebi postahanelerine ve Beyoğlu ve İstanbul telgraf merkezlerine haberler giderek, Halil Sûrî namına ne kadar mektup ve telgraf geliyorsa tevkif edilmesi zâbıta-i adliyye namına iltimas olunmuştu.⁸⁴⁸

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında haberleşme ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: Telefon, mektup, telgraf, ve gazete insanların haberleşme ve haber alma için kullandıkları araçlardır. Telgraf ve mektuplar, telgrafhaneler ve postaneler aracılığıyla gönderilmektedir. İstanbul'un farklı yerlerinde postane ve telgrafhaneler bulunmaktadır.

Telefon İstanbul'a ilk geldiği 1880'li yıllarda çok pahalı bir cihaz değildir ve bazı mağazalarda satılmaktadır.

⁸⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 61

2.4. ÖZEL GÜNLER VE EĞLENCE HAYATI

Bu bölümde Ahmet Midhat Efendi'nin İstanbul ile ilgili romanlarında insanların özel olarak kabul edip kutladıkları günler ve eğlence hayatı ile ilgili bilgiler vereceğiz.

2.4.1. Yılın Özel Günleri

Bayramlar, yılbaşı geceleri ve karnaval dönemleri, yıl içerisinde eğlencelerin yoğunlaştığı özel günlerdir. Eski İstanbul'da bu özel günler, diğer günlerden farklı olarak kendisine has eğlenceler ile dolu dolu geçerdi. Mübarek sayılan günler, bir sevinç havası içerisinde kutlanırdı.

Bu bölümde Müslüman halk tarafından kıymetli ve mübarek kabul edilerek değerlendirilen ve bir sevinç havası içerisinde geçen Cuma günleri, kandil günleri ve bayramlar ile genellikle Hristiyanlar tarafından sevinç ve eğlenceler içerisinde kutlanılan ve daha sonraları Müslüman halkın da katılmaya başladığı Noel-karnaval günleri iki bölüm halinde incelenecektir.

2.4.1.1. Cuma Günleri, Kandiller, Ramazan Ayı ve Bayramlar

Ahmet Hamdi Tanpınar, eski İstanbul'da Ramazan ve kurban bayramları ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

Eski İstanbul bayramları çok başka türlü idi. Bayram sabahı güneş bile başka türlü, âdeta ruhanî doğardı. Çünkü eski hayatımızda takvim semavî bir şeydi. Şehir, adeta birkaç gün önceden bayrama hazırlanırdı. Eğer gelen şeker bayramı ise bu, sadece bayram yerlerinin hazırlanmasından ibaret kalır, Ramazanın hususî hayatı, şenlikleri birdenbire bayrama çevrilirdi. Dolaplarıyla, atlıkarıncalarıyla, gümüş kırbaçlı çerkes eğerli pırıl pırıl atlarıyla, bin türlü sürprizleriyle bayram yerleri şehre gündelik hayatından çok başka, çok renkli bir görünüş verirdi. Çocuk bu günlerin tek hâkimiydi.⁸⁴⁹

Ahmet Midhat Efendi, eski İstanbul'u yansıttığı romanlarında Müslümanlar için kıymetli kabul edilen, değerlendirilmeye çalışılan, bir sevinç ve eğlence havası içerisinde geçen mübarek gün ve geceler ile ilgili çok fazla bilgiye yer vermemiştir. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi, Esrârı Cinâyât, Müşahadat,*

⁸⁴⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 136

Hüseyin Fellah ve *Dürdane Hanım* romanlarında, bu konuda çok az bilgi geçmektedir.

Felâton Bey ile Râkım Efendi romanında Ahmet Midhat Efendi, Türklerin ahirete göçmüş sevdikleri için Cuma geceleri Yâsin-i Şerif okuyarak mevtalarını andığını ifade eder.⁸⁵⁰ *Esrârı Cinâyât* ve *Müşahedat* romanlarında, Cuma günlerinin Müslümanlar için tatil günü olduğu bilgisini verir.⁸⁵¹ *Hüseyin Fellah* romanında “İstanbul'da Kadir geceleri şehrâyinlerinde atılan havaîler”⁸⁵² cümlesiyle Ramazan ayı içerisindeki Kadir gecesinin bir bayram gibi havai fişek kullanılarak kutlandığını söyler.

Dürdane Hanım romanında da Ahmet Midhat Efendi, bayram günlerinde Müslümanların sevinç içerisinde birbirlerini tebrik ederek öptüklerini “Müminler bayramı a kuzum! Bayram günlerinde öpüşmek sünnettir!”⁸⁵³ cümlesiyle ifade eder.

2.4.1.2. Balo ve Karnavallar

Miladi takvime göre belirlenen ve aslında Hristiyanlar tarafından bayram kutlanan yılbaşı günleri, Sultan II. Abdülhamid döneminde özellikle Hristiyanlar olmak üzere pek çok milletten insanın istedikleri gibi eğlendikleri günlerdi. Türlü yasakların hüküm sürdüğü bu günlerde isteyenler diledikleri gibi içki içip sarhoş olurlar, kumar oynarlar, topluca eğlenebilirlerdi.⁸⁵⁴

Karnavallar da eski İstanbul'da özellikle Beyoğlu, Galata, Kumkapı, Fener, Kurtuluş gibi Rumların ve Ermenilerin toplu olarak yaşadıkları yerlerde yılın belli mevsimlerinde kutlanan ve türlü eğlencelere sahne olan günlerdi. Fakat bu karnavallar daha ziyade İstanbul'un ayak takımının türlü taşkınlıklarıyla

⁸⁵⁰Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 69

⁸⁵¹Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 101; Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 9

⁸⁵²Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 69

⁸⁵³Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 98

⁸⁵⁴A. Cemalettin Saraçoğlu, “Eski Yılbaşları”, haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 182

Beyoğlu ve Galata gibi eğlence merkezi semtlerin huzurunun bozulduğu günler olarak bilinmektedir.⁸⁵⁵

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında Beyoğlu ile Galata'daki balo ve karnavallara yer verir. *Dürdane Hanım*, *Müşahedat*, *Vah*, *Karnaval* ve *Hayret romanları*, Ahmet Midhat Efendi'nin balo ve karnavallara yer verdiği romanlarıdır. Bu romanlarda balo ve karnavallar çok fazla geçmemektedir.

Dürdane Hanım romanında Ahmet Midhat Efendi, Galata karnavalları ile ilgili bilgiler vermektedir. Galata'nın her zaman ve özellikle de karnaval mevsimlerinde tam anlamıyla büyük bir eğlence merkezine dönüştüğünü ifade etmektedir. Karnaval mevsimlerinde her meyhanenin önünde "laterna" denen bir sandık çalgısının bulunduğunu söylemektedir. Bunun yanında karnaval mevsimlerinde eğlence yerlerinde her milletin bayrağının asıldığını belirtmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Vakıa mevsim karnaval mevsimi olmayıp sonbaharın ilk ayı olan eylül içinde bulunuluyorduyduysa da Galata'nın karnavala filâna ihtiyacı var mıdır? Karnavalda da, perhiz-i kebîrde de, ilkbaharda, sonbaharda Amerika tiyatrosu vesâir bu misillü eğlence mahalleri yetmiş iki milletin bin renkli bayraklarıyla donanmış bulunarak hele tatil zamanlarında her meyhanenin önünde "laterna" denilen birer sandık çalgısı bulunması Galata'yı ebedî bir bayram hâline koyar.⁸⁵⁶

Ahmet Midhat Efendi'nin balolar ile ilgili bilgi verdiği romanlardan biri de *Müşahedat* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi *Müşahedat* romanında roman kahramanlarından Siranuş ile ilgili "Siranuş, Beyoğlu kızlarının can attıkları ve hatta nailiyeti için en büyük fedakârlıkları göze aldıkları balolardan bile geri kalıyor idi."⁸⁵⁷ ifadesini kullanır. Bu da Beyoğlu'ndaki balolara genç kızların katılmak için çok hevesli olduklarının ve bu balolara katılmak için bazen türlü sıkıntıları bile aştıklarının işaretlerinden biridir.

Ahmet Midhat Efendi'nin Beyoğlu karnaval ve balolarını anlattığı bir diğer romanı, *Karnaval* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, balo ve karnaval mevsimi gelince Beyoğlu ve Galata'daki hazırlıklar ile ilgili *Karnaval* romanında şunları söylemektedir:

⁸⁵⁵ A.Cemalettin Saraçoğlu, "İstanbul'un Eski Karnaval Âlemleri", haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 210

⁸⁵⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 5-6

⁸⁵⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 209

Karnaval geldi. O bezm-i nûşânûş tezyin olundu. Hem de ne suretle zinetlenmiş! Öyle yalnız bir oda içinde dört kadeh ve bir şişe ile birkaç tabak mezeden ibaret bir hazırlık değil! Bütün Beyoğlu ve Galata yekpare bir safahane kesilmiş. Balo verecek olan salonların önlerinde rengârenk bayraklar temevvüc ediyor ki dünya yüzünde bayrağı olan ne kadar milletler varsa kâffesinin elvân-ı milliyesini buralarda görebilirsiniz. Yalnız bayraklar mı? Şimşir, defne, taflan gibi her zaman zümür-rüd-âsâ yeşil bulunan dallar ile balohanelerin içleri dışları donatılmış. Geceleri rengârenk fenerler de asılıyor. Kapılarının önünde kapı kadar yaldızlı levhalar o gece orada bir büyük ve umumî balo verileceğini ve maskeli olsun ve maskesiz olsun gelinebileceğini vesaireyi vesaireyi âleme ilân ediyor.⁸⁵⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, karnaval zamanlarında eğlence mekânlarında yapılan hazırlıklardan bahsetmektedir. Ahmet Midhat Efendi, karnaval zamanlarında çok büyük hazırlıkların yapıldığını ifade etmektedir. Bu günlerdeki hazırlıkların diğer sıradan günlerdeki eğlencelerden çok daha farklı olduğunu belirtmektedir. Neredeyse bütün Beyoğlu ve Galata'nın çok büyük bir eğlence yeri gibi hazırlandığını söylemektedir. Buna göre balo verecek olan eğlence yerlerinin önünde neredeyse tüm dünya milletlerinin bayrakları asılmaktadır. Eğlence mekânlarının sadece dış tarafı değil, mekânların içleri de çeşitli ağaçların yeşil dallarıyla süslenmektedir. Gece olunca eğlence yerlerine çeşitli renklerden oluşan fenerler asılmakta ve bu şekilde mekânlar ışıklandırılmaktadır. Eğlence mekânlarının kapılarının önüne de çok büyük yaldızlı levhalar asılmaktadır. Bu levhalar, gece olunca mekânda eğlence yapılacağına dair insanları bilgilendirmektedir. Bu şekilde insanlar eğlencelere davet edilmektedir. Bunun yanında levhalarda eğlencenin mahiyeti ile ilgili de bilgiler bulunmaktadır. Eğlencelere katılanların hangi kılık kıyafet veya maskeyle gelebilecekleri bildirilmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval* romanında karnaval zamanlarında satılan kıyafetler ile ilgili bilgiler vermektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Bundan maada her tütüncü dükkânında, her fes kalıpcılarında, hâsılı uzaktan yakından münasebeti olan yerlerde bhusus hiç münasebeti olmayan mağazalarda dahi türlü türlü kıyafetler görürsünüz. Vahşilerden alın da medenîlerin en resmî, en müzeyyen kisvelerine kadar takım takım rubalar dükkânlar önüne asılıp baş taraflarına da birer nikap takılmıştır ki bir acemi adam bunları ilk defa olarak görecek olsa ve hele dükkânlar önüne adamlar asılıp idam olunmuş zanneder.⁸⁵⁹

⁸⁵⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 139

⁸⁵⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, 140.

Ahmet Midhat Efendi burada karnaval mevsimi gelince pek çok yerde karnaval kıyafetlerinin satıldığından bahsetmektedir. Kıyafet ile ilgili ilgisiz pek çok dükkân ve mağazada karnaval eğlencelerine dair çeşitli kıyafetlerinin satışının yapıldığını ifade etmektedir. Neredeyse tütüncü dükkânlarının dahi karnaval kıyafetleri sattığını söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi, karnaval zamanlarında satılan bu kıyafetlerin çok çeşitli olduğundan bahsetmektedir. İlkel vahşi kabilelerin kıyafetlerinden en medenî milletlerin süslü kıyafetlerine kadar çok çeşitli kıyafetlerin dükkânların önünde teşhir edildiğini ifade etmektedir. Bu kıyafetlerin giydirildiği mankenlerin başında da birer şapka bulunmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, durumdan haberi olmayan birinin dükkânların önündeki bu teşhir ürünlerini görünce insanların idam edildiğini düşünebileceğini de söylemektedir. Buna göre karnaval zamanlarındaki eğlencelerde çok farklı kıyafet, kostüm ve şapkalar insanlar tarafından giyilmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval* romanında karnaval mevsimi gelince Beyoğlu ve Galata'da yaşayan herkesin balo eğlencelerini konuştuğunu "İşte sokakların bu yoldaki tezyinatı Beyoğlu ve Galata'nın her sınıf ahali beyinde sohbeti hep balolara dair musahabâta hasr eylediği gibi (...)." ⁸⁶⁰ cümlesiyle ifade etmektedir.

Karnaval romanında Ahmet Midhat Efendi, Bahtiyar Paşa'nın evinde fakir Rumlar yararında verilen ve çok itina gösterilerek hazırlanan bir balodan da bahsetmektedir. ⁸⁶¹

Karnaval romanında Ahmet Midhat Efendi'nin karnavallar ile ilgili verdiği bilgilerden birisi de, Galata'da toplumun farklı tabakalarına hitap eden pek çok balonun yapıldığı hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri romanda şu şekildedir:

Şehrimizde tavşan balosu denildiği üzere Galata'da en rezil ve sefil karıların kendi rağbetkârlarıyla toplandıkları murdar balolardan bed ile bir sefarethanede eâzım-ı kibârın toplandıkları balolara kadar itibarca birçok meratibi vardır. Resmî balolar olur ki oralara prensler ve hükümdarlar bile gelirler. ⁸⁶²

⁸⁶⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, 140.

⁸⁶¹ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, 188.

⁸⁶² Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, 5.

Buna göre karnaval zamanlarında bütün Galata ve Beyoğlu umumî bir eğlence yerine dönüşmektedir. Pek çok sosyal tabakaya ve insana hitap eden eğlenceler düzenlenmektedir. Sefarethanelerde toplumun en elit tabakasının iştirak ettiği eğlencelerden toplumun en ahlaksız kesimine kadar pek çok insan kendi sosyal statülerine uygun farklı mekânlarda eğlenmektedirler.

Hayret romanında da Ahmet Midhat Efendi, Hristiyanlar tarafından kutsal sayılan ve kutlanan yortu gününe, bu günde Büyükada'nın bir hayli kalabalık olduğuna, kahve ve gazinoların dolduğuna işaret etmektedir.⁸⁶³

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında balo ve karnavallar ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: Balo ve karnaval eğlenceleri genellikle belli dönemlerde ve Galata ile Beyoğlu'nda kutlanmaktadır. Hristiyanlar tarafından kutsal sayılan ve kutlanan yortu gününde Büyükada'da eğlenceler yapılmaktadır.

Galata ve Beyoğlu karnaval zamanlarında büyük bir eğlence yerine dönüşmektedir. Eğlence mekânlarının dışına her milletin bayrağı asılmakta, mekânların içi ve dışı süslenmektedir. Meyhanelerin kapılarında çeşitli çalgılar çalınmaktadır.

Karnaval mevsimlerinde her sosyal tabakaya hitap eden farklı eğlenceler düzenlenmektedir. Düzenlenen bu eğlenceler, herkesin sohbet konusu olmaktadır. Balolara çeşitli kıyafet ve maskelerle gidilmektedir. Neredeyse tüm dükkân ve mağazalarda balo eğlenceleri için çeşitli kıyafet ve kostümler satılmaktadır.

2.4.2. Bahar ve Yaz Aylarına Has Eğlenceler

Eski İstanbul'da zengin, fakir her tabakadan halkın hep beraber katılabildikleri; mehtap âlemlerinin, mesire gezilerinin ve pikniklerin yapılabildiği dönemler bahar ve yaz aylarıdır.⁸⁶⁴ İklim ve hava şartları, bu eğlencelerin kışın yapılmasına mani olduğu için özellikle mesire yerleri kış aylarında kapalıdır.⁸⁶⁵

⁸⁶³ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 36

⁸⁶⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 134

⁸⁶⁵ Ahmet Rasim, *Fuhs-i Atik*, Avrupa Yakası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 88

Eski İstanbullular için bahar ve yaz aylarının en büyük eğlencesi, Osmanlıların inşa edip yaşattıkları Boğaz medeniyetinin en büyük parçası olan mehtap seyirleridir. Bu seyirler, İstanbul ile ilgili en güzel hatıralara ev sahipliği yapmıştır. “Osmanlı toplum hayatında “mehtap” demek, mehtaplı bir gecede Boğaziçi’nde dolaşan bir kayıkta bir saz takımı peşinden onu dinleyerek yapılan gezinti demektir.”⁸⁶⁶

İskender Pala, eski İstanbulluların mehtap âlemlerine verdiği değeri ve mehtap seyirlerinin en revaçta olduğu dönemin on dokuzuncu yüzyıl olduğu ile ilgili şu bilgileri verir:

Boğaziçi’nde mehtap âlemleri en mutantan çağlarını Sultan III. Selim, II. Mahmud ve Abdülmecid Han dönemlerinde; yani 19. asırda yaşamıştır. (...) Bu devirlerde, saraydan Boğaziçi köylerine; sultandan reayaya doğru dalga dalga yayılan mehtap eğlenceleri, hemen herkesin dimağını okşayacak bir lezzetin ta kendisidir. Ucuz veya pahalı, herkesin Bebek yahut Büyükdere koylarında yılda birkaç akşam geçirdiğini söylersek hata etmiş olmayız. Hele kibar muhitlerin özene bezene süsledikleri mehtap eğlenceleri, masallardaki kırkinci kapıyı açmak kadar heyecan verici olsa gerektir. Sarayburnu’ndan başlayıp Göksu’ya, Beykoz’a, Büyükdere’ye kadar her kürek sallayıpta halkası genişleyerek ilerleyen kayıklar ordusunun Bebek yahut Büyükdere’ye ulaştığında gecenin ilk yarısı ve eğlencenin tam ortasındaki o demde sevk, güpürlü yaşmağından göz süzen bir taze gelindir.⁸⁶⁷

Mehtap seyirleri kadar tüm eski İstanbulluların vazgeçilmez âdetlerinden biri de mesire gezintileridir. Sadettin Ökten, eski İstanbulluların mesire yerlerinde bahar ve yaz gezintilerini şu cümlelerle anlatır:

Şüphesiz İstanbullunun mevsime bağlı gezileri de vardı, bilhassa ilkbaharda şehrin civarındaki mesirelere günübürlük geziler yapmak adetti. Bülbül dinlemek ilkbaharda vazgeçilemeyen bir zevkti. Mehtabı seyretmek ve bundan bedii bir zevk almak İstanbullu için mühim bir hadise idi. Bazen mehtap karadan seyredilir, Çamlıca mehtabı gibi, bazen denizden kayıkla mehtap sefası yapılır, Kanlıca körfezinde musiki ile renklenmiş mehtap sefaı gibi.⁸⁶⁸

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında bahar ve yaz eğlencelerine yer vermiştir. Bu konuda romanlarda özellikle Kâğıthane ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanında Bağlarbaşı ve Çamlıca’nın bahar ve yaz aylarında birer mesire ve gezi yeri olduğuna işaret etmektedir. Bahar aylarında Boğaz’da kayıkla gezmenin güzelliğini anlatmaktadır. *Vah, Felâton Bey ile Râkım Efendi,*

⁸⁶⁶Mehmet Mazak, *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 30

⁸⁶⁷İskender Pala, *İstanbulcunun Sandığı*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 169.

⁸⁶⁸Sadettin Ökten, “İstanbul Mektebi”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sy. 20 (2014), s. 17

Müşahadat, Karnaval, Esrâr-ı Cinâyât, Henüz 17 Yaşında, Hayret ve Taaffüf romanlarında konu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi *Vah* romanında Bağlarbaşı'na hangi günlerde kimlerin gittiği ile ilgili bilgi vermektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Cuma günü ahâli-i Müslime için Bağlarbaşı'nın en parlak günü olup bu gün de ahâli-i gayr-ı Müslime Bağlarbaşı'na o kadar rağbet etmezler idiyse de bunların asıl rağbet eyledikleri Pazar günü dahi ahâli-i Müslimeden büyük bir cemaat yine Bağlarbaşı'na arz-ı rağbetten geri kalmadıkları cihetle Pazarların parlaklığı da Cumaların parlaklığından aşağı kalmazdı.⁸⁶⁹

Burada Ahmet Midhat Efendi, Müslüman ve Hristiyanların dinî bayram ve tatil günlerinin ayrı olmasından dolayı, Bağlarbaşı'na hangi gün kimlerin gittiğinden bahsetmektedir. Ahmet Midhat Efendi Cuma günleri Müslümanların ve Pazar günleri de gayr-ı Müslimlerin Bağlarbaşı'na gezi ve eğlence amaçlı rağbet ettiklerini ifade etmektedir. Buna göre Müslümanlar Bağlarbaşı'na rağbet gösterdikleri Cuma günlerinde gayr-ı Müslimler Bağlarbaşı'na Müslümanlar kadar rağbet etmemektedir. Bununla beraber Müslümanlar, gayr-ı Müslimlerin Bağlarbaşı'na çoklukla gittikleri Pazar gününde de Bağlarbaşı'na gitmekten geri kalmamaktadır. Bu şekilde Cuma ve Pazar günleri, Bağlarbaşı'nın diğer günlere nazaran en kalabalık günleridir.

Ahmet Midhat Efendi'nin bahar ve yaz eğlencelerinden bahsettiği bir diğer romanı *Felâtuñ Bey ile Râkım Efendi* romanıdır. Romanda Kâğıthane ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

Hasılı mevsim-i bahar, ferâh-bahşâ-yı kulûb-ı sıgâr u kibâr oldu. Bu mevsimin bizce hikâyeye şayan olan ilk vak'ası Râkım'ın icra eylediği bir Kâğıthane âlemidir. Şöyle ki:

Yine haftanın ders günlerinden birisinde Râkım -hâlâ ve fakat halisane ve dostane bir suretle devam etmekte olduğu- Jozefino'yu ziyarete gitmişti. O günkü sohbet Kâğıthane mesiresi hakkındaydı. Jozefino geçen günler... Bey'in haremi takımıyla Kâğıthane'ye gitmişlerse de Pazar gününe müsadif olduğundan arabalar içinde mahpus kalınıp, kıra çıkıldığına göre, kır görülmediğini ve araba etrafında hırsız gibi dolaşmakta bulunan zenperestânla herkes eğlenmişse de kendisi bunların hiçbir zevkini çıkaramadığını söyledi.

Râkım – Kâğıthane vakıa dünyanın en güzel yerlerinden birisidir. Lâkin oranın zevki Cuma ve Pazar günleri çıkmaz. Oraya başka türlü gidilir.

(...)

⁸⁶⁹Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 51

Râkım – Bir Salı yahut Çarşamba günü gideriz. O güzel sahralar, çayırlar tenhadır. Bize her güzelliklerini arz ederler. Başka günlerse oraları at ve araba panayırına döner.

Jozefino – Aman ne kadar safa ederiz.

Râkım – Hem Kâğıthane'ye böyle bizim gibi gidenler, yiyeceklerini, içeceklerini de beraber götürüp öyle eğlenirler.⁸⁷⁰

Burada Ahmet Midhat Efendi, Kâğıthane'nin ne kadar güzel bir yer olduğu ve hangi günlerde daha kalabalık olduğu ile ilgili roman kahramanlarından Râkım ile Jozefino arasında geçen konuşmadan bahsetmektedir. Buna göre Kâğıthane'ye eğlence amaçlı gidecek olan insanlar daha önceden yiyecek ve içecek hazırlıklarını yapıp beraberlerinde götürürler. Kâğıthane, Müslümanların tatil günü olan Cuma ve Hristiyanların tatil günleri olan Pazar günleri çok kalabalıktır. Nitekim Jozefino bir Pazar günü Kâğıthane'ye gitmiş; fakat kalabalık ve hırsızlar yüzünden neredeyse arabadan dahi inememiştir. Bu yüzden Râkım, Kâğıthane'ye bu günlere nazaran Kâğıthane'nin daha تنها olduğu Çarşamba günü gitmeyi teklif eder. Çarşamba günü Kâğıthane'ye gitmek üzere anlaşılır.

Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında Çarşamba günü Râkım ve İngiliz Ziklas ailesinin kızlarının Kâğıthane'ye gidişlerinden bahsetmektedir. Râkım ve misafirleri Kâğıthane'ye gittiklerinde önce kahvaltı yaparlar. Bu esnada Kâğıthane'nin güzelliğinden konuşurlar. Daha sonra şarkılar söyleyerek manzarayı izlerler ve Kâğıthane'den ayrılırlar.⁸⁷¹

Ahmet Midhat Efendi'nin bahar ve yaz eğlencelerinden bahsettiği bir diğer romanı, *Müşahadat* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi romanda Kâğıthane ile Beykoz'daki Hünkâr Çayırı arasında bir karşılaştırma yapar. Beykoz'daki Hünkâr İskelesi'nde, Hünkâr Çayırı'na gelen insanlara ait çok az deniz aracının olduğunu ifade eder. Kâğıthane için kullandığı “Kâğıthane'de yüzlerce seyirci kayık ve sandalların peyda eyledikleri izdihamı burada ümid etmeyiniz.”⁸⁷² cümlesiyle Kâğıthane'de seyir ve tenezzüh maksadıyla gelenlerin oluşturduğu büyük kalabalığa işaret etmektedir. Bunu yanında burada Ahmet Midhat Efendi,

⁸⁷⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 77

⁸⁷¹ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 94.

⁸⁷² Ahmet Midhat Efendi, *Müşahadat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s.56

Kâğıthane'ye tenezzüh için gelenlerin kayıklar ve sandallarla da gelebildiğinden bahsetmektedir.

Müşahedat romanında bahar ve yaz eğlenceleri ile ilgili geçen bilgilerden biri de Boğaz'daki kayık sefaları ile ilgilidir. Ahmet Midhat Efendi bahar mevsiminde Boğaz'daki kayık sefaları konusunda şunları anlatır:

Mevsimimiz mevsim-i bahar. Hem de gayet kuvve-i bahar olan mah-ı Mayıs. Gece, hava gayet açık. Kubbe-i sema milyarlarca ecram-ı muzienin lemeânıyla şeh-râ-yin hâlinde. Anadolu ve Rumeli sahillerinde akşamdan miktarları daha çok olan ışıkların ağlebi sönmüş. Cihan pister-i hab ve rahata gömülmüş. Yalnız bülbüller uyanık. Akıntılara tabiyetle gâh Anadolu, gâh Rumeli sahiline kayık takurrüb ettikçe yalı bahçelerinden ve arka taraftaki dağlardan yüzlerce bülbüller hazin nağmeleriyle bî-dari-i âşıkanelerini ilân ediyorlar. Kayık, tam orta yerden gittiği zamanlar ise iki sahilin ikisinden de andalib avâzeleri bize kadar vasıl oluyorlar. Bu zevk, bu safa her zaman, her yerde bulunur mu?⁸⁷³

Buna göre bahar mevsiminde ve özellikle de Mayıs ayında akşamları Boğaz'da tam bir ruh şöleni yaşanmaktadır. Havanın açık olduğu gecelerde gökyüzündeki milyonlarca yıldız tüm güzelliğiyle meydana çıkmakta ve çıplak gözle görülebilmektedir. Gecenin ilerleyen saatlerinde Boğaz'ın iki yakasındaki sahil evlerinin ışıkları sönmüş yıldızların parlaklık ve çoklukları daha net ortaya çıkmaktadır. Herkes uykuda olduğu için bu sessizliği bozan tek şey Boğaz bülbüllerinin ötüşleridir. Akıntının yardımıyla sağa sola hareket eden kayıkta bulunanlar, Boğaz'ın her iki yakasındaki yalıların bahçelerinde ve arka taraflardaki dağlarda bulunan bülbüllerin sesini tüm güzelliği ile dinleyebilmektedir. Ahmet Midhat Efendi, bu sefanın her yerde bulunmasının mümkün olmadığını, bu güzelliğin İstanbul'a has bir durum olduğunu da ifade etmektedir.

Bahar ve yaz eğlencelerinin geçtiği bir diğer roman, Ahmet Midhat Efendi'nin *Karnaval* adlı romanıdır. Romanda Kâğıthane'nin Pazar günlerinde ne kadar kalabalık olduğu ile ilgili bilgi yer almaktadır. Ahmet Midhat Efendi romanda roman kahramanlarından Hamparson Ağa, Hamparson Ağa'nın eşi ve Resmi'nin bir Pazar günü Kâğıthane'ye gidişlerini ve Kâğıthane'deki kalabalığı "O gün hakikaten hava pek güzel olmak ve gün dahi Pazar bulunmak hasebiyle

⁸⁷³Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 61.

bütün Beyoğlu kıra dökülüp Kâğıthane'ye doğru gitmekte idiler. Bizim üç refik dahi seyirciler seline katılarak Kâğıthane'ye kadar vardılar.⁸⁷⁴ cümleleriyle anlatır.

Ahmet Midhat Efendi'nin bahar ve yaz eğlenceleri ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı, *Esrâr-ı Cinâyât* adlı romanıdır. Romanda roman kahramanlarından Halil Sûrî'nin zaman zaman Kâğıthane'ye gidişini Ahmet Midhat Efendi "Elhâsıl, Halil Sûrî Kâğıthane'de, Halil Sûrî Davutpaşa Çayırı'nda, Halil Sûrî Bağlarbaşı'nda, Kadıköyü'nde, Büyükada'da, Halil Sûrî her yerde."⁸⁷⁵ cümlesiyle anlatmaktadır. Halil Sûrî'nin zaman zaman Kâğıthane'ye kızıyla birlikte gidişini de "Benim müfârekatım sonbahara mütesâdif olup, sonbaharda Peri alafranga kıyafette olarak Halil Sûrî'nin kızı ile birlikte Kâğıthanelere fi-lânlara gider oldu."⁸⁷⁶ şeklinde ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* romanında roman kahramanlarından Ahmet Efendi'nin bir kayık vasıtasıyla Köprü'den Kâğıthane çayırına gitmesinden bahsetmektedir.⁸⁷⁷ Bu da Kâğıthane'ye deniz ulaşımı yoluyla gidilebildiğinin bir göstergesidir.

Bahar ve yaz eğlenceleri ile ilgili bir diğer roman *Hayret* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, *Hayret* romanında Kâğıthane'deki hokkabaz gösterilerinin de Kâğıthane eğlencelerinin bir parçası olduğuna şu cümlelerle değinmektedir:

Ancak yalnız el çabukluğu, bir mahir hokkabaz olmak için kifayet edemez. El ne kadar çabuk olsa kafada dahi zekâ olmadıktan sonra Mirza İsmail Han derecesinde değil bizim Göksu ve Kâğıthane'de oynayan hokkabazlar derecesinde bile maharet göstermeğe imkân tasavvur olunamaz.⁸⁷⁸

Taaffüf romanında Ahmet Midhat Efendi, gerçek âşıқта bulunması gereken özellikleri sıralayarak Kâğıthane gibi kalabalık gezinti mahallerinde vakit öldürüp kadın/kız peşinde koşan ve kendisini âşık olarak tanımlayanların aslında gerçek âşıklar olmadıklarını şu cümlelerle ifade etmektedir:

⁸⁷⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 102

⁸⁷⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 168

⁸⁷⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, s. 166

⁸⁷⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 148

⁸⁷⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 219

Âşıkın ahvaline dair bunca şeyler yazılmıştır, bunca şeyler okunmuştur. Bunlar doğru ise inanmak lâzım gelecektir ki aşk bir nev'i hastalık olacak, âşık da bir nev'i hasta! Aşk bir nev'i cünûn olacak, âşık da bir nev'i mecnun. Gözü maşukasından başkasını görmeyecek. Zihni ondan başka bir şey düşünmeyecek. Kendisi için dünya ve mâfihâ maşukasından ibaret kalacak. Ee, bizim Beyazıt meydanları, Direklerarası, Çarşı derunları, Kâğıthane, filânlar uşşâkı bu hâlde midirler?⁸⁷⁹

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da bahar ve yaz eğlenceleri ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: Bağlarbaşı, Beykoz Hünkar Çayırı, Boğaz ve Kâğıthane İstanbulluların bahar ve yaz aylarında tenezzüh ve seyir için gittikleri yerlerdir.

Bağlarbaşı, Müslüman ve Hristiyanların tatil günleri olması dolayısıyla Cuma ve Pazar günleri çok kalabalık olmaktadır.

Kâğıthane de bahar ve yaz aylarında Cuma ve Pazar günleri İstanbulluların tenezzüh için gitmeyi tercih ettikleri yerlerden birisidir. Bu günlerde Kâğıthane çok kalabalık olmaktadır. Kâğıthane'ye kayık ve sandallar aracılığıyla deniz yoluyla da gidilebilmektedir.

Özellikle Mayıs ayında gece vakitlerinde Boğaz'da doğal bir ses ve renk gösterisi yaşanmaktadır.

2.4.3. Kış Aylarına Has Eğlenceler

Kış ayları, dışarda zaman geçirmek için çok uygun zaman dilimleri olmadığından bu aylarda genelde evdeki zaman değerlendirilmeye çalışılır. Eski İstanbul'da "uzun kış gecelerinde kadınlar, genç kızlar, çocuklar, pirinç mangalın etrafında küçük gruplar halinde toplanır, bilmece söylerler, hâle münasip maniler okurlar."⁸⁸⁰

Ahmet Midhat Efendi *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Karnaval ve Müşahadat* romanlarında kış aylarındaki eğlencelere ve zamanın nasıl geçirildiğine işaret eder. Fakat bu konuda romanlarda pek fazla bilgi geçmemektedir.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında Ahmet Midhat Efendi kış alışkanlıkları ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

⁸⁷⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffif*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 54

⁸⁸⁰ A. Ragıp AKYAVAŞ, *Âsitâne- Evvel Zaman İçinde İstanbul II*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 86

Kânunısani içinde bir kış gecesi sabaha iki saat kala Galata'da Şeftali sokağında Pavli'nin meyhanesi açılıp Tophane dayılarından beş on kişi mahmurluk bozmaya gelmişlerdi. Çünkü o zamanlar odalarda geceleri sohbetler olup sabaha karşı dahi mahmurluk bozmak için Pavli'nin meyhanesine gidilmek ve meyhaneden çıktıktan sonra Kapı içindeki işkembe çorbacısından çorba içip badehu civarda kain Yamalı hamama gidilmek dayıların mutadı olmuştu.⁸⁸¹

Ahmet Midhat Efendi burada kış gecelerinde genellikle Tophaneli kabadayıların gecenin ilerleyen saatlerine kadar sohbet ederek uyanık kaldıklarından bahsetmektedir. Sonrasında meyhaneye giderek eğlendiklerini ifade etmektedir. Ardından işkembe çorbacısına gidip çorba içen kabadayıların sabahın ilk saatleriyle birlikte civardaki hamama da gittikten sonra geceyi bu şekilde tamamladıklarını söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin, kış aylarındaki eğlencelerle ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanıdır. Ahmet Midhat Efendi *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında sabah bahçeyi izleyerek bir şeyler içmenin ve bu şekilde sabah saatlerini keyifli kılmanın asıl mevsiminin kış olduğunu, yazın ise bunun çok keyifli olmadığını “Sabah keyfinin en âlâsı kışa mahsus olduğundan Jozefino yazın bahçeye karşı edilen sabah keyfini o kadar lezzetli bulamayarak ...”⁸⁸² cümlesiyle ifade etmektedir.

Karnaval romanında Ahmet Midhat Efendi, kış mevsiminde akşamları cevizli bal kabağı tatlısının yendiğini “Gece Hamparson Ağanın verdiği bir soupe'de mevsimin kış olması münasebetiyle cevizli bir bal kabağı yenilirdi.”⁸⁸³ cümlesiyle ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin kış eğlenceleri ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı, *Müşahadat* adlı romanıdır. Romanda neşeli kış gecelerinde boza içildiğini, bozacıların evlerin önünden boza satmak için bağırarak geçtiğini şu şekilde anlatır:

Çoluğu çocuğa her gece boza inamı mertebe-i mükemmeliyette idi. Nihayet biz, familyaca kendi evimize gideriz. Fakat bozacı alışmış. Saat-i merhunesinden kapının önünden ayrılmak bilmez ki. “Ha boza”, “Mırmırıl boza”, “Kaymak gibi boza” nağraları yekdiğerini takip ediyorlar. Cevdet ise bozanın aduvv-ı ekberi. Oğlancağız nihayet kapıyı açıp, bozacıyı çağırarak ve o akşam alınabilmesi me'mul olan

⁸⁸¹Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 51

⁸⁸²Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 141

⁸⁸³Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 35

bozanın parasını arnavuta bahş ederek “Hemşehri” Boza merakında olan adam burada misafir idi. Gitti. Rica ederim artık bizim kapının önünde ağırıp durma” diye zavallı bozacıyı tatmir ederek gönderir.⁸⁸⁴

Müşahedat romanında kış eğlenceleri ile ilgili bilgilerden birisi de, kış aylarındaki eğlencelerin birkaç ay öncesinden plânlanması hakkındadır. Ahmet Midhat Efendi, kış mevsimi geldiğinde farklı semtlere gezmeye gitmeyi birkaç ay öncesinde sonbahar aylarında planladıklarını şu cümlelerle anlatır:

Mevsim sonbahar mevsimi olmuş idi. Artık bu kışı ne gibi eğlenceler ile geçireceğimizi de müzakereye başlamış idik. Hem de nerelerde? Sonbahar âlemlerini icraya gittiğimiz yerlerde. Bu akşam Şişli. İki akşam sonra Cendere boğazı. Bazı akşam Zinçirli kuyu. Nihayet bir cuma günü Kadıköyü’ne, Fenerbahçesi’ne gidilmek meydan-ı müzakereye konuldu.⁸⁸⁵

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında İstanbul’da kış aylarında has eğlenceler ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: Kış aylarında yapılacak eğlenceler, birkaç ay öncesinden plânlanır.

Kış mevsiminde akşamları cevizli bal kabağı tatlısı yenir. Bozacılar sokaklarda dolaşarak boza satarlar. Akşamları evlerde boza içilir.

Bazı kabadayılar, kış gecelerinde gecenin ilerleyen saatlerine kadar sohbet ederek uyanık kalırlar. Sonrasında meyhaneye giderek eğlenirler. Ardından işkembe çorbacısına gidip çorba içen kabadayılar, sabahın ilk saatleriyle birlikte civardaki hamama da gittikten sonra geceyi bu şekilde tamamlarlar.

2.4.4. Tiyatrolar

19. yüzyılda Osmanlı kültür dünyasına adımını atan tiyatro, kendisine 19. yüzyıl itibariyle İstanbul’da mekân ve seyirci bulur. Ahmet Midhat Efendi de İstanbul’u mekân olarak seçtiği romanlarında bir eğlence ve vakit değerlendirme etkinliği olan tiyatrolara dair bilgiler verir. Fakat İstanbul’da tiyatrolar ile ilgili romanlarda pek fazla bilgi geçmemektedir. *Vah*, *Henüz 17 Yaşında*, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Hayret*, *Dürdane Hanım* ve *Jön Türk* romanlarında İstanbul tiyatroları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

⁸⁸⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 240

⁸⁸⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedat*, 267.

Vah romanında Ahmet Midhat Efendi, Bağlarbaşı'ndaki tiyatro ile ilgili bilgiler vermektedir. Ahmet Midhat Efendi, roman kahramanlarından Behçet Bey'in geceyi Üsküdar'da geçirmek zorunda kalmasından bahsetmektedir. Ahmet Midhat Efendi, Behçet Bey'in "Pazar akşamları Bağlarbaşı'nda şenlik olur. (...) Zaten geceler kaç saat ki? Onun da bir büyük kısmı tiyatro, gazino falan eğlenceleriyle geçer."⁸⁸⁶ şeklinde düşündüğünü ifade etmektedir. Burada Ahmet Midhat Efendi, insanların eğlenmek ve vakit geçirmek için rağbet gösterdikleri Bağlarbaşı'nda Pazar akşamları tiyatro oyunlarının oynandığına işaret etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi *Vah* romanında romanın kahramanlarından Necati'nin, Bağlarbaşı'nda tiyatro izledikten sonra Millet Bahçesi'nde üç kişiyle kavga etmesinden bahsetmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Bu adamlara daha tiyatrodan beri canım sıkılmaktaydı. (...) Çalgıcılar hizasında birer koltuk sandalye almışlar. Ellerinde birer dürbün. Mil üzerinde imişler gibi fırıl fırıl dönerek kadınların kafesli localarına dürbün doğrultarak bakışlar! Yekdiğerinin kulaklarına birer şey fısıldayıp arsız arsız gülüşler! Hele birisinin tamam sâha-i temâşâ karşısındaki locaya sık sık teveccüh ederek âşıkane bakışlar! Mendilini gözleri üzerine tutarak güya ağlayışlar! (...) Yaptıkları rezaletler loca içindeki kal-takların hoşlarına gidecek bile olsa tiyatro içindeki beş altı yüz kişiden ziyade halka riayetle mükellefiyet yok mu ya?⁸⁸⁷

Buna göre Bağlarbaşı'ndaki tiyatroya beş yüzden fazla insanın oyunu izlemek için gidebilmektedir. Kadın ve erkekler tiyatrodan ayrı yerlerde oturaktadırlar. Kadınlar için ayrılmış bir kafesli loca bulunmaktadır. Necati Bey'in "Beyler kadınların çıktıkları kapının yanında durup beklediler."⁸⁸⁸ Cümlesinden, tiyatrodan kadınlar için ayrılmış kafesli locanın giriş kapısının da ayrı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Bağlarbaşı'ndaki tiyatronun kadın-erkek ilişkileri bağlamında Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca sürdürdüğü geleneksel çizgiyi takip ettiğinin de bir göstergesidir. Bunun yanında, pek çok sosyal ortamda olduğu gibi tiyatrodan da bazı kötü niyetli kişilerinin taşkınlık yaptıkları görülmektedir.

Romanda Ahmet Midhat Efendi, Necati Bey'in tiyatrodan rastladığı ve daha sonrada kavga ettiği adamların, tiyatro oyunu esnasında bayanlara sarkıntılık

⁸⁸⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 28

⁸⁸⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 54.

⁸⁸⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 55.

etmesi hadisesini anlatması üzerine Behçet Bey'in "A birader! Bizde böyle şeylere dikkat ederler mi? Avrupa tiyatrolarında olsa "publique" denilen halka riayetsizlik bir tiyatro içinde değil ya sokakta bile tecviz edilmez."⁸⁸⁹ dediğini ifade etmektedir. Burada Ahmet Midhat Efendi, bizdeki tiyatro kültürü ile Avrupa'yı kıyaslamaktadır. Bu tip olayların değil Avrupa tiyatrolarında, Avrupa sokaklarında bile kabul görmeyip insanların tepkisini çekeceğini söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin tiyatrolar ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı, *Henüz 17 Yaşında* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi romanda, roman kahramanlarından Ahmet Efendi ile Hulusi Efendi adında iki arkadaşın Beyoğlu'nda buluşup yemek yedikten sonra, romanda ismi verilmeyen bir oyunu seyretmek için Fransız Tiyatrosu'na gitme planları yaptığını anlatır.⁸⁹⁰ Ahmet Midhat Efendi, kadınlara zaafi olan Hulusi Bey'in tiyatroya gitme isteğinin asıl sebebinin, tiyatro oynayan ve onları izlemeye gelen kadınları seyretmek olduğunu ifade eder.

Ahmet Midhat Efendi *Henüz 17 Yaşında* romanında Beyoğlu'ndaki Fransız Tiyatrosu'nda oynayan bazı tiyatrocuların, daha önce Paris tiyatrolarında da oynamış ve ün sahibi olmuş kişiler olduklarını "Fransız tiyatrosuna gelen oyuncular meyanında birkaçı hakikaten vaktiyle Paris tiyatrolarında dahi büyük bir şöhret kazanmışlar."⁸⁹¹ cümlesiyle ifade etmektedir. Buna göre bazı Batılı ve ünlü tiyatrocular, İstanbul'daki tiyatrolarda sahne almaktadır.

Ahmet Midhat Efendi *Henüz 17 Yaşında* romanında İstanbul'da bazı ünlü tiyatrocuların sahneye çıkmasının, bazı kişiler için yanlış emellerin ortaya çıkmasına sebep olduğundan bahsetmektedir. Kimilerinin tiyatro oynayan kadınları izleyip bundan faydalanmak şeklinde bir düşüncelerinin olduğunu söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi, tiyatro oyuncusunun bir kadın veya erkek olmasının, genç veya yaşlı olmasının çok da önemli olmadığını düşündüğünü ifade etmektedir. Tiyatro oyununda önemli olan şeyin, yazılı olan eserin tiyatrodaki canlı olarak yaşanması ve tiyatrocunun eseri yaşayarak gözler önünde sergileyebilmesi olduğunu belirtmektedir. Ahmet Midhat Efendi, bir kadının

⁸⁸⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 54.

⁸⁹⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 6

⁸⁹¹ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 8-9.

kadınlık hassasiyetlerinin tiyatrodaki aranmaması ve oyuncunun kadınlığına veya erkekliğine göre değerlendirilmemesi gerektiği görüşünde olduğunu söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ifadeleri cümleleri romanda şu şekildedir:

Bir tiyatro oyuncusunu bir kadın olmak sıfatıyla hiçbir zaman telâkki etmem ki hatta gençliğini, kartlığını hesaba katayım da ona göre düşünüyüm. Benim için tiyatro oyuncusu denilen mahlûk bir edibin hissiyyât-ı âliyyesini sâha-i temâşâda bihakkın teccsüm ettiren sanatkârdır. Bu sanatkârda fazla olarak bir de hâsiyyet-i nisvâniyye arayanları tasvip edemem. Çünkü hâsiyyet-i nisvâniyyeyi bir tiyatrodaki aramaktansa, cem'iyyet-i beşeriyye içinde başka köşelerde aramak daha doğru olur.⁸⁹²

Ahmet Midhat Efendi, romanda Ahmet Efendi ile Hulusi Efendi'nin yemeklerini yedikten sonra Fransız Tiyatrosu'na gidişlerini şu cümlelerle anlatır:

Yekdiğerine tiyatro vaktinin hulûlünü bilihtar kalktılar, yirmi beş kuruşa varmayan hesaplarını bittesviye garsonun altmış para bahşişini vermeyi dahi unutmuyarak Kristal Kahvesi'ne mülâsık olan Fransız Tiyatrosu'na vardılar.

Tiyatro, bir zamandan beri kapalı bulunduğu hâlde o gece oyuncular ilk defa olmak üzere bir oyun vermekte bulduklarından hem oldukça tanzifine dikkat edilmiş ve hem de epeyce seyirci kalabalığı görülmekte bulunmuş idi. Zira bu tiyatro, ekseriya bizim Güllü Agop'un Gedikpaşa Tiyatrosu'na hemen hasret çektiye kadar nezafetten ârî olduğu gibi Beyoğlu ahalisi dahi ekseriya rağbetini sûret-i mahsûsada tertip olunan konsertolara vesair oyunlara hasrederek öyle biraz masraf ihtiyarıyla gidilmesi lâzım gelen şeylere rağbetlerini mebzul etmezler.⁸⁹³

Buna göre iki arkadaş yemeklerini yedikten sonra Beyoğlu'nda Kristal Kahvesi'ne bitişik olan Fransız Tiyatrosu'na giderler. Tiyatro, uzun bir süre romanda belirtilmeyen bir sebeple kapalı kalmış ve sonradan tekrar açılmıştır. Oyuncular uzun bir aradan sonra ilk defa Fransız Tiyatrosu'nda sahne alacaktır. Bunun için tiyatronun temizlik ve düzenine çok dikkat edilmiştir. Ayrıca o gün tiyatro çok kalabalıktır.

Ahmet Midhat Efendi, burada Fransız Tiyatrosu'nun Güllü Agop'un Gedikpaşa Tiyatrosu'na göre temizlik konusunda çok geri kaldığını ifade etmektedir. Bunun yanında Beyoğlu ahalisinin genellikle daha az masrafla gidebilecekleri tiyatroları tercih ettiğini de söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi, o gün oynanan oyun ve perde arası ile ilgili olarak şunları kaydeder:

Hulusi ile Ahmet Efendi birer koltuk sandalyesi biletini almış buldukları cihetle yanyana yerlerine oturdular. Erbâb-ı temâşâyı bir hayli beklendikten sonra açılan

⁸⁹² Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 8-9.

⁸⁹³ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 9-10.

perde hakikaten gidenleri ve bilhassa Ahmet Efendiyi pişman etmeyecek kadar güzel oynandı. Haddizatında oyunun tertip ve tanzimi pek mükemmel olduğu gibi vaktiyle Paris'te bihakkın şöhret olmuş denilen oyuncular dahi kazandıkları şöhrete, mücerret kadın oldukları için değil belki mahir sanatkâr oldukları için nail olmuş bulduklarını gösterdiler.

Oyunun perdeleri arasındaki fasilalar zamanında, herkesin dışarıya çıkarak ahbabıyla görüştikleri malûmdur. Fransız Tiyatrosu'nda ise hariçteki Kristal Kahvesi'yle iltisak olduğundan seyircilerin ekserisi perde fasilalarında bu kahveye çıkarak istedikleri meşrubattan istimal ederler. Bizim iki refik dahi bu istirahat kaidesine riayetden hali kalmayarak hatta ilk fasılada yekdiğerine birer konyak içmeyi teklif ve onu müteakip birer de nedamet izhar eyledikleri hâlde nihayet yine ittihâd-ı ârâ ile birer ...anları müteakiben birer daha konyak içmişlerdi. Kafaların sıcaklığı, mızıkların neşesi ve oyunun te'sîrât-ı rûhâniyyesi ile birleşince ikinci fasılada konyaklar üçe varıp oyun dört perde üzerine mürettep bulunmağla üçüncü perde ile dördüncü arasındaki fasılada yine kahveye çıktıkları zaman dışarıdan içeriye doğru bir yağmur şakırtısı geldiğini işittiler ki hemen «bardaklardan boşanıyor!» tabirine seza idi.⁸⁹⁴

Buna göre oturulacak koltuğa göre bilet alınmakta ve izleyiciler aldıkları bilete belirtilen yerlerinde oyunu izlemektedir. Ahmet ve Hulusi Efendilerin tiyatroya gittikleri gün oyun uzun biraz geç başlamıştır. Fakat oyuna gidenlerin hepsi de oyunu çok beğenmişlerdir. Oyunu izleyenler, tiyatrocü hanımların başarılarını güzellikleri ile değil oyunculukları ile hak ettiklerine tam olarak kanaat getirmişlerdir.

Tiyatro oyunlarında perdeler arasındaki boş vakitlerde izleyiciler dışarı çıkarak tanıdıkları ile görüşmektedir. Fransız Tiyatrosu da Kristal Kahvesi'ne bitişik olduğu için izleyicilerin pek çoğu perde arasında Kristal Kahvesi'ne gitmektedir. Hulusi ve Ahmet Efendiler de tiyatroya gittikleri gün perde aralarında Kristal Kahvesi'ne giderek kahve içmişlerdir.

Ahmet Midhat Efendi'nin tiyatrolar ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi romanda Beyoğlu'nda bulunan Naum Tiyatrosu'na işaret eder.⁸⁹⁵ Romanda Felâton Bey bir tiyatro aktrisi ile gönül ilişkisi yaşadığını, bu hanımın Felâton Bey'in babasının vefatından sonra yas tutmak amacıyla tiyatroya bile siyah elbise ile çıktığını Râkım Efendi'ye şu cümlelerle anlatır:

Râkım – (safdilâne) Vay beyim keyifler.

⁸⁹⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 10.

⁸⁹⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 5

Felâton – Hiç sorma birader. Hele şu "devil," yani yastan kurtulduğuma bir teşekkür ediyorum ki, malûm a, pederin vefatı üzerine yas tutmak alafrangada vardır. Her tarafım gece karanlığı gibi simsiyah kesilmişti.

Râkım – Evet alafrangada vardır, ama biz yani Türkler bu kaideye riayete mecbur değiliz. Cuma geceleri bir Yâsin-i Şerif ile mevtalarımızı anmak...

Felâton – Öyle ama, beni kendi hâlime bırakıyorlar mı ya?

Râkım – Size kim karışır?

Felâton – Kim mi karışır? Pes birader hey, hiç sorma, başım bir belâyâ çattı ki!

Râkım – Aman!

Felâton – Belâ ama tatlı belâ! Gönlüm mini mini bir aktrisin (tiyatro oyuncusu) muhabbetiyle meşguldür.

Râkım – Yası dahi bu mini mini aktris mi cebreyledi?

Felâton – Evet, zavallı kızcağız! Pederin vefatına benden ziyade yandı, tutuştu.

Râkım – Acaip!

Felâton – Evet, pek acaip kızdır. Ama ne yas. Yemek tabaklarına varıncaya kadar siyahlanmış tabak aldırıldı. Kendisi tiyatrodaki siyahtan başka bir şey giyemez. Elinden gelse güneşin ve gökteki yıldızların dahi üzerine bir siyal tül çekecekti.⁸⁹⁶

Hayret romanında Ahmet Midhat Efendi Tepebaşı'nda Belediye Tiyatrosu'nun bulunduğu işaret eder.⁸⁹⁷

Dürdane Hanım romanında Ahmet Midhat Efendi "Bu tiyatro öyle Bağlarbaşı'ndaki oyunlara benzemez. Bunda bir şâirin hayâlâtı yoktur. Burada görülen ve işitilen şeyler hakikattir."⁸⁹⁸ cümlesiyle Bağlarbaşı'nda bir tiyatronun olduğunu ifade eder. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi romanda Galata'da bulunan Amerika Tiyatrosu'na işaret eder.⁸⁹⁹

Ahmet Midhat Efendi'nin tiyatrolar ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı da *Jön Türk* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi romanda Peruz, Eleni gibi bazı kadın tiyatrocuların, okudukları kantolarla erkek tiyatrocuların daha meşhur olduklarını ifade etmektedir.⁹⁰⁰

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da tiyatrolar ile ilgili şu bilgiler geçmektedir: Bağlarbaşı, Tepebaşı, Galata ve Beyoğlu'nda tiyatrolar bulunmaktadır. Bağlarbaşı Tiyatrosu, Fransız Tiyatrosu,

⁸⁹⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey*, 69.

⁸⁹⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 234

⁸⁹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 65

⁸⁹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 6.

⁹⁰⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 17

Gedikpaşa Tiyatrosu, Naum Tiyatrosu ve Amerika Tiyatrosu bu tiyatrolardan bazılarıdır.

Bazı Batılı ve ünlü tiyatrocular, İstanbul'daki tiyatrolarda sahne almaktadır.

İzleyiciler koltuğa göre bilet almakta ve aldıkları bilete belirtilen yerlerinde oyunu izlemektedirler.

Bağlarbaşı Tiyatrosu'nda kadınlar ve erkekler farklı yerlerde oturmaktadırlar. Kadın ve erkeklerin tiyatroya girerken kullandıkları kapılar da birbirinden farklıdır.

Tiyatro oyunlarında perdeler arasındaki boş vakitlerde izleyiciler dışarı çıkarak tanıdıkları ile görüşmektedirler.

Tiyatrolara kötü niyetlerle gelenler olabilir. Bu insanların tiyatroya gelme sebebi, tiyatrocular ve seyirci kadınlara karşı taşkınlık yapma istekleridir.

2.4.5. Kahvehaneler, Meyhaneler ve Kumar

Meyhaneler, kahvehaneler, kumarhaneler kendilerine has eğlence ve zaman geçirme anlayışları olan yerlerdir. Buralar, yerine göre kültürel anlamda müdavimlerinin belli alışkanlıklara ve özelliklere sahip olduğu mekânlardır.

A. Cemalettin Saraçoğlu, on dokuzuncu yüzyılda İstanbul kahvehaneleri ile ilgili şu bilgileri verir:

O devrin mahalleleri adeta hudutları, sınırları belli birer prenslik; mahalle kahveleri ise prensliklerin bir nevi müşavere meclisleri, parlamentoları idiler. Selamlardan, merhabalardan, hoşbeşlerden ve havaî musahabelerden sonra ekseriya ciddi musahabelere girilirdi, evvela şayet varsa mahallenin iç anlaşmazlıkları müzakere mevkiine konulur, sonra civar ve komşu mahallelerle olan münasebet bahis mevzuu olurdu. Bu müzakerelerde öyle her kafadan bir ses çıkmaz; büyük büyüklüğünü, küçük de küçüklüğünü bilir, herkes haddini tanır ve bu müzakereler kendilerine mahsus bir nevi “adap ve erkân” içinde cereyan ederdi. Tabii kastettiğim kahveler mahalle eşrafının devam ettikleri semtin belli başlı kahveleridir. Yoksa gençlerin devam ettikleri kahveler de vardır ki bunlara da o devrin “spor kulüpleri” adını vermek münasip olur ve burada mahallenin iç ve dış münasebetleriyle ilgili ciddi meselelerinden ziyade dörtkol iskambil, altmışaltı, prafa, piket partileri, iddialı tavla maçları yapılırdı. Şayet mahallenin ayrıca bir de “tulumbacı kahvesi” yoksa köşklü narasını basıp yangın haberini verince hemen soyunup mahallenin yahut semtin tulumbacı takımında yerini almaya hazır mahalle bıçkınları da ihtiyarların devam

ettikleri kahvelerden ziyade bu ikinci sınıf gençler kahvesinin müdavimleri arasında bulunurlardı.⁹⁰¹

Ahmet Midhat Efendi de mekân olarak İstanbul'u seçtiği romanlarında kahvehane, meyhane ve kumara yer verir. Kumar, genellikle kahvehanelerde oynanır.

Dürdane Hanım, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Esrâr-ı Cinâyât, Vah, Henüz 17 Yaşında, Hüseyin Fellah, Yeryüzünde Bir Melek, Bahtiyarlık, Çengi ve Felâtnun Bey ile Râkım Efendi romanlarında İstanbul kahvehaneleri, kıraathaneleri, meyhaneleri ve kumar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu konuda romanlarda pek çok bilgi geçmektedir.

Dürdane Hanım romanında Ahmet Midhat Efendi, Galata meyhaneleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Ahmet Midhat Efendi, Galata'daki eğlence hayatının önemli merkezlerinden olan Galata meyhaneleri ile ilgili şunları söylemektedir:

Galata'dan geçerken bir takım geniş meyhaneler görürsünüz ki yirmi yirmi beş arşın arzında ve kırk elli arşın tülündedir. Bu meyhanelerin ön tarafında dahi kadim Yunanilerin işret rabbi olan Baküs'ün tasvî-i mestânesi musavver olduğuna bakarak bunları terakkiyât-ı hâzıra-i medeniyyenin vücuda getirmiş olduğu yeni yetişmelerden zannetmeyiniz. Diğer cihetinde meyhanenin boylu boyuna iki veyahut üç sıra olarak yekdiğerinin üzerine dizilmiş olan beşer yüz kıyyelik fiçılara havâle-i nazar-ı dikkat buyurunuz.⁹⁰²

Buna göre Galata'daki büyük meyhanelerin ön taraflarında genellikle Yunan felsefesinin eğlence tanrısı olan Baküs'ün tasviri bulunmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, bu heykellerin yeni olmadığını, daha öncelerden beri bulunduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında Ahmet Midhat Efendi, meyhanelerde her biri beş yüz litreden fazla içki alan içki fiçılarının üst üste dizilmekte ve iki-üç sıra halinde yerleştirilmekte olduğunu da söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Dürdane Hanım* romanında verdiği bilgilerden biri de, meyhanelerin hangi günlerde kalabalık olduğu ile ilgilidir. Ahmet Midhat Efendi romanda, Galata'daki bu meyhanelerin "Cumartesi akşamları hıncahınç

⁹⁰¹A.Cemalettin Saraçoğlu, "Eski Mahalle Kavgaları", haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 104.

⁹⁰²Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s.5

dolu”⁹⁰³ olduğunu ifade etmektedir. Bunun sebebini de Ahmet Midhat Efendi şu şekilde açıklamaktadır:

İslâm olsun Hristiyan olsun, Yahudi olsun, Galata ahâlisinin yüzde doksanı gerek doğrudan doğruya ve gerek dolayısından gümrüklere ve Avrupalılara taallûku olan işlerle meşgul olarak bunların ve büyük tâcirlerin pazar tatilleri umum için dahi bir tatil-i zarûrî hükmünü alır.⁹⁰⁴

Buna göre Galata’da ikamet eden insanlar genellikle Avrupalılarla doğrudan veya dolaylı olarak iş yapmaktadırlar. Bunun için Avrupalıların tatil yaptığı Pazar günleri de dolayısıyla Avrupalılar ile iş yapan Galatalıların tatil günü olarak kabul görmektedir. Pazar günü tatil yapan halk, Cumartesi geceleri de ertesi gün iş mecburiyeti olmadığı için geç saatlere, hatta sabaha kadar eğlenmektedir.

Ahmet Midhat Efendi’nin meyhaneler ve kahvehaneler ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş* romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, Tophane kabadaylarından birkaçının Ocak ayında Galata’nın Şeftali Sokağı’nda Pavli’nin meyhanesine sabaha karşı gidip eğlenmelerini, ardından çorbacıya ve oradan da hamama gitmelerini şu şekilde anlatır:

Kânunısani içinde bir kış gecesi sabaha iki saat kala Galata’da Şeftali sokağında Pavli’nin meyhanesi açılıp Tophane dayılarından beş on kişi mahmurluk bozmaya gelmişlerdi. Çünkü o zamanlar odalarda geceleri sohbetler olup sabaha karşı dahi mahmurluk bozmak için Pavli’nin meyhanesine gidilmek ve meyhaneden çıktıktan sonra Kapı içindeki işkembe çorbacısından çorba içip badehu civarda kain Yamalı hamama gidilmek dayıların mutadı olmuştu.⁹⁰⁵

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş romanında yer alan bilgilerden birisi de Tophane semtinde Karabaş Camii’nin karşısında bulunan esirci kahvehaneleri ile ilgilidir. Romanda Meddah İsmail’in esirci kahvehanelerine gidip esircilerle görüşmesinden bahsedilir. Ahmet Midhat Efendi’nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Cübbeyi, kavuğu silip süpürerek Tophane tarafına geçmeli. Doğruca Karabaş’a gitmeli. Karabaş Camiinin karşısında esirci kahvelerine gidip bir kahve ısmarlamalı. Derhal yanınıza ak sakallı, kara sakallı birkaç esirci gelir ve esir almak için mi

⁹⁰³ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 6.

⁹⁰⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım*, 6.

⁹⁰⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 51

geldiğini sual eder. "Evet" cevabıyla beraber bunlara dahi birer kahve ısmarlamalı. Ba'dehu kalkıp birlikte esir bulunan hanelere gitmeli.⁹⁰⁶

Burada Ahmet Midhat Efendi, Tophane'deki Karabaş Camii'nin karşısında bulunan esirci kahvehanelerinde yapılan esir ticaretinden bahsetmektedir. Buna göre esir satın almak isteyen biri, öncelikle esirci kahvehanelerinden birine gider. Burada kendisine içecek bir şeyler sipariş verir. Bu sırada birkaç esirci gelir. Oturan kişinin niyetinin esir almak olup olmadığı öğrenilir. Eğer misafir, esir almak istediğini söylerse esircilere de birer kahve ısmarlar. Daha sonra hep birlikte, esirlerin bulunduğu evlere gidilir. Buna göre İstanbul'daki bazı kahvehaneler, esir alım satımının yapıldığı yerlerdir.

Ahmet Midhat Efendi *Esrâr-ı Cinâyât* romanında bir cinayete kurban giden, Kefalonyalı olan ve Mihal adında bir gencin, öldürülmeden önce "Galata'da Kemeraltı'nda Kosti'nin meyhanesi üzerindeki odalarda"⁹⁰⁷ kaldığını söylemektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin meyhaneler ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı, *Vah* adlı romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi Beyoğlu'nda Almanların birahaneler açıp işletmesiyle ilgili şunları söylemektedir:

Hikâyemizin güzêrân eylediği zamanlar Galata ve Beyoğlun'da Almanların küşat etmiş oldukları birahaneler hakkında Osmanlı beylerimizin, efendilerimizin râğbetleri pek fevkalâde idi. Sonraları bu râğbet dahi tavsadı ya!

(...)

İşte Almanların birahaneleri dahi bu hükmü görmüşlerdir. Bu gün birahanelere girseniz Osmanlılardan hiç bir kimseyi görmez iseniz de o zamanlar girmiş olsaydınız dört beş şapkalı varsa yirmi otuz da fesli görürdünüz.⁹⁰⁸

Burada Ahmet Midhat Efendi, halkımızla ilgili bir durum tahlili yapmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, halkımızın bir şeye çok kuvvetli râğbet gösterdikten bir zaman sonra artık bıktıklarını, daha önce râğbet ettikleri şeyin bir süre sonra gözden düştüğünü düşündüğünü söylemektedir. Bunun gibi *Vah* romanını yazdığı 1880'li yılların öncesinde, Almanların Galata ve Beyoğlu'nda açtığı bu birahanelere Osmanlı beylerinin çok râğbet gösterdiklerini, birahanelere

⁹⁰⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Dünyaya İkinci Geliş*, 6.

⁹⁰⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 8

⁹⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, haz. Kâzım Yetiş, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 76

girildiği zaman dört beş ecnebinin yanında yirmiden fazla Osmanlı beyinin olduğunu, romanın yazıldığı yıllarda ise bu ilginin azaldığını ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi *Vah* romanında Galata'da bulunan on beş numaralı Fugel Birahanesi'nin Osmanlılar tarafından rağbet edilen bir yer olduğundan bahsetmektedir. Burada çalışan kadınların Alman olduğunu, çok sayıda Osmanlı'nın birahaneye gelmesi sebebiyle bu Alman kadınların kısa zamanda Türkçe öğrenmek zorunda kaldığını söylemektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Hele Galata'da Voyvoda civarında on beş numaralı Fugel Birahanesi, Osmanlıların en ziyade mazhar-ı rağbeti olmuştu. Ol derecelere kadar ki orada hizmet eden Alman karıları bile pek az bir müddet zarfında Türkçe öğrenmeye mecbur olarak bayağı dürüstçe Türkçe söylerlerdi.⁹⁰⁹

Ahmet Midhat Efendi'nin kahvehaneler ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı, *Henüz 17 Yaşında* adlı romanıdır. Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* romanında *Galata'da Cenyö kahvesinden*⁹¹⁰ bahseder. Bunun yanında romanda Beyoğlu'nda Fransız Tiyatrosu'nun hemen bitişiğinde Kristal Kahvesi'nin bulunduğu bahsedilir.⁹¹¹ Tiyatro oyunlarında perdeler arasındaki boş vakitlerde izleyiciler dışarı çıkarak tanıdıkları ile görüşmektedir. Fransız Tiyatrosu da Kristal Kahvesi'ne bitişik olduğu için izleyicilerin pek çoğu perde arasında Kristal Kahvesi'ne gitmektedir. Hulusi ve Ahmet Efendiler de tiyatroya gittikleri gün perde aralarında Kristal Kahvesi'ne giderek kahve içerler.

Hüseyin Fellah romanı, meyhanelerin geçtiği bir diğer romandır. Romanda Mehmed ile Yunus arasındaki konuşmada Mehmed, meyhanede içki içerken aynı esnada Civelek Mustafa'nın da meyhanede olduğunu Yunus'a anlatır. Yunus Civelek Mustafa'nın pek ırz ehli bir çocuk olduğunu söyler. Mehmed ise bunun üzerine "O kadar ırz ehli çocuğun meyhanede işi ne?"⁹¹² şeklinde cevap verir. Buna göre meyhaneye gidip içki içen ve eğlenenler, toplumda bazı kişiler tarafından ahlaksız olarak görülmektedir.

⁹⁰⁹Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, 77.

⁹¹⁰Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 148

⁹¹¹Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, 10.

⁹¹²Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellah*, haz. M. Fatih Andı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 15

Hayret romanında Ahmet Midhat Efendi, Beyoğlu'nda çalgılı kahvehanelerin⁹¹³ yer aldığına işaret etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık* romanında şarkı söyleyen kızların bulunduğu Kafe Şantan'a⁹¹⁴ işaret eder. Romanda Beyoğlu'ndaki Büyük Cadde'de bulunan Flâmme kahvehanesi ile ilgili şu ifadeleri kullanır:

Flâmme bir haneydi. Fakat eski zaman usulünce hane sayışmak lâzım geldikte pek çok haneler Flâmme içinde dahil bulunduğu görülürdü. “Hane! Hane! Hane?” denilip de meselâ “misafirhane” denildi mi? Flâmme'in bir ismi söylenmiş olur. «Kahvehane» deniliyorsa bir ismi daha söylenmiş olur. “Meyhane!” bu da bir isimdir. “Tiyatrohane!” bu da Flâmme'in bir adıdır. “Mızıkahane ve hanendehane!...” Flâmme'in iki ismini birden söylemiş oldunuz. “Kumarhane!...” En mühim adlarından birini andınız. “...hane!...” Daha ilerisine varmayalım. Flâmme'da alevi alanlar yalnız âteş-fürûzân heva ve hevesten ibaret değildiler. O kadar kumar yangınları görülürdü ki kül olmuş buldukları keselerinde beş para kalmamak şöyle dursun beş para edebilirse keseyi dahi kumara basmak gayretinde buldukları hâlde reddedilmiş olmakla meyas görünürlerdi.⁹¹⁵

Ahmet Midhat Efendi burada, Flâmme kahvehanesinin hangi amaçlarla kullanıldığı ile ilgili bilgiler vermektedir. Buna göre Flâmme, genel olarak kahvehane olarak bilinse de aslında pek çok farklı şekilde kullanılmaktadır. Flâmme; kahvehane, misafirhane, meyhane, tiyatro, müzik evi, kumarhane gibi farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Fakat Ahmet Midhat Efendi Flâmme'nin asıl ününü kumarla kazandığını söylemektedir. Kumarhane olarak kullanılan Flâmme'de pek çok insanın tüm parasını kaybettiğini ifade etmektedir. Ahmet Midhat Efendi, pek çok insanın Flâmme'de oynanan kumarlarda tüm mal varlığını kaybedip perişan olduğunu anlatmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, romanda bu kadar ocaklar yakan Flâmme kahvehanesinin de daha sonradan yandığını “Elhâsıl Flâmme bir âteş-i sûzândı. Herkesi yaktı. Nihayet ateşi kendi derununa sığamayarak kendi kendisini de yaktı.”⁹¹⁶ şeklinde anlatır. Yanan binanın yerine sonradan üç dört katlı güzel bir binanın yapıldığını, alt katın da mağaza olarak kullanıldığını ifade eder.⁹¹⁷

⁹¹³ Ahmet Midhat Efendi, *Hayret*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 58

⁹¹⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 28

⁹¹⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 11.

⁹¹⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 11.

⁹¹⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*, 11.

Yeryüzünde Bir Melek romanı da Ahmet Midhat Efendi'nin kahvehaneler ile ilgili bilgi verdiği bir başka romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, bir kahvehanede akşam vakti toplanan insanlardan şu cümlelerle bahseder:

Hanesinde çoluğu çocuğuyla güzel güzel vakit geçirmekten lezzet alamayan ve mutlaka kahve peykesinde, murdar hasırlar üzerinde rahat arayan ağalar, efendiler, akşam saat yarımında mahalle kahvesinde toplanmışlar ve bekâr güruhundan olup kahvehaneleri kendilerine ev bark ittihaz edenler dahi onlara iltihakla on beş yirmi kişilik bir cemiyet vücuda getirmişlerdi.⁹¹⁸

Buna göre kahvehanede toplananlar, vakit geçirmek için evlerinden kahvehaneye gelenler ve bekâr olup geceleri kahvehanede kalanlardır. Ahmet Midhat Efendi, evlerinden gelenlerin tertemiz evlerinde çoluk çocukları ile güzel zaman geçirmek yerine kahvehanenin pis hasırlarında birkaç kişi ile sohbet ederek zaman öldürdüklerini ifade etmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin kumar ile ilgili bilgi verdiği bir diğer romanı, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, Felâton Bey ile Râkım'ın kumar konusundaki diyaloglarını şu cümlelerle anlatır:

Râkım – Ne yola sülûk ettiniz bakalım. Ticaret filan mı?

Felâton – Bizim gibi adamların ticareti nasıl olur, bilmez misin?

Râkım – Ne bileyim ben!

Felâton – Akşam oldu mu cebine kırk elli lira koyarsın, oyun salonuna gidersin...

Râkım – (abus bir çehre ile) Vay!...

Felâton – Dur ama acele etme. Başlarsın oynamağa, eğer zar işlerse kırk elli liracık büyür kalkarsın.

Râkım – Oynamağa başlayalı mutlaka ancak bir ay kadar olmuştur.

Felâton – Neden bildin?

Râkım – Çünkü böyle zarar etmeğe başlayınca kalkmak ve kırk elli liracık büyüdükten sonra yine kalkmak, henüz bir aylık kumarbazların ihtiyatıdır. Birkaç ay sonra eskidikçe bu ihtiyat kalkar.

Felâton – Sen benim için korkma.

Râkım – Ben sizin için korkmam. Çünkü kumarda sizi esir almazlar. Ayda onbeş yirmi bin kuruşluk irat için korkarım. Siz pek âlâ bilirsiniz ki, yirmi otuz bin lira birkaç ay içinde kumara verilebilir servetlerdendir.⁹¹⁹

Buna göre Felâton Bey, Râkım Efendi'ye ticaretten anladığı şeyin kumar olduğunu belirtir. Akşam olunca biraz parayı yanına Felâton Bey, kumar oynanan

⁹¹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 195

⁹¹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 74

salonlara gider. Bu oyunun kârlı yönünün, biraz para kazanınca masadan kalkmak olduğunu ifade eder. Felâtun Bey'in bu düşüncesi üzerine Râkım, Felâtun'un yaklaşık bir ay kadar önce kumara başladığını tahmin ederek bunu kendisine söyler. Bunun sebebinin ise biraz kâr edip veya biraz zarar edip masadan kalkanların kumarda daha yeni olduğunu söyler. Râkım'a göre kumarda biraz ileri gidenler ve uzun süredir kumar oynayanlar bu alışkanlıklarını daha sonra terk ederek daha büyük miktarlarda kâr veya zarar ederler. Bunun yanında Râkım, çok büyük miktarda servetlerin birkaç ay içerisinde kumarda yitip gittiğini de Felâtun Bey'e söyler.

Kahvehaneler ile ilgili bilgilerin yer aldığı bir diğer roman, *Çengi* romanıdır. Romanda Ahmet Midhat Efendi, perişanlık içerisinde yaşayan Cemal'in bir kahvehanede çalışmasını şu cümlelerle anlatır:

Sandalcı kıyafetli bir herif, yanına yaklaşıp “Birader teessüf etme! Senin soy zade bir adam olduğun zahir hâlimden görülüyor. Düşmez kalkmaz bir Allah derler. Fakat şu düşkünlük hâlinde ekmekçinin sözünden ibret al. Bir kahveci tâbîliği dilenmekten âlâdır” dedi ve çocuktan “Ben kimseyi bilmem. Bilsen bile benim bildiğim adamlar şimdi beni bilmek istemezler. Nereye baş vurayım? Ne yapayım?” cevabını alınca herif kendisine delâlet edeceğini vaadeyleyerek elinden tuttu. Evvelâ bir poğaçacı dükkânına götürüp karnını doyurduktan sonra yine kendisi gibi sandalcılar, balıkçılar, sırık hamalları ve tulumbacılarla dolu olan bir kahvehaneye götürüp kahveciye takdim eyledi.

Bir adam arz-ı hizmet eylediği anda hüsnü kabul görebileceğini hesap etmek pek büyük bir hatadır. Hizmet arz eden Cemal Beye kahvecinin gösterdiği naz bu hatayı sûret-i bedâhete çıkarabilir. Kahveci naz etti. Cemal Bey yalvardı. Sandalcı kefalet gösterdi. Nihayet boğazı tokluğuna olmak üzere kabul olunabildi.

Cemal BeyYok artık Cemal Bey değil. Sadece Cemal! Kahvede müşterinin bir emrini iki etmeyerek hizmete başladı. Gündüz akşama kadar, gece dahi yatsıdan sonraya değin hizmet eyledikten sonra gece kahvede yatan üç beş nefer bekâr tulumbacı ve hamalların hizmetini de bilifa sabahları ateş yakmak için ale's-seher uyanmak Cemal'in vazife-i rûz-merresi oldu.⁹²⁰

Buna göre daha önce zengin bir hayat yaşamış olan Cemal Bey, sonradan çeşitli sebeplerle fakir bir duruma düşmüş ve insanların acıdığı bir hale gelir. Cemal Bey, yapabileceği en iyi şeyin dilenmek olduğuna karar verince dilenmeye başlar. Kimi insanlar tarafından genç olduğu halde dilenmesi Cemal'e büyük hakaretler şeklinde geri döner. Cemal'in gene bir gün dilenmeye gittiği bir esnaftan yediği azara sandalcı kıyafetinde bir adam şahit olur. Adam, Cemal'e acıyarak kendisine yardımcı olmak ister. Adam, Cemal'in dilenmeyi bırakıp

⁹²⁰Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, haz. Erol Ülgen, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 136

çalışması gerektiğini söyleyerek öncelikle Cemal'in karnını doyurur. Sonrasında ise hamallar, balıkçılar, sandalcılar ve tulumbacıların müdavimi olduğu bir kahvehaneye götürür. Cemal'i kahveciye tanıtır ve Cemal'i işe almasını kahveciden ister. Kahveci, Cemal'i işe almayı başta kabul etmeyerek işi naza çeker. Bunun üzerine Cemal, kendisini işe alması için kahveciye yalvarır. Sandalcı da Cemal'e kefil olmayı kabul edince kahveci Cemal'i boğaz tokluğuna işe alır.

Cemal, çalıştığı kahvede gece de kalmaktadır. Müşteriler gidinceye kadar onların isteklerini yerine getirir, gece kahvede kalan birkaç bekâr tulumbacı ve hamalın da hizmetlerine koşar. Sabah erkenden uyanarak kahvehanenin ve yatılı kalanların ısınması için ateş yakar. Başta işe karın tokluğu ve yatacak yer karşılığında başlayan Cemal'e zamanla kahveci harçlık verir. Bunun yanında müşteriler de Cemal'e bahşiş verirler. Bu şekilde Cemal kahvehanede altı ay çalışır.

Cemal'in çalıştığı kahvehanede bir gece kumar oynanmasını Ahmet Midhat Efendi şu cümlelerle anlatır:

Bir akşam, kahvede beytutet eden adamlar, halk dağıldıktan sonra kumar oynamaya kalkıştılar. İçlerinden bazıları naz ettikleri hâlde diğerlerinin ibramı bir ittifak-ı ârâ hâsil eylemişti. Altı kişi iskambil oynamaya başladılar. Cemal biçaresi dahi oyunu seyretmek için yanlarına oturdu. Üç kişi birkaç parti çevirdikten sonra yirmişer, otuzar kuruş kazandıklarını müteakip içlerinden birisi “Kısa gecenin temettu’u bu kadar olur” diye oyundan kalktı. Refikleri ondan kalan yeri Cemal’e teklif eylediler. Cemal kabul etmedi. “Ne korkuyorsun be? İşte kazanıyoruz” dedikleri hâlde Cemal, “Hayır! Arkadaşlar, ben fukara bir çocuğum, dişimden tırnağımdan arttırdığım beş on parayı kaptırmak istemem. Kazancında da vaz geçtim” dedi ve Cemal’i bu sözden döndürmek mümkün olmadı. Filvaki biçare çocuk dişinden tırnağından arttırdığı beş on parayı biriktirmekte olup yekûnu otuz kuruşa henüz varmamış bulunan servet-i mevcûdesinin kendi nazarında ol kadar büyük kadr ü kıymeti vardı ki pederinden mevrus hazinelerin o zamanki kıymeti bundan pek aşağı kalacağına inanmalıdır. Şu noktaya kendisi dahi dikkat ederek elden çıkardığı servetin şimdi taktir eylediği kıymeti üzerine mütehasşirâne göğüsler geçirdikçe ağzından alevler çıkıyor zannolunurdu.⁹²¹

Buna göre müşteriler gece kahveden evlerine gittikten sonra, kahvede yatıp kalkanlar kumar oynamak ister. Kumar oynamak istemeyenler de ikna edilerek kumara başlanır. Kahvedeki altı kişi iskambil oynar ve Cemal de kumar oynayanları izlemeye başlar. İlerleyen dakikalarda biraz kâr etmeye başlayan üç kişi oyunu bırakır. Oyuna devam etmek için yeni birilerine ihtiyaç vardır ve oyuna

⁹²¹Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, 136.

devam etmek isteyenler o esnada seyirci olan Cemal'e birlikte kumar oynamayı teklif ederler. Cemal fakirliğini ve elindeki az miktarda parayı kumarda kaybetmemek için oyuna dahil olmak istemez.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında kahvehaneler, meyhaneler ve kumar ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Meyhaneler, genellikle Beyoğlu ve Galata'da bulunmaktadır. Galata'daki büyük meyhanelerin ön taraflarında genellikle Yunan felsefesinin eğlence tanrısı olan Baküs'ün heykeli vardır. Bunun yanında meyhanelerin önlerinde büyük içki fıçıları bulunmaktadır.

Pazar günü tatil yapan Galata ve Beyoğlu halkı, Cumartesi geceleri ertesi gün iş mecburiyeti olmadığı için geç saatlere, hatta sabaha kadar meyhanelerde eğlenmektedir. Özellikle kış gecelerinde kabadayılar meyhanelerde sabaha kadar eğlenip sonrasında da çorbacıya giderler.

Galata'da Almanların açıp işlettikleri meyhaneler vardır. Bu meyhanelere Osmanlı beyleri de gidip eğlenirler. Meyhanelerde Alman kadınlar çalışmaktadır. Alman kadınlar, pek çok Türk müşterileri olduğu için kısa zamanda Türkçeyi öğrenirler.

Meyhaneye gidip içki içen ve eğlenenler, toplumda bazı kişiler tarafından ahlaksız olarak görülmektedir.

Kahvehaneler çok farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Vakit geçirmek için kahvehanelere gelen insanlar olduğu gibi yatacak yeri olmadığı için gece kahvehanede kalan insanlar da vardır. Bazı kahvehaneler, çeşitli meslek erbabının toplandıkları yerlerdir.

Beyoğlu'nda çalgılı kahvehaneler bulunmaktadır. Bazı kahvehanelerde şarkı söyleyen kadınlar vardır.

Tophane'deki kahvehanelerde esir ticareti yapılmaktadır. Esir almak ve satmak isteyen kişiler, bu kahvehanelere gitmektedirler.

Kumar, genellikle kahvehanelerde oynanmaktadır. Kumar oynanmasıyla ünlü kahvehaneler vardır.

SONUÇ

Ahmet Midhat Efendi İstanbul'da doğup büyümüş, uzun ömrünün birkaç yılı dışında geriye kalan tüm senelerini İstanbul'da geçirmiştir. Ahmet Midhat Efendi'nin hayatında ve eserlerinde, İstanbul'un büyük bir etkisi vardır. Romanlarında çok geniş bir coğrafyaya yer veren Ahmet Midhat Efendi, şehir olarak en çok İstanbul'u kullanmıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin, incelediğimiz otuz altı adet romanının on dokuzunda İstanbul geçmektedir. İstanbul, bu romanların bazılarında olayların tümüne, bazılarında ise olayların bir kısmına sahne olmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında yaşadığı ve eserlerini kaleme aldığı yılların İstanbul'una dair bilgiler vermiştir. Romanlarda bu dönemin dışında İstanbul ile ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Genel olarak zaman, Ahmet Midhat Efendi'nin yaşamını sürdürdüğü yıllardaki İstanbul zamanıdır.

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında otuz beş tane İstanbul semtinden özellikleri ile bahsetmektedir. Romanlarda bazı semtler için çok ayrıntılı, bazı semtler için ise çok az bilgi yer almaktadır. Beyoğlu, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'un semtleri arasında en çok geçen yerdir.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında kahramanların özellikleri ile semtlerin özellikleri birbiriyle uyumludur. Kahramanlar, yaşadıkları semtin özelliklerini taşımaktadırlar. Hatta semtin ruhuna uymayan kahramanlar, romanlarda kendilerine uygun başka semtlere taşınmaktadırlar.

Fatih, Süleymaniye, Üsküdar gibi bazı semtler, romanlarda Müslüman-Türk kimliğine sahip insanların yaşadıkları yerler olarak geçmektedir. Ahmet Midhat Efendi, bu semtlere yer verdiği romanlarında, buralarda yaşayan roman kahramanlarını da geleneksel Müslüman-Türk kimlikleri ile anlatır.

Beyoğlu, Galata, Şişli, Kadıköy, Kuzguncuk, Adalar gibi bazı İstanbul semtleri de Müslüman-Türk kimliğinin dışında daha kozmopolit olan yapıları ile romanlarda geçmektedirler. Bu semtlerde farklı ırk, dil, din ve kültürden insanlar

yaşamaktadırlar. Ahmet Midhat Efendi, bu semtlere yer verdiği romanlarında roman kahramanlarının bu özelliklerine de yer verir. Bunun yanında bu semtler, romanlarda İstanbul'da alafranga hayatın yaşandığı yerler olarak geçmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, İstanbul semtlerinin sadece mevcut durumları hakkında bilgi vermekle kalmaz, bazen semtler hakkında eleştirilerde bulunur. Mesela Fatih, Süleymaniye gibi semtlerde otel bulunmadığını ifade ederken bu durumdan hoşnutsuzluğunu da dile getirmekten kaçınmaz. Beyoğlu ve Galata gibi semtlerdeki sefahat ve ahlaksızlıkları anlatırken bu durumdan memnun olmadığını ve eleştirilerini de ifade eder. Ahmet Midhat Efendi'nin sahip olduğu gazetecilik vasfı, onun eleştiri yönüne etki yapan bir unsurdur.

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında İstanbul'un sosyal, kültürel ve gündelik hayatı ile ilgili pek çok bilgi vermiştir. Hayatın devreleri, ev hayatı, cemiyet hayatı, özel günler ve eğlence hayatı ile ilgili pek çok bilgi romanlarda mevcuttur. Fakat Ahmet Midhat Efendi'nin verdiği bu bilgiler çoğu zaman sistemli değil, dağınıktır. Ahmet Midhat Efendi, bu bilgileri Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi gibi romancılar gibi sistemli ve direkt olarak vermemiştir.

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında İstanbul'da hayatın devreleri ile ilgili geniş bilgiler vermiştir. Doğum, çocukluk, evlilik ve ölüm konularında romanlarda bilgiler bulunmaktadır.

Ahmet Midhat Efendi, çocukların ve özellikle de kız çocukların eğitimi konusunda pek çok bilgi vermiştir. Romanlarda eğitimin önemine dikkat çeken Ahmet Midhat Efendi, yer yer eğitim sistemine eleştiriler getirmiş, diğer ülkelerin eğitim sistemleriyle karşılaştırmalar yapmış ve önerilerde bulunmuştur.

Evlilik ile ilgili konularda İstanbul'da uygulanan bazı geleneklere de yer veren Ahmet Midhat Efendi, evlilik ile ilgili uygun görmediği yüz yazısı, düğün yemeği gibi geleneklere de eleştiriler getirmiştir.

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında İstanbul'da ev hayatı ile ilgili bilgiler vermiştir. Evde yaşayanlar, evlerin fizikî özellikleri, evlerde kullanılan eşyalar, evde çalışanlar, ev işleri ve misafirlik konularında romanlarda bilgiler bulunmaktadır.

Mahalle hayatı, sağlık, ulaşım araçları, alışveriş, halk inanışları ve haberleşme Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul'da cemiyet hayatı ile ilgili değindiği konulardır. Ahmet Midhat Efendi, döneminin sağlık, ulaşım ve haberleşme imkânları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Döneminin sağlık imkânları çok yeterli olmadığı için insanların bazen tedavi edilemeden öldüğünden, ulaşım araçlarını kullanım kurallarından ve kendi dönemi için çok yeni bir haberleşme aracı olan telefondan romanlarında bahsetmektedir.

Özel günler ve eğlence hayatı, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul ile ilgili geçen bir başka önemli husustur. Ahmet Midhat Efendi İstanbullular için önemli olan yılın özel günlerinden, bahar, yaz ve kış eğlencelerinden, İstanbul'un mesire yerlerinden, tiyatrolardan, kahvehanelerden, meyhanelerden ve kumardan çokça bahsetmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, romanlarında Müslümanlar için önemli günler olan Cuma, kandil, Ramazan ve bayram günlerinden pek fazla bahsetmemektedir. Buna karşın özellikle Hristiyan halkın kutladığı yortu günlerinden, balo ve karnavallardan çokça bahsetmektedir.

Beyoğlu ve Galata, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında geçen önemli eğlence mekânlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu semtler, İstanbul'da eğlence hayatının merkezidir. İnsanlar maddî durumlarına göre bu semtlerde eğlenirler. Özellikle balo ve karnaval zamanları, bu semtlerdeki eğlenceler artmakta, eğlence yerleri dolup taşmaktadır. Bunun yanında Adalar da insanların eğlenme amacıyla gittikleri yerlerden biri olarak geçmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, romanlarda sık sık Beyoğlu ve Galata semtlerinin alafranga özentisi insanların bilinçsizce eğlenmelerine sahne olmasına ve bu semtlerin yitirdiği hayatlara vurgu yapmaktadır. Pek çok iyi aile çocuğunun, bu semtlerdeki sefahat hayatına kapılarak hayatını mahvetmesinden sıklıkla bahsetmektedir.

Ahmet Midhat Efendi, İstanbulluların bahar ve yaz aylarında tenezzüh ve dinlenme amacıyla gittikleri mesirelerden bahsetmektedir. İnsanlar, bahar ve yaz ayları gelince Adalar, Boğaz, Kâğıthane gibi doğal güzelliği bol ve havası temiz olan yerlere giderek buralarda tatil yaparlar.

Devir itibariyle Osmanlı toplumunun yeni tanıştığı tiyatrolar da Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında geçen İstanbul ile ilgili yerlerden biridir. Ahmet Midhat Efendi, romanlarında İstanbul'daki tiyatrolardan, tiyatro oyuncularından ve bu tiyatrolara giden insanlardan bahsetmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Midhat Efendi. *Ahmet Metin ve Şirzat*. haz. Fazıl Gökçek- Özlem Nemutlu. Ankara: TDK Yayınları. 2013.
- Ahmet Midhat Efendi. *Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr*. haz. M. Fatih Andı. Ankara: TDK Yayınları. 2002.
- Ahmet Midhat Efendi. *Acâyib-i Âlem*. haz. Kâzım Yetiş. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık*. haz. Nuri Sağlam. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Çengi*. haz. Erol Ülgen. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr*. haz. M. Fatih Andı. Ankara: TDK Yayınları. 2002.
- Ahmet Midhat Efendi. *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*. haz. Kâzım Yetiş. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Dürdane Hanım*. haz. M. Fatih Andı. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Eski Mektuplar*. haz. Ali Şükrü Çoruk. Ankara: TDK Yayınları. 2003.
- Ahmet Midhat Efendi. *Esrâr-ı Cinâyât*. haz. Ali Şükrü Çoruk. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*. haz. Necat Birinci. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Gürcü Kızı Yahut İntikam*. haz. Kâzım Yetiş. Ankara: TDK Yayınları. 2003.
- Ahmet Midhat Efendi. *Henüz 17 Yaşında*. haz. Nuri Sağlam. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Hüseyin Fellah*. haz. M. Fatih Andı. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Hayret*, haz. Nuri Sağlam. Ankara: TDK Yayınları. 2000.

- Ahmet Midhat Efendi. *Jön Türk*. haz. Kâzım Yetiş. Ankara: TDK Yayınları. 2003.
- Ahmet Midhat Efendi. *Karnaval*. haz. Kâzım Yetiş. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Menfa*. haz. Handan İnci. İstanbul: Kapı Yayınları. 2013.
- Ahmet Midhat Efendi. *Müşahadat*. haz. Necat Birinci. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Taaffüf*. haz. Ali Şükrü Çoruk. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Vah*. haz. Kâzım Yetiş. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Midhat Efendi. *Yeryüzünde Bir Melek*. haz. Nuri Sağlam. Ankara: TDK Yayınları. 2000.
- Ahmet Rasim. *Fuhş-i Atik*. İstanbul: Avrupa Yakası Yayınları. 2007.
- Ahmet Refik. *Eski İstanbul*. haz. Sami Önal, İstanbul: İletişim Yayınları. 1998.
- Ahunbay, Zeynep. “Fatih Külliyesi”. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: NTV Yayınları. 2010.
- Akay, Hasan. *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-1*. İstanbul: İşaret Yayınları. 1997.
- Akay, Hasan. *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul-2*. İstanbul: İşaret Yayınları. 1997.
- Akbulut, M. Rıfat “Kadıköy”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 5. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993.
- Akbulut, Mehmet Rıfat. “Kadıköy”. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: NTV Yayınları. 2010.
- Akın, Nur. “Beyoğlu”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1993.
- Akın, Nur. “Kuzguncuk”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1993.
- Akyavaş, A. Ragıp Âsitâne- Evvel Zaman İçinde İstanbul II. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2008.
- Akyıldız, Ali. “Şirket-i Hayriyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2010.

- Alada Bayramoğlu, Adalet. *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. İstanbul: Sümer Kitabevi. 2008.
- Alan, Selami. “Türk Edebiyatında İstanbul”. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*. 37/2. (2008): 38-44.
- Albayrak, Leyla. “Ahmet Midhat Efendi’nin Eserlerinde Eğitim ve Çağdaş Eğitim Yaklaşımları Arasında Bir Karşılaştırma”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi. 2010.
- Albayrak, Nurettin. “Halk Edebiyatında İstanbul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 289-293. Ankara : TDV Yayınları. 2001.
- Andı, M. Fatih. “Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında Beykoz”. *İlmî Araştırmalar Dergisi*. 21. (2006): 7-14.
- Aysu, Çiğdem. “Çamlıca”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1993.
- Bacanlı, Hasan. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları. 2005.
- Baltacıoğlu, Tuna. “Bağlarbaşı”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 1. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1993.
- Banarlı, Nihad Sami. *Yahya Kemal’in Hatıraları*. İstanbul: Baha Matbaası. 1960.
- Banoğlu, N. Ahmet. *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*. İstanbul: Selis Yayınları. 2014.
- Batur, Enis. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: NTV Yayınları. 2010.
- Bayrak, M. Orhan. *İzahlı İstanbul Sözlüğü*. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları Yayınları. 2004.
- Bayrı, Mehmet Halit. *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*. İstanbul: Hayat Yayınları. 1951.
- Berse, M. Kâmil. “İstanbullu Olmanın Âdâbı”. *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*. 20 (2014): 22-27.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Aziz İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları. 2014.
- Bostan, İdris. “Gemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1996.
- Buzpınar, Şit Tufan. “Mustafa Fâzıl Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2006.
- Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları. 2005.

- Can, Kadir. *Yaşayıp Unuttuğumuz İstanbul*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası İstanbul. 2009.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman. *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Midhat*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları. 1964.
- Çetin, Nurullah. “Ahmet Midhat Efendi”, *Ahmet Midhat Efendi'nin Romancılığı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 2012.
- Dayanç, Muharrem. “Bir Yenileşme Dönemi Aydını Olarak Ahmet Midhat Efendi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 47. (2017): 81-96.
- Genç, Elif Süreyya. *XIX. Yüzyıl İstanbul'u/Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*. İstanbul. Doğu Kitabevi. 2010.
- Miyasoğlu, Mustafa. *Ahmet Midhat Efendi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 2012.
- Eldem, Edhem. “Galata”. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: NTV Yayınları. 2010.
- Enginün, İnci. *Araştırmalar ve Belgeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 2000.
- Esen, Nüket - Köroğlu, Erol “Önsöz: Ahmet Midhat Efendi'yi Hatırlamak, Okumak, Anlamak”, *Merhaba Ey Muharrir- Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. 2006.
- Esen, Nüket. Ahmet Midhat'ın Okuyucusu. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. Sayı: XLVII
- Finn, Robert P. *Türk Romanı- İlk Dönem*. trc. Tomris Uyar. İstanbul: Agora Kitaplığı. 2003.
- Gökçek, Fazıl. “Ahmet Midhat Efendi'nin Hikâye ve Roman Anlayışı”. *Ahmet Midhat Efendi El Kitabı*. ed. Mustafa Armağan. İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları. 2007.
- Gökçek, Fazıl. “Ahmet Midhat Efendi”. *Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Anlatım Teknikleri*. 209-218. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 2012.
- Gökçen, Turgay. “Adalar”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*.1. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1993.
- Gülenaz, Nursel. “Fatih-Çarşamba”. *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: NTV Yayınları. 2010.
- Gülersoy, Çelik. “Tophane”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1994.

- Hisar, Abdülhak Şinasi. *Çamlıca'daki Eniştemiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2012.
- Hisar, Abdülhak Şinasi. *Geçmiş Zaman Köşkleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2012.
- Hürel, Haldun. *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*. İstanbul: Kapı Yayınları. 2010.
- İnalçık, Halil. "Galata". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1994.
- İnci, Handan. "Ahmet Mithat Efendi ve Çocuk Terbiyesi". *Türk Dili Dergisi Ahmet Mithat Efendi Özel Bölümü*. 521. (1995): 577-589.
- İnci, Handan. "Türk Romanında İlk Polisiye: Esrâr-ı Cinâyât". *Ahmet Midhat Efendi El Kitabı*. haz. Mustafa Armağan. İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları. 2007.
- "İstanbul Yangınları", <http://itfaiye.ibb.gov.tr/tr/istanbul-yanginlari.html> (04.03.2019)
- İşli, H. Necdet. "Aksaray". *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: NTV Yayınları. 2010.
- Kaplan, Mehmet. Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2. *Türk Edebiyatında İstanbul*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 2010.
- Kayaoğlu, İ. Gündâğ. *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*. İstanbul: Aksoy Yayıncılık. 1998.
- Keyvanoğlu, Merve Cemile. "1870 Büyük Beyoğlu Yangını". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 41. (2017): 169-190.
- Koç, Murat. *Yeni Türk Edebiyatında İstanbul Adaları*. İstanbul: Eren Yayınları. 2010.
- Korkmaz, Ferhat. *Ölümünün 100. Yılında Büyük Bir Romancıyı Anmak*. International Journal of Social Science. 5/ 5. (2012): 201-207.
- Kuban, Doğan. "Eminönü". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1994.
- Kuban, Doğan. "Süleymaniye Külliyesi". *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: NTV Yayınları. 2010.
- Kul, Nazan. *Ahmet Midhat Efendi'nin Roman Ve Hikâyelerinde Eğitim Aracı Olarak Edebiyat: Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi. 2009.

- Kurtoğlu, Akın. “Seyrüsefer Esnasında Artık Unutulmaya Yüz Tutan Nezaket Kavramı ve Kuyruk Adabı”. *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*. 20. (2014): 66-70.
- Mazlum, Deniz. “Üsküdar”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 7. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1993.
- Müshahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı I*. Ankara: Devlet Tiyatroları İç Eğitim Dizisi. 1986.
- Okay, Orhan. “Ahmet Midhat Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 100-103. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1996.
- Okay, Orhan. “Bir Hâce-i Evvel’e İhtiyaç Vardı, Ahmet Midhat Bu Rolü Üstlendi”. *Türk Edebiyatı Dergisi*. 470. (2012): 4-9.
- Okay, Orhan. “Yeni Türk Edebiyatında İstanbul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 293-296. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2001.
- Okay, Orhan. *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 2008.
- Özgüç, Nazmiye. “Eminönü Merkezi İş Alanı”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1994.
- Öztürk Yılmaz. Nazende “Sur İçi ve Üsküdar’da Batı Müziği Mekânları”, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/2014/Y%C4%B1lmaz.pdf?sequence=1> [12.08.2015].
- Öztürk, Cemil. “Dârümuallimât *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 549-550. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1997.
- Öztürk, Cemil. “Rüşdiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16: 300-303. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1997.
- Öztürk, Kemal. *Pera Palas*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları. 2010.
- Pala, İskender. “Divan Edebiyatında İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 284-289. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2001.
- Pala, İskender. *İstanbulcunun Sandığı*. İstanbul: Kapı Yayınları. 2014.
- Sakaoğlu, Necdet. “Cariye”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 2: 385-386, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1993.

- Sakaoğlu, Necdet. “Galatasaray Lisesi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3: 369-371. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1993.
- Sakaoğlu, Necdet. “İdadiler”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4: 134-135, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1993.
- Salman, Yıldız. “Sirkeci”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7: 11-15. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1994.
- Saraçoğlu, A. Cemalettin. “1908’de Hayat Ucuzluğu”. haz. İsmail Dervişoğlu. *Eski İstanbul’dan Hatıralar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2005.
- Saraçoğlu, A. Cemalettin. “Eski Yılbaşları”. Haz. İsmail Dervişoğlu. *Eski İstanbul’dan Hatıralar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2005.
- Saraçoğlu, A. Cemalettin. “İstanbul’un Eski Karnaval Âlemleri”. Haz. İsmail Dervişoğlu. *Eski İstanbul’dan Hatıralar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2005.
- Saraçoğlu, A. Cemalettin. “Kömürcüyü Ziyaret”, Haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul’dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.
- Saraçoğlu, A. Cemalettin. “Yani ve Nikoli Lokantaları”, Haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul’dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.
- Saraçoğlu, A. Cemalettin. “Eski İstanbul’da Hocânımlar”, Haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul’dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.
- Saraçoğlu, A. Cemalettin. “İstanbul’un Eski Kara Kışları”, Haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul’dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.
- Saraçoğlu, A. Cemalettin. “İstanbulunun Gemi Merakı”, Haz. İsmail Dervişoğlu, *Eski İstanbul’dan Hatıralar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.
- Sezer Özyalçın, Sennur. *Adnan Bir Zamanların İstanbul’u*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2005.
- Sezgin, Gülsüm. “Edebiyat ve İstanbul Adabı”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 20, (2014): 72-78.
- Şehir Mektubu No: 45(44), Basîret, nr. 1034, 24 Recep 1290/7 Eylül 1289, s.1’den naklen Basiretçi Ali Efendi (Haz. Nuri Sağlam), *Bir Zamanlar İstanbul-Şehir Mektupları*, İTO Yayınları, İstanbul, 2010.
- Şentürk, Leyla- Aktaş, Elif. “Ahmet Midhat Efendi ve Çocuk Eğitimi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/2, (2014): 58-69.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001.

- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Tanyeli, Gülsün - Kâhya, Yegân. “Galata Köprüleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3: 357-359, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Tunç, Şafak. *Şehristan-Seyyahların Hayal Şehri İstanbul*, İstanbul: İTO Yayınları, 2010.
- Tunç, Şafak. *Şehristan-Seyyahların Hayal Şehri İstanbul*, İTO Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tüzer, İbrahim. “Merakıyla, Teşhisiyle, Teklifiyle Eskimeyen Bir Yazar: Ahmet Midhat Efendi”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, 470, 2012): 36-42.
- Uğurcan, Sema. “Ahmet Mithat Efendi ve Elinden Tuttukları”, *Merhaba Ey Muharrir: Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, Haz.: Nüket Esen-Erol Köroğlu, 289-308, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Uzun, Emine. *Tanzimat Devri Türk Romanlarında Beyoğlu*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Üsdiken, Behzat. “Cihangir”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2: 430-433, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- White, Charles Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844, Henry Colburn Yayınevi, Londra, 1846 .
- Yakıtâl, Emin. “Bahriye Mektebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi-IV*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Yaltırık, Faik. “Millet Bahçesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi-V*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Yazgıç, Kâmil. *Ahmet Midhat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, İstanbul: Tan Matbaası, 1940.
- Yıldırım, Nuran. “Süleymaniye”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7: 94-95, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Yılmaz, Durali. *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*, Ankara: Kesit Yayınları, 2011.
- 1870 Beyoğlu 2000, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

ÖZ GEÇMİŞ		
Adı, Soyadı	Mehmed Ali YILDIZ	
Doğum Yeri ve Yılı	VAN/1988	
Medeni Durumu	Evli	
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce/Orta	
Öğrenim Durumu	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lisans	2009	Gaziantep Üniversitesi
Yüksek Lisans	2012	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yüksek Lisans	2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Çalıştığı Kurum (/lar)		Başlama - Ayrılma Yılı
1. Gümüşhane Üniversitesi		2012 - 2018
2. Bingöl Üniversitesi		2018 - -